

शिष्टशब्दोच्चारणेन विशिष्टानुस्मरणं सहजम् । यथा । द्रौपद्याः पुरतो दुर्योधन-
शब्दोच्चारणम् । सीतायाः पुरतो रावणशब्दः । नलस्य तु कलेः । तथा बु-
द्धस्य पश्चाज्जातानां श्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठातृणां पुरतः संदिग्धार्थकबुद्धशब्दप्रयो-
गदर्शनं त्रासोत्पादकम् । इदं तु ग्रन्थोपक्रममङ्गलाचरणे श्रुतिपथानुसारिवाग्भ-
टमुखान्निःसृतम् । तच्चागामिकाले भविष्यत्रासस्य पूर्वं तदभावादित्यनेन न
विरुद्धम् । अतः श्रीमद्वाग्भटाचार्यो बुद्धात्प्राक्समजनीत्यनुमानं सूचयन्नम् । अनु-
मीयते जैनग्रन्थेभ्यो द्वाप्तप्रत्यधिकनवशतमिते युधिष्ठिरशकवत्सरे बुद्धोऽजनिष्ट ।

न मात्रामात्रमप्यत्र किञ्चिदागमवर्जितमिति वृद्धवाग्भटापरपर्यायाष्टाङ्गसंग्रह-
स्थपतिज्ञया श्रीमद्वाग्भटः प्रमाणपरतन्त्र आसीदिति ज्ञायते । तत्पारतन्त्र्यं वै-
दिकमार्गावलम्बिन्येव । बौद्धास्तु स्वतन्त्रा युक्तिवादकर्तारश्च । मन्वादिभिः
स्मृतिकारैर्ब्रह्मचर्यव्रतादेशनं कृतोपनयनस्यैवाऽऽदिष्टम् । आपुर्वेदोपदेशयोग्य-
शिष्यगुणान्वक्तुकामो वाग्भटः संग्रहापरपर्यायाष्टाङ्गसंग्रहस्थशिष्योपनयनीया-
ध्याये त्वेतद्ब्रूवति । तद्यथा । ब्रह्मचारी जितद्वन्द्वो धीरः सुचरितः स्थिरः ।
शिष्योऽध्याप्यो गतो पावदन्तं तन्नार्थकर्मणाम् । नाकालविद्युत्स्तनिते भूक-
म्पे राहुदर्शने । पञ्चदश्यामचन्द्रायां परोक्षे वा गुरोः पठेदित्यादिश्लोकेषु ब्रह्म
चारीत्यनेन विशेषणेन कृतोपनयनो द्विजस्तद्धताधिकारीत्यर्थः । एतदु-
पनयनं द्विजस्यैवाभिहितं धर्मशास्त्रे । एतत्प्रमाणैः श्रीमद्वाग्भटः श्रौत-
स्मार्तधर्मपरो द्विज आसीदित्यवगम्यते । परमपूज्येन हेमाद्रिणाऽपि वा-
ग्भटमुद्दिश्येत्यमभ्यधायि लघुवाग्भटटीकोपक्रमे । तद्यथा । आपुर्वेदं व्याचि-
रूपासुः श्रीमद्वाग्भटाचार्यः प्रथमश्लोकेनेष्टदेवतां नमस्करोति । रागादिरोगा-
निति । एवं धर्माधिकरणमहापण्डितश्रीहेमाद्रिसुखादप्याचार्यपदवीं गतः श्री-
मद्वाग्भटो धन्वन्तरिवापरः कलिपुगे भूदेवरूपेणेन्द्रप्रस्थपश्चिमदिग्वात्तैमरुदे-
शनिकटवर्तिनि सिन्धुसंज्ञके धृतराष्ट्रजामातुजपद्मदेशे मादुरासीदिति श्रुतं प-
रम्परयाऽस्माभिः । हन्त । वर्णधर्मद्वेषिभिर्वनैः पादाक्नान्तेषु सिन्धुष्वनेकवि-
द्वज्जनमण्डितब्राह्मणस्थलानि विलयं गतानीनि श्रूयते । अनेन कारणेन किं-
चिदप्याचार्यस्य जीवनवृत्तं न ज्ञायते । तथाप्यत्रेयं किंवदन्ती । एतद्वन्धकर्ता
श्रीमद्वाग्भटाचार्यो युधिष्ठिरस्य परिपदि भिषगग्रगण्यो बभूव ॥

अपिच । हेमाद्रिणा चतुर्वर्गेचिन्तामणिविधायिना । तदुक्तत्रतदानादिसि-
द्धचङ्गारोग्यसिद्धये । क्रियतेऽष्टाङ्गहृदयस्यापुर्वेदस्य सुग्रहा । टीका चरकहारी-
तमुश्रुतादिमतानुगेत्यनेन लघुवाग्भटटीकाकारश्चतुर्वर्गेचिन्तामणेः कर्ता हेमा-
द्रिरासीदिति निश्चीयते । अयं हेमाद्रिस्तु प्रतिष्ठाननगरस्थचन्द्रसेनस्य राज्ञो

मन्त्रिणो हेमाद्वपन्तापरपर्यायाद्वेमाद्रेभिन्न इति प्रतिभाति । अयं वाग्भट्टटीकाकारो हेमाद्रिः स्वयं चक्रवर्तिवृषतिः श्रीकृष्णवंशोत्पन्नस्य करयचित्कामदेवस्य राज्ञः पुत्र आसीत् । अयं हेमाद्रिनृपस्तु त्रयत्रिंशच्छतकेभ्यः प्राग्जातस्पाशोकनृपतेः पूर्वं समजनित्यनुमीयते । अतो हेतोर्लघुवाग्भट्टटीकाकारापेक्षया श्रीमद्वाग्भटाचार्यस्तु प्राचीनोऽस्तीति ख्यापनमनवश्यमेव ॥

किंच । श्रीमद्वाग्भटाचार्यसमयमपेक्ष्य कियद्वर्षाणि व्यतीतानीत्यनुमानुमेतद्रसरत्नसमुच्चयग्रन्थोद्धृता एतद्ग्रन्थाधारभूतानां प्राचीनरसशास्त्रप्रणेतृणां रसग्रन्थानां च कतिचिन्नामनिर्देशा अत्र प्रदर्श्यन्ते । तद्यथा । नागार्जुनः । सोमदेवः । नन्दी । करवालभैरवः । भैरवः । सोमसेनानी । ब्रह्मज्योतिर्मुनीन्द्रः । रससिन्धुः । रससंहिता । मृगचारी । रसनिगमः । खर्वणारख्यलोकनाथः । रसार्णवादिशास्त्राणि । देवीशास्त्रम् । श्रीकृष्णदेवः । आगमः । भैरवनाथः । नन्दीश्वरः । नागबोधिः । शम्भुः । भालुकिः । सिद्धनाथः । मर्यलार्यः । पिनाकी । बुद्धमुनिः । नासत्यः । सोमसत्यः । त्रिपुरा । चम्पकारण्यवासिनः पूर्णामृताख्ययोगीन्द्राः । शङ्करः । शम्भुदेवः । हरः । दस्री । आस्तिकः । भैरवानन्दयोगी । सिद्धघणः । महादेवः । वासुदेवः । हरिः । ईश्वरः । रसेन्द्रतिलकः । शृङ्गार्यः । योगी । मन्थानभैरवः । काकः । चण्डीश्वरः । रसाङ्कुशः । स्वच्छन्दभैरवः । स्वण्डः । कापालिकः । ब्रह्मा । गोविन्दः । लम्पटः । सुरानन्दः । पशोधनः । इन्द्रदः । गोमुखः । कम्बलिः । व्याडिः । रत्नकोशः । सात्त्विकः । नरवाहनः । कपाली । मत्तः । विशारदः । भास्करः । शूरसेनकः । आदिमः । चन्द्रसेनः । लङ्केशः । माण्डव्यः ॥ नागार्जुनादिमाण्डव्यान्तानि सर्वाण्यपि पूर्वोक्तान्येतद्ग्रन्थाधारभूतरसग्रन्थतत्प्रणेतृनामावतरणानि युधिष्ठिरात्प्राक्तद्राज्यसमये वा वर्तमानानां देवापिष्टपसिद्धानां द्योतकानि भासन्ते । अत एवावराजवशताधिकवर्षसहस्रचतुष्टयादूर्ध्वतनकाले श्रीमद्वाग्भटाचार्यप्रादुर्भावसंभवोऽस्तीति तर्क्यते स्थूलदृष्ट्या । अनेनानुमानेन कलौ वाग्भटनामाचेत्यस्य द्दारीतसंहितोक्तस्य वचनस्य सार्थक्यं भवति ॥

अस्मिन्सरत्नसमुच्चये ग्रन्थे वाग्भटतन्त्रपश्चाज्जातेभ्यो रसरत्नाकराद्यन्यग्रन्थेभ्यः कतिपये श्लोकाः कैश्चित्कैश्चित्कचित्कचित्संमिश्रिता दृश्यन्ते । अस्माद्धेतोः प्रायः सर्वाण्यप्यादर्शपुस्तकानि किञ्चिन्पूर्वाधिकग्रन्थानि विद्यन्ते । एतत्प्रदर्शनाय द्वितीयावृत्त्यां पितृपिपे । रसरत्नाकरापेक्षया वाग्भटतन्त्रं प्राचीनमिति विद्वद्भिः सृज्जातमस्ति ॥

अत्र रसरत्नसमुच्चयेऽष्टाङ्गदृष्टयवेदिनामेवाधिकारः । श्रायुर्वेदस्याष्टाङ्गाना-

मध्ययनं विनाऽष्टाङ्गान्तर्गतचिकित्सास्थानान्तर्गतकेवलरसचिकित्सेकाङ्गज्ञानं
निष्फलं स्यात् । इदमायुर्वेदस्य रसचिकित्साङ्गं पृथक्त्वेन प्रतिपाद्यते तत्प्र-
णेनृभिरिति परम्परया संमदायो दृश्यतेऽतिभूयस्त्वादेवर्षितपस्विमुशीलधार्मि-
कद्विजसच्छूद्रसूपयोगित्वात्संस्कारवशादेव मुसाध्यत्वाच्च । चिकित्सा त्रिवि-
धाऽस्ति । दैवी । मानुषी । आसुरीति । एतद्भस्वरत्नसमुच्चये दैवी चिकित्सा
संगृहीता । देवैर्महेश्वरादिभिरचिन्त्यप्रभावैर्योगिभिः प्रोक्ता रसचिकित्सा । अतो
हेतोर्दैवीति सा कथ्यते । रसखण्डम् । प्रयोगखण्डम् । वादखण्डम् । रसायन-
खण्डम् । मन्त्रखण्डं चेति पञ्चखण्डात्मकं यद्रसशास्त्रं, तदतीव बीजरूपेणात्र
संगृहीतम् ॥

सर्वेष्व्यादर्शपुस्तकेषु यस्मिन्कस्मिन्पुस्तके यत्र कुत्रापि यत्किञ्चिदधिकं दृ-
ष्टं तत्सर्वमानन्दाश्रमस्थपण्डितैरस्य परिशिष्टे संगृहीतम् । तत्सर्वमेतद्वन्धप्रचार-
तत्परैश्चिन्त्यम् ।

यस्य कृपयैतादृशो रसग्रन्थो दुष्पापोऽपि सुलभतमो जातः स महोदयः पु-
ण्ययत्नस्थानन्दाश्रमाधिपतिर्मेहादेवराव आपटे इति व्यावहारिकनाम्ना भरत-
खण्डे विश्रुतश्चोत्तरोत्तरमधिकमधिकमुत्कर्षं दधानश्चिरजीवी भूयादिति श्रीवि-
नायकनन्दनः प्रार्थयते ।

वैराजक्षेत्रनिवासी
कृष्णरावशर्मा ।

अथ रसरत्नसमुच्चयस्य परिशिष्टम् ।

३ अध्याये २५ श्लोकात्परम्

शतवारं कृतं चैवं निर्गन्धो जायते भ्रुवम् ॥

४ अध्याये ५६ श्लोकात्परम्

रत्नानां शोधनं श्रेष्ठं मारणं न गुणप्रदम् ।

भस्मना वीर्यहानिः स्यात्तस्मात्तानि च शोधयेत् ॥

रसे रसायने दाने धारणे देवतार्चने ।

सुलक्ष्माणि सुजातीनि सर्वाण्युक्तानि शोधयेत् ॥

शुद्धिं चरन्ति रत्नानि निम्ब्वम्बुनि तुपाम्बुनि ।

विशुध्यन्ति त्रिदिवसैर्विधृतानि च सर्वशः ॥

८ अध्याये ४३ श्लोकात्परम्

नागं निरुत्थितं कृत्वा स्वर्परैः पद्गुणैःसह ।

पश्चिञ्चतुर्धर्वेधेन तारमायाति काञ्चनम् ॥

९ अध्याये ५८ श्लोकात्परम्

रससंमूर्च्छितं स्थूलपात्रमापूर्य काञ्चिकैः ।

द्विषामं स्वेदयेदेवं रसोत्थापनहेतवे ॥

१२ अध्याये ८ श्लोकात्परम्

ज्वरितो हितमश्रीपाद्यथा नास्पारुधिर्भवेत् ।

अन्नकाले ह्यभुञ्जानो क्षीयते त्रिपतेऽपि वा ॥

यावत्सूतं न शुद्धं न च मृतमथ नो मूर्च्छितं गन्धवद्धं

नो वज्रं मारितं वा न च गगनवधो मोषसूताश्चशुद्धाः ।

स्वर्णाद्यं सर्वलोहं विषमपि न मृतं तैलपाकेऽनभिज्ञ-

स्तावद्वैद्यः क सिद्धो भवति वसुभुजां मण्डले श्लाघ्ययोग्यः ॥

अथ ज्वराणां लक्षणानि प्रतीकाराश्चोच्यन्ते ।

१२ अध्याये १३० १/२ श्लोकात्परम्

काचकूप्यां विनिसिप्य स्वेदयेत्सप्तकद्वयम् ॥

१४ अध्याये १ श्लोकात्परम्

रसस्य भस्मना युक्तं लोहं कृष्णाभ्रकं मृतम् ।

शिलाजतुजफैशोरं समभागं च कल्पयेत् ॥

रसरत्नसमुच्चयस्य परिशिष्टम् ।

एष पञ्चामृतो नाम रोगराजनिवृत्तनः ।
पिप्पलीमधुसर्पिर्भिः प्रयोज्यो भिषजा व्रुतम् ॥

इति पञ्चामृतरसः ।

१४ अध्याये ७० श्लोकात्परम् ।

शुद्धं पादं च पोटल्या काकिण्यो विषयस्य च ॥

१५ अध्याये ११ श्लोकात्परम्

भङ्गातकं तिलं पथ्याचूर्णं गुडसमायुतम् ।

मोदकं भक्षयेन्मासात्पित्तकार्शसां जयेत् ॥

१५ अध्याये ६७ श्लोकात्परम्

चतुर्वारं च ताप्येन वातारिस्त्रेहयोगिना ।

दशवारं च वर्षाभूवासात्सर्वाक्षिकारसैः ॥

१५ अध्याये ८० श्लोकात्परम् ।

कान्तवैक्रान्तगुल्वाभ्ररसगन्धकभस्मना ।

सैषा वर्तिर्गुदे धार्या सस्तुकक्षीरेण शोषणा ॥

सूरणं कासमर्दं तु शिशुवातकवालुकम् ।

सुपर्कं योजयेच्छकं पथ्यं गोधूमतन्दुलैः ॥

१६ अध्याये १८ श्लोकात्परम्

प्रवाहिकां च निर्वाहीं विम्बिशीं गुदगूलकम् ॥

१६ अध्याये ४१ श्लोकात्परम्

दुर्नाममहणीविकारगुदजान्ये चापि मूलोद्भवाः

सर्वे ते विलपं प्रयान्ति मनुजे श्रीशम्भुनोक्तं पुरा ॥

१७ अध्याये १ श्लोकात्परम्

मातापितृजदोषेण ह्यथवा मूत्ररोधनात् ।

अपथ्यादभिचाराच्च जायते चाश्मरीगदः ॥

मूत्राविष्टौ च पितरौ सुरतं कुरुतो यदि ।

मूत्रेण सहितं शुकं च्यवते गर्भसंभवे ॥

यत्र यस्य च देहस्य तत्र तस्य च जायते ।

मूत्रं मूत्रस्य संस्थाने करोति बन्धनं नृपु ॥

सोऽप्यसाध्यो मूत्रगदो चाल्ये द्रवति मानुषम् ।

तारुण्येऽप्यपचारेण जायते मूत्रगर्करा ॥

विपरीतरतेनापि उत्तानपुरुषेण वा
शुक्रं प्रच्यवते तस्य स्त्री शुक्रं च प्रमुञ्चति ॥
पुनश्च मेहनस्थं च ततो वातेन शोषितम् ।
दृपदत्वं प्रपद्येत मूत्रद्वारं प्ररुध्य च ॥
तेन मूत्रनिरुद्धत्वं जायते तीव्रवेदना ।
अण्डसंधौ स्थिता याति शर्करा शस्त्रसाध्यताम् ॥
अथवा चतुरा नारी मैथुनं विदधाति च ।
तत्सौरुष्येन भवेत्सौरुष्यं स्त्रीणां योनिविमर्दनम् ॥

अथ मूत्रदोषाद्गुशो रसः ।

अभ्रकं पारदं रुक्मं लोहं वज्रं शिलाजतु ।
समभागानि चैतानि वसुनीरैर्विमर्दयेत् ॥
त्रिदिनं मुसलीतोषैस्त्रिकण्टकरसेन च ।
मूत्रदोषाद्गुशस्यास्य वज्रपुग्मं प्रदापयेत् ॥
वातकुण्डलिकानाहमूत्रसंगादमरीगदान् ।
वातोल्बणाञ्जपेदोषान्वह्निसंदीपनः परः ॥
शिवसिद्धान्तशास्त्रान्तान्मूत्रदोषाद्गुशो रसः ॥ इति क्षेपकश्लोकाः ॥

१८ अध्याये १५ ३ श्लोकात्परम्

भुक्ता अपि च पापागा जीर्षन्ते क्षणमात्रतः ।
नैतस्मिन्नियतः क्वापि विहाराहारकर्मणि ॥
लोकनाधरसोऽप्यत्र क्षौद्रैर्गुञ्जाचतुष्टयम् ।
पाठामूलस्य कर्षकं पिबेत्तन्दुलवारिणा ॥

१८ अध्याये १७२ ३ श्लोकात्परम्

नागं वज्रं सुताम्रं दरदमनशिला तुल्यताप्याभ्रगन्धं
भस्म स्वर्णेन तुल्यं रसकमपि रविक्षीरघृष्टं सुगोळम् ।
कृत्वा पक्त्वा च यन्ने लवणविरचिते भावयेदाद्रिकाभि
वोरान्सप्त द्विवह्नं समधुमगधया योजितः सेवनीयः ॥
कात्स्न्ये गूलेऽग्निमान्द्ये विविधसमुचितैरौषधैः संक्षिपाते
हृद्रोगे गुल्ममेहे कफपवनभवे सर्ववातज्वरेऽपि ।
देषो युस्त्या रमेन्द्रध्रियुजनविदितो भोगिन्द्रोके प्रसिद्धो
नागानां वज्रभो यो गरगदगलनारक्तपित्तप्रहन्ता ॥

रसरत्नसमुच्चयस्य परिशिष्टम् ।

इति नागवल्लभो रसः ॥ अथ द्वितीयः ॥

नागं सुवङ्गं रसभस्मताम्रं सारं शिलाहिङ्गुलमाक्षिकं च ।

धनं सुगन्धं मृतहेमखपरं सर्वं समं खल्वतले विघृष्टम् ।

अर्केण दुग्धेन विधाय गोलं मृत्स्नांशुकैः सप्तमितैः सुघर्मे ॥

भाण्डे त्रिभागलवणोपरि संनिवेश्य संपूर्णयेच्च लवणेन निरुध्य यत्नात् ।

सिद्धं भवेद्भानुमितैस्तु यामकैश्चुल्लचोपरिस्थं मृदुमध्यतीक्ष्णकैः ॥

शीतं समाकृष्य विचूर्ण्य सप्तधा चण्डांशुसंशोपितगृह्णवेरकैः ॥

नागवल्लभरसो द्विवल्लको मागधीमधुपुतश्च सर्वजित् ।

इति द्वितीयो नागवल्लभरसः ।

१८ अध्याये २२८ श्लोकात्परम्

हेमभस्मसमतारसूतकं मौक्तिकं च विषगन्धकं कुरु ।

चित्रकार्द्वरसेन पेपयेच्छोपयेच्च परिपेपयेन्मृदु ॥

भाजने च लवणोदरे क्षिपेदङ्गुलित्रितयमायते तथा ॥

२० अध्याये १२० ½ श्लोकात्परम्

भगन्दरव्रणं चापि व्रणं चापि विशेषतः ।

पण्मासेन जरां मृत्युं पलितं वलितं हरेत् ॥

२१ अध्याये २५ श्लोकात्परम्

मूलैः सपुष्पैः फलपत्रसारैरर्कस्य निष्पीड्य रसाढके तु ।

भूपालकावह्निपुनर्नवानां तुरङ्गगन्धार्ततलस्य मूलम् ॥

निर्गुण्डिकायाश्च तथैव पृष्ठे मूलानि पिष्ट्वा पृथगाददीत ।

एलालवङ्गं तगरं च कुष्ठं ससैन्धवं कर्पमितं पृथक्स्यात् ॥

सुक्क्षीरिपिष्टाजपयोद्विभागं प्रस्थेन तैलस्य पचेद्वि पक्वम् ।

पञ्चार्कतैलं प्रवदन्ति तज्ज्ञाः श्रोणीगतान्सन्धिगतानिहन्ति ॥

अभ्यञ्जनैश्च त्रिभिरेव सद्यो वातांश्च वेगांश्चिरजानशीतिः ।

इति पञ्चार्कतैलम् । पाठान्तरम् ।

अर्कवृक्षस्य पञ्चाङ्गमाढके विपचेज्जले ।

चतुर्गुणे वह्निसिन्धुनिर्गुण्ड्यानि च पीडुकम् ॥

वर्षाभूवाजिगन्धार्तगलं तेषां पृथक्पृथक् ।

स्तुक्क्षीरं कुडवं दत्वा शनैर्भन्दाग्निना पचेत् ।

एतदभ्यञ्जनेन निहन्यादाशु संधिगान् ॥

रसरत्नसमुच्चयस्य परिशिष्टम् ।

६

स्पर्शवातोत्यरोगांश्च कटीपार्श्वगतांस्तथा ।
ब्रुवन्ति तज्ज्ञाः पञ्चार्कतैलं श्रेष्ठं समीरनुत् ॥

इति द्वितीयपञ्चार्कतैलम् ।

२२ अध्याये ४१ श्लोकात्परम्

समजीर्णाभ्रसूतेन भस्मैतत्साधयेत्खलु ।

अन्यथा न यथा प्रोक्तः फलं दत्तं दुरब्रवीत् ॥

पाण्डुरतिग्रहणीप्रमेहगुदजातीसारपक्ष्मापहं

सद्यो दीपनपाचनो रुचिकरोनिःशेषगुल्मापहः ।

कासश्वासबलासपीनसमरुत्पित्तातिमत्यन्तिकं

वृष्यं पुष्टिकरं समस्तगदहृद्योगेन संपोजितम् ॥ इति योगः ।

२२ अध्याये ११३ श्लोकात्परम्

तैलं लाक्षादिकं नाम सर्वामयविनाशनम् ।

चन्दनं सारिवा लोधं मृद्धीकाशर्करान्वितम् ॥

कार्थं कृत्वा प्रदातव्यं गर्भिण्यां ज्वरशान्तये ॥

ह्रीवेल्लारलुरक्तचन्दनबलाधान्यार्कवत्सादनी

मुस्तोशीरपवासपर्पटवृषाकार्थं पिबेद्गर्भिणी ।

नानावर्णरुजातिसारकगदे रक्तस्रुतौ वा ज्वरे

योगोऽयं मुनिभिः पुरा निगदितः सूत्यामयेपूतमः ॥

२२ अध्याये ११८ श्लोकात्परम्

नागरस्य पलान्यष्टौ घृतस्य पलवैंशतिः ।

क्षीराढकेन संपुक्तं खण्डस्यार्धपलं तथा ॥

शताह्वाजीरकव्योपत्रिष्टुगन्धिपवानिका ।

कारवीमिशिचव्याग्निमुस्तानां च पलं पलम् ॥

लेहीभूतमिदं सर्वं घृतभाण्डे निधापयेत् ।

तं यथाग्निबलं स्वादेत्प्रसूताश्च विशेषतः ॥

तद्वृष्यं बल्यमापुष्यं बलीपलितनाशनम् ।

वयसः स्थापनं ह्येतदग्निवृद्धिकरं परम् ॥

आमवातप्रशमनं सौभाग्यकरमुत्तमम् ।

भक्कल्लगूलशमनं सूतिकारोगनाशनम् ॥

अन्यत्सर्वेष्वाम्नादर्शपुस्तकेषु समानम् ।

अथ रसरत्नसमुच्चयस्य सूची ।

अध्यायविषयाः	पृ०	अध्यायविषयाः	पृ०
प्रथमाध्याये—		अग्निजारवर्णनम्	११
मङ्गलाचरणम्	१	गिरिसिन्दूरवर्णनम्	११
रसशास्त्रप्रणेतृणां नामानि	११	हिङ्गुलवर्णनम्	११
ग्रन्थतत्कृतृनामादि	२	मृद्धारशृङ्गकवर्णनम्	३१
हिमाचलवर्णनम्	११	राजावर्तवर्णनम्	११
रसमाहात्म्यम्	३	चतुर्थाध्याये—	
रस एव जीवन्मुक्तेः कारणम्	४	मणिवर्णनम्	११
रसोत्पत्तिः	५	मौक्तिकवर्णनम्	३३
रसशब्दस्य व्युत्पत्तिः	६	प्रवालवर्णनम्	११
रससंहरणम्	७	तार्क्ष्यवर्णनम्	११
द्वितीयाध्याये—		पुष्परामवर्णनम्	११
अभ्रकवर्णनम्	११	वज्रवर्णनम्	११
वैक्रान्तवर्णनम्	११	नीलवर्णनम्	३५
माक्षिकवर्णनम्	१३	गोमेदवर्णनम्	३६
विमलवर्णनम्	१४	वैदूर्यवर्णनम्	११
शिलाघातुवर्णनम्	१५	रत्नशुद्धिः	११
सस्यकवर्णनम्	१७	रत्नभस्मक्रमः	११
चपलवर्णनम्	१८	वैक्रान्तद्रुतिः	३७
रसकवर्णनम्	१९	पञ्चमाध्याये—	
तृतीयाध्याये—		हेमवर्णनम्	११
गन्धकवर्णनम्	२०	रजतवर्णनम्	३९
गैरिकवर्णनम्	२४	ताम्रवर्णनम्	४१
कासीसवर्णनम्	११	अयोवर्णनम्	४३
तुवरीवर्णनम्	२५	मुण्डवर्णनम्	११
तालकवर्णनम्	११	तीक्ष्णवर्णनम्	४४
मनःशिलावर्णनम्	२७	कान्तवर्णनम्	११
अञ्जनवर्णनम्	११	वङ्गवर्णनम्	५०
कद्दुष्ववर्णनम्	२८	सीसकवर्णनम्	५१
फम्पिल्लवर्णनम्	२९	पित्तलवर्णनम्	५३
गौरीपापाणवर्णनम्	११	कांस्यवर्णनम्	५४
नवसारवर्णनम्	११	वर्तलोहवर्णनम्	११
वराटकवर्णनम्	३०	तैलपातनविधिः	५६

अध्यायविषयाः	पृ०	अध्यायविषयाः	पृ०
पञ्चाध्याये—	५७	पिष्टीलक्षणम्	११
आचार्यवर्णनम्....	५७	पातनपिष्टीलक्षणम्	११
शिष्यवर्णनम्	५७	ऋष्टीलक्षणम्	११
सहायवर्णनम्	५७	हेमरक्तीलक्षणम्	११
रससाधनस्थलवर्णनम्	५८	ताररक्तीलक्षणम्	११
रसलिङ्गसाधनम्	५८	दललक्षणम्	११
रसलिङ्गाचनमाहात्म्यम्	५८	शुक्लनागलक्षणम्	६७
शिवस्वरूपविभावनप्रकारः	५८	पिंजरीलक्षणम्....	११
देवीपूजनादिप्रकारः	५८	चन्द्रार्कलक्षणम्....	११
सत्र कलशस्थापनादिप्रकारः	५९	निर्वाणलक्षणम्	११
होमान्ते शिष्याह्वानम्....	५९	मृतलोहलक्षणम्	११
कालिनीवर्णनम्....	५९	अपुनर्भवलक्षणम्	११
शिष्यदीक्षाप्रकारः	६०	बीजलक्षणम्	६८
महारसादिस्थापनपूजनप्रकारः....	६१	उत्तरणलक्षणम्	११
रससिद्धनामसंकीर्तनम्	६१	ताडनलक्षणम्	११
देवद्विजरसपूजनादिप्रकारः	६२	धान्याभ्रलक्षणम्	११
पारदसिद्धयधिकारिवर्णनम्	६२	सत्त्वलक्षणम्	११
रससिद्धिप्रकारः	६२	एककोलीसकलक्षणम्	११
रसविद्यागोपनागोपनफलम्	६२	हिङ्गुलाकृष्टलक्षणम्	११
सप्तमाध्याये—	६३	घोषाकृष्टलक्षणम्	११
रसशालाप्रदेशवर्णनम्....	६३	वरनागलक्षणम्	११
तच्छालोपकरणस्थापनादि- प्रकारः	६३	उत्थापनलक्षणम्	११
वैद्यवर्णनम्	६४	ढालनलक्षणम्	११
परिचारकवर्णनम्	६४	नागसंभवचपललक्षणम्	११
कुवैद्यवर्णनम्	६५	वृद्धसंभवचपललक्षणम्	११
निधिसाधनादियोग्यपुरुषवर्णनम्	६५	केवलस्य रसस्य बंधनम्	११
रससिद्धिफलम्....	६५	तदुपयोगः	६९
अष्टमाध्याये—	६६	घोषापरजोलक्षणम्	११
धन्वन्तरिभागवर्णनम्	६६	द्वंद्वानलक्षणम्	११
विश्वासघातकवैद्यवर्णनम्	६६	भञ्जनीलक्षणम्....	११
फञ्जलीलक्षणम्	६६	चुल्लकालक्षणम्	११
रसपट्टलक्षणम्....	६६	विनिर्वासलक्षणम्	११
		आवापलक्षणम्	११

अध्यायविषयाः	पृ०	अध्यायविषयाः	पृ०
प्रतीवापलक्षणम्	....	पञ्चशब्दव्युत्पत्तिः	.... ७३
अभिपेकलक्षणम्	....	दोलापन्नलक्षणम्	....
निर्वापलक्षणम्....	....	स्वेदनीपन्नलक्षणम्	....
शुद्धावर्तलक्षणम्	....	पातनार्थन्नलक्षणम्	....
बीजावर्तलक्षणम्	....	अधःपातनयन्नलक्षणम्...	....
स्वाङ्गशीतलक्षणम्	....	दीपिकापन्नलक्षणम्	....
वहिःशीतलक्षणम्	....	ढेकीपन्नलक्षणम्	....
स्वेदनलक्षणम्	....	जारणापन्नलक्षणम्	.... ७४
मर्दनलक्षणम्	.... ७०	कच्छपयन्नलक्षणम्	....
मूर्छनलक्षणम्	....	विद्याधरपन्नलक्षणम्	....
उत्थापनलक्षणम्	....	सोमानलयन्नलक्षणम्	....
बन्धनलक्षणम्....	....	गर्भयन्नलक्षणम्	....
नष्टपिष्टलक्षणम्	....	हंसपाकयन्नलक्षणम्	.... ७५
पातनलक्षणम्	....	वालुकायन्नलक्षणम्	....
रोधनलक्षणम्	....	लवणयन्नलक्षणम्	....
नियमनलक्षणम्...	....	नलिकापन्नलक्षणम्	....
दीपनलक्षणम्	....	भूधरपन्नलक्षणम्	.... ७६
ग्रासमानलक्षणम्..	....	पुटयन्नलक्षणम् ...	....
जारणामकाराः...	....	फोष्टीपन्नलक्षणम्	....
बीजलक्षणम्	....	वल्भीयन्नलक्षणम्	....
मुखलक्षणम्	.... ७१	तिर्यक्पातनयन्नलक्षणम्	....
घृतिलक्षणम्	....	पालिकापन्नलक्षणम्	....
जारणालक्षणम्...	....	घटयन्नलक्षणम्...	....
विडलक्षणम्	....	इष्टकापन्नलक्षणम्	....
रञ्जनलक्षणम्	....	दिलुलाकृष्टिविद्याधरपन्नलक्षणम्	.... ७७
सारणालक्षणम्....	....	ढमरुकाण्डयन्नलक्षणम्	....
वेधतन्मकारलक्षणानि	....	नाभियन्नलक्षणम्	....
उद्घाटनलक्षणम्...	.... ७२	शस्तयन्नलक्षणम्.	.... ७८
स्वेदनलक्षणम्	....	स्थालीपन्नलक्षणम्	....
संन्यासलक्षणम् ..	....	धूपयन्नलक्षणम् ..	....
स्वेदसंन्यासकलम्	....	कन्दुकपन्नलक्षणम्	....
परिभाषाध्यापस्य माहान्पम्	....	सत्वयन्नलक्षणम्	.... ७९
नरमाध्याये—	....	शिन्यालक्षणम्	....

अध्यायविषयाः	पृ०	अध्यायविषयाः	पृ०
घर्षणीलक्षणम्	११	पुटशब्दार्थः	८४
अर्धचन्द्रखल्वलक्षणम्....	११	महापुटलक्षणम्	११
मर्दकलक्षणम्	११	गजपुटलक्षणम्	११
वर्तुलखल्वलक्षणम्	११	वाराहपुटलक्षणम्	११
तप्तखल्वलक्षणम्	११	कुक्कुटपुटलक्षणम्	११
दशमाध्याये—	८०	कपोतपुटलक्षणम्	११
मूपानामानि	११	गोवरपुटलक्षणम्	११
मूपाशब्दव्युत्पत्तिः	११	भाण्डपुटलक्षणम्	८५
मूपोपादानम्	११	वालुकापुटलक्षणम्	११
मूपामसाधनम्....	११	भूधरपुटलक्षणम्	११
वज्रमूपाविवरणम्	११	लावकपुटलक्षणम्	११
योगमूपाविवरणम्	११	अनुक्तपुटलक्षणम्	११
तत्साधितसृतफलम्	११	छगणनामानि	११
कौश्रिकाविवरणम्	८१	लोहानि तत्प्रकाराश्च	११
तदुपयोगः	११	लवणपट्टम्	११
गारमूपाविवरणम्	११	क्षारत्रयम्	११
वरमूपाविवरणम्	११	क्षारपंचकम्	११
वर्णमूपाविवरणम्	११	मधुरत्रयम्	११
रूप्यमूपाविवरणम्	११	तैलाणि रमरुमणि	११
विटमूपाविवरणम्	११	वसाः	८६
आप्यापनमूपाविवरणम्	११	मूत्राणि	११
शृन्तारुमूपाविवरणम्	११	पुष्पबीजम्	११
गोस्तनीमूपाविवरणम्	८२	मादिपपञ्चकम्....	११
मल्लमूपाविवरणम्	११	छागन्पञ्चकम्....	११
पक्कमूपाविवरणम्	११	अग्न्यवर्गः	११
गोल्ममूपाविवरणम्	११	अग्न्यपञ्चकम्	११
महामूपाविवरणम्	११	मृत्तिकापञ्चकम्	११
मण्डकमूपाविवरणम्	११	विषवर्गः	११
मुशन्तारुमूपाविवरणम्	११	उपविषवर्गः	११
अङ्गारकोष्ठीलक्षणम्	११	दुग्धवर्गः	११
पानालकोष्ठिलक्षणम्	८३	विद्मणः....	८७
वटुनालगारकोष्ठीलक्षणम्	११	तदुपयोगः	११
भृद्दुग्धविशोषिणीकोष्ठीलक्षणम् ..	११	रत्नवर्गः	११

अध्यायविषयाः	पृ०	अध्यायविषयाः	पृ०
तदुपयोगः	....	पाहिंशजलूकाबन्धलक्षणम्	..
पीतवर्गस्तदुपयोगश्च	....	तन्मानप्रकाराः	..
श्वेतवर्गः	....	जलौकाप्रकारतत्प्रभाववर्णनम्	२६
कृष्णवर्गः	....	रसमारणप्रकाराः	२७
शोधनीयगणः	....	साधितरसार्चनादिकथनम् ...	२८
लोहकाठिन्यनाशनवर्गः	....	रससेवने पथ्यवर्गकथनम्	..
लोहादिद्रावणगणः	....	तत्सेवायां कुपथ्यवर्गकथनम्	..
क्षारोपयोगः	....	उद्गारे सेव्यपदार्थकथनम्	२९
अम्लोपयोगः	....	वातादिविकारेषु सेव्यकथनम्	..
विषोपयोगः	....	रसत्यागविधिकथनम्	..
स्नेहोपयोगः	....	द्वादशाध्याये—	..
वृथ्वादिपलान्तपरिमाणम्	८८	संयुहीतरोगनाममालाकथनम्	..
एकादशाध्याये—	..	वातज्वरलक्षणम्	१००
मानपरिभाषा	....	पित्तज्वरलक्षणम्	..
रससंस्कारकथनम्	८९	श्लेष्मजज्वरलक्षणम्	..
रसनिषेधयोजनाविशेषौ	....	मिश्रितलक्षणम्	..
शुद्धसूतादिफलानि	..	अभिनवज्वरचिकित्सायाम्—	..
सूतदोषास्तत्फलानि च	..	पर्पटीरसः । त्रैलोक्यसुन्दररसो वा	..
संस्कर्तव्यरसस्य प्रमाणप्रकाराः.	९०	त्रैलोक्यढम्बररसः	१०१
वृमुद्गै रसशोधनम्	..	मेघनादरसः—	..
स्वेदनसंस्कारव्याख्यानम्	....	ज्वरगजहरिरसः	..
पर्दनसंस्कारव्याख्यानम्	....	दीपिकारसः	..
मूर्च्छनसंस्कारव्याख्यानम्	....	शीतभञ्जीरसः	१०२
उद्धरणसंस्कारव्याख्यानम्	....	मृतजीवनरसः	..
पातनसंस्कारकर्मव्याख्यानम्	....	शीतभञ्जीरसः शीतज्वरे	....
निरोधसंस्कारव्याख्यानम्	९१	शुद्धज्वराद्दुशो हिङ्गुलेश्वरो वा	१०३
नियामनसंस्कारव्याख्यानम्	....	मृत्युञ्जपरसः	..
दीपनसंस्कारव्याख्यानम्	....	महाज्वराद्दुशरसः	..
रसभावनस्वेदनमूषालेपनयोग्य-	....	सर्वज्वरान्तकरसः	..
रसमूलिकाकथनम्	९२	चन्द्रसूर्यरसः	..
पञ्चविंशतिसंख्याकरसबन्धनामा-	....	उमाप्रसादनरसः शीतज्वरे	१०४
नि	....	ज्वराद्दुशरसः सर्वज्वरे...	..
तल्लक्षणानि	९३	सर्वाङ्गसुन्दरचिन्तामणिरसः	..
सूतमूर्च्छाकल्पः	९५		

अध्यायविषयाः	पृ०	अध्यायविषयाः	पृ०
लोकनाथगुटिका	१०५	राजयक्ष्मचिकित्सा	११
सूचिकाभरणरसः	११	तदङ्गभूतविकारचिकित्सा	१२३
सूचीमुखरसः संनिपाते....	१०७	शोपाद्युपद्रवसहितरोगराजचि- कित्सा	१२४
संनिपातगजाङ्कुशरसः....	११	मदात्यपचिकित्सा	१२५
घातुर्थिकहररसः	१०८	सृष्णाछादिचिकित्सा	११
घातुर्थिकगजाङ्कुशः	११	अरुचिप्रसेकहृद्रोगचिकित्सा	११
मृत्युञ्जपरसः	११	पञ्चदशाध्याये—	११
पञ्चवक्त्ररसः	११	अर्शसां लक्षणानि	११
उन्मत्तरसः	११	तचिकित्सा	१२०
संनिपाताञ्जनरसः	१०९	षोडशाध्याये—	१३६
वैद्यनाथरसः प्रतापलंकेश्वरो वा.	११	उदावर्तनिदानलक्षणम्	११
प्राणेश्वररसः	११	उदावर्तचिकित्सा	११
मृतसंजीवनरसः	११०	अतिसारनिदानलक्षणम्	१३०
संनिपातकुठाररसः	११	अतिसारचिकित्सा	११
नवज्वरारिरसः....	११	ग्रहणीरोगलक्षणम्	१३५
जलमञ्जरीरसः....	१११	ग्रहणीचिकित्सा	११
फान्तरसः	११	विपूचीलक्षणम्	१४०
चन्द्रोदयरसः	११	विपूचीचिकित्सा	१४
जीर्णज्वरविद्रावणरसः....	११२	वह्निमान्द्यचिकित्सा	१४
नवज्वरमुरारिरसः	११	सप्तदशाध्याये—	१४१
त्रयोदशाध्याये—	११	अश्मरीरोगलक्षणम्	१४
रक्तपित्तचिकित्सा	११	मूत्रकृच्छ्राश्मरीचिकित्सा	१४
रक्तपित्तनिदानलक्षणम्	११	मूत्रमेहलक्षणम्	१४
फासनिदानलक्षणम्	११४	वातमेहचिकित्सा	११
फासचिकित्सा	११	रक्तमेहचिकित्सा	१५
श्वासलक्षणम्	११६	शुक्रमेहचिकित्सा	११
श्वासचिकित्सा	११	मधुमेहचिकित्सा	११
द्विक्रवैस्वर्यचिकित्सा	११७	श्रीरुधिरस्नावचिकित्सा	११
कफरोगचिकित्सा	११९	मेहादिगदचिकित्सा	११
सप्तासफासचिकित्सा	१२०	प्रमेहचिकित्सा	११
चतुर्दशाध्याये—	११		
राजयक्ष्मलक्ष्म	११		

अध्यायविषयाः	पृ०	अध्यायविषयाः	पृ०
निखिलमेहचिकित्सा	१५१	रसवैकृतचिकित्सा	११
सर्वमेहचिकित्सा	१५३	आनाहचिकित्सा	११
सोमरोगचिकित्सा	१५६	अम्लपित्तरोगलक्षणम्	१७४
पिटिकाचिकित्सा	१५७	अम्लपित्तचिकित्सा	१७५
विंशतिमेहचिकित्सा	१५७	पित्तचिकित्सा....	१७५
प्रदरामयचिकित्सा	१५८	एकोनविंशाध्याये—	१७६
नीलमेहचिकित्सा	१५८	जलोदरलक्षणम्....	१७६
अष्टादशाध्याये—		वातोदरलक्षणम्....	१७७
विद्रधिरोगलक्षणम्	१५९	उदरचिकित्सा	१७७
विद्रधिरोगचिकित्सा	१५९	वातोदरचिकित्सा	१७७
दृद्धिरोगचिकित्सा	१६०	जलोदरचिकित्सा	१७८
गुल्मरोगलक्षणम्	१६१	सर्वोदरचिकित्सा	१७८
यकृतप्लीहोरोगचिकित्सा	१६१	पाण्डुरोगलक्षणम्	१७९
गुल्मरोगचिकित्सा	१६२	पाण्डुरोगचिकित्सा ...	१८०
प्लीहारोगचिकित्सा	१६२	पित्तपाण्डुचिकित्सा	१८२
वातगुल्मरोगचिकित्सा	१६३	पाण्डुशोपचिकित्सा	१८३
गुल्मप्लीहाचिकित्सा	१६३	शोफपाण्डुचिकित्सा	१८३
रक्तभवगुल्मचिकित्सा ,	१६४	कामलालक्षणम्	१८४
नष्टपुष्पचिकित्सा	१६४	कुम्भकामलालक्षणम्	१८४
स्त्रीजलोदरचिकित्सा	१६४	कामलाचिकित्सा ...	१८५
रक्तोदरचिकित्सा	१६४	शोफपाण्डुचिकित्सा	१८५
सर्वगुल्मचिकित्सा	१६५	वातपाण्डुचिकित्सा	१८५
शूलचिकित्सा....	१६५	सकामलपाण्डुचिकित्सा ...	१८५
वातशूलचिकित्सा	१६६	हलीमकचिकित्सा	१८५
पक्तिशूलचिकित्सा	१६६	विंशाध्याये—	१८५
सर्वशूलचिकित्सा	१६७	विसर्पचिकित्सा	१८६
गुल्मशूलचिकित्सा	१६८	गलत्कुष्ठलक्षणम्	१८६
सकलशूलचिकित्सा	१६९	वातोत्पकुष्ठचिकित्सा ...	१८६
काश्यपचिकित्सा	१७१	पित्तकुष्ठचिकित्सा	१८६
स्थौल्यचिकित्सा	१७२	श्रेण्यकुष्ठचिकित्सा	१८६
अष्टौलाप्रत्यष्टौलाचिकित्सा	१७३	संनिपातजकुष्ठचिकित्सा	१८६
जलकर्मचिकित्सा	१७३	सप्तकुष्ठचिकित्सा	१८६

अध्यायविषयाः	पृ०	अध्यायविषयाः	पृ०
प्रसृष्टिचिकित्सा	..	कृमिशूलचिकित्सा	१९८
कुष्ठकिटिभचिकित्सा	१८७	सुप्तिमण्डलकुष्ठचिकित्सा	..
सिध्मचिकित्सा	..	श्वित्रलक्षणम्	१९९
दद्रुचिकित्सा	..	श्वित्रचिकित्सा ...	..
चर्मकुष्ठचिकित्सा	..	किलासचिकित्सा	२००
गजचर्मचिकित्सा	..	श्वेतकुष्ठचिकित्सा	..
शतारुश्चिकित्सा ...	..	अष्टादशकुष्ठहरतैललेपः	२०१
विपादिकाचिकित्सा	..	संजातकृमिलक्षणम्	२०२
कुष्ठचिकित्सा	..	कृमिचिकित्सा	..
कुष्ठक्षयप्रगणकथनम्	..	एकविंशाध्याये—	२०३
सिध्मोदुम्बरचिकित्सा....	१८८	अष्टमहारोगकथनम्	..
पामाचिकित्सा....	..	शीतवातलक्षणम्	..
सर्वकुष्ठचिकित्सा	..	शीतवातचिकित्सा	..
कुष्ठनाशकलेपः	१८९	स्पर्शवातलक्षणम्	२०४
त्वग्बिभ्रकारचिकित्सा	..	स्पर्शवातचिकित्सा	..
सर्वदोषोत्थकुष्ठचिकित्सा	..	मण्डलचिकित्सा....	..
कुष्ठक्षयावहो लेपः	१९०	स्पर्शवातचिकित्सा	..
कुष्ठलेपः	..	अस्पर्शवातचिकित्सा	२०५
सर्वकुष्ठजिद्रसः....	..	रक्तवातलक्षणम्	२०६
पामादद्रुविचर्चिकाकिटिभकण्डू- घ्नोद्वर्तनम्	..	रक्तवातचिकित्सा	..
कुष्ठक्षयचिकित्सा	१९१	आमवातलक्षणम्	..
दाहजश्वित्रचिकित्सा	..	आमवातचिकित्सा	..
दद्रुकुष्ठविद्रावणोरसः	..	अपस्मारलक्षणम्	..
कुष्ठहररसः	..	अपस्मारचिकित्सा	२०७
सर्वकुष्ठमरसः	१९२	उन्मादवातलक्षणम्	..
सर्वरोगहरतालकेश्वरः	..	उन्मादचिकित्सा	..
श्वेतकुष्ठचिकित्सा	१९३	एकाङ्गवातलक्षणम्	२०८
सर्वकुष्ठविनाशकज्वेहः	..	एकाङ्गवातचिकित्सा	..
सर्वरोगशमनी गुटिका	१९४	मवेवातचिकित्सा	२११
सर्वकुष्ठश्वित्रादिरोगहररसः	..	सन्धिवातचिकित्सा	२१४
कुष्ठजन्तुसर्वदेहगतजन्तुचिकित्सा	१९५	भ्रमवातचिकित्सा	२१५
निःशेषकुष्ठचिकित्सा	..	कंपवातचिकित्सा	..
कुष्ठहरतैलानि	१९६	वाताम्लक्षणम्	..

अध्यायविषयाः	पृ०	अध्यायविषयाः	पृ०
वातरक्तचिकित्सा	११	मुखपाकचिकित्सा	११
शिरोभ्रमणचिकित्सा	२१६	मुखशोषचिकित्सा	११
अङ्गदाहशिरोदाहादिचिकित्सा ..	२१७	मुखच्छायाचिकित्सा	२४०
द्वाविंशाध्याये—	११	मुखदौर्गन्ध्यचिकित्सा ।	११
वन्ध्यवधूनां भेदाः	११	आस्पवैरस्यचिकित्सा	११
वन्ध्यपुंभेदाः	११	उपजिह्वकचिकित्सा	११
तल्लक्षणानि	११	दन्तरोगचिकित्सा	११
तच्चिकित्सा	२१८	मुखवैरस्पनाशनम्	२४१
मृतवत्सकालक्षणम्	२२२	ताम्बूलचूर्णदग्धचिकित्सा	११
तच्चिकित्सा	११	मूकचिकित्सा	११
गर्भिणीचिकित्सा	२२३	कण्ठरोगचिकित्सा	११
गर्भसङ्कलक्षणम्	२२५	गण्डमालाचिकित्सा	११
मूढगर्भाङ्गनालक्षणम्	११	दन्तरोगचिकित्सा	२४२
तच्चिकित्सा	११	शिरोरोगप्रकाराः	११
सूतिकारोगचिकित्सा	११	तच्चिकित्सा	११
घालरोगचिकित्सा	२२७	पूकाचिकित्सा	११
त्रयोविंशाध्याये—	२३०	दारुणचिकित्सा	२४३
उन्मादवातनिदानलक्षणे	११	केशरोगचिकित्सा	११
तच्चिकित्सा	११	व्रणभेदाः	११
अपस्मारलक्षणम्	२३१	तच्चिकित्सा	११
तच्चिकित्सा	११	भङ्गप्रकारी	२४४
नेत्रविकारसंख्याकथनम्	२३२	अस्थिभङ्गचिकित्सा	११
नेत्ररोगचिकित्सा	२३३	भगन्दरलक्षणम्	११
चतुर्विंशाध्याये—	२३७	भगन्दरशब्दव्युत्पत्तिः	११
कर्णरोगभेदाः	११	तत्प्रथमोपचारः	११
तेषां चिकित्सा	११	भगन्दरचिकित्सा .	११
नासारोगप्रकाराः	२३८	ग्रन्थिलक्षणम्	२४५
तेषां चिकित्सा	२३९	ग्रन्थिचिकित्सा	११
मुखरोगप्रकाराः	११	कालस्फोटविपस्फोटचिकित्सा	११
गलशूलकचिकित्सा	११	शोणितार्तुदलक्षणम्	२४६
द्विजवज्रीकरणम्	११	अर्तुदादिचिकित्सा	११
जिह्वापूतिगन्धिताचिकित्सा	११	स्फोटतलस्फोटकालस्फोटचिकि- त्सा	११

अध्यायविषयाः	पृ०	अध्यायविषयाः	पृ०
गण्डमालापचीलक्षणम्....	.... ११	रसलोहविपत्तेवनप्रकारः	.... ११
तच्चिकित्सा	.... ११	लोहशुद्धिः	.... ११
अपचीग्रन्थयबुद्धेश्रीपदचिकित्सा	२४७	लोहमारणम्	.... २७३
पञ्चविंशाध्याये—		अपकलोहविकाराः	.... ११
धुद्ररोगप्रकारकथनम्	.... ११	लोहभस्मपरीक्षा	.... ११
तेषां चिकित्सा	.... ११	तत्सोत्थाननिरुत्थानपरीक्षा	.... ११
भस्मकलक्षणम्	.... २५१	लोहकल्पेन चिकित्सा	.... ११
श्रीपदलक्षणम्....	.... ११	मृतलोहसेवनफलकथनम्	.... २८०
श्रीपदचिकित्सा	.... ११	एकोनविंशाध्याये—	११
अतिस्थौल्यचिकित्सा	.... २५२	विपोत्पत्तिवर्णनम्	.... ११
गुह्यरोगनिदानम्	.... ११	विपभेदवर्णनम्	.... २८१
गुह्यरोगचिकित्सा	.... ११	तद्रक्षणप्रकारकथनम्	.... ११
अस्थिभंगचिकित्सा	.... ११	तद्रक्षणफलकथनम्	.... २८२
गुह्यरोगचिकित्सा	.... २५३	तद्वेगविकारवर्णनम्	.... ११
स्थावरविपकथनम्	.... २५४	तत्प्रतीकारः	.... ११
जङ्गमविपकथनम्	.... ११	विपप्रगणकथनम्	.... ११
कृत्रिमविपकथनम्	.... ११	गोघृतमाहात्म्यम्	.... ११
तेषां चिकित्सा....	.... ११	विपभक्षणपूर्वकृत्यम्	.... ११
षड्विंशाध्याये—	२५६	तत्सेवने पथ्यापथ्यकथनम्	.... ११
रसायनफलकथनम्	.... ११	भक्षणयोग्यविपकथनम्	.... २८३
जरायाः पञ्चहेतवः	.... ११	तन्मात्राधिक्ये प्रतीकारः	.... ११
जरारोगचिकित्सा	.... ११	तद्रक्षणयोग्यपुरुषकथनम्	.... ११
सप्तविंशाध्याये—	२६१	तद्योग्यकालादिकथनम्	.... ११
वाजीकरणफलकथनम्	.... ११	विषाम्पस्तेऽपि पुरुषे क्लृपथ्यनि-	
वाजीकरणशब्दव्युत्पत्तिः	.... ११	पेधः	.... ११
शुक्रक्षयकारणम्	.... ११	विपसंस्कारविशेषः	.... ११
वाजीकरणप्रयोगकथनम्	.... ११	विपकल्पेन रोगचिकित्सा	.... २८४
रसायने पथ्यकथनम्	.... २७२	विपभक्षणमाहात्म्यकथनम्	.... २९२
रससेवनफलम्	.... ११	त्रिंशाध्याये—	११
अष्टाविंशाध्याये—	.... ११	संस्कारविशेषैरभस्मसाधनम्	.... ११
रसे गुणाधिक्यम्	.... ११	रसकल्पेन रोगचिकित्सा	.... २९३
		रससेवने पथ्यापथ्यकथनम्	.... २९९

अध्यायविषयाः	पृ०	अध्यायविषयाः	पृ०
रसाजीर्णकारणम्	....	वीर्योपेतौषधसेवनोपदेशः	..
रसाजीर्णलक्षणम्	....	पुण्यायुर्वृद्धिकृद्गणकथनम्	..
तच्चिकित्सा	....	रसशास्त्रमाहात्म्यादिकथनम्	३०१
रसेन वाजीकरणयोगकथनम्....	३००	सुबुद्धपण्डितजनगौरवम्	३०२
आयुर्वलौपधादीनां युगानुरूप- शक्तिः	....	.	

श्रीः ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

अथ रसरत्नसमुच्चयः ।

रसोत्पत्तिर्नाम प्रथमोऽध्यायः ।

यस्याऽऽनन्दभवेन मङ्गलकलासंभावितेन स्फुर-
द्भ्राम्रा सिद्धरसोमृतेन करुणावीक्षामुधासिन्धुना ।
भक्तानां प्रभवप्रसंहतिजरारागादिरोगाः क्षणा-
च्छान्तिं यान्ति जगत्प्रधानभिपजे तस्मै परस्मै नमः ॥ १ ॥
औदिमश्चन्द्रसेनश्च लङ्केशश्च विशारदः ।
कपाली मत्तमाण्डव्यौ भास्करः गूरसेनकः ॥ २ ॥
रत्नकोशश्च शंभुश्च साच्चिको नरवाहनः ।
इन्द्रदो गोमुखश्चैव कम्बलिर्षीङ्गिरेव च ॥ ३ ॥
नागाजुनः सुरानन्दो नागवोधिर्यशोधनः ।
स्वण्डः कापालको ब्रह्मा गोविन्दो लम्पको हरिः ॥ ४ ॥
सप्तविंशतिसंख्याका रससिद्धिप्रदायकाः ।
रसाङ्कुशो भैरवश्च नन्दी स्वच्छन्दभैरवः ॥ ५ ॥
मन्थानभैरवश्चैव कार्कचण्डीश्वरस्तथा ।
वासुदेव ऋषिः गृह्यः क्रियातन्त्रसमुच्चयी ॥ ६ ॥
रसेन्द्रतिलको योगी भालुकी मैथिलह्वयः ।
महादेवो नरेन्द्रश्च वैसुदेवो हरीश्वरः ॥ ७ ॥

१ ग च. 'सायिते' । ड. 'सायनेन' । ज 'साधिने' । २ क. ख ग. च. छ. ट. ठ. आगम'
[आदी भवतीत्यादिमो नामाऽऽदिदेवो महेश इति तर्क्यते । त्रिवाऽऽदिमशब्देन प्रथमरसतन्त्रप्रणेता
वाचिदन्य इति प्रतिभाति । यथा बहुभिः युतः सुयुतः । आगमस्य रसतन्त्रप्रणेतृत्वमल्पनाकर
निर्मूलमेव । यत्र आगमस्य प्रसिद्धत्वं स्वत एव । ब्रह्मणोऽप्यागमस्य प्रकाशकत्वम् । नत्वायुर्वेदस्य
पृथक्] ३ क ख. घ. 'रः सुर' । ग. च. छ. ट. ठ. 'र' सुर' । ४ ट. छ. 'लङ्केश' । ५ क. ख. ग
घ. 'य तथेते' । ड. 'य तास्त्रिने' । [तथैक इति पाठेन रसतन्त्रप्रणेतृणां सप्तविंशतिसंख्या परिपूर्णा
भवति ।] ६ ट. कपिले व्याडि' । ७ क. ख. ग. घ. 'व्याडिरे' । ८ ग च. लम्पको अ. लम्पयो
९ छ. 'कथयो' । १० ग. च. कथयुद् । ११ ख. 'की मयला' । १२ छ. रत्नाकरहरीश्वरी ॥ ७ ॥

एतेषां क्रियतेऽन्येषां तन्त्राण्यालोक्य संग्रहः ।
 रसानामथ सिद्धानां चिकित्सार्थोपयोगिनाम् ॥ ८ ॥
 सूनुना सिंहगुप्तस्य रसरत्नसमुच्चयः ।
 रसोपरसलोहानि पद्मादिकरणानि च ॥ ९ ॥
 शुद्धचथेमपि लोहानां तन्त्रादिकरणानि च ।
 शुद्धिः सत्त्वं हृतिर्भस्मकरणं च प्रवक्ष्यते ॥ १० ॥
 अस्ति नीहारनिलयो महानुत्तरदिङ्मुसे ।
 उच्चुङ्गशृङ्गसंघातलङ्घिताञ्जो महीधरः ॥ ११ ॥
 विश्रामाय वियन्मार्गविलङ्घनघनश्रमः ।
 अवतीर्ण इव क्षोर्णा शरदम्बुमुखां गणः ॥ १२ ॥
 राशिराशीविपाधीशफणाफल्करोचियाम् ।
 भित्त्वा भुयभिवोत्तीर्णो यो विभाति भृशोन्नतः ॥ १३ ॥
 ज्वलदौषधयो यस्य नितम्बमणिगुमयः ।
 नक्तमुदामतडितामनुजुर्वन्ति वामुंचाम् ॥ १४ ॥
 पटके संचरन्तीनां परप किन्नरपोषिताम् ।
 पादेषु धातुरागेण न्नाक्षात्स्वमनुष्ठितम् ॥ १५ ॥
 अंतंसितशीतांशुराच्छादितदिग्म्वरः ।
 यो गुदाधिगतो अंगैर्गिरीश इति गीयते ॥ १६ ॥
 निमीन्तदृशो नित्यं सुनयो यस्य साजुषु ।
 प्रत्यक्षयन्ति गिरिशमवोडग्रनसगोचरम् ॥ १७ ॥
 शिन्वातन्प्रतिहतेषस्य निशोरशीकरैः ।
 अहन्यपि निरक्षिन्ते पक्षाग्तागादितं नभः ॥ १८ ॥
 नीहारपवनोद्रेकनिःसहा यत्र पुरुषाः ।
 निजद्वीपां निवेदन्ते पुत्रोन्माणं निरन्तरम् ॥ १९ ॥
 संचरन् पटके यस्य निदाघेऽपि दिशाररः ।
 उदामहिमरुद्रोन्मा न शीतांशोर्भिद्यते ॥ २० ॥
 गुदाश्टेषु यन्तुर्गीमृगनाभिसुर्गान्वयु ।
 गापन्नि यत्र किन्नर्यो गीरीपरिणयोन्मयम् ॥ २१ ॥
 चरास्ति तत्र जगनामादिदेवो महेश्वरः ।
 रमान्मना जगत्रानुं जातो यस्मान्मदारमः ॥ २२ ॥

शताश्वमेधेन कृतेन पुण्ये गोकोटिभिः स्वर्गमहसदानात् ।
 वृणां भवेत्सूतकदर्शनेन यत्सर्वतीर्थेषु क्रताभिपेकात् ॥ २३ ॥
 विद्याप रसलिङ्गं यो भक्तियुक्तः समर्चयेत् ।
 जगन्नित्यलिङ्गानां पूजाफलमवाप्नुयात् ॥ २४ ॥
 भक्षणं स्पर्शनं दानं ध्यानं च परिपूजनम् ।
 पञ्चधा रसपूजोक्ता महापातकनाशिनी ॥ २५ ॥
 हन्ति भक्षणमात्रेण पूर्वजन्माघसंभवम् ।
 रोगसंघमशेषाणां नराणां नात्र संशयः ॥ २६ ॥
 पूर्वजन्मकृतं पापं सद्यो नश्यति देहिनाम् ।
 सुगन्धपिष्टसूतेन यदि शंभुर्विलेपितः ॥ २७ ॥
 अन्नकं त्रुटिमात्रं यो रसस्य परिंजारयेत् ।
 शतक्रतुफलं तस्य भवेदित्यब्रवीच्छिवः ॥ २८ ॥
 यश्च निन्दति सूतेन्द्रं शंभोस्तेजः परात्परम् ।
 स पतेन्नरके घोरे पावत्कल्पविकल्पना ॥ २९ ॥
 रोगिभ्यो यो रसं दत्ते शुद्धिपाकसमन्वितम् ।
 तुलादानाश्वमेधानां फलं प्राप्नोति शाश्वतम् ॥ ३० ॥
 सिद्धे रसे करिष्यामि निर्दारिद्र्येगदं जगत् ।
 रसध्यानमिदं प्रोक्तं ब्रह्महत्यादिपापनुत् ॥ ३१ ॥
 अन्नग्रासो हि सूतस्य नैवेद्यं परिकीर्तितम् ।
 रसस्येत्यर्चनं कृत्वा प्राप्नुयात्क्रतुर्जं फलम् ॥ ३२ ॥
 उदरे सस्थिते सूते यस्योत्क्रामति जीवितम् ।
 स मुक्तो दुष्कृताद्द्वोरात्मयाति परमं पदम् ॥ ३३ ॥
 गृष्टित्वा हरति रुजं बन्धनमनुभूय मुक्तिदो भवति ।
 अमरीकरोति हि मृतः कोऽन्यः करुणाकरः सूतात् ॥ ३४ ॥
 सुरगुरुगोद्विजहिंसापार्पकलापोद्भवं किलासाध्यम् ।
 त्विन्नं तदपि च शमयति यस्तस्मात्कः पवित्रतरः सूतात् ॥ ३५ ॥
 रसबन्ध एव धन्यः प्रारम्भे यस्य सततमितिर्करणा ।
 १। सेतस्यति रसे करिष्ये महीमह निर्जरामरणाम् ॥ ३६ ॥

१ स 'न्मादिस' । २ ठ 'गन्धिपि' । ३ च 'तृटिमात्र' । ४ च 'रिचारा' । ५ ग 'घमिद' । ६ छ 'पसमूहोद्भ' । ७ छ 'तमतिरदणा' । ८ क 'दरुणा' ।

सुकृतफलं तावदिदं सुकुले यज्जन्म धीश्च तत्रापि ।
 साऽपि च सकलमहीतलतुलनफला भूतलं च सुविधेयम् ॥३७॥
 भूतलविधेयतायाः फलमर्थास्ते च विविधभोगफलाः ।
 भोगाश्च सन्ति शरीरे तदनित्यमतो वृथा सकलम् ॥ ३८ ॥
 इति धनशरीरभोगान्मत्त्वाऽनित्यान्सदैव यतनीयम् ।
 युक्तौ साच ज्ञानात्तच्चाभ्यासात्स च स्थिरे देहे ॥ ३९ ॥
 तत्स्यैर्ये न समर्थं रसायनं किमपि मूललोहादि ।
 स्वयमस्थिरस्वभावं दाह्यं क्लेशं च शौष्यं च ॥ ४० ॥
 काष्ठौषधयो नागे नागो वङ्गेष्वथ वङ्गमपि शुल्बे ।
 शुल्बं तारे तारं कनके कनकं च लीपते सूते ॥ ४१ ॥
 अमृतत्वं हि भजन्ते हरमूर्ती योगिनो यथा लीनाः ।
 तद्भस्त्वलिङ्गगगने रसराजे हेमलोहाद्याः ॥ ४२ ॥
 परमात्मनीव सततं भवति लपो यत्र सर्वसत्त्वानाम् ।
 एकोऽसौ रसराजः शरीरमजरामरं पुरुते ॥ ४३ ॥
 स्थिरदेहेऽभ्यासप्रशास्त्राप्य ज्ञानं गुणाष्टकोपेतम् ।
 प्राप्नोति ब्रह्मपदं न पुनर्भवेत्सर्जन्मदुःखानि ॥ ४४ ॥
 एकांशेन जगद्युगपदवष्टभ्यावग्नितं परं ज्योतिः ।
 पादैस्त्रिभिस्तदमृतं सुन्भं न विरक्तिमात्रेण ॥ ४५ ॥
 न हि देहेन फलं चिद्वाधिजरा मरणदुःखविधुरेण ।
 क्षणभङ्गुरेण सूक्ष्मं तद्ब्रह्मोपासितुं शक्यम् ॥ ४६ ॥
 नामापि देहमिद्वेः यो वृण्डीपाद्विना शरीरेण ।
 यद्योगगन्धममलं मनसोऽपि न गोचरं तत्त्वम् ॥ ४७ ॥
 यज्ञादानात्तपसो वेदाध्ययनादमात्मदाचारात् ।
 अत्यन्तभूयसी चिन्त यो गवशादात्ममंविन्तिः ॥ ४८ ॥
 भ्रूयुगमध्यगतं पञ्चिन्मिन्विष्टुन्मूर्ध्वैवजगद्गमि ।
 पेषांचित्पुष्पदृशामुन्मीलंति चिन्मयं परं ज्योतिः ॥ ४९ ॥
 परमानन्दैकरमं परमं ज्योतिः स्वमात्रमविश्रम्भम् ।
 विगन्तितमकन्धेदां क्षेपं शान्तं स्वसंवेद्यम् ॥ ५० ॥

* जगद्गमिन् नरं पटः मोगवनि पुनरेव

तस्मिन्नाधाय मनः स्फुरदखिलं चिन्मयं जगत्पश्यन् ।

उत्सन्नकर्मबन्धो ब्रह्मत्वमिहैव चाऽऽप्नोति ॥ ५१ ॥

रागद्वेषविमुक्ताः सत्याचारा मृपारहिताः ।

सर्वत्र निर्विशेषा भवन्ति चिद्ब्रह्मसंपर्शात् ॥ ५२ ॥

तिष्ठन्त्यणिमादिपुता विलसद्देहाः सदोदितानन्दाः ।

ब्रह्मस्वभावममृतं संप्राप्ताश्चैव कृतकृत्याः ॥ ५३ ॥

आपतनं विद्यानां मूलं धर्मार्थकाममोक्षाणाम् ।

श्रेयः परं किमन्यच्छरीरमजरामरं विहायैकम् ॥ ५४ ॥

प्रत्यक्षेण प्रमाणेन यो न जानाति सूतकम् ।

अदृष्टविग्रहं देवं कथं ज्ञास्यति चिन्मयम् ॥ ५५ ॥

यज्जरया जर्जरितं कासश्वासादिदुःखविवशं च ।

योग्यं तन्न समाधौ प्रतिहतबुद्धीन्द्रियमसरम् ॥ ५६ ॥

बालः पोडशवर्षो विषयरसास्वादलम्पटः परतः ।

*यातविवेको वृद्धो मर्त्यः कथमाशुपान्मुक्तिम् ॥ ५७ ॥

अस्मिन्नेव शरीरे येषां परमात्मनो न संवेदः ।

देहत्यागादूर्ध्वं तेषां तद्ब्रह्म दूरतरम् ॥ ५८ ॥

ब्रह्मादयो पतन्ते तस्मिन्दिव्यां तनु समाश्रित्य ।

जीवन्मुक्ताश्चान्ये कल्पान्तस्थापिनो मुनयः ॥ ५९ ॥

तस्माज्जीवन्मुक्तिं समीहमानेन योगिना प्रथमम् ।

दिव्या तनुर्विधेया हरगौरीसृष्टिसंयोगात् ॥ ६० ॥

शैलेऽस्मिन्निशवयोः प्रीत्या परस्परजिगीषया ।

संप्रवृत्ते च संभोगे त्रिन्शोकीक्षोभकारिणि ॥ ६१ ॥

विनिवारयितुं वह्निः संभोगं शेषितः सुरैः ।

काङ्क्षमाणैस्तयोः पुत्रं तारकामुरमारकम् ॥ ६२ ॥

कपोतरूपिणं प्राप्तं हिमवत्कन्दरेऽनलम् ।

अपक्षिभावसंलुब्धं स्मरलीलाविलोकिनम् ॥ ६३ ॥

तं दृष्ट्वा लज्जितः शंभुर्विरतः सुरतात्तदा ।

प्रच्युतश्वरमो धातुर्द्विहीतः शूलपाणिना ॥ ६४ ॥

* जलविवेको । सर्वेष्वप्यदर्शपुस्त्येष्वग्नेय पाठो दृश्यते ।

प्रक्षिप्तो वदने वद्वेर्गङ्गायामपि सोऽपतत् ।
 वहिः क्षिप्तस्तंया सोऽपि परिदन्दह्यमानया ॥ ६५ ॥
 संजातास्तन्मलंघानाद्घातवः सिद्धिहेतवः ।
 यावदमिमुखाद्गतो न्यपतद्दूरिसारतः ॥ ६६ ॥
 शतपोजननिष्प्रास्ताङ्कृत्वा कूर्पास्तु पञ्च च ।
 तदामभृति कूपस्थं तद्रेतः पञ्चधाऽभवत् ॥ ६७ ॥
 रसो रसेन्द्रः सूतश्च पारदो मिश्रकस्तथा ।
 इति पञ्चविधो जातः क्षेत्रभेदेन शंभुजः ॥ ६८ ॥
 रसो रक्तो विनिर्मुक्तः सर्वदोषै रसायनः ।
 संजाताद्यदशास्तेन नीरुजा निर्जरामराः ॥ ६९ ॥
 रसेन्द्रो दोषनिर्मुक्तः श्यावो रक्तोऽतिचञ्चलः ।
 रसायिनोऽभवंस्तेन नागा मृत्युजरोज्झिताः ॥ ७० ॥
 देवैर्नर्गैश्च तौ कूपौ पूरितौ मृद्भिरश्मभिः ।
 तदामभृति लोकानां तौ जातावतिदुर्लभौ ॥ ७१ ॥
 इंपत्पीतश्च रक्तज्ञो दोषयुक्तश्च सूतकः ।
 दशाष्टसंस्कृतैः सिद्धो देहं लोहं करोति सः ॥ ७२ ॥
 अधान्यकृपजः कोऽपि स चलः श्वेतवर्णवान् ।
 पारदो विविधैर्षोणैः सर्वरोगहरः स हि ॥ ७३ ॥
 मयूरचन्द्रिकाछायः स रसो मिश्रको मतः ।
 सोऽप्यष्टादशसंस्कारयुक्तधातीव सिद्धिदः ॥ ७४ ॥
 त्रयः सूतादयः सूताः सर्वसिद्धिकरा अपि ।
 निजकर्मविनिर्माणैः शक्तिमन्तोऽतिमात्रया ॥ ७५ ॥
 एतां रससमुत्पत्तिं यो जानाति स धार्मिकः ।
 आपुरारोग्यसंतानं रससिद्धिं च विन्दति ॥ ७६ ॥
 रसनात्सर्वधातूनां रस इत्यभिधीयते ।
 जराषष्ठमृत्युनाशाय रस्पते वा रसो मतः ॥ ७७ ॥
 रसोपरसराजत्वाद्रसेन्द्र इति कीर्तितः ।
 देहलोहमर्षो सिद्धिं सूते सूतस्ततः स्मृतः ॥ ७८ ॥

१ स. 'लायना पत'। २ स. 'विद्वहे'। ३ ग. 'दण्डद्वि भावतः' ॥ ६६ ॥ ४ क. स.
 (। ५ छ. 'निर्मितः'। ६ ग. 'मोक्षी चयन्तः'। ७ ग. च. ट. 'वैश्वदेव'। ८ ट. 'मोक्षः'।

रोगपङ्काद्धिमग्नानां पारदानाच्च पारदः ।
 सर्वधातुगतं तेजोमिश्रितं यत्र तिष्ठति ॥ ७९ ॥
 तस्मात्स मिश्रकः प्रोक्तो नानारूपफलप्रदः ।
 एवंभूतस्य सूतस्य मर्त्यमृत्युगदच्छिदः ॥
 प्रभावान्मानुषा जाता देवतुल्यबलायुषः ॥ ८० ॥
 तान्दृष्ट्वाऽभ्यर्थितो रुद्रः शक्रेण तदनन्तरम् ।
 दोषैश्च कञ्चुकाभिश्च रसराजो नियोजितः ॥ ८१ ॥
 तदाप्रभृति सूतोऽसौ नैव सिध्यत्यसंस्कृतः ।
 जलगो जलरूपेण त्वरितो हंसगो भवेत् ॥ ८२ ॥ ।
 मलगो मलरूपेण सधूमो धूमगो भवेत् ।
 अन्या जीवगतिर्देवी जीवोऽण्डादिव निष्क्रमेत् ॥ ८३ ॥
 स तांश्च जीवयेज्जीवास्तेन जीवो रसः स्मृतः ।
 चतस्रो गतयो दृश्या अदृश्या पञ्चमी गतिः ॥ ८४ ॥
 मन्त्रध्यानादिना तस्य रुध्यते पञ्चमी गतिः ॥ ८५ ॥
 इति भिन्नगतित्वोच्च सूतराज्यस्य दुर्लभः ।
 संस्कारस्तस्य भिपजा निगुणेन तु रक्षयेत् ॥ ८६ ॥
 प्रथमे रजसि स्नातां हयारूढां स्वलंकृताम् ।
 वीक्षमाणां वधूं दृष्ट्वा जिघृक्षुः कूपगो रसः ॥ ८७ ॥
 उद्गच्छति जवात्साऽपि तं दृष्ट्वा याति वेगतः ।
 अनुगच्छति तां सूतः सीमानं योजनोन्मितम् ॥ ८८ ॥
 मर्यायाति ततः कूपं वेगतः शिवसंभवः ।
 मार्गनिर्मितगतेषु स्थितं श्रेहन्ति पारदम् ।
 पतितो दरदे देशे गौरवाद्बह्विवक्त्रतः ॥ ८९ ॥
 स रसो भूतले लीनस्तत्तद्देशनिवासिनः ।
 तां मृदं पातनायन्ने क्षिप्वा सूतं हरन्ति च ॥ ९० ॥
 इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूतोर्वाग्भट्टाचार्यस्य
 कृतौ रसरंजसमुच्चये रसोत्पत्तिर्नाम
 प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

[महारसाः ।]

अभ्रवैक्रान्तमाक्षीकविमलाद्रिजसस्यकम् ।
चपलो रसकश्चेति ज्ञात्वाऽष्टौ संग्रहेद्रसान् ॥ १ ॥
[देव्या रजो भवेद्गन्धो धातुः श्रुकं तथाऽभ्रकम् । इति क्षेपकः] ॥ २ ॥

गौरीतेजः परमममृतं वातपित्तक्षयघ्नं
प्रज्ञाबोधि प्रशमितरुजं वृष्यमायुष्यमत्रयम् ।
वलयं म्लिग्धं रुचिदमकफं दीपनं शीतवीर्यं

तत्तद्योगैः सकलगदहृद्योम सूतेन्द्रवन्धि ॥ ३ ॥

राजहस्तादधस्ताद्यत्समानीतं घनं स्वनेः ।
भवेत्तदुक्तफलदं नि सत्त्वं निष्फलं परम् ॥ ४ ॥

पिनाकं नागमण्डूकं वज्रमित्यभ्रकं मतम् ।
श्वेतादिवर्णभेदेन प्रत्येकं तच्चतुर्विधम् ॥ ५ ॥

पिनाकं पावैकोत्तमं विमुञ्चति दलोद्ययम् ।
तत्सेवितं मूलं वद्ध्वा मारपत्येव मानवम् ॥ ६ ॥

नागाभ्रं नागवत्कुर्पाद्घ्वनिं पावकसंस्थितम् ।
तद्भुक्तं कुरुते कुष्ठं मण्डलारुख्यं न संग्रयः ॥ ७ ॥

उत्प्लुत्योत्प्लुत्य मण्डूकं धमातं पतति चाभ्रकम् ।
तत्कुर्पादश्मरीरोगमसार्धं शघतोऽन्यथा ॥ ८ ॥

वज्राभ्रं वह्निसंतप्तं निर्मुक्ताशोपवैरुतम् ।
'देहलोहकरं तैश्च सर्वरोगहरं परम् ॥ ९ ॥

श्वेतं रक्तं च पीतं च क्रुष्णमेवं चतुर्विधम् ।
श्वेतं श्वेतक्रिपासूक्तं रक्ताभं रक्तकर्मणि ॥

पीताभमभ्रकं यत्तु श्रेष्ठं तत्पीतकर्मणि ॥ १० ॥
चतुर्विधं वरं व्योम पचप्युक्तं रसायने ।

तथाऽपि क्रुष्णवर्णाभ्रं कोटिकोटिगुणाधिकम् ॥ ११ ॥

म्लिग्धं पृथुदन्तं वर्णमंगुक्तं भारतोऽविशम् ।
सुस्वनिर्मोच्यपत्रे च तदभ्रं शस्तमीरितम् ॥ १२ ॥

सचन्द्रिकं च मिट्टाभं व्योम न ग्रामयेद्रसः ।
प्रमितश्च निषोऽप्योऽग्नौ स्नेहे चैव रसायने ॥ १३ ॥

निश्चन्द्रिकं मृतं व्योम सेव्यं सर्वगदेषु च ।
 सेवितं चन्द्रसंयुक्तं मेहं भन्दानलं चरेत् ॥ १४ ॥
 पैरुक्तं युक्तिनिर्मुक्तैः पत्राभ्रकरसायनम् ।
 तैर्दृष्टं कालकूटारूपं विषं जीवनहेतवे ॥ १५ ॥
 सत्त्वार्थं सेवनार्थं च योजयेच्छोधिताभ्रकम् ।
 धन्यथा त्वगुणं कृत्वा विकरोत्पेव निश्चितम् ॥ १६ ॥
 प्रतप्तं सप्तवाराणि निक्षिप्तं काञ्जिकेऽभ्रकम् ।
 निर्दोषं जायते नूनं प्रक्षिप्तं वाऽपि गोजले ॥ १७ ॥
 त्रिफलाकथिते चापि गवां दुग्धे विशेषतः ।
 ततो धान्याभ्रकं कृत्वा पिष्ट्वा मत्स्याक्षिकारसैः ॥ १८ ॥
 चक्रीं कृत्वा विशोष्याथ पुटेदर्धभके पुटे ।
 पुटेदेवं हि पद्भारं पौनर्नवरसैः सह ॥ १९ ॥
 कलांशटङ्कणेनापि संमर्द्यं कृतचक्रिकम् ।
 अर्धेभारूपपुटेस्तद्वत्सप्तवारं पुटेत्सलु ॥ २० ॥
 एवं वासारसेनापि तण्डुलीयरसेन च ।
 प्रपुटेत्सप्तवाराणि पूर्वप्रोक्तविधानतः ॥ २१ ॥
 एवं सिद्धं घनं सर्वयोगेषु विनियोजयेत् ॥ २२ ॥
 चूर्णाभ्रं शालिसंयुक्तं वत्स्रद्वं हि काञ्जिके ।
 निर्यातं मर्दनाद्बद्धाद्धान्याभ्रमिति कथ्यते ॥ २३ ॥
 धान्याभ्रं कासमर्दस्य रसेन परिमर्दितम् ।
 पुटितं दशवारेण त्रिपते नात्र संशयः ॥ २४ ॥
 तद्वन्मुस्तारसेनापि तन्दुलीयरसेन च ।
 पीतामलरुसौभाग्यपिष्टं चक्रीकृताभ्रकम् ॥ २५ ॥
 पुटितं पष्टिवाराणि सिन्दूरोमं प्रजायते ।
 क्षयाद्यसिलरोगघ्नं भवेद्रोगानुपानतः ॥ २६ ॥
 वटमूलत्वचः काथैस्ताम्बुलीपत्रसारतः ।
 वासामत्स्याक्षिकाभ्यां वा मीनास्या सकटिल्लया ॥ २७ ॥
 पयसा वटवृक्षस्य मर्दितं पुटितं घनम् ।
 भवेद्द्विशतिवारेण सिन्दूरमर्दशप्रभम् ॥ २८ ॥

१ क तैर्दृष्टं । २ ए वाऽपि । ३ ए. '२ द्वि' । ४ क. एतन्मिदं हतं मं । ५ क 'गभ्रं' ।
 ६ म. 'वागानि मि' । ७ क ग. 'दश पतम्' ।

पादांशटङ्कणोपेतं मुसलीरसमर्दितम् ।
 रुन्ध्यात्कोष्ठ्यां दृढं ध्मातं सत्त्वरूपं भवेद्धनम् ॥ २९ ॥
 कासमर्दघेनध्वानवासानां च पुनर्भुवः ।
 मत्स्पाक्ष्याः काण्डवल्लयाश्च हंसपाद्या रसेः पृथक् ॥ ३० ॥
 पिष्ट्वा पिष्ट्वा प्रयत्नेन शोपयेद्धर्मयोगतः ।
 पल गोधूमचूर्णस्य क्षुद्रमत्स्याश्च टङ्कणम् ॥ ३१ ॥
 मत्पेकमष्टमांशेन दत्त्वा दत्त्वा त्रिमर्दयेत् ।
 मर्दने मर्दने सम्यक्शोपयेद्भिरश्मिभिः ॥ ३२ ॥
 पञ्चाजं पञ्चगव्यं वा पञ्चमाहिपमेव च ।
 क्षिप्त्वा गोलान्प्रकुर्वीत किञ्चित्तिन्दुकतोऽधिकान् ॥ ३३ ॥
 पयो दधि घृतं मूत्रं सविट् च आजमुच्यते ।
 अथ पातनकोष्ठ्यां हि ध्मात्वा सत्त्वं निपातयेत् ॥ ३४ ॥
 कोष्ठ्यां त्रिट् समाहृत्य विचूर्ण्य रवकान्हेरत् ।
 तत्किट्टं स्वल्पटङ्गेन गोमयेन विमर्द्य च ॥ ३५ ॥
 गोलान्विधाप्य सशोष्यं घर्मे भूयोऽपि पृथेवत् ।
 भूपः त्रिट् समाहृत्य मृदित्वा सत्त्वमाहरत् ॥ ३६ ॥
 अथ सत्त्वकर्णांस्तस्मिन् क्षायपित्वाऽम्लमाक्षिकैः ।
 शोधनीपेगणोपेतं मृपामध्ये निरुध्य च ॥ ३७ ॥
 सम्यग्गुहृतं समाहृत्य द्विवारं प्रथमेद्धनम् ।
 इति शुद्धं भवेत्सत्त्वं षोडशं रसरसायने ॥ ३८ ॥
 मधुतेलवसाज्येषु द्रायितं परिवापितम् ।
 मृदु स्वादशवारेण सत्त्वं लोहादिकं सरम् ॥ ३९ ॥
 पेट्टेचूर्णं विधाप्याथ गोशृतेन परिप्लुतम् ।
 भर्जयेत्सप्तवाराणि चुञ्चलीसंभ्यतरपरं ॥ ४० ॥
 श्रमिवर्णं भवेद्यावद्भारं वारं विचूर्णयेत् ।
 गृणं क्षिप्त्वा दहेद्यावत्तावद्वा भर्जनं चरेत् ॥ ४१ ॥
 ततः सगन्धकं पिष्ट्वा वटमूलकपापतः ।
 पुटोद्विंशतिवारेण वारादेण पुटेन हि ॥ ४२ ॥

१ ख मृदा प्रीमण इति २ ट ध्मात्वायम् । ज घनचित्तम् । ३ ग वा । ४ क म् ।
 ५ य भवेद्धनम् । ६ ग यान् । ६ ख म्भ्यस्त म् । ७ ग् । मेषन । ट मयुत । ८ ग पि-
 भवित् । ९ ग् । तित्तम् । १० ग् । पट्टम् । ११ क् । क् । १२ याराणि म् ।

पुनर्विंशतिवाराणि त्रिफलोत्थकपायतः ।
 त्रिफलागुण्डिकाभृङ्गपत्रंपथ्याक्षैमृन्धकैः ॥ ४३ ॥
 भावयित्वा प्रयोक्तव्यं सर्वरोगेषु मात्रया ।
 सत्त्वाभ्रात्किंचिदपरं निर्विकारं गुणाधिकम् ॥ ४४ ॥
 एवं चेच्छतवाराणि पुटपाकेन साधितम् ।
 गुणवज्जापतेऽत्यर्थं परं पाचनदीपनम् ॥ ४५ ॥
 गन्धर्वपत्रतोपेन गुडेन सह भावितम् ।
 अधोर्ध्वं वटपत्राणि निश्चन्द्रं त्रिपुटैः खगम् ॥ ४६ ॥
 कुंभं करोति चात्यर्थं गुञ्जार्धमितिसेवया ।
 तत्तद्भोगहरैर्षौगैः सर्वरोगहरं परम् ॥ ४७ ॥
 सत्त्वस्य गोलकं ध्मातं सस्यसंयुक्तकाञ्जिके ।
 निर्वाप्य तत्क्षणेनैव कुट्टपेच्छोदपारया ॥ ४८ ॥
 संप्रताप्य घनस्थूलकणान्निश्वाऽथ काञ्जिके ।
 तत्क्षणेन समाहृत्य कुट्टयित्वा रजश्चरेत् ॥ ४९ ॥
 गोशृतेन च तच्चूर्णं भर्जयेत्पूर्ववन्निधा ।
 धात्रीफलरसैस्तद्भ्रात्रीपत्ररसेन वा ॥ ५० ॥
 भर्जने भर्जने कार्यं शिलापट्टेन पेषणम् ।
 ततः पुनर्नवावासारसैः काञ्जिकमिश्रितैः ॥ ५१ ॥
 प्रपुटेदशवाराणि दशवाराणि गन्धकैः ।
 एवं संशोयितं व्योमसत्त्वं सर्वगुणोत्तरम् ॥ ५२ ॥
 यथेष्टं विनियोक्तव्यं जारणे च रसायने ।
 हेतयो नैव निर्दिष्टाः शास्त्रे दृष्टा अपि दृढम् ॥
 विना शंभोः प्रसादेन न सिध्यन्ति कदाचन ॥ ५३ ॥
 वेष्टव्योपसमन्वितं शृतपुतं वल्लोन्मितं सेवितं
 दिव्याभ्रं क्षयपाण्डुरुग्रदणिकार्गुणामेकुष्माण्डयम् ।
 जैनिं श्वासगदं प्रमेहमरुचिं कामामयं दुर्धरं
 मन्दाग्निं जठरव्यथां विजयते योगैरशेषामयान् ॥ ५४ ॥
 अथ वैकान्तः—अष्टाश्रयाष्टकन्धः पट्टीणो ममृणो गुरुः ।
 शुद्धमिश्रितवर्णैश्च युक्तो वैकान्त उच्यते ॥ ५५ ॥

१ ग. 'प्राणवत्' । २ ग. 'समुद्र' ॥ ४३ ॥ ३ क. 'सुधा' । ४ क. 'मिश्रिते' । ग. 'मि-
 त्तमे' । ५ ग. 'मि' । ६ ग. 'दृष्ट' । ७ ग. 'दृष्ट' । ८ ग. 'दृष्ट' । ९ ग. 'दृष्ट' । १० ग. 'दृष्ट' । ११ ग. 'दृष्ट' । १२ ग. 'दृष्ट' । १३ ग. 'दृष्ट' । १४ ग. 'दृष्ट' । १५ ग. 'दृष्ट' । १६ ग. 'दृष्ट' । १७ ग. 'दृष्ट' । १८ ग. 'दृष्ट' । १९ ग. 'दृष्ट' । २० ग. 'दृष्ट' । २१ ग. 'दृष्ट' । २२ ग. 'दृष्ट' । २३ ग. 'दृष्ट' । २४ ग. 'दृष्ट' । २५ ग. 'दृष्ट' । २६ ग. 'दृष्ट' । २७ ग. 'दृष्ट' । २८ ग. 'दृष्ट' । २९ ग. 'दृष्ट' । ३० ग. 'दृष्ट' । ३१ ग. 'दृष्ट' । ३२ ग. 'दृष्ट' । ३३ ग. 'दृष्ट' । ३४ ग. 'दृष्ट' । ३५ ग. 'दृष्ट' । ३६ ग. 'दृष्ट' । ३७ ग. 'दृष्ट' । ३८ ग. 'दृष्ट' । ३९ ग. 'दृष्ट' । ४० ग. 'दृष्ट' । ४१ ग. 'दृष्ट' । ४२ ग. 'दृष्ट' । ४३ ग. 'दृष्ट' । ४४ ग. 'दृष्ट' । ४५ ग. 'दृष्ट' । ४६ ग. 'दृष्ट' । ४७ ग. 'दृष्ट' । ४८ ग. 'दृष्ट' । ४९ ग. 'दृष्ट' । ५० ग. 'दृष्ट' । ५१ ग. 'दृष्ट' । ५२ ग. 'दृष्ट' । ५३ ग. 'दृष्ट' । ५४ ग. 'दृष्ट' । ५५ ग. 'दृष्ट' ।

श्वेतो रक्तश्च पीतश्च नीलः पारोपतच्छविः ।

श्यामलः कृष्णवर्णश्च कर्तुरश्चाष्टधा हि सः ॥ ५६ ॥

आयुःप्रदश्च बलवर्णकरोऽतिवृष्यः

प्रज्ञाप्रदः सकलदोषगदापहारी ।

दीप्ताग्निकृत्पविसमानगुणस्तरस्वी

वैक्रान्तकः खलु वपुर्वललोहकारी ॥ ५७ ॥

रसायनेषु सर्वेषु पूर्वगण्यः प्रतापवान् ।

वज्रस्थाने निपोक्तव्यो वैक्रान्तः सर्वदोषहा ॥ ५८ ॥

[ग्रन्थान्तरे । दैत्येन्द्रो माहिपः सिद्धः संहदेवसमुद्भवः ।]

दुर्गा भगवती देवी तं शूलेन व्यमर्दयत् ॥ ५९ ॥

तस्य रक्तं तु पतितं यत्र यत्र स्थितं भुवि ।

तत्र तत्र तु वैक्रान्तं वज्राकारं महारसम् ॥ ६० ॥

विन्ध्यस्य दक्षिणे वोऽस्ति ह्युत्तरे वोऽस्ति सर्वतः ।

* विक्रान्तपति लोहानि तेन वैक्रान्तकः स्मृतः ॥ ६१ ॥

श्वेतः पीतस्तथा रक्तो नीलः पारावतप्रभः ।

मयूरेकण्ठसदृशश्चान्यो मरकतप्रभः ॥ ६२ ॥

देहसिद्धिकरं कृष्णं पीते पीतं सिते सितम् ।

सर्वार्थसिद्धिदं रक्तं तथा मरकतप्रभम् ॥ ६३ ॥

शोषे द्वे निष्फले वर्ज्ये वैक्रान्तमिति संमथा ॥ ६४ ॥

जथाऽऽहरणाविधिः—यत्र क्षेत्रे स्थितं चैव वैक्रान्तं तत्र भेरवम् ।

विनापकं च संपूज्य गृह्णीयाच्छुद्धमानसः ॥ ६५ ॥

वैक्रान्तो वज्रसदृशो देहलोहकरो मतः ।

विपन्नो रसराजश्च ज्वरकुष्ठक्षयप्रणुत् ॥ ६६ ॥

वैक्रान्तकाः स्पृष्ट्वादिनां विशुद्धाः संस्वेदिताः क्षारपट्टानि दत्त्वा ।

अम्लेषु मूत्रेषु कुलत्थरम्भानीरेऽथवा कोद्रववारिपक्वाः ॥ ६७ ॥

कुलत्थक्वापसंस्विन्नो वैक्रान्तः परिशुष्यति ।

त्रिपतेऽष्टपुटैर्गन्धनिम्बुकद्रवसंयुतः ॥ ६८ ॥

वैक्रान्तेषु च तप्तेषु ह्यमूत्रं विनिक्षिपेत् ।

पौनःपुन्येन वा कुप्योद्भवं दत्त्वा पुष्टं त्वेन ॥ ६९ ॥

* सर्वेष्वप्यादर्शोपुम्नकेषु विद्वन्तपति । विक्रान्तपति । विक्रान्त्यतीति पाठश्च दृश्यते । किन्तु विक्रान्त्यतीति पाठान्तरं यदासराणि सार्थतः ।

१ क. 'राजत' । २ क., पूर्व ग' । ३. ज. सर्वदेवसमुद्भवः । ४ ज. भाग । ५ ज. चरित । ६ क. 'श्यामल' । ७ ख. अथवा ॥ ६१ ॥ ८ ग. 'शुभ्रं' । ९ ज. 'गन्धनि' । १० ग. 'यादृश' । ११ ग. तनु ।

भस्मीभूतं तु वैक्रान्तं वज्रस्थाने नियोजयेत् ।

भोक्षमोरटपालाशक्षारगोमूत्रभाषितम् ॥ ७० ॥

वज्रकन्दनिशाकलकफल्चूर्णसमन्वितम् ।

तत्कलकं टङ्गणं लाक्षाचूर्णं वैक्रान्तसंभवम् ॥ ७१ ॥

नवसारसमायुक्तं मेपशृङ्गीद्रवान्वितम् ।

पिण्डितं भूकभूपस्थं ध्मापितं च हठाग्निना ॥ ७२ ॥

तत्रैव पतते सत्त्वं वैक्रान्तस्य न संशयः ।

सत्त्वपातनयोगेन मर्दितश्च वटीकृतः ।

मूपास्थो घटिकाध्मातो वैक्रान्तः सत्त्वमुत्सृजेत् ॥ ७३ ॥

भस्मत्वं समुपागतो विक्रतको हेम्ना मृतेनान्वितः

पादांशेन कणाज्यवेष्टसहितो गुञ्जामितः सेवितः ।

पक्ष्माणं जेरणं च पाण्डुगुदजं श्वासं च कासामयं ।

दुष्टां च ग्रहणीमुरःक्षतमुखान् रोगाञ्जयेद्देहकृत् ॥ ७४ ॥

सूतभस्मार्धसंयुक्तं नीलवैक्रान्तभस्मकम् ।

मृताभ्रसत्त्वमुभयोस्तुलितं परिमर्दितम् ॥ ७५ ॥

क्षौद्राज्यसंयुतं मातर्गुञ्जामात्रं निषेवितम् ।

निहन्ति सकलान् रोगान्दुर्जघानन्धभेषजैः ॥

त्रिं.सप्तदिवसैर्नृणां गङ्गाम्भ इव पातकम् ॥ ७६ ॥

अथ माक्षिकम्—सुवर्णशैलप्रभवो विष्णुना काञ्चनो रसः ।

तोष्णां किरातचीनेषु पवनेषु च निमित्तः ॥ ७७ ॥

ताप्यः स्रुयांशुसंतप्तो माधवे मासि दृश्यते ।

मधुरः काञ्चनाभासः साम्लो रजतसंनिभः ॥ ७८ ॥

किञ्चित्कपायमधुरः शीतः पाके कटुर्लघुः ।

तस्सेवनाञ्जराव्याधिविषैर्न परिभ्रूयते ॥ ७९ ॥

माक्षिको द्विविधो हेममाक्षिकरत्नारमाक्षिकः ।

तत्राऽऽद्यं माक्षिकं फान्पकुञ्जोत्पत्तं स्वर्णसंनिभम् ॥ ८० ॥

तपतीतीरसंभूतं पञ्चवर्णसुवर्णवत् ।

पापाणर्वहन्तः शोक्तस्तारारूपोऽल्पगुणात्मकः ॥ ८१ ॥

माक्षीकधातुः सकलामयघ्नः प्राणो रसेन्द्रस्य परं हि वृष्यः ।
दुर्मेळन्नेहद्वयमेलनश्च गुणोत्तरः सर्वरसायनाद्यः ॥ ८२ ॥

एरण्डतैललुङ्गाम्बुसिद्धं शुध्यति माक्षिकम् ।

सिद्धं वा कदलीकन्दतोषेण घटिकाद्वयम् ॥ ८३ ॥

तप्तं क्षिप्तं वराकाथे शुद्धिमायाति माक्षिकम् ।

मातुलुङ्गाम्बुगन्धाभ्यां पिष्टं मूपोदरे स्थितम् ॥ ८४ ॥

पैञ्चक्रोडपुटेर्दग्धं त्रिपते माक्षिकं खलु ।

एरण्डस्नेहगव्याजैर्मातुलुङ्गरसेन वा ॥ ८५ ॥

स्वर्परस्यं हठं पक्वं जायते धातुसंनिभम् ।

एवं मृतं रसे योज्यं रसायनविधावपि ॥ ८६ ॥

त्रिंशतिनागसंयुक्तं क्षारैरम्लैश्च वैतितम् ।

ध्मातं प्रकटमूपायां सत्त्वं मुञ्चति माक्षिकम् ॥ ८७ ॥

सप्तवारं परिद्रोष्य क्षिप्तं निर्गुण्डिकारसे ।

माक्षीकसत्त्वसंमिश्रं नागं नश्यति निश्चितम् ॥ ८८ ॥

क्षौद्रगन्धर्वतैलाभ्यां गोमूत्रेण घृतेन च ।

कदलीकन्दसारेण भावितं माक्षिकं मुहुः ॥ ८९ ॥

मूपायां मुञ्चति ध्मातं सत्त्वं शुक्लनिभं मृदु ॥ ९० ॥

गुञ्जाबीजसमच्छार्पं द्रुतद्रोषं च शीतलम् ।

ताप्यसत्त्वं विशुद्धं तद्देहलोहकरं परम् ॥ ९१ ॥

माक्षीकसत्त्वेन रसेन्द्रपिष्टं कृत्वा विन्नीने च वाक्त्रिं निधाय ।

संमिश्र्य संमर्द्यं च सत्वमध्ये निक्षिप्य सत्त्वं क्षुतिर्मेध्रकस्य ॥ ९२ ॥

विधाय गोळं लवणारूपपत्रे पचेद्दिनार्थं मृदुवह्निना च ।

स्वतः सुशीतं परिचूर्ण्य सम्पग्बलौन्मितं व्योपविडङ्गयुक्तम् ॥ ९३ ॥

संसेवितं क्षौद्रपुतं निरन्ति जैरां सरांगां स्वपमृन्पुमेव ।

दुःसाध्यरोगानपि सप्तवामैर्नतेन तुल्योऽस्ति सुधारसोऽपि ॥ ९४ ॥

एरण्डोत्पेन तैलेन गुञ्जाक्षौद्रं च द्रव्यकणम् ।

मौदितं तस्य वापेन सत्त्वं माक्षीकजं द्रवेत् ॥ ९५ ॥

अथ विमलः—विमलघ्नप्रियः प्रोक्तो हेमाद्यस्तारपूर्वकः ।

तृतीयः कांस्पयिमन्त्रस्तत्तत्कान्त्या स लक्ष्यते ॥ ९६ ॥

१ ल. 'मेन्द्रश्च' । २ ज. 'धर्मोत्पु' । ३ द. 'धर्मोत्पु' । ४ ल. 'वा' । ज. 'वा' । ५ ल. 'मार्दवी' ।
६ द. 'शायं क्षि' । ७ द. 'न्यत्रै' । ८ क. 'य एत' । ९ द. 'शायश्च मीनव' । १० क. 'मार्दवी' ।
रसेन पि । ११ द. 'मृन्मय' ॥ ९१ ॥ १२ द. 'जगन्मोगस्वर' ।

वर्तुलः कोणसंपुक्तः स्निग्धश्च फलकान्वितः ।

मरुत्पिप्तहरो वृष्यो विमलोऽतिरसायनः ॥ ९७ ॥

पूर्वो हेमक्रियासूक्तो द्वितीयो रूपकृन्मतः ।

तृतीयो भेषजे तेषु पूर्वपूर्वो गुणोत्तरः ॥ ९८ ॥

आटहपजले स्विन्नो विमलो विमलो भवेत् ।

जम्बीरस्वरसे स्विन्नो भेषगृद्धीरसेऽथवा ॥ ९९ ॥

आपाति श्रद्धिं विमलो धातवश्च पंथा परे ।

गन्धाश्मलकुचाम्लैश्च भ्रिपते दशभिः पुटैः ॥ १०० ॥

सटङ्कलकुचद्रावैर्भेषगृद्ध्याश्च भस्मना ।

पिष्टो मूपोदरे लिप्तः संशोष्य च निरुध्य च ॥ १०१ ॥

पद्मस्थकोकिलैर्ध्मातो विमलः सीससंनिभः ।

सत्त्वं मुञ्चति तद्युक्तो रसः स्यात्स रसायनः ॥ १०२ ॥

विमलं शिश्रुतोयेन काङ्गीकासीसटङ्कणम् ।

वज्रकन्दसमायुक्तं भावित कदलीरसैः ॥ १०३ ॥

मोक्षकक्षारसंपुक्तं ध्मापितं भूकमूपगम् ।

सत्त्वं चन्द्रार्कसंकाशं पतते नात्र संशयः ॥ १०४ ॥

तरसत्त्वं सूतसंपुक्तं पिष्टं कृत्वा सुभादितम् ।

विलीने गन्धके क्षिप्त्वा जौरयेत्रिगुणालकम् ॥ १०५ ॥

शिलां पञ्चगुणां चापि बालुकापन्नके खलु ।

तारभस्मदशांशेन तावद्वैक्रान्तकं मृतम् ॥ १०६ ॥

सर्वमेकत्र संचूर्ण्य पटेन परिगाल्य च ।

निक्षिप्य कूपिकामध्ये परिपूर्य प्रयत्नतः ॥ १०७ ॥

लीढो व्योपवरान्वितो विमलको युक्तो घृतैः सेवितो

हन्याद्दुर्भेगंकृज्ज्वराञ्चवयुक्तं पाण्डुप्रमेहारुचीः ।

मूलातिं ग्रहणां च शूलमतुलं यक्ष्मामयं कामलां

सर्वान्पित्तमरुद्गदान्किमपरैर्षोर्गौरशोपामयान् ॥ १०८ ॥ इति विमलः ॥

अथ शिलाधातुः—शिलाधातुर्द्विधा भोक्तो गोमूत्राद्यो रसायनः ।

कर्पूरपूर्वकश्चान्यस्तत्राऽऽद्यो द्विविधः पुनः ॥ १०९ ॥

१ ग तथा । २ ज पिष्टा मुखोदरे लिप्त सशोष्याशु निरुध्य च ॥ १०० ॥ ३ क ख शीतम
निभ । ज शमिमनिभम् । ४ ट. 'स्यामुर' । ज. 'स्याद्य रसायने' । ५ घ. 'यनम्' । ६ ङ स्त. जायते
चिगुं । ७ ण स्त. शिला पञ्चगुणा चां । ८ ट. परिपूर्य ९ ग वेण्यां । १० ग. 'गह्वरदाश्च' ।

ससत्त्वश्चैव निःसत्त्वस्तपोः पूर्वो गुणाधिकः ।
 ग्रीष्मे तीव्राकृतभेष्यः पादेभ्यो हिमभूभृतः ॥ ११० ॥
 स्वर्णरूप्यार्कगर्भेभ्यः शिलाधातुर्विनिःसरेत् ।
 स्वर्णगर्भेगिरेर्जातो जपापुष्पनिभो गुरुः ॥ १११ ॥
 संस्वल्पतिक्तः सुस्वादुः परमं तद्रसायनम् ।
 हृष्यगर्भेगिरेर्जातं मधुरं पाण्डुरं गुरु ॥ ११२ ॥
 शिलाजं पित्तरोगघ्नं विशेषात्पाण्डुरोगहृत् ।
 ताम्रगर्भं गिरेर्जातं नीलवर्णं घनं गुरु ॥ ११३ ॥
 शिलाजं कफवातघ्नं तिकोष्णं क्षयरोगहृत् ।
 वह्नौ क्षिप्तं भवेच्चच्छिङ्गाकारमधुमकम् ।
 सलिलेऽथ विलीनं च तच्छुद्धं हि शिलाजतु ॥ ११४ ॥
 नूनं सज्वरपाण्डुशोफशमनं मेहाग्निमान्द्यापहं
 मेदश्छेदकरं च यक्ष्मशमनं श्लामयोन्मूलनम् ।
 गुल्मप्लीहविनाशनं जठरहृच्छूलघ्नमामापहं
 संपेत्वग्गदनाशनं किमपरं देहे च लोहे हितम् ॥ ११५ ॥
 रसोपरससृतेन्द्ररत्नलोहेषु ये गुणाः ।
 वसन्ति, ते शिलाधातौ जरामृत्युजिगीषया ॥ ११६ ॥
 क्षाराम्लगोजलैर्घृतं शुध्यत्येव शिलाजतु ।
 शिलाधातुं च दुग्धेन त्रिफलामार्कवद्रवैः ॥ ११७ ॥
 लोहपात्रे विनिक्षिप्य शोथयेदतिपक्वतः ।
 क्षाराम्लगुग्गुलोपेतैः स्वेदनीयन्नमधुमैः ॥ ११८ ॥
 स्वेदितं घटिकामानान्छिलाधातु विशुध्यति ।
 शैलेया गन्धतान्त्राभ्यां मातुलङ्गरसेन च ॥ ११९ ॥
 पुष्टितं हि शिलाधातु त्रिपतेऽष्टगिरिण्डकैः ॥ १२० ॥
 भस्मीभूतशिलोद्भवं समतुल्यं कान्तं च वैक्रान्तकं
 युक्तं च त्रिफलाकटुत्रिकघृतैर्वल्लेन तुल्यं भजेत् ।
 पाण्डौ यक्ष्मगदे तथाऽग्निसद्ने मेहेषु मृलामये
 गुल्मप्लीहमहोदरे बहुविधे शूले च योन्वामये ॥ १२१ ॥

१ ड. यत्स्वल्पतिक्त सुस्वादु पं । २ छ. 'का सृ' । ३ ट. 'लेऽप्यति' । ४ ए. 'सर्वामये' ।
 ५ घ शिलाया ।

सेवेत यदि घण्ट्यासं रसायनविधानतः ।
 वलीपलितनिर्मुक्तो जीवेद्वर्षशतं सुखी ॥ १२२ ॥
 पिष्टं द्रावणवर्गेण साम्लेन गिरिसंभवम् ।
 भिंत्वा मूपोदरे रुद्ध्वा गाढैर्ध्मातं हि फोकिलैः ॥ १२३ ॥
 सत्त्वं मुञ्चेच्छिलाधातुः श्वसनैर्लोहसंनिभम् ।
 पाण्डुरं सिकताकारं कर्पूराद्यं शिलाजतु ॥ १२४ ॥
 मूत्रकृच्छ्राश्मरीमेहकामलापाण्डुनाशनम् ।
 एलातोपेन संभिन्नं सिद्धं शुद्धिमुपैति तत् ॥
 नैतस्य मारणं सत्त्वपातनं विहितं बुधैः ॥ १२५ ॥

अथ सस्यकः—पीत्वा हालाहलं वान्तं पीतामृतगरुत्मता ।
 विषेणामृतयुक्तेन गिरौ मरकताह्वये ॥ १२६ ॥
 तद्वान्तं हि घनीभूतं संजातं सस्यकं खलु ।
 मयूरकण्ठसच्छायं भाराढ्यमतिशस्यते ॥ १२७ ॥
 द्रव्यं विपपुतं यत्तद्द्रव्याधिकगुणं भवेत् ।
 हालाहलं सुधायुक्तं सुधाधिकगुणं तथा ॥ १२८ ॥
 निःशेषदोषविषद्वद्गुलमूलकुष्ठाम्लपैत्तिकविवन्धहरं परं च ।
 रसायनं वमनरेककरं गरुडं श्वित्रापहं गदितमत्र मयूरतुत्यम् ॥ १२९ ॥
 सस्यकं शुद्धिमाप्नोति रक्तवर्गेण भावितम् ।
 स्नेहवर्गेण संसिक्तं सप्तवारमदृपितम् ॥ १३० ॥
 दोलायन्त्रेण सुस्विन्नं सस्यकं प्रहरत्रयम् ।
 गोमहिष्पाजमूत्रेषु शृण्वते पञ्चरसपरम् ॥ १३१ ॥
 लकुचद्रावगन्धाश्मटङ्गणेन समन्वितम् ।
 निरुध्य मूपिकामध्ये श्रियते कौकुटैः पुटैः ॥ १३२ ॥
 सस्यकस्य तु चूर्णं तु पादसौभाग्यसंयुतम् ।
 करञ्जतैलमध्यस्थं दिनमेकं निंघापयेत् ॥ १३३ ॥
 धेन्धमूर्पास्यमध्यस्थं ध्मापयेत्कोकिलत्रयम् ।
 इन्द्रगोपाकृति चैव सत्त्वं भवति शोभनम् ॥ १३४ ॥

१ ख लिप्ता । २ क. 'तु' ससनी लोह' । ख 'तु' स्वसनी लोह' ग. 'तु' मसर्न' ग 'तु-
 स्तरनेन लोह' ट. 'तु' स्वसनेली' छ 'तु' श्वसनी शुरीथ्याम् । ज 'तु' श्वसनी-मुसोट्ट्याम् । ३ ज.
 गभ सि' । ४ ख. शुभ्र । ५ क. यत्र स्वर्गे । छ. ज. तुयस्वर्गम् । ६ ट. विषाचयेत् । ७ ज. मूपा
 च मयमस्यस्य । ८ ख. य. 'ग मम' । ट 'गम्यम' । छ. 'गम्यम' । ९ ड 'स्त्रिस्त्र' । १० ख. यती ।

निम्बुद्रवालपटङ्गाभ्यां मूपामध्ये निरुध्य च ।
 ताभ्ररूपं परिध्मातं सत्त्वं मुञ्चति सस्यकम् ॥ १३५ ॥
 शुद्धं सस्यं शिलाक्रान्तं पूर्वभेषजसंपुतम् ।
 नानाविधानयोगेन सत्त्वं मुञ्चति निश्चितम् ॥ १३६ ॥
 सत्त्वमेतत्समादायै स्वरभूनागसत्त्वमुक्त् ।
 तन्मुद्रिका क्रतस्पर्शा शूलघ्नी तत्क्षणाद्भवेत् ॥ १३७ ॥
 चराचरं विषं भूतढाक्रिनीद्विगुणं जयेत् ।
 मुद्रिकेयं विधातव्या दृष्टप्रत्ययकारिका ॥ १३८ ॥
 रामवेत्सोमसेनानीमुद्रितेऽपि तथाऽक्षरम् ।
 हिमालयोत्तरे पार्श्वे अश्वकर्णो महादृमः ॥ १३९ ॥
 तत्र शूलं समुत्पन्नं तत्रैव विलयं गतम् ।
 मन्त्रेणानेन मुद्राम्बो निपीत सप्तमन्त्रितम् ॥ १४० ॥
 सद्यः शूलहर मोक्तमिति भालुकिभाषितम् ।
 अनया मुद्रया तप्तं तैलमग्नौ मुनिश्चितम् ॥ १४१ ॥
 लेपितं हन्ति वेगेन शूलं यत्र कचिद्भवेत् ।
 सद्यः स्रुतिकरं नार्याः सद्यो नेत्ररुजापहम् ॥ १४२ ॥

अथ चपलः—गौरः श्वेतोऽरुणः क्रण्णश्चपलरतु चतुर्विधः ।
 हेमाभश्चैव ताराभो विशेषाद्भ्रसवन्धनः ॥ १४३ ॥
 शेषो तु मध्यो लाक्षावच्छीघ्रद्रावी तु निष्फली ।
 वङ्गवद्भवते बह्वी चपलस्तेन कीर्तितः ॥ १४४ ॥
 चपलो लेखनः स्निग्धो देहलोहकरो मतः ।
 रसरानसहायः स्यात्तिस्रोष्णमधुरो मतः ॥ १४५ ॥
 चपलः स्फटिकच्छायः पर्वसी स्निग्धको गुरुः ।
 त्रिदोषघ्नोऽतिवृष्यश्च रसबन्धविधायकः ॥
 महारसेषु कैश्चिद्भि चपलः परिकीर्तितः ॥ १४६ ॥
 जम्बीरककोटकशुद्धैरेविभावनाभिश्चपलस्य शुद्धिः ॥ १४७ ॥
 शूलं तु चूर्णयित्वा तु धान्याम्लोषविवैविधैः ।
 पिण्डं वदृष्वा तु विधिवत्पातयेच्चपेलं तथा ॥ १४८ ॥

- अथ रसकः—रसको द्विविधः प्रोक्तो दुर्दुरः कारवेल्लकः ।
 १ सदलो दुर्दुरः प्रोक्तो निर्दलः कारवेल्लकः ॥ १४९ ॥
 सत्त्वपाते शुभः पूर्वो द्वितीयश्रौपथादिषु ।
 २ रसकः सर्वमेहघ्नः कफपित्तविनाशनः ॥ १५० ॥
 नेत्ररोगक्षयघ्नश्च लोहपारदरञ्जनः ।
 नागार्जुनेन संदिष्टौ रसश्च रसकानुभौ ॥ १५१ ॥
 श्रेष्ठौ सिद्धरसौ ख्यातौ देहलोहकरो परम् ।
 ३ रसश्च रसकश्चोभौ येनाग्निसहनौ कृतौ ॥ १५२ ॥
 देहलोहमपी सिद्धिर्दासी तस्य न संशयः ।
 कटुकालाबुनिर्यास आलोड्य रसकं पचेत् ॥ १५३ ॥
 शुद्धं दोषविनिर्मुक्तं पीतवर्णं तु जायते ।
 ४ स्वर्परः परिसंतप्तः सप्तवारं निर्भञ्जितः ॥ १५४ ॥
 बीजपररसस्यान्तर्निर्मलत्वं समश्नुते ।
 चमूत्रे वाऽश्वमूत्रे वा तत्रे वा काञ्जिकेऽथवा ॥ १५५ ॥
 प्रताप्य मञ्जितं सम्पक्स्वर्परं परिशुध्यति ।
 ५ नरमूत्रे स्थितो मासं रसको रञ्जयेद्द्रुमवम् ॥ १५६ ॥
 शुद्धताम्रं रसं तारं शुद्धस्वर्णप्रभं यथा ।
 हरिद्रात्रिफलारालासिन्धुधूमैः सट्टुर्णैः ॥ १५७ ॥
 सारुष्करैश्च पादांशैः साम्लैः संमर्द्य स्वर्परम् ।
 निम्नं वृन्ताकमूपायां शोषयित्वा निरुध्य च ॥ १५८ ॥
 मृयामुखोपरि न्यस्य स्वर्परं प्रथमेत्ततः ।
 स्वर्परं प्रेहते ज्वाला भवेन्नीला सिता यदि ॥ १५९ ॥
 तदा संदंशतो मूपां धृत्वा कृत्वा त्वधोमुखीम् ।
 शनैरास्नान्दयेद्गमौ यथा नालं न भज्यते ॥ १६० ॥
 वङ्गाभं पतितं सत्त्वं समादाय नियोजयेत् ।
 एव त्रिचतुरैर्वारैः सर्वं सत्त्वं विनि सरेत् ॥ १६१ ॥
 सामपाजतुभूनागनिशाधमजटङ्गणम् ।
 मूकमृपागतं ध्मातं शृद्धं सत्त्वं विमुञ्चति ॥ १६२ ॥

१. घ. ठ. दुर्दुर । ट. दुर्दुर । २. ज. मन्वान् ॥ १५४ ॥ ३. ज. विम्बुवीजरसं । ४. क. क.
 ठ. दान्ते निर्मे । ५. क. ठ. नैमप्रथम् । ६. घ. तथा । ७. क. मूपां मूपां । ८. क. 'रेऽयह' ।
 ९. क. ठ. प्रले । घ. प्रले । १०. घ. ठ. तुष ।

लाक्षागुडामुरीपथ्याहरिद्रासर्जटङ्कणैः ।
 सम्यक्संचूर्ण्य तत्पक्वं गोदुग्धेन घृतेन च ॥ १६३ ॥
 घृन्ताकमूपिकामधये निरुध्य गुटिकाकृतिम् ।
 ध्मात्वा ध्मात्वा समाकृष्य ढालयित्वा शिलातले ॥ १६४ ॥
 सत्त्वं वङ्गाकृतिं ग्राह्यं रसकस्य मनोहरम् ।
 यद्वा जलयुतां स्थालीं निखनेत्कोष्ठिकोदरे ॥ १६५ ॥
 सच्चिद्रं तन्मुखे मल्लं तन्मुखेऽधोमुखीं क्षिपेत् ।
 मूपोपरि शिखित्रांश्च प्रक्षिप्य प्रथमेदृढम् ॥ १६६ ॥
 पतितं स्थालिकानीरे सत्त्वमादाय योजयेत् ।
 तत्सत्त्वं तालकोपेतं प्रक्षिप्य खलु स्वपरे ॥ १६७ ॥
 मदपेत्ल्लोहदण्डेन भस्मीभवति निश्चितम् ।
 तद्वस्म घृतकान्तेन समेन सह योजयेत् ॥ १६८ ॥
 अष्टगुञ्जामितं चूर्णं त्रिफलाकापसंयुतम् ।
 कान्तपात्रस्थितं रात्री तिलजप्रतिवापकम् ॥ १६९ ॥
 निपेवितं निहन्त्पाशु मधुमेहमपि ध्रुवम् ॥ १७० ॥
 पित्तं क्षयं च पाण्डुं च श्वयं गुल्ममेव च ।
 रक्तगुल्मं च नारीणां प्रदरं सोमरोगकम् ॥ १७१ ॥

योनिरोगानशोषांश्च विषमांश्च ज्वरानपि ।

रक्तशूलं च नारीणां फासं श्वासं च हिष्मिकाम् ॥ १७२ ॥ १७२ ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूत्रोवांगभटाचार्यस्य ऋतौ रसरत्नसमुच्चये
 महारसाष्टकश्चन्द्रादिनिष्पन्नं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

[अधोपरसाः साधारणरसाश्च]

अथ गन्धकः—गन्धाश्मगैरिर्कोमीसकाहृक्षीतान्शिश्याक्षनम् ।

कट्टुष्टं चैत्युपरसाथाष्टौ पारदकर्मणि ॥ १ ॥

पार्वत्युवाच—गन्धकस्य तु माहात्म्यं तदृह्यं वद मे प्रभो ।

ईश्वर उवाच—श्वेतद्वीपे पुरा देवि सर्वरत्नविभूषिते ॥

सर्वकाममये रम्ये तीरे क्षीरपयोनिधेः ॥ २ ॥

विद्याधेरादिमुखाभिरङ्गनाभिश्च योगिनाम् ।

सिद्धाङ्गनाभिः श्रेष्ठाभस्तथैवासरनां गर्गः ॥ ३ ॥

१ अ. चिन्दे तं । २ अ. सुल क्षि । ३ अ. अ.शर्म च हिष्मिकां च विशेषतः । ४ अ. 'वारीणां'
 ५ अ. 'पयोनिधेः' ।

देवाङ्गनाभी रम्याभिः क्रीडिताभिर्मनोहरैः ।
 गीतैर्वृत्तयैर्विचित्रैश्च वाद्यैर्नानाविधैस्तथा ॥ ४ ॥
 एव संक्रीडमानायाः प्राभवत्प्रसृतं रजः ।
 तद्भ्रजोऽतीव सुश्रोणि सुगन्धि सुमनोहरम् ॥ ५ ॥
 रजसश्चातिबाहुल्याद्वासस्ते रक्ततां ययौ ।
 तत्र त्यक्त्वा तु तद्द्रव्यं मुस्नाता क्षीरसागरे ॥ ६ ॥
 वृता देवाङ्गनाभिस्त्व कैलासं पुनरागता ।
 ऊर्मिभिस्तद्भ्रजोवखं नीत मध्ये पयोनिधेः ॥ ७ ॥
 एवं ते शोणितं भद्रे प्रविष्ट क्षीरसागरे ।
 क्षीराब्धिमथने चैतदमृतेन सहोत्थितम् ॥ ८ ॥
 निजगन्धेन तान्सर्वान्हर्षयन्सर्वदानवान् ।
 ततो देवगणैरुक्त गन्धकारूपो भवत्वयम् ॥ ९ ॥
 रसस्य बन्धनार्थाय जारणाय भवत्वयम्-।
 ये गुणा. पारदे प्रोक्तास्ते चैवात्र भवन्त्विति ॥ १० ॥
 इति देवगणै प्रीतै. पुरा प्रोक्तं सुरेश्वरि ।
 तेनायं गन्धकी नाम विरूपातः क्षितिमण्डले ॥ ११ ॥
 स चापि त्रिविधो देवि शुकचञ्चुनिभो वरः ।
 मध्यमः पीतवर्णः स्याच्छुक्लवर्णोऽधमः प्रिये ॥ १२ ॥
 ग्रन्धान्तरे । चतुर्था गन्धकी ज्ञेयो वर्णः श्वेतादिभिः खलु ।
 श्वेतोऽत्रै स्वटिकामोक्तो लेपने लोहमारणे ॥ १३ ॥
 तथा चामलसार. स्याद्यो भवेत्पीतवर्णवान् ।
 शुकपिच्छ. स एव स्यान्ऋषो रसरसायने ॥ १४ ॥
 रक्तश्च शुकतुण्डारूपो यातुवादीविधौ वरः ।
 दुर्लभः कृष्णवर्णश्च स जरामृत्युनाशनः ॥ १५ ॥
 गन्धाश्माऽतिरसायन. भूमधुरः पाके कटूष्णो मतः
 कण्डकुष्ठविसर्पदद्भुदन्तो दीप्तानलः पाचनः ।
 आभौन्मोचनशोपणो विपहर सूतेन्द्रवीर्यप्रदो
 गौरीपुष्पभवस्तथा कृमिहरः सत्यात्मकः सूतजित् ॥ १६ ॥

वलिना सेवितः पूर्वं प्रभृतबलहेतवे ॥ १७ ॥
 वासुकिं कर्पतस्तस्य तन्मुखज्वालपा हुता ।
 वसा गन्धकगन्धाद्या सर्वतो निःसृता तनोः ॥ १८ ॥
 गन्धकत्वं च संप्राप्ता गन्धोऽभूत्सविषः स्मृतः ।
 तस्माद्भ्रूलिवसेत्युक्तो गन्धकोऽतिमनोहरः ॥ १९ ॥
 पयःस्विन्नो घटीमात्रं वारिधौतो हि गन्धकः ।
 गव्याज्यविद्रुतो वस्त्राद्बालितः शुद्धिमृच्छति ॥ २० ॥
 एवं संशोधितः सोऽयं पाषाणानेवरा त्यजेत् ।
 घृते विषं तुपाकारं स्वयं पिण्डत्वमेव च ॥ २१ ॥
 इति शुद्धो हि गन्धाश्मा नापथ्यैर्विक्रान्तिं व्रजेत् ।
 अपथ्यादन्यथा हन्यात्पीतं हालाहलं यथा ॥ २२ ॥
 गन्धको द्रावितो भृङ्गरसे क्षिप्तो विशुध्यति ।
 तद्रसैः सप्तधा भिन्नो गन्धकः परिशुध्यति ॥ २३ ॥
 स्थाल्यां दुग्धं विनिक्षिप्य मुखे वस्त्रं निवध्य च ।
 गन्धकं तत्र निक्षिप्य चूर्णितं सिकताकृति ॥ २४ ॥
 छादयेत्प्रधुदीर्घेण स्वर्परेणैव गन्धकम् ।
 ज्वालयेत्स्वर्परस्योर्ध्वं वनच्छाणैस्तथोपलैः ।
 दुग्धे निपतितो गन्धो र्गलितः परिशुध्यति ॥ २५ ॥
 इत्थं विशुद्धत्रिफलाज्यभृङ्गमध्वान्वितः शाणमितो हि लीढः ।
 श्वाक्षितुल्यं कुरुतेऽभियुग्मं करोति रोगोज्झितदीर्घमायुः ॥ २६ ॥
 कलांशव्योपसंयुक्तं गन्धकं श्लक्ष्णचूर्णितम् ।
 भरनिमात्रे वस्त्रे तद्विप्रकीर्षं विवेष्ट्य च तत् ॥ २७ ॥
 सूत्रेण वेष्टयित्वाऽथ पायं तैले निमज्जयेत् ।
 धृत्वा संदेशतो वर्तिमध्यं प्रज्वालयेच्च तम् ॥ २८ ॥
 हुतो निपतितो गन्धो विन्दुशः काचभाजने ।
 तां हुतिं प्रक्षिपेत्पत्रे नागवह्न्याद्यि विन्दुकाम् ॥ २९ ॥
 वस्त्रेण प्रमितं स्वच्छं सूतेन्द्रं च विमर्दयेत् ।
 अशुल्याऽथ सपत्रां तां हुतिं सूतं च भक्षयेत् ॥ ३० ॥

१ क इति वी २ घ "दिमानुगत ॥ १० ॥ ३ न "गता से ल" । ४ क. ग. ट "नम्यो ल" ।
 ५ ग. "मेनि च ॥ २१ ॥ ६ ख. ट. ठ "त्रेमे नो" । ७ ट. नित्रो । ८ ग. ट. गान्नि । ९ क. ट.
 ट. तोऽवर्षाद. । १० क. विरोध ।

करोति दीपनं तीव्रं क्षयं पाण्डुं च नाशयेत् । -
 कासं धवासं च शूलातिं ग्रहणीमतिदुर्धराम् ॥ ३१ ॥
 आमं विनाशयत्याशु लघुत्वं प्रकरोति च । -
 घृताक्ते लोहपात्रे तु विद्रुतं शुद्धगन्धकम् ॥ ३२ ॥
 घृताक्तदर्विकाक्षिप्तं द्विनिष्कप्रमितं भजेत् ।
 हन्ति क्षयमुखान् रोगान् कुष्ठरोगं विशेषतः ॥ ३३ ॥
 क्षाराम्लतैलसौवीरविदाहि द्विदलं तथा ।
 शुद्धगन्धकसेवायां त्यजेद्योगयुतेन हि ॥ ३४ ॥
 गन्धकस्तुल्यमरिचः पङ्कणत्रिफलान्वितः ।
 घृष्टः शम्पाकमूलेन पीतश्चाखिलेकुष्ठहा ॥ ३५ ॥
 तन्मैलसलिले पिष्टं लेपयेत्प्रत्यहं तनौ ।
 दृष्टप्रत्यययोगोऽयं सर्वत्र प्रतिवीर्यवान् ॥ ३६ ॥
 श्रीमता सोमदेवेन सम्यगत्र प्रकीर्तितः ।
 द्विनिष्कप्रमितं गन्धं पिष्ट्वा तैलेन संयुतम् ॥ ३७ ॥
 अथापामार्गतोयेन सतैलमरिचेन हि ।
 विलिप्य सकल देहं तिष्ठेद्भ्रमे ततः परम् ॥ ३८ ॥
 तक्रभक्ते च भुञ्जीत तृतीये प्रहरे खलु ।
 भजेद्रात्रौ तथा वाह्निं समुत्थाय तेषां प्रगे ॥ ३९ ॥
 महिषीऽगणं लिप्त्वा स्नायाऽऽतीतेन वारिणा ।
 ततोऽभ्यज्य घृतेर्देहं स्नायादिष्टोऽणवारिणा ॥ ४० ॥
 अमुना क्रमयोगेन विनश्यत्यैतिवेगतः ।
 दुर्जया बहुकालीना पामा कण्डुः मुनिश्चितम् ॥ ४१ ॥
 गन्धकस्य प्रयोगाणां शतं तन्न प्रकीर्तितम् ।
 ग्रन्थर्विस्तारभीतेन सोमदेवेन भूभुजा ॥ ४२ ॥
 अथवाऽर्कस्तुहीक्षीरैर्वचं लेप्यं तु समधा ।
 गन्धकं नवनीतेन पिष्ट्वा वस्त्रं लिपेद्भनम् ॥ ४३ ॥
 तद्भ्रतिं ज्वलितो दंशे घृतां कुर्यादधोमुखीम् ।
 तैलं पतेदधोभाण्डे ग्राह्यं योगेषु योजयेत् ॥ ४४ ॥

१ क. 'लोगहा ॥ ३५ ॥ २ क. 'मूल म' ३ क. 'मरिच' । ४ क. 'घ' पांशा । ५ क. 'स
 तन । ६ क. 'त्याभ' । ७ क. 'मर्च' । ८ क. 'सर्वं नात्र प्रकाशितम् । ९ 'सर्वो न प्रकाशितम् । ८ क.
 'तत्त' । ९ क. 'ता दशधु' ।

शुद्धगन्धो हरेद्रोगान्कुष्ठमृत्पुजरादिकान् ।

अमिकारी महानुष्णो वीर्यवृद्धिं करोति च ॥ ४५ ॥

अथ गैरिकम्—पापाणगैरिकं चैकं द्वितीयं स्वर्णगैरिकम् ।

पापाणगैरिकं भोक्तं कठिणं ताम्रवर्णकम् ॥ ४६ ॥

अत्यन्तशोणितं स्निग्धं मसृणे स्वर्णगैरिकम् ।

स्वादु स्निग्धं हिमं नेत्र्यं कपायं रक्तपित्तनुत् ॥ ४७ ॥

हिष्मावमिविपन्नं च रक्तघ्नं स्वर्णगैरिकम् ।

पापाणगैरिकं चान्यत्पूर्वस्मादल्पकं गुणैः ॥ ४८ ॥

गैरिकं तु गवां दुग्धैर्भावितं शुद्धिमृच्छति ।

गैरिकं सत्त्वरूपं हि नन्दिना परिकीर्तितम् ॥ ४९ ॥

कैरप्युक्तं पतेत्सत्त्वं क्षाराम्लक्लिन्नगैरिकात् ।

उपतिष्ठति सूतेन्द्रमेकत्वं गुणवत्तरम् ॥ ५० ॥

अथ कासीसम्—कासीसं वालुकाचेकं पुष्पपूर्वमथापरम् ।

क्षाराम्लगुरुधूमाभं सोष्णवीर्यं विपापहम् ॥ ५१ ॥

वालुकापुष्पकासीसं श्वित्रघ्नं केशरञ्जनम् ॥ ५२ ॥

पुष्पादिकासीसमतिप्रशस्तं सोष्णं कपायाम्लमतीव नेत्र्यम् ।

विपानिलश्लेष्मगदघ्नघ्नं श्वित्रक्षयघ्नं कचरञ्जनं च ॥ ५३ ॥

सक्रुद्धुल्लाम्बुना क्लिन्नं कासीसं निर्मलं भवेत् ।

तुवरीसत्त्ववत्सत्त्वमेतस्यापि समाहरेत् ।

कासीसं शुद्धिमाप्नोति पित्तैश्च रजसा द्विपः ॥ ५४ ॥

घलिना हतकासीसं क्रान्तं कासीसमारितम् ।

उभयं समभागं हि त्रिफलावेष्टसंयुतम् ॥ ५५ ॥

विपमांशशृतक्षौद्रप्लुतं शाणमितं प्रगे ।

सेवितं हन्ति वेगेन श्वित्रं पाण्डुक्षयामयम् ॥ ५६ ॥

गुल्मप्लीहगर्दं शूलं मृन्मरीचं विशेषतः ।

रसापनविधानेन सेवितं वत्सरावधि ॥ ५७ ॥

आमसंशोषणं श्रेष्ठं मन्दाग्निपरिदीपनम् ।

पलितं वल्भिः सार्धं विनाशयति निश्चितम् ॥ ५८ ॥

अथ तुवरी—सौराष्ट्रश्मनि संभूता मृत्स्ना सा तुवरी मता ।

वैद्येषु लिप्यते याऽसौ मञ्जिष्ठा रागेवन्धिनी ॥ ५९ ॥

फेडकी फुल्लिका चेति द्वितीया परिकीर्तिता ।

ईपत्पीता गुरुः स्निग्धा पीतिका विपनाशनी ॥ ६० ॥

व्रणकुष्ठहरा सर्वकुष्ठघ्नी च विशेषतः ॥ ६१ ॥

निर्भारा शुभ्रवर्णा च स्निग्धा सांम्लाऽपरा मता ।

सा फुल्लतुवरी प्रोक्ता लेपात्ताम्रं चरेदयः ॥ ६२ ॥

काङ्क्षी कपाया कटुकाम्लकफ्या

केश्या व्रणघ्नी विपनाशनी च ।

श्वित्रापहा नेत्रहिता त्रिदोष-

शान्तिप्रदा पारदजारणी च ॥ ६३ ॥

तुवरी काञ्जिके क्षिप्त्वा त्रिदिनाच्छुद्धिमृच्छति ।

क्षाराम्लैर्षोदिता धमाता सत्त्वं मुञ्चति निश्चितम् ॥ ६४ ॥

गोपितेन शतं वारान्सौराष्ट्रीं भावयेत्ततः ।

धमित्वा पातयेत्सत्त्वं क्रामणं चातिगुह्यकम् ॥ ६५ ॥

अथ तालकः—हरितालं द्विधा प्रोक्तं पत्रार्थं पिण्डसंज्ञकम् ।

स्वर्णवर्णं गुरु स्निग्धं तनुपत्रं च भासुरम् ॥ ६६ ॥

तत्पत्रतालकं प्रोक्तं बहुपत्रं रसापनम् ।

निष्पत्रं पिण्डसदृशं स्वरूपसत्त्वं तथा गुरु ।

स्त्रीपुष्पहरणं तत्तु गुणाल्पं पिण्डतालकम् ॥ ६७ ॥

श्लेष्मरक्तविषवातभूतनुत्केवलं च खलु पुष्पहृत्स्त्रियः ।

स्निग्धमुष्णकटुकं च दीपनं कुष्ठहारि हरितालमुच्यते ॥ ६८ ॥

स्विन्नं कूष्माण्डतोषे वा तिलभारजलेऽपि वा ।

तोषे वा चूर्णसंयुक्ते दोलापन्नेन शुष्यति ॥ ६९ ॥

अथुद्धं तालमायुधं कफमारुतमेहकृत् ।

तापस्फोटाङ्गसंकोचं कुरुते तेन शोधयेत् ॥ ७० ॥

तालकं कणशः कृत्वा दशांशेन च टङ्गणम् ।

जम्बीरोत्थैर्द्रवैः क्षालयं काञ्जिकैः क्षालयेत्ततः ॥ ७१ ॥

वष्टे चतुर्गुणे वद्ध्वा दोलापन्ने दिनं पचेत् ॥ ७२ ॥

१ घ. 'राश्रम' । ज. 'राश्रम' । २ घ. वलमारुतयथाऽसौ । ३ क. 'गरुती । ४ ट. म्फटिर्नी
पीतिता चेति द्विधा सा प' । क. 'उत्तम पुत्रता । ५ ज. निर्भरा । ६ घ. तुष्णा । ७ १. 'एतन्नः
शा । ८ ट. 'यत्तुन' ।

सचूर्णेनाऽऽरनालेन दिनं कूपमाण्डजे रसे ।
 स्वेद्यं वा शाल्मलीतौयैस्तालकं शुद्धिमाप्नुयात् ॥ ७३ ॥
 मधुतुल्ये घनीभूते कपापे ब्रह्ममूलजे ।
 त्रिवारं तालकं भाव्ये पिष्ट्वा मूत्रेऽथ माहिपे ॥ ७४ ॥
 उपलैर्दशभिर्देयं पुष्टं रुद्ध्वाऽथ पेपयेत् ।
 एवं द्वादशधा पाच्यं शुद्धं योगेषु योजयेत् ॥ ७५ ॥
 कुलिस्थकाथसौभाग्यमहिष्याज्यमधुप्लुतम् ।
 स्थाल्यां क्षिप्त्वा विदध्याच्च त्वंम्लेन च्छिद्रयोगिना ॥ ७६ ॥
 सम्पङ्क्तिरुष्य शिखिनं ज्वालयेत्क्रमवर्धितम् ।
 एकप्रहरमात्रं हि रन्ध्रमान्छाद्य गोमयैः ॥ ७७ ॥
 यामान्ते छिद्रमुद्गाद्य दृष्टे धूमे च पाण्डुरे ।
 शीतां स्थालीं समुत्तार्य सत्त्वमुत्कृष्य चाऽऽहरेत् ॥ ७८ ॥
 सर्वपापाणसत्त्वानां प्रकाराः सन्ति फोटिशः ।
 ग्रन्थविस्तारभीत्याऽतो निसिता न मया खलु ॥ ७९ ॥
 पैलालकं रवेर्दुर्गधौर्दिनमेकं विमर्दयेत् ।
 क्षिप्त्वा पोढशिकातेले मिश्रयित्वा ततः पचेत् ॥ ८० ॥
 धनावृत्तप्रदेशे च सप्तयामावधि ध्रुवम् ।
 स्वाङ्गुशीर्तमधस्थं च सत्त्वं श्वेतं समाहरेत् ॥ ८१ ॥
 छागन्लस्योपधानस्य धैलिना च समन्वितम् ।
 तालकं दिवसद्वन्द्वं मर्दयित्वाऽतियत्नतः ॥ ८२ ॥
 पुक्तं द्रावणवर्गेण वाचकुप्यां विनिसिपेत् ।
 त्रिधा तां च मृदा न्निष्ठा परिशोष्य स्वरातपे ॥ ८३ ॥
 ततः सर्परकच्छिद्रे तामर्थां चैव कूपिकाम् ।
 प्रवेर्ष्य ज्वालयेदामि द्वादशप्रहरावधि ॥ ८४ ॥
 कुंपिकण्ठस्थितं शीतं शुद्धं सत्त्वं समाहरेत् ।
 पन्ध्रार्धप्रमितं तालं यद्ध्वा वस्त्रे सिते दृढे ॥ ८५ ॥
 वल्निनाऽऽलिप्य यत्नेन त्रिवारं परिशोष्य च ।
 द्वायिते त्रिकेले ताम्रे क्षिपेत्तालकपोटर्न्नाम् ॥ ८६ ॥

१ क 'ज्वालये' इत्याद्य ल' । २ घ मडेन । ३ ख. परं तां रवेर्दुर्ग दिन' । ४ ग. 'तामण-
 र्य । ५ ग. 'रयाथका' । ज 'स्याथकाऽगमे र्श'जेन ग' । ६ द'तिनेन । ७ घ'लामेन । ७ य 'रि
 जिरे । ८ ग. 'श'ज्ज' । ९ ज 'कूपिक' । १० ख. 'य' त्रिप' ।

भरमना छादयेच्छीघ्रं ताम्रेणाऽऽवेष्टितं सितम् ।

मृदुलं सत्त्वमादद्यात्प्रोक्तं रसरसायने ॥ ८७ ॥

अर्थ मनःशिला—मनःशिला त्रिधा प्रोक्ता श्यामाङ्गी कणवीरका ।

खण्डारुया चेति तद्रूप विविच्य परिकल्प्यते ॥ ८८ ॥

श्यामा रक्ता सगौरा च भाराढ्या श्यामिका मता ।

तेजस्विनी च निर्गौरा ताम्राभा कणवीरका ॥ ८९ ॥

चूर्णाभूताऽतिरक्ताङ्गी सभारा खण्डपूर्विका ।

उत्तरोक्तगुणैः श्रेष्ठा भूरिसत्त्वा प्रकीर्तिता ॥ ९० ॥

मनःशिला सर्वरसायनाद्या तिका कटूष्णा कफवातहन्त्री ।

सत्त्वात्मिका भूतविषामिमान्द्यकण्डृतिकासक्षयहारिणी च ॥ ९१ ॥

अश्मरं मूत्रकच्छं च अशुद्धा कुरुते शिला ।

मन्दाग्निं मलबन्धं च शुद्धा सर्वरुजापहा ॥ ९२ ॥

अगस्त्यपत्रतोयेन भाविता सप्तवारकम् ।

शृङ्गवेररसैर्वाऽपि विश्विध्यति मनःशिला ॥ ९३ ॥

जयन्तीभृङ्गराजोत्थरक्तागस्त्यरसैः शिलाम् ।

दोलायन्त्रे पचेद्यामं यामं छागोत्थमूत्रकैः ॥

क्षालयेदारनालेन सर्वरोगेषु योजयेत् ॥ ९४ ॥

अष्टमांशेन किट्टेन गुडगुग्गुलुसर्पिषा ।

कौष्ठ्यां रुद्ध्वा दृढं ध्माता सत्त्वं मुञ्चेन्मनःशिला ॥ ९५ ॥

भृनागंधीतसौभाग्यमदनैश्च विमर्दितैः ।

कारवल्लीदिलाम्भोभिर्मूपां कृत्वाऽत्र निक्षिपेत् ॥ ९६ ॥

शिलां क्षारान्म्लनिष्पिष्टां प्रधमेत्तदनन्तरम् ।

कोकिलाद्वयमात्रं हि ध्मानात्सत्त्वं त्यजत्यसौ ॥ ९७ ॥

अथाञ्जनानि—सौवीरमञ्जनं प्रोक्तं रसाञ्जनमतः परम् ।

स्रोतोञ्जन तदन्यच्च पुष्पाञ्जनकमेव च ॥ ९८ ॥

नीलाञ्जनं च तेषां हि स्वरूपमिह वर्ण्यते ।

सौवीरमञ्जनं धृन्नं रक्तपित्तहर हिमम् ॥ ९९ ॥

विषहिध्माक्षिरोगघ्न व्रणशोधनरोपणम् ।

रसाञ्जनं च पीताभं विषवक्त्रगदापहम् ॥ १०० ॥

१ क. श्यामरक्ता । ख. श्यामरक्ता च गौरा च । २ क. 'रक्ता गुं' । ३ घ. 'त्राधिक' ।
४ घ. श्रीक्या । ५ न. 'गसत्त्वसौ' । ६ ज. ध्मात्वा सत्त्व ।

श्वासहिध्मापहं वण्यं वातपित्तास्रनाशनम् ।
 स्रोतोञ्जनं हिमं स्निग्धं कपायं स्वादु लेखनम् ॥ १०१ ॥
 नेत्र्यं हिध्माविपच्छर्दिकफपित्तास्ररोगनुत् ॥ १०२ ॥
 पुष्पाञ्जनं सितं स्निग्धं हिमं सर्वाक्षिरोगनुत् ।
 अतिदुर्धरहिध्माघ्नं विपञ्चरगदापहम् ॥ १०३ ॥
 नीलाञ्जनं गुरु स्निग्धं नेत्र्यं दोषत्रयापहम् ।
 रसापनं सुवर्णघ्नं लोहमार्दवकारकम् ॥ १०४ ॥
 अञ्जनानि विशुध्यन्ति भृङ्गराजनिजद्रवैः ।
 मनोह्लासच्चवत्सच्चमञ्जनानां समाहरेत् ॥ १०५ ॥
 पेलमीकशिखराकारं भङ्गे नीलोत्पलद्युति ।
 घृष्टं तु गैरिकच्छायं स्रोतोञ्जं लक्षपेद्भुधः ॥ १०६ ॥
 गोशकद्रसमूत्रेषु घृतक्षौद्रवसासु च ।
 भावितं बहुशैस्तच्च शीघ्रं वध्नाति सूतकम् ॥ १०७ ॥
 सूर्यावर्तादियोगेन शुद्धिमेति रसाञ्जनम् ।
 राजावर्तकवत्सत्त्वं ग्राह्यं स्रोतोञ्जनादपि ॥ १०८ ॥

अथ कङ्कुष्ठम्—हिमवत्पादशिरसरे कङ्कुष्ठमुपजायते ।

तत्रैकं नालिकारूपं हि तदन्यद्रेणुकं मतम् ॥ १०९ ॥
 पीतममं गुरु स्निग्धं श्रेष्ठं कङ्कुष्ठमादिमम् ।
 श्यामपीतं लघु त्पक्तसत्त्वं नेष्ट हि रेणुकम् ॥ ११० ॥
 केचिद्वदन्ति कङ्कुष्ठं सद्योजातस्य दन्तिनः ।
 वचंश्च श्यामपीताभं रेचनं परिकथ्यते ॥ १११ ॥
 फतिचित्तेजिवाहानां नालं कङ्कुष्ठसंज्ञकम् ।
 वदन्ति श्वेतपीताभं तदतीरं विरेचनम् ॥ ११२ ॥
 रसे रसापनं श्रेष्ठं निःसत्त्वं बहुवैकृतम् ।
 कङ्कुष्ठं तिक्तकटुकं वीर्योष्णं चातिरेचनम् ॥
 घणोदावर्तशृलातिगुल्मघ्नीहगुदातिनुत् ॥ ११३ ॥
 सूर्यावर्तककदली वन्ध्या योशातकी च सुरदाली ।
 शिष्टश्च वज्रकन्दो निरङ्गुणा वाग्माची च ॥ ११४ ॥
 आसामेपरसेन तु लवणक्षाराम्लभावितं बहुशः ।
 शुध्यन्ति रसोपरसा घमाता मुञ्चन्ति सत्त्वानि ॥ ११५ ॥

१ क. बाल्मीकिः । २ ख. श्यामपीती । ३ घ. श्यामपी । ४ घ. नष्ट । ५ छ. वाड । ६ ग. श्वेत
 श्रेष्ठं ज. येने नेष्ट नि. । ७ घ. निरङ्गुणा । ८ ड. क. म्लमात्रिणा यः ।

कङ्कुष्ठं शुद्धिमायाति त्रिधा शुण्क्यम्बुभावितम् ।

सत्त्वाकर्षोऽस्य न प्रोक्तो यस्मात्सत्त्वमयं हि तत् ॥ ११६ ॥

भजेदेनं विरेकार्थं ग्राहिभिर्यवमात्रया ।

नाशयेदाम्पूर्तिं च विरेच्य क्षणमात्रतः ॥ ११७ ॥

भक्षितः सह ताम्बूलैर्विरिच्याम्बुनाशयेत् ॥ ११८ ॥

वंतुरीमूलिकाकायजीरसौभाग्यकं समम् ।

कङ्कुष्ठं विपनाशाय भूपो भूयः पिवेन्नरः ॥ ११९ ॥ इत्युपरसाः ।

अथ साधारणरसाः—कम्पिल्लशैपलो गौरीपापाणो नवसारकः ।

कपर्दो वद्विजारश्च गिरिसिन्दूरहिङ्गुली ॥ १२० ॥

मोदारशुद्धमित्पष्टौ साधारणरसाः स्मृताः ।

रससिद्धिकराः प्रोक्ता नागार्जुनपुरःसरैः ॥ १२१ ॥

अथ कम्पिल्लः—इष्टिकाचूर्णसंकाशश्चन्द्रिकाढ्योऽतिरेचनः ।

सौराष्ट्रदेशे चोत्पन्नः स हि कम्पिल्लकः स्मृतः ॥ १२२ ॥

पित्तव्रणाध्मानविवन्धनिघ्नः श्लेष्मोदरार्तिकमिशुलमवैरी ।

मूलामशोफज्वरशूलहारी कम्पिल्लको रेच्यगदापहारी ॥ १२३ ॥

अथ गौरीपापाणः—गौरीपापाणकः पीतो विकटो हतचूर्णकः ।

स्फटिकाभश्च शङ्खाभो हरिद्रामस्रयः स्मृताः ॥ १२४ ॥

पूर्वं पूर्वं गुणैः श्रेष्ठः फारवल्लीफले क्षिपेत् ।

स्वेदयेद्दण्डिकामध्ये शुद्धो भवति मूपकः ॥ १२५ ॥

तालवद्वाहयेत्सत्त्वं शुद्धं शुभ्रं मयोजयेत् ।

रसवन्धकरः स्निग्धो दोषघ्नो रसवीर्यकृत् ॥ १२६ ॥

अथ नवसारः—करिरीपीलकाष्ठेषु पच्यमानेषु चोद्भवः ।

क्षारोऽसौ नवसारः स्याच्चलिकालवणाभिधः ॥ १२७ ॥

इष्टिकादहने जातं पाण्डुरं लवणं लघु ।

तद्दुकं नवसारारूपं चलिकालवणं च तत् ।

रसेन्द्रजारणं लोहद्रावणं जठराम्निकृत् ॥ १२८ ॥

* चपलस्तु महारसेषु वैश्विदुत्तत्वादुक्त एव । * क्षपते । सार्थयान् ।

गुल्मप्लीहास्यशोषघ्नं भुक्तमांसादिजारणम् ।

विडारुख्यं च त्रिदोषघ्नं चूलिकालवणं मतम् ॥ १२९ ॥

अथ वराटकाः—पीताभा ग्रन्थिका पृष्ठे दीर्घवृत्ता वराटिका ।

रसवैद्यैर्विनिर्दिष्टा सा चराचरसंज्ञिका ॥ १३० ॥

सार्धनिष्कभरा श्रेष्ठा निष्कभारा च मध्यमा ।

पादोननिष्कभारा च कनिष्ठा परिकीर्तिता ॥ १३१ ॥

परिणामादिशूलघ्नी ब्रह्मणीक्षयनाशनी ।

कटूष्णा दीपनी वृष्या नेत्र्या वातकफापहा ॥ १३२ ॥

रसेन्द्रजारणे प्रोक्ता विहृद्रव्येषु शस्यते ॥ १३३ ॥

तदन्ये तु वराटाः स्फुर्गुरवः श्लेष्मपित्तलाः ।

वराटाः काञ्चिके स्वभा यामाच्छुद्धिमवाप्नुयुः ॥ १३४ ॥

अथाम्रिजारः—समुद्रेणाम्रिनक्रस्य जरासुर्वदिरुज्जितः ।

संशुष्को भानुतापेन सोऽम्रिजार इति स्मृतः ॥ १३५ ॥

अम्रिजारत्रिदोषघ्नो धनुर्वातादिवातनुत् ।

वैर्धनो रसवीर्यस्य दीपनो जारणस्तथा ॥

तद्विधक्षारसंशुद्धं तस्माच्छुद्धिर्न दीप्यते ॥ १३६ ॥

अथ गिरिसिन्दूरम्—महागिरिषु चाल्पीषः पापाणान्तःस्थितो रसः ।

शुष्कशोणः स निर्दिष्टो गिरिसिन्दूरसंज्ञया ॥ १३७ ॥

त्रिदोषघ्नमनं भेदि रसत्रन्धनमग्रिमम् ।

देहलोहकरं नेत्र्यं गिरिमिन्दूरमीरितम् ॥ १३८ ॥

अथ हिङ्गुलः—हिङ्गुलः श्वरतुण्डारयो हंसपाकस्तथाऽपरः ।

प्रथमोऽल्पगुणस्तत्र चर्मारः स निगद्यते ॥ १३९ ॥

श्वेतरेपः प्रवान्नाभो हंसपाकः स ईरितः ।

हिङ्गुलः सर्वदोषघ्नो दीपनोऽतिरसायनः ॥ १४० ॥

सर्वरोगहरो वृष्यो जारणापातिशस्यते ।

एतस्मान्नाहतः सूतो लीर्णगन्धममो गुणैः ॥ १४१ ॥

समकृत्वाऽऽद्रकद्रविर्लेकचम्पाम्भुनाऽपि वा ।

शोषितो भावयित्वा च निर्दोषो जायते म्लु ॥ १४२ ॥

१ य प्रथितः । २ य दीर्घवृत्ता । ३ य सार्धवृत्ता । ४ य प्रादिषु दृश्यादी । ५ य
व्यथे मयात्म्य । ६ य तुष्ये नो ।

किमत्रचित्रं दरदः सुभावितः क्षीरेण मेष्पा बहुशोऽम्बुवर्गैः ।
एवं सुवर्णं बहुधर्मतापितं करोति साक्षाद्भरुकुङ्कुममभम् ॥१४३॥

दरदः पातनापन्ने पातितश्च जलाश्रये ।

तत्सत्त्व सूतसंकाशं पातयेन्नात्र संशयः ॥ १४४ ॥

अथ मृदारशृङ्गकम्—सदलं पीतवर्णं च भवेद्गुर्जरमण्डले ।

अर्बुदस्य गिरेः पार्श्वे जातं मृदारशृङ्गकम् ॥ १४५ ॥

सीससत्त्वं गुरु श्लेष्मशमनं पुंगदापहम् ।

रसवन्धनमुत्कृष्टं केशरञ्जनमुत्तमम् ॥ १४६ ॥

साधारणरसाः सर्वे मातुलुङ्गार्द्रकाम्बुना ।

त्रिरात्रं भाविता शृष्का भवेद्युर्दोष वर्जिताः ॥ १४७ ॥

यानि कानि च सत्त्वानि तानि शुध्यन्त्यशेषतः ।

ध्मात्तानि शुद्धिवर्गेण मिलन्ति च परस्परम् ॥ १४८ ॥ इति करवालभैरवः ।

अथ राजावर्तः— राजावर्तोऽल्परक्तोऽर्शनीलिकाभिश्चितप्रभः ।

गुरुत्वमष्टणः श्रेष्ठस्तदन्यो मध्यमः स्मृतः ॥ १४९ ॥

प्रमेहक्षयदुर्नामपाण्डुश्लेष्मानिलापहः ।

दीपनः पाचनो वृष्यो राजावर्तो रसायनः ॥ १५० ॥

निम्बुद्रवैः सगोमूत्रैः सक्षारैः स्वेदिताः खलु ।

द्वित्रिवारेण शुध्यन्ति राजावर्तादिधातवः ॥ १५१ ॥

शिरीषपुष्पाद्रैः राजावर्तं विशोधयेत् ॥ १५२ ॥

लङ्गाम्बुगन्धकोपेतो राजावर्तो विचूर्णितः ।

पुटनात्सप्तवारेण राजावर्तो मृतो भवेत् ॥ १५३ ॥

राजावर्तस्य चूर्णं तु कुण्ठीघृतमिश्रितम् ।

विपचेदापसे पात्रे महिषीक्षिरसयुतम् ॥ १५४ ॥

सौभाग्यपञ्चगव्येन पिण्डीवद्ध तु जाँरपेत् ।

ध्मापितं खदिराङ्गारैः सत्त्वं मुञ्चति शोभनम् ॥ १५५ ॥

अनेन क्रमयोगेन गैरिकं विमलं भवेत् ।

क्रमात्पीतं च रक्तं च सत्त्वं पतति शोभनम् ॥१५६॥४१८॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूत्रोर्वाग्भटाचार्यस्य कृती रसरत्नसमुच्चये
उपरससाधारणरसानां शुद्ध्यादिनिरूपणं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

१ घ जयते नाथ । २ ख भूदारशृङ्गकम् । क ख घ ङ ट ठ ड केदारशृङ्गकम् । घ बोदा
शृङ्गकम् । ३ क 'त्त मधुच्छुल्भम्' । ४ घ 'नालिकाभिः' । ट 'नीलिमपीतप्रभम् । ज 'नीलिमाभि
तत्रप्रभम् । ५ क 'दध म' । ६ ग ज 'भाग्यं प' । ७ घ कारयत् । ८ ज नमभायन ।

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

[अथ रत्नानि]

अथ मणयः—मणयोऽपि च विज्ञेयाः सूतवन्धस्य कारकाः ।
 वैक्रान्तः सूर्यकान्तश्च हीरकं मौक्तिकं मणिः ॥ १ ॥
 चन्द्रकान्तस्तथा चैव राजावर्तश्च सप्तमः ।
 गरुडोद्गारकश्चैव ज्ञातव्या मणेषस्त्वमी ॥ २ ॥
 पुष्परागं महानीलं पद्मरागं प्रवालरुम् ।
 वैदूर्यं च तथा नीलमेते च मणयो मताः ॥
 यत्नतः संग्रहीतव्या रसवन्धस्य कारणात् ॥ ३ ॥
 पद्मरागेन्द्रनीलारूपी तथा मरकतोत्तमः ।
 पुष्परागः सवज्जारूपः पञ्चरत्नैवराः स्मृताः ॥ ४ ॥
 माणिक्यमुक्ताफलविद्दुमाणि *ताक्षर्यं च पुष्पं †भिदुरं च नीलम् ।
 गोमेदकं चाथ विदूरकं च क्रमेण रत्नानि नवग्रहाणाम् ॥ ५ ॥
 ग्रहानुमैत्र्या कुरुविन्दपुष्पप्रवालमुक्ताफलताक्षर्यवज्रम् ।
 नीलारूपगोमेदविदूरकं च क्रमेण मुद्राधृतमिष्टसिद्धये ॥ ६ ॥
 रसे रसायने दाने धारणे देवतार्चने ।
 रुरक्षयाणि मुंजातीनि रत्नान्पुक्तानि सिद्धये ॥ ७ ॥
 माणिक्यं पद्मरागारूपं द्वितीयं नीलगन्धि च ।
 कुशेशपदलच्छापं स्वच्छं क्षिप्रं भेदत्स्फुटम् ॥ ८ ॥
 घृत्तापतं समं म्गात्रं माणिक्यं श्रेष्ठमुच्यते ॥ ९ ॥
 नीलं गङ्गाभ्युसंभूतं नीलगर्भांरुणच्छट्टि
 पूर्वमाणिक्यपञ्चश्रेष्ठमाणिक्यं नीलगन्धि तत् ॥ १० ॥
 रन्ध्रकार्कश्यमालिन्यरौक्षेपावैशद्यसंयुतम् ।
 चिपिटं लघु वैक्रं च माणिक्यं दुष्टमष्टधा । ॥ ११ ॥
 माणिक्यं दीपनं शृष्यं करुवातक्षपातिनुत् ।
 भूतवेतालपापघ्नं कर्मजन्मपाधिनाशनम् ॥ १२ ॥

* ताक्षर्यमिति मन्त्रम् । † भिदुरमिति वज्रम् । ‡ माणिक्यमिति स्फुटम् ।

१ क. र. ग. घ. च. छ. ज. 'धनुर्गणः' । २ ग. 'नतो ह्यमी' । घ. 'नयोऽप्यमी' ॥ २ ॥ ३ क. वैदूर्यं । ४ क. 'सप्तमः' स्मृ' । ५ क. 'भिदुर' । ६ क. 'विदुर' । ७ क. 'विदुर' । ८ घ. 'मुक्ताफलम्' । ९ घ. 'मुक्ताफलम्' । १० ज. 'प्रियमन्त्रस्फुटम्' । ११ ट. 'गुरु स्फुटम्' । १२ ग. 'वीर्यम्' । १३ घ. 'वज्रम्' ।

अथ मौक्तिकम्—ह्लादि श्वेतं लघु स्निग्धं रेश्मिबन्निर्मलं महत् ।

लघातं तोयप्रभं वृत्तं मौक्तिकं नवधा शुभम् ॥ १३ ॥

मुक्ताफलं लघु हिमं मधुरं च कान्ति-

दृष्ट्यग्निपुष्टिकरणं विपहारिं भेदि ।

वीर्यप्रदं जलनिघेर्जनिता च शुक्ति-

दीप्ता च पक्तिरुजमाथु हरेदवश्यम् ॥ १४ ॥

रुक्ताङ्गं निर्जलं श्यावं ताम्राभं लवणोपमम् ।

अर्धशुभ्रं च विकटं ग्रन्थिलं मौक्तिकं त्यजेत् ॥ १५ ॥

कफपित्तक्षयध्वंसि कासश्वासाग्निमान्द्यनुत् ।

पुष्टिदं वृष्यमायुष्यं दाहघ्नं मौक्तिकं मतम् ॥ १६ ॥

अथ प्रवालम्—पक्विन्स्वीफलच्छाये वृत्तापतमवक्रकम् ।

स्निग्धमन्नणकं स्थूलं प्रवालं सप्तधा शुभम् ॥ १७ ॥

पाण्डुरं धूसरं सूक्ष्मं सत्रणं केण्डरान्वितम् ।

निभारं शुल्ववर्णं च प्रवालं नेष्यतेऽष्टधा ॥ १८ ॥

क्षयपित्तास्रकासघ्नं दीपनं पाचनं लघु ।

विषभूतादिशमनं विद्रुमं नेत्ररोगनुत् ॥ १९ ॥

अथ ताक्ष्यम्—हरिद्वर्णं गुरु स्निग्धं स्फुरद्रश्मिचयं शुशम् ।

मष्टणं भासुरं ताक्ष्यं गात्रं सप्तगुणं मतम् ॥ २० ॥

कपिलं कर्कशं नीलं पाण्डु कृष्णं च लाघवम् ।

चिपिटं विकटं कृष्णं रुक्षं ताक्ष्यं न शस्यते ॥ २१ ॥

ज्वरच्छादैविषश्वाससंनिपाताग्निमान्द्यनुत् ।

दुर्नामपाण्डुशोफघ्नं ताक्ष्यंमोजोविवर्धनम् ॥ २२ ॥

अथ पुष्परागः—पुष्परागं गुरु स्वच्छं स्निग्धं स्थूलं समं मृदु ।

कार्णिकारप्रसूनार्भं मष्टणं शुभमष्टधा ॥ २३ ॥

निष्प्रभं कर्कशं रुक्षं पीतं श्यामं नैतोन्नतम् ।

कपिशं कपिलं पाण्डु पुष्परागं परित्यजेत् ॥ २४ ॥

पुष्परागं विषच्छादिकफवाताग्निमान्द्यनुत् ।

दाहकुष्ठास्रशमनं दीपनं पाचनं लघु ॥ २५ ॥

अथ वज्रम्—वज्रं च त्रिविधं प्रोक्तं नगे नारी नपुंसकम् ।

पूर्वं पूर्वमिह श्रेष्ठं रसवीर्यविपाकतः ॥ २६ ॥

१ द. रश्मिपुष्टिनिर्मल । २ क. ड. निर्मल । ३ न. दाम । ४ द. ड. र. विष्मक । ५ न. रुक्ष ।

६ द. मोदगानिभम् । ७ म. शुभ्रम् । ८ द. दृष्टमन्त्रापाम् । ९ क. पाण्डुराग । १० अ. नगेन्नतम् ।

अष्टाक्षं वाऽष्टफलकं पट्टकोणमतिभासुरम् ।

अम्बुदेन्द्रधनुर्वारितरं पुंवञ्जमुच्यते ॥ २७ ॥

तदेव चिपिटाकारं स्त्रीवञ्जं वर्तुलापतम् ।

वर्तुलं कुण्ठकोणाग्रं किञ्चिद्गुरु नपुंसकम् ॥ २८ ॥

स्त्रीपुंनपुंसकं वञ्जं योज्यं स्त्रीपुंनपुंसके ।

व्यत्यासान्नैव फलदं पुंवञ्जेण विना क्वचित् ॥ २९ ॥

श्वेतादिवर्णभेदेन तदेकैकं चतुर्विधम् ।

ब्रह्मभ्रत्रियविद्गूढं स्वस्ववर्णफलप्रदम् ॥ ३० ॥

उत्तमोत्तमवर्णं हि नीचवर्णफलप्रदम् ।

न्यायोऽयं भैरवेणोक्तः पदार्थेष्वसिलेष्वपि ॥ ३१ ॥

आयुःप्रदं झटिति सद्गुणदं च वृष्यं दोषत्रयप्रशमनं सकलामयप्रम् ।

सूतेन्द्रवन्धवधसद्गुणकृत्प्रदीपनं मृत्युञ्जयं तदमृतोपममेव वञ्जम् ॥ ३२ ॥

गौरत्रासश्च विन्दुश्च रेखा च जलगर्भता ।

सर्वरत्नेष्वमी पञ्च दोषाः साधारणा मताः ॥ ३३ ॥

क्षेत्रतोयभवा दोषा रत्नेषु न लगन्ति ते ।

कुलत्थकायके स्विन्नं कोद्रवकथितेन वा ॥ ३४ ॥

एकयामावधि स्विन्नं वञ्जं शुध्यति निश्चितम् ।

वञ्जं मत्कुणरक्तेन चतुर्वारं विभावितम् ॥ ३५ ॥

शुगन्धिमूयिकामासैर्वर्तितैर्मर्द्यं वेष्टयेत् ।

पुटेत्पुटेर्वराहारूपैश्चिंशद्वारं ततः परम् ॥ ३६ ॥

ध्मात्वा ध्मात्वा शतं वारान्कुलत्थकायके क्षिपेत् ।

अन्यैरुक्तः शतं वारान्कतव्योऽयं विधिक्रमः ॥ ३७ ॥

कुलत्थकात्थसंपुक्तलकुचद्रवपिष्टया ।

शिलया लिप्तमूपायां वञ्जं क्षिप्त्वा निरुध्य च ॥ ३८ ॥

अष्टवारं पुटेत्सम्पग्विशुष्कैश्च वनोत्पलैः ।

शतवारं ततो ध्मात्वा निक्षिप्तं शुद्धपारदे ॥

निश्चितं त्रिपते वञ्जं भस्म वारितरं भवेत् ॥ ३९ ॥

१ क. ठ. ट. 'स चाट' । २ स. अम्बुदे' । ग. अम्बुदाम्बुदेन वारं । ट. अम्बुदेन्दुर्भ' । ३ क. व्यक्त-
याग्रं । ४ क. ठ. ट. दागशासथ । ग. प्राग्शासथ । ट. जागशासथ । ५ ट. 'सा नि' । ६ ट.
मुगन्धम् । ७ क. नि' परिमर्द्यं च । ट. गर्दितं परिमर्द्यं च ।

सत्यवाक्सोमसेनानीरेतद्वज्रस्य मारणम् ।
 दृष्टप्रत्ययसंपुक्तमुक्तवानरसकौतुकी ॥ ४० ॥
 विलिप्तं मत्कुणस्यास्त्रे सप्तवारं विशोपितम् ॥ ४१ ॥
 कासमदैरसापूर्णे लोहपात्रे निवेशितम् ।
 सप्तवारं परिध्मातं वज्रभस्म भवेत्सलु ॥ ४२ ॥
 ब्रह्मज्योतिर्मुनीन्द्रेण क्रमोऽयं परिकीर्तितः ।
 नीलज्योतिर्लताकन्दे घृष्टं घर्षं विशोपितम् ॥ ४३ ॥
 वज्रं भस्मत्वमायाति कर्मवज्ज्ञानवह्निना ।
 मदनस्य फलोद्भूतरसेन क्षोणिनागकैः ॥ ४४ ॥
 क्रतकल्केन संलिप्य पुटेद्विशतिवारकम् ।
 वज्रचूर्णं भवेद्द्वयं योजयेच्च रसादिषु ॥ ४५ ॥
 तद्वज्रं चूर्णयित्वाऽथ किञ्चिद्दृङ्गणसंपुतम् ।
 खरभूनागसत्त्वेन विंशोऽऽवेतते ध्रुवम् ॥
 तुल्पस्वर्णेन तद्ध्मातं योजनीयं रसादिषु ॥ ४६ ॥
 त्रिगुणेन रसेनैव संमर्द्य गुटिकीकृतम् ।
 मुखे धृतं करोत्पाथु चलदन्तविबन्धनम् ॥ ४७ ॥
 त्रिंशद्भागमितं हि वज्रभसितं स्वर्णं कलाभागिकं
 तारं चाष्टगुणं सितौमृतवरं रुद्रांशकं चात्रकम् ।
 पादांशं सलु ताप्यकं वसुगुणं वैक्रान्तकं पद्मगुणं
 भागोऽप्युत्तरसै रसोऽयमुदितः पाद्मगुण्यसंसिद्धये ॥ ४८ ॥

अथ नीलम्—जलनीलेन्द्रनीलं च शक्रनीलं तयोर्वरम् ।
 श्वेत्यगर्भितनीलाभं लघु तज्जलनीलकम् ॥ ४९ ॥
 काष्ण्यगर्भितनीलाभं सभारं शक्रनीलकम् ॥ ५० ॥
 एकच्छायं गुरु द्विगुणं स्वच्छं पिण्डतपिग्रहम् ।
 मृदु मध्ये लसज्ज्योतिः सप्तधा नीलमुत्तमम् ॥ ५१ ॥
 कोमलं विहितं सूक्ष्मं निर्भारं रक्तगन्धि च ।
 चिंपिटाभं संसूक्ष्मं च जलनीलं चै सप्तधा ॥ ५२ ॥

* कोमलमिति पञ्चमं । † त्रिंशद्भागिकं भागेन सप्तार्धमर्षेण कोमलम् ।

श्वासकासहरं वृष्यं त्रिदोषघ्नं सुदीपनम् ।

विषमज्वरदुर्नामपापघ्नं नीलमीरितम् ॥ ५३ ॥

अथ गोमेदः—गोमेदःसमरागत्वाद्गोमेदं रत्नमुच्यते ।

सुस्वच्छगोजलच्छायं स्वच्छं स्निग्धं समं गुरु ।

निर्दलं मसृणं दीप्तं गोमेदं श्रुभमष्टधा ॥ ५४ ॥

विच्छायं लघु रूक्षाङ्गं चिपिटं पटलान्वितम् ।

निष्पभं पीतकाचामं गोमेदं न श्रुभावहम् ॥ ५५ ॥

गोमेदं कफपित्तघ्नं क्षयपाण्डुक्षयंकरम् ।

दीपनं पाचनं रुच्यं त्वच्यं बुद्धिमवोधनम् ॥ ५६ ॥

अथ वैदूर्यम्—वैदूर्यं श्यामशुभ्राभं समं स्वच्छं गुरु स्फुटम् ।

भ्रमच्छुभ्रोत्तरीयेण गर्भितं श्रुभभीरितम् ॥ ५७ ॥

श्यामं तोयसमच्छायं चिपिटं लघु फर्कशम् ।

रक्तगर्भोत्तरीयं च वैदूर्यं नैव शस्यते ॥ ५८ ॥

वैदूर्यं रक्तपित्तघ्नं प्रज्ञापुर्वलवर्धनम् ।

पित्तप्रधानरोगघ्नं दीपनं मलमोचनम् ॥ ५९ ॥

अथ रत्नशुद्धिः—शुद्धत्यम्लेन मार्णिक्यं जपन्त्या मौक्तिकं तथा ।

विद्रुमं क्षारवर्गेण ताक्ष्यं गोदुग्धकैरतथा ॥ ६० ॥

पुष्परामं च संधानैः कुलत्यक्कायसंपुतैः ।

तन्दुलीपजलैर्यजं नीलं नीलीरसेन च ॥ ६१ ॥

रोचनाभिश्च गोमेदं वैदूर्यं त्रिफलाजलैः ॥ ६२ ॥

अथ रत्नभस्मक्रमः—लघुचद्रावसंपिष्टैः शिन्धागन्धरुतालकैः ।

वज्रं विनाऽन्यरत्नानि म्रियन्तेऽष्टपुटैः खलु ॥ ६३ ॥

रामठं पञ्चलवणं क्षाराणां त्रितयं तथा ।

मांसद्रवोऽम्लवेतथ चृत्तिकान्वणं तथा ॥ ६४ ॥

स्थूलं कुम्भीफलं पकं तथा ज्वान्नासुरपी श्रुभा ।

द्रवन्ती च रुदन्ती च पयग्या चित्रमूलकम् ॥ ६५ ॥

दुग्धं स्तुष्ट्यास्तथाकस्य सर्पं ममथं यत्रतः ।

गोलं त्रियाप तन्मध्ये प्रक्षिपेत्तदनन्तरम् ॥ ६६ ॥

गुणवन्नवरत्नानि जातिमन्ति शुभानि च ।
 भूर्जे तं गोलकं कृत्वा सूत्रेणाऽऽवेष्ट्य यत्नतः ॥ ६७ ॥
 पुनर्वस्त्रेण संवेष्ट्य दोलायन्त्रे निधाय च ।
 सर्वाभ्युक्तसंधानपरिपूर्णघटोदरे ॥ ६८ ॥
 अहोरात्रत्रयं पावत्स्वेदपेत्तीव्रवह्निना ।
 तस्मादाहृत्य संक्षाल्य रत्नजां ह्रतिमाहरेत् ॥ ६९ ॥
 रत्नतुल्यप्रभा लघ्नी देहलोहकरी शुभा ।
 मुक्ताचूर्णं तु सप्ताहं वेतसाम्लेन मर्दितम् ॥ ७० ॥
 जम्बीरोदरमध्ये तु धान्यराशौ विनिक्षिपेत् ।
 सप्ताहाद्दुद्धृतं चैव पुंटे धृत्वा ह्रतिर्भवेत् ॥ ७१ ॥
 वज्रवल्लयन्तरस्थं च कृत्वा वज्रं निरोधयेत् ।
 अम्लभाण्डगतं स्वेचं सप्ताहाद्भवतां व्रजेत् ॥ ७२ ॥

अथ वैक्रान्तम्—श्वेतवर्णं तु वैक्रान्तमम्लवेतसभावितम् ।

सप्ताहान्नात्र संदेहः खरघर्भं द्रवर्त्यसौ ॥ ७३ ॥
 केतकीस्वरसं ग्राह्यं सैन्यवं स्वर्णपुष्पिका ।
 इन्द्रगोपकसंपुक्तं सर्वं भाण्डे विनिक्षिपेत् ॥ ७४ ॥
 सप्ताहं स्वेदयेत्तस्मिन्वैक्रान्तं द्रवतां व्रजेत् ।
 लोहाष्टके तथा वैज्रवापनात्स्वेदनाद्भ्रुतिः ॥ ७५ ॥
 जायते नात्र संदेहो योगस्यास्य प्रभावतः ।
 कुरुते योगराजोऽयं रत्नानां द्रावणं परम् ॥ ७६ ॥
 कुमुभ्रतैलमध्येतु संस्थाप्या हृतयः पृथक् ।
 तिष्ठन्ति चिरकालं तु प्राप्ते कार्ये नियोजयेत् ॥ ७७ ॥
 सूर्यादिग्रहनिग्रहांपहरणं दीर्घायुरारोग्यदं
 सौभाग्योदयभाग्यवश्यविभवोत्साहप्रदं धैर्यकृत् ।
 दुःश्छापीचलधूलिसंगीतिभवाल्क्ष्मीहरं सर्वदा

रत्नानां परिधारणं निर्गदितं भृतादिनिर्नाशनम् ॥ ७८ ॥ ४२६ ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूनुवार्गभटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चये
 रत्नानां शुद्ध्यादिनिरूपणं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

१ द. भूर्जेण गो. २ द. द. 'जां दनि'. ३ घ. 'साम्लनिपायित'. ४ घ. पुट दत्ता ह्रति हीत् ।
 ५ द. द. घ. निरुत्थितम् । द. निरुत्थ च । ६ ख. 'भागगत'. ७ ङ. 'देहो घनघ'. ८ क. 'त्यत्म्' ।
 ९ द. वज्रे वा. १० छ. 'हाय ह'. ११ छ. 'योग्य'. १२ घ. 'यान्यध'. १३ द. 'गमम्' ।
 १४ द. 'सुगदित' । १५ घ. 'दिभीनास' । द. 'दिभीयनम्' ।

अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

[अथ लोहानि]

अथ हेमगुणाः—शुद्धं लोहं कनकरजतं भानुलोहाश्मसारं
 पूतीलोहं द्वितयमुदितं नागवङ्गाभिधानम् ।
 मिश्रं लोहं त्रितयमुदितं पित्तलं कांस्यवत्
 धातुर्लोहे लुह इति मतः सोऽपि कर्पाथवाची ॥ १ ॥
 प्राकृतं सहजं वह्निसंभूतं रानिसंभवम् ।
 रसेन्द्रवेधसंजातं स्वर्णं पञ्चविधं स्मृतम् ॥ २ ॥
 आयुर्लक्ष्मीप्रभाधीस्मृतिकरमखिलव्याधिविध्वंसि पुण्यं
 भूतवेशमशान्तिस्मरभरसुखदं सौख्यपुष्टिप्रकाशि ।
 गाङ्गेयं चाथ रूप्यं गदहरमजराकारि मेहापहारिः
 क्षीणानां पुष्टिकारि स्फुटर्मातकरणं दीर्घवृद्धिप्रकारि ॥ ३ ॥
 ब्रह्माण्डं संवृतं येन रजोगुणभुवा सलु ।
 तत्प्राकृतमिति प्रोक्तं देवानामपि दुर्लभम् ॥ ४ ॥
 ब्रह्मा येनाऽऽवृतो जातः सुवर्णेन जरापुणा ।
 तन्मेरुद्वपतां पातं सुवर्णं सहजं हि तत् ॥ ५ ॥
 विसृष्टमग्निना शैवं तेजः पीतं सुदुःसहम् ।
 अभूत्सर्वं समुदिष्टं सुवर्णं वह्निसंभवम् ॥ ६ ॥
 एतत्स्वर्णत्रयं दिव्यं वर्षैः पीडशभिर्पुंतम् ।
 धारणादेव तत्कुर्पाच्छरीरमजरामरम् ॥ ७ ॥
 तत्र तत्र गिरीणां हि जातं रानिपु पद्मवेत् ।
 तच्चतुर्दशवर्णाढ्यं भक्षितं सर्वरोगहन् ॥ ८ ॥
 रसेन्द्रवेधसंभूतं तद्वेधजमुदाहृतम् ।
 रसापनं महाश्रेष्ठं पवित्रं वेधजं हि तत् ॥ ९ ॥
 सिग्धं मेघ्यं विपगंदहरं वृंहणं वृष्यमद्यं
 पक्षोन्मादप्रशमनपरं देहरोगप्रमाधि ।
 मेधावृद्धिस्मृतिमुत्तकरं सर्वदोषामयघ्नं
 रुच्यं दीपि प्रशमितरुजं स्वादुपाकं सुवर्णम् ॥ १० ॥

१ ल. पूर्णलोह । २. पतिर्लोह । ३ क. ठ. ड. सोऽपर । ग. सोऽपि तत्रार्थवाची । घ. सोऽप्यनेना-
 धेवाची । ३ क. 'नारण वीरिहृदे' । ४ क. 'मन्त्रेण स' । ५ ग. पापघ्न । ६ ग. 'गदह' । ७ क. लो-
 हसत्त्वम् । ८. लोहदाहम् । ८ क. 'तत्र ग्या' ।

सौरुष्यं वीर्यं बलं हन्ति रोगवर्गं करोति च ।
 अशुद्धं न मृतं स्वर्णं तस्माच्छुद्धं समाचरेत् ॥ ११ ॥
 कर्पप्रमाणं तु सुवर्णपत्रं शरावरुद्धं पटुधातुयुक्तम् ।
 अङ्गारसंस्थं प्रहारार्थमानं ध्मानेन तत्स्यान्ननु वर्णपूर्णम् ॥१२॥
 लोहानां मारणं श्रेष्ठं सर्वेषां रसभस्मना ।
 मूलीभिर्मध्यमं प्राहुः कनिष्ठं गन्धकादिभिः ॥ १३ ॥
 अरिलोहेन लोहस्य मारणं दुर्गुणप्रदम् ।
 कृत्वा कण्टकवेध्यानि स्वर्णपत्राणि लेपयेत् ।
 लुङ्गावुभस्मसूतेन म्रियते दशभिः पुटैः ॥ १४ ॥
 हुते विनिक्षिपेत्स्वर्णे लोहमानं मृतं रसम् ।
 विचूर्ण्य लुङ्गतोपेन दरदेन समन्वितम् ॥ १५ ॥
 जोयते कुङ्कुमच्छायं स्वर्णं द्वादशभिः पुटैः ॥ १६ ॥
 हेमः पादं मृतं सूतं पिष्टमम्लेन केनचित् ।
 पत्रे लिम्बा पुटैः पच्यादष्टभिर्म्रियते ध्रुवम् ॥ १७ ॥
 मण्डूकास्थिवसाटङ्कहृष्यलालेन्द्रगोपकैः ।
 प्रतिवापेन कनकं सुचिरं तिष्ठति हुतम् ॥ १८ ॥
 चूर्णं सुरेन्द्रगोपानां देवदालीफलद्रवैः ।
 भावितं सैदृशं हेम करोति जलवर्द्धितम् ॥ १९ ॥
 एतद्रसम सुवर्णजं कटुघृतोपेतं द्विगुञ्जौन्मितं
 लीढं हन्ति वृणां क्षयाग्निसदनं श्वासं च कासारं चिम् ।
 ओजोधातुविवर्धनं बलकरं पाण्ड्यामयध्वंसनं
 पथ्यं सर्वविपापहं गरहरं दुष्टग्रहण्यादितुत् ॥ २० ॥
 [क्षेपकः । बलं च वीर्यं हरते नराणां रोगव्रजं कोपयतीव काये ।
 असौरुष्यकारं च सदैव हेमापकं सद्योपं मरणं करोति ॥ २१ ॥
अथ रजतम्—सहजं सनिसंजातं कृत्रिमं त्रिविधं मतम् ।
 रजतं पूर्वेपूर्वं हि स्वगुणैरुत्तरोत्तरम् ॥ २२ ॥
 कैलासाद्याद्विसंभूतं सहजं रजतं भवेत् ।
 तत्स्पृष्टं हि सकृद्वाधिनाशनं देहिनां भवेत् ॥ २३ ॥

१ क. च. 'मारयेत्' । २ क. सुवर्णपत्र तु शरावरुद्धं कर्पप्रमाणं । ग. सुवर्णपत्रं तनु कर्पमानं शरावरुद्धं पटुभस्मयुक्तम् । ३ क ड ङ ध्मानेन । ४ स. पूर्णार्णम् । ५ स. जपातुसुमरच्छाय । ६ ग. 'ट. पाच्य दशभिः' । ७. 'ट. पथाद' । ७ स. 'यमारेन्द्र' । ८ स. प्रतीग' । ९ न. सट्ट । ग. सुम्न हेम कर्णानि चत्वरुदितिम् । १० ज. 'वद्दवम्' । ११ क. 'ट्या' । १२ क. च. निरा म' । १३ ग. 'ष्टमत्तज्याधि' ।

हिमाचलादिकूटेषु यद्रूप्यं जायते हि तत् ।
 खनिजं कथ्यते तज्ज्ञैः परमं हि रसायनम् ॥ २४ ॥
 श्रीरामपादुकान्यस्तं वङ्गं यद्रूप्यतां गतम् ।
 सत्पादरूप्यमित्युक्तं कृत्रिमं सर्वरोगनुत् ॥ २५ ॥
 घनं स्वच्छं गुरु स्निग्धं दाहे छेदे सितं मृदु ।
 शङ्खभं मष्टणं स्फोटरहितं रजतं शुभम् ॥ २६ ॥
 दाहे रक्तं च पीतं च कृष्णं रूक्षं स्फुटं लघु ॥
 स्थूलाङ्गं कर्कशाङ्गं च रजतं त्याज्यमष्टथा ॥ २७ ॥
 रूप्यं विपाकमधुरं तुवराम्लसारं

शीतं सरं परमलेखनकं च रुच्यम् ।

स्निग्धं च वातकफजिज्जठराग्निदीपि

वैल्यं परं स्थिरवयस्करणं च मेधेयम् ॥ २८ ॥

रौप्यं शीतं कपापाम्लं स्निग्धं वातहरं गुरु ।

रसायनविधानेन सर्वरोगापहारकम् ॥ २९ ॥

तैले तक्ने गवां मूत्रे ह्यारनाले कुलित्थजे ।

क्रमान्निषेचयेत्तप्तं द्रावे द्रावे तु सप्तथा ॥

स्वर्णादिलोहपत्राणां शुद्धिरेषा प्रशस्यते ॥ ३० ॥

आयुः शुकं बलं हन्ति तापविह्वन्धरोगकृत् ।

अशुद्धं न मृतं तारं शुद्धं मार्यमतो नृपैः ॥ ३१ ॥

नागेन टङ्कणेनैव वापितं शुद्धिमृच्छति ॥ ३२ ॥

तारं त्रिवारं निक्षिप्तं तैले ज्योतिष्मतीभवे ।

स्वपरे भस्मचूर्णाभ्यां परितः पालिकां चरेत् ॥ ३३ ॥

तत्र रूप्यं विनिक्षिप्य समसीससमन्वितम् ।

जातसीसक्षपं यावद्भमेत्तावत्पुनः पुनः ॥ ३४ ॥

इत्थं संशोधितं रूप्यं योजनीयं रसादिषु ।

लकुचद्रवसूताभ्यां तौरपिष्टं भ्रूलपयेत् ॥ ३५ ॥

ऊर्ध्वाधो गन्धकं दत्त्वा मूपांमध्ये निरुध्य च ।

स्वेदपेद्धानुकापञ्चे दिनमेकं दृढाग्निना ॥ ३६ ॥

१ ग. स्वच्छगुण लिं। घ. द. मृदु। २ क. ड. 'रं च लघुले'। ३ ग. कटप्रद लिं। ४ ड. कृष्णं।
 ज. सेव्यम्। ५ ड. वाग्निहे च। ६ ड. 'शुद्धमृ'। ७ न. तारपत्र। ८. तारपिष्टं प्रत्ययेत्।
 ८ ग. प्रवन्धयेत्। ९ क. 'पागमे नि'।

स्वाङ्गशीतां च तां पिष्टिं साम्लतालेन मर्दिताम् ।

पुटेद्वादशवाराणि भस्मीभवति रूप्यकम् ॥ ३७ ॥

माक्षीकचूर्णलुङ्गाम्लमर्दितं पुष्टितं शनैः ।

त्रिंशद्द्वारेण तत्तारं भस्मसाज्जायतेतेराम् ॥ ३८ ॥

भाव्यं ताप्यं स्नुहीक्षीरैस्तारपत्राणि लेपयेत् ।

मारयेत्पुष्टयोगेन निरुत्थं जायते ध्रुवम् ॥ ३९ ॥

तारपत्रं चतुर्भागं भागैकं शुद्धतालकम् ।

मर्द्यं जम्बीरजद्रवैस्तारपत्राणि लेपयेत् ॥ ४० ॥

शोषयेदन्धपत्रे च त्रिंशदुत्पलकैः पचेत् ।

चतुर्दशपुष्टैरेवं निरुत्थं जायते ध्रुवम् ॥ ४१ ॥

सप्तधा नरमूत्रेण भावयेद्देवदालिकाम् ।

तच्चूर्णवापमात्रेण ह्रुतिः स्यात्स्वर्णतारयोः ॥ ४२ ॥

भस्मीभूतं रजतममलं तत्समौ व्योमभानूः

सर्वस्तुल्यं त्रिकटु सैवरं सारंघाज्येन युक्तम् ।

लीढं प्रातः क्षपयित्तरां पक्ष्मपाण्डूर्दराशः

श्वासं कासं नयनजरुजः पित्तरोगानशेषान् ॥ ४३ ॥

अथ ताम्रम्—म्लेच्छं नेपालकं चेति तपोर्नेपालमुत्तमम् ।

नेपालादन्यस्वन्युत्थं म्लेच्छमित्यभिधीयते ॥ ४४ ॥

सितकृष्णारुणच्छेषमतिवामि कठोरकम् ।

क्षालितं च पुनः कृष्णमेतन्म्लेच्छकताम्रकम् ॥ ४५ ॥

सुन्निगधं मृदुलं शोणं घनघातक्षमं गुरु ।

निर्विकारं गुणश्रेष्ठं ताम्रं नेपालमुच्यते ॥ ४६ ॥

पाण्डुरं कृष्णशोणं च लघु स्फुटनसंपुतम् ।

रूक्षाङ्गं सदलं ताम्रं नेष्यते रसकर्मणि ॥ ४७ ॥

ताम्रं तित्तकपापकं च मयुरं पाकेऽथ वीर्योष्णकं

साम्लं पित्तकफापहं जठररुक्नुंष्टामर्जत्वन्तकृत् ।

ऊर्ध्वार्धः परिशोधनं विषयकृत्स्थौल्यापहं ह्रुत्करं

दुर्नामक्षयपाण्डुरोगशमनं नेत्र्यं परं लेखनम् ॥ ४८ ॥

१ ज. ताम् । २ क. ड. ड. 'वेदातपे तच त्रि' । घ. 'वेदन्धनेतच त्रि' । ३ क. रा. घ. ड. ड. शतधा । ४ ज. लोहभानु । ५ ड. कवर । ६ घ. 'रमाये' । ७ ट. 'नि नृणा यं' । ८ क. 'दशाशी' । ज. 'दराती' । आ । ९ घ. 'च्छाय भेदि वा' । १० ग. मोग । ११ क. 'कुण्डलान्तरं' । ग. 'कुण्डलान्तरं' ।

अशुद्धं ताम्रमागुधं कान्तिवीर्यत्रलापहम् ।
 वान्तिमूर्च्छाभ्रमोत्केदं न मृतं कुष्ठशूलकृत् ॥ ४९ ॥
 उत्केदभेदभ्रमदाहमोहास्ताभ्रस्य दोषाः खलु दुर्धरास्ते ।
 विशोधनात्तद्विगतस्वदोषं सुधासमं स्याद्रसवीर्यपाके ॥ ५० ॥
 ताम्रं क्षाराम्लसंयुक्तं द्रावितं दत्तगैरिकम् ।
 निक्षिप्तं महिपीतके छगणे सप्तवारकम् ॥
 पञ्चदोषविनिर्मुक्तं सप्तवारेण जायते ॥ ५१ ॥
 ताम्रनिर्मलपत्राणि लिप्त्वा निम्ब्वम्बुसिन्धुना ।
 ध्मात्वा सौवीरकक्षेपाद्विशुध्यत्यष्टवारतः ॥ ५२ ॥
 निम्ब्वम्बुपट्टलिप्तानि तापितान्यष्टवारकम् ।
 विशुध्यन्त्यर्कपत्राणि निर्गुण्ड्या रसमज्जनात् ॥ ५३ ॥
 गोमूत्रेण पचेद्यामं ताम्रपत्रं दृढामिना ।
 शुध्यते नात्र संदेहो मारणं चाप्यधोच्यते ॥ ५४ ॥
 जम्बीररससंपिष्टरसगन्धकलेपितम् ।
 शुल्वपत्रं शरावस्थं त्रिपुटेर्पाति पञ्चताम् ॥ ५५ ॥
 [अध्यान्यग्रन्थे । अथवा मारितं ताम्रमम्लेनैकेन मर्दितम् ।
 तद्रौलं सूरणस्यान्ता रुद्ध्वा सर्वत्र लेपयेत् ॥ ५६ ॥
 शुष्कं गजपुटे पच्यात्सर्वदोषहरं भवेत् ।
 वान्ति भ्रान्ति विरेकं च न करोति कदाचन ॥ ५७ ॥ इति रसरत्नाकरे ॥
 ताम्रपत्राणि सूक्ष्माणि गोमूत्रे पञ्चपामकम् ।
 लिप्त्वा रसेन भाण्डे तद्विगुणं देहि गन्धकम् ॥ ५८ ॥
 अम्लपर्णिसपिष्ट्याय मर्दितो देहि ताम्रके ।
 सम्पद्निरुध्य भाण्डे तमांशं ज्वालय यामकम् ॥ ५९ ॥
 भस्मीभवति ताम्रं तद्यथेष्टं विनियोजयेत् ॥ ६० ॥
 शुल्वतुल्येन सूतेन वलिना तत्समेन च ।
 तदर्धांशेन तालेन शिलया च तदर्धपा ॥ ६१ ॥
 विधाय कज्जलीं श्लक्ष्णां भिन्नकज्जलसंनिभाम् ।
 पञ्चाध्यापविनिर्दिष्टगर्भपञ्चोदरान्तरे ॥ ६२ ॥

कज्जन्तीं ताम्रपत्राणि पर्पायेणं विनिक्षिपेत् ।

भ्रंपचेद्यामपर्यन्तं स्वाङ्गुशीतं भ्रंचूर्णयेत् ॥ ६३ ॥

तत्तद्रोगहरानुपानसहितं ताम्रं द्विवल्लोन्मितं

संलीढं परिणामशूलमुदरं शूलं च पाण्डुज्वरम् ।

गुल्मप्लीहयकृत्क्षयाग्निसदनं मेहं च मूलामयं

दुष्टां च ग्रहणीं हरेद्भुवमिदं तत्सोमनाथाभिधम् ॥ ६४ ॥

[इति सोमनाथी ताम्रम् ।

[ग्रन्थान्तरे । सूताद्विगुणितं ताम्रपत्रं कन्पारसैः प्लुतम् ।

पिष्ट्वा तुल्येन वेलिना भाण्डमध्ये विनिक्षिपेत् ॥ ६५ ॥

छत्रं शरावकेणैतत्तदूर्ध्वं लवणं तैपजेत् ।

मुक्ते शरावकं दत्त्वा वह्निं पामचतुष्टयम् ॥ ६६ ॥

अवचूर्णयेत् तच्छुल्वं वल्लमात्रं प्रयोजयेत् ।

पिप्पलीमधुना सार्धं सर्वरोगेषु योजयेत् ॥ ६७ ॥

श्वसं कासं क्षयं पाण्डुमग्निमान्द्यमरोचकम् ।

गुल्मप्लीहयकृन्मूर्च्छाशूलपक्ष्मभुत्तमम् ॥

दोषत्रयसमुद्गतानामपाञ्जयति धुवम् ॥ ६८ ॥

रोगानुपानसहितं जयेद्भ्रातुगतं ज्वरम् ।

रसे रसायने चैव योजयेद्युक्तमात्रया ॥ ६९ ॥

अथायः—मुण्डं तीक्ष्णं च कान्तं च त्रिप्रकारमयः स्मृतम् ।

अथ मुण्डम्—मृदु कुण्ठं केंडारं च त्रिविधं मुण्डमुच्यते ॥ ७० ॥

द्रुतद्रावैमिवस्फोट चिक्कणं मृदु तच्छुभम् ।

हतं यत्प्रसरेद्दु स्वात्तत्कुण्ठं मध्यमं स्मृतम् ॥ ७१ ॥

यद्गतं भज्यते भेङ्गे कृष्णं स्यात्तत्कदारकम् ॥ ७२ ॥

मुण्डं परं मृदुलकं कफवातशूल-

मूलामेहगदकामलपाण्डुहारि ।

गुल्मामवातजठरातिहरं प्रदीपि

शोफापह रुधिरकृत्संलु कोष्ठशोधि ॥ ७३ ॥

१ ट. पचेत्त्रियाम् । २ ट ट विचूर्णयेत् । ३ क सलीः । ४ क मेर । ५ क ठ. ट गन्धेत् ।
६ क क्षिपेत् । ७ ग साव । ८ घ 'शूल पक्ष्मभुत्तमम् । ९ ग 'येदुत्त' । १० ग कुटार । ११ क
स ग घ ट ट. ट 'वमनिस्फो' । १२ क. 'त सप्रम' । १३ क भमे । १४ ग 'तत्कुटार' ।

क्रमेण देवतास्तत्र ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
 स्पर्शवैधि भवेत्पीति कृष्णं श्रेष्ठं रसायने ॥ ८६ ॥
 रक्तवर्णं तथा वांसिपि रसबन्धे प्रशस्यते ।
 भ्रामकं तु कनिष्ठं स्पान्चुम्बकं मध्यमं तथा ॥ ८७ ॥
 उत्तमं कर्पकं चैव द्रावकं चोत्तमोत्तमम् ।
 भ्रामयेल्लोहजातं तु तत्कान्तं भ्रामकं मतम् ॥ ८८ ॥
 चुम्बपेचुम्बकं कान्तं कर्पयेत्कर्पकं तथा ।
 साक्षाद्यद्द्रावयेल्लोहं तत्कान्तं द्रावकं भवेत् ॥ ८९ ॥
 तद्रोमकान्तं स्फुटिताद्यत्तो रोमोद्गमो भवेत् ।
 कनिष्ठं स्पादेकमुखं मध्यं द्वित्रिमुखं भवेत् ॥ ९० ॥
 चतुष्पञ्चमुखं श्रेष्ठमुत्तमं सर्वतोमुखम् ।
 भ्रामकं चुम्बकं चैव व्याधिनाशे प्रशस्यते ॥ ९१ ॥
 रसे रसायने चैव कर्पकं द्रावकं हितम् ।
 मदोन्मत्तगजः सूतः कान्तमद्गुशमुच्यते ॥ ९२ ॥
 क्षेत्रं स्वात्वा ग्रहीतव्यं तत्प्रयत्नेन धीमता ।
 मारुतातपविक्षिप्तं वर्जयेन्नात्र संशयः ॥ ९३ ॥
 पात्रे रस्य प्रसरति जले तैलबिन्दुर्न लिप्तं
 गन्धं हिङ्गु त्यजति च तथा तिक्ततां निम्बकल्फः ।
 पाँके दुग्धं भवति शिखराकारतां नैति भूमौ
 कान्तं लोहं तदिदमुदितं लक्षणोक्तं न चान्यत् ॥ ९४ ॥
 कान्तापोऽतिरसायनोत्तरतरं स्वस्थे चिरायुःप्रदं
 द्विगुणं सेहहरं त्रिद्रोपशमनं शूलामंभूलापहम् ।
 गुल्मघ्नीहयकृत्क्षयामपहरं पाण्डुरदरव्याधितु-
 त्तिकोष्णं हिमवीर्यकं किमपरं योगेन सर्वातिवृत् ॥ ९५ ॥
 सम्पगौपधकल्पानां लोहकल्प प्रशस्यते ।
 तस्मात्सर्वप्रपत्नेन लोहमादौ विमारयेत् ॥ ९६ ॥
 नापः पचेत्पञ्चपलादवागृध्वं त्रयोदशात् ।
 आदौ मन्त्रस्ततः कर्म कर्तव्यं मन्त्र उच्यते ॥ ९७ ॥

१ ड. ठ. ड चापि । २ क. स्फुग्नाद्य । ड. स्फुडितं यतो । ३ ग झाला । ४ च. यत्र ।
 ५ च. ठ ड. लिप्तो । ६ ड. ठ. ड. हिङ्गुर्गन्धं निम्बजति तथा तिक्तता निम्बकल्फ । ७ ड. पच्य । ज.
 पाच्य । ८ ड. रक्त र्ध । ९ ड. स्वच्छ । १० घ. मशला । ११ व. शुद्धलोह ।

ॐ अमृतोद्भवाय स्वाहा । अनेन मन्त्रेण लोहमारणम् ।
 लक्षोत्तरगुणं सर्वं लोहं स्यादुत्तरोत्तरम् ।
 कान्तं कोटिगुणं तत्र तदप्येवं गुणोत्तरम् ॥ ९८ ॥
 शशैक्षतजसंमिश्रं त्रिवारं परितापितम् ।
 मुण्डादि सकलं लोहं सर्वदोषान्विमुञ्चति ॥ ९९ ॥
 काव्यमष्टगुणे तोये त्रिफलापोडशं पलम् ।
 तत्काथे पादशेषे तु लोहस्य पलपञ्चकम् ॥ १०० ॥
 कृत्वा पत्राणि तप्तानि सप्तवारं निषेचयेत् ।
 एवं प्रलीयते धातुर्गिरिजो लोहसंभवः ॥ १०१ ॥
 सौमुद्रलवणोपेतं तप्तं निर्वापितं सलु ।
 त्रिफलाकथिते नूनं गिरिदोषमपरत्पजेत् ॥ १०२ ॥
 विश्वाफलेजलकोषादयो दोषमुदरपति ।
 पद्मा फलप्रयोपेतं गोमूत्रे कथितं क्षणम् ॥ १०३ ॥
 रेतितं घृतसंपुक्तं क्षिप्त्वाऽपः सर्परे पचेत् ।
 चालुपल्लोहदण्डेन पावतिशप्तं मृणं ददेत् ॥ १०४ ॥
 पिष्ट्वा पिष्ट्वा पचेदेवं पञ्चवारमतः परम् ।
 धात्रीफलरसेर्पद्मा त्रिफलाकथिनोदकैः ॥
 पुष्टेऽलोहं चतुवारं भवेद्धारितरं सलु ॥ १०५ ॥
 क्षेदाक्तं लोहरजो मूत्रे स्वरंमऽपि रात्रिधाश्रीणाम् ।
 पृथगेवं सप्तकृत्वा भाजितमग्निन्यामये योज्यम् ॥ १०६ ॥
 तीक्ष्णलोहस्य पत्राणि निर्दलानि हंटेऽनले ।
 ध्मात्वा क्षिपेज्जले सप्तः पाषाणोऽल्पान्द्रोदरे ॥ १०७ ॥
 रंण्डपेद्राटनिर्वातेः स्थूयसा लोहपारया ।
 तन्मेष्ये स्थूयसरण्डानि रुद्ध्वा मल्लद्वयान्तरं ॥ १०८ ॥
 ध्मात्वा क्षिपेत्वा जले सम्पत्पूर्ववत्कण्डोपेत्यनु ।
 तद्युग्मं मृतगन्धाभ्यां पुष्टेर्द्विगुणित्वारकम् ॥ १०९ ॥
 पुष्टे पुष्टे त्रिधातव्यं पेषणं दृढवत्तरम् ।
 एवं भस्मीकृतं लोहं तनद्रोगेषु योजयेत् ॥ ११० ॥

१ क. घ. 'द्वयवत्' । २ क. 'द्वयवत्' । ३ ट. 'द्वयवत्' । ४ घ. 'मृणं' । ५ क. 'मृणं' । ६ ट. 'मृणं' । ७ क. 'द्वयवत्' । ८ 'द्वयवत्' । ९ क. 'द्वयवत्' । १० क. 'द्वयवत्' । ११ ट. 'द्वयवत्' । १२ ट. ट. ट. 'द्वयवत्' । १३ क. 'द्वयवत्' । १४ क. 'द्वयवत्' ।

कान्तायः कमनीयकान्तिजननं पाण्ड्यामयोन्मूलनं
 यक्षमव्याधिनिवर्हणं गरहरं दोषत्रयोन्मूलनम् ।
 नानाकुष्ठनिवर्हणं बलकरं वृष्यं वयःस्तंभनं
 सर्वव्याधिहरं रसायनवरं भीमामृतं नापरम् ॥ १११ ॥

[इति रससिन्धूत्यो गुणपाठः ।

हिङ्गुलस्य पलान्पञ्च नारीस्तन्पेन पेपयेत् ।
 तेन लोहस्य पत्राणि लेपयेत्पलपञ्चकम् ॥ ११२ ॥
 रुद्ध्वा गजपुटे पच्यात्कपापैर्द्वैफलैः पुनः ।
 जम्बीरैरारनालैर्वा विंशत्यंशेन हिङ्गुलम् ॥ ११३ ॥
 पिष्ट्वा रुद्ध्वा पचेच्छोहं तद्वैः पाचयेत्पुनः ।
 चत्वारिंशत्पुटैरेवं कान्तं तीक्ष्णं च मुण्डकम् ॥ ११४ ॥
 म्रियते नात्र संदेहो दत्त्वा दत्त्वैव हिङ्गुलम् ।
 अथ पूर्वोदितं तीक्ष्णं वसुभैल्लकवासयोः ॥ ११५ ॥
 पुष्टितं पत्रतोयेन त्रिंशद्द्वाराणि यन्नतः ।
 शोणितं जायते भस्म कृतसिन्दूरविभ्रमम् ॥ ११६ ॥
 यद्वा तीक्ष्णदलोद्भूतं रजश्च त्रिफलाजलैः ।
 पिष्ट्वा दत्त्वौदनं किञ्चिच्चक्रिकां प्रविधाय च ॥ ११७ ॥
 शोपयित्वाऽतियत्नेन प्रपचेत्पञ्चभिः पुटैः ।
 रक्तवर्णं हि तद्भस्म योजनीयं यथापथम् ॥ ११८ ॥
 मत्स्याक्षीगन्धवाहलीकैर्लकुचद्रवणे स्थितैः ।
 विलिप्य सकलं लोहं मत्स्याक्षीकलकेपितम् ॥ ११९ ॥
 भद्राभ्यां मुद्दहं ध्मात्वा त्रिशूलीनिर्गमावधि ।
 अथोद्भृत्य क्षिपेत्काथे त्रिफलागोजलात्मके ॥ १२० ॥
 तस्मादाहृत्य संताड्य मृतमादाय लोहकम् ।
 पुनश्च पूर्ववद्ध्मात्वा मारयेदखिलापसम् ॥ १२१ ॥
 स्वण्डयित्वा ततो मून्धं गुडत्रिफलकाम्भसा ।
 पुष्टैस्त्रिंशत्द्वाराणि निरुत्थं भस्म जायते ॥ १२२ ॥

* वसुभैति भेदगुणनंवा ।

१ क. सिन्धुत्यो गुं। ए. सिन्धुत्यो गुं। २ ग. भद्रां। ए. भद्रां। इ. भद्रां।
 भानथ। ४ ग. वसुभैति। ५ ट. रत्नेपितम्। ६ य. वधि। ७ क. गन्धगुडत्रिफला सद्
 गन्धगुडत्रिफलाऽऽशया। ग. गन्धगुड त्रिं। ८ घ. पुष्टितं। इ. ज. पुष्टितं।

समगन्धमयश्रूणं कुमारीवारिमर्दितम् । . . .
 पुंस्त्रीकृतं कियत्कालेभवश्यं श्रियते ह्ययः ॥ १२३ ॥
 जम्बीररससंयुक्ते दरदे तप्तमायसम् । . . .
 बहुवारं विनिक्षिप्तं श्रियते नात्र संशयः ॥ १२४ ॥
 गोमूत्रैस्त्रिफला काथ्या तत्कपायेण भावयेत् ।
 त्रिसप्ताहं प्रयत्नेन दिनैकं मर्दयेत्पुनः ॥ १२५ ॥
 रुद्ध्वा गजपुटे पच्यादिनं काथेन मर्दयेत् ।
 दिवा मर्द्यं पुटेद्रात्रावेकविंशदिनावधि ॥ १२६ ॥
 एकाविंशत्पुटैश्चैव श्रियते त्रिविधं ह्ययः ।
 त्रिःसप्तकृत्वो गोमूत्रे जालिनीभस्मभावितम् ॥
 शोपयेत्तस्य वापेन तीक्ष्णं मूपागतं द्रवेत् ॥ १२७ ॥
 सुरदालीभस्म गलितं त्रिःसप्तकृत्वोऽथ गोलकं थुष्कम् ।
 वापेन सलिलसदृशं करोति मूपागतं तीक्ष्णम् ॥ १२८ ॥
 एतत्स्पादपुनर्भवं हि भसितं लोहस्य दिव्यामृतं
 सम्पत्तिं सद्भरसायनं त्रिकटुकीवेलाज्यमध्वन्वितम् ।
 हन्यान्निष्कमितं जरामरणजव्यार्थीश्च सत्पुत्रदं
 दिष्टं श्रीगिरिशेन कालपवनोद्भृत्यै पुरा तत्पितुः ॥ १२९ ॥
 यैत्पान्नाध्युपिते तोये तैलविन्दुर्न सर्पति ।
 तारेणोऽऽवर्तते पत्तत्कान्तलोहं तनूकृतम् ॥ १३० ॥
 अयसामुत्तमं सिञ्चेत्तप्तं तप्तं वरारसे ।
 एवं शृद्धानि लोहानि पिष्टान्यम्लेन केनचित् ॥ १३१ ॥
 मृतसूतस्य पादेन प्रैलिप्तानि पुष्टानले ।
 पंचेज्जुल्पस्य वा ताप्यगन्धाश्महरतेजसः ॥ १३२ ॥
 तप्तं क्षाराम्लसंलिप्तं शशरक्तेन दापितम् ।
 कान्तलोहं भवेच्छुद्धं सर्वदोषविवर्जितम् ॥ १३३ ॥
 शुद्धसूतं द्विधा गन्धं सखे^१ तु कृतकाञ्जलीम् ।
 द्वयोः समं लोहश्रूणं मर्दयेत्कान्यकाद्रवैः ॥ १३४ ॥

१ घ. पुटीकृतं त्रियत्कालमायसं धियते धुम् । २ ख. 'लमायसं धि' । ३ ड. त्रियत्कृतम् ।
 ४ ड. त्रियत्कृतत्वेत्पयो । ५ क. 'विमद्विर' । ६ क. सगा । ७ ग. 'रेण व' । ८ क. न तु कृतम् । ९ क.
 प्रणिगति । १० घ. पचेनुल्पेन वा तेन गन्धाश्महरतेजसा । ११ क. 'के' तिपापिपाम् । १२ घ. 'सि'

यामद्वयात्समुद्भृत्य तद्रोलं कांस्यपात्रके ।
 आच्छाद्यैरण्डपत्रैश्च यामार्धेऽस्त्युष्णता भवेत् ॥ १३५ ॥
 धान्यराशौ न्यसेत्पश्चात्त्रिदिनान्ते समुद्धरेत् ।
 संपेष्य गाल्पेद्वेद्ये सत्यं वारितरं भवेत् ॥ १३६ ॥
 कान्तं तीक्ष्णं च मुण्डं च निरुत्थं जायते ध्रुवम् ।
 स्वर्णादीन्मारयेदेवं चूर्णं कृत्वा च लोहवत् ॥ १३७ ॥
 सिद्धयोगो ह्ययं ख्यातः सिद्धानां सुमुखागतः ॥ १३८ ॥
 अनुभूतं मया सत्यं सर्वरोगजरापहम् ।
 त्रिफलामधुसंयुक्तं सर्वरोगेषु योजयेत् ॥ १३९ ॥
 लोहं जन्तुविकारपाण्डुपवनक्षीणत्वपित्तामय-
 स्यौल्याशौग्रहणीज्वरार्तिकफजिच्छोफप्रमेहमणुत् ।
 गुल्मप्लीहविपापहं वलकरं कुष्ठाम्रिमान्द्यमणु-
 त्सौख्यालम्बि रसापनं मृत्तिहरं कान्तादिकं किट्टवत् ॥ १४० ॥
 मृतानि लोहानि रसीभवन्ति
 निघ्नन्ति पुक्तानि महामयानि ।
 अभ्यासयोगाद्दृढदेहसिद्धिं
 कुर्वन्ति रुग्जन्मजराविनाशनम् ॥ १४१ ॥ रामराजीस्थम् ॥
 पक्वजम्बूनिभच्छायं कान्तलोहं तदुत्तरम् ।
 सुरदालिभवं भस्म नरसूत्रेण गालितम् ।
 त्रिसप्तवारं तत्क्षारं वोपेत्कान्तं हतिर्भवेत् ॥ १४२ ॥
 गन्धकं कान्तपापाणं चूर्णयित्वा समं समम् ।
 द्रुते लोहे प्रतीवौषो देयो लोहाष्टकं द्रवेत् ॥ १४३ ॥
 देवदाल्या द्रवैर्भौष्यं गन्धकं दिनसप्तकम् ।
 तेन प्रवापमात्रेण लोहास्तिष्ठन्ति छतवत् ॥ १४४ ॥
 अक्षाद्भारैर्यमेत्किट्टं लोहजं तद्रवां जलैः ।
 सेचयेदक्षपात्रान्तः सप्तवारं पुनः पुनः ॥ १४५ ॥
 मण्डूरोऽयं समाख्यातश्चूर्णं श्लक्ष्णं निपोजयेत् ।
 गोमूत्रैस्त्रिफला काश्या तैत्काये सेचयेच्छनैः ॥ १४६ ॥

१ क तावपात्रके । २ ग मृतम् । ३ ड नां समु । ४ ग. नाशम् । ५ ग. ये तीक्ष्णं ह ।
 ड. ये कान्ते ह । ६ ग. न्त हति । ७ ट. रापस्तेन लो । ८ क प्रयोगेण । ९ ग तत शोष्य
 विगतापा । १० ट. मिशयेच्छनै ।

लोहकिट्टं भुतं तु यावज्जीर्यति तत्स्वयम् ।

तच्चूर्णं जायते पेण्यं मण्डूरोऽप्यं प्रयोजयेत् ॥ १४७ ॥

ये गुणा मारिते मुण्डे ते गुणा मुण्डकिट्टके ।

तस्मात्सर्वत्र मण्डूरं रोगशान्त्यै प्रयोजयेत् ॥ १४८ ॥

किट्टाद्दशगुणं मुण्डं मुण्डात्तीक्ष्णं शतोन्मितम् ॥

तीक्ष्णाञ्छुण्डगुणं कान्तं भक्षणात्कुरुते ऋणाम् । ॥ १४९ ॥

तस्मात्कान्तं सदा सेव्यं जरामुत्पुहरं ऋणाम् ॥ १५० ॥

[अथान्यग्रन्थे । अश्वत्थोद्वेहं न हितं निपेवणा-

दायुर्वलं कान्तिविनाशि निश्चितम् ।

हृदि प्रपीडां तनुते ह्यपाठवं

रुजं करोत्येव विशोध्य मारयेत् ॥ १५१ ॥

आयुःप्रदाता बन्धवीर्यकर्ता रोगमहतां मदनस्य कर्ता ।

अयःसमानं न हि किञ्चिदन्यद्रसापनं श्रेष्ठतमं हि जन्तोः ॥ १५२ ॥

अथ वङ्गम्—गुरुकं मिश्रकं चेति द्विविधं वङ्गमुच्यते ।

सुरं तत्र गुणैः श्रेष्ठं मिश्रकं न हितं मतम् ॥ १५३ ॥

धवलं मृदुलं स्निग्धं हुतद्रावं सगौरवम् ।

निशब्दं सुरवङ्गं स्यान्मिश्रकं र्देषामशुभ्रकरम् ॥ १५४ ॥

वङ्गं तिक्तोष्णकं रुक्षमीपद्मातप्रकोपनम् ।

मेहश्लेष्मामपघ्ने च मेदांघ्नं क्रमिनाशनम् ॥ १५५ ॥

द्रावपित्वा निशापुक्ते तिस्रं निर्गुण्टिकारसे ।

विशुध्यति त्रिवारंण सुरवङ्गं न संशयः ॥ १५६ ॥

अम्लैर्ऋविनिर्मितं वर्षाभ्रारपतिन्दुभिः ।

पेंदुलापुगतं वेदं द्वितीयं परिशुध्यति ॥ १५७ ॥

शुष्यति नागो वङ्गो घोषा रविरेतपेऽपि मुनिमंरुष्यैः ।

निर्गुण्टीरसैकेस्तन्मन्त्रजःप्रवापेश ॥ १५८ ॥

सतान्तेनार्बुदुग्धेन लिम्बा वङ्गदन्तोऽन च ।

बोधिविश्रातवैचः क्षारैर्दद्याद्गुण्ट्यानि च ॥ १५९ ॥

१ व. सुमन्तः । २ व. 'सं' अत्र । ३ व. 'शुष्यति' । ४ व. 'सं' अत्र । ५ व. 'सं' अत्र । ६ व. 'सं' अत्र । ७ व. 'सं' अत्र । ८ व. 'सं' अत्र । ९ व. 'सं' अत्र । १० व. 'सं' अत्र । ११ व. 'सं' अत्र । १२ व. 'सं' अत्र । १३ व. 'सं' अत्र । १४ व. 'सं' अत्र । १५ व. 'सं' अत्र । १६ व. 'सं' अत्र । १७ व. 'सं' अत्र । १८ व. 'सं' अत्र । १९ व. 'सं' अत्र । २० व. 'सं' अत्र । २१ व. 'सं' अत्र । २२ व. 'सं' अत्र । २३ व. 'सं' अत्र । २४ व. 'सं' अत्र । २५ व. 'सं' अत्र । २६ व. 'सं' अत्र । २७ व. 'सं' अत्र । २८ व. 'सं' अत्र । २९ व. 'सं' अत्र । ३० व. 'सं' अत्र । ३१ व. 'सं' अत्र । ३२ व. 'सं' अत्र । ३३ व. 'सं' अत्र । ३४ व. 'सं' अत्र । ३५ व. 'सं' अत्र । ३६ व. 'सं' अत्र । ३७ व. 'सं' अत्र । ३८ व. 'सं' अत्र । ३९ व. 'सं' अत्र । ४० व. 'सं' अत्र । ४१ व. 'सं' अत्र । ४२ व. 'सं' अत्र । ४३ व. 'सं' अत्र । ४४ व. 'सं' अत्र । ४५ व. 'सं' अत्र । ४६ व. 'सं' अत्र । ४७ व. 'सं' अत्र । ४८ व. 'सं' अत्र । ४९ व. 'सं' अत्र । ५० व. 'सं' अत्र । ५१ व. 'सं' अत्र । ५२ व. 'सं' अत्र । ५३ व. 'सं' अत्र । ५४ व. 'सं' अत्र । ५५ व. 'सं' अत्र । ५६ व. 'सं' अत्र । ५७ व. 'सं' अत्र । ५८ व. 'सं' अत्र । ५९ व. 'सं' अत्र । ६० व. 'सं' अत्र । ६१ व. 'सं' अत्र । ६२ व. 'सं' अत्र । ६३ व. 'सं' अत्र । ६४ व. 'सं' अत्र । ६५ व. 'सं' अत्र । ६६ व. 'सं' अत्र । ६७ व. 'सं' अत्र । ६८ व. 'सं' अत्र । ६९ व. 'सं' अत्र । ७० व. 'सं' अत्र । ७१ व. 'सं' अत्र । ७२ व. 'सं' अत्र । ७३ व. 'सं' अत्र । ७४ व. 'सं' अत्र । ७५ व. 'सं' अत्र । ७६ व. 'सं' अत्र । ७७ व. 'सं' अत्र । ७८ व. 'सं' अत्र । ७९ व. 'सं' अत्र । ८० व. 'सं' अत्र । ८१ व. 'सं' अत्र । ८२ व. 'सं' अत्र । ८३ व. 'सं' अत्र । ८४ व. 'सं' अत्र । ८५ व. 'सं' अत्र । ८६ व. 'सं' अत्र । ८७ व. 'सं' अत्र । ८८ व. 'सं' अत्र । ८९ व. 'सं' अत्र । ९० व. 'सं' अत्र । ९१ व. 'सं' अत्र । ९२ व. 'सं' अत्र । ९३ व. 'सं' अत्र । ९४ व. 'सं' अत्र । ९५ व. 'सं' अत्र । ९६ व. 'सं' अत्र । ९७ व. 'सं' अत्र । ९८ व. 'सं' अत्र । ९९ व. 'सं' अत्र । १०० व. 'सं' अत्र ।

मर्दयित्वा चरेद्भस्म तद्रसादिषु कीर्तितम् ।
 प्रद्राव्य स्वपरे वङ्गं षोडशांशं रसं क्षिपेत् ॥ १६० ॥
 स्वैल्पस्वल्पालकं दत्त्वा भारद्वाजस्य काष्ठतः ।
 मर्दयित्वा चरेद्भस्म तद्रसादिषु कीर्तितम् ॥ १६१ ॥
 पलाशद्रवयुक्तेन वङ्गपत्राणि लेपयेत् ।
 तालेन पुटितं पश्चान्निप्रयते नात्र संशयः ॥ १६२ ॥
 भङ्गाततैलसंलिप्तं वङ्गं वक्षेण वेष्टितम् ।
 चिञ्चापिप्पलपालाशकाष्ठम्रौ याति पञ्चताम् ॥ १६३ ॥
 वङ्गभस्मसमं कान्तं व्योमभस्म च तत्समम् ।
 मर्दयेत्कनकाम्भोभिर्निम्बपत्ररसैरपि ॥ १६४ ॥
 दाडिमस्य मयूरस्य रसेन च पृथक्पृथक् ।
 भूपालावचेभस्माथ विनिक्षिप्य समाशकम् ॥ १६५ ॥
 गोमूत्रकंसिलाधातुजलैः सम्यग्विमर्दयेत् ।
 ततो गुग्गुलतोयेन मर्दयित्वा दिनाष्टकम् ॥ १६६ ॥
 विशोष्य परिचूर्ण्यथ समभागेन योजयेत् ।
 घृष्टं बन्धुकनिर्यासेनाकुलीवीजचूर्णकैः ॥ १६७ ॥
 ततः क्षिपेत्करण्डान्तर्विधाय पटगालितम् ।
 गोतंक्रपिष्टरजनीसारेण सह पापयेत् ॥ १६८ ॥
 चतुर्भिर्वल्लकैस्तुल्य रम्यं वङ्गं रसायनम् ।
 निश्चितं तेन नश्यन्ति मेहा विशतिभेदकाः ॥ १६९ ॥
 शालयो मुद्गरस्य च नवनीतं तिलोद्भवम् ।
 पटोलं तिक्ततुण्डीरं तक्रं पथ्याय शस्यते ॥ १७० ॥

अथ सीसकम्—हुतद्रात्र महाभारं छेदे कृष्णसमुच्चरम् ।
 पूतिगन्धं बहिःकृष्णं धृष्टं सीसमतोऽन्यथा ॥ १७१ ॥
 अत्युष्णं सीसकं क्षिगधं तिक्तं वातकफापहम् ।
 प्रमेहतोपदोषघ्नं दीपनं चामवातनुत् ॥ १७२ ॥
 सिन्धुवारजटाकान्तीहरिद्राचूर्णकं क्षिपेत् ।
 हुतेनागोऽथ निर्गुण्ड्यास्त्रिवारं निक्षिपेद्रसे ॥ १७३ ॥

१ क. भवेद्भस्म । २ क. स्वल्प च तालक । ३ क. भस्मताम् । ४ क. ठ ट "कशिला" ।
 ५ क. मृष्टबन्धुनिर्यासेनाकुली । ग. "भृष्टबन्धुनिर्यासेनाकुली" । ६ क. "तत्रे वि" । ७ क. कृष्ण
 सं. ल. क. शुद्धसी । ९ क. सिन्धुवा । १० क. "यच्छति ह" । ख. "यच्छति ह" । ग. "यच्छति ह" ।

नागः शुद्धो भवेदेवं मूर्च्छास्फोटादिनाऽऽचरेत् ।।
 तिर्यगाकारचुल्लयां तु तिर्यग्वेक्त्रघटं न्यसेत् ॥ १७४ ॥
 तं च वक्त्रं विना सर्वं गोपयेद्यत्नतो मृदा ।
 श्लेष्टयन्त्राभिधे तस्मिन्पत्रे सीसं विनक्षिपेत् ॥ १७५ ॥
 पलविंशतिकं नागमधस्तीव्रानलं क्षिपेत् ।
 हुते नागे क्षिपेत्स्रतं शुद्धं कर्पेभितं शुभम् ॥ १७६ ॥
 विधेद्य निक्षिपेत्क्षारमकैकं हि पलं पलम् ।
 अर्जुनस्याक्षवृक्षस्य महाराजगिरेरपि ।
 दाहिमस्य मपरस्य क्षिप्त्वा क्षारं पृथक्पृथक् ॥ १७७ ॥
 एवं विंशतिरात्राणि पचेत्तीव्रेण वह्निना ।
 निष्पट्यन्द्दं दोभ्यां लोहदन्त्यां प्रयत्नतः ॥ १७८ ॥
 रक्तं तज्जायते भस्म कपोतच्छापमेव वा ।
 नाग दोषनिर्मुक्तं जायतेऽतिरसापनम् ॥ १७९ ॥
 हतमुत्थापितं सीसं दशवारेण सिंध्यति ।
 तन्मृतं सीसकं सर्वदोषमुक्तं रसापनम् ॥ १८० ॥
 अश्वत्थचिञ्चत्वात्वग्भस्म नागस्य चतुरंशतः ।
 क्षिपेन्नागं पचेत्पात्रे चालयेद्धोहचाटुना ॥ १८१ ॥
 यामाद्भस्म तद्दुद्धृत्य भस्मतुल्या मनःशिला ।
 जम्बीरैरारनालैर्वा पिष्ट्वा रुद्ध्वा पुटे पचेत् ॥ १८२ ॥
 स्वाद्गुणैः पुनः पिष्ट्वा विंशत्यंशशिलायुतम् ।
 भस्मेनैव तु यामैकं पूर्ववत्पाचयेत्पुटे ॥ १८३ ॥
 एवं पष्टिपुटेः पक्वो नागः स्यात्सृष्टिनिरुत्थितः ।
 शिलया रविदुग्धेन नागपत्राणि लेपयेत् ॥ १८४ ॥
 मारयेत्पुष्टयोगेन निरुत्थं जायते तथा ।
 एव नागोद्भवं भस्म तीक्ष्णभस्मार्थभागिकम् ॥ १८५ ॥
 पादं पादं क्षिपेद्भस्म शूलस्य विमलग्न्य च ।
 सान्ताम्रमन्त्रयोश्चापि स्फुटिस्य पृथक्पृथक् ॥ १८६ ॥
 सर्वमेकत्र संचूर्ण्य पुष्टेयिकञ्जवारिणा ।
 त्रिंशद्भनगिरिण्डैश्च त्रिंशद्भारं विचूर्ण्य तन् ॥ १८७ ॥

१ क. 'शेवत्र यो ३ क. शु' । घ. मृत् १ । ३ क घ 'मिन्पात्रे सी' । ४ घ 'मृत् १ ज.
 विर्य । ५ क. 'द वारोह' । ६ क. शु' । ७ द. यथा । ८ स नाग्य मं । ९ क 'गिरि' ।
 १० ज 'श्री' ।

व्योपवेष्टकचूर्णेश्च समांशैः सह मेलयेत् ॥ १८८ ॥

॥ मध्वाज्यसहितं हन्ति प्रलीढं वल्लमात्रया ।

अशीतिवातजान्‌रोगान्धनुर्वातं विशेषतः ॥ १८९ ॥

१ कफरोगानशेषांश्च भूत्ररोगांश्च सर्वशः ।

श्वासं कासं क्षयं पाण्डुं श्वपथुं शीतिकाज्वरम् ॥ १९० ॥

ग्रहणीमामदोषं च वह्निमान्द्यं सुदुर्जरम् ।

सर्वानुदकदोषांश्च तत्तद्रोगानुपानतः ॥ १९१ ॥

अथ पित्तलम्—रीतिका काकतुण्डी च द्विविधं पित्तलं भवेत् ।

संतप्ता काञ्चिके क्षिप्त्वा ताम्राभा रीतिका मता ॥ १९२ ॥

एवं या जायते कृष्णा काकतुण्डीति सा मता ।

रीतिस्तिक्तरसा रूक्षा जन्तुघ्नी सास्रपित्तनुत् ।

कृमिकुष्ठहरा योगात्सोष्णवीर्या च शीतला ॥ १९३ ॥

१ काकतुण्डी गतस्त्रेहा तिकोष्णा कफपित्तनुत् ।

यकृत्प्लीहहरा शीतवीर्या च परिकीर्तिता ॥ १९४ ॥

गुर्वी मृद्धी च पीताभा साराङ्गी ताडनक्षमा ।

सुन्निग्धा मशुणाङ्गी च रीतिरेतादृशी श्रुभा ॥ १९५ ॥

पाण्डुपीता खरा हृक्षा वर्वरा ताडनक्षमा ।

पूतिगन्धा तथा लघ्वी रीतिर्नेष्टा रसादिषु ॥ १९६ ॥

१ तैसा क्षिप्त्वा च निर्गुण्डीरसे श्यामारजोन्विते ।

पञ्चवारेण संशुद्धिं रीतिरापाति निश्चितम् ॥ १९७ ॥

सुवर्णरीतिकाचूर्णं भक्षितं विधितं पुनः ।

छागेन कृष्णवर्णेन मत्तेन तरुणेन च । ॥ १९८ ॥

तच्छिप्तं स्वर्परे दग्धं ह्रैतिं मुञ्चति शोभनाम् ॥ १९९ ॥

चतुर्दशलसद्गुणसुवर्णसहस्रच्छविः ।

१ देहलोहकरी प्रोक्ता युक्ता रसरसायने ॥ २०० ॥

निम्बूरसशिलागन्धवेष्टिता पुटिताऽष्टधा ।

१ रीतिरापाति भस्मत्वं ततो योज्या यथायथम् ॥ २०१ ॥

ताम्रवन्मारयं तस्याः कृत्वा सर्वत्र योजयेत् ।

मृतारकूटकं कान्तं व्योमसत्त्वं च मारितम् ॥ २०२ ॥

त्रयं समांशकं तुल्यव्योषं जन्तुघ्नसंपुतम् ।

ब्रह्मबीजाजमोदाग्निभल्लाततिलसंपुतम् ॥ २०३ ॥

सेवितं निष्कमात्रं हि जन्तुघ्नं कुष्ठनाशनम् ।

विशेषाच्छ्वेतकुष्ठघ्नं दीपनं पाचनं हितम् ॥ २०४ ॥

अथ कांस्यम्—अष्टभागेन ताम्रेण द्विभागकुटिलेन च ।

विद्वुतेन भवेत्कांस्यं तत्सौराष्ट्रभवं शृभम् ॥ २०५ ॥

तीक्ष्णशब्दं मृदु स्निग्धमीषच्छ्यामलशुभ्रकम् ।

निर्मलं दाहरक्तं च पोढा कांस्यं प्रशस्पते ॥ २०६ ॥

तैत्पीतं दहने ताम्रं खरं रूक्षं घनासहम् ।

मर्दनादागतज्योतिः सप्तधा कांस्यमुत्सृजेत् ॥ २०७ ॥

कांस्यं लघु च तित्तोष्णं लेखनं हृक्प्रसादनम् ।

कृमिकुष्ठहरं वातपित्तघ्नं दीपनं हितम् ॥ २०८ ॥

शृतमेकं विना चान्यत्सर्वं कांस्यगतं वृणाम् ।

भुक्तमारोग्यसुखदं हितं सात्त्विकरं तथा ॥ २०९ ॥

तप्तं कांस्यं गवां मूत्रे वापितं परिशुध्यति ।

म्रियते गन्धतालाभ्यां निरुत्थं पञ्चभिः पुटैः ॥ २१० ॥

त्रिक्षारं पेश्वलवणं सप्तधाऽम्लेन भावयेत् ।

कांस्यारयोपपत्राणि तेन कल्केन लेपयेत् ॥

रुद्ध्वा गजपुटे पक्वं शृद्धिमायाति नान्यथा ॥ २११ ॥

अथ वर्तलोहम्—कांस्यार्करीतिलोहोहाहिजातं तद्वर्तलोहकम् ।

तदेव पञ्चलोहाख्यं लोहविद्रिुरुदाहृतम् ॥ २१२ ॥

हिमाम्लं कटुकं रूक्षं कफपित्तविनाशनम् ।

रुच्यं त्वच्यं क्रमिघ्नं च नेत्र्ये मलविशोधनम् ॥ २१३ ॥

तद्राण्डे साधितं सर्वमन्नव्यञ्जनसूपकम् ।

अम्लेन वार्जितं चार्तिदीपनं पाचनं हितम् ॥ २१४ ॥

दुतमश्वजले क्षिप्तं वर्तलोहं विशुध्यति ॥ २१५ ॥

म्रियते गन्धतालाभ्यां पुटितं वर्तलोहकम् ।

तेषु तैन्विह योगेषु योजनीयं यथाविधि ॥ २१६ ॥

१ ग. 'व्योषत्र' । २ ग. 'रसुरवेन' । ३ ट. 'तप्तम्' । ४ क. 'मन्दनद' । ग. 'न्योति' । मं. '५ क.
'निरोटिह' । ५ क. 'पक्कटुज' । ७ क. 'मर्दयेत्' । ८ ख. 'मन्दरकटुज' । ९ क. 'हानि जा' । ग. 'हृदि जा' ।
१० ख. 'तेष्वपि' । ट. 'तेष्वपि' ।

जातिमद्विर्विशुद्धैश्च विधिना परिसाधितैः ।
 रसोपरसलोहाद्यैः सूतः सिध्यति नान्यथा ॥ २१७ ॥
 रत्नानि लोहानि वराटश्चक्तिपापाणजातं सुरगृह्णसत्यम् ।
 महारसाद्येषु कठोरदेहं भस्मीकृतं तत्सलु सूतयोग्यम् ॥ २१८ ॥
 वज्राणां द्रावणार्थाय सत्त्व भूनागजं ब्रुवे ।
 तदेव परमं तेजः सूतराजेन्द्रवज्रयोः ॥ २१९ ॥
 धौतं भूनागसंभूतं मर्दयेद्गृह्णजद्रवैः ।
 निम्बुद्रवैश्च निर्गुण्ड्याः स्वरसैस्त्रिदिनं पृथक् ॥ २२० ॥
 तेद्द्रावणगणोपेतं संमर्द्य वटकीकृतम् ।
 निरुध्य दृढमूपाया द्विदण्ड प्रथमेदृढम् ॥ २२१ ॥
 स्वतः शीतं समाहृत्य पट्टके विनिवेश्य तत् ।
 रवकान् राजिकातुल्यान्रेणूनतिभरान्वितान् ॥
 द्वादशांशार्कसपुक्तान्धमित्वा रवकांश्चरेत् ॥ २२२ ॥
 प्रक्षाल्य रवकानाथु समादाय प्रयत्नतः ।
 वज्रादिद्रावणं तेन प्रकुर्वीत यथेप्सितम् ॥ २२३ ॥
 स्वरसत्त्वमिदं प्रोक्तं रसायनमनुत्तमम् ।
 द्वित्रिमूपासु चैकस्यां सत्त्वं भवति निश्चयः ॥ २२४ ॥
 भुजङ्गमानुपादाय चतुष्परथसमन्वितान् ।
 सुवर्णरूप्यताम्रायस्कान्तसंभूतभूमिजान् ॥ २२५ ॥
 प्रक्षाल्य रजनीतोषैः शीतलैश्च जलैरपि ॥ २२६ ॥
 उपोषितं मधूरं वा शूर वा चरणायुधम् ।
 क्रमेण चारयित्वाऽथ तद्विष्टां समुपाहरेत् ॥ २२७ ॥
 क्षाराम्लैः सह संपेष्य विशोष्य च स्वरत्तपे ।
 ततः स्वर्परके क्षिप्त्वा भर्जयित्वा मर्षां चरेत् ॥ २२८ ॥
 मर्षा द्रावणवर्गेण सपुक्तां सप्रमर्दिताम् ।
 निरुध्ये कोष्ठिकामध्ये प्रथमेदृष्टिकाद्वयम् ॥
 शीतलीभूतमूपायाः स्रोतमाहृत्य पेषयेत् ॥ २२९ ॥

दण्डमिति घटिका ।

१ घ परिसोधिते । २ क योग्यम् । ३ न द्ये । ४ ग वपुः । ५ ज भवेत् । ६ ड धीतम् ।

५ घ तत्तद्द्रावणं । ६ ज वरान्पचेत् । ७ ख निश्चयम् । ८ निश्चयम् । ९ न ज मानिसं ।

१० न ध्य बोधिता ।

प्रक्षाल्य रवकांनाशु समादाय प्रयत्नतः ।
 सुवर्णमानवद्धमात्वा नैवं कृत्वा नियोजयेत् ॥ २३० ॥
 भूनागोद्भवसत्त्वमुत्तमं श्रीसोमदेवोदितं
 दत्तं पादमितं द्विपाणकनकेनैकंगतेनोर्मिकांम् ।
 तद्वौताम्बुविलेपनं स्थिरचरोद्भूतं विपं नेत्ररु-
 कशूलं मूलगदं च कर्णजरुजो हन्यात्प्रसूतिग्रहम् ॥ २३१ ॥

अथ तैलपातनविधिः—मूलान्युत्तरवारुण्या जर्जरीकृत्य काञ्जिके ।
 क्षिपेदङ्गोल्लवीजानां ^१पेपिकां झैर्जरीकृताम् ॥ २३२ ॥
 तच्चैलं घृतवत्स्त्यानं ग्राह्यं तच्च यथाविधि ।
 संपेष्योत्तरवारुण्याः ^२पेटकार्या दलान्यथ ॥ २३३ ॥
 काञ्जिकेन ततस्तेन कल्केन परिमर्दयेत् ।
 रजश्चाङ्गोल्लवीजानां तद्गद्ध्वा विरलाम्बरे ॥ २३४ ॥
 तद्विलम्ब्याऽऽतपे तीव्रे तस्याधश्चपकं न्यसेत् ।
 तस्मिन्निपतितं तैलमादेयं श्वित्रनाशनम् ॥ २३५ ॥
 अङ्गोल्लवीजसंभूतं चूर्णं संमर्द्य काञ्जिकैः ।
 एकरात्रोपितं तच्च पिण्डीकृत्य ततः परम् ॥ २३६ ॥
 स्वेदयेत्कन्दु^३के यन्ने घटिकाद्वितयं ततः ।
 तां च पिण्डीं दृढे वस्त्रे वद्ध्वा निष्पीड्य काष्ठतः ॥ २३७ ॥
 अधःपात्रस्थितं तैलं समाहृत्य नियोजयेत् ।
 एवं कन्दुकयन्त्रेण सर्वतैलान्युपाहरेत् ॥ २३८ ॥
 अङ्गोल्लस्पापि तैलं स्पात्काकतुण्ड्या संमूलपा ।
 चाकूचीदेवदाल्योश्च कर्कोटीमूलतो भवेत् ॥ २३९ ॥
 अपामार्गकपायेण तैलं स्पाद्विपमुष्टिजम् ।
 मूलकायैः कुमार्पाश्च तैलं ^४जैपालजं हरेत् ॥ २४० ॥
 कायै रक्तापमार्गस्य चाकूचीतैलमाहरेत् ।
 कृष्णायाः काकतुण्ड्याश्च बीजचूर्णानि कारयेत् ॥ २४१ ॥

१ ग. कान्स्मान्समा । ट. कान्पांमुन्ममा । २ ख. खं । ३ क. ममनं श्री । ४ क. ट. द्विपाण । ५ ख. मिहम् । ६ ख. लेपिन स्वि । ७ ट. नेत्ररु । ८ क. कर्जरीकृत्य । ख. झैर्जरीकृत्य । ९ क. श्लोकी । १० ज. पेपिका । ११ क. कर्जरीकृताम् । घ. जर्जरीकृताम् । १२ ग. पट्टाणां । १३ क. कन्दुकायै । घ. कन्दुकायै । १४ घ. मुमूलगा । १५ घ. नेपालज ।

कान्तपापाणचूर्णं च एकीकृत्य विंशोधयेत् ।

धान्यराशिगतं पश्चाद्दुग्धृतं तैलमाहरेत् ॥ ४२ ॥ ७३८ ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहशुभस्य सूत्रोवाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चये
लोहशोधनमारणादिनिर्हणं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

[अथ शिष्योपनयनम् ।]

रसशास्त्राणि सर्वाणि संमालोच्य पथाक्रमम् ।

साधकानां हितार्थाय प्रकटीक्रियतेऽधुना ॥ १ ॥

न क्रमेण विना शास्त्रं न शास्त्रेण विना क्रमः ।

शास्त्रं क्रमयुतं ज्ञात्वा यः करोति स सिद्धिभाक् ॥ २ ॥

आचार्यो ज्ञानवान्दक्षो रसशास्त्रविशारदः ।

मन्त्रसिद्धो महावीरो निश्चलः शिववत्सलः ॥ ३ ॥

देवीभक्तः सदाधीरो देवतापागतत्परः ।

सर्वाभ्यायविशेषज्ञः कुशलो रसकर्मणि ॥ ४ ॥

एवं लक्षणसंयुक्तो रसविद्यागुरुर्भवेत् ।

गुरुभक्ताः सदाचाराः सत्यवन्तो दृढव्रताः ॥ ५ ॥

निरालस्याः स्वधर्मज्ञाः सदाऽऽज्ञापरिपालकाः ।

दम्भमात्सर्यनिर्मुक्ताः कुलाचारेषु दीक्षिताः ॥ ६ ॥

अत्यन्तसाधकाः शान्ता मन्त्राराधनतत्पराः ।

इत्येवंलक्षणैर्युक्ताः शिष्याः स्युः कार्यसिद्धये ॥ ७ ॥

सहायाः सोद्यमास्तत्र यथा शिष्यास्ततोऽधिकाः ।

कुलीनाः स्वामिभक्ताश्च कर्तव्या रसकर्मणि ॥ ८ ॥

नास्तिका ये दुराचाराश्चुम्बका गुरुतोऽपरात् ।

विद्यां ग्रहीतुमिच्छन्ति चौर्यच्छत्रस्वलोत्सवात् ॥ ९ ॥

न तेषां सिध्यते किञ्चिन्मणिमन्त्रौषधादिकम् ।

कुर्वन्ति यदि मोहेन नाशयन्ति स्वकं धनम् ॥ १० ॥

इह लोके सुखं नास्ति परलोके तथैव च ।

तस्माद्भक्तिवलादेव संतुष्यति यथा गुरुः ॥ ११ ॥

१ घ. ठ. ट. विंशोधयेत् । २ ट. निशोधयेत् । ३ घ. पश्चाद्दुग्धृतम् । ४ घ. समालोच्य । ४ घ. सिद्धिभाक् । ५ ग. शिष्याः । ६ ग. 'स्यु' सूक्तिः । ७ क. चौर्यच्छत्र ।

तदा शिष्येण संग्राह्या रसविद्याऽऽत्मसिद्धये ।
 हस्तमस्तकयोगेन वरं लब्ध्वा सुसाधयेत् ॥ १२ ॥
 आतङ्करहिते देशे धर्मराज्ये मनोरमे ।
 उमामहेश्वरोपेते समृद्धे नगरे शुभे ॥ १३ ॥
 कर्तव्यं साधनं तत्र रसराजस्य धीमता ।
 अत्यन्तोपवने रम्ये चतुर्द्वारोपशोभिते ॥ १४ ॥
 तत्र शाला प्रकर्तव्या सुविस्तीर्णा मनोरमा ।
 सम्यग्वातायनोपेता दिव्यचित्रैर्विचित्रिता ॥ १५ ॥
 तत्समीपे समे दीप्ते कर्तव्यं रसमण्डपम् ।
 अतिगुप्तं सुविस्तीर्णं कपाटार्गलशोभितम् ॥ १६ ॥
 ध्वजच्छत्रवितानाढ्यं पुष्पमालाविलम्बितम् ।
 भेरिकाहलघण्टादिगृह्णीनादयिनादितम् ॥ १७ ॥
 भुः समा तत्र कर्तव्या सुहृदा दर्पणोपमा ।
 तन्मध्ये वेदिका रम्या कर्तव्या लक्षणान्विता ॥ १८ ॥
 निष्करयं हेमपत्रं रसेन्द्रं नवनिष्करम् ।
 अम्बुने मर्दयेद्यामं तेन लिङ्गं तु कारयेत् ॥ १९ ॥
 दोलापद्मे सारनाले जम्बीररथं दिनं पचेत् ।
 तल्लिङ्गं पूजयेत्तत्र सुशुभैरुपचारकैः ॥ २० ॥
 लिङ्गकोटिमहम्बस्य पत्फलं सम्यगर्चनात् ।
 तत्फलं कोटिगुणितं रसलिङ्गाचर्चनाद्भवेत् ॥ २१ ॥
 ब्रह्महत्यासहस्राणि शौहत्या अपुस्तानि च ।
 तत्क्षणाद्भिन्धं यान्ति रसलिङ्गस्य दर्शनात् ॥ २२ ॥
 स्पर्शनात्प्राम्यते मुक्तिरिति सन्धं शिरोदितम् ।
 आग्नेय्यां श्रीमथोरेण मन्त्रराजेन चार्चयेत् ॥ २३ ॥
 अष्टादशभुजं शुभ्रं पञ्चरत्नं त्रिलोचनम् ।
 प्रेताहृद नीलरुष्टं रसलिङ्गं विचिन्तयेत् ॥ २४ ॥
 तम्योन्मद्धे महादेवीमिन्द्रवक्रां चतुर्भुजाम् ।
 अक्षमालादुशं दक्षे वामे पाशाभयं शुभम् ॥ २५ ॥
 दधतीं तमहंमामां पीतवस्त्रां रिभावयेत् ॥ २६ ॥

१ इ. लया । २ क. इ. इ. ग. प्रत्या । ३ घ. सुदे धेन । इ. तु साधयेत् । ४ ल. विपरी-
 तशोभितम् । ५ र. विचित्रिताम् । ६ घ. कैलाशहलघण्टादिनादिना । इ. अर्गलरुष्टम् । ७ घ. श्रीमथो-
 रसमुत्तमम् । ८ इ. विचित्रिताम् । इ. रसमुत्तमम् । ९ र. आग्नेय्या ।

अथ मन्त्रः—वाङ्मयी श्रीः कामराजशक्तिबीजं रसाङ्कुशा ।

‘यैः समा द्वादशाः शैवज्ञेया विद्या रसाङ्कुशा ॥ २७ ॥

अनया पूजयेद्देवीं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।

नन्दीभृङ्गीमहाकालकुलीराः पूर्वदिक्क्रमात् ॥ २८ ॥

पूजयेन्नाममन्त्रैस्तु प्रणवादिनमोन्तकैः ।

एवं नित्यार्चनं तत्र कर्तव्यं रससिद्धये ॥ २९ ॥

रसविद्या शिवेनोक्ता दातव्या साधकाय वै ।

यथोक्तेन विधानेन गुरुणा मुदितात्मना ॥ ३० ॥

सुमुहूर्ते सुनक्षत्रे चन्द्रतारावलान्विते ।

कलशं तोयसंपूर्णं हेमरत्नफलैर्युतम् ॥ ३१ ॥

स्थापयेद्रसलिङ्गाग्रे दिव्यवस्त्रेण वेष्टितम् ।

गन्धपुष्पाक्षतैर्धूपैर्नैवेद्यैश्च सपूजयेत् ॥ ३२ ॥

पूजान्ते हवनं कुर्याद्योनिकुण्डे सुंक्षणे ।

तिलाज्यैः पायसैः पुष्पैः शतपुष्पादिकैः पृथक् ॥ ३३ ॥

अघोरेण रसाङ्कुश्या होमान्ते शिष्यमाह्वयेत् ।

कौलिनी शक्तिसंयुक्ता रससिद्धिपरायणा ॥ ३४ ॥

यस्यास्तु कुञ्चिताः केशाः श्यामा वा पद्मलोचना ।

सुहृदा तरुणी भिन्ना विस्तीर्णजघना शुभा ॥ ३५ ॥

संकीर्णहृदया पीनस्तनभारेण नञ्चिता ।

सुम्बनान्लिङ्गनस्पर्शकोमला मृदुभायिणी ॥ ३६ ॥

अश्वत्थपत्रसदृशयोनिदेशमुशोभिता ।

कृष्णपक्षे पुष्पवती सा नारी कालिनी स्मृता ॥ ३७ ॥

रसबन्धे प्रयोगे च उत्तमा सा रसायने ।

तदभावे सुहृदा तु वा काचित्तरुणाङ्गना ॥ ३८ ॥

* नामिता (साधीयान्),

१. वाङ्मयी । ग. वाङ्मयथी । २. वाङ्मया श्री कामराजशक्तिबीजं रसाङ्कुशा । यैः समा
द्वादशाणां ज्ञेया विद्या रसाङ्कुशा ॥ २७ ॥ २ ग. 'रसाङ्कुशा' । ज. 'रसान्कुशा' । ३ ज.
'बीजरसाङ्कुशा' । ४ घ. 'ङ्कुशा' । ५ क. यः । ६ ग. द्वादशाणां च श्यामा । ७ घ. शैवज्ञेया । ८ ग. 'मदी-
शा शि' । ज. 'स शिक्षा शि' । ९ ङ वाचन । च. वाहता । १० घ सत्क्षणे । ११ ग. ज. 'इत्ये हो' ।
१२ ग. घ ङ. ज. कालिनीशक्तिमयुक्ता रससिद्धिपरायणा । ज. कालिनी ।

तस्या देयं त्रिसप्ताहं गन्धकं घृतसंपुतम् ।
 फर्पिकैकं प्रभाते तु सा भवेत्कोलिनीसमा ॥ ३९ ॥
 एवं शैक्तिपुतो योऽसौ दीक्षयेत्तं गुरुत्तमः ।
 मुस्नातमभिपिञ्चेत् मन्त्रेण कल्शोदकैः ॥ ४० ॥
 अघोरामद्गुशीं विद्यां दद्याच्छिष्याय सद्गुरुः ।
 यथाशक्त्यो मुशिष्येण दातव्या गुरुदक्षिणा ।
 अथाऽऽज्ञया गुरोर्मंत्रं लक्षं लक्षं पृथक् जपेत् ॥ ४१ ॥
 ॐ ह्रां ह्रीं हूं अघोरतरप्रस्फुट २ प्रकट २
 फह २ शमय २ जात २ दह २ पातय २
 ॐ ह्रीं हूं ह्रीं हूं अघोराय फट् इममघोरमंत्रं तु
 ॐ कामराजशक्तिबीजरसाद्गुशाये आदौष्या विद्यां रसाद्गुशाम् ॥
 अनया पूजयेद्देवीभिमां कुशविद्याम् ।
 दशांशेन हुनेत्कुण्डे त्रिकोणे हस्तमात्रके ।
 जातिपुष्पं त्रिमध्वक्तं पृर्णान्ते कन्यकाचनम् ॥ ४२ ॥
 कृत्वाऽथ प्रविशेच्छालां श्रद्धां लिप्तां सवेदिकाम् ।
 पट्टोणं मण्डलं तत्र सिन्दूरेण द्विहस्तकम् ॥ ४३ ॥
 वेदिकायां लिखेत्सम्पक्तद्रुदिक्षाष्टपत्रकम् ।
 कमलं चतुरस्रं च चतुर्द्वारैः सुशोभितम् ॥ ४४ ॥
 कर्णिकायां न्यसेत्सल्यं लोहजं स्वर्णलेसितम् ।
 तन्मध्ये रसरजं तु पलानां शतमात्रकम् ॥ ४५ ॥
 पञ्चाशत्पञ्चविंशद्वा पूजयेद्रसन्निद्धवत् ।
 वज्रवैक्रान्तवज्राज्रपान्तपापाणट्टुणम् ॥ ४६ ॥
 भूनागं शक्तपश्चैताः पट्टपत्रे पूजयेत्क्रमात् ॥ ४७ ॥
 गन्धतालकगुसासीमशिलारद्गुष्ठभेषणम् ।
 राजावतौ गैरिकं च रूपाता उपरसा धमी ॥
 पूज्या अष्टदंशैश्चैते पूर्वादीशानेगं क्रमान् ॥ ४८ ॥

१ ग. घ. 'तानिनी' । २ ज. 'शक्तियोगी' । ३ ग. 'विद्वानं म' । ज. 'विशेष म' । ४ क. 'अघोरम' ।
 ५ द. 'कन्दा च दि' । ६ क. 'मंत्रेण लक्ष गृह्यतृपम्' । छ. 'मंत्रे ल' । ७ ज. 'पुनर्जप' । ८ क.
 'आनीपु' । ९ ग. 'नागस' । ज. 'नाग श' । १० क. 'सुगुणम्' । ज. 'सुगुणम्' । ११ द. 'दक्षिणे' ।
 १२ ग. 'दीनां दिनां प्र' । १३ ग. 'नक्त' ।

रसकं विमलात्पापं चपला तुत्थमञ्जनम् ।
 हिङ्गुलं सस्यकं चैव ख्याता एते महारसाः ॥ ४९ ॥
 पूर्वादीशानपर्यन्तं पत्राग्रेषु प्रपूजयेत् ।
 पूर्वद्वारे स्वर्णरूप्ये दक्षिणे ताम्रसीसके ॥ ५० ॥
 पश्चिमे वङ्गकान्तौ च उत्तरे मुण्डतीक्ष्णके ।
 सर्वमेतदघोरेण पूजयेदद्गुशान्वितम् ॥ ५१ ॥
 विडं काञ्जिकपत्राणि क्षारमृच्छवणानि च ।
 कोष्ठी मूषा वङ्गनोली तुपाङ्गारवर्नोत्पलाः ॥ ५२ ॥
 भद्रिका दण्डिकार्नेका शिलाखल्वान्पुल्लखलम् ।
 स्वर्णकारोपकरणं समस्ततुलनानि च ॥ ५३ ॥
 मृत्काष्ठताम्रलोहोत्थपात्राणि विविधानि च ।
 दिव्यौषधादिवर्गाश्च रञ्जकस्नेहनानि च ॥ ५४ ॥
 एतानि द्वारवाद्ये तु मूलमन्त्रेण पूजयेत् ।
 वाङ्मर्या ह्रीं ततः क्षै च क्षमश्च पञ्चाक्षरो मनुः ॥ ५५ ॥
 अनेन मूलमन्त्रेण भैरवं तत्र पूजयेत् ।
 सर्वेषां रससिद्धानां नाम संकीर्तयेत्तदा ॥ ५६ ॥
 *व्यालाचार्यश्चन्द्रसेनः सुबुद्धिर्नवाहनः ।
 नागार्जुनो रत्नघोषः सुरानन्दो यशोधनः ॥ ५७ ॥
 इन्द्रेधूमश्च माण्डव्यश्चैपटिः सूरसेनकः ।
 भौगमो नागबुद्धिश्च खण्डः कापालिको मतः ॥ ५८ ॥
 कामोरिस्तान्त्रिकः शंभुर्लङ्को लम्पटशारदौ ।
 बाणासुरो मुनिश्रेष्ठो गोविन्दः कपिलो बलिः ॥ ५९ ॥
 एते सर्वे तु रौजेन्द्रा रससिद्धा महाबलाः ।
 चरन्ति सर्वलोकेषु निर्देया भोगपरापणाः ॥ ६० ॥
 सप्तविंशतिसंख्याका रससिद्धिप्रदायकाः ।
 वैन्द्याः पूज्याः प्रयत्नेन ततः कुर्वाद्रसार्चनम् ॥ ६१ ॥

* व्याख्याचा (साधीयान्)

१ ड. 'शान्यप' । २ च. पत्राग्रेषु । ३ क. स्वर्णरीप्ये । ४ क. 'वपत्राणि । ५ ड. 'नालतु' ।
 ६ ग. 'नोपला' । ७ ड. 'दक्षिण' । ८ 'नेना. सि' । (साधीयान्) । ९ ज. 'पर्याप्तो वगंध' । १० क.
 वाहमयी ही ततः क्षैच क्षमश्च । ड. वाहमया ही तत क्षम च क्षमश्च । ट. वाहमया ही ततः क्ष च
 क्षमश्च । ११ ड. 'न्द्रमुद्रश्च' । १२ ख. 'पंटी शूर' । ड. 'पंटे शूर' । १३ ड. आहमो' । ट. आहमो ।
 १४ ग. लिनः परः । १५ क. 'मारिः सार्विकः' । ज. 'मारिस्तात्त्रिकः' । १६ ग. 'लंडाल' । १७ क.
 सूवेन्द्रा । ड. भूरेन्द्रा । १८ ग. 'सिद्धिम्' । १९ ग. 'निलमो' । ड. 'निल मो' । २० ज. 'वैद्या' ।

हर्षयन्द्भिज्जदेवानां तर्पयेदिष्टदेवताः ।
 कुमारीयोगिनीयोगीश्वरोन्मेलकसाधकान् ॥ ६२ ॥
 तर्पयेत्पूजयेद्भक्त्या यथाशक्त्यनुसारतः ॥ ६३ ॥
 इत्येवं सर्वसंभारयुक्तं कुर्याद्रसोत्सवम् ।
 सर्वविघ्नप्रशान्त्यर्थं सर्वेप्सितफलप्रदम् ॥ ६४ ॥
 अन्यथा यो विमूढात्मा मन्त्रदीक्षाक्रमाद्विना ।
 कर्तुमिच्छति सूतस्य साधनं गुरुवर्जितः ॥ ६५ ॥
 नासौ सिद्धिमवाप्नोति यत्रकोटिशतैरपि ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शास्त्रोक्तां कारयेत्क्रियाम् ॥ ६६ ॥
 सम्पन्नसाधनसौघमा गुरुयुता राजाज्ञयाऽलंकृता
 नानाकर्मपराङ्मुखा रसपरौश्चाढ्या जनैश्चार्थिताः ।
 गात्रापन्नसुपाककर्मकुशलाः सर्वोपधे कोविदा-
 स्तेषां सिध्यति नान्यथा विधियन्त्याच्छ्रीपारदः पारदः ॥ ६७ ॥
 रसशास्त्रं प्रदातव्यं विमाणां धर्महेतवे ।
 राज्ञे वैश्याय वृद्धार्थं दास्यार्थमितरस्य च ॥ ६८ ॥
 गुरौ तुष्टे शिवस्तुष्ट्येच्छिवे तुष्टे रसस्तथा ।
 रसे तुष्टे क्रियाः सर्वाः सिध्यन्त्येव न संशयः ॥ ६९ ॥
 रसविद्या दृढं गोप्या मातुर्गुह्यमिव भुवम् ।
 भवेद्दीर्घवती गुप्ता निर्वीर्या च प्रकाशनात् ॥ ७० ॥
 न रोगिविदितं कार्यं बहुभिर्विदितं तथा ।
 रोगिणां बहुभिर्ज्ञातं भवेन्निर्वीर्यमौषधम् ॥ ७१ ॥ ८०९ ॥
 इति श्रीनिधपतिसिंहगुप्तस्य सूत्रोवांगभट्टाचार्यस्य क्रतो रसरत्नसमुच्चये
 शिष्योपनयनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

[अथ रसशास्त्रा ।]

रसशास्त्रं प्रवृत्तिं सर्ववाधाविवर्जिताम् ।
 सर्वोपधमये देशे रम्ये कृपसमन्विते ॥ १ ॥

यक्षत्र्यक्षां सहस्राक्षां दिग्बभागे सुशोभने ।
 नानोपकरणोपेतां प्राकारेण सुशोभिताम् ॥ २ ॥
 शालायाः पूर्वदिग्भागे स्थापयेद्रसभैरवम् ।
 वह्निकर्माणि चाग्नेये घाम्पे पापाणकर्म च ॥ ३ ॥
 नैऋत्ये शस्त्रकर्माणि वारुणे क्षालनादिकम् ।
 शोषणं वायुकोणे च वेधकर्मोत्तरे तथा ॥ ४ ॥
 स्थापनं सिद्धवस्तूनां प्रकुर्पाद्दीशकोणके ।
 पदार्थसंग्रहः कार्यो रससाधनहेतुकः ॥ ५ ॥
 सत्त्वपातनकोष्ठीं च झरत्कोष्ठीं सुशोभनाम् ।
 भूमिकोष्ठीं चलत्कोष्ठीं जलद्रोण्योऽप्यनेकशः ॥ ६ ॥
 भस्त्रिकायुगलं तैद्वन्नालिके पङ्कलोहयोः ।
 स्वर्णाद्योषोपशुल्वाश्मैकुण्डल्यश्चर्मकृतां तथा ॥ ७ ॥
 करणानि त्रिचित्राणि द्रव्याण्यपि समाहरेत् ।
 कैण्डणी पेपणी स्वल्वा द्रोणीरूपाश्च वर्तुलाः ॥ ८ ॥
 आयसास्तप्तस्वल्वाश्च मर्दकाश्च तथाविधाः ।
 सूक्ष्मच्छिद्रसहस्राख्या द्रव्यगालनहेतवे ॥ ९ ॥
 चालनी च *कटत्राणि शलाका हि^१ च कुण्डनी ।
 चालनी त्रिविधा प्रोक्ता तत्स्वरूपं च कथ्यते ॥ १० ॥
 वैणवीभिः शलाकाभिर्निर्मिता ग्रथिता गुणैः ।
 कीर्तिता सा सदा स्थूलद्रव्याणां गालने हिता ॥ ११ ॥
 चूर्णचालनहेतोश्च चालन्यन्योपि वंशजा ।
 कर्णिकारस्य शालमल्या हरिजातस्य कम्बया ॥ १२ ॥
 चतुरङ्गुलविस्तारयुक्तया निर्मिता श्रेभा ।
 कुण्डल्यरत्नविस्तारा छागचर्मोभिवेष्टिता ॥ १३ ॥
 वाजिवालाम्बरानद्धतला चालनिका परा ।
 तथा प्रचालनं कुर्याद्धतुं सूक्ष्मतरं रजः ॥ १४ ॥

* कटत्राणीनि कथयित्तचर्मखण्डानि ।

१ क. यक्षअक्षमहस्राक्षदि । ख. यक्षगजसहस्राक्षदि । ग. अक्षा न्य । ड. अक्षत्र्यक्षमह-
 स्राक्षदि । ज. अक्षया अक्ष्या । २ घ. नाक्यादीशानयो । ३ क. कुरकोष्ठी । घ. गात्रोष्ठी । ड. जरायो-
 ष्ठी । छ. गुरोष्ठी । ४ ख. कोष्ठी चलत्कोष्ठी ज । ५ ड. तद्वन्नालिके वशलोहयो । ६ ग. सम-
 ह्यचर्म । ७ क. कुण्डनी । ड. सण्डानयो । ८ ज. कर्णिका । ९ ड. यामिश्च सण्डनी । १० क. हा-
 च । ज. हिश्च । ११ ख. कुण्डनी । ज. कुण्डनी १२ ख. न्यानिर्निता । १३ ड. यना ग ।
 १४ ड. मोदिने ।

मूषामृतपकार्पासवनेोपलकपिष्टकम् ।
 त्रिविधं भेषजं धातुजीवमूलमयं तथा ॥ १५ ॥
 शिसित्रा गोवरं चैव शर्करा च शितोपला ।
 शिसित्राः पावकोच्छिष्टा अङ्गाराः कोकिला मताः ॥ १६ ॥
 कोकिलाश्चेतिताङ्गारा निर्वाणाः पयसा विना ।
 पिष्टकं छेगणं छाणमुपलं चोत्पलं तथा ॥ १७ ॥
 गिरिण्डोपलसौठी च संश्रृण्वच्छगणाभिधाः ।
 काचापोमृद्वराटानां कूपिकाचपकानि च ॥ १८ ॥
 कूपिका कुपिका सिद्धा गोला चैव गिरिण्डिका ।
 चपकं च कटोरी च वाटिका स्वारिका तथा ॥ १९ ॥
 कञ्चोली ग्राहिका चेति नामान्येकार्थकानि हि ।
 शूर्पादिवेणुपात्राणि हुंद्राक्षिमाश्च शेंद्रिकाः ॥
 हुंरमाश्च तथा पौक्यो यच्चान्यत्तत्र युज्यते ॥ २० ॥
 पालिका केंणिका चैव शाकच्छेदनशस्त्रकाः ।
 शालोसंमार्जनाद्यं हि रसपाकान्तकर्म पत् ॥ २१ ॥
 तत्रोपयोगि यच्चान्यत्तत्सर्वं परैर्विद्यया ।
 श्रीरसाद्गुशया सर्वं मन्त्रयित्वा सैमाचरेत् ॥ २२ ॥
 अन्यथा तद्रत्नं तेजः परिर्ध्वंलन्ति भैरवाः ।
 रसेसंहितया वैद्या निघण्टुज्ञाश्च वार्तिकाः ॥ २३ ॥
 सर्वदेशजभौपशाः संग्राह्यास्तेऽपि सौधैकैः ।
 रसपाकावसानं हि सदा घोरं च जापयेत् ॥ २४ ॥
 सोद्यमाः शुचयः शूरा घलिष्ठाः परिचारकाः ।
 धर्मिष्ठः सत्यवाग्बिद्वाग्निशिवकेशवपूजकः ॥ २५ ॥
 सद्यः पद्महस्तश्च स योज्यो रसवैद्यके ।
 पताकाकुम्भपाथोजमत्स्यचापाङ्गुपाणिकः ॥ २६ ॥

१ ड. 'नोपल'। २ ख. 'ज साधुर्ग'। ३ ख. गोवर। ४ ड. मिनोपला। ५ ड. छागण। ६ छगल। ६ घ. 'सादी च'। ड. 'सारी च'। छ. 'सादीय स'। ७ ज. 'मिन्वा'। ८ ग. 'सुरिका'। ९ ड. कञ्चोली। १० ड. हुंरमाश्च शक्षिमा। ११ ख. शक्षिमाः। १२ ड. हुंरमाश्च। ज. हुंरमाश्च। १३ ड. शक्यो। १४ ड. वरिवा। ज. वृषिवा। १५ क. 'लाया मां'। १६ क. परिधि'। १७ घ. समर्चयेत्। १८ ड. 'शृङ्गाति भैरवः'। १९ ग. 'समयित्वा वै'। घ. 'मसहितयो वै'। २० घ. भाषाशाः। २१ ड. साध्याः।

अनामाधस्थरेखाङ्कः स स्यादमृतहस्तवान् ।

अद्वैष्टिकः क्रपामुक्तो लुब्धो गुरुविवर्जितः ॥ २७ ॥

कृष्णरैराकारो वैद्यो दग्धहस्तो विवर्जितः ।

भूतनिग्रहमन्त्रज्ञास्ते योज्या निधिसाधने ॥ २८ ॥

बलिष्ठाः सत्यवन्तश्च रक्ताक्षाः कृष्णविग्रहाः ।

भूतत्रासनविद्याश्च ते योज्या बलिसाधने ॥ २९ ॥

निर्लोभाः सत्यवक्तारो देवब्राह्मणपूजकाः ।

यमिनः पथ्यभोक्तारो योजनीया रसायने ॥ ३० ॥

धनवन्तो वदान्याश्च सर्वोपेस्करसंघृताः ।

गुरुवाक्परता नित्यं धातुवादेपु ते शुभाः ॥ ३१ ॥

तत्तदौषधनामज्ञाः शुचयो वञ्चनोज्झिताः ।

नानाविषयर्भाषज्ञास्ते मता भेषजाहृतौ ॥ ३२ ॥

शुचीनां सत्यवाक्यानामास्तिकानां मनस्विनाम् ।

संदेहोज्झितचित्तानां रसः सिध्यति सर्वदा ॥ ३३ ॥

दशाष्टकियया सिद्धो रसोऽसौ साधकोत्तमः ।

हा रसो नष्ट इत्युक्ता सेवेतान्यत्र तं रसम् ॥ ३४ ॥

रससिद्धो भवेन्मर्त्यो दाता भोक्ता न याचकः ।

जैरामुक्तो जगत्पूज्यो दिव्यकान्तिः सदा सुखी ॥ ३५ ॥८४४॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूत्रोर्वाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चये

रसशालाप्रकरणं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः ।

[अथ परिभाषा ।]

कथ्यते सोमदेवेन मुग्धवैद्यप्रबुद्धये ।

परिभाषा रसेन्द्रस्य शैलैः सिद्धैश्च भाषिता ॥ १ ॥

अर्थं सिद्धरसस्य तैलघृतघोर्लेहस्य भागोऽष्टमः

संसिद्धाखिललोहचूर्णषट्कादीनां तथा सप्तमः ।

यो दीयेत् मियग्वराय गदिभिर्निर्दिश्य धन्वन्तरि

सर्वारोग्यसुखाप्तये निर्गदितो भागः स धन्वन्तरेः ॥ २ ॥

* स एकारिक्वनीयुमारभागः ।

१ अ अरेसिनः । २ स रत्नकः । ३ इ हस्त स उच्यते । ४ ग सत्यवन्तश्च । ५ इ. प. स्कारः । ६ घ इ. भाषाज्ञास्ते । ७ घ मिद्रे रसेऽसौ । ८ घ. महागोऽष्ट इत्युक्ता मनेनाऽन्यः । ९ स. ४ इ. युवता ते । १० स. जरीन्मुक्तौ । ११ म. शान्ते । १२ ए. षण्णुष्टिका ।

[क्षेपकः । भैषज्यं क्रीणितद्रव्यभागोऽप्येकादशो हि यः ।
वणिग्भ्यो गृह्यते वैचै रुद्रभागः स उच्यते ॥ ३ ॥
प्रगृह्याधिकरुद्रंशं योऽसभीचीनमौषधम् ।
दापयेत्तुब्धधीर्वैद्यः स स्याद्विश्वासघातकः ॥ ४ ॥
धातुभिर्गन्धकाद्यैश्च निर्द्रवैर्मोदितो रसः ।
सुदलक्षणः कज्जलाभोऽसौ कज्जलीत्यभिधीयते ॥ ५ ॥
सद्रवा मार्दता सैव रसपङ्क इति स्मृतः ॥ ६ ॥
अर्काशतुल्याद्रसंतोऽथ गन्धान्निष्कार्धतुल्यात्तृटिशोऽभिस्रल्वे ।
अर्कातपे तीव्रतरे विमर्द्यां पिष्टी भवेत्सा नवनीतरूपा ॥ ७ ॥
स्रल्वे विमर्द्यं गन्धेन दुग्धेन सह पारदम् ।
पेषणात्पिष्टतां याति सा पिष्टीति मता परैः ॥ ८ ॥
चतुर्थांशमुवर्णेन रसेने घृष्टपिष्टिका ।
भवेत्पातनपिष्टी सा रसस्योत्तमसिद्धिदा ॥ ९ ॥
रूप्यं वा जातरूपं वा रसगन्धादिभिर्हतम् ।
समुत्थितं च बहुशः सा कुंठी हेमतारयोः ॥ १० ॥
कुंष्ठीं क्षिपेत्स्रवर्णान्तर्न वर्णो हीयते तेषां ।
स्वर्णकुंष्ट्या कृतं वीजं-रसस्य परिरञ्जनम् ॥ ११ ॥
ताम्रं तीक्ष्णसमायुक्तं ह्रैतं निक्षिप्य भुरिशः ।
सर्गेन्धलकुचद्रावे निर्गतं वरलोहकम् ॥ १२ ॥
तेन रंक्तीकृतं स्वर्णं हेमरंक्तीत्युदोद्धतम् ।
निक्षिप्त्वा सा ह्रैते स्वर्णं वर्णोत्कर्षविधायिनी ॥ १३ ॥
तारस्य रञ्जनी चापि वीजरागविधायिनी ।
एवमेव प्रकर्तव्या ताररंक्ती मनोहरा ॥
रञ्जनी सल्लु रूप्यस्य वीजानामपि रञ्जनी ॥ १४ ॥
मृतेन वा चद्रसेन वाऽन्यच्छोदेन वा साधितमन्यन्द्रोहम् ।
सितं च पीतत्वमुपागतं तदलं हि चन्द्रानन्वयोः प्रसिद्धम् ॥ १५ ॥

१ घ. 'उभयत्रयस्ये भागो । २ क. 'गिर इत्यं भा । ३ घ. द. 'द्वे भागभरा । ४ ए. 'सतायगन्धा । छ. 'सतोऽयग । ज. 'सतोयग । ५ क. 'तुन्यतृटि ग. 'तुन्यातृटि । द. 'तुन्यातृटि । ६ ग. घ. 'सर्वापिष्टी । ७ ज. 'क्षी कथिता । ८ द. 'समस्य कृत्वि । ९ ग. 'न कृत्वि । छ. 'न कृत्वि । १० द. 'कृष्णा । ११ क. 'वृष्णी । १२ द. 'क्षिप्या मु । १३ क. 'तया । १४ द. 'वृष्णी कृ । १५ ज. 'मृ । १६ घ. द. 'गन्धे न । १७ घ. द. 'गन्धी कृ । १८ घ. छ. 'रंक्ती मु । १९ द. 'दाह । २० द. 'मि । २१ घ. द. 'रन्ता म । २२ क. 'मि ।

'आवासकृतवैद्रेण रसेन सह योजितम् ।
 'साधितं वाऽन्यलोहेन सितं पीतं च तदलम् ॥ १६ ॥
 माक्षिकेण हतं ताम्रं दशवारं समुत्थितम् ।
 तद्वद्विशुद्धनागं हि द्वितयं तच्चतुष्पलम् ॥ १७ ॥
 नीलाञ्जनहतं भूयः सप्तवारं समुत्थितम् ।
 इति संशुद्धिमेतद्वि शुल्बनागं प्रकीर्त्तते ॥ १८ ॥
 साधितस्तेन सूतेन्द्रो वदने विधृतो षण्णाम् ।
 निहन्ति भासमात्रेण मेहन्यूहं विशेषतः ॥ १९ ॥
 पथ्याशनस्य वर्षेण पलितं वल्भिः सह ।
 शृधदृष्टिलैसत्पुष्टिः सर्वारोग्यसमन्वितः ॥ २० ॥
 लोहं लोहान्तरे क्षिप्तं ध्मातं निर्वापितं द्रवे ।
 पाण्डुपीतप्रभं जातं पिञ्जरीत्यभिधीयते ॥ २१ ॥
 भागाः पौडश तारस्य तथा द्वादश भास्वतः ।
 एकत्राऽऽवर्तितास्तेन चन्द्रार्कैर्वापि कथ्यते ॥ २२ ॥
 साधपलोहे^१ऽन्यलोहं चेत्यक्षिप्तं वङ्गनालतः ।
 निर्वापणं तु तत्प्रोक्तं वैद्यैर्निर्वाहणं खलु ॥ २३ ॥
 क्षिपेन्निरवापणं द्रव्यं निर्वाहो समभागिकम् ।
 आवाह्यं वापनीये च भागे दृष्टे च दृष्टवत् ॥ २४ ॥
 मृतं तरति पंचोये लोहं वारितरं हि तैत् ।
 अङ्गुष्ठतर्जनीशृष्टं यत्तद्रेखान्तरे विशेष ॥ २५ ॥
 मृतलोहं तदुदिष्टं रेखापूर्णाभिधानतः ॥ २६ ॥
 सुहृगुञ्जामुखस्पर्शमध्वाज्यैः सह योजितम् ।
 नाऽऽपाति प्रकृतिं ध्मानदपुनर्भवमुच्यते ॥ २७ ॥
 तस्योपरि गुरु द्रव्यं धान्यं चोपनयेद्भवम् ।
 हंसवत्परिते वारिण्यूनमं परिकीर्तितम् ॥ २८ ॥
 रौप्येण सह संयुक्तं ध्मातं रौप्येण चेच्छेत् ।
 तदा निरुत्थमित्युक्तं लोहं तदपुनर्भवम् ॥ २९ ॥

१ द. आमानं । २ द. 'व-येन । ३ ख. 'सुद्ध ना' । ४ द. समिद्धम् । ५ ग. क्षणमाधिषण ।
 ६ द. व्यूहमशे । ७ ग. 'शिलस' । ८ उ. जलम् । ९ द. 'त पत्त' । १० क. पिण्डी । ११ क. ड. द.
 'वमिति क' । १२ ख. 'देन लो' । १३ क. 'न्यलोहे चे' । १४ क. 'वागण' । १५ द. 'वाहये इव्ये निर्वा-
 हे स' । १६ क. 'पण्ड' । १७ क. 'निर्वाह' । १८ क. आवाह्य द. आवाप्य । १९ क. ततोपि । २० ग.
 प. १ । २१ क. 'द्रवान्तर वि' । २२ क. मृत लो' । २३ क. गुत्तुं ।

निर्वापणविशेषेण तत्तद्वर्णं भवेद्यदा ।
मृदुलं चित्रसंस्कारं तद्भीजमिति कथ्यते ॥ ३० ॥
इदमेव विनिर्दिष्टं वैचैरुत्तरणं खलु ।
संसृष्टलोहपारेकलोहस्य परिसाधनम् ।
प्रध्मातं वङ्कनालेन तत्ताडनमुदाहृतम् ॥ ३१ ॥
चूर्णाभ्रं शालिसंयुक्तं वस्त्रवद्धं हि काञ्जिके ।
निर्पातं मर्दनाद्ब्रह्मान्याभ्रमिति कथ्यते ॥ ३२ ॥
क्षाराम्लद्रावकैर्युक्तं ध्मातमाकरकोष्ठके ।
यस्ततो निर्गतः सारः सत्त्वमित्पभिधीयते ॥ ३३ ॥
कोष्ठिकाशिखरापूर्णैः कोकिलैर्ध्मानपोगतः ।
मूपाकण्ठमनुभोष्यैरेकैकोलीसको मतः ॥ ३४ ॥
द्रावणे सत्त्वपाते च भायुकाः खादिराः शुभाः ।
निर्द्रवे वङ्गजास्ते तु स्वेदने वादराः शुभाः ॥ ३५ ॥
विद्याधराख्यपद्मस्थादाद्रकैद्रावमर्दितात् ।
समाकृष्टो रसो योऽसौ हिङ्गुलाकृष्ट उच्यते ॥ ३६ ॥
स्वल्पतालयुतं कांस्यं वङ्कनालेन ताडितम् ।
मुंक्तरङ्गं हि तच्चाभ्रं घोषाकृष्टमुदाहृतम् ॥ ३७ ॥
तीक्ष्णं नीलाञ्जनोपेतं ध्मातं हि बहुशो दृढम् ।
मृदुकृष्णं द्रुतद्रावं वैरं नागं तदुच्यते ॥ ३८ ॥
मृतस्य पुनरुद्भूतिः संप्रोक्तोत्पापनाख्यया ।
द्रुतद्रव्यस्य निक्षेपो द्रवे' तद्दालनं मतम् ॥ ३९ ॥
त्रिंशत्पलमितं नागं भानुदुग्धेन मर्दितम् ।
विमैद्यं पुटपेत्तावद्यावत्कर्पावशेषितम् ॥ ४० ॥
न तत्पुटसहस्रेण क्षयमायाति सर्वथा ।
चप्लोऽयं समादिष्टो वार्तिकैर्नागसंभवः ॥ ४१ ॥
इत्थं हि चप्लः कार्पो वङ्गस्यापि न संशयः ।
तत्सृष्टैहस्तसंसृष्टः केवलो चप्यते रसः ॥ ४२ ॥

१ ट. 'वाहणं' । २ ट. 'रत्नर' । ३ न. 'सृष्ट' । ४ क. 'परिनाशनम्' । ५ क. 'प्रति' । ६ ट. 'वनप्रतिरसो' । ७ क. 'मायुगा' । ८ क. 'दुराव' वङ्कनाले तु । ९ ट. 'वद्रव' । १० ख. 'मुत्तर्द' दितं ताव' । ग. 'मुत्तगन्ध' । ११ क. 'तीक्ष्णर्त' । १२ क. 'कृष्टदु' । ज. 'कृष्टदु' । १३ क. 'रत्ना' । १४ ग. 'वे' 'त्तर' । १५ क. 'विमृष' । ट. 'विगृष' । १६ ग. 'निके' नाग' । १७ क. 'दहनम्' । ट. 'दहनम्' ।

स रसो धातुवादिषु शस्यते न रसापने ।
 अयं हि स्वर्णारूपेण लोकनाथेन कीर्तितः ॥ ४३ ॥
 भूभुजङ्गशकृत्तपैः प्रक्षालयापहतं रजः ।
 कृष्णवर्णं हि तत्प्रोक्तं धौतारूपं रसवादिभिः ॥ ४४ ॥
 द्रव्यधोर्मदनाद्धर्मानाद्द्वानं परिकीर्तितम् ।
 भागाद्द्रव्याधिकक्षेपमनुवर्णमुवर्णके ॥ ४५ ॥
 दैर्वा वैद्विकाग्रासो भञ्जनी वादिभिर्भता ।
 पतङ्गीकल्कतो जाता लोहेतोरत्वहेमता ॥ ४६ ॥
 दिनानि कतिचित्स्थित्वा यात्यसौ तुल्लका मता ।
 रञ्जिताद्भि चिराल्लोहाद्धमानाद्वा चिरकालतः ॥ ४७ ॥
 विनिर्यासः स निर्दिष्टः पतङ्गीरागंसंज्ञका ॥ ४८ ॥
 द्रुते द्रव्यान्तरक्षेपो लोहाद्ये क्रियते हि यः ।
 स आवापः प्रतीवापस्तदेवाऽऽच्छादनं मतम् ॥ ४९ ॥
 द्रुते वह्निस्थिते लोहे विरम्याष्टनिमेषकम् ।
 सलिलस्य परिक्षेपः सोऽभिपेक इति स्मृतः ॥ ५० ॥
 तंभस्याप्सु विनिक्षेपो निर्वापः स्रपनं च तत् ।
 भतीवापादिकं कार्यं द्रुते लोहे मुनिर्मले ॥ ५१ ॥
 यदा हुताशो दीप्तार्चिः शुक्रोत्पानसमन्वितः ।
 शृङ्गावर्तस्तदा ज्ञेयः स कालः सत्त्वनिर्गमे ॥ ५२ ॥
 द्राव्यद्रव्यनिभा ज्वाला दृश्यते धमने यदा ।
 द्रावस्पोन्मुखता सेषं वीजावर्तः स उच्यते ॥ ५३ ॥
 वह्निस्थमेव शीतं यत्तदुक्तं स्वाद्गुशीतलम् ।
 अग्रेराकृष्य शीतं यत्तद्बहिः शीतमीरितम् ॥ ५४ ॥
 क्षाराम्लैरौषधैर्वाऽपि दोलायन्त्रे स्थितस्य हि ।
 पचनं स्वेदनाख्यं स्यान्मलशैथिल्यकारकम् ॥ ५५ ॥

१ क. सर्पराप्येन । २ ज. कृष्टव । ३ ग. 'योर्मलना' । ४ ग. 'धमानाद्दन्दन' ।
 ५ क. 'धमानाद्द' । ५ घ. नागाद्रव्या । घ. भागाद्रव्याधिना. दे । ट. भागाद्रव्या । ज. भोगिद्रव्या-
 धिके क्षे । ट. भागाद्द्रव्याद्विरक्षेयम् । ६ क. शरीरं । ग. द्रव्यं । ७ ड. वर्णिनाद्राग्नौ । ८ क.
 'तद्वक' । ९ ग. जातलो । १० ज. तारे च हे । ११ क. वक्षिणा । ग. कुष्ठरा । ड. खडिका । ज.
 पुष्टिका । ट. उदरा । १२ क. विनिर्यात । १३ ड. सङ्गतः ज. सङ्गिता । १४ ज.
 'देव च्छेद' । १५ घ. इतीरितः । १६ ज. तत्तासप्यु । १७ क. 'वांसः स' । घ. 'वापत्राप' । ज. 'वां-
 पत्तर' । १८ ड. 'प्रतिग' ।

उदितैरौषधैः सार्धं सर्वाम्लैः काञ्जिकैरपि ।
 पेपणं मर्दनाख्यं स्याद्बहिर्भलविनाशनम् ॥ ५६ ॥
 मर्दनादिष्टभैषज्यैर्नेष्टपिष्टत्वकारकम् ।
 तन्मूर्च्छनं हि वज्रादिभुजकश्रुकनाशनम् ॥ ५७ ॥
 स्वेदातपादियोगेन स्वरूपापादनं कृतम् ।
 तदुत्थापनमित्पुक्तं मूर्च्छाव्यापत्तिनाशनम् ॥ ५८ ॥
 स्वरूपस्य विनाशेन पिष्टत्वाद्बन्धनं हि तत् ।
 विद्वद्भिर्निर्जितः सूतो नष्टपिष्टः स उच्यते ॥ ५९ ॥
 उक्तौषधैर्मर्दितपारदस्य यन्त्रस्थितस्पोर्ध्वमधश्च तिर्यक् ।
 निर्वापणं पातनसंज्ञमुक्तं वज्राहिसंपर्कजकश्रुकघ्नम् ॥ ६० ॥
 जलसैन्धवयुक्तस्य रसस्य दिवसत्रेयम् ।
 स्थितिरौस्थापनी कुम्भे याऽसौ रोधनमुच्यते ॥ ६१ ॥
 रोधनाल्लघ्ववीर्यस्य चपलत्वनिवृत्तये ।
 क्रियते पारदे स्वेदः प्रोक्तं नियमनं हि तत् ॥ ६२ ॥
 धातुपापाणमूलाद्यैः संयुक्तो घटमध्येजः ।
 ग्रासार्थं त्रिदिनं स्वेदो दीपनं तन्मतं युधैः ॥ ६३ ॥
 इयन्मानस्य सूतस्य भोज्यद्रव्यैर्वात्मिका मतिः ।
 ईष्यतीत्युच्यते याऽसौ ग्रासमौनं समीरितम् ॥ ६४ ॥
 ग्रासस्य चौरणं भैर्भद्रावणं जारणं तथा ।
 इति त्रिरूपा निर्दिष्टा जारणा वरैर्वातिकैः ॥ ६५ ॥
 ग्रासः पिण्डः परीणामस्तिस्त्रैरुपा परा पुनः ।
 संमुखा निर्मुखा चेति जारणा द्विविधा पुनः ॥ ६६ ॥
 निर्मुखा जारणा प्रोक्ता बीजादानेन भागतः ।
 थुद्धं स्वर्णं च रूप्यं च बीजमित्यभिधीयते ॥ ६७ ॥

१ क. उदितैः । २ ग. सत्वाम्लैः । ३ क. ट. ड. 'दंनोदिष्ट' । ट. 'दंन पिष्ट' । ४ ज. 'नेष्ट' ।
 ५ क. 'ष्टक' । ६ क. हि वार्यादि । ड. हि यत् । ७ ज. पुनः । ८ क. 'त्वावाधन' । ड. 'त्वाप' ।
 हि यत् । ज. 'त्वात्माधन तु यत्' । ९ र. 'द्विर्जितमूनोऽसौ न' । ड. 'द्विर्जितसूनोऽसौ नष्टपिष्ट' स ।
 'द्विर्हि जित सूतो नष्टपिष्टः स' । १० ट. निर्वापण । ११ क. 'त्रये' । १२ क. 'रास्यायनी' । 'मप्यायन' ।
 घ. 'रास्यायनी' । ड. 'राप्यायने कु' । ज. 'राप्यायनी' । १३ क. 'तुवापण' । ख. 'तुवापनम्' । १४ ।
 'ध्यम' । १५ क. 'स्वेदो' । १६ ग. 'भोज्यद्रव्यात्मिका मितिः' । १७ ज. 'व्यात्मिका' । १८ ट. 'मिति' ।
 १९ ज. 'जयन्तीत्यु' । २० ज. 'तस्यामी' । २१ क. 'मानमित्तार' । २२ ट. 'चरण' । २३ क. 'गर्भे श' ।
 २४ ट. 'त्वनि' । २५ ट. 'पिष्टः' । २६ ड. 'ड' । श्याय्याः पं । २७ क. ट. ड. 'समु' । ड. 'समु' । २८ ।
 'बीजदा' । ज. 'बीजादाने' ।

चतुःषष्ट्यंशतो बीजमक्षेपो मुखमुच्यते ।
 एवं कृते रसो ग्रासलोलुपो मुखवान्भवेत् ॥ ६८ ॥
 कठिनान्यपि लोहानि क्षमो भवति भक्षितुम् ।
 इयं हि संमुखा प्रोक्ता जारणा मृगंचारिणा ॥ ६९ ॥
 दिव्यौषधिसमायोगात्स्थितः प्रकटकौष्ठिषु ।
 भुञ्जीताखिललोहाद्यं योऽसौ राक्षसवक्त्रवान् ॥ ७० ॥
 रसस्य जठरे ग्रासेक्षणं चारणा मता ।
 ग्रस्तस्य द्रावणं गर्भे गर्भद्रुतिरुदाहृता ॥ ७१ ॥
 बहुवारं ह्युतिं कृत्य घनसत्त्वादिकं खलु ।
 जारणाय रसेन्द्रस्य सा बाह्यद्रुतिरुच्यते ॥ ७२ ॥
 निर्लेपत्वं द्रुतत्वं च तेजस्त्वं लघुता तथा ।
 असंपोगश्च सूतेन पञ्चधा द्रुतिलक्षणम् ॥ ७३ ॥
 औषधाध्मानयोगेन लोहधात्वादिकं तथा ।
 संतिष्ठते द्रवाकारं सा द्रुतिः परिकीर्तिता ॥ ७४ ॥
 हुंतग्रासपरिणामो विडयन्नादियोगतः ।
 जारणेत्युच्यते तस्याः प्रकाराः सन्ति कोटिशः ॥
 क्षौरैराम्लैश्च गन्धाद्यैर्मृत्रैश्च पटुभिस्तथा ।
 रसग्रासस्य जीर्णार्थं तद्विडं परिकीर्तितम् ॥ ७६ ॥
 सुसिद्धबीजधात्वादिकारणेन रसस्य हि ।
 पीतादिरागजननं रंजनं परिकीर्तितम् ॥ ७७ ॥
 सूते सतैलपत्रस्थे स्वर्णादिकेक्षणं हि पत् ।
 वेधाधिक्यकरं लोहे सारणा सा प्रकीर्तिता ॥ ७८ ॥
 व्येवायिभेषजोपेतो द्रव्ये क्षिप्तो रसः खलु ।
 वेध इत्युच्यते तज्ज्ञैः स चानेकविधः स्मृतः ॥ ७९ ॥
 लेपः क्षेपश्च कुन्तश्च धूमाख्यः शब्दसंज्ञकः ।
 लेपेन कुरुते लोहं स्वर्णं वा रजतं तथा ॥ ८० ॥
 लेपवेधः स विज्ञेयः पुटमत्र च सौकरम् ।
 क्षेपणं द्रुते लोहे वेधः स्यात्क्षेपसंज्ञितः ॥ ८१ ॥

१. २ ग. समुत्ता । ३ ग. गवारि । ४ घ. कान्तिषु । ५ ज. भुञ्जे निदि
 १. २ ग. बहिरेव । ८ क. दुर्लभ्य । ९ ग. लोहं धा । १० घ. हुत प्रा ।
 ११ ग. वि । १२ क. उ. द. रंजित । १३ ग. जारण । १४ घ. तिसुर्व । १५
 १. ६ क. लेपन । १७ ज. मत्त ।

अथ पुटानि—रसादिद्रव्यपाकानां प्रमाणज्ञापनं पुटम् ।

नेष्टो न्यूनाधिकः पाकः सुपाकं हितमौषधम् ॥ ५० ॥

लोहादेरपुनर्भावो गुणाधिक्यं ततोऽग्रता ।

अनसृमज्जनं रेखापूर्णता पुटतो भवेत् ॥ ५१ ॥

पुटाद्ग्रावणो लघुत्वं च शीघ्रव्याप्तिश्च दीपनम् ।

ज्वालितादपि सूतेन्द्राल्लोहानामधिको गुणः ॥ ५२ ॥

यथाऽऽत्मनि विशेषेद्विर्विद्विस्थपुटयोगतः ।

चूर्णत्वाद्धि गुणावाप्तिस्तथा लोहेषु निश्चितम् ॥ ५३ ॥

निम्बे विस्तरतः कुण्डे द्विहस्ते चतुरस्रके ।

वनोत्पलसहस्रेण पूरिते पुटनौषधम् ॥ ५४ ॥

कौश्लपां रुद्धं प्रपदेन पिष्टिकोपरि निक्षिपेत् ।

वनोत्पलसहस्रार्धं 'कौश्लिकोपरि विन्यसेत् ॥ ५५ ॥

वाङ्नि प्रज्वालयेत्तत्र महापुटमिदं स्मृतम् ।

राजहस्तप्रमाणेन चतुरस्रं च निम्नकम् ॥ ५६ ॥

पूर्णं 'धोपलसंधीभिः कण्ठावधयथ विन्यसेत् ।

विन्यसेत्कुमुदीं तत्र पुटनद्रव्यपरिताम् ॥ ५७ ॥

पूर्णेच्छगणतोऽर्धानि गिरिण्डानि विनिक्षिपेत् ।

एतद्गजपुटं प्रोक्तं महागुणविधापकम् ॥ ५८ ॥

इत्थं चारत्रिके कुण्डे पुटं वाराहमुच्यते ॥ ५९ ॥

पुटं भूमिर्तलं यत्तद्वितरितद्वितपोच्छ्रयम् ।

तावद्य तलविस्तीर्णं तत्स्यात्कृष्टकं पुटम् ॥ ६० ॥

यत्पुटं दीपते भूमावष्टसंरूपेर्वनोत्पलेः ।

वेदध्वा सूतार्कभरमार्धे कपोतपुटमुच्यते ॥ ६१ ॥

गोष्ठान्तगोष्ठरक्षुष्णं शृण्कं नृणेतगोमपम् ।

'गोर्वरं तत्समादिष्टं वरिष्ठं रममार्धनम् ॥ ६२ ॥

गोर्वरेवां तुषेवाऽपि पुटं यत्र प्रदीपते ।

तद्रोर्वरपुटं प्रोक्तं रमभस्मप्रमिष्टये ॥ ६३ ॥

१ द. 'नेष्टे रे' । २ द. 'ज्वालित' । ३ द. 'अनसृम' । ४ द. 'द्विहस्ते' । ५ द. 'चूर्णत्वाद्धि' ।
 ६ द. 'धोपलसंधीभिः' । ७ द. 'पूर्णं' । ८ द. 'विन्यसेत्' । ९ द. 'विन्यसेत्' । १० द. 'कुमुदीं' । ११ द. 'गिरिण्डानि' ।
 १२ द. 'एतद्गजपुटं' । १३ द. 'प्रोक्तं' । १४ द. 'इत्थं' । १५ द. 'वारहमुच्यते' । १६ द. 'भूमिर्तलं' । १७ द. 'तावद्य' । १८ द. 'यत्पुटं' । १९ द. 'वेदध्वा' । २० द. 'सूतार्कभरमार्धे' । २१ द. 'कपोतपुटमुच्यते' । २२ द. 'गोष्ठान्तगोष्ठरक्षुष्णं' । २३ द. 'शृण्कं' । २४ द. 'नृणेतगोमपम्' । २५ द. 'गोर्वरं' । २६ द. 'तत्समादिष्टं' । २७ द. 'वरिष्ठं' । २८ द. 'रममार्धनम्' । २९ द. 'गोर्वरेवां' । ३० द. 'तुषेवाऽपि' । ३१ द. 'पुटं' । ३२ द. 'यत्र' । ३३ द. 'प्रदीपते' । ३४ द. 'तद्रोर्वरपुटं' । ३५ द. 'प्रोक्तं' । ३६ द. 'रमभस्मप्रमिष्टये' ।

स्थूलभाण्डे तुपापूर्णे मध्ये मूपासमन्विते ।
 वह्निना विहिते पाके तद्भाण्डपुटमुच्यते ॥ ६४ ॥
 अधस्तादुपरिष्ठाच्च कौञ्चिकाऽऽच्छाद्यते खलु ।
 बालुकाभिः प्रतप्ताभिर्यत्र तद्बालुकापुटम् ॥ ६५ ॥
 वह्निमित्रां क्षितौ सम्यद्निखन्याद्बालुकादधः ।
 उपरिष्ठात्पुटं यत्र पुटं तद्बद्धराह्वयम् ॥ ६६ ॥
 ऊर्ध्वं पोषशिकामात्रैस्तुपैर्वा गोर्वरैः पुटम् ।
 यत्र तल्लावकार्यं स्यात्सृष्टुद्रव्यसाधने ॥ ६७ ॥
 अनुक्तपुटमाने तु साध्यद्रव्यबलावलात् ।
 पुटं विज्ञाय दातव्यमूहापोहविचक्षणैः ॥ ६८ ॥
 पिष्टकं छगणं छाणमुत्पलं चोपलं तथा ।
 गिरिण्डोपलसाँठी च वराटी छगणाभिधाः ॥ ६९ ॥
 मृवर्णं रजतं ताम्रं त्रपु सीसकमापसम् ।
 पठेतानि च लोहानि कृत्रिमौ फास्यपित्तलौ ॥ ७० ॥
 लवणानि पडुच्यन्ते सामुद्रं सैन्धवं विडम् ।
 सौवर्चलं रोमकं च चूलिकालवणं तथा ॥
 क्षारत्रयं समारुपातं यवसर्जिकटङ्गणम् ॥ ७१ ॥
 पलाशमुष्ककक्षारौ पवक्षारः मृवर्चिका ।
 तिलनालोद्भवः क्षारः संयुक्तं क्षारपञ्चकम् ॥ ७२ ॥
 घृतं गुह्यो मासिकं च विज्ञेयं मधुरत्रयम् ।
 कुङ्कुणीतुम्बिनी घोषा कैरीरश्रीफलोद्भवम् ॥ ७३ ॥
 कंदुवार्ताकसिद्धार्धसोमराजीविभीतजम् ।
 अतसर्जं महाकालीनिम्बजं तिलजं तथा ॥ ७४ ॥
 अपामार्गादेवशालीदन्तीतुम्बुरुविग्रहात् ।
 अङ्गोलोन्मत्तभल्लातपलाशेशभ्यस्तथैव च ॥ ७५ ॥
 एतेभ्यस्तैलमादाप रसकर्मणि योजयेत् ।
 जैम्बूकमण्डूकवसा वंसा कच्छपसंभवा ॥ ७६ ॥

१ क. 'मित्रान्क्षितौ' । ग 'मित्रक्षि' । च. 'मित्रा क्षि' । २ क 'यामूर्त्रै' । ३ क. 'पिष्टिकं' ।
 ग. 'साठी च' । ५ च 'भिधा' । ६ क 'यलात्रं' । ७ ट. 'करञ्जप्रो' । ८ स. 'पण्टवा' । ट. 'करवा' ।
 स. 'भरोम' । १० ट. 'जलीन' । ११ प. तथा ।

केकोटी शिशुमारी च गोसूकरनरोद्धवा ।
 अजोष्ट्रस्वरमेपाणां महिपस्य वंसा तथा ॥ ७७ ॥
 मूत्राणि हस्तिकरभमहिपीस्त्रवाजिनाम् ।
 गोजोवीनां द्विपः पुंसां पुंषं बीजं नु योजयेत् ॥ ७८ ॥
 माहिपाम्बु दधिक्षीरं साभिघारं शकृद्रसः ।
 तत्पञ्चमाहिपं ज्ञेयं तद्वच्छागलपञ्चकम् ॥ ७९ ॥
 अम्लवेतसजम्बीरनिम्बुकं बीजपूरकम् ।
 चाङ्गेरीचणकाम्लं च अम्लिकं फोलदाढिमम् ॥ ८० ॥
 अम्वष्टा तित्तिणीकं च नारङ्गं रसपत्रिका ।
 कंरवन्दं तथा चान्यदम्लवर्गः प्रकीर्तितः ॥ ८१ ॥
 चणकाम्लश्च सर्वेपामेक एव प्रशस्पते ॥ ८२ ॥
 अम्लवेतसमेकं वा सर्वेपामुत्तमोत्तमम् ।
 रसादीनां विशुद्धार्थं द्रावणे जारणे हितम् ॥ ८३ ॥
 कोलदाढिमवृक्षाम्लं चुष्टिकाचुम्बिकारंसेम् ।
 पञ्चाम्लकं समुद्दिष्टं तद्योक्तं चाम्लपञ्चकम् ॥ ८४ ॥
 इष्टिका गैरिका लोणं भस्म वल्मीकमृत्तिका ।
 रसप्रयोगकुशलैः कीर्तिताः पञ्चमृत्तिकाः ॥ ८५ ॥
 शृङ्गीकं कालकूटं च वत्सनाभं सकृन्निमम् ।
 पित्तं च विपवर्गोऽप्यं स वैरः परिकीर्तितः ॥ ८६ ॥
 रसकर्मणि शस्तोऽप्यं तद्रेदनविधावपि ।
 अपुत्सया सेवितश्चापं मारपत्पेव निश्चितम् ॥ ८७ ॥
 लाङ्गली विपमुष्टिश्च करवीरजेयास्तथा ।
 नीलकः कनकोऽर्कश्च वर्गो ह्युपविपात्मकः ॥ ८८ ॥
 हस्तपश्वनिता धेनुर्गर्दभी छागिकाऽर्विका ।
 उष्ट्रिकोदुम्बराश्वत्थभानुन्यग्रोधतिल्वकम् ॥ ८९ ॥
 दुग्धिका रंभुगणं चैतत्तथैवोत्तमकंण्ठिका ।
 एषां दुग्धैर्विनिदिष्टो दुग्धवर्गो रसादिषु ॥ ९० ॥

१ घ. कुहटी । २. केकोटी शिशुमारी । ३ ग. गोधाकं । क. गोसूकं । ३ घ. अक्षीष्टं । ४ घ.
 तथा वसा । ५ द. जात्रिकाः खि । ६ द. पुणर्वी । ७ घ. जं नियोजयेत् । ८ घ. अम्लीकं । ९. अम्लव ।
 ९ ग. अं सुरपं । १०. अं नीरपं । १० घ. वारमर्दं । ११ क. म्लचुष्टिका । १२. म्लचक्रियाचुष्टिका ।
 १२ घ. रसः । १३ ग. अं च कुं । १४. अं च मत्तुवम् । १४ ग. घ. रः । ज. परः । १५ द. मद्गन्धनं ।
 १५ क. जटा तं । घ. जटा तं । १६ ज. तित्तिवः । १७. तिलवः । १८ घ. स्तुगुटार्थं तथै । १९ घ.
 कणिका । २०. कन्दका ।

पारावतस्य चापस्य कपोतस्य कलापिनः ।
 श्वभस्य कुक्कुटस्यापि विनिर्दिष्टो हि विद्वान् ॥ ९१ ॥
 शोधनं सर्वलोहानां पुटनाच्छेषनात्स्वल् ॥
 कुमुभं स्वदिरो लाक्षा मञ्जिष्ठा रक्तचन्दनम् ॥ ९२ ॥
 अक्षी च बन्धुजीवश्च तथोक्तपूरगन्धिनी ।
 भाक्षिकं चेति विज्ञेयो रक्तवर्गोऽतिरञ्जनः ॥ ९३ ॥
 किंशुकः कणिकारश्च हरिद्राद्वितयं तथा ।
 पीतवर्गोऽपमादिष्टो रसराजस्य कर्मणि ॥ ९४ ॥
 तगरः कुटजः कुन्दो गुञ्जा जीवन्तिका तथा ।
 सिताम्भोरुहकन्दश्च श्वेतवर्ग उदाहृतः ॥ ९५ ॥
 कदली कौरवल्ली च त्रिफला नीलिका नलः ।
 पेङ्कः कासीसवालाभ्रं क्रुष्णवर्ग उदाहृतः ॥ ९६ ॥
 रक्तवर्गादिवर्गैश्च द्रव्यं तज्जारणात्मकम् ।
 भावनीयं प्रयत्नेन तादृश्रागाप्तये स्वल् ॥
 काचटङ्गुणैश्चिमाभिः शोधनीयो गणो मतः ॥ ९७ ॥
 सत्त्वानां बद्धसूतस्य लोहानां मलनाशनः ।
 कौपालीकङ्कुणध्वंसी रसवादिभिरुच्यते ॥ ९८ ॥
 महिषीमेद्गाण्डगर्भकालिद्रो धववीजयुक् ।
 शैस्तास्थिनी च वर्गोऽयं लोहकाठिन्यनाशनः ॥ ९९ ॥
 गुडगुग्गुलुगुञ्जाज्यसौर्यैश्चष्टङ्गुणान्वितैः ।
 दुर्द्रावाखिललोहादेर्द्रावणाय गणो मतः ॥ १०० ॥
 क्षाराः सर्वे मलं हन्युरम्लं शोधनेजारणम् ।
 मीन्यं विषाणि निघ्नन्ति स्त्रैग्धां स्त्रेहाः प्रकुर्वते ॥ १०१ ॥

१ क. पारावतस्य । २ घ. शोधनः । ३ क. 'सेखना' । ४ घ. अक्षीवर्ष' । ड. अक्षीव' । ५ क.
 'पाकपुर' । क. 'थार्कुर' । ६ क. 'जानम् । ७ ख. पुरवासी । ड. कूरवली । ८ ख. नीलिनी । ९ ग.
 कापिसासिवालाभ्रं । १० ड. 'व्य यज्ज' । ११ ग. 'णालिसामिः । ड. 'णर्षामाभि । १२ ड. 'नीयग' ।
 १३ क. कपालिक गुणध्वसा । ख. कापिलिक गुणध्वसी । घ. कापालीकगुणध्वमी । ड. कापालि-
 कगणध्वसी । १४ क. माहिषीमेद्गाण्डगर्भशुद्धो कलिद्रो धववीजयुक् । ग. माहिषीमेद्गाण्डगर्भकलिद्रो धववी-
 जयुक् । माहिषीमेद्गर्भश्च । घ. माहिषी मेद्गर्भश्च कलिद्रो धववीजयुक् । ड. माहिषीमेधशुद्धोत्यकलिद्रो
 धववीजक । १५ क. शशास्थि' ख. शशास्थिनी । घ. शशास्थिनि ड. शशास्थिनि च यागोऽय । १६ क.
 'गुलुगु' । १७ ग. 'रभैट' । घ. 'रभैट' । १८ घ. 'दुर्द्रावा' । १९ ज. 'नमार' । २० ख. मर्य ।

पट् तृद्व्यश्रैकलिक्षां तु पट्लिक्षा यूकमेव च ।
 पट् यूकास्तु रजःसंज्ञं कथितं तव सुव्रते ॥ १०२ ॥
 पट् रजःसर्पयैः स स्यात्सिद्धार्थः स च फीर्तितः ॥ १०३ ॥
 पट्सिद्धार्थेन देवेशि षवस्त्वेकः प्रकीर्तितः ।
 पट् षवैरेकगुञ्जा तु त्रिगुञ्जो वल्ल उच्यते ॥ १०४ ॥
 पट् द्विरेव तु गुञ्जाभिर्माप एकः प्रकीर्तितः ।
 मापा द्वादश तोलः स्यादष्टौ तोलाः पलं भवेत् ॥ १०५ ॥ ११३० ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूत्रोर्वाग्भटाचार्यस्य कृती रसरत्नसमुच्चये
 मूपाकोष्ठिकापुटादिकथनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

अथैकादशोऽध्यायः ।

[अथ रसशोधनादिकथनम् ।]

तृष्टिः स्यादणुभिः पट् द्विस्तौलिक्षा पट् द्विरीरिता ।
 ताभिः पट् द्विर्भवेद्युक्तः पट् यूकास्तद्रजः स्मृतम् ॥ १ ॥
 पट् रजः सर्पयैः प्रोक्तस्तैः पट् द्विरेव ईरितः ।
 एका गुञ्जा षवैः पट् द्विर्निष्पावस्तु द्विगुञ्जकः ॥ २ ॥
 रपाद्गुञ्जान्नितयं वल्लो द्वौ वल्लौ माप उच्यते ।
 द्वौ मापौ धरणं ते द्वे पाणनिष्ककलाः स्मृता ॥ ३ ॥
 निष्कद्वयं तु वटर्कः स च कोल इतीरितः ।
 स्यात्कोलन्नितयं तोलः कर्पो निष्कचतुष्टयम् ॥ ४ ॥
 उदुम्बरं पाणितलं गुवणं कवल्लग्रहः ।
 अक्षं विटालपदकं श्रुक्तिः पाणितलद्वयम् ॥ ५ ॥
 श्रुक्तिद्वयं पलं पेचिदन्धे श्रुक्तित्रयं विदुः ।
 तदेव कथितं मुष्टिः प्रैःशुश्रुो रिखमित्यपि ॥ ६ ॥
 पलद्वयं तु प्रद्यतं तद्वयं शुद्धवोऽञ्जलिः ।
 शुद्धवो मानिका तौ स्यात्प्रस्थो द्वे मानिके स्मृतः ॥ ७ ॥

१ य. 'क्षम्यात्पट्' । २ य. 'षः माक्षानि' । ३ य. 'रेव गुञ्जा च त्रि' । ४ य. 'रेव गुञ्जा च त्रि' ।
 ५ य. 'विश्वं गु' । ६ य. 'मुष्टिः' । ६ य. 'एता पट् रजस्त रजः' । ७ य. 'वास्तु रजः' । ८ य.
 द्वे शरणे । ८. द्वे पाण निष्ककला स्मृता । ९ य. वटर्क । १० य. य. 'लक्षितं' । ११ य. प्रत्यु । १२ य.
 'वी द्वौ मानिकास्तौ' । ८. 'वी मानिका च स्या' । १२ य. 'एतद् द्वे मानिके स्मृतम् ।

प्रस्थद्वयं श्रेष्ठं तौ द्वौ पात्रैकद्वयमाढकम् ।
 तैश्चतुर्भिर्घटौर्मणिं नल्वनर्मणशूर्पकाः ॥ ८ ॥
 द्रोणस्य शब्दाः पर्यायाः पलानां शतकं तुला ।
 चत्वारिंशत्पलशततुला भारः प्रकीर्तितः ॥ ९ ॥
 रसार्णवादिशास्त्राणि निरीक्ष्य कथितं मया ।
 रसोपयोगि पत्किचिद्विद्वन्नात्रं तत्प्रदर्शितम् ।
 अधुना रसरजस्य संस्कारान्तंप्रचक्ष्महे ॥ १० ॥
 स्यात्स्वेदनं तदनु मर्दनमूर्च्छनं च
 स्यादुत्थितिः पतनरोधनियामनानि ।

संदीपनं गगनभक्षणमानमत्र

संचारणा तदनु गर्भगता द्युतिश्च ॥ ११ ॥

बाह्या द्युतिः सूतकजारणा स्याद्भासस्तथा सारणकर्म पश्चात् ।
 संक्रामणं वेधविधिः शरीरे योगस्तथाऽष्टादशोघाऽत्र कर्म ॥ १२ ॥

संयोज्यो मर्मणि च्छिन्ने न च क्षाराग्निदग्धयोः ।

थुद्धः सं मृद्धमिसहो मूर्च्छितो व्याधिनाशनः ॥ १३ ॥

निष्कम्पवेगस्तीन्नावावापुरारोग्यदो भूतः ।

त्रिपं वह्निरुमैलश्चेति दोषा नैसर्गिकास्त्रयः ॥ १४ ॥

रसे मरणसंतापमूर्च्छानां हेतवः क्रमात् ॥ १५ ॥

पौगिकौ नागवद्भौ द्वौ तौ जाड्याध्मानकुष्ठदौ ।

औपाधिकाः पुनर्थान्यैः कीर्तिताः सप्त कञ्चुकाः ॥ १६ ॥

भूमिजा गिरिजा वार्जा द्वे च द्वे नागवद्भजे ।

द्वादशैते रसे दोषाः प्रोक्ता रसविशारदैः ॥ १७ ॥

“पेर्पटी पौष्टनी भेदी द्रावी मेलकरी तथा ।

भै-धकारी तथा भ्रौड्डी विज्ञेयाः सप्त कञ्चुकाः” ॥ १८ ॥

भूमिजाः कुर्वते कुष्ठं गिरिजा जाड्यमेव च ।

वारिजा वातसंघातं दोषैर्द्वयं नागवद्भयोः ॥ १९ ॥

“१ पर्याया १२ विशारणी १३ रन्ध्रहरी १४ लोहादिश्चरुः १५ वातादिकरी १६ कृष्णत्व रसं १७ कालिमा १”

१ अ “शुभोऽन्ये द्वौ पात्रक मस्वमा” । २ घ “अत्र द्वौ” । ३ “द्योन्माननल्वनार्णमणकुम्भरा ।
 (सार्धायान्) ४ घ “नथ श” । ५ च “ट ठ” शत तु” । ६ द “छने च” । ७ अ “वाग्दु” । ८ अ.
 “रायो” । ९ ड “श कर्म चात्र” । १० ग “स या” । घ “न यो” । ११ ग “ममिद्वोऽपि” । अ मष्ट्या-
 मि” । १२ ग धृमम् । १३ ख “मूर्च्छाहे” । १४ ग “थान्ये सा” । १५ च “मिजा कुस्ते” । अ
 “मिज” कु” । १६ ग “पाय ना” ।

हरिद्रोद्गोल्लशम्पाककुमारित्रिफलाग्निभिः ।
 तैन्दुलीयकवपभिहिङ्गुसैन्धवमाक्षिकैः ॥ ३४ ॥
 पिष्टं रसं सलवणैः सर्पाक्षपादिभिरेव वा ।
 पातयेदथवा देवि व्रणघ्नीयसलोचनैः ॥ ३५ ॥
 इत्थं ह्यधोर्ध्वपातेन पातितोऽसौ यदा भवेत् ।
 तदा रसायने योग्यो भवेद्द्रव्यविशेषतः ॥ ३६ ॥
 अथवा दीपकपत्रे निपातितः सर्वदोषनिर्मुक्तः ।
 तिर्यक्पातनविधिना निपातितः सूतराजस्तु ॥ ३७ ॥
 श्लक्ष्णीकृतमभ्रदलं रसेन्द्रयुक्तं तथाऽऽरनालेन ।
 सल्वे दत्त्वा मृदितं यावत्तत्रष्टपिष्टतामेति ॥ ३८ ॥
 कुर्यात्तिर्यक्पातनपातितसूतं क्रमेण दृढेवह्निम् ।
 संस्वेद्यः पात्पोऽसौ न पतति यावद्दृढध्वांशौ ॥ ३९ ॥
 तदाऽसौ शुध्यते सूतः कर्मकारी भवेद्भुवम् ।
 मर्दनैर्मूर्च्छनैः पातैर्मन्दः शान्तो भवेद्रसः ॥ ४० ॥

अथ निरोधविधिः—सृष्टचम्बुजैर्निरोधेन ततो मुखकरो रसः ।

स्वेदनादिवशात्सूतो वीर्यं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ ४१ ॥

अथ नियामनविधिः—नियम्योऽसौ ततः सम्यक्वपलत्वनिवृत्तये ।

कर्कोटीफणिनेत्राभ्यां वृश्चिकाम्बुजमार्कवैः ॥ ४२ ॥

समं कृत्वाऽऽरनालेन स्वेदयेच्च दिनत्रयम् ।

मरिचैर्भूतैरगुक्तैर्लवणामुरिशिशुट्टङ्गणोपेतैः ॥

काञ्जिकयुक्तैस्त्रिदिनं त्रैसार्थी जायते स्वेदात् ॥ ४३ ॥

अथ दीपनविधिः—त्रिंशारसिन्धुस्रगभृशिश्विशिशुराजी-

तीक्ष्णाम्लवेतसमुसैर्लवणोपणाम्लैः ।

नेपालताम्रदलशोपितमारनाले

साम्लासवाम्लपुटितं रसदीपनं तत् ॥ ४४ ॥

स्वेदयेदासवाम्लेन वीर्यतेजःप्रवृद्धये ।

पथोपयोगः स्वेद्यः स्यान्मूलिकानां रसेषु च ॥ ४५ ॥

१ द. 'दोकोल्ल'। २ क. 'तण्डुली'। ३ घ. च। ४ क. 'श्री'। ५ ग. 'श्री'। ६ स. 'पतिने'।
 ७ सौ। ८ ज. 'वरा'। ९ द. 'सूत'। १० क. 'दमसौ'। ११ ग. 'शान्ती'। १२ ग. 'कामना'।
 १३ स. 'देने'। १४ स. 'शुष्टपम्बु'। १५ घ. 'पष्टपम्बु'। १६ अ. 'तदा'। १७ क. 'वेत्तदिन'। ग.
 'वेत्तदि'। घ. 'वेत्तदिन'। १८ ज. 'भूतैः'। १९ ग. 'प्राप्तार्थ'। २० क. 'द्वि'। २१ स. 'नालसा'। द.
 'नाल'। २२ स. 'द'। २३ क. 'म'। २४ ग. 'म'। २५ द. 'म'। २६ ग. 'म'। २७ स. 'म'। २८ ग. 'म'। २९ स. 'म'। ३० ग. 'म'। ३१ स. 'म'। ३२ ग. 'म'। ३३ स. 'म'। ३४ ग. 'म'। ३५ स. 'म'। ३६ ग. 'म'। ३७ स. 'म'। ३८ ग. 'म'। ३९ स. 'म'। ४० ग. 'म'। ४१ स. 'म'। ४२ ग. 'म'। ४३ स. 'म'। ४४ ग. 'म'। ४५ स. 'म'।

सर्पाक्षी क्षीरिणी वन्ध्या मत्स्याक्षी शङ्खपुष्पिका ।
 काकजह्या शिरिशिरा ब्रह्मदण्ड्यास्येकार्णिका ॥ ४६ ॥
 वर्षाभूकेम्बुकी हृवा सैर्यकोत्पलशिविकाः ।
 शतावरी वज्रलता वज्रकन्दाऽप्रिकर्णिका ॥ ४७ ॥
 श्वेतार्कशिष्टधृत्तृमृगद्वारसाङ्कुशाः ।
 रम्भा रक्ता भ्रनिगुण्टी लज्जोलुः सुरदालिका ॥ ४८ ॥
 गण्डकपर्णी पाताली चित्रकं श्रीगममुन्देरा ।
 फाकमाची महाराष्ट्री हरिद्रा तिलपर्णिका ॥ ४९ ॥
 जाती जपन्ती श्रीदेवी भृकदम्बः कुमुम्भकः ।
 फोशातकी नीरकणा लाङ्गुली फट्टुभिषिका ॥ ५० ॥
 चक्रमर्दोऽमृता फन्दः सर्पावर्तेषुपुष्पिका ।
 वाराही हरितशुण्ठी च प्रायेण रसमृत्तिकाः ॥ ५१ ॥
 रमर्य भायने स्वेदे मृपालेपे च पृजिताः ।
 इरपथी सूतमंरकाराः समा द्रव्ये रसायने ॥ ५२ ॥
 फार्पास्ते प्रथमं शेषा नोक्ता द्रव्योपयोगिनः ॥ ५३ ॥

अथ रसवन्धाः—पञ्चविंशतिगैर्याकान्तरसवन्धान्मचक्ष्मते ।
 येन येन हि चाश्लयं दुग्धदन्तं च नश्यति ॥
 रसराजस्य संभोक्तो वन्धनीयो हि वार्तिकैः ॥ ५४ ॥
 हेयारोटी तेंदाभामः क्रिपादीनश्च पार्श्वरा ।
 क्षारः सोष्टश्च पौष्टश्च फण्यवन्धश्च फेंज्जलिः ॥ ५५ ॥
 सजीवश्चैव निर्जीवो निर्जीवश्च सजीवकः ।
 शृङ्खला हृतिवन्धो च बाल्यश्च कुंमारकः ॥ ५६ ॥
 तरुणश्च तथा वृद्धो मूर्ध्निवेदमन्थाऽपरः ।
 लैन्वन्धोऽप्रिवन्धश्च रुमंमृत्तनाभिधः ॥ ५७ ॥
 महावन्धाभिर्घातश्च पञ्चविंशतिगीर्णितः ।
 फेचिद्वदन्ति पट्टिगो जन्तुवन्धमंशकः ॥ ५८ ॥

१ म. 'सर्पाक्षी' २ म. 'वज्रलता' ३ म. 'शतावरी' ४ म. 'काकजह्या' ५ म. 'शिरिशिरा' ६ म. 'ब्रह्मदण्ड्या' ७ म. 'स्येकार्णिका' ८ म. 'वर्षाभूकेम्बुकी' ९ म. 'हृवा' १० म. 'सैर्यकोत्पल' ११ म. 'शिविकाः' १२ म. 'शतावरी' १३ म. 'वज्रलता' १४ म. 'वज्रकन्दा' १५ म. 'प्रिकर्णिका' १६ म. 'श्वेतार्कशिष्टधृत्तृमृगद्वारसाङ्कुशाः' १७ म. 'रम्भा' १८ म. 'रक्ता' १९ म. 'भ्रनिगुण्टी' २० म. 'लज्जोलुः' २१ म. 'सुरदालिका' २२ म. 'गण्डकपर्णी' २३ म. 'पाताली' २४ म. 'चित्रकं' २५ म. 'श्रीगममुन्देरा' २६ म. 'फाकमाची' २७ म. 'महाराष्ट्री' २८ म. 'हरिद्रा' २९ म. 'तिलपर्णिका' ३० म. 'जाती' ३१ म. 'जपन्ती' ३२ म. 'श्रीदेवी' ३३ म. 'भृकदम्बः' ३४ म. 'कुमुम्भकः' ३५ म. 'फोशातकी' ३६ म. 'नीरकणा' ३७ म. 'लाङ्गुली' ३८ म. 'फट्टुभिषिका' ३९ म. 'चक्रमर्दो' ४० म. 'अमृता' ४१ म. 'फन्दः' ४२ म. 'सर्पावर्तेषुपुष्पिका' ४३ म. 'वाराही' ४४ म. 'हरितशुण्ठी' ४५ म. 'प्रायेण' ४६ म. 'रसमृत्तिकाः' ४७ म. 'रमर्य' ४८ म. 'भायने' ४९ म. 'स्वेदे' ५० म. 'मृपालेपे' ५१ म. 'च' ५२ म. 'पृजिताः' ५३ म. 'इरपथी' ५४ म. 'सूतमंरकाराः' ५५ म. 'समा' ५६ म. 'द्रव्ये' ५७ म. 'रसायने' ५८ म. 'फार्पास्ते' ५९ म. 'प्रथमं' ६० म. 'शेषा' ६१ म. 'नोक्ता' ६२ म. 'द्रव्योपयोगिनः'

सं तावन्नेक्षते ^१देही त्रीणां द्रावेऽतिशस्यते ।
 हठो रसः स विज्ञेयः सम्यक्शुद्धिविवर्जितः ॥ ५९ ॥
 सं सेवितो ऋणां कुर्यान्मृत्युं वा व्याधिमुद्धतम् ।
 सुशोधितो रसः सम्पगारोट इति कथ्यते ॥ ६० ॥
 स ^२क्षेत्रकरणे श्रेष्ठः शनैर्व्याधिविनाशनः ।
 पुष्टितोऽधो रसो याति यौगं मुक्त्वा स्वभावताम् ॥ ६१ ॥
 भावितो धातुमूलाद्यैराभासो गुणवैकृते ।
 असंशोधितलोहाद्यैः साधितो यो रसोत्तमः ॥
 क्रियाहीनः स विज्ञेयो विक्रियां यात्यपथ्यतः ॥ ६२ ॥
 तीव्रातपे गाढतरावमर्दात्पिष्टी भवेत्सा नवनीतरूपा ॥ ६३ ॥
 सरसः पिष्टिकाबन्धो दीपनः पाचनस्तराम् ।
 शङ्खशुक्तिवराटाद्यैर्योऽसौ संसाधितो रसः ॥ ६४ ॥
 क्षारबन्धः परं ^३दीप्तिपुष्टिकृच्छूलनाशनः ।
 बन्धो यः खोटतां यतो ध्मातो ध्मातः क्षयं ब्रजेत् ॥ ६५ ॥
 खोटवैद्धः स विज्ञेयः शीघ्रं सर्वगदापहः ।
 हुंतकज्जलिका ^४मोचापत्रके चिपिटी कृता ॥ ६६ ॥
 स पाटः पर्यटी सैव बालाद्यखिलरोगनुत् ।
 स्वेदाद्यैः साधितः सूतः पङ्कत्वं समुपागतः ॥ ६७ ॥
 कल्कवैद्धः स विज्ञेयो योगोक्तफलदापकः ॥ ६८ ॥
 कज्जली रसगन्धोत्था मुश्लक्षणा कज्जलोपमा ।
 तत्तद्योगेन संयुक्ता कज्जलीबन्ध उच्यते ॥ ६९ ॥
 भस्मीकृतो गच्छति ^५वह्नियोगाद्रसः सजीवैः स खलु प्रदिष्टः ।
 संसेवितोऽसौ न करोति भस्मकार्यं जैवाद्याधिविनाशिनं च ॥७०॥

१ घ. स तावन्नेष्यते देहे । ड. सतावायेष्यते देहे । २ क. देहे । ३ क. मसे । ४ ट. क्षेत्र-
 करणे । च. क्षेत्रकरणे । ५ क. तोऽधो रं । ख. तोऽधो रं । घ. तो यो रं । ६ ड. रोगमुत्ता
 सतासनाम् । ७ ग. स्वभावतः । ८ क. भावि । घ. भावितो । ड. मायुतो । ९ क. धैः स
 याति । १० ख. कृतः । ग. कृतेः । ११ क. बद्धो दी । १२ ज. दीप्त. पुं । १३ क. यद्धो । १४ ड.
 य. हुतस्त्रलिको मोचापत्रके चिपिटी कृता । १५ घ. बन्धः स । १६ ड. सर्वविपापहः । १७ क. दत्तस्त्रलिका मोचापत्रके चिपिटी-
 कृता । १८ च. मोचापत्रके चिपिटी कृता । घ. हुतः कं । ड. दत्तस्त्रलिका मोचापत्रके चिपिटी-
 योक्तं । प्र. शयः पूर्वोक्तं । २२ बद्ध उं । २३ ज. नरगि । २४ ग. नि गन्धो । २५ घ. यः
 खलु प्रदिष्टः । २६ ड. जराव्याधिः । २७ ग. शनय ।

जीर्णाभ्रको वा परिजीर्णगन्धो भस्मीकृतश्चाखिललोहमौलिः ।

निर्जीवनामो हि सं भस्मभृतो निःशोपरोगान्विनिहन्ति वेगात् ॥ ७१ ॥

रसस्तु पादांशमुवर्णजीर्णः पिष्टीकृतो गन्धकयोगतश्च ।

तुल्यांशगन्धैः पुंष्टितः क्रमेण निर्वाजनामा सकलामयम् ॥ ७२ ॥

पिष्टीकृतैरभ्रकसत्त्वहेमतारार्ककान्तैः परिजारितो य ।

हर्तस्त्वतः पद्गुणगन्धकेन स बीजवेद्धो विपुलप्रभावः ॥ ७३ ॥

वज्रादिनिहतः सूतो हतः सूतः समोऽपरः ।

गृह्णलावेद्धसूतेस्तु देहलोहविधौषकः ॥

चित्रप्रभावां वेगेन व्यर्षाणि जानाति शंकरः ॥ ७४ ॥

पुक्तोऽपि द्वाह्यद्वुतिभिश्च सूतो धेद्वगतो वा भसितस्वरूपः ।

स राजिकापादमितो निहन्ति दु साध्यरोगान्द्वुतिबंधनामा ॥ ७५ ॥

समाभ्रजीर्णः शिवजस्तु बालः संसेवितो योगपुतो ज्वेन ।

रसायनो भाविगदापहश्च सोपद्रवारिष्टगदात्रिहन्ति ॥ ७६ ॥

हरोद्भवो यो द्विगुणाभ्रजीर्णः स स्पात्कुमारो मित्तन्दुलोऽसौ ।

त्रिःसहरात्रैः खलु पापयोगसंघातघाती च रसायनं च ॥ ७७ ॥

चतुर्गुणव्योमकृताशनोऽसौ रसायनाद्यस्तरुणाभिधानः ।

स सहरात्रात्सकलामयम्नो रसायनो वीर्यचन्द्रप्रदाता ॥ ७८ ॥

पस्पात्रैरुः पंडुणितो हि जीर्णः प्रसिद्धिर्भवेत्तस्यः स हि वृद्धनामा ।

देहे च लोहे च नियोजनीयः शिवाहते कोऽस्य गुणान्प्रवक्ति ॥ ७९ ॥

पो दिव्यमृत्तिकाभिश्च कृतोऽत्यमिसहो रसः ।

विनाऽभ्रजारणात्स स्यान्मूर्तिवैन्धो महारसः ॥ ८० ॥

अयं हि जायमाणस्तु सोऽग्निना क्षीयते रसः ।

योजितः सर्वयोगेषु निरुपम्यफलप्रदः ॥ ८१ ॥

शिलातोषमुसैस्तापैर्वेद्धोऽसौ जलवेदवत् ।

स जरारोगमृत्युघ्नः कल्प्योत्तफलदायकः ॥ ८२ ॥

१ ज 'हमोह' । २ ज 'मर्ग म' । ३ ट 'घ' । ४ घ 'ममना' । ५ प्र 'मय' । ६ घ 'रस' । ७ घ 'पुंष्टित' । ८ च 'नाम्ना म' । ९ ट 'व नीह' । घ 'रंजाह' । १० घ 'न स्त' । ११ 'बधो' (सार्धादात्) । १२ ट 'दिनिहन्ति' । १३ ट 'म म' । १४ ज 'बधम्' । १५ च 'न' । १६ ट 'धारिणी' । ग 'धारिनि' । घ 'धमि' । च 'धारिना' । १७ घ 'मावे' । ट 'भावे' । प्र 'भावा वेन' । १८ घ 'ज्जग्नि जा' । च 'ज्जग्नि जा' । १९ घ 'बध म' । २० घ 'बध' । २१ ज 'माराजो' । २२ ट 'अ' । २३ ट 'परुणना' । २४ घ 'बध म' । २५ घ 'बध' । २६ घ 'मिसह' । स 'मिसह म' । २७ ट 'बदा' । २८ घ 'प्रान्ति म' । २९ घ 'वेगे' । ३० च 'मृत्तिका' । ३१ ट 'देवान' ।

केवलो लोहयुक्तो वा ध्मातः स्याद्गुटिकाकृतिः ।

अक्षीणश्यामिवद्भोऽसौ खेचरत्वादिकृत्स हि ॥ ८३ ॥

हेम्ना वा रजतेन वा स हि परो ध्मातो ब्रजत्येकता

मक्षीणो निश्चितो गुरुश्च गुटिकाकारोऽतिदीर्घोज्ज्वलः ।

चूर्णत्वं पटुवत्प्रयाति निहतो घृष्टे न मुञ्चेन्मलं

निर्गन्धो द्रवति क्षणात्स हि भ्रंतो वद्धाभिधानो रसः ॥ ८४ ॥ [इति रसबद्धलक्षणम् ।

विष्णुक्रान्ताशशिलताकुम्भीकनककूलिकैः ।

विशालानागिनीकन्दव्याघ्रपादीकुतुम्बकैः ॥ ८५ ॥

वृश्चिकालीभशुण्डीभ्यां हंसपाद्योसहोमुरैः ।

अप्रसूतगवां मूत्रैः १० पिष्टं वा कुलके पचेत् ॥ ८६ ॥

पक्वमेवं मृतैर्लोहैर्मदितं विपचेद्रसम् ।

यन्नेषु मूर्च्छां सूतानामेपकल्पः समासतः ॥ ८७ ॥

सूते गर्भनियोजितार्धकनके पादांशनागेऽथवा

पञ्चाङ्गुलकशालमलीकृतमैदाश्लेष्मातवीजैस्तथा ।

तद्वत्तैजिनिकोलकारूपफलजैश्चूर्णं तिलं पत्रकं

तमे खल्वतले निघाय मृदिते जाता जल्लूका वरा ॥ ८८ ॥

सैपा स्यात्कपिकच्छुरोमपटले चन्द्रावतीतैलके

चन्द्रे टङ्गणकामपिप्पलजले स्वित्नां भवेत्तैजिनी ।

तैर्मे खल्वतले विभर्दनविधिर्पन्नौद्वलिं यां कृता

सा क्षीणां मददर्पनाशनकरी ख्याता जल्लूका वरा ॥ ८९ ॥

वालये चाष्टाङ्गुला योज्या यौवने च दशाङ्गुला ।

द्वादशैव प्रगल्भानां जल्लूका त्रिविधा भ्रंता ॥ ९० ॥

१ ज. 'बन्धोऽसौ । २ ज. 'दिव-धकृत । ३ ज. 'न रंसहि वरो । ४ ड. वा सिद्धि-
वरो । ५ ग. निश्चितो । घ. निश्चिहो । ६ घ. 'श घृष्टि । ७ ड. दीप्तोज्ज्वलः । ८ घ. निहितो । ९ क.
पृथो । १० क. मुबन्मल । ११ घ. निर्गन्धो । १२ ड. महापद्माभिधानोऽपरः । १३ घ. 'कूलिकैः ।
१४ ड. 'या महासुरैः । १५ घ. 'हाशुभैः । क. 'हासुनैः । ज. 'हासुनैः । १६ ग. 'मूत्रे । १७ ड.
।पिते । पिष्ट । १८ ग. वालुकैः । घ. 'वायुलकैः । ड. वा कुटुटे । १९ ख. पञ्चाङ्गुलस्य च शां । ज.
पञ्चाङ्गुलस्य च शां । ड. पञ्चाङ्गुलस्य च शां । २० ड. 'मदः श्ले'क. 'मदश्चे' । २१ ड. 'तैजनि वतिकलाक्षर'
२२ क. 'नि तैललाक्षर' । घ. 'नितैललाक्षर' । ज. 'नि कीतिलाक्षर' । २३ ड. मृदित । ज.
मृदिता । २४ ड. जलीया । २५ ग. 'तैजनी । २६ ज. दीप्ति । २७ ज. मर्य त्रिविधतान्मुखा या
२८ ड. 'त्रिविधनाद्वटी या । २९ घ. 'श्लाघ्नि या । ३० क. पा । ३१ ड. जलीया । ३२ ज.
पाम । ३३ क. जल्लूका । ३४ क. वरा ।

धृत्वा छतमुखे पात्रं मेपीक्षीरं प्रदापयेत् ।
 रथापयेदातपे तीव्रे वासराण्येकविंशतिः ॥ ९१ ॥
 द्वितीयाऽत्र मया प्रोक्ता जलौका द्रावणे हिता ।
 पुरुपाणां स्थिता मूर्ध्नि द्रावयेद्भ्रूजमद्भुतम् ॥ ९२ ॥
 मुनिपत्ररसश्चैव शालैमलीवृन्तवारि च ।
 जौंतीमूलस्य तोपं च शिंशपातोपसंयुतम् ॥ ९३ ॥
 श्लेष्मातकफलं चैव त्रिफलाचूर्णमेव च ।
 कोकिलोक्षस्य चूर्णं च पारदं मर्दयेद्बुधः ॥ ९४ ॥
 जलूका जायते दिव्या रामाजनमनोहरा ।
 सा योज्या कामकाले तु कामयेत्कामिनी स्वयम् ॥ ९५ ॥
 त्रिफलाभृङ्गमहौपधमधुसर्पिच्छागदुग्धगोमूत्रे ।
 नागं सप्तनिषिकं रससमैर्जरितं जलूका स्यात् ॥ ९६ ॥
 भानुस्वरदिनसंख्याप्रमाणस्यैतं गृहीतेदीनारम् ।
 भङ्गोलराजवृक्षकुमारीरसशोधनं कुर्वात् ॥ ९७ ॥
 शशिरेखावरैवर्णोत्सकोकिलोक्षोपा मार्गकनकानाम् ।
 चूर्णैः सहैकविंशतिदिनानि समर्दयेत्सम्बुक् ॥ ९८ ॥
 निशायाः कौञ्जिकं पृषं दत्त्वा योनौ प्रवेशयेत् ।
 घालमध्यमवृद्धास्तु योज्या विज्ञाप्यै तत्क्रमात् ॥ ९९ ॥
 नीरसानामपि चूर्णां योपा स्यात्सङ्गमोत्सुका ।
 रसभागचतुष्कं तु वङ्गभागं तु पञ्चमम् ॥ १०० ॥
 छैरसारससंयुक्तं टङ्कणेन समन्वितम् ॥ १०१ ॥
 त्रिदिनं मर्दयित्वा च गोलकं चै रसोद्भवम् ॥
 लिङ्गाग्रे योनिनिक्षिप्तं यावदासुर्वशंकरम् ॥ १०२ ॥

१ ख. सूक्ष्ममुखे । २. सूतमुखे पात्रे मेण्याः क्षी । २ ए. पात्रे मेण्याः क्षी । ३ च. स्वाप ।
 ४ क. 'येद्वाऽऽत्र' । ५ घ. वाराणामेकं । ६ घ. 'येद्वनितानुल । ७. 'येद्वीर्यमुद्भूतम् । ७ ज.
 'त्वला वृ । ८ ड. 'रिणा । ९ घ. वा । १० ज. 'जातिम्' । ११ क. 'शिंशपा' । १२ क. 'ला-
 त्यस्य । १३ ज. 'मरुजित । ग. 'मजारि' । ३. 'मजजित । १४ च. 'सूतगू' । ८. सूत दीनार
 रम् । सूत दीनार । १५ क. 'तदावारम् । १६ क. 'रणीसं' । घ. 'रणी सं' । १७ च. 'रचूर्णशैवीनाक्षायम्' ।
 १७ क. 'लाख्याया' । १८ ट. 'क्षायमा' । १९ ज. 'निर्वीर्या' । २० ड. 'काञ्जिके' । २१ ज. 'योनि' ।
 २२ क. 'वृद्धायु यो' । क. 'वृद्धायु योज्यो वि' । २३ ए. 'यत्नात्क' । २४ क. 'निर' । २५ क. 'निर्गुदी-
 रम्' । निर्गुदीरस । २६ ज. तु ।

कर्पूरसूरणसुभृङ्गसुमेघनादै-
 मीमं निपिच्य तु मिथो बलयेद्रसेन ।
 लिङ्गस्थितेन बलयेन नितम्बिनीनां
 स्वामी भवत्यनुदिनं स तु जीवहेतुः ॥ १०३ ॥
 टङ्कणपिप्पलिकॉमासूरणकर्पूरमातुलुङ्गरसैः ।
 कृत्वो स्वाङ्गुलिलेपं योनिं विद्रावयेत्स्त्रीणाम् ॥ १०४ ॥
 अग्न्यावर्तितनागे हरवीजं निक्षिपेत्ततो द्विगुणम् ।
 मुनिकनकनागसर्पैर्दन्त्याऽथ सिच्याच्च तन्मध्यम् ॥ १०५ ॥
 तेक्रेण मर्दयित्वा गणतो मदनबलयं कृत्वा ।
 रतिसमये वनितानां रतिगर्वविनाशनं कुरुते ॥ १०६ ॥
 व्याघ्रीवृहतीफलरससूरणकन्दं च चणकपत्राम्लम् ।
 कपिकच्छुवज्रवल्लीपिप्पलिकॉमाम्लिकाचूर्णे ॥ १०७ ॥
 अग्न्यावर्तितनागं नवैवारं भेदयेद्विमैर्द्रव्यैः ।
 स्मरबलयं कृत्यैतद्वनितानां द्रावणं कुरुते ॥ १०८ ॥
 पलाशवीजैरक्तं च जम्बीरौम्लेन सूतकम् ।
 संजीवं मर्दितं यन्ने पौतितं त्रियते ध्रुवम् ॥ १०९ ॥
 खरमञ्जरीविजान्वितपुष्करवीजैः सुचूर्णितैः कल्कम् ।
 कृत्वा सूतं पुंठयेद्दृढमूपायां भवेद्भस्म ॥ ११० ॥
 काकोदुम्बरीकाया दुग्धेन सुभावितो हिङ्गुः ।
 मर्दनपुंटेन विधिना सूतं भस्मीकरोत्येव ॥ १११ ॥
 देवदालीं हरिक्रान्तामारनालेन पेपयेत् ।
 तैर्द्रवैः सप्तधा सूतं कुर्यान्मर्दितमूछितम् ॥ ११२ ॥
 तत्सूतं स्वपरे दद्यादत्वा दत्त्वा तु तद्व्रवम् ।
 चैल्लयोपरि पचैच्चाह्नं भस्म स्याल्लवणोपमम् ॥ ११३ ॥

१ च. 'तसमे' । २ ज. महो । ३ क. बलय रसेन । ४ ग. 'वर्मासू' । ५ क. 'काभिर' । ५ क. 'त्वाऽऽ-
 त्माहु' । ६. 'त्वाऽऽमाहाविले' । ६ ड. 'गुणे' । ७ ड. 'सर्वं दत्त्वाऽथ' । ८ क. 'सर्पैर्दन्त्यां मि' । ९ घ. 'सर्प-
 र्दन्त्याऽथ' । १० घ. ड. 'न्मये' । ११ क. 'निलेन' । घ. 'ताङ्गेन' । १० ज. 'गणेन' । ११ घ. 'कामान्तिनाचू-
 णे' । १२ ज. 'वसार भावयेदिमैर्द्रव्यैः' । १३ ड. 'छादयेदिन्द्रव्यैः' । १४ च. 'कृत्वेन' । १५ घ. 'वीज
 र' । १६ क. 'जक रक्तज' । १७ ज. 'राम्ल च सूते' । १८ ड. 'जीम' । १९ ड. 'पाचित' । २० घ.
 पुट्ट दृढ' । २१ ज. दृढमुताया । २२ ड. 'पुट्टनविधानाल' । २३ क. 'देवदाली' । २४ घ. 'भावयेत्' ।
 २५ घ. 'तद्द्रव्ये' । २६ ड. 'सूच्योप' । २७ घ. 'वेद्याश भ' । ८. 'वेदान्ह भ' । ९. 'चैहान्ह भ' ।

अेषामार्गस्य बीजाणि तथैरण्डस्य चूर्णयेत् ।
 तच्चूर्णं पारदे देयं मृपायामधरोत्तरम् ॥ ११४ ॥
 रुद्ध्वा लघुपुटैः पंचपात्रतुर्भिर्भस्मतां नैषेत् ।
 कंदुतुम्बुयुद्धवे कन्दे गर्भे नारीपैपःप्लुते ॥ ११५ ॥
 सप्तधा म्रियते सूतः स्वेदितो गोमपाग्निना ।
 अद्दोर्लस्य शिफावारिपिष्टं सल्वे विमर्दयेत् ॥ ११६ ॥
 सूतं गन्धकसंतुल्यं दिनान्ते तं निरोधयेत् ।
 पुटयेद्गधरे पत्रे दिनान्ते स मृतो भवेत् ॥ ११७ ॥
 वटक्षीरेण सूतांश्वी मर्दयेत्प्रहरंत्रपम् ।
 पंचपेत्तेन फाष्टेन भस्मीभवति तंद्रसः ॥ ११८ ॥
 अथाऽऽतुरो रसाचार्यं साक्षादेवं महेश्वरम् ।
 साधितं च रसं शृङ्गदन्तवेष्वादिधारितम् ॥ ११९ ॥
 अर्चयित्वा पथाशाक्तं देवगोब्राह्मणानपि ।
 पेंणस्रण्डे ध्रुवं सूतं जैग्ध्वा स्यादनुपानतः ॥ १२० ॥
 शृतसैन्धवधान्पाकजीरकाद्रकसंस्कृतम् ।
 तन्दुन्नीपकधान्पाकपटोन्मान्धुमादिकम् ॥ १२१ ॥
 गोश्रमजीर्णशाल्यत्रं गन्धं क्षीरं शृतं दधि ।
 हेसोदकं सुंद्ररसः पथपेंवर्गः समामतः ॥ १२२ ॥
 वृहतीविल्वकृष्णाम्ब वेत्राग्रं पारवेष्टकम् ।
 मापं ममूरं तिप्पावं पुन्डित्यं सर्पपं तिलम् ॥ १२३ ॥
 अंघ्रिनोद्धर्तनस्नानताम्रचैन्दुरामयान् ।
 औतुपमांसं धान्पाम्लं भोजनं पदन्नीदले ॥
 पांस्ये च गुरु विष्टम्भि तीक्ष्णोष्णं च भृशं तपजेत् ॥ १२४ ॥
 पेंण्टारीकलवाञ्जिकं च केंमटरतेलं तथा राजिरा
 निम्बुकं कतरुं पन्डित्यं कल्लं कृष्णाम्बुकं कर्पटी ।
 पेंणीसुकुटुमावेष्टकफलं कर्पौटिरायाः फलं
 श्रुन्ताफं च पन्डित्यकं सल्लु गणः मोतः कयागदिय ॥ १२५ ॥

१ प. आगता । २ क. क. पुं ३ न पथको ४ ज मनेत् । ५ क. सुद्रुष्टम् ।
 ६ ए. मनेगी ७ ७ क. पारु । ८ ए. मनेगी । ९ २ गिया १० क. मनेगी । ११ क.
 १२ ३ १२ ४ १३ ५ १४ ६ १५ ७ १६ ८ १७ ९ १८ १० १९ ११ २० १२ २१ १३ २२ १४ २३ १५ २४ १६ २५ १७ २६ १८ २७ १९ २८ २० २९ २१ ३० २२ ३१ २३ ३२ २४ ३३ २५ ३४ २६ ३५ २७ ३६ २८ ३७ २९ ३८ ३० ३९ ३१ ४० ३२ ४१ ३३ ४२ ३४ ४३ ३५ ४४ ३६ ४५ ३७ ४६ ३८ ४७ ३९ ४८ ४० ४९ ४१ ५० ४२ ५१ ४३ ५२ ४४ ५३ ४५ ५४ ४६ ५५ ४७ ५६ ४८ ५७ ४९ ५८ ५० ५९ ५१ ६० ५२ ६१ ५३ ६२ ५४ ६३ ५५ ६४ ५६ ६५ ५७ ६६ ५८ ६७ ५९ ६८ ६० ६९ ६१ ७० ६२ ७१ ६३ ७२ ६४ ७३ ६५ ७४ ६६ ७५ ६७ ७६ ६८ ७७ ६९ ७८ ७० ७९ ७१ ८० ७२ ८१ ७३ ८२ ७४ ८३ ७५ ८४ ७६ ८५ ७७ ८६ ७९ ८७ ८० ८९ ८१ ९० ८२ ९१ ८३ ९२ ८४ ९३ ८५ ९४ ८६ ९५ ८७ ९६ ८९ ९७ ९० ९९ ९१ १०० ९२ १०१ ९३ १०२ ९४ १०३ ९५ १०४ ९६ १०५ ९७ १०६ ९८ १०७ ९९ १०८ १०० १०९ १०१ ११० १०२ १११ १०३ ११२ १०४ ११३ १०५ ११४ १०७ ११६ १०९ ११८ ११० ११९ १११ १२० ११२ १२१ ११३ १२२ ११५ १२४ ११७ १२६ ११९ १२८ १२१ १३० १२३ १३१ १२५ १३४ १२७ १३६ १२९ १३८ १३१ १४० १३३ १४१ १३५ १४४ १३७ १४६ १३९ १४८ १४१ १५० १४३ १५१ १४५ १५४ १४७ १५६ १४९ १५८ १५१ १६० १५३ १६१ १५५ १६४ १५७ १६६ १५९ १६८ १६१ १७० १६३ १७१ १६५ १७४ १६७ १७६ १६९ १७८ १६१ १८० १६३ १८१ १६५ १८४ १६७ १८६ १६९ १८८ १६९ १९० १७१ १९१ १७३ १९४ १७५ १९६ १७७ १९८ १७९ १९९ १८१ २०० १८३ २०१ १८५ २०४ १८७ २०६ १८९ २०८ १९१ २१० १९३ २११ १९५ २१२ १९७ २१४ १९९ २१६ १९९ २१८ १९९ २१९ २०१ २२० २०३ २२१ २०५ २२२ २०७ २२४ २०९ २२६ २०९ २२८ २०९ २२९ २११ २३० २१३ २३१ २१५ २३४ २१७ २३६ २१९ २३८ २१९ २३९ २२१ २४० २२३ २४१ २२५ २४२ २२७ २४४ २२९ २४६ २२९ २४८ २२९ २४९ २३१ २५० २३३ २५१ २३५ २५२ २३७ २५४ २३९ २५६ २३९ २५८ २३९ २५९ २४१ २६० २४३ २६१ २४५ २६२ २४७ २६४ २४९ २६६ २४९ २६८ २४९ २६९ २५१ २७० २५३ २७१ २५५ २७२ २५७ २७४ २५९ २७६ २५९ २७८ २५९ २७९ २६१ २८० २६३ २८१ २६५ २८२ २६७ २८४ २६९ २८६ २६९ २८८ २६९ २८९ २७१ २९० २७३ २९१ २७५ २९२ २७७ २९४ २७९ २९६ २७९ २९८ २७९ २९९ २८१ ३०० २८३ ३०१ २८५ ३०४ २८७ ३०६ २८९ ३०८ २८९ ३०९ २९१ ३१० २९३ ३११ २९५ ३१२ २९७ ३१४ २९९ ३१६ २९९ ३१८ २९९ ३१९ २९९ ३२० २९९ ३२१ २९९ ३२२ २९९ ३२३ २९९ ३२४ २९९ ३२५ २९९ ३२६ २९९ ३२७ २९९ ३२८ २९९ ३२९ २९९ ३३० २९९ ३३१ २९९ ३३२ २९९ ३३३ २९९ ३३४ २९९ ३३५ २९९ ३३६ २९९ ३३७ २९९ ३३८ २९९ ३३९ २९९ ३४० २९९ ३४१ २९९ ३४२ २९९ ३४३ २९९ ३४४ २९९ ३४५ २९९ ३४६ २९९ ३४७ २९९ ३४८ २९९ ३४९ २९९ ३५० २९९ ३५१ २९९ ३५२ २९९ ३५३ २९९ ३५४ २९९ ३५५ २९९ ३५६ २९९ ३५७ २९९ ३५८ २९९ ३५९ २९९ ३६० २९९ ३६१ २९९ ३६२ २९९ ३६३ २९९ ३६४ २९९ ३६५ २९९ ३६६ २९९ ३६७ २९९ ३६८ २९९ ३६९ २९९ ३७० २९९ ३७१ २९९ ३७२ २९९ ३७३ २९९ ३७४ २९९ ३७५ २९९ ३७६ २९९ ३७७ २९९ ३७८ २९९ ३७९ २९९ ३८० २९९ ३८१ २९९ ३८२ २९९ ३८३ २९९ ३८४ २९९ ३८५ २९९ ३८६ २९९ ३८७ २९९ ३८८ २९९ ३८९ २९९ ३९० २९९ ३९१ २९९ ३९२ २९९ ३९३ २९९ ३९४ २९९ ३९५ २९९ ३९६ २९९ ३९७ २९९ ३९८ २९९ ३९९ २९९ ४०० २९९ ४०१ २९९ ४०२ २९९ ४०३ २९९ ४०४ २९९ ४०५ २९९ ४०६ २९९ ४०७ २९९ ४०८ २९९ ४०९ २९९ ४१० २९९ ४११ २९९ ४१२ २९९ ४१३ २९९ ४१४ २९९ ४१५ २९९ ४१६ २९९ ४१७ २९९ ४१८ २९९ ४१९ २९९ ४२० २९९ ४२१ २९९ ४२२ २९९ ४२३ २९९ ४२४ २९९ ४२५ २९९ ४२६ २९९ ४२७ २९९ ४२८ २९९ ४२९ २९९ ४३० २९९ ४३१ २९९ ४३२ २९९ ४३३ २९९ ४३४ २९९ ४३५ २९९ ४३६ २९९ ४३७ २९९ ४३८ २९९ ४३९ २९९ ४४० २९९ ४४१ २९९ ४४२ २९९ ४४३ २९९ ४४४ २९९ ४४५ २९९ ४४६ २९९ ४४७ २९९ ४४८ २९९ ४४९ २९९ ४५० २९९ ४५१ २९९ ४५२ २९९ ४५३ २९९ ४५४ २९९ ४५५ २९९ ४५६ २९९ ४५७ २९९ ४५८ २९९ ४५९ २९९ ४६० २९९ ४६१ २९९ ४६२ २९९ ४६३ २९९ ४६४ २९९ ४६५ २९९ ४६६ २९९ ४६७ २९९ ४६८ २९९ ४६९ २९९ ४७० २९९ ४७१ २९९ ४७२ २९९ ४७३ २९९ ४७४ २९९ ४७५ २९९ ४७६ २९९ ४७७ २९९ ४७८ २९९ ४७९ २९९ ४८० २९९ ४८१ २९९ ४८२ २९९ ४८३ २९९ ४८४ २९९ ४८५ २९९ ४८६ २९९ ४८७ २९९ ४८८ २९९ ४८९ २९९ ४९० २९९ ४९१ २९९ ४९२ २९९ ४९३ २९९ ४९४ २९९ ४९५ २९९ ४९६ २९९ ४९७ २९९ ४९८ २९९ ४९९ २९९ ५०० २९९ ५०१ २९९ ५०२ २९९ ५०३ २९९ ५०४ २९९ ५०५ २९९ ५०६ २९९ ५०७ २९९ ५०८ २९९ ५०९ २९९ ५१० २९९ ५११ २९९ ५१२ २९९ ५१३ २९९ ५१४ २९९ ५१५ २९९ ५१६ २९९ ५१७ २९९ ५१८ २९९ ५१९ २९९ ५२० २९९ ५२१ २९९ ५२२ २९९ ५२३ २९९ ५२४ २९९ ५२५ २९९ ५२६ २९९ ५२७ २९९ ५२८ २९९ ५२९ २९९ ५३० २९९ ५३१ २९९ ५३२ २९९ ५३३ २९९ ५३४ २९९ ५३५ २९९ ५३६ २९९ ५३७ २९९ ५३८ २९९ ५३९ २९९ ५४० २९९ ५४१ २९९ ५४२ २९९ ५४३ २९९ ५४४ २९९ ५४५ २९९ ५४६ २९९ ५४७ २९९ ५४८ २९९ ५४९ २९९ ५५० २९९ ५५१ २९९ ५५२ २९९ ५५३ २९९ ५५४ २९९ ५५५ २९९ ५५६ २९९ ५५७ २९९ ५५८ २९९ ५५९ २९९ ५६० २९९ ५६१ २९९ ५६२ २९९ ५६३ २९९ ५६४ २९९ ५६५ २९९ ५६६ २९९ ५६७ २९९ ५६८ २९९ ५६९ २९९ ५७० २९९ ५७१ २९९ ५७२ २९९ ५७३ २९९ ५७४ २९९ ५७५ २९९ ५७६ २९९ ५७७ २९९ ५७८ २९९ ५७९ २९९ ५८० २९९ ५८१ २९९ ५८२ २९९ ५८३ २९९ ५८४ २९९ ५८५ २९९ ५८६ २९९ ५८७ २९९ ५८८ २९९ ५८९ २९९ ५९० २९९ ५९१ २९९ ५९२ २९९ ५९३ २९९ ५९४ २९९ ५९५ २९९ ५९६ २९९ ५९७ २९९ ५९८ २९९ ५९९ २९९ ६०० २९९ ६०१ २९९ ६०२ २९९ ६०३ २९९ ६०४ २९९ ६०५ २९९ ६०६ २९९ ६०७ २९९ ६०८ २९९ ६०९ २९९ ६१० २९९ ६११ २९९ ६१२ २९९ ६१३ २९९ ६१४ २९९ ६१५ २९९ ६१६ २९९ ६१७ २९९ ६१८ २९९ ६१९ २९९ ६२० २९९ ६२१ २९९ ६२२ २९९ ६२३ २९९ ६२४ २९९ ६२५ २९९ ६२६ २९९ ६२७ २९९ ६२८ २९९ ६२९ २९९ ६३० २९९ ६३१ २९९ ६३२ २९९ ६३३ २९९ ६३४ २९९ ६३५ २९९ ६३६ २९९ ६३७ २९९ ६३८ २९९ ६३९ २९९ ६४० २९९ ६४१ २९९ ६४२ २९९ ६४३ २९९ ६४४ २९९ ६४५ २९९ ६४६ २९९ ६४७ २९९ ६४८ २९९ ६४९ २९९ ६५० २९९ ६५१ २९९ ६५२ २९९ ६५३ २९९ ६५४ २९९ ६५५ २९९ ६५६ २९९ ६५७ २९९ ६५८ २९९ ६५९ २९९ ६६० २९९ ६६१ २९९ ६६२ २९९ ६६३ २९९ ६६४ २९९ ६६५ २९९ ६६६ २९९ ६६७ २९९ ६६८ २९९ ६६९ २९९ ६७० २९९ ६७१ २९९ ६७२ २९९ ६७३ २९९ ६७४ २९९ ६७५ २९९ ६७६ २९९ ६७७ २९९ ६७८ २९९ ६७९ २९९ ६८० २९९ ६८१ २९९ ६८२ २९९ ६८३ २९९ ६८४ २९९ ६८५ २९९ ६८६ २९९ ६८७ २९९ ६८८ २९९ ६८९ २९९ ६९० २९९ ६९१ २९९ ६९२ २९९ ६९३ २९९ ६९४ २९९ ६९५ २९९ ६९६ २९९ ६९७ २९९ ६९८ २९९ ६९९ २९९ ७०० २९९ ७०१ २९९ ७०२ २९९ ७०३ २९९ ७०४ २९९ ७०५ २९९ ७०६ २९९ ७०७ २९९ ७०८ २९९ ७०९ २९९ ७१० २९९ ७११ २९९ ७१२ २९९ ७१३ २९९ ७१४ २९९ ७१५ २९९ ७१६ २९९ ७१७ २९९ ७१८ २९९ ७१९ २९९ ७२० २९९ ७२१ २९९ ७२२ २९९ ७२३ २९९ ७२४ २९९ ७२५ २९९ ७२६ २९९ ७२७ २९९ ७२८ २९९ ७२९ २९९ ७३० २९९ ७३१ २९९ ७३२ २९९ ७३३ २९९ ७३४ २९९ ७३५ २९९ ७३६ २९९ ७३७ २९९ ७३८ २९९ ७३९ २९९ ७४० २९९ ७४१ २९९ ७४२ २९९ ७४३ २९९ ७४४ २९९ ७४५ २९९ ७४६ २९९ ७४७ २९९ ७४८ २९९ ७४९ २९९ ७५० २९९ ७५१ २९९ ७५२ २९९ ७५३ २९९ ७५४ २९९ ७५५ २९९ ७५६ २९९ ७५७ २९९ ७५८ २९९ ७५९ २९९ ७६० २९९ ७६१ २९९ ७६२ २९९ ७६३ २९९ ७६४ २९९ ७६५ २९९ ७६६ २९९ ७६७ २९९ ७६८ २९९ ७६९ २९९ ७७० २९९ ७७१ २९९ ७७२ २९९ ७७३ २९९ ७७४ २९९ ७७५ २९९ ७७६ २९९ ७७७ २९९ ७७८ २९९ ७७९ २९९ ७८० २९९ ७८१ २९९ ७८२ २९९ ७८३ २९९ ७८४ २९९ ७८५ २९९ ७८६ २९९ ७८७ २९९ ७८८ २९९ ७८९ २९९ ७९० २९९ ७९१ २९९ ७९२ २९९ ७९३ २९९ ७९४ २९९ ७९५ २९९ ७९६ २९९ ७९७ २९९ ७९८ २९९ ७९९ २९९ ८०० २९९ ८०१ २९९ ८०२ २९९ ८०३ २९९ ८०४ २९९ ८०५ २९९ ८०६ २९९ ८०७ २९९ ८०८ २९९ ८०९ २९९ ८१० २९९ ८११ २९९ ८१२ २९९ ८१३ २९९ ८१४ २९९ ८१५ २९९ ८१६ २९९ ८१७ २९९ ८१८ २९९ ८१९ २९९ ८२० २९९ ८२१ २९९ ८२२ २९९ ८२३ २९९ ८२४ २९९ ८२५ २९९ ८२६ २९९ ८२७ २९९ ८२८ २९९ ८२९ २९९ ८३० २९९ ८३१ २९९ ८३२ २९९ ८३३ २९९ ८३४ २९९ ८३५ २९९ ८३६ २९९ ८३७ २९९ ८३८ २९९ ८३९ २९९ ८४० २९९ ८४१ २९९ ८४२ २९९ ८४३ २९९ ८४४ २९९ ८४५ २९९ ८४६ २९९ ८४७ २९९ ८४८ २९९ ८४९ २९९ ८५० २९९ ८५१ २९९ ८५२ २९९ ८५३ २९९ ८५४ २९९ ८५५ २९९ ८५६ २९९ ८५७ २९९ ८५८ २९९ ८५९ २९९ ८६० २९९ ८६१ २९९ ८६२ २९९ ८६३ २९९ ८६४ २९९ ८६५ २९९ ८६६ २९९ ८६७ २९९ ८६८ २९९ ८६९ २९९ ८७० २९९ ८७१ २९९ ८७२ २९९ ८७३ २९९ ८७४ २९९ ८७५ २९९ ८७६ २९९ ८७७ २९९ ८७८ २९९ ८७९ २९९ ८८० २९९ ८८१ २९९ ८८२ २९९ ८८३ २९९ ८८४ २९९ ८८५ २९९ ८८६ २९९ ८८७ २९९ ८८८ २९९ ८८९ २९९ ८९० २९९ ८९१ २९९ ८९२ २९९ ८९३ २९९ ८९४ २९९ ८९५ २९९ ८९६ २९९ ८९७ २९९ ८९८ २९९ ८९९ २९९ ९०० २९९ ९०१ २९९ ९०२ २९९ ९०३ २९९ ९०४ २९९ ९०५ २९९ ९०६ २९९ ९०७ २९९ ९०८ २९९ ९०९ २९९ ९१० २९९ ९११ २९९ ९१२ २९९ ९१३

देवीशास्त्रोदितः सोऽयं ककारादिगणो मतः ।

शास्त्रान्तरविनिर्दिष्टः कथ्यतेऽन्यप्रकारतः ॥ १२६ ॥

कैङ्कुः कन्दुककोलकुक्कुटकलक्रोडाः कुलत्यास्तथा
कण्टारी कटुतैलकृष्णगलकः कूर्मः कर्लायः केंपी ।

कैर्काहं च कटिल्लकं च कतकं कर्कोटकं कर्कटी

काली काञ्जिकमेपकादिकगणः श्रीकृष्णदेवोदितः ॥ १२७ ॥

यस्मिन् रसे च कण्डोक्त्या ककारादिनिर्पेधितः ।

तत्र तत्र निपेधयस्तु तदौचित्यमतोऽन्यतः ॥ १२८ ॥

उद्गारे सति दध्यन्नं कृष्णमीनं सजीरकम् ।

अभ्यङ्गमनिलक्षोभे तैलेर्नारायणादिभिः ॥ १२९ ॥

अरतौ शीततोयेन मस्तकोपरि 'सेचनम् ।

तृष्णायां नारिकेलाम्बु मुद्गयूपं सशर्करम् ॥ १३० ॥

द्राक्षादाडिमखर्जूरफदलीनां फलं भजेत् ।

रसवीर्यविवृद्धयर्थं दधिक्षीरेक्षुशर्कराः ॥ १३१ ॥

शीतोपचारमन्यच्च रसत्यागविधौ पुनः ।

भक्षयेद्बृहतीविल्वं सकृत्साधारणो विधिः ॥ १३२ ॥ १२६२ ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूनुर्वाग्भटाचार्यस्य क्रतौ रसरत्नसमुच्चये
रसशोधनवन्धनभस्मजल्लूकादिनिरूपणं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः ।

[अथ ज्वरचिकित्सनम् ।]

ज्वरस्य रक्तपित्तस्य कासस्य श्वासहिर्द्वेषयोः ।

वैस्वर्यस्य क्षयस्यापि तथाऽरोचप्रसेकयोः ॥ १ ॥

छर्दिद्वद्रोगयोश्चैव तृष्णामद्योद्गवाशंसात् ।

उदावर्तातिसाराणां ग्रहैर्ण्यतिप्रवाहिणोः ॥ २ ॥

त्रिपूण्या वह्निमान्द्यस्य मूत्रकच्छ्राश्मरीरुजाम् ।

मेहस्य सोमरोगस्य 'पिटकानां च विद्रधेः ॥ ३ ॥

१ अ. 'न्तरे वि' । २ ग. कर्ह । ३ ज. 'कृष्ण' । ४ ट. 'राय. क' । ५ ल. कपी । छ. कणा ।
६ अ. कर्ण । कर्णवध (सापीयान्) । ७ ट. कीरी । च वीली । ८ क. च. 'दिनि' । ९ क. नि-
पेधय तत्तदौचित्यनोऽन्यत । १० ज. कृष्णम । अ. कृष्णमी । ११ ट. पेचनम् । १२ अ. मुद्गयू ।
१३ अ. 'वैस्य वृ' । १४ ट. 'दनां वि' । १५ अ. 'दिवयो' । १६ ट. 'दृग्गादि' । १७ क. 'पिटिका' ।

अथ त्रैलोक्यदम्बररसः—सूतार्कगन्धचपलाजपपालितिका-
पथ्यात्रिवृच्च विपतिन्दुकजान्सर्मांशान् ।

संभाव्य वैज्रिपयसा मधुना त्रिवल्ल-
त्रैलोक्यदम्बररसोऽभिनवज्वरघ्नः ॥ १७ ॥

अथ मेघनादरसः—पादांशकंसाररविःसर्मांश-
गन्धो विपक्वः स्वकपायपिष्टः ।

रसः क्रमान्मापमितश्चलादि-
ज्वरेषु नाम्ना किल मेघनादः ॥ १८ ॥

अथ ज्वरगजहरिरसः—दरदजलदयुक्तं शुद्धसूतं च गन्धं
महरमथसुपिष्टं बल्लयुग्मं च दद्यात् ।

ज्वरगजहरिसंज्ञं शृङ्गवेरोदकेन
प्रथमजनितदाँहीक्षीरभक्तेन भीज्यः ॥ १९ ॥

अथ दीपिकारसः—संतप्तसीसभागं च पारदं गन्धकं केंपाम् ।

समभागं पृथक्तत्र मेलयेच्च यथाविधि ॥ २० ॥

जम्बीरस्य रसे सर्वं मर्दयेच्च दिनत्रयम् ।

मेघनादकुमार्योश्च रसे चापि दिनत्रयम् ॥ २१ ॥

दिनद्वयमजामूत्रे गवां मूत्रे दिनत्रयम् ।

भावयेच्च यथायोग्य तस्मिन्नेतानि दापयेत् ॥ २२ ॥

सैन्धवं चित्रकं भागं सौवर्चलवणं तथा ।

तेन संमेलनं कृत्वा भावयेच्च पुनः क्लेमात् ॥

अनेन विधिना सम्यक्सिद्धो भवति तद्रसः ॥ २३ ॥

शर्कराघृतसंयुक्तं दद्याद्बल्लत्रयं रसम् ।

गोधूमस्पौदनं पथ्यं मापसूपं च वास्तुकम् ॥ २४ ॥

धात्रीफलसमायुक्तं सर्वज्वरविनाशनम् ।

दीपिकारस इत्येपे तन्नज्ञैः परिकीर्तितः ॥ २५ ॥

अथ शीतभञ्जी रसः—पारद रसकं तालं तुत्यं गन्धकट्टणम् ।
सर्वमेतत्समं शुद्धं कारवह्यया द्रवैर्दिनम् ॥ २६ ॥

* ड. रस । नवज्वरे । † क ज्वरगजहरि । ड रसगजसिंह । ‡ ड. सर्वज्वरे ।

१ ख 'तितप' । २ ड 'मांशम्' । ३ ड 'वज्रप' । ४ ट. 'क' सकं । ५ क 'रसक' । ६ ड 'मुगन्ध'
७ ट 'दाहे क्षी' । ८ ट 'भीज्य' । ९ ड. 'मागे च' । १० क. कणा । ११ क. 'विधि' । १२ ड. रसे ।
१३ ख 'गद्वय' । १४ अ. पन । १५ ड. 'वस्तन्नज्ञै' । १६ क 'ज्ञो ।

अथ *वृद्धज्वराङ्कुशः—रसहिङ्गुलजेपालैर्वृद्ध्या दन्त्यम्बुमदितैः ।

दिनार्धेन ज्वरं हन्पाट्टेक्षकं सितपा सह ॥ ३८ ॥

अथ महाज्वराङ्कुशः—शुद्धं सूतं विषं गन्धं धूर्तवीजं त्रिभिः समम् ।

चतुर्भिश्च समं व्योषं चूर्णीकृत्य निधापयेत् ॥ ३९ ॥

दन्तभाण्डेऽथवा शाङ्गे काष्ठे नैव कदाचन ।

वातश्लेष्मज्वरे देयं द्वन्द्वजे वा त्रिदोषजे ॥ ४० ॥

रसेन शृङ्गवेरस्य जम्बीरस्याथवा पुनः ।

गुञ्जाद्वयं च जीर्णेऽस्मिन्दधिभक्तं प्रयोजयेत् ॥ ४१ ॥

एकद्वित्रिदिनैर्हन्पाज्वरान्दोषक्रमेण तु ।

महाज्वराङ्कुशो नाम रसोऽयं शंभुनोदितः ॥ ४२ ॥

अथ मृत्युंजयः—तालं ताम्ररजो रसश्च गगनं गन्धश्च नेपालकं

दीनारप्रमितं तदधुमुदितं टेङ्कं शिला मासिकम् ।

दीनारद्वितयं विषस्य शिखिनः पिष्ट्वा रसैः पाचितो

पश्चिन्तामणिवज्वरौघविजयी नाम्ना तु मृत्युंजयः ॥४३॥

अथ सर्वज्वरारिः—तालं ताम्रमयोरजश्च चपलातुत्याञ्जकं कान्तकं

नागं स्याच्च समोशकं सुमृदितं मूलं च पौनर्नवम् ।

शुद्धीकासहरीपुनर्नवमर्हामन्दारपत्रोद्भवैः

कल्कं बालुकपत्रपाचितमिदं सर्वज्वरस्यान्तकृत् ॥ ४४ ॥

अथ चन्द्रसूर्यो नाम रसः—तुत्येन तुल्यः शिवजेश्च गन्धो

जम्बीरनीरेण विमर्दनीयः ।

दिनत्रयं मेलय तेन तुल्यं

व्योषं ततः सिध्यति चन्द्रसूर्यः ॥ ४५ ॥

वंछो विजेतुं विषमावलम्बि दलेन देयो भुजगाख्यवह्याः ।

दुग्धं हितं स्यादिह शृङ्गवेरसेन शैत्येषु स सेवनीयः ॥ ४६ ॥

तक्रं सगर्भाज्वरशूलपोस्तु द्राक्षाम्बुना पथ्यमनन्तरोक्तम् ।

रोधवरापाः सलिलेन शूलं जम्बीरनीरेण वराजलेन ॥ ४७ ॥

* घ. हिङ्गुलेश्वरः । † ड. सर्वज्वरान्तकः । ‡ घ. चन्द्रसूर्योदरो नाम रसः ।

१ क. रसहिङ्गुलनेपा । घ. रसहिङ्गुलनेपा । ड. रसो हिङ्गुलनेपालैर्वृद्ध्या दन्त्याम्बु । ज. रस-
गन्धरनेपा । २ ड. द्रुञ्जना सि । ज. द्रुञ्जना सि । ३ घ. शुद्धम् । ४ क. जैपालक । ५ क. टट्टः ।
६ ड. 'ग चाक्षम' । ७ घ. शुद्धो । ८ ड. 'हाजेदार' । ९ ट 'जस्य ग' । १० घ. पलो । ज. वर्ण ।
११ घ. 'लम्बी द' । ट. 'लम्बिद' । १२ घ. शैत्येषु स सेवनीय । १३ ट. 'ये टट्टसे' ।

मर्दयेत्तेन कल्केन ताम्रपात्रोदरं लिपेत् ।
 अङ्गुलार्धार्धमानेन तं पचेत्सिकताह्वये ॥ २७ ॥
 यन्त्रे यावत्स्फुटन्त्येवं व्रीहयस्तस्य पृष्ठतः ।
 ततः सुशीतलं ग्राह्यं ताम्रपात्रोदराद्भिषक् ॥ २८ ॥
 शीतभक्षी रसो नाम चूर्णयेन्मरिचैः सैमम् ।
 मापैकं पर्णखण्डेन भक्षयेन्नाशयेज्ज्वरम् ॥ २९ ॥
 त्रिदिनैर्विषमं तीव्रमेकद्वित्रिचतुर्यकम् ॥ ३० ॥

अथ मृतजीवनरसः—कूष्माण्डचूर्णतिलैः प्रविशुद्धतालं

गाढं विमर्द्य सुपवीसलिलेन मुल्पम् ।

सूतेन हिङ्गुलभुवा सिकताख्ययन्त्रे

गोलं विंधाय परिवृत्तकपालमध्ये ॥ ३१ ॥

पेत्रेण तं दिनपतेरपिधाय रुद्ध्वा

संधिं तयोर्गुडसुधासटिकाशिवाभिः ।

वह्नी पचेन्मृदुनिं चात्रशिरस्थशालि-

वैवर्ण्यमात्रमर्वाधिं प्रविधाय धीमान् ॥ ३२ ॥

वल्लं ततः सुरसमिश्रममुष्य दद्या-

त्सर्पिःसितार्कणपयो मधु चानुपेयम् ।

जेतुं ज्वरान्प्रविपमानिह वान्तिशान्त्यै

विस्तारे परिणाहे च गर्तां क्रत्वा पडद्दुलाम् ।
 फणिवल्लीदलान्यन्तर्गर्तायां प्रक्षिपेन्नरः ॥ ६१ ॥
 पर्णेषु सूतकलकं तं गर्तायां स्थापयेद्दृढम् ।
 कलकादुपरि तत्पर्णैर्मर्तावक्त्रं प्रपूरयेत् ॥ ६२ ॥
 गर्तायां तु ततो देघं पुटमारण्यकोत्पलैः ।
 स्वाङ्गशीतलतां ज्ञात्वा समाकर्षेत्ततःपरम् ॥ ६३ ॥
 सूतलिप्तदलैः सार्धं कलकं खल्वे विमर्दयेत् ।
 तोलार्धममृतं क्षिप्त्वा तोलार्धं तिर्त्तिरीफलम् ॥ ६४ ॥
 स्थापयेत्खल्वितं कलकं योजयेद्गुञ्जमात्रया ।
 शृङ्गवेराम्भसा युक्तं तीक्ष्णचित्रकसैन्धवैः ॥ ६५ ॥
 संनिपाते तथा वाते त्रिदोषे विपमज्वरे ।
 अग्निमान्द्ये ग्रहण्यां च तथा देयोऽतिसारिणि ॥ ६६ ॥
 भोजनं दधिभक्तं च रसेऽस्मिन्संप्रयोजयेत् ।
 व्योध्यादिकं यथा कुर्याद्दुदकं ढालयेत्ततः ॥ ६७ ॥
 एष योगवरः श्रीमान्प्राणिनां प्राणदायकः ।
 चिन्तामणिरिति ख्यातो रसः सर्वाङ्गमुन्दरः ॥ ६८ ॥

अथ लोकनाथगुटिका—सूतेन्द्रं परिमर्द्य पञ्चपटुभिः क्षारैस्त्रिभिस्तं ततः
 पिण्डे हिङ्गुमहौषधामुरिमये सस्वेद्य धान्योदके ।

निर्गुण्ड्यम्बुदुताशमन्धतिलपर्णुन्मत्तसृङ्गाद्रकं
 कामातागिरिकार्णिकौषुवदलापञ्चाङ्गुलोत्थैर्जलैः ॥ ६९ ॥
 सूतेन्द्रेण समैर्विमर्द्य सहजैः पित्तैस्ततो भावये-

दंष्ट्रिच्छागलुलायमत्स्पशिसिनां सा संनिपाताञ्जयेत् ।
 विख्याता भुवि लोकनाथगुटिका मारीचमात्रा हिता
 रपादस्याः संहितं दधीक्षुंशकलं वीर्यं भवेच्छीतलैः ॥ ७० ॥

अथ सूचिकाभरणो रसः—वज्रवैक्रान्तपोर्भस्म प्रत्येकं निष्कसंमितम् ।
 शृङ्गीविपं द्विनिष्कं च त्रिनिष्कं चूलिकापटु ॥ ७१ ॥

१ क ड. 'लान्यन ग' । २ क ड. 'पेदध' । ३ क 'तिडीन' । ४ क 'रिणे' । ५ क व्याख्यायित यदा
 कुर्याद्दुदकं ढालयेत्ततः । ६ क व्याख्यायिक्य । ग. व्याख्यायिक । ड. व्याख्यायिक्य यदा कुं । प्र. तापा-
 यिक्य तथा । ६ क. 'गुलिना । ७ ग 'काम्लन्द' । ज 'काम्लन्दनतया' । ड. 'गान्यन' । ८ ड
 'येदुच्छा' । ९ ड. 'गुलिना । १० क. 'समित । ११ ड. 'सुमक' । १२ ड. 'समुत्तम्' ।

अपस्मृतावत्र निपोजनीयमभ्यञ्जनं निम्बपयोभवाभ्याम् ।
 घृतौदनं स्यादिह भोजनाय जम्बीरनीरेण निहन्ति गुल्मम् ॥४८॥
 हिङ्गुवम्लिकानिम्बुरसेन देयं प्रीहोदरे स्यादिह तक्रभक्तः ।
 स्तम्भार्थमस्मिन्ससितं पयः स्याद्बुडो नियोज्यो वमनप्रशान्त्यै ॥४९॥
 अशीतिर्यस्य वर्षाणि वसुवर्षाणि यस्य वा ।
 विपं तस्य न दातव्यं दत्तं चेदोपदायकम् ॥५०॥ इति क्षेपकः ।

अथ उमाप्रसादनो रसः—मेघपारदवैगन्धविषव्योपपट्टनि च ।

जीरकद्वयमेतानि समभागानि कारयेत् ॥ ५१ ॥
 सिन्दुवाररसेनापि लेश्युनस्य रसेन च ।
 अपामार्गरसेनापि संप्ररात्रं विमर्दयेत् ॥ ५२ ॥
 तत्पक्वं बालुकापत्रे गुञ्जामात्रं प्रयोजयेत् ।
 सनागवल्लीमरिचं ततः शीताम्बु पापयेत् ॥ ५३ ॥
 उमाप्रसादनो नाम रसः शीतज्वरापहः ।
 चातुर्थिकं त्रिरात्रं वा नाशयेत्किमुतापरान् ॥ ५४ ॥

अथ ज्वराद्बुशरसः—दृङ्गुणं रसगन्धौ च समभागान्प्रकल्पयेत् ।

नेपालं द्विगुणं दत्त्वा मर्दयेत्स्वल्पमध्यतः ॥ ५५ ॥
 श्लक्ष्णतां याति तद्यावत्तावत्तन्मर्दयेच्छनैः ।
 सैन्धवं मरिचं शङ्खं विश्वाक्षारं समाक्षिकम् ॥ ५६ ॥
 तुल्यमेतन्नयं कृत्वा निम्बुतोयेन मर्दयेत् ।
 चणप्रमाणवटकान्भक्षयेच्च दिनत्रयम् ॥ ५७ ॥
 ऐकाहिकं द्वाहिकं च त्र्याहिकं च चतुर्थकम् ।
 सर्वज्वरविनाशाय ज्वराद्बुश इति स्मृतः ॥ ५८ ॥

अथ सर्वाङ्गसुन्दरचिन्तामणिरसः ।

अन्नकं गन्धकं सूतं तौलैकैकं पृथक्पृथक् ।
 शृहीत्वा विषतोलायं तोलायं तित्तिरीफलम् ॥ ५९ ॥
 एतत्सर्वं समं कृत्वा मर्दयेत्स्वल्पमध्यतः ।
 श्लक्ष्णतां याति तद्यावत्तावत्संमर्दयेच्छनैः ॥ ६० ॥

* ड. रसः शीतज्वरे । † ड. ज्वराद्बुशः मर्दज्वरे ।

१ अ. देह । २ घ. 'स्मिन्मयिन । ३ अ. 'वहारक' । ४ ट. रमोनस्य । ५ क. मत्तवार । ६ ड. प्रदाययेत् । ७ अ. 'मात्पक' । ८ अ. सण्ड । ९ क. तुल्यमे' । १० म. 'लैकं च पृ' । ११ ड. तित्तिरी' । क. 'तित्तिरी' । व. 'तित्तिरी' । घ. 'तित्तिरी' ।

विस्तारे परिणाहे च गर्ता कृत्वा पङ्क्तुलाम् ।
 फणिवल्लीदलान्पन्तगर्तायां प्रक्षिपेन्नरः ॥ ६१ ॥
 पर्णेषु सूतकलकं तं गर्तायां स्थापयेद्दृढम् ।
 कलकादुपरि तत्पर्णैर्गर्तावक्त्रं प्रपूरयेत् ॥ ६२ ॥
 गर्तायां तु ततो देयं पुटमारण्यकोत्पलैः ।
 स्वङ्कुशीतलतां ज्ञात्वा समाकर्षेत्ततःपरम् ॥ ६३ ॥
 सूतलिप्तदलैः सार्धं कलकं खल्वे विमर्दयेत् ।
 तोलार्धममृतं निप्त्वा तोलार्धं तित्तिरीफलम् ॥ ६४ ॥
 स्थापयेत्खल्वित्तं कलकं योजयेद्गुञ्जमात्रया ।
 शृङ्गवेराम्भसा युक्तं तीक्ष्णचित्रकसैन्धवैः ॥ ६५ ॥
 संनिपाते तथा वाते त्रिदोषे विषमज्वरे ।
 अग्निमान्द्ये ग्रहण्यां च तथा देयोऽतिसारिणि ॥ ६६ ॥
 भोजनं दधिभक्तं च रसेऽस्मिन्संप्रयोजयेत् ।
 व्याध्यादिकं यथा कुर्यादुदकं ढालयेत्ततः ॥ ६७ ॥
 एष योगवरः श्रीमान्प्राणिनां प्राणदायकः ।
 चिन्तामणिरिति ख्यातो रसः सर्वाङ्गमुन्दरः ॥ ६८ ॥

अथ लोकनाथगुटिका—सूतेन्द्रं परिमर्द्य पञ्चपटुभिः क्षारैस्त्रिभिस्तं ततः
 पिण्डे हिङ्गुमहौषधासुरिमये संस्वेद्य धान्योदके ।

निर्गुण्ड्यम्बुहुताशमन्धतिलपर्ण्यन्मत्तभृङ्गार्द्रकं
 कामातागिरिकर्णिकौषुवदलापञ्चाङ्गुलोत्थैर्जलैः ॥ ६९ ॥
 सूतेन्द्रेण समैर्विमर्द्य सहजैः पित्तैस्ततो भावये-

दंष्ट्रिच्छागल्लापमत्स्पशिखिनां सा संनिपाताञ्जयेत् ।
 विख्याता भुवि लोकनाथगुटिका मारीचमात्रा हिता

रयादस्याः संहितं दधील्लेशकलं वीर्यं भवेच्छीतलैः ॥ ७० ॥

अथ सूचिकाभरणो रसः—वज्रवैक्रान्तयोर्भस्म प्रत्येकं निष्कंसांमितम् ।
 शृङ्गीविषं द्विनिष्कं च त्रिनिष्कं चण्डिकापटु ॥ ७१ ॥

१ क उ 'लान्यत्र गं । २ ग ड 'पेदधः । ३ क. 'सिडीफ' । ४ क 'रिणे । ५ न व्याग्राधिर यदा
 कुर्यादुदके ढालयेत्ततः । ६ क व्याध्याधिवय । ग. व्याध्याधिकं । ड. व्याधिवय यदा कु' । अ. तापा-
 धिवय तथा । ६ क. 'गुलिना । ७ ग 'काम्पद' । अ 'साम्पदना' । ड. 'सायन' । ८ ड.
 'येदुच्छा' । ९ ट. 'नित्ति' । १० ट ममित । ११ ट 'अमर' । १२ ट 'दण्ड' ।

पञ्चनिष्कोऽग्निजारश्च सर्वमेकत्र मेलयेत् ।
 तावद्गस्मरसं यावन्मर्दयेद्विवसत्रयम् ॥ ७२ ॥
 शोण्डेष्टादिकवर्गस्य क्षारनीरेण भावयेत् ।
 त्रयोविंशतिवाराणि विमर्द्य च विशोष्य च ॥ ७३ ॥
 ततो विमर्द्य दिवसं क्षिपेदन्तकरन्दके ।
 मृतसंजीवनाल्पोऽयं सूचिकामरणो रसः ॥ ७४ ॥
 संनिपातेन तीव्रेण मुमूर्षोर्भ्रूगतस्य च ।
 तालुनि प्रैच्छपित्वाऽथ रसमेनं विनिक्षिपेत् ॥ ७५ ॥
 सूच्याऽतिसूक्ष्मया तोषाभिन्नयाऽतिप्रयत्नतः ।
 ततस्तैलेन तं लिप्त्वा निवाते संनिवेशयेत् ॥ ७६ ॥
 ततोऽर्धप्रहरादूर्ध्वं मुक्तमूत्रपुरीषकम् ।
 लब्धसंज्ञं प्रेतापाढ्यं दोलयन्तं शिरो मुहुः ॥ ७७ ॥
 आयुष्मन्तं विजानीयादन्यथा चान्यथा खलु ।
 ततः शीताम्बुसंपूर्णे कटाहे तं निवेशयेत् ॥ ७८ ॥
 तत्र चोत्कथितं तोषमपनीयापरं क्षिपेत् ।
 याचमानममुं पश्चात्पाययेत्ससितं पयः ॥ ७९ ॥
 दधि वा सितयोपेतं नारिकेलजलं तथा ।
 रम्भाफलानि दद्याच्च त्रियते सोऽन्यथा खलु ॥ ८० ॥
 लब्धसंज्ञं प्रभापन्तं याचमानं फलादिकम् ।
 तस्मादाकृष्य तैलाक्तं तैलं विष्ट्वाऽपनीय च ॥ ८१ ॥
 लेपयेद्गन्धकर्पूरैरापादतलमस्तकम् ।
 इत्यादिशि शिरैर्द्रव्यैः सप्तरात्रमुपाचरेत् ॥ ८२ ॥
 कर्णाक्षिनासिकावक्षत्रे क्षिपेत्पोताश्रयं मुहुः ।
 अष्टमेऽहनि संप्राप्ते दर्दुरीमूलजं रसम् ॥ ८३ ॥
 ससितं पायपेद्द्वेगमवतारयितुं रसम् ।
 रसेऽवतारिते पश्चाद्येष्टं भोजनं दैधि ॥ ८४ ॥
 श्वासोच्छ्वासयुतं चान्धैर्मुक्तजीवनलक्षणैः ।
 कटाहे जलसंपूर्णे निक्षिपेद्द्रोघलब्धये ॥ ८५ ॥

१ क. 'निष्काऽग्निः' । २ प. शाईश' । ३ प. च. उ. ह. वृद्धयित्वाऽथ ४ क. तोषाभि' । च. तोष मि' ।
 ५ ड. प्रताप्य च । ६ ड. शोतजयिने । ज. चेतजयिन । ७ क. नालिनेरज' । ८ क. प्रभापन्त ।
 ९ क. 'मानसः' । १० क. पिष्टयाऽप' । ११ अ. 'येद्गन्ध' । १२ क. 'स्तर्षः' । ट. 'स्तर्ष' । १३ क.
 'शिरद्वय' । १४ अ. 'मे च तर्ष' । १५ प. भजेत् । ट. ददेत् ।

लब्धबोधं तमाकृष्य पूर्ववत्समुपाचरेत् ।
 जीवित्वा यावदायुष्यं त्रियते तदनन्तरम् ॥ ८६ ॥
 संनिपाते महाघोरे मज्जन्तं मृत्युसागरे ।
 उद्धरेत्तस्य धर्मस्य ब्रह्माऽप्यन्तं न विन्दति ॥ ८७ ॥
 संनिपातमहामृत्युभयनिर्मुक्तमानवः ।
 अपि सर्वस्वदानेन प्राणाचार्यं प्रपूजयेत् ॥ ८८ ॥
 अन्यथा नरके तावद्यावत्कल्पविकल्पना ।
 इत्प्राज्ञा शार्ङ्गरी ज्ञेया शंभुना परिकीर्तिता ॥ ८९ ॥
 प्रकाशा नैव कर्तव्या रसोत्तरणमूर्त्तिका ।
 शास्त्रं विना प्रयच्छन्ते मन्दा वित्ताभिकाङ्क्षया ॥ ९० ॥
 गुरुप्रसादमासाद्य संनिपाते प्रयुज्यताम् ।
 शार्ङ्ग्या च तथा व्याघ्री करीरस्तिलपर्णिका ॥ ९१ ॥
 इन्द्रवारुणिका मुस्ता हरिद्राऽङ्गोलमूलिका ।
 अपामार्गः कणा स्वर्णं कटुतुम्बी च 'तिन्तिणी ॥
 शार्ङ्ग्यादिकवर्गोऽयं संनिपातहरः परम् ॥ ९२ ॥

अथ *सूचीमुखीरसः—सूतं गन्धकतालकं भेणिशिलां ताप्यं लवं तुत्यकं

जेपालं विपटङ्कणं मधुफलं कृत्वा समांशं दृढम् ।

कृत्वा कज्जलिकां विपोल्वणफणेः पित्तैश्च संभावये-

त्क्षिप्त्वा सीसककृपिके रसवरं सूचीमुखं नामतः ॥ ९३ ॥

ब्रह्मद्वारविकीर्णलोहितैलवं गुञ्जैकमात्रं ददे-

दत्वा संपुटवद्धतन्द्रिकधनुर्वाते सशास्त्राहिभे ।

कासं श्वासमरोचकं प्रलपनं कम्पं च हिक्कातुरं

मूकत्वं वधिरत्वमुन्मदमपस्मारं जपेत्तत्क्षणात् ॥ ९४ ॥

अथ संनिपातगजाङ्गुशः—रसगन्धकताम्राञ्जं लाङ्गुलीवह्निरामठम् ।

वन्ध्यापटोलनिर्गुण्डीसुगन्धानिम्बपल्लवाः ॥ ९५ ॥

पाठाक्षरत्रयंक्ष्वेलबोलघत्तूरतन्दुलैः ।

शृङ्गीमधुकसारं च जम्बीराम्लेन मर्दयेत् ॥ ९६ ॥

* ट. संनिपाते सूचीमुखरसः ।

१ ट. 'के याति यावत्' । २ अ. 'प्रिभावा । ३ घ. नन्दिना । ४ च. प्रकाशी । ५ अ. 'सो-
 चार' । ६ च. ट. प्रयुज्यन्ते । घ. प्रयुजन्ते । ट. प्रयोज्यन्ते । ७ ट. स्वर्णः । ८ ट. तिसिणी । ९ अ.
 फ. ट. द. मणिसिला । मनाशिला । १० ट. 'मुल्लो ना' । ११ क. 'तलवे गु' । घ. 'तले गु' । १२ अ. 'स्वेदो' ।

कुप्योद्धि निष्कमानेन वटिकां सा नियच्छति ।
सस्वेददाहाभिर्न्याससंनिपातगजाङ्कुशः ॥ ९७ ॥

अथ चातुर्थिकहरो रसः—*ससारा वैष्णवीसेना †अचला ‡कादिकं §कणा ।

*रागरुद्रोपमोपेता †श्रीढा मस्तकशालिनी ॥ ९८ ॥

त्रिभागं तालकं विन्धादेकभागं तु पारदम् ।

तदर्धं गन्धकं चैव तदर्धं तु मनःशिला ॥ ९९ ॥

कारवल्लीदलरसैर्मर्दयेत्प्रहरत्रयम् ।

पाचितो बालुकायन्त्रे चातुर्थिकनिवारणः ॥ १०० ॥

अथ चातुर्थिकगजाङ्कुशः—स्याद्रसेन समायुक्तो गन्धकः सुमनोहरः ।

हियावैल्लिङ्गिगुणितो निगुण्डीरसमर्दितः ॥ १०१ ॥

सप्तवाराणि तद्योज्यमाद्रिकस्वरसेन तु ।

संततादिज्वरं हन्याच्चातुर्थिकगजाङ्कुशः ॥ १०२ ॥

अथ मृत्युंजयरसः—ताप्यतालकनेपालवत्सनाभमनःशिलाः ।

ताम्रगन्धकसूतं च मुसलीरसमर्दितः ॥ १०३ ॥

मृत्युंजय इति ख्यातः कुक्कुटीपुंटापाचितः ॥ १०४ ॥

बल्लद्वयं प्रयुञ्जीत यथेष्टं दधिभोजनम् ।

नवज्वरं संनिपातं हन्यादेप महारसः ॥ १०५ ॥

अथ पञ्चवक्त्ररसः—युद्धं सूतं विषं गन्धं मरिचं टङ्गुणं कैणाम् ।

मर्दयेद्भूतजद्रावैर्दिनमेकं तु शोषयेत् ॥ १०६ ॥

पञ्चवक्त्रो रसो नाम द्विगुञ्जः संनिपातजित् ।

अर्कमूलकपायं च सज्युपमनुपाययेत् ॥ १०७ ॥

दध्यादनं हितं तत्र जलयोगं च कारयेत् ।

रसगन्धकतुल्यांशं धनूरफलजैर्द्रवैः ॥ १०८ ॥

अथ उन्मत्तरसः—मर्दयेद्दिनमेकं तु तत्तुल्यं त्रिकटु शिपेत् ।

उन्मत्तारुयो रसो नाम्ना नस्ये स्यात्संनिपातजित् ॥ १०९ ॥

* ससारा पारदोपेता । † वैष्णवीसेना ह्यग्निना । ‡ अचला मनःशिला । § कादिकं कात्यायनरसः । ¶ कणा निष्कणी । * रागरुद्रोपमात्रं । † रुद्रोपमाभिर्वाङ्कुशमिः । ‡ श्रीढा मस्तकशालिनी । शालिष्पुटनमात्र इत्यर्थः ।

१ क. 'कादिकं' । २ क. 'का मति' । ३ ट. 'ममेव दा' । ४ ट. 'न्यम म' । ५ क. 'रिजादे' । ६ स. 'कटुो रसः' । ७ घ. 'वन्निवि' । ८ ग. घ. 'कत्रेसा' । ९ ट. 'टीगमा' । १० क. 'सुदम्' । ११ क. घ. 'कणा' ।

अथ संनिपाताञ्जनरसः—निस्त्वग्ज्जोपालजं वीजं दशनिष्कं प्रचूर्णयेत् ।

मरिचं पिप्पलीसूतं प्रतिनिष्कं विमिश्रयेत् ॥ ११० ॥

भाष्यं जम्बीरजैर्द्रवीवैः सप्ताहं तत्प्रयत्नतः ।

संनिपातं निहन्त्याशु अर्जने यः शिवः स्मृतः ॥ १११ ॥

मदनेफलं विडलवर्णं सर्पपाः प्रतिनिष्कद्वयम् ।

चूर्णयित्वा त्रिफलाकाथेन सटङ्कुणं पिबेत् ॥ ११२ ॥

कुष्ठज्वरकामलाजीर्णकण्ठरोगतुत् ।

नस्ये च गिरिकर्णुत्थवीजैकं शीतवारिणा ॥ ११३ ॥

अथ प्रेतापलङ्केश्वरः—प्रत्येकं रसगन्धयोर्द्विपलयोः कृत्वा मयीं शुद्धयो-
रस्यां म्लेच्छलुलायलोचनमनोधात्रीप्रकुञ्चत्रयम् ।

पथ्याया वदरत्रिकं त्रिकटु पट्टपाणं वचार्धमिणी

वेष्टाम्भोधरपत्रकद्विरदकिञ्जल्काश्वगन्धाह्वयम् ॥११४॥

पिष्टैतत्समधूकसारमखिलं कर्पोन्मितं न्यस्यत-

त्पोन्मर्चार्धकरञ्जकामृतपुतं सागस्तिंकन्पूपणैः ।

भूधात्रीविजयासरित्पतिफलं ज्वालामुखीमार्कवैः

प्रत्येकं विदधीत निश्चलमतिः सप्त क्रमाद्भावनाः ॥ ११५ ॥

पित्तैरथो पञ्चविधाय पञ्चभिः करञ्जमात्रामृतधूपनं ततः ।

दत्त्वाऽऽर्द्रकस्य स्वरसेन तन्दुलाकृतिं विदध्याद्दुष्टिकां भिषग्वरः ॥११६॥

देयैका संनिपाते प्रतिहतविषये मोहनेत्रमृष्टयोः

स्याद्गुल्मे साजमोदा पवनविकृतिषु नूपणेन ग्रहण्याम् ।

दातव्या जीरकेण द्विपतुरगवृणां प्राणसंरक्षणाय

कारुण्याम्भोधिरेतद्रसकसमरसं वैद्यनाथोऽभ्येधत् ॥ ११७ ॥

अथ प्राणेश्वरः—गन्धकान्नसमः सूतो वाराहीरसमर्दितः ।

पाचितो बालुकायन्त्रे त्रिफलाव्योपचित्रकैः ॥ ११८ ॥

त्रिक्षारं पञ्चलवणं हिङ्गुगुग्गुल्लुदीप्यकैः ।

सजीरकैः सेन्द्रपवैः पृथग्रससमैर्युतः ॥ ११९ ॥

मापमौत्रोऽनुपानेन द्विपलस्योष्णवारिणैः ।

अभिन्यासानलभ्रंशग्रहणीपाण्डुगुलिमनाम् ॥ १२० ॥

१ क. ठ. वैतनाञ्जनो रसः । ट. तिक्तामा रसः । २ ख. 'स्वहनेपा' । ३ अ. मरिचपि । ४ द. 'जनोऽयं शि' । ५ ख. 'न मासमेकं तनः पि' । ६ ड. 'वैयनाधरसः' । ७ घ. 'ट्ट शाण' । ८ च. 'त्रक द्वि' । ९ च. 'स्तिक न्यु' । १० ज. 'धोऽभिधायी' । ११ ड. 'भ्यदत्' । १२ ख. 'लुदिप्य' । १३ ट. 'मात्रा-नु' । च. 'मात्रानुमाने' । १४ क. 'रिणा' ।

कुर्षात्प्राणपरित्राणमतः प्राणेश्वरः रमृतः ।

व्याधिवृद्धौ प्रयोगोऽस्य द्वौ वारो वैद्यसंमतः ॥ १२१ ॥

अथ मृतसंजीवनः—रसायोन्योपकङ्कुष्ठशिलातालाभ्रद्विङ्गुलान् ।

कुम्भ्यमिभृङ्गमारीपतन्दुलीपकमाक्षिकान् ॥ १२२ ॥

हस्तिशृण्डीपुतांस्तुल्पांस्तदधंशिवगन्धकान् ।

न्यदमाद्राम्बुना पिष्ट्वा कूपिरथं बालुकाग्निना ॥ १२३ ॥

जयाजम्बीरनिर्गुण्डीचाङ्गेरीवारिनिक्षिपेत् ।

पक्त्वा चतुर्दशादानि पिष्ट्वा द्रोक्तं विशोपयेत् ॥ १२४ ॥

मृतसंजीवनारूपोऽयं रसो वल्लभितोऽशितः ।

भ्रांजयेदौषधं संनिपातादीन्सकलान्गदान् ॥ १२५ ॥

अथ मृतसंजीवनः—रसभागो भवेदेको गन्धको द्विगुणो मतः ।

विपतालककङ्कुष्ठशिलाद्विङ्गुललोहकम् ॥ १२६ ॥

वद्विन्निकटुभृङ्गाहृद्देममाक्षिकमभ्रकम् ।

हस्तिशृण्डी विषं कुम्भी तन्दुलीपकताम्रकौ ॥ १२७ ॥

एषां प्रत्येकमेकैकं भागमादाय चूर्णयेत् ।

आर्द्रकरय द्रवेणैव मर्दयेच्च दिनत्रयम् ॥ १२८ ॥

जम्बीरस्य रसो ग्राह्यः पलत्रयपरीक्षितः ।

त्रिफलायाश्च निर्गुण्ड्याः प्रत्येकं च पलत्रयम् ॥ १२९ ॥

रसस्य पलमात्रं तु चाङ्गेर्याः परिकीर्तितम् ।

काचकूप्यां विनिक्षिप्य थेन्ने क्षिप्त्वा प्रयत्नवान् ॥ १३० ॥

उद्धृत्याऽऽद्रेकनिर्यासेमर्दयित्वा विशोपयेत् ।

मृतसंजीवनो नाम रसोऽयं विदितो भुवि ॥

गुक्षाद्द्वयं ददीतास्य संनिपातापनुत्तये ॥ १३१ ॥

अथ संनिपातकुठारः—वृद्धं नागं च सूतं च नेपालं गन्धकं तथा ।

शुद्धं विषं समांशेन रसेनाऽऽद्रेण मर्दयेत् ॥ १३२ ॥

पुनर्मर्दयेत् निर्गुण्डीचाङ्गेर्यां रसमैदितः ॥

एकवल्गुप्रयोगेण रसोऽयं संनिपातनुत् ॥ १३३ ॥

अथ नवज्वरारिः—गन्धकं च रमं शुद्धं प्रत्येकं कर्षममितम् ।

सुर्वीतु गोल्कम् ॥ १३४ ॥

नवभाण्डे विनिक्षिप्य ताम्रपात्रेण गोपयेत् ।
 दृढं निरुध्य तत्पात्रमग्रावारोपयेत्ततः ॥ १३५ ॥
 ग्रीहिस्फुटनमात्रेण स्वाङ्गशीतं समुद्रेत् ।
 नवज्वरे प्रयुञ्जीत रसं पर्पटिकाह्वयम् ॥ १३६ ॥
 आर्द्रकस्य रसेनैव त्रिवह्नें त्रिदिनं भिपक् ।
 ज्वरितं छादयेद्गाढं पावत्स्वेदः समुद्रवेत् ॥ १३७ ॥
 तक्रभक्तं भवेत्पथ्यं ज्वरमुक्तस्य देहिनः ॥ १३८ ॥
 नवज्वरारिरित्येव रसः परमदुर्लभः ।
 वातज्वरे विशेषेण रसः साधारणोऽप्ययम् ॥ १३९ ॥

अथ जलमञ्जरीरसः—टङ्कणं रसगन्धौ च मरिचानि समांशकम् ।
 सर्वं जम्बीरनीरेण दिनानि त्रीणि मर्दयेत् ॥ १४० ॥
 संशोष्य शर्करायुक्तं मत्स्यपित्तेन भावयेत् ।
 भावितं तद्रसं सिद्धमार्द्रकस्वरसैष्टयहम् ॥ १४१ ॥
 वैद्यत्रयं प्रयुञ्जीत पानार्थं वारि शीतलम् ।
 तक्रभक्तं भवेत्पथ्यं वृन्ताकफलसंयुतम् ॥
 सर्वान्नज्वरान्दहन्ति रसोऽयं जलमञ्जरी ॥ १४२ ॥
 [पित्तज्वरे ज्वरारिरप्यनुभूतः ।

अथ कान्तरसः—कान्तलोहस्य पत्राणि कण्ठवेध्यानि कारयेत् ।
 ततः संपेष्य तं कलकं मर्दयेत्त्रिदिनं पुनः ॥ १४३ ॥
 रसतुल्येन मत्स्यस्य पित्तेन परिभावयेत् ॥ १४४ ॥
 सिद्धः कान्तरसो ह्येव प्रयोज्योऽभिनवज्वरे ।
 गृह्यवेरानुपानेन मात्रया भिपगुत्तमैः ॥ १४५ ॥

अथ चन्द्रोदयः—रसगन्धौ तथा बद्धमञ्जकं समभागतः ।
 मेलयित्वाऽथ बद्धेन समं सूतं विमर्दयेत् ॥ १४६ ॥
 तत्रैकीकृत्य गन्धाभ्रे पेष्य जम्बीरवारिणा ।
 सामान्यं पुटमादद्यात्सप्तधा साधितं रसम् ॥ १४७ ॥
 कुमार्यां चित्रकेणापि भावयित्वाऽथ सप्तधा ।
 गुढेन जीरकेणापि ज्वरे जीर्णं प्रयोजयेत् ॥ १४८ ॥
 कासे श्वासे कुमार्यां च त्रिकलाकाथयोगतः ।
 उन्मादं च धनुर्वातममृताकाथयोगतः ।
 इत्येवं रोगतापमो रसश्चन्द्रोदयाह्वयः ॥ १४९ ॥

१ च. निरुध्य । २ क. नल वारत्रय देय पां । ३ ड. 'नागे वा' । ४ न 'रादिर' । ५ क. 'सम. ।
 ६ क. 'न्धात्रे पेष्य जं । ७ ड. सामान्य ८ क. 'याथ त्रि' ।

अथ जीर्णज्वरारिः—नागं बद्धं रसे ताम्रं गन्धकं टङ्गुणं तथा ।

सूतं विषं च नेपालं हरितान्तं समं तथा ॥ १५० ॥

वटक्षीरेण मर्द्यथ सर्वं कुर्यात्तु गोलकम् ।

तं गोलकं भाण्डमध्ये पाचयेदीपवह्निना ॥ १५१ ॥

तं गोलं शीतलं कृत्वा भृङ्गराजेन मर्दयेत् ।

आर्द्रकस्य रसेनापि मर्दयेच्च पुनः पुनः ॥ १५२ ॥

चणप्रमाणवटकान् रसेनाऽऽर्द्रस्य दापयेत् ।

गुञ्जाद्वयप्रमाणेन ज्वरं जीर्णं हरत्यसौ ॥ १५३ ॥

अथ नवज्वरमुरारिः—हरश्च गन्धकं चैव कुन्दी च समं समं ।

मर्द्यं फर्कोटिकापाश्च रसेन विनियोजयेत् ॥ १५४ ॥

नवज्वरमुरारिः स्पार्द्धलं शर्करया सह ।

तन्दुलीपरेसेनानुपानं शर्करयाऽपि वा ॥ १५५ ॥

गुञ्जाद्वयप्रमाणेन ज्वरान्दहन्ति नवान्दहात् ॥ १५६ ॥ १४१८ ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूत्रोर्गभट्टाचार्यस्य ऋतौ रसरत्नसमुच्चये

ज्वरचिकित्सितं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

[अथ रक्तपित्तादिचिकित्सनम् ।]

अथ चन्द्रकलारसः—कटुम्लतीक्ष्णलवणोष्णविदाहिघ्नैः

पित्तं प्रदुष्टमशनैरतिमेरितैरतैः ।

संदूष्य रक्तममुनोभयंमार्गवति

निषान्पयस्मन्धन्यऋतिप्रहतोऽनिभान्नम् ॥ १ ॥

पेटोन्मयायसं चूर्णं सूतेन्द्रं समचारितम् ।

लोहाङ्गमृगसंशुभ्रं रक्तपित्तहरं परम् ॥ २ ॥

श्यादन्तानां स्वर्गस्य कर्पं रसेन्द्रगुञ्जाम-गुशरंगायुतम् ।

न्दिन्मभाते मनुजो निदन्पाटु-ग्याकरं दारुणरक्तपित्तम् ॥ ३ ॥

१ क. 'ज्वरिण्यतः' । २ क. 'ज्वर' । ३ क. 'र' अर्द्धम' । ४ क. 'म. मदी' ।
 ५ क. 'प्रयोग' । ६ क. 'गन्धक' । ७ क. 'न्याय' । ८ क. 'दुष्टम्' । ९ क. 'म' ।
 १० क. 'यथा' । ११ क. 'म' । १२ क. 'निद' । १३ क. 'प' । १४ क. 'म' ।
 १५ क. 'म' ।

पारदं हिङ्गुलकं च ऊर्ध्वयन्त्रेण लेपयेत् ।

कुङ्कुटाण्डरसं भागं दृङ्गणक्षारमेव च ॥ ४ ॥

गन्धकस्य तथा भागं घृतेन परिमर्दयेत् ।

सिद्धं रसं समादाय जीरतायेन दापयेत् ॥ ५ ॥

दिनानि त्रीणि मायं च ग्रहणीरक्तदोषेजित् ।

ज्वरदाहविनाशं च रक्तपित्तेविनाशनम् ॥ ६ ॥

प्रत्येकं तोलमानेन सूतकं ताम्रभस्मकम् ।

दिनानि त्रीणि गुटिकां कृत्वा चाम्प्रौ विनिक्षिपेत् ॥ ७ ॥

ततः शृष्कं समादाय पुनरेव च मर्दयेत् ।

समस्तैः समगन्धैश्च कृत्वा कज्जलिकां च तैः ॥ ८ ॥

मुस्तादाडिमदूर्वाभिः केतकीस्तनवारिभिः ।

सहदेव्याः कुमारीश्च पर्पटस्यापि वारिणा ॥ ९ ॥

रामशीतलिकातोषैः शतावरी रसेन च ।

भावयित्वा प्रयत्नेन दिवसे दिवसे पृथक् ॥ १० ॥

तित्तं गुडूचिकासत्त्वं पर्यटोशीरमागधीः ।

शुङ्गाटं सारिवा चैषां समानं सूक्ष्मचूर्णकम् ॥ ११ ॥

द्राक्षादिककपायेण सप्तधा परिभावयेत् ।

ततः पोताश्रयं क्षिप्त्वा बन्धः कार्याश्रणोपमाः ॥ १२ ॥

अयं चन्द्रकला नाम रसेन्द्रः परिकीर्तितः ।

सर्वपैतृमदध्वंसी वातपित्तगदापहः ॥ १३ ॥

अन्तर्बोह्यमहादाहविध्वंसनमहाक्षमः ।

श्रीष्मकाले शरत्काले विशेषेण प्रशस्यते ॥ १५ ॥

कुरुते नाग्निमान्द्यं च महातापज्वरं हरेत् ।

श्रेम मूर्छां हरत्याथु स्त्रीणां रैक्तं महाश्रमम् ॥ १५ ॥

ऊर्ध्वाधोरक्तपित्तं च रक्तवान्तिं विपेशतः ।

मूत्रकच्छ्राणि सर्वाणि नाशयेन्नात्र संशयः ॥ १६ ॥

[इति रक्तपित्तचिकित्सा । इति चन्द्रकलारसः ।]

सपटोलकहिङ्गुलः सक्षौद्रो रक्तपित्तनुत् ।

नवनीतं सिता लाजा द्राक्षया सह भक्षयेत् ॥ १७ ॥

१ ड. कुलीन । २ ग ऊर्ध्वय । ३ क. ठ. ड मेलने । ४ ज. कुर्तुर्गममभाग । ५ ड 'पुत्र' ।
६ क 'सनिवाग्णम्' । ७ घ 'लेकतो' । ८ व गुलिना । ९ च. 'वां च ने' । १० ड धीगन्ध । ११ क ततो
धादाध । १२ क धमम् । अमम् । १३ घ रक्तमहाह्यम् । १४ रक्तमहाश्रमम् । १५ ज 'नीनति' ।
१५

मस्तके च घृतं दद्याद्रक्तपित्तहरं परम् ।
 द्राक्षावासायुतं ख्यातं शर्कराभावितं पिवेत् ॥ १८ ॥
 वासारसं सिताक्षौद्रैर्लाज्जन्वा शर्करासमान् ।
 भक्षयेन्नरक्तपित्तार्तस्त्वृष्णादाहज्वरं ज्ञेयेत् ।
 धात्रीचूर्णं सितातुल्यं भक्षयेद्रक्तपित्तनुत् ॥ १९ ॥

अथ कासचिकित्सा—दोषाः शोषमनोभितापकुपिताः कुर्वन्ति कासं ततः

पित्तं पूतिकफं प्रपीतनयनः पूयोपमं षीवति ।
 शीतोष्णेच्छुरकारणेन बहुभुक्स्निग्धप्रसन्नाननः
 पांश्वीर्त्यल्पवेलेक्षयाकृतिरपि प्रादुर्भवत्यन्यथा ॥ २० ॥

अथ रत्नकरण्डकरसः—सार्कतीक्ष्णाभ्रकोऽगस्त्यकासमर्दवरारसैः ।

मर्दितो वेतसाम्लेन "पिण्डितः कासनाशनः ॥ २१ ॥
 तीरेपिष्टशिलां क्षिप्त्वा हरितालाच्चतुर्गुणाम् ।
 वासागोधुरसाराभ्यां मर्दितः प्रहरद्भयम् ॥ २२ ॥
 प्रस्विन्नो वालुकायन्त्रे गुञ्जाद्वितयसंमितः ।
 कासं त्रिकटुनिर्गुण्डीमूलचूर्णयुतो हरेत् ॥ २३ ॥
 भूनागाभ्रकयोः सत्त्वं कान्तहेमोभ्रहृत्पकम् ।
 मुक्ताफलानि रत्नानि ताप्यं वैक्रान्तमेव च ॥ २४ ॥
 भस्मीकृतमिदं सर्वं पृथङ्प्रापमितं मतम् ।
 निष्कर्म्मोत्रामितं शुद्धं राजावर्तरजस्तथा ॥ २५ ॥
 एतत्सर्वं समं योज्यं मर्दयित्वाऽम्लवेत्तसैः ।
 रुद्ध्वा मूषोदरे कोष्ठ्यां धमेदाकाशदर्शनम् ॥ २६ ॥
 शैतवारं धमेदेवं मर्दयित्वाऽम्लवेत्तसैः ।
 ततः संचूर्णिते चास्मिन्मुक्ताभस्म द्विश्राणकम् ॥ २७ ॥
 मैरिचं पञ्चपाण्यं क्षिप्त्वा संमर्द्य यत्नतः ।
 रम्ये करण्डके क्षिप्त्वा स्थापयेत्तदनन्तरम् ॥ २८ ॥

१ क. म्यातः । २ ड. 'राग्वि' । ३ घ. 'रससि' । ४ ग. 'जा वा शर्करासमाः' । ५ ग. 'क्षयेदत्' ।
 ६ क. 'दरेत्' । ७ ड. 'पीत' । ८ क. 'विश्रग्ध प्र' । ९ ड. 'नत' । १० घ. 'यश्चानल्प' । ११ घ. 'बलः क्ष' ।
 १२ ख. 'भ्रवाग' । १३ अ. 'पिहितः' । १४ अ. 'तारवि' ग. 'तारे पिष्टे सि' । १५ ग. 'नयुतः' । १६ क.
 'मार्कस्यस' । १७ ड. 'रूप्यर' । १८ क. 'मात्र मि' । ड. 'माप्रमि' । १९ घ. 'शन वा' । २० अ.
 'ते वाऽस्मि' । २१ क. 'ठ. मरीच' । २२ ड. 'श्राणे' ।

सोऽयं रत्नकरण्डको रसवरो मध्वाज्यसंक्रामणो
 हन्याच्छ्वासगदं ज्वरं ग्रहणिकां कासं च हिंघ्मामयम् ।
 शूलं शोपमहोदरं बहुविधं कुष्ठं च हन्याद्गदा-
 न्वलयो वृष्येकरः प्रदीपनकरः स्वस्थोचितो वेगवान् ॥ २९ ॥

अथ स्वयमग्निरसः—शुद्धसूतस्य भागैकं भागैकं शुद्धगन्धकम् ।

भागत्रयं मृतं ताम्रं मरिचं पञ्चभागिकम् ॥ ३० ॥

मृताश्रस्य चतुर्भागं भागमेकं विपं क्षिपेत् ।

भूताद्गुशस्य भागैकं सर्वं चाम्लेन भेदेयेत् ॥ ३१ ॥

धामं भूताद्गुशो नाम मापैकं वातकासजित् ।

अनुपानं लिहेत्क्षौद्रैर्विभीतकफलत्वचः ॥ ३२ ॥

स्वयमग्निरसो नाम भक्ष्यो निष्कद्धपं द्वयम् ।

पित्तकासारुचिश्वासक्षयकासांश्च नाशयेत् ॥ ३३ ॥

अथ बोलबद्धरसः—रसभस्म विपं तुल्पं गन्धकं द्विगुणं मतम् ।

बोलतालकबाह्लीकककोटीभाक्षिकं निशा ॥ ३४ ॥

कण्टकारीयवक्षारलाङ्गुलीक्षारसैन्धवम् ।

मधूकसारं संचूर्ण्य सप्ताहं चाऽऽर्द्रकद्रवैः ॥ ३५ ॥

गुटिकां बदराकारां श्लेष्मकासापनुत्तये ।

भक्षयेद्बोलबद्धोऽयं रसः सश्वासपाण्डुजित् ॥ ३६ ॥

अथाग्निरसः—रसगन्धकपिप्पल्यो हरीतक्यक्षवासकम् ।

पटुत्तरगुणं चूर्णं बच्चूलकायभावितम् ॥ ३७ ॥

एकविंशतिर्वीराणि शोपपित्त्वा विचूर्णयेत् ।

भक्षयेन्मधुना हन्ति कासमग्निरसो ह्ययम् ॥ ३८ ॥

अथाग्निरसः—शुद्धराजस्य पत्रस्य चूर्णेन मधुना सह ।

गोलकं धारयेद्भक्त्रे कासविष्टम्भशान्तये ॥ ३९ ॥

अर्कैरण्डस्य पत्राणां रसं पित्त्वा च कासजित् ।

दन्तीमूलस्य धूमं वा निर्गुण्ड्या वा पित्त्वेज्जयेत् ॥ ४० ॥

* घ. स्वयमग्निरसः ।

त्रिकटु त्रिफला चैत्रा जातीफललवङ्गकम् ।
 एतेषां समभागानां समपृवरसो भवेत् ॥ ४१ ॥
 संचूर्ण्याऽऽलोहयेत्क्षौद्रे भक्ष्यो निष्कद्वयं द्वयम् ।
 स्वयमभिरसो नाम्ना क्षयकासनिवृन्तनः ॥ ४२ ॥
 इन्द्रवारुणिकामूलं भृङ्गीकृष्णातिलैः सह ।
 भक्षयेत्क्षयकासातो निष्कमात्रं प्रशान्तये ॥ ४३ ॥
 इन्द्रवारुणिकामूलं देवदारु कटुत्रयम् ।
 शर्करासहितं स्वादेदुर्ध्वश्वासप्रशान्तये ॥ ४४ ॥

अथ श्वासचिकित्सा—श्लेष्मोपरुद्धगमनः पवनोऽतिदुष्टः
 संदूषयन्नतु जलान्नवहाश्च नाडीः ।

आमाशयोद्भवमिमं विदधात्पुरैस्थं
 श्वासं च र्कगमनो हि शरीरभाजाम् ॥ ४५ ॥

अथ सूर्यावर्तसरः—सूतार्थं गन्धकं मर्द्यं यामैकं कल्पकाद्रवैः ।
 द्वयोः समं ताम्रपत्रं पूर्वकल्केन लेपयेत् ॥ ४६ ॥
 दिनैकं हंण्डिकापत्रे पक्वमादाय चूर्णयेत् ।
 सूर्यावर्तसो ह्यप द्विगुञ्जः श्वासजिद्वेत् ॥ ४७ ॥

अथ नीलकण्ठः—गन्धकं मरिचं साज्यं पिवेच्छृङ्गासकफापहम् ।
 शिला हिङ्गु विडङ्गं च मरिचं कुष्ठसैन्धवम् ॥ ४८ ॥
 मध्वाज्याभ्यां लिहेत्कपं श्वासकासकफापहम् ॥ ४९ ॥
 सूतः षोडश तत्समो दिनकरस्तस्यार्धभागो वलिः

सिन्धुस्तस्य समैः सूक्ष्ममृदितः पट्टपिप्पलीर्चैर्णितः ।
 जम्बीरस्वरसेन मर्दितमिदं तप्तं सुपकं भवे-

त्कासश्वासैकगुल्मगृन्जठरं पाण्डुं लिहन्नाशयेत् ॥ ५० ॥

साधारणं तु वटकं वक्ष्यामि शृणु तत्त्वतः ।
 पारदं गन्धकं चैव पलमेकं पृथक्पृथक् ॥ ५१ ॥
 पलत्रयं त्रिकटुकं वङ्गमेकपलं क्षिपेत् ।
 सर्वमेकत्र संपोष्य दिनानि त्रीणि मर्दयेत् ॥ ५२ ॥

१ अ. 'यो तरमा' २ अ. 'ट. ट. समं' ३ अ. 'द्वयद्र' ४ ट. 'लं शर्दा' ५ अ. 'त्रं च शा' ६ क. 'मिदं वि' ७ अ. 'रस्यः श्वा' ८ अ. 'वक्त्रग' ९ ट. 'मर्द्य' १० अ. 'दण्डियन्त्रेण' ११ अ. 'स्वशमे क' १२ अ. 'मः स सू' १३ अ. 'प्यनीशृणिताः' १४ ट. 'वृणतः' १५ अ. 'मस्यु' १६ अ. 'पुं शिद' ।

मूत्रेण च तथा त्रीणि दिनानि परिमर्दयेत् ।
 अक्षप्रमाणवटकं छायाशुष्कं तु कारयेत् ॥ ५३ ॥
 नित्यमेकं तु वटकं दिनानि त्रिंशदेव च ।
 श्वासकासज्वरहरमग्निमान्धारुचिप्रणुत् ॥ ५४ ॥
 रसभागो भवेदेको गन्धको द्विगुणो मतः ।
 त्रिभागा पिप्पली ग्राह्या चतुर्भागा हरीतकी ॥ ५५ ॥
 विभीतः पञ्चभागस्तु वासा षड्गुणिता भवेत् ।
 मोर्द्धी सप्तगुणा ग्राह्या सर्वं चूर्णं प्रकल्पयेत् ॥ ५६ ॥
 बबुलकाथमादाय भावयेदेकविंशतिः ।
 विभीतकप्रमाणेन मधुना गुटिकां चरेत् ॥
 एकैकां भक्षयेत्प्रातः श्वासकासनिवृत्तये ॥ ५७ ॥
 सूतं शूलवं सुलोहं बलिममृतयुतं त्रित्रिकं रेणुकावदं
 गण्डीरं केसरौघ्रं द्विगुणशुद्धयुतं मर्दयित्वा समस्तम् ।
 कुपोत्कोलास्थिमात्रान्मुरुचिरवटकान्भक्षयेत्प्राग्दिनादौ
 पथ्याशी सर्वरोगान्हरति च नितरां नीलकण्ठाभिधानः ॥ ५८ ॥

अथ श्वासकासकरिकेसरिरसः ।

तारताम्ररसपिष्टिकाशिलागन्धतालसमभागिकं रसैः ।
 आट्कूपसुरसार्द्रसंभवेर्मर्दय प्रकुरु गोलकं ततः ॥ ५९ ॥
 मृत्स्रया च परिवेष्टेद्य गोलकं यामयुग्ममथ भूधरे पचेत् ।
 गोलकेन कुंठे तत्समं ततश्चाऽऽट्कूपकटुकैश्च भावयेत् ॥ ६० ॥
 श्वासकासकरिकेसरिरसो बल्लमस्य परिसेवयेद्बुधः ॥ ६१ ॥

अथ सूर्यरसः—रसगन्धकताम्राभ्रं कणाशुण्ठशूयणं समम् ।

भूतमेकं विषं चैकं सूर्यः कासादिनाशनः ॥ ६२ ॥

अथ पॅप्टीरसः—रसगन्धकथान्याभ्रतैलात्ताप्योपलं क्रमात् ।

भार्यहृद्दं वचाकुष्ठहरिद्राक्षारचित्रकैः ॥ ६३ ॥

सपाटान्नाङ्गुलीव्योपसैन्धवाक्षविषैः समम् ।

भावितं भृङ्गनीरेण द्विक्वावैस्वर्यकासनुत् ॥ ६४ ॥

१ घ. क. गोमूत्रेण तं । २ घ. 'माण वं' । ३ घ. मार्गी । ४ घ. 'रिरेत्' । ५ च. 'सामिद्रि' । ६ घ. 'वेतान्दिना' । ७ ट. 'टिका सि' । ८ क. 'परर' । ९ ट. 'दंयेत्प्रजु' । क. 'दंयप्रकु' । १० क. 'वेद्य गो' ।
 ११ भ. गन्धनेन । १२ ज. कुशुमम । १३ अ. 'नैविना' । १४ घ. 'स्वयं' । १५ ल. महापप्टीरसः ।
 १६ अ. 'ताल ताप्य एन्त' । १७ च. 'वृद्ध' ।

पक्वतामे रसः पिष्टो वलिना द्विधिमनां हितः ।
 चूर्णं पाठेन्द्रवारुणपोर्भाण्डे दत्त्वाऽथ कुन्टीम् ॥ ६५ ॥
 तत्पृष्ठे शुद्धसूतं तु कुनड्यंशं प्रदापयेत् ।
 सूतार्थं कुन्टीचूर्णं तस्यार्थं पूर्वमूलिकाः ॥ ६६ ॥
 चूर्णं दत्त्वा पचेच्चुष्ट्यां यामाष्टं मृदुवह्निना ।
 शिलोपूतो रसो नाम हन्ति हिक्कां त्रिगुञ्जकः ॥ ६७ ॥
 क्वाथं राम्नातृहृत्पत्रिवलादुग्धैश्च पापयेत् ।
 हिक्किनं पापयेद्भ्रमं पत्रैः शिखिनिशोद्भवैः ॥ ६८ ॥
 रसं द्विगुणगन्धेन मर्दयित्वा सभृङ्गकम् ।
 लोहपात्रे घृताभ्यक्ते द्रावितं बदरामिना ॥ ६९ ॥
 ऊर्ध्वाधो गोमयं दत्त्वा कदल्याः कोमले दले ।
 क्षिर्गन्धे पटे क्षिपोदव्यां पर्पटाकारतां नयेत् ॥ ७० ॥
 लोहपात्रे विनिक्षिप्त्वा लोहपर्पटिका भवेत् ।
 ताम्रपर्पटिका विनिक्षिप्त्वा ताम्रपर्पटिका भवेत् ॥ ७१ ॥
 विपपादं च पुञ्जीत तत्साध्येष्वामयेषु च ।
 सुरसाया जपन्त्याश्च कन्यकाटकरूपयोः ॥ ७२ ॥
 त्रिफलाया मुनेर्भाङ्ग्यां गुण्ड्यादिकटुचित्रयोः ।
 भृङ्गराजस्य बह्वेश्च प्रत्यहं द्रवभावितम् ॥ ७३ ॥
 आर्द्रकस्य रसेनापि सप्तधा भावयेत्पुनः ।
 अङ्गारैः स्वेदयेदीपत्पर्पटीरसमुत्तमम् ॥ ७४ ॥
 गुञ्जाष्टकं ददीतास्य ताम्बूलीपत्रसंयुतम् ।
 पिप्पलीदशकैः क्वाथं निर्गुण्ड्याश्चानुपापयेत् ॥ ७५ ॥
 त्रिकण्टकस्य मूलात्रिंशुष्ठीं संभुद्य निक्षिपेत् ।
 अजाक्षीरे सनीरीर्यं पावत्क्षीरं विपाचयेत् ॥ ७६ ॥
 तत्क्षीरं पापयेद्रात्रौ सकणं भोजनेऽपि च ।
 कृष्णमाण्डं वर्जयेच्चिञ्चानं वृन्ताकं कर्कटीमपि ॥ ७७ ॥

१ ड. कुन्टीम् । २ क. ठ. मूलात्र । ३ क. ड. लिङ्गात् ज. लिङ्गी । ४ घ. दुन्तामिना । ५ ख. लायुनो । ज. लापातो । ६ च. क्वाथ्य । ७ ड. लामुद्भव । ८ च. येद्दुग्ध प । ९ क. रमात्विगु । घ. रस त्रिगु । १० ज. विग्वया लोहदव्यां च । ११ ड. वाऽपोदव्यां । १२ क. क्षिता लो । १३ च. पाद वि । १४ ज. क्षिता ता । १५ ड. मता । १६ ड. द्रवेणापि । १७ घ. वि निर्गुण्ड्यां घृत्वि । १८ क. रार्थ पा ।

आरनालं च तैलं च संसर्गं च विवर्जयेत् ।
 मासत्रयं च सेवेत कासश्वासनिवृत्तये ॥ ७८ ॥
 स हिङ्गुजीरकव्योपैः शमयेद्ब्रह्मणीं रसः ।
 दशमूलाम्भसा वातज्वरं त्रिकटुना कफम् ॥ ७९ ॥
 ज्वरं मधुकसारेण पञ्चकोलेन सर्वजम् ।
 यक्ष्माणं मधुपिप्पल्या गोमूत्रेण गुदाङ्गुरान् ॥ ८० ॥
 शूलमैरण्डतैलेन पाण्डुशोफं सगुग्गुलुः ।
 कुष्ठानि भृङ्गभल्लातवाकूचीपञ्चनिम्बकैः ॥ ८१ ॥
 धत्तूरबीजसंयोगान्मेहोन्मादविनाशनी ।
 अपस्मारं निहन्त्याश्च व्योपनिम्बुदलैः सह ॥ ८२ ॥
 स्तनंधयशिशूनां तु नितरां पर्पटी हिता ।
 पथ्याक्षचूर्णाद्विवशोद्घार्थान्पान्यान्मुद्गुस्तरान् ॥ ८३ ॥
 सजातीफलैशीतोदं योजयेत्पर्पटीरसम् ।
 पित्ताजीर्णे शिरश्चास्य शीततोयेन सेचयेत् ॥ ८४ ॥
 नस्यं निष्ठीवनं धूमं तीक्ष्णं वमनरेचनम् ।
 अन्नं रूक्षालपतीक्ष्णोष्णं कटुतिक्तकपापकम् ॥
 चिरकालस्थितं मद्यं योजयेत्कफरोगिणे ॥ ८५ ॥
अथ मन्थानभैरवः—मृतसूतं मृतं ताम्रं हिङ्गु पुष्करमूलकम् ।
 सैन्धवं गन्धकं तालं कटुकं चूर्णयेत्समान् ॥ ८६ ॥
 देवदालीपुनर्नव्योनिगुण्डीमेघनादयोः ।
 तिक्तफोशातकीद्रावैर्दिनैकं मर्दयेद्दृढम् ॥ ८७ ॥
 मापमात्रं लिहेत्क्षौद्रै रैसं मन्थानभैरवम् ।
 कफरोगप्रशान्त्यर्थं निम्बकायं पिबेदनु ॥ ८८ ॥
 कर्पेकं गन्धकं शृङ्गं घृतैश्चोष्णोदकैः पिबेत् ।
 कैफं हन्त्यथवा क्षौद्रैः पञ्चवक्त्ररसः सलु ॥ ८९ ॥

१ ड. सयम । २ ड. 'लभेरण्डरोजन । ३ क. 'शोथ स' । ४ ज. 'वीतिगणपत्रकैः । ५ घ. 'निम्बु
 यैः । ६ ग. 'गा महोन्माद' । ७ ट. 'गा मोहो' । ८ प्र. 'गा मदीन्माद' । ९ क. 'निम्ब' । १० द. 'पथ्यो
 पच्' । ११ घ. 'शार्ध्वाश्वा' । १२ ज. 'मुद्गुसहान् । १३ ज. 'लमीतो' । १४ ज. 'मेवयेत् । १५ ड. 'पि-
 णाम् । १६ अ. 'मृतं स' । १७ ग. 'मोहो र' । १८ ग. 'मोहो प्रशान्तयेत् । १९ घ. 'सि-

विश्वादित्रिकनिर्गत्द्रवनिशांकीरप्रियोत्थं दलं
नीलश्रीवगलालपं सुरपतेस्तोर्तापनेत्राभिधम् ।

विद्वैत्पुञ्जवतीकृमिप्रतिभटं निर्गुण्डकावारिणा

तुल्पांशाक्षणकप्रमाणवटिकाःसश्वासकसोपहाः॥९०॥१५०८

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूत्रोर्वाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चये रक्तपित्तकासश्वासहिध्मावैस्वर्यचिकित्सितं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।

[अथ राजयक्ष्मादिचिकित्सनम् ।]

अथ राजयक्ष्मचिकित्सा—अग्निमान्द्यं ज्वरः शैत्यं वान्तिः शोणितपूययोः
सत्त्वहानिश्च दौर्बल्यं रोगराजस्य लक्षणम् ॥ १ ॥

अथ कनकसुन्दरः—रसस्य तुल्यभागेन हेमभस्म प्रकल्पयेत् ।

तालकं गन्धकं तुत्थं माक्षिकं रसकं शिन्धाम् ॥ २ ॥

रससोम्येन पुक्षीत तुत्थं भस्मीकृतं न्यसेत् ।

वद्धो भस्मीकृतं चैव मयूरकंमुत्तुत्थकम् ॥ ३ ॥

किञ्चित्दृष्ट्वाणकं दत्त्वा मार्जारस्य विशा पुतम् ।

प्रथमं पुष्टपेद्भ्रा द्वितीयं मधुना सह ॥ ४ ॥

तालकं शोधपेषैत्र कृष्णाण्डक्षारपाचनात् ।

तैले पचेत्ततः सम्पकचूर्णं वा परिशोधयेत् ॥ ५ ॥

गन्धकं शोधयेद्दुग्धे रसकं नरवारिणा ।

माक्षिकं मिन्धुसंपुक्तं वीजपूररसे पंचेत् ॥ ६ ॥

जयन्तीद्रवसंपिष्टां शिन्धां तत्रैव पाचयेत् ।

एकीकृत्य ततः सर्वमर्कसीरेण मर्दयेत् ॥ ७ ॥

जयन्तीभृद्गराजोभ्यां वायापाठाङ्गशानुभिः ।

अगस्तिन्नाट्पन्थीर्षा च प्रन्थकं दिवगं शनैः ॥ ८ ॥

ततस्तु गोमूत्रं वद्ध्वा पचेत्पूर्ववदाहृतः ।

चूर्णयित्वा ततः सम्पकभावपेदाद्रकाम्बुना ॥ ९ ॥

१ द. 'रिचरति' । २ ग. 'निर्गत्' । ३ द. 'निर्गत्' । ४ अ. 'राजस' । ५ क. 'रक्तपित्तकास' । ६ ल. 'निध' । ७ ड. 'द्रवसंपिष्टा' । ८ क. 'जयन्ती' । ९ अ. 'जयन्ती' । १० द. 'जयन्ती' । ११ क. 'जयन्ती' । १२ क. 'जयन्ती' । १३ अ. 'जयन्ती' । १४ द. 'जयन्ती' । १५ क. 'जयन्ती' । १६ अ. 'जयन्ती' । १७ द. 'जयन्ती' । १८ क. 'जयन्ती' ।

सप्तधा व्योपनिर्पासै रसः कनकमुन्दरः ।
 गुञ्जाद्रपं त्रयं वाऽस्य राजयक्ष्मापनुत्तये ॥ १० ॥
 मधुना पिप्पलीभिश्च मरिचैर्वा घृतान्वितैः ।
 लेह्येद्रोगिणं वैद्यो वयोवलविशेषैवित् ॥ ११ ॥
 जयपालरजोभिर्वा शुष्क्या गन्धघृताक्तया ।
 ददीत शूलिने प्राज्ञो गुलिमने च विशेषतः ॥ १२ ॥
 कादिवज्रं चरेत्पथ्यं हृद्यं बल्यं च पूर्ववत् ।
 संनिपात्ते ददीतैनमाद्रेकद्रवसंयुतम् ॥ १३ ॥
 गुडूचीत्रिफलाकायैः संस्कृतो गुग्गुलुर्वरः ॥ १४ ॥

अथ राजमृगाङ्कः—रसभस्म त्रयो भागा भागैकं हेमभस्मकम् ।
 मृतताम्रस्य भागैकं शिलागन्धकतालकम् ॥ १५ ॥
 प्रतिभागद्वयं शुद्धमेकीकृत्य विचूर्णयेत् ।
 वराटान्पूरयेत्तेन अजाक्षीरेण टङ्कणम् ॥ १६ ॥
 पिष्ट्वा तेन मुखं रुद्ध्वा मृद्गाण्डे तान्निरोधयेत् ।
 शुद्धं गजपुटे पच्यच्चूर्णयेत्स्वाङ्कशीतलम् ॥ १७ ॥
 रसो राजमृगाङ्कोऽयं चतुर्गुञ्जः क्षयापहः ।
 दशपिप्पलिकाक्षौद्रैर्मरिचैकोनविंशतिः ॥
 सघृतैर्दापयित्वाऽथ रोगराजप्रशान्तये ॥ १८ ॥

अथ शङ्खेश्वरः—शङ्खस्य बलयात्रिष्कं चतुर्निष्कं वराटकम् ।
 निष्कार्धं नीलतुत्यस्य सर्वतुल्यं तु गन्धकम् ॥ १९ ॥
 गन्धतुल्यं मृतं नागं नागतुल्यं मृतं रसम् ।
 टङ्कणं मृततुल्यं स्यान्मर्द्यं पाच्यं मृगाङ्कवत् ॥ २० ॥
 राजयक्ष्महरः सोऽयं नाम्ना शङ्खेश्वरो मतः ॥ २१ ॥
 अथ मृगाङ्कपोटली—शङ्खनाभिं गवां क्षीरैः पेययेन्निष्कशोडश ।
 तेन मृषा प्रकर्तव्या तन्मध्ये भस्मसूतकम् ॥ २२ ॥
 निष्कार्धं गन्धकाशीणि चूर्णाकृत्य विनिसिपेत् ।
 रुद्ध्वा तद्वेष्टयेद्द्वैत्ये मृत्तिकां लेपयेद्बहिः ॥ २३ ॥
 शोष्य गजपुटे पच्यान्मूपया सह चूर्णयेत् ।
 गुञ्जैकमतुपानेन क्षयं हन्ति मृगाङ्कवत् ॥ २४ ॥

१ घ 'गिणा वै' । २ क ठ 'पल' । ३ घ 'जयालस्य र' । ४ ग 'ण्डे तति' । ५ घ 'पयेद्वाऽथ' ।
 ६ न. 'नाभिग' । क 'नाभिगवा' । ७ क 'दश' । ८ न 'द्वैत्यैत' ।

अथ मृगाङ्गपोटली—मातुलङ्गस्य मूलानि लज्जचूर्णं स सैन्धवम् ।

पिप्पलीमधुना युक्तं स्वादेद्वान्तिप्रशान्तये ॥ २५ ॥

रजनीशङ्खपूगं च निष्कैकं वान्तिनाशनम् ।

निष्कार्थं टङ्कणं वाऽथ काचमाचीद्रवैः पिवेत् ॥ २६ ॥

सुगन्धां वा पिवेत्स्वादेत्सर्ववान्तिप्रशान्तये ।

अलक्तकरसं क्षौद्रै रक्तवान्तिहरं पिवेत् ॥ २७ ॥

द्विनिष्कं भस्म सूतस्य निष्कैकं स्वर्णभस्मकम् ।

शुद्धगन्धकनिष्कौ द्वौ चूर्णित्वा चित्रकद्रवैः ॥ २८ ॥

द्विपामान्ते विशोष्याथ तेन पूर्णा वराटिकाः ।

वराटान्मृन्मये माण्डे रुद्ध्वा गजपुटे पचेत् ॥ २९ ॥

स्वाङ्गशीतं विचूर्ण्याथ पोटलीं हेमर्गाभिताम् ।

मृगाङ्गवच्चतुर्गुञ्जं भक्षितं राजयक्ष्मनुत् ॥

स्वयमग्निरसं स्वादेभिनिष्कं राजयक्ष्मनुत् ॥ ३० ॥

अथ पञ्चामृतरसः—भस्म सूताञ्जलोहानां शिलाजतु विषं समम् ।

शुद्धचीत्रफलाकार्यैः संस्कृतं गुग्गुलं तथा ॥ ३१ ॥

मृतं नेपालताम्रं च सूतस्थाने निपोजयेत् ।

एकीकृत्य द्विगुञ्जं तद्रक्षयेद्राजयक्ष्मनुत् ॥ ३२ ॥

पञ्चामृतरसो नाम ह्यनुपानं च पूर्ववत् ।

हरेत्क्षीराजगन्धाभ्यां जयन्ती वा क्षयापहा ॥ ३३ ॥

अथ लोकनाथरसः—तुल्यं पारदगन्धकं त्रिकटुकं ताम्पां रजः कम्बुजं

तैस्तुल्यं च भवेत्कपर्दभक्षितं स्वात्पारदाट्टङ्गम् ।

पादांशं सकलैः समानमरिचं लिह्यात्क्रमात्साज्यकं

पावनिष्कमितं भवेत्प्रतिदिनं मासात्क्षयः शाम्यति ॥ ३४ ॥

रसस्य भस्मना हेम पादांशेन प्रकल्पयेत् ।

गन्धकं द्विगुणं दत्त्वा मर्दयेच्चित्रफाम्बुना ॥ ३५ ॥

चराचरास्ये संपूर्यं टङ्कणेन निरुध्य च ।

माण्डे चूर्णप्रन्धिऽथ सिध्वा रुन्धीत मृन्मया ॥ ३६ ॥

१ क 'लीला' । २ क. 'तुल्यं' । ३ ट. 'रजनीयं वा लज्जचूर्णमन्वितम्' । ४ ग 'ताम्रा'
पूर्व । ५ ट. 'धुमपु' । ६ घ 'चाप' । ७ य 'त्वरे' क' । ८ घ 'ही मर्दयेच्चित्र' । ९ ज 'गन्धकम्' । १० य.
'क्षयः' । ११ घ 'तुल्यं' । १२ क ट. घ 'तनु' ।

शोषयित्वा पुटेद्वैतेऽरत्रिमात्रेऽपराह्वके ।
 स्वाङ्गशीतलमुद्धृत्य चूर्णयित्वाऽथ विन्यसेत् ॥ ३७ ॥
 एष लोकेश्वरो नाम पुष्टिवीर्यविवर्धनः ।
 गुञ्जाचतुष्टयं चाऽऽज्यं मरिचैश्च समन्वितम् ॥ ३८ ॥
 खादेत्परमया भक्त्या लोकेशे सर्वदर्शिनि ।
 अङ्गकाश्येऽग्निमान्द्ये च कासहिके रसो ह्यपम् ॥ ३९ ॥
 मरिचैर्घृतसंयुक्तैः प्रदातव्यो दिनत्रयम् ।
 लवणं वर्जयेत्तत्र साज्य सदधि भोजनम् ॥ ४० ॥
 एकविंशदिनं यावन्मरिचं सघृतं पिबेत् ।
 पथ्यं मृगाङ्गवद्देषं शयीतोत्तानपादतः ॥ ४१ ॥
 वमने संप्रवृत्ते तु गुडूचीद्रवमाहरेत् ।
 मधुना पापयेत्सार्धं दग्धवृन्ताकमाशयेत् ॥ ४२ ॥
 स्नान शीतलतोयेन मूर्ध्नि धारां विनिक्षिपेत् ।
 जाते श्लेष्मविकारे तु कदलीफलमाहरेत् ॥ ४३ ॥
 भृष्टा तन्मरिचैः सार्धं भोजयेत् श्लेष्मनुत्तपे ।
 आर्द्रकं मधुमिश्रं वा गुडार्द्रकमथापि वा ॥ ४४ ॥
 भृष्टा कुस्तुम्वरी^१ मापान्निस्तुपांश्वर्णयेत्ततः ।
 शर्कराघृतमिश्रं तद्ददीतारुचिशान्तपे ॥ ४५ ॥
 भृष्टा कुस्तुम्वरीं सम्यग्घृते शर्करया पिबेत् ।
 एलां मरिचसंयुक्तां यावद्द्वान्तिः प्रशाम्यति ॥ ४६ ॥
 अजर्मादं विडङ्ग च पिष्ट्वा तत्रेण पापयेत् ।
 क्रमिकोपप्रशान्तपथं काथं वातघ्नमुस्तयोः ॥ ४७ ॥
 संस्कृत्य दुग्धिकां बह्वी विरेके च प्रयोजयेत् ।
 ईपदृष्ट्वा जयाचूर्णं मधुना खादयेन्निशि ॥ ४८ ॥
 अङ्गुतीदे घृतेनाङ्गं मर्दयित्त्वोष्णवारिणा ।
 स्नापयेद्दोग्निण वैद्यो लोकनाथं^२ च संस्मेरेत् ॥ ४९ ॥

अथ वैद्यनाथरसः—शङ्खस्य वलय निष्कं चतुर्निष्कं वराटिकाः ।
 कर्पाशं नीलकटकं तुल्यं मन्थोश्मटङ्गणम् ॥ ५० ॥

१ ट 'टे गौ' । २ च 'चाज्यम्' । ३ ट 'खादयेत्परमया' । ४ च 'जाश्वे' । ५ च 'रीमीषनिस्तुना
 चूर्ण' । ६ च 'मधुनाशर्करया पिबेत्' । ७ च 'द्वातिप्रशान्तपे' । ८ क 'मोदा वि' । ९ ट 'ईपे कोष्' ।
 १० ग 'थ रम स्मरन्' । ११ क 'ठ ट स्मरन्' । १२ च 'निष्कां वराटिकाम्' । १३ क 'नीन्तुत्य च
 तालगन्धकटङ्गणम्' । १४ ग 'पालट' ।

हेतुं नागं रसं चार्धं निष्कांशं पूर्ववत्पुटेत् ।

वराट्चूर्णं मण्डूरकैल्पितालेपने पचेत् ॥ ५१ ॥

अस्यार्धमापं मरिचार्धमापं ताम्बूलवल्लीरसभावितं च ।

तत्पत्रलिप्तं मधुनाऽवलिह्वौद्धार्यं नवीनेन घृतेन वाऽपि ॥ ५२ ॥

नाडीमार्गे निर्गते चाल्पमल्पं पथ्यं भोज्यं लोकनाथोपदिष्टम् ।

यामे यामे चैवमामण्डलान्तात्सिद्धं सद्यः शोपजिह्वैघनाथः ॥ ५३ ॥

अथ लोकनाथः—अर्धार्धनिष्कौ रसतुल्यनागौ पृथक्पृथग्गन्धकटङ्ककर्मम् ।

शङ्खस्य कर्म मृतताम्रतो द्वौ वराटकानां नवसंपुटस्थान् ॥ ५४ ॥

पक्त्वा पचेदकंदलद्रवौद्रान्भूयोऽर्धभागेन करीपकाणाम् ।

अस्यार्धपादं मरिचार्धभागं गन्धाश्मनिष्कं च घृतेन लिह्यात् ॥ ५५ ॥

अश्रीयात्पूर्ववत्पथ्यं वासराण्येकविंशतिः ।

लोकनाथो रसो नाम्ना रोगराजनिघ्नन्तनः ॥ ५६ ॥

अथ प्राणनाथः—अपोरजो विंशतिनिष्कमानं विभावितं भृङ्गरसाढकेन ।

धत्तूरभौद्धीत्रिफलारसैर्धतुल्यांशताप्यं विपचेत्पुटेपु ॥ ५७ ॥

स्यैतं च निष्कं समभागतुल्यं गन्धोपलो द्वौ चतुरो वराटान् ।

पक्त्वा पुटाग्रौ समलोहचूर्णान्पचेत्तथा पूर्वैरसेन मिश्रान् ॥ ५८ ॥

चूर्णेऽस्मिन्मरिचाः सप्त तुल्यटङ्कणयोर्दश ।

संसृजेत्तत्पृथक्निष्कान्प्राणनाथाह्वयोदितः ॥ ५९ ॥

अर्धपादो रसाद्गन्धः केवलाद्राजपक्षिभिः ।

शोपोदराशौग्रहणीज्वरगुल्माद्युपहतैः ॥ ६० ॥

अथ वज्ररसः—कर्म सपरसत्त्वस्य पण्मापे हेन्नि विहुते ।

पणिष्कसूतं गन्धाश्मन्यष्टनिष्के प्रवेशितम् ॥ ६१ ॥

प्रवालमुक्ताफलयोश्चूर्णं हेमसमांशयोः ।

क्रमाद्विचित्रितुर्निष्के मृतापः सीसभास्करम् ॥ ६२ ॥

शौर्द्धैर्धमेन यामांस्त्रीन्मर्दितां चर्णितं पृथक् ।

द्वौ निष्कौ नीलैकटकं व्योमापस्कान्ततालाकात् ॥ ६३ ॥

१ ग.ट. तुल्यभाग रं । २ ट. 'कल्पनाले' । ३ घ. 'छाचर्य' । घ. 'साद्वैद्यगर्वानेन घृ' । ४ घ ट नवनी-
ते । ५ घ. 'ण्डलान्ते सेव्य स' । ६ घ. 'अर्धार्ध' । ७ घ. 'त्यमार्गा' । ८ ट. निष्क । ९ घ. 'स्यात् ।
१० स. 'वार्दयन्म्' । ११ ट. 'सिध्पानाम्' । १२ ट. 'विमज्जित' । १३ घ. 'भागोत्रि' । १४ घ. 'सार्धतु' ।
घ. 'सार्ध तु' । १५ घ. 'चेदसेपु । ज. 'चेत्पुट च । १६ घ. ट. 'सूनस्य नि' । १७ घ. 'पला द्वौ । ज. 'पटे
द्वौ । १८ घ. 'रसविमि' । १९ घ. 'रिचासप्त । घ. 'गिचान्तत । २० ज. 'जेत पृथ' । २१ घ 'ण्मा-
सा । २२ घ. 'चाद्वैर्ध' । २३ ग. 'एवटकव्यो' ।

अङ्गोल्लकङ्कुणीबीजतुत्येभ्यश्चतुरः पृथक् ।
 अष्टौ च टङ्गणक्षाराद्वराटानां च विशतिः ॥ ६४ ॥
 महाजम्बीरनीरस्य प्रस्थद्वंद्वेन पेपयेत् ।
 एतदष्टशरावस्थं शृद्धं स्वार्पास्तुपस्य च ॥ ६५ ॥
 करीपभारे च पचेदथमापद्भयं ततः ।
 एतावद्गन्धकात्पादं मरिचाद्भावितादपि ॥ ६६ ॥
 मधुनाऽऽलोहितं लिह्यात्ताम्बूलीपत्रलेपितम् ।
 गतेऽस्य घटिकामात्रे प्रतिपामं च पथ्यभुक् ॥ ६७ ॥
 नो चेदुदीपितो वह्निः क्षणाद्भातून्पैचत्पतः ।
 दिनमेक निपेठ्यै नं त्याज्यान्पार्मण्डलाच्यजेत् ॥ ६८ ॥
 ततःपरं यथेष्टाशी द्वादशाब्दं सुप्ती भवेत् ।
 एकमेकं दिनं भुक्त्वा वर्षे वर्षे महारसम् ॥ ६९ ॥
 वर्षादौ च त्यजेत्प्याज्यं द्वादशाब्दां जरां जयेत् ।
 एष वज्ररसो नाम क्षयपर्वतभेदनः ॥ ७० ॥

अथ महावीरः—निष्कौ द्वौ तुत्यभागस्य रसादेकं सुसंस्कृतात् ।

निष्कं विपस्य द्वौ तीक्ष्णात्कर्पाशं गन्धमौक्तिकात् ॥ ७१ ॥
 अग्निपर्णाहरिलताभृङ्गार्द्रसुरसारसैः ।
 मर्दितं लाङ्गलीकन्दप्रलिप्ते संपुटे पचेत् ॥ ७२ ॥
 अर्धपादं च पोटल्यां काकिन्पौ द्वे विपस्य च ।
 लिहेन्मरिचचूर्णं च मधुना पोटलीसमम् ॥ ७३ ॥
 क्षयग्रहण्यतीसारवह्निदौर्वलयकासिनाम् ।
 पाण्डुगुल्मचर्तां श्रेष्ठो महावीरो हितो रसः ॥ ७४ ॥
 अतिस्थूलस्य पूयासृक्कफानुद्धमतः क्षये ।
 नं योजयेत्क्षीररसान्विसंक्षोपक्रमत्वतः ॥ ७५ ॥

अथ पञ्चामृतपर्पटी—सुवर्णं रजतं ताम्रं सन्वाभ्रं कान्तलोहकम् ।

क्रमदृद्धमिदं सर्वं शाण्ण्यो नागवङ्गकौ ॥ ७६ ॥
 द्रावयित्त्वैकतः सर्वं रेतयित्वा ततश्चरेत् ।
 पृथक्पलमितं गन्धं शिलालं विनिधाय च ॥ ७७ ॥

१ क 'शूलन' । २ ट. 'न्यचेद्यतः । ३ घ 'ज्यै त्सां । ४ घ 'मण्डल त्त्रे' । ५ घ. 'दौ तत्यजे' । ६ ग. 'शान्दाभा घ 'शाब्द ज' । ७ च. 'पोटल्या । ८ घ. 'चेथो । ९ क. 'रो रसो दित । १० ज संयो । ११ च. 'ये क्षीर' । १२ क. 'दृद्धमतत्वतः ।

सर्वं खल्वे विनिक्षिप्य मर्दयेदम्लवर्गतः ।
 ताप्यं नीलाञ्जनं तालं शिलागन्धं च चूर्णितम् ॥ ७८ ॥
 दत्त्वा दत्त्वा पुष्टेत्तावद्यावद्विंशतिवारकम् ।
 लोहाद्विगुणमुत्तेन ततो द्विगुणगन्धतः ॥ ७९ ॥
 विधाय कज्जलीं श्लक्ष्णां क्षिप्त्वा तां लोहपात्रके ।
 द्रावयेद्भद्राङ्गारैर्मृदुभिश्चाथ निक्षिपेत् ॥ ८० ॥
 हेमादिपञ्चलोहानां भस्म चाथ विलोडयेत् ।
 अथ तत्कदलीपत्रे गोमयस्थे विनिक्षिपेत् ॥ ८१ ॥
 पत्रेणोनेन संछाद्य चिंपिटीं कुरु पक्षतः ।
 तस्योपरि क्षिपेत्सद्यो गोमयं स्तोकमेव च ॥ ८२ ॥
 स्वतः शीतं समाहृत्य पुनश्चूर्णं विधाय च ।
 निक्षिपेद्दूर्ध्वदण्डायां पालिकायां ततःपरम् ॥ ८३ ॥
 पूर्ववद्भद्राङ्गारैर्मृदुभिर्द्रावयेच्छनैः ।
 तुल्यालकशिलागन्धं पलार्धं विपभावित्तम् ॥ ८४ ॥
 पूर्ववद्द्वटिकातुल्यं तस्मादल्पं मुहुर्मुहुः ।
 जारयेत्पालिकामध्ये यथा दहन्न पर्यटी ॥ ८५ ॥
 पलिकेति विनिर्दिष्टा स्नेहक्षेपणयन्त्रिका ।
 जीर्णे तालादिके चूर्णे पटचूर्णं विधीयताम् ॥ ८६ ॥
 पूतीकरञ्जपट्टोलव्याग्नीसौभाञ्जनाङ्घ्रिभिः ।
 एतैः पञ्चपलैः काथं पोडशांशावशेषितम् ॥ ८७ ॥
 तेन काथेन संस्वेद्य शोपयेत्सप्तधा हि ताम् ।
 विपतिन्दुफलोद्भूतै रसैर्निगुण्डिकारसैः ॥ ८८ ॥
 विभाव्य पलिकामध्ये क्षिप्त्वा घदरवह्निना ।
 ईपत्प्रस्वेदनं कृत्वा स्यापपेदत्तिपक्षतः ॥ ८९ ॥
 उक्ता भैरवनाथेन स्यात्पञ्चामृतपर्यटी ।
 व्योपाज्यसहिता लीढा गुञ्जावीजेन संमिता ॥ ९० ॥
 सर्वलक्षणसंपूर्णं विनिहन्ति क्षयामयम् ।
 श्वासं कासं विपृच्चा च प्रमेहमुदरामयम् ॥ ९१ ॥

अरोचकं^१ च दुःसाध्यं प्रसेकं छादिहृद्भवम् ।
 अधिकं गुदरोगं च शूलकुष्ठान्पशेषतः ॥ ९२ ॥
 वातज्वरं च विड्वन्धं ग्रहणीं कफजान्मदान् ।
 एकैर्द्वन्द्वत्रिदोषोत्थान् रोगानन्यान्महागदान् ॥ ९३ ॥
 अग्निमान्द्यं विशेषेण रसोऽयं परमो मतः ।
 एवं समूह्य दातव्यो रसोऽयं भिषगुत्तमैः ॥ ९४ ॥
 तत्तद्भोगहरैर्यैर्गैस्तत्तद्भोगालुपानतः ।
 क्षयादिसर्वरोगघ्नी स्यात्पञ्चामृतपर्पटी ॥ ९५ ॥
 तैलसर्पपत्रिल्वाम्लकारवेष्टुकुसुम्भकम् ।
 त्यजेत्पारापतं मांसं वृन्ताकं कुक्कुटं तथा ॥ ९६ ॥

अथ राजावर्तरसः—युक्तं गन्धकपिष्ट्याऽयस्तालकं गन्धमाक्षिकम् ।
 युक्त्या तद्गन्धकं नीतं वृष्णाच्छदिनिवारणम् ॥ ९७ ॥
 राजावर्तो रसः शूल्वं मधुकं घृतपाचितम् ।
 मध्वाज्यशर्करायुक्तं हन्ति सर्वान्मदात्पयान् ॥ ९८ ॥
 राजावर्तरसः शूल्वं सूतगर्भे नियोजितम् ।
 यष्टीमधुरसैर्घृष्टं घृतमध्ये विपाचितम् ॥ ९९ ॥
 मध्वाज्यशर्करायुक्तं हन्ति सर्वान्मदात्पयान् ॥ १०० ॥ १६०८ ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूत्रोर्वाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चये
 राजयक्ष्मारुचिप्रसेकवान्तिहृद्भोगवृष्णामदात्पय-
 प्रकरणं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः ।

[अथार्शसां चिकित्सनम्]

अथार्शश्चिकित्सा—गुदस्य बहिरन्तर्वा जायन्ते चर्मकीलकाः ।
 सर्वरोगकरा. पुंसामशांसीति हि विश्रुताः ॥ १ ॥
 रुधिरस्त्राविणस्तेषां पिचजा परिकीर्तिताः ।
 वातजा नि.सहोत्थाना उदावर्तं प्रकुर्वते ॥ २ ॥

१ ग 'हृदम्' । २ ग 'वत्या सद्र' । ३ घ 'रक्त्वा' । ४ घ 'वर्तो र' । ५ घ 'रमे घृ' । ६ क.
 'जास्तु निदत्या' ।

अथार्शःकुठारः—श्वपथुं श्लेष्मजाः कुर्युः सर्वं कुर्युस्त्रिदोषजाः ।

शुद्धसूतं पलैकं तु द्विपलं शुद्धगन्धकम् ॥ ३ ॥

मृतं ताम्रं मृतं लोहं मत्पेकं तु पलत्रयम् ।

ऋषूपणं लाङ्गली दन्ती पीलुकं चित्रकं तथा ॥ ४ ॥

मत्पेकं द्विपलं योज्यं यवक्षारं च टङ्गणम् ।

उभौ पञ्चपलौ योज्यौ सैन्धवं पलपञ्चकम् ॥ ५ ॥

द्वात्रिंशत्पलगोमूत्रं स्तुहीक्षीरं च तत्समम् ।

मृद्वमिना पचेत्स्थाल्यां सर्वं यावत्सुपिण्डितम् ॥ ६ ॥

मापद्मय सदा स्वादेद्रसो ह्यर्शःकुठारकः ।

तक्रेण दाडिमाम्भोभिः पक्ककन्देन वाऽथ तत् ॥ ७ ॥

अथ सर्वलोकाश्रयोरसः—वचाहिङ्गुविडङ्गानि सैन्धवं जीरनागरम् ।

मरिच पिप्पलीकुष्ठं पथ्यावह्नचजमोदकम् ॥ ८ ॥

क्रमोत्तरगुणं चूर्णं सर्वेषां द्विगुणं गुडम् ।

कैर्यं चोष्णजलेनानुपिवेद्वाताशंसां जपेत् ॥ ९ ॥

मृतसूताभ्रहेमार्कतीक्ष्णमुण्डं सगन्धकम् ।

मण्डूरं माक्षिकं तुल्यं मर्द्यं कन्याद्रवैर्दिनम् ॥ १० ॥

अन्धमूपागतं पाच्यं त्रिदिनं तुपवह्निना ।

चूर्णितं सितपा मापं स्वादेत्पित्ताशंसां जपेत् ॥ ११ ॥

मृतं लोहं चेन्द्रपवं शुष्ठीभल्लातचित्रकम् ।

विल्वमज्जाविडङ्गानि पथ्या तुल्यं विचूर्णयेत् ॥ १२ ॥

सर्वतुल्यं गुडं योज्यं कर्पं भुक्त्वाऽशंसां जपेत् ।

श्लेष्मार्शंसः प्रशान्त्यर्थं देयमानन्दभैरवम् ॥ १३ ॥

मृतताम्रेण सतुल्यं देयं गुञ्जात्रय हि तत् ।

शुद्धं सूतं पलं गन्धं गन्धार्यं तालताप्यकम् ॥ १४ ॥

अमृतं रसकं चैव तालकैर्धविभागिकम् ।

एतेषां कज्जलीं कुर्याद्दृढं संमर्द्यं वासरम् ॥ १५ ॥

त्रिदिनं मर्दयेच्चाथ दत्त्वा निम्बुजलं खलु ।

वैटीकृत्य पिशोप्याथ काचकृष्णां निधापयेत् ॥ १६ ॥

निष्कतुल्याकपत्रेण पिधायोऽऽस्यं प्रयत्नतः ।
 सार्धाङ्गुलमितोत्सेधं मृत्स्रया तां विलेप्य च ॥ १७ ॥
 ततो भाण्डनृतीयांशे सिंक्तापरिपूरिते ।
 निधाय सिंक्तामूर्ध्नि सिंक्ताभिः प्रपूरयेत् ॥ १८ ॥
 रुद्ध्वाऽऽस्यं तदधो वह्निं ज्वालयेत्सार्धवासरम् ।
 स्वाङ्गुशीतलितं काचंपुटादाकृष्य तं रसम् ॥ १९ ॥
 पटचूर्णं विधायथ ताम्रमभ्रं पलद्वयम् ।
 पलार्धममृतं चैव मरिचं च चतुष्पलम् ॥
 एकीकृत्य क्षिपेत्सर्वं नारिकेलकरण्डके ॥ २० ॥
 साज्यो गुञ्जाद्विमानो हरति रसवरः सर्वलोकाश्रयोऽयं
 वातश्लेष्मोत्थरोगान्गुदजनितगदं शोषपाण्ड्यामयं च ।
 यक्षमाणं वातशूलं ज्वरमपि निखिलं वह्निमान्धं च गुल्मं
 तत्तद्रोगघ्नयोगैः सकलगदचयं दीपनं तत्क्षणेन ॥ २१ ॥

अथ मूलकुठारः—अर्शोघ्नं स्वरणं वक्ष्ये पुत्रक गृणु भद्रक ।
 पिप्पली पिप्पलीमूलं वनस्वरणचित्रकम् ॥ २२ ॥
 मरिचं कण्टकारी च रक्तपुष्पी समांशकम् ।
 पलमेकं पृथक्सर्वं श्लक्ष्णं हृदि पेपयेत् ॥ २३ ॥
 गजाजपशुमूत्रेषु शुभे भाण्डे विनिक्षिपेत् ।
 मृद्वभिना पचेत्सर्वं चूर्णशेषं यथा भवेत् ॥ २४ ॥
 लोणत्रयं च तत्रैव पलमेकं तु निक्षिपेत् ।
 अक्षममाणवटकान्कुर्यादेवं पृथक्पृथक् ॥ २५ ॥
 त्रिंशद्दिनानि मतिमानर्शोघ्नं दीपनं परम् ।
 घृतर्तकसमायुक्तं भोजनं संप्रदापयेत् ॥ २६ ॥
 गन्धकं तारताम्रं च कृत्वा चैकत्र पिष्टिकाम् ।
 तत्समं चाभ्रकं तीक्ष्णं गन्धकं पञ्चमांशकम् ॥ २७ ॥
 विषं च पौडशांशेन द्वौ भागौ सूतकस्थ च ।
 एकीकृत्य प्रयत्नेन जम्बीरद्रवमादितम् ॥ २८ ॥
 भाजने मृन्मये स्थाप्य वराकायेन भावयेत् ।
 दशमूलशताविंशोः काये पाच्यः क्रमेण हि ॥ २९ ॥

१ ग. निष्क तु । २ ग. 'यास्यम्' । ३ ग. ठ. ड. 'सेधां मृ' । ४ ग. विलिप्य । ५ क. 'चकृत्वाः
 कृप्य च त । ६ 'चकृत्वा आह' । ६ क. नाञ्जिरकं । ७ घ. शोणता । ८ ग. 'तकं मं' । ९ ग.
 'शतः । १० ट. 'वयो वा' ।

अथोत्तार्य प्रपत्नेन वटिकां कारयेद्बुधः ।
 गुञ्जात्रयप्रमाणेन गुदव्याधिं च शूलनुत् ॥ ३० ॥
 वरनागं तथा व्योमसत्त्वं शूलवं च तीक्ष्णकम् ।
 सर्वमेकत्र विद्राव्य क्षिप्त्वाऽलं चाल्पमल्पकम् ॥ ३१ ॥
 चालपेदनिशं यावत्तालकं त्रिगुणं खलु ।
 ततस्तेन विमर्चाथ पिष्टिं कुर्याद्रसेन हि ॥ ३२ ॥
 ततो भल्लातकीवृक्षमूलस्थाने खनेच्च ताम् ।
 मासादाकृष्य तां पिष्टिं गव्यदुग्धे विनिक्षिपेत् ॥ ३३ ॥
 ततो भल्लातकीतैलं हृतं पातालपन्नतः ।
 आपसे भाजने स्निग्धे पिष्टिकां विनिवेश्य च ॥ ३४ ॥
 प्रस्थमात्रं हि तत्तैलं जारयेदतिपन्नतः ।
 तत्तैलभावितीर्गन्धैः पुटित्वा भस्मतां व्रजेत् ॥ ३५ ॥
 ततः फार्तिकमौसोत्थकोरण्टदलजै रसैः ।
 रसं संमर्द्य संमर्द्य घर्भे संस्थाप्य मारयेत् ॥ ३६ ॥
 तद्रस्म मेलयेत्पूर्वभस्मना समभागिकम् ।
 वनसूरणनिर्गुण्ठी महाराष्ट्रीभर्कण्टिका ॥ ३७ ॥
 वज्रवल्ली शिखी चैषां रसैः पिष्ट्वा विशोषयेत् ।
 त्रिवारं मार्कवद्रावैर्द्रावपित्वा विशोषयेत् ॥ ३८ ॥
 चूर्णाकृत्वा प्रपत्नेन क्षिपेत्कापि करण्टके ॥ ३९ ॥
 सोऽपं मूलफुठारको रसवरो दीप्याभिर्वैल्लोत्तमा-
 संयुक्तः सचूतश्च वल्लतुलितः संसेवितो नाशयेत् ।
 अशांस्पानननासिकाक्षिगुदजान्यस्तुप्रपीडानि च
 धीदानं ग्रहणीं च गुल्मयकृती मांसं च पृष्ठासपान् ॥ ४० ॥

अथ महोदयप्रन्ययसारः—रसग्रस्तममुद्रीर्णगन्धरस्य पलत्रयम् ।

मृतसूतात्रताघ्रायः कर्पं कर्पं पृथक्पृथक् ॥ ४१ ॥

पलं हिङ्गुलचूर्णस्य माक्षिकम्य पलत्रयम् ।

पलं कर्पस्यकस्यापि विपस्यार्धपलं तथा ॥ ४२ ॥

१ प. द. "तपिः" २ प. "चारये" ३ ग. "वीक्ष्यमाणस्यो ग" ४ क. "वीक्ष्य कस्यापि" ५.
 "वीक्ष्य कस्यापि" ६ प. "कं ना निवे" ७ क. "सिन्धु मा" ८ क. "माये च पर" ९ ग. "न-
 सि" १० क. "विमर्चये" ११ प. "तस्य घनेन हि रसैः क" १२ ग. "पृथक्" १३ ग. "सि-
 वते" १४ प. "सिन्धु"

सप्ताहं मर्दयेत्सर्वं दत्त्वा चूर्णोदकं मुहुः । ४३ ॥
 ततस्तद्रोलकं कृत्वा सप्ताहं चाऽऽतपे क्षिपेत् ॥ ४३ ॥
 गुडचूर्णं शिलाचूर्णं लिम्पेदङ्गुलिकाघनम् ।
 त्रिपलं गन्धकं दत्त्वा कौश्यामथ च गोलकम् ॥ ४४ ॥
 गोलकस्योपरिष्ठाच्च क्षिपेत्तालपत्रपत्रम् ।
 संरुध्यातिप्रयत्नेन दद्याद्रजपुटं खलु ॥ ४५ ॥
 स्वाङ्गशीतलमाहृत्य गोलकं लेपनैः सह ।
 विचूर्णं सप्तवारं हि विपतिन्दुफलोद्भवैः ॥ ४६ ॥
 द्रवैरथाऽऽतपे शुष्कं क्षिपेद्रम्ये करण्डके ।
 त्रिंशदंशेन वैक्रान्तभस्म तस्मिन्विनिक्षिपेत् ॥ ४७ ॥
 अयं हि नन्दीश्वरसंप्रदिष्टो रसो विशिष्टः खलु रोगहन्ता ।
 निःशेषरोगेष्वहतप्रतापो महोदयप्रत्ययसारनामा ॥ ४८ ॥
 हन्यात्सर्वगुदामयान्क्षयगदं कुष्ठं च मन्दाग्नितां
 शूलाध्मानगदं कफं श्वसनतामुन्मादकापस्मृती ।
 सर्वा वातरुजो महाज्वरगदानानाप्रकारांस्तथा
 वातश्लेष्मभवं महामपचयं दुष्टग्रहण्यामयम् ॥ ४९ ॥
अथ कनकमुन्दरः—स्याद्रसं धौतमाक्षीकं कान्ताभ्रं नागहाटकम् ।
 पृथ्वीभंटेन संतुल्यं सर्वतुल्यं च गन्धकम् ॥ ५० ॥
 दत्त्वा विद्याधरे पत्रे पुटेदारण्यकोत्पलैः ।
 स्वाङ्गशीतलमुद्धृत्य न्यूपणेन विमिश्रयेत् ॥ ५१ ॥
 अशींव्याधौ कटीशूले चक्षुःशूले च दारुणे ।
 संनिपाते क्षये श्वासे कासे मन्दानले ज्वरे ॥ ५२ ॥
 कर्णशूले शिरःशूले दन्तशूले प्रयोजयेत् ।
 पीनसे प्लीह्नि हृच्छूले ग्रन्थिवाते च दारुणे ॥ ५३ ॥
 एकाङ्गे वा धनुर्वाते कम्पवाते च मुष्टिते ।
 ज्वरांश्च विपमान्सर्वान्दन्ति रोगाननेकधा ॥ ५४ ॥
 सेवितः पथ्ययोगेन रसः कनकमुन्दरः ।
 गुञ्जामात्रं ददीतास्य पयापुंक्तानुपानतः ॥ ५५ ॥

घृतेन संपुतो वाते मधुना पैत्तिके ज्वरे ।
 पिप्पल्या श्लेष्मिके देपं पित्तोद्भूते च चन्दनम् ॥ ५६ ॥
 तैक्रेण श्लेष्मवातोत्थे वातपित्ते घृतान्वितम् ।
 श्लेष्मपित्ते चाऽऽर्द्रकेण निर्गुण्ड्या सांनिपातिके ॥ ५७ ॥
 फलत्रयेण शूलेषु विषमेषु ज्वरेष्वथ ।
 आर्द्रकेणापवा दद्याद्द्विमान्चे विशेषतः ॥ ५८ ॥
 अभिष्येन्दे शिरःशूले गायत्रीबोलसंयुतम् ।
 पक्षिमांससमायुक्तं कफवाते च भूङ्छिते ॥ ५९ ॥
 एकाङ्गे च धनुर्वाते क्षीरयुक्तं च पीनसे ।
 पाण्डुरोगे क्षये कासे मरिचाज्यैश्च कामले ॥ ६० ॥
 क्षेमोदाविटङ्गैश्च नाभिशूलेऽग्निमान्द्यजित् ।
 रूक्षज्वरेऽरुचौ देपः कदलीफलसंयुतः ॥
 बोलेनार्धकटीशूले भापितं नागत्रोधिना ॥ ६१ ॥

अथ तीक्ष्णमुखः—नागं पारदगन्धकं त्रिलवणं वार्यकजं मेलये-
 देकैकं च पलं पलं त्रयमतः पञ्च क्रमान्मर्दयेत् ।
 सर्वं तद्विषसत्रपं तदनु तदत्वा पुटे भावनाः
 कुर्यात्सत्रिफेलाभिवेतसरसेः पञ्चाधिका विंशतिः ॥ ६२ ॥
 पञ्चैतत्क्रमशस्ततो गुडभवैर्दत्तोऽस्य वल्लो जलै-
 र्हन्त्यशांस्यसिलानि सूरणघृतैस्तरयान्नमस्मिन्दितम् ।
 अकेशः परिवर्ज्यतामिति मुनिः श्रीवामुदेवोऽवद-
 र्कूष्माण्डीफल्मापपायममतिव्यायाममर्कतपम् ॥ ६३ ॥

रसेन्द्रहेमाकैवडालगोल्मुरायसं लोहमलाभ्रगन्धाः ।

ताप्यं च फन्पारसमर्दितोऽयं एकः पुटेत्तीक्ष्णमुखोऽर्गसां रपात् ॥ ६४ ॥

अथार्शःकुठारः—श्रेष्ठादन्त्यग्रियुं गमत्रियटुकदन्तिनीपीलुं कुम्भं विषकं
 प्रस्ये मूत्रस्य सस्तुत्पपसि रसपलं द्वे पले गन्धकस्य ।
 लोहस्य त्रीणि ताम्रात्तुडवमथ रजःक्षारयोश्चापि पञ्च
 क्षिप्वा स्थाल्यां पचेत्तु ज्वेलनि दहनतश्चूर्णमर्शःकुठारः ॥ ६५ ॥

अथ त्रैलोक्यतिलकः—शुक्लकृष्णाभ्रकं मत्स्यं शोधितं काचट्टणम् ।

रेतपित्वा रजः कृत्वा भर्जयित्वा घृतेन तत् ॥ ६६ ॥

१ घ. मधुने । २ घ. तैलेन । ३ घ. मनिगन्ध । ४ घ. ट. 'ज्य' । ५ घ. 'पन्डरिग' । ६ घ. 'मू' । ७ घ. 'सा' । ८ घ. 'वर्ज' । ९ घ. 'प' । १० घ. 'र' । ११ घ. 'मु' । १२ घ. 'द्वय' । १३ घ. 'ज्व' । १४ घ. 'र' ।

भेष्टांशैस्स्यकोपेतं पुटेद्वारत्रयं ततः ।
 त्रिवारं त्रपवर्तेन लुङ्गस्वरसयोगिना ॥ ६७ ॥
 चतुर्वारं च वर्षाभूवासामत्स्पाक्षिकारसैः ।
 गुग्गुलुत्रिफलाकाथैस्त्रिंशद्द्वाराणि पन्नतः ॥ ६८ ॥
 तुल्यांशरसगन्धोत्थकज्जल्याऽष्टांशभागया ।
 पुटेत्पञ्चाशत्तं वारान्मर्दयेच्च पुटे पुटे ॥ ६९ ॥
 शोधितं रेतितं कान्तं सत्त्वं च घृतमर्दितम् ।
 पुटेदष्टांशदरदैः संपुतं लकुचाम्बुना ॥ ७० ॥
 दशवारं तथा सम्पत्कारं शुद्धं मनोह्वया ।
 तथा विंशतिवाराणि वलिना मीनद्वयसैः ॥ ७१ ॥
 दशवाराणि ताप्येन कृष्णगोघृतयोगिना ।
 उभयं समभागं तत्पुटेन्निर्गुण्डिकारसैः ॥ ७२ ॥
 रसगन्धोत्थकज्जल्या दशवारं पुटेत्पुनः ।
 तस्मिन्नष्टांशभागेन क्षिपेद्वैकान्तभस्मकम् ॥ ७३ ॥
 राजावर्तकलांशेन समभागेन पर्यटी ।
 तत्सर्वं परिमर्द्याथ भावयित्वाऽऽर्द्रकाम्बुना ॥ ७४ ॥
 गुडूच्याः स्वरसेनापि भूकदम्बरसेन वा ।
 भृङ्गराजरसेनापि चित्रमूलरसेन च ॥ ७५ ॥
 व्योपगञ्जाकिनीकन्दैर्भूयोऽप्यार्द्रद्रवेण च ।
 पटचूर्णमतः कृत्वा क्षिपेच्छुद्धकरण्डके ॥ ७६ ॥
 त्रैलोक्यतिलकः सोऽयं ख्यातः सर्वरसोत्तमः ।
 सर्वव्याधिहरः श्रीमाञ्छंभुना परिकीर्तितः ॥ ७७ ॥
 उदावर्तं च विड्बन्धं व्यथां च जठरोद्भवाम् ।
 लोहलं मन्दबुद्धित्वं शूलित्वमपि बन्धयताम् ॥ ७८ ॥
 सूतिरोगानशेषांश्च शूलं नानाविधं तथा ।
 परिणामारूपशूलं च तथा भिन्नात्समुत्कटम् ॥ ७९ ॥
 रक्तगुल्मं च नारीणां रजःशूलं च दुःसहम् ।
 श्लेष्मणं च पथ्यं च तत्तद्रोगानुरूपतः ॥ ८० ॥

१ क. ठ. घ. अष्टादशस्य तोये तु पुं। घ. अष्टादशोतुकोपेत। २ द. 'शसस्य'। ३ च. 'त्यबज'।
 ४ क. ठ. तीक्ष्णं च पूरभजितम्। ५ ग. 'कृष्णागो'। ६ घ. 'वर्त क'। ७ घ. 'शूर्प ततः'। ८ ग. 'सूक्त्य'।

अथार्शःकुठारावलेहः—कुसुम्भमृदुपत्राणि काञ्जिकेनैव पाचयेत् ।

शोकवद्गक्षयेन्नित्यमशौरोगमशान्तये ॥ ८१ ॥

देवदाल्याश्च वीजानि सैन्धवेन सूक्ष्णितम् ।

आरनालेन लेपोऽयं मूलरोगानिकृन्तनः ॥ ८२ ॥

काञ्चनीकुसुमं चूर्ण्यं शङ्खचूर्णं मनःशिलाम् ।

गजपिप्पलिकातोपैर्लेहो ह्यर्शःकुठारकः ॥ ८३ ॥

देवदाल्याः कपायेण ह्यशौघं शौचमाचरेत् ।

गुदनिःसरणं चाथ शान्तिमापाति नान्यथा ॥ ८४ ॥

आरनालेन संपिष्टा सवीजा कटुतुम्बिका ।

सगुढा हन्ति लेपेन दुर्नामानि समूलतः ॥ ८५ ॥

पीलुतैलेन संलिप्ता वर्तिका गुदमध्यगा ।

घातपत्यर्शासां शीघ्रं संकलां वेदनां क्वचित् ॥ ८६ ॥

अर्कक्षीरं स्नुहीकाण्डं कटुकालावुपत्रकम् ।

करंजं छागमूत्रेण लेपः स्वाव्यर्शासां हितः ।

शिग्रुमूलार्कजैः पत्रैर्लेपनं हितमर्शासाम् ॥ ८७ ॥ १६२५ ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूनुर्वाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चयेऽ-

शौधिकारो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

अथ षोडशोऽध्यायः ।

[अथोदावर्तादिचिकित्सनम् ।]

अथोदावर्तचिकित्सा—रुक्षैः कोद्रवजीर्णमुद्गरचणकैः क्रुद्धोऽनिर्लोऽधोवद-

न्रुद्ध्वा वेर्मं मलं विशोष्य कुरुते विष्णुमूत्रसङ्गं ततः ।

हृत्पृष्ठोदरवस्तिमस्तकरुजः सश्वासकासं ज्वरं

गच्छन्नूर्ध्वमसौ हि नूनमनिशं कोपादुदावर्तयेत् ॥ १ ॥

अथोदावर्तहरं घृतम्—कटुष्विहङ्गसिन्धूत्यत्रिवृद्धन्तीवचाभयाः ।

चित्रकस्य तु मूलं च चूर्णीकृत्य पंचेद्घृतम् ॥ २ ॥

१ ख. निष्कार्यं मशं । २ क. चूर्ण्यं । ग. चूर्णं । ३ क. ठ. शङ्खचूर्णं । क. द. लोहचूर्णं । ४ ख. शिला । ५ ख. लेहो ह्यं । ६ घ. कापिशान्तिं प्राप्नोति । ७ क. समूत्रतः । ८ ग. सा लिप्ता । ९ घ. पातं । १० घ. न वली वे । अ. न वलीवेदना । ११ ग. रश्म्याः । १२ ख. लोचोदरस्य । १३ घ. वर्तमं । द. वर्तयं । १४ ट. महनाः को । १५ द. तैहृत् । १६ घ. वलीहृत्य । १७ ज. घृत-
त्पेद ।-

चतुर्गुणे भवां क्षीरे युक्तं सूक्ष्मीरमात्रया ।

उदावर्तोदरानाहान्दन्ति पानेन सर्वथा ॥ ३ ॥

अथातिसारचिकित्सा—अत्यम्बुपानतिलपिष्टविद्धकृष्ण-
शुष्कामिपाध्यशनवद्धमलग्रहाद्यैः ।

कुद्धोऽनिलोऽतिसरणाय च कॅल्पितोऽग्निं

हत्वा मलं शिथिलयन्नपि तोयधोतून् ॥ ४ ॥

अथ दर्दुररसः—सृष्टक्ष्णतीक्ष्णचूर्णं तु रसेन्द्रसमभागिकम् ।

काञ्चनाररसैर्घृष्ट्वा सर्वातीसारनाशनम् ॥ ५ ॥

पिष्टः समेन तीक्ष्णेन काञ्चनाराम्बुमर्दितः ।

पुष्टपाकोऽतिसारघ्नः सूतोऽयं दर्दुराह्वयः ॥ ६ ॥

अथाऽऽनन्दभैरवः—हिङ्गुलं वत्सनाभं च मरिचं ठङ्गुणं कणा ।

मर्दयेत्समभागं च रसो ह्यानन्दभैरवः ॥ ७ ॥

गुञ्जैकां वींऽर्धगुञ्जां वा बलं ज्ञात्वा प्रदापयेत् ।

मधुना लेहयेच्चानु कुटजस्य फेले त्वचम् ॥ ८ ॥

चूर्णितं कर्पमात्रं तु त्रिदोषोत्थातिसारजित् ।

दधपन्नं दापयेत्पथ्यं गवाज्यं तक्रमेव वा ॥ ९ ॥

पिपासायां जलं सीतं विजया च हिता निंशा ॥ १० ॥

अथ सुधारसः—पृथक्पलिकगन्धात्रमसूतसंजातकज्जलीम् ।

प्रद्राव्य निक्षिपेद्योम पलिकं गतचन्द्रिकम् ॥ ११ ॥

काष्ठेनाऽऽलोक्य तत्सर्वं क्षिपेत्कुटजपत्रके ।

पुनः संचूर्ण्य यत्नेन भावयेत्तदनन्तरम् ॥ १२ ॥

वालतिन्दुफलद्रावैः क्षीरैकौदुम्बरैस्तथा ।

अरलुत्वग्रसैश्चापि दुग्धिनीस्वरसैस्तथा ॥ १३ ॥

पुष्टपाकस्य बालस्य दाडिमस्य रसैः शुभैः ।

कृष्णकाम्बोजिकामूलरसैः कुटजवल्कलैः ॥ १४ ॥

तुल्येषांशविश्वेगान्धारीचूर्णं द्विपलिकं क्षिपेत् ।

मुस्तावत्सकृदीप्याग्निमोचसारं सजीरकम् ॥ १५ ॥

१ ड. 'गुण ग' । क. ठ. 'गुण ग' क्षीरयुक्तं सूत्रपलमा । २ ड. 'वदा । ३ क. ठ. 'शुष्कविषा' ।
४ ड. ठ. 'यत्नेऽग्नि' । ५ ड. 'धानुम्' । ६ ड. 'मचारितम्' । ७ ड. 'घृष्टं स' । ८ घ. 'त्यकोऽग्नि' ।
९ क. 'भोगेन र' । १० घ ड वा द्विगु' । ११ च यत् । ड. 'पत्न्य' । १२ ख निशि । १३ घ. क्षीर-
योदु' । १४ ड. पुष्टवत्स । १५ घ. 'त्यांश वि' । १६ घ. 'भगन्धा' । १७ घ मुन्त' ।

वत्सनाभं च कर्पाशं प्रत्येकं तत्र निक्षिपेत् ।
 विचूर्ण्य भावयेद्भूयः शुण्ठीकायेन सप्तधा ॥ १६ ॥
 इत्थं सिद्धो रसः पिष्टः करण्डे विनिवेशयेत् ।
 सुधासार इति रूपातः सुधासारसमद्युतिः ॥ १७ ॥
 दीपनः पाचनो ग्राही हृद्यो रुचिकरस्तथा ।
 दोषत्रयातिसारं च दुर्जयं भेषजान्तरैः ॥ १८ ॥
 शोमां चैवाऽऽमरक्तं च ज्वरातीसारमेव च ।
 सातिसारां विपूर्यां च प्रतिवध्नाति तत्क्षणात् ॥ १९ ॥

अथ सुधासाररसः—मान्यमानव्यतिक्रान्तिरिव पुष्पफलोदयम् ।

पिष्टविश्वब्दकल्केन विधाय खलु चर्किकाम् ॥ २० ॥

निक्षिपेत्स्वेदनीयन्ने पक्त्वाऽर्धघटिकाविधि ।

आकृष्य तज्जलैरेवं सप्तमं हरेद्रसम् ॥ २१ ॥

सुधासाररसं तत्र क्षिप्त्वा धान्यकसंभितम् ।

पूर्वोदितेषु रोगेषु प्रददीत भिषग्वरः ॥ २२ ॥

गोतक्रेणाजदधा वा पथ्यं देयं हितं मितम् ।

बालरम्भाफलं गुर्वाफलं विल्वफलं तथा ॥

आम्रपेशी च मधुकं वृन्ताकं च प्रशस्यते ॥ २३ ॥

सर्वातिसारं ग्रहणीं च हिकां मन्दाग्निमानाहमरोचकं च ।

निहन्ति सद्यो विहितामपाके द्वित्रिप्रयोगेण रसोत्तमोऽयम् ॥ २४ ॥

साम्बुस्थालीमुखावद्धे वत्त्रे पाक्यं निधाय च ।

पिधाय पच्यते यत्र स्वेदनीपन्नमुच्यते ॥ २५ ॥ इदमेव कुन्दपन्नम् ।

अथ लोकेश्वरः—द्वी भागौ गन्धकस्याष्टौ शङ्खचूर्णस्य योजयेत् ।

एकमेव रसस्पांशमर्कक्षीरेण मर्दयेत् ॥ २६ ॥

चित्रकस्य द्रवेणैव शोषयित्वा पुनः पुनः ।

एकीकृत्य रसेनाथ क्षारं दत्त्वा तदर्धकम् ॥ २७ ॥

अर्कक्षीरेण कुर्वीत गोलकानथ शोषयेत् ।

निरुध्य चूर्णलिप्तेऽथ भाण्डे दद्यात्पुटं तथा ॥ २८ ॥

१ ग. द. 'धारसमं' । २ ट. दुर्धर । ३ च. आम । ४ घ. मान्यामान्यव्यो । ५ ग. 'प्रान्तति' ।
 ६ ट. पुण्यम् । ७ च. पिधाय । ८ ग. 'त्रिकम्' । ९ ग. 'दनाय' । १० घ. 'मर्दाह' । ११ ग. 'कुन्दप' ।
 १२ क. तत ।

लोकनाथरसो ह्येष ग्रहणीरोगकृन्तनः ॥ २९ ॥

गुञ्जाचतुष्टयं चास्य मरीचाज्यसमन्वितम् ।

ददीत दधिभक्तं च पथ्यं लोकेश्वरे तथा ॥ ३० ॥

अथ लोकनाथः—मृतपारदभागैकं चत्वारः शुद्धगन्धकात् ।

पामं च मर्दयेत्खल्वे तेन पूर्णा वराटकाः ॥ ३१ ॥

टङ्कणं तु गवां क्षीरैः पिष्ट्वा तेन मुखं लिपेत् ।

वराटानां प्रयत्नेन रुद्ध्वा भाण्डे पुटे पचेत् ॥ ३२ ॥

स्वाङ्गशीतं समुद्धृत्य ततश्चूर्ण्या वराटकाः ।

लोकनाथरसो नाम्ना क्षौद्रैर्गुञ्जाचतुष्टयम् ॥ ३३ ॥

नागरातिविपामुस्तादेवदारुवचान्वितम् ।

कषायमनुपानं स्याद्वातातीसारनाशनः ॥ ३४ ॥

अथ पणिष्कतैलम्—पणिष्कं तिलतैलस्य निष्कं जम्बीरजं रसम् ।

लवणं पञ्चगुञ्जं च अद्भुत्या मर्दयेद्दृढम् ॥

आमवातातिसारघ्नं लिहेत्पथ्यं च पूर्ववत् ॥ ३५ ॥

अथ नागसुन्दरः—नागभस्मरसव्योमगन्धैरर्घपलोन्मितैः ।

कुर्वीत कज्जलीं श्लक्ष्णां प्रक्षिपेत्तदनन्तरम् ॥ ३६ ॥

द्विपलोन्मितरालायां हुतायां परिमिश्रिताम् ॥ ३७ ॥

धृष्टैर्यक्षाक्षसिन्धुत्थवचाव्योपद्विजीरकैः ।

सपथ्याविजयीदिव्यैस्तुल्यांशैरवचूर्णितैः ॥ ३८ ॥

भेलपेत्प्राक्तनं कलकं भावयेत्तदनन्तरम् ।

महानिम्बत्वंचासारैः काम्बोजीमूलजद्रवैः ॥ ३९ ॥

रसैर्नागवलायाश्च गुडून्पाश्च त्रिधा त्रिधा ।

ततश्च गुटिका कार्पा वदरास्थिप्रमाणतः ॥ ४० ॥

हन्यादेव हि नागसुन्दररसो वल्लोन्मितः सेवितो ।

नानातीसरणामयं गुदपरिभ्रंशं तथा विम्बिशम् ॥ ४१ ॥

अथ ग्रहणीनिदानम्—मलं संश्लक्ष्य संश्लक्ष्य कदाचिंघदि रेचयेत् ।

अरुचिः श्वपथुर्मान्द्यं ग्रहणीरोगलक्षणम् ॥ ४२ ॥

अथ ग्रहण्यां वज्रकपाटः—भृतसूताभ्रकं गन्धं यवक्षारं सट्टकणम् ।

वचा जया समं सर्वं जयन्तीभृङ्गैजद्रवैः ॥ ४३ ॥

१ ग. ड. 'नाथो रं' । २ घ. ड. 'यथा' । ३ घ. 'यामिक मं' । ४ घ. 'राटिका' । ५ घ. 'वर्ण्ये वराटिकाः' । ६ घ. 'क्षीरे गु' । ७ ग. 'शनम्' । ८ क. 'दत्ताया' । ९ घ. 'भ्रिना' । १० घ. 'मृष्टैर्' । ११ घ. 'पारिप्लु' । १२ घ. 'लवः सा' । १३ क. 'चिदतिरे' । १४ घ. 'मृतं मं' । १५ क. 'इजैर्दे' ।

सजम्बीरैरुपहं मेद्यं शोपयेत्तं च गोलकम् ।
मन्दवह्नी शनैः स्वेद्यं यामार्धं लोहपात्रके ॥ ४४ ॥

रससाम्ये प्रतिविषा देया मोचरसस्तथा ।

भावयेद्विजयाद्रवैः शोष्यं पेप्यं च सप्तधा ॥

रसो वज्रकपाटोऽयं निष्कार्यं मधुना लिहेत् ॥ ४५ ॥

अथायमेवाग्नि कुमारः—वह्निशुण्ठी विहं त्रिल्वं लवणं पेपयेत्समम् ।

पित्रेदुष्णाग्निमांसा चानु वातोत्थां ग्रहणीं जयेत् ॥ ४६ ॥

दग्धां कपर्दिकां पिष्ट्वा न्यूपणं टट्ठणं विपम् ।

गन्धकं शृङ्गैःसूतं च तुल्यं जम्बीरजैर्द्रवैः ॥ ४७ ॥

मर्दयेद्भक्षयेन्मापं मरिचाज्यं लिहेदनु ।

निहन्ति ग्रहणीरोगं पथ्यं तकौदनं हितम् ॥ ४८ ॥

अथ कनकसुन्दरः—दग्धशम्बुकसिन्धूत्यं तुल्यं क्षौद्रेण लेहयेत् ।

निष्कैकैकं निहन्त्याथ ग्रहणीरोगमुत्कटम् ॥ ४९ ॥

हिङ्गुलं मरिचं गन्धं पिप्पली टट्ठणं विपम् ।

कनकस्य च वीजानि समांशं विजयाद्रवैः ॥ ५० ॥

मर्दयेद्याममात्रं तु चणमात्रं वटीकृतम् ।

भक्षयेद्ग्रहणीं हन्ति रसः कनकसुन्दरः ॥ ५१ ॥

अग्निमान्द्यं ज्वरं तीव्रमतिसारं च नाशयेत् ।

दध्यन्नं दापयेत्पथ्यं गैव्याजं तक्रमेव वा ॥ ५२ ॥

अथ चण्डसंग्रहगदैककपाटः ।

रसाभ्रगन्धाः क्रमवृद्धभागा जपारसेन त्रिदिनं विमर्थाः ।

गद्याणकार्थं मधुना समेतं दधीत पथ्यं दधिभक्तकं च ॥ ५३ ॥

सौवर्चलं जीरकैधान्ययुग्मं जपापवानीकणनागरं च ।

कपित्थसारणे समं प्रष्ट्या दधीत तक्रं निशि तीव्र पिप्पे ॥ ५४ ॥

गद्याणमात्रं मधुस्वण्डयुक्तं तैक्रेण युक्तं त्वरुचिप्रशान्त्यै ।

वातप्रधाने च कफप्रधाने रात्रौ कपायं कुटजस्य दद्यात् ॥ ५५ ॥

* ट. महणीकपाटः ।

१ क. मर्दं । २ ट. 'यस्य गो' । ३ क. 'साम्यमे' । ४ ट. 'साम्यं प्र' । ५ ट. 'देयो मोचरसै' ।
६ घ. 'सोपये' । ७ ग. 'विहं' । ८ ग. 'सप्तधा' । ९ घ. 'दग्ध श' । १० क. ट.
हरेण । ११ ग. ट. गवज । १२ घ. 'मिषममम्' । १३ क. 'न्युपणान्य ज' । १४ ट. 'मुदेव' ।

क्रशान्वजाजीद्वयमाक्षिकेण कटुत्रयेणापि युतं त्वनुष्णम् ।
 शार्देरिकाजीरकपुग्मधान्यं दुग्धेन्दुशाकाय ददीत दध्ना ॥ ५६ ॥
 हिङ्गुलोत्थितमहेश्वरबीजं पातयन्नविधिना हरणीयम् ।
 गन्धटङ्गणमृताभ्रकतुल्यं कोकिलौक्षमथ चाऽऽपसखल्वे ॥ ५७ ॥
 मर्दनीयमभिधारणयुक्ते धूमहीनदहनोपरिसंस्थे ।
 यावदेव जलशोषणदक्षो जीरकार्द्रकयुतेन स वल्लः ॥ ५८ ॥
 संग्रहज्वरमत्तिस्तित्तुलमानर्शासां च विनिहन्ति समूहम् ।
 वासुदेवकथितो रसरजश्रण्डसंग्रहगदैककपाटः ॥ ५९ ॥

अथ लघुसिद्धाभ्रकः—समंशं रसगन्धाभ्रदरदं च विशेषीधितम् ।

लौहाखल्वे विनिक्षिप्य गवाज्येन समन्वितम् ॥ ६० ॥

मर्दकेनापि लौहेन मर्दयेद्विसंद्रयम् ।

द्रोणीचूड्यां न्यसेत्खल्वं साङ्गारायां प्रयत्नतः ॥ ६१ ॥

इति सिद्धो रसेन्द्रोऽयं लघुसिद्धाभ्रको मतः ।

वल्लतुल्यो रसो जीरवारिणा सहितः *प्रगे ॥ ६२ ॥

पीतो हरति वेगेन ग्रहणीमतिदुर्धराम् ।

अतिसारं महाघोरं सातिसारं ज्वरं तथा ॥ ६३ ॥

पाचनो दीपनो हृद्यो गौत्रे लाघवकारकः ।

नागार्जुनेन कथितः सद्यः प्रत्ययकारकः ॥ ६४ ॥

अथ सर्वाण्यवटी—रसं पलमितं तुल्यं शुद्धनागेन संपुतम् ।

द्रावयित्वाऽऽपसे पात्रे सतैले निक्षिपेत्क्षितौ ॥ ६५ ॥

ततो धृतं विनिक्षिप्य गन्धके तद्विलोड्य च ।

पुनरापसपात्रे तत्क्षिप्त्वा प्रद्राव्य निक्षिपेत् ॥ ६६ ॥

तत्तुल्यं जारयेत्तान् पुनः संचूर्ण्य पूर्ववत् ।

तत्तुल्यां जारयेत्सम्पक्वुनटीं परिशीयिताम् ॥ ६७ ॥

तत्तुल्यं चूर्णितं तस्मिन्निक्षिपेन्नागं निरुत्थकम् ।

तावदेव मृतं ताप्यं सर्वमन्यच्च तत्समम् ॥ ६८ ॥

* क. प्रभाते ।

१ द. 'णाभियुत त्वनुष्णम्' । २ घ. 'चाद्वेरि' । ३ घ. ठ. ड. 'दुग्धेन्दु' । ४ द. 'दुग्धं च शा' । ५ द. 'दुलस्थित' । ५ घ. 'तुल्यं को' । ६ 'लाज्यमयवऽऽ' । ७ द. 'जीरस्य सल्लेन' । ८ द. 'ग्रहे ज्व' । ९ द. 'माशर' । १० द. 'शाति' । ११ घ. 'सवर' । १२ ग. 'गात्र' । १३ घ. 'हुते' । १४ घ. 'गिते त' । १५ ग. 'सर्ग' ।

तीक्ष्णापः स्वपरं व्योम हिङ्गुलं च शिलाजतु ।
 पृथक्कपांशमानेन पट्टोलं कट्फलं मिशी ॥ ६९ ॥
 दीप्यकं च चतुर्जातं रेणुकोशीरवेष्टकम् ।
 तुम्बरुं भाङ्गिकां रास्त्रां कङ्गोलं चौरपुष्करम् ॥ ७० ॥
 रिङ्गणीं चिरतित्तं च बीजान्युन्मत्तकस्य च ।
 पलद्वयं च लाङ्गल्याः सर्वेषां द्वादशांशकम् ॥ ७१ ॥
 वत्सनाभं सितं भूरि विनिक्षिप्य ततः परम् ।
 त्रिफलांनां दशाङ्घ्रीणां कपायेण ततः परम् ॥ ७२ ॥
 जपन्त्याद्रकवासानां मार्कवस्य रसेस्तथा ।
 भावयित्वा च कर्तव्या वटकाश्रणकोन्मिताः ॥ ७३ ॥
 एकैका वटिका सेव्या कुर्यात्तीव्रतरां क्षुधाम् ।
 विपूचीं सर्वतो हिकां सेव्यं स्वाद्दु च शीतलम् ॥ ७४ ॥
 सामां च ग्रहणीं सदाङ्गुतुदनं शोपोत्कटं पाण्डुता-
 मार्तं वातकफत्रिदोपजनितां शूलं च गुल्मामयम् ।
 हिक्काध्मानविपूचिकां च कसनं श्वासाशीसां विद्रधि
 सर्वारोग्यवट्टी क्षणाद्विजयते रोगांस्तथाऽन्यानपि ॥ ७५ ॥
अथ ग्रहणीगजकेसरी—रसगन्धकयोः कृत्वा कज्जलीं तुल्यभागयोः ।
 द्रावयित्वाऽऽयसे पात्रे रसतुल्यं विनिक्षिपेत् ॥ ७६ ॥
 चराचरभवं भस्म तत्र माक्षिकसंभवम् ।
 गन्धपापाणसहितं पात्रे लोहमये क्षिपेत् ॥ ७७ ॥
 तत्काष्ठेन विलोड्याथ निक्षिपेत्कदलीदले ।
 सर्वं समांशकं कृत्वा रसे चार्धांशिकं क्षिपेत् ॥ ७८ ॥
 चराचरभवं भस्म गन्धपापाणसाधितम् ।
 तत्काष्ठेन विलोड्याथ निक्षिपेत्कदलीदले ॥ ७९ ॥
 तत आच्छाद्य संचूर्ण्य निधायाऽऽयसमाजने ॥ ८० ॥
 अक्षमात्रं क्षिपेद्भस्म तत्र माक्षिकसंभवम् ।
 सम्पृह्निश्चन्द्रतां नीतं व्योमभस्म पलीन्मितम् ॥ ८१ ॥
 विपं विपां च गन्धारीं मोचसारं सजीरकम् ।
 सर्वं समांशकं कृत्वा रसे चार्धांशतः क्षिपेत् ॥ ८२ ॥

सर्वमेतन्मर्दयित्वा भावयेदतिपन्नतः ।
जयन्त्या च महाराष्ट्र्या गैजाङ्गिन्याऽश्वगन्धया ॥ ८३ ॥
पञ्चकोलकपायैश्च कुर्पाञ्चूर्णं ततः परम् ।
इतं सिद्धो रसः सोऽयं ग्रहणीगजकेसरी ॥ ८४ ॥
नामतो नन्दिना प्रोक्तः कर्मतश्च मुर्धानिधिः ।
वल्लेन प्रमितश्चायं रसः शुष्क्या घृताक्तया ॥ ८५ ॥
सेवितो ग्रहणीं हन्ति सत्सङ्ग इव विग्रहम् ।
पथ्यमत्र प्रदातव्यं स्वल्पाज्यं दधितर्क्युक् ॥ ८६ ॥
हितं मितं च विशदं लघु ग्राहि रुचिप्रदम् ।
पाचनो दीपनोऽत्यर्थमामग्नो रुचिकारकः ॥ ८७ ॥
तत्तदौषधयोगेन सर्वातीसारनाशनः ।
वैघ्रात्पि मलं शीघ्रं नाऽऽध्मानं कुरुते वृणाम् ॥ ८८ ॥

अथ शीघ्रप्रभावः—पारदं गन्धकं व्योम तीक्ष्णं तालं मनःशिला ।

सौवीरमञ्जनं शृङ्गं विमलं च समांशकम् ॥ ८९ ॥
एभिः कज्जलिकां कृत्वा स्वल्पतैलेन भर्जयेत् ।
ग्रन्थिकं जीरकं चित्रं दीप्यकं मुस्तकं विपम् ॥ ९० ॥
वालाग्रं चालविल्वं च मोचसारं समांशकम् ।
विचूर्ण्य पूर्ववत्कल्कं तदर्धेन विनिक्षिपेत् ॥ ९१ ॥
पुनर्विमर्दयेद्यन्नादेकरूपं भवेद्यथा ।

भावयेत्सप्त वाराणि पञ्चकोलकपायतः ॥ ९२ ॥
अरलत्वग्रसेनापि दशं वाराणि भावयेत् ।
अनेन क्रमयोगेन रसो निष्पद्यते ह्ययम् ॥ ९३ ॥
जग्धो विश्वघनाम्बुना स हि रसः शीघ्रप्रभावाभिधो
निष्कार्धप्रमितो महाग्रहणिकारोगेऽतिसारामये ।

आध्माने ग्रहणीभवे रूचिहते वाते च मन्दानले
मुक्ते र्चापि मले पुनश्चेलमलाशङ्कामु हिक्कामु च ॥ ९४ ॥

वाह्निज्वालावटी—कपर्दतुल्यं रसगन्धकैलकं लोहं मृतं टङ्गणकं च तुल्यम् ।

जयारसेनैकदिनं विमर्द्य चूर्णेन संपेष्य पुंटेत भाण्डे ॥
ददीत तां पोटलिकां च दोषत्रयप्रधानग्रहणीनिवृत्त्यै ॥ ९५ ॥

१ घ. तस्मिन् मर्दयित्वाऽथ । २ द. गजान्या । द. गुजान्याजग । ३ घ. 'पातमः ।
४ द. 'कमुक् । ५ द. मभनपि । ६ द. 'शया परि भा' । ७ ग. 'रुचिहते । च. रुचिकरो । ८ घ.
वाऽपि । ९ ख. 'थ समलाशङ्क च हि' । १० ग. 'कल्प लो' । ११ च. पुंटेत ।

नष्टपिष्टौ चतुर्भाषमेकैकं रसगन्धयोः ।

॥ अन्नकं मापमानं च मातुलुङ्गाम्लमर्दितम् ॥ ९६ ॥

शोधितं सप्तधा चैव द्विमापं न्यूपणं पृथक् ॥ ९७ ॥

त्रिशूली भृङ्गं शार्ङ्गेरी सातला तीक्ष्णपर्णिका ।

श्वेताऽपराजिता कन्या मत्स्याक्षी ग्रीष्ममुन्दरा ॥ ९८ ॥

करिणी कर्णामोटी च रुदन्तीचित्रकार्द्वैकात् ।

धत्तूरकौकमाचीभ्यां मुसल्पाश्च पृथग्रसैः ॥ ९९ ॥

मर्दितं द्विपलैः कुर्याद्द्विटिका मापसंमिता ।

ग्रहण्यां पर्णखण्डेन व्योपयुक्ता निपेविता ॥ १०० ॥

अरुचिं राजयश्माणं मन्दाग्निं स्रक्तिकागदान् ।

शमयेद्द्विटिका नाम्ना वह्निज्वालेति गीयते ॥ १०१ ॥

अथ वज्रधरः—रसगन्धकताघ्राभ्रं क्षारादीनिचरुणावृषम् ।

अपामार्गस्य च क्षारं लवणं द्विद्विमापकम् ॥ १०२ ॥

शार्ङ्गेर्षा हस्तिशृण्व्याश्च रसैः पिष्टं पचेत्पुटे ।

भक्षयित्वा ततो गुक्षां ग्रहण्यां काञ्जिकं पिबेत् ॥ १०३ ॥

पेक्तिशूले च कासे च मन्दाग्नावाद्रकद्रवम् ।

आम्लपित्ते च धारोष्णं क्षीरं वज्रधरो ह्यपम् ॥ १०४ ॥

अथ ग्रहणीकपाटः—रसेन्द्रगन्धातिभयाग्निपात्रं क्षारद्वयं मोचरसो वचा च ।

जपाच जम्बीररसेन पिष्टं पिण्डीकृतं स्याद्ग्रहणीकपाटः ॥ १०५ ॥

तस्याष्टमायान्मधुना प्रभाते शम्बूकभस्माज्जमधूनि लिङ्घात् ।

सक्षीरिणीजीरकमाणिमन्धतीक्ष्णानि चाऽऽदौ दधिभोजनं च ॥ १०६ ॥

मुस्तावत्सरुपाठाग्निव्योपप्रतिविपाविपम् ।

धातकीमोचनिर्पासशृतास्थि ग्रहणीहरम् ॥ १०७ ॥

[इति ग्रहणीप्रकरणम् ।

अथाजीर्णचिकित्सा—विरेको जठरे शून्यो वमनं च सुदुर्मुहुः ।

हस्तपादादिसंकोचः सर्वाजीर्णस्य लक्षणम् ॥ १०८ ॥

अथाजीर्णकण्टकः—शुद्धयुतं विषं गन्धं सर्वं समविनृणितम् ।

मरिचं सर्वतुल्यांशं कण्टकायाः फल्द्रवैः ॥ १०९ ॥

१ ग. 'पिष्टे च' । २ घ. ह. 'मोर्षा प्रत्येक रसगन्धयोः' । ३ घ. ह. 'वादेर्षा' । ४ च. ट. 'द्रवम्' । ५ ज. 'द्रवम्' । ६ घ. 'वायमा' । ६ क. 'व्योपयुक्तम्' । ७ ग. 'व्योपयुक्तम्' । ८ घ. 'व्योपयुक्तम्' । ९ घ. 'व्योपयुक्तम्' । १० घ. 'व्योपयुक्तम्' । ११ घ. 'व्योपयुक्तम्' ।

मर्दयेद्भावयेत्सर्वमेकविंशतिवारकम् ।

वटीं गुञ्जात्रयं स्वादेत्सर्वाजीर्णग्रजान्तये ॥ ११० ॥

अजीर्णकण्ठकः सोऽयं रसो हन्ति विपूचिकाम् ।

वारिणा तिलपर्ण्युत्थमूले पिष्ट्वा पिबेदनु ॥ १११ ॥

विध्वंसनामारसः—विमर्द्य गन्धोपलट्टङ्गणेन संभाव्य वारानथ सप्त जात्याः ।

तांयैः फलानामथ चैव सिद्धो विध्वंसनामा शमनो विपूच्या ॥ ११२ ॥

अमुष्य गुञ्जा नव दापनीया हन्तुं विपूचीं सितया समेताः ।

तैकौदनं स्यादिह भोजनाय पथ्यं च शाकं किल वास्तुकस्या ॥ ११३ ॥

अथाग्निकुमारः—रसगन्धट्टङ्गभसितं सर्माशकं

परिमर्द्य जातिफलसप्तभावितम् ।

सितयोपयुज्य नवरक्तिकोन्मितं

मथितान्मृग्विजयते विपूचिकाम् ॥ ११४ ॥

हंसपादीरसैः सिद्धं रसगन्धकयोः पलम् ।

कोलं च विपचूर्णस्य बालुकापत्रपाचितम् ॥ ११५ ॥

शाणं विपस्यार्धपलं मरिचस्य विमिश्रयेत् ।

दीपनोऽग्निकुमारोऽयं ग्रहण्यां च विशेषतः ॥ ११६ ॥

स वातश्लेष्मजान् रोगान्क्षणादेवापकर्षति ।

संनिपातज्वरश्वासक्षयकासांश्च नाशयेत् ॥ ११७ ॥

अथ वैडवाग्निरसः—टङ्गणं मरिचं तुत्थं पृथक्पत्रयं भवेत् ।

मुन्दरं द्वादशं निष्कं त्रिंशन्निष्कमयोमलम् ॥ ११८ ॥

कान्तं पञ्चरसे घृष्टं पुटपकं वरारसे ।

मार्कवस्वरसे घृष्टं सप्तकृत्वस्त्वयोमलम् ॥ ११९ ॥

चूर्णान्येतानि सयोज्य स्थापयेच्छुद्धभाजने ।

शुद्धदेहो नरस्तस्य पानं यद्भोजनोत्तरम् ॥ १२० ॥

क्षयात्पथ्यं ततः स्वल्पं ततस्ताम्बूलभाग्भवेत् ।

उदराग्निर्नरस्यास्य वैडवाग्निसमो भवेत् ॥

बहुनाऽत्र किमुक्तेन रसापनमयं घृणाम् ॥ १२१ ॥

अथ वराटवराटीलक्षणम्—पीतवर्ण्यागुरुस्निग्धा पृष्ठतो ग्रन्थिला मला ।

चराचरेति सा प्रोक्ता वराटी नन्दिना खलु ॥ १२२ ॥

१ क. विपूय । २ ग. तत्रोद । ३ घ. पिष्ट १४ व. उदगाति । ५ क. दशनि । ६ च. सान्त-
पञ्चरसेभृष्टा । ७ घ. रमेभृष्ट । ८ ग. दया ।

सार्धनिष्कमिता श्रेष्ठा मध्यमा निष्कमानिका ।
पादोननिष्कमाना च कनिष्ठाऽत्र वराटिका ॥ १२३ ॥
निष्कलाश्च ततो न्यूनाः पुंवराटाश्च पित्तलाः ।
दत्त्वा दत्त्वा गुणान्भूयो विकारान्कुर्वते हि ते ॥ १२४ ॥

अथ वैश्वानरपोटली—शुद्धौ सूतबली चराचररजः कर्पाशतः केज्जली-

कृत्वा गोपयसा विमर्द्य दिवसं रुद्ध्वा च मूपोदरे ।
सिद्धः कुम्भिपुटे स्वतश्च शिशिरः पिष्टः करण्डे स्थितः
स्पाद्वैश्वानरपोटलीति कथितस्तीव्राग्निदीप्तिप्रदः ॥ १२५ ॥

एकोनविंशतां चूर्णेर्मरिचानां घृतान्वितैः ।
देषोऽयं बल्लमानेन वयोवल्मपेक्ष्य ताम् ॥ १२६ ॥

गिलेद्वलविशुद्धचर्यं दैधिभक्तमनुत्तमम् ।
कैवलत्रपमानेन दुर्गन्धोद्गारशान्तये ॥ १२७ ॥

मध्यंदिने ततो भोज्यं घृततक्रोपदंशयुक् ।
रात्रौ च पयसा सार्धं यद्वा रोगानुसारतः ॥ १२८ ॥

विदाहि विदलं भूरिलवणं तैलपाचितम् ।
विल्वं च कारवेष्टं च वृन्ताकं काञ्जिकं त्यजेत् ॥ १२९ ॥

इयं हि पोटली प्रोक्ता 'सिद्ध्यणेन महीभृता ।
मन्दाग्निप्रभवाशेपरोगसंघातघातिनी ॥ १३० ॥

सिद्ध्यणेस्यापि निर्दिष्टा भैरवानन्दपोभिना ।
लोकनापोक्तपोटल्या उपचारां इह स्मृताः ॥ १३१ ॥

पोटल्यो दीपनाः स्निग्धा मन्दाग्नौ नितरां हिताः ॥ १३२ ॥

अथ वडवामुखी गुटिका—शुल्वापोधनभस्म वेष्टुहलिनीव्योपाम्बुनिम्बच्छदैः

संपुंक्तैश्च हरिद्रया समंलवैः सार्धं संमभ्रामृतैः ।
शुद्धाम्भोविपतिन्दुंकारैः संपिप्य गुंजामिता
संशुष्का वडवामुखीति गुटिका नौम्रोदिता तारया ॥ १३३ ॥

१ च. द. बल्ली । २ च. कुम्भयु । ३ ग. 'शतीव' । अ. 'शतान्' । ४ ज. चूर्णे म' । ५ क. 'मोक्षता । क. 'मपेक्ष्य तां । घ. 'मपेक्ष्य तम् । अ. 'मपेक्ष्य च । ६ ज. दशकत मक्तमुत्त' । ७ क. प्राथ 'कवत्तमा' । ८ अ. 'सिंहिलेन । ९ घ. 'णर्य विनि' । १० ग. 'राय हि स्मृता । ११ क. 'निम्बुच्छ' । १२ घ. 'सुक्तध' । १३ अ. 'मत्तुलैः सा' । १४ घ. 'समुभ्रा' । १५ च. 'न्दुकरवा' । १६ अ. 'गुत्रोपमा' । १७ अ. नामा मता ।

क्षिप्रं क्षुत्परिवोधिनी खलु मता सर्वामयध्वंसिनी
 श्लेष्मव्याधिविधूननी कसनहृच्छासापहा शूलनुत् ।
 क्षुद्धैपम्यहरा च गुल्मशमनी मूलातिमूलकया
 शोफव्याधिहराऽत्र किं बहुगिरा सर्वामयोत्सादनी ॥ १३४ ॥

अथ क्रव्यादनामा रसः—द्विपलं गन्धकं शुद्धं द्रावयित्वा विनिक्षिपेत् ।

पारदं पलमानेन मृतशुल्बापेसं पुनः ॥ १३५ ॥

तोलमानेन संक्षिप्य पश्चाद्गुलदले क्षिपेत् ।

ततो विचूर्ण्य यत्नेन निक्षिप्योऽऽयसभाजने ॥ १३६ ॥

बुद्ध्या निवेश्य यत्नेन ज्वालयेन्मृदुवह्निना ।

पात्रमात्रं द्वि जम्बीररसं सम्यग्विजारयेत् ॥ १३७ ॥

संचूर्ण्य पञ्चकोलोत्थैः कपायैः साम्लवेतसैः ।

भावनाः खलु कर्तव्याः पश्चाशत्रमितास्ततः ॥ १३८ ॥

भृष्टरूपाञ्चूर्णेन तुल्येन सह मेलयेत् ।

तदर्थं क्रणलवणं सर्वतुल्यं मरीचकम् ॥ १३९ ॥

सप्तधा भावयेत्पश्चाच्चणकक्षारवारिणा ।

ततः संचूर्ण्य संशुष्कं कूपिकाजठरे क्षिपेत् ॥ १४० ॥

अत्यर्थं गुरुमांसानि गुरुभोज्यान्घनेकशः ।

भुक्त्वा च कण्ठपर्यन्तं चतुर्वल्लमितं रसम् ॥ १४१ ॥

पट्टम्लतक्रसहितं पिवेत्तदनुपानतः ।

क्षिप्रं तज्जीर्यते भुक्तं जायते दीपनं पुनः ॥ १४२ ॥

रसः क्रव्यादनामाऽयं प्रोक्तो मन्यानभैरवे ।

सिद्ध्यणक्षोणिपालस्य भूरिमांसप्रियस्य च ।

दिष्टो ग्रामं समासाद्य भैरवानन्दयोगिना ॥ १४३ ॥

कुर्यादीपनमुद्धतं च पचनं दुष्टामसंशोषणं

तुन्दस्थौल्यनिवर्हणं गरहरं मूलातिशूलापहम् ।

गुल्मप्लीहविनाशनं ग्रहणिकाविध्वंसनं रसं

वातग्रन्थिमहोदरापहरणं क्रव्यादनामा रसः ॥ १४४ ॥

अथ राजशेखरवटी—भागो मृतरसस्यैको वत्सनाभाशकद्रव्यम् ।

रसतुल्यं शिवाचूर्णं गन्धकं त्र्यपणं तथा ॥ १४५ ॥

विचूर्णातिप्रपन्नेन भावयेत्सप्तधा रसम् ।

ताम्बूलीपत्रतोपेन स्वर्णधत्तूरजद्रवैः ।

पिष्ट्वा चणमिताः कुर्याच्छायाशृष्कास्तु गोलिकाः ॥ १४६ ॥

उष्णाम्भोयुतराजशेखरवटी मन्दाग्निनिर्नाशिनी

नानाकारमहाज्वरार्तिशमनी नि शेषमूलापहा ।

पाण्डुष्वाधिमहोदरातिशमनी ज्वलन्तकृत्पाचनी

शोफघ्नी पवनार्तिनाशनपटुः श्लेष्मामपध्वंसिनी ॥ १४७ ॥

अथाम्रिकुमारः—शुद्धं सूतं विपं गन्धं त्रिहारं पटुपञ्चकम् ।

दशकं तुल्पतुल्पांशं भर्जिता विजया नवा ॥ १४८ ॥

दशानां तुल्पभागौ सा तस्पाथं शिशुमूलकम् ।

तत्सर्वं विजयाद्रवैः शिशुचित्रकभृङ्गजैः ॥ १४९ ॥

द्रावैर्दिनत्रयं मर्द्यं रुद्ध्वा भाण्डे पचेल्लघु ।

दीपाग्निना तु पामैकं शृष्कं यावत्समुद्धरेत् ॥ १५० ॥

सप्तधा चाऽऽद्रैकद्रवैर्भावयेच्चूर्णयेद्विपक ।

दीपकोऽम्रिकुमारोऽयं निष्कैकं मधुना लिहेत् ॥ १५१ ॥

प्रतिकर्षं गुडं शृण्ठी अनुपानं च दीपनम् ॥ १५२ ॥

अथामृतवटी—कुष्ठगन्धविपब्धोपत्रिफलापारदैः समैः ।

शुद्धाम्बुमर्दिता मुद्रमानाऽमृतवटी श्रुभा ।

अजीर्णश्लेष्मघातघ्नी दीपनी रुचिवर्धनी ॥ १५३ ॥

अथ राक्षसनामा रसः—ताम्रं पारदगन्धकौ त्रिकटुकं तीक्ष्णं च सौवर्चलं

सल्वे मर्द्यं दृढं विधाय सिकताकुम्भेऽष्टयामं ततः ।

स्विन्नं तस्य च रक्तशाकिनिभवं क्षारं समं मेलये-

-त्सर्वं भावितमातुल्लङ्गजरसैर्नाम्ना रसो राक्षसः ॥ १५४ ॥

मन्दाग्नौ सततं ददीत मुनये प्रातः पुरा शंकरः

सौरूपेऽस्मै च्यवनाय मन्दहुतभृग्वर्षाय नष्टौजसे ।

तेनाऽऽदाय समस्तलोकगुरवे सूर्याय तस्मै नमो

मर्त्यानामपि चास्य दानसमये गुञ्जाष्टकं वर्धयेत् ॥ १५५ ॥

जीवननामा रसः—रसगेन्धौ सिन्धुकणाटङ्गणमभयाग्निहियावलीकतकफल्म् ।

क्रमशोत्तैरं चै विचूर्णितया नृहतीरससंपुतभावनया ॥ १५६ ॥

- १ घ 'पशुला' । २ क. ठ. ड. 'गानां त' । ३ घ 'नुम्यादग्निनी' । ४ क. निघा. ५ क. ठ. 'गन्धरसि' । ६ ड. 'सामागचू' । ७ 'समभागसुमु' । ७ ड. च. मु' ।

— भार्द्रकद्विङ्गुपुनर्नवपूतिच्छन्नरसैः क्रमशस्तु भावनया ।
 तस्य कलांशविषं च विमिश्रं तद्रसमानं मानवधिषा ॥ १५७ ॥
 सर्वमजीर्णं कफमारुतपाण्डुशोफहलीमककामलाशूलम् ।
 नाशयते ह्युदराग्निकरोऽयं दीपनं च जीवननामरसेन्द्रः ॥ १५८ ॥

अथ वडवानलः—शुल्बं तालकगन्धकौ जलनिधेः फेनाग्निर्भांशयं

कान्तापोलवणानि हेमपवयो नीलाक्षनं तुत्यकम् ।

भागो द्वादशको रसस्य तु दिने वैष्णवम्बुपृष्ठं शनैः

सिद्धोऽयं वडवानलो गजपुटे रोगानशेषाञ्जयेत् ॥ १५९ ॥

अथाग्निजननी वटी—कणनागरगन्धकर्पूरदसगरलं मरिचं समभागयुतम् ॥

लकुचस्य रसैश्चणकप्रमिता गुटिका जनपत्पचिरादनलम् ॥ १६० ॥

अथ सर्वरोगान्तका वटी—शुद्धसूतं विषं गन्धमज्जभेदं फलत्रयम् ।

सर्जीक्षारं पवक्षारं वह्निसैन्धवजीरकम् ॥ १६१ ॥

सौवर्चलं विडङ्गानि सामुद्रं त्रूपणं समम् ।

विषमुष्टिः सर्वतुल्या जम्बीराम्लेनमार्दितम् ॥ १६२ ॥

मरिचाभां वटीं स्वादेद्वह्निमान्द्यमशान्तये ।

पथ्या शुण्ठी गुडं चानु पलायं भक्षयेत्सदा ॥ १६३ ॥

अग्निमान्द्ये वटी रूपाता सर्वरोगकुलान्तका ।

अथाग्निकरम्—मृतं ताम्रं कणातुल्यं चूर्णं क्षौद्रविमिश्रितम् ॥ १६४ ॥

निष्कार्यं भक्षयेन्नित्यं नष्टवन्हिमदीप्तये ।

आर्द्रकस्वरसं क्षौद्रे पलमात्रं भवेदनु ।

यथेष्टं घृतमांसाशी शक्तो भवति पावकः ॥ १६५ ॥ १८६० ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूत्रोर्वाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चयः

उदावर्तातिसारग्रहणीविषूचीवह्निमान्द्यचिकित्सितं नाम षोड-

शोऽध्यायः ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः ।

[अथ सूत्रकृच्छ्राश्मर्यादिचिकित्सनम् ।]

अथाश्मरीचिकित्सा—कटौ कुक्षिमदेशे च शूलं प्रथमतो भवेत् ।

पश्चाद्रोधो ज्वलन्मूत्रमश्मरीरोगलक्षणम् ॥ १ ॥

* इ. अथाग्निमन्यवटी ।

अथ पाषाणभेदी रसः—रसं द्विगुणगन्धेन मर्दयित्वा प्रयत्नतः ।

वसुः पुनर्नवा वासा श्वेता ग्राह्या प्रयत्नतः ॥ २ ॥

तद्वैर्भावियेदेनं मत्पेकं तु दिनत्रयम् ।

पकं मूपागतं शृष्कं स्वेदपेज्जलघन्नतः ॥ ३ ॥

पाषाणभेदी नामायं नियुञ्जीतास्य वल्लपुक् ।

गोपालककंटीदुग्धं भूम्यामलकमूलिका ॥ ४ ॥

कुलत्थकापतोपेन पिष्ट्वा तदनुपापयेत् ॥ ५ ॥

अथ पाषाणभेदी रसः—गोक्षुरस्य कपायं च सघृतं पापयेन्निशि ।

पौण्डूरफलमूलं च भूम्यामलकमूलिका ॥ ६ ॥

वंशस्य पेटकार्पाश्र्व मूलं पिष्ट्वा जलं पिवेत् ।

शुक्तयापिण्याकच्छिष्टी च चूर्णमुष्णेन वारिणा ॥ ७ ॥

पिवन्विमुच्यते रोगान्मूत्रकृच्छ्रात्सुदारुणात् ।

शतावरीरसे पिष्ट्वा तुत्थस्रतार्कपिष्टिका ॥ ८ ॥

पाचिता कटुतैलेन मूत्रकृच्छ्रे प्रशस्यते ।

रसेन सितवर्पाभ्वा रसं द्विगुणगन्धकम् ॥ ९ ॥

श्रेष्ठं पचेच्च मूपायां द्वौ मापी तस्य भक्षयेत् ।

पातालककंटीमूलं कुलत्थोदैः पिवेदनु ॥ १० ॥

गोकण्टकसदाभद्रामूलकायं पिवेन्निशि ।

अयं पाषाणभिन्नाम्ना रसः पाषाणभेदकः ॥११॥ इति पाषाणभेदीरसः ।

गोक्षुरबीजसैमुत्थं चूर्णमविक्षीरसमायुक्तम् ।

रसवरमिश्रं पिवत्तशूर्णाभंत्वाऽश्मरी पंतति ॥ १२ ॥

अथ त्रिविक्रमः—मृतताम्रमजाक्षीरेः पाच्यं तुल्यं गते द्रवे ।

तत्तार्त्रं शुद्धस्रतं च गन्धकं च समं समम् ॥ १३ ॥

निर्गुण्डद्युत्थद्रवैर्मद्यं दिनं तद्गोऽम्भयेत् ।

पामैकं वालुकापत्रे पाच्यं योज्यं द्विगुञ्जकम् ॥ १४ ॥

बीजपूरस्य मूलं तु सजलं चानुपापयेत् ।

रसत्रिविक्रमो नाम्ना भांसैकेनाश्मरीपणुत् ॥ १५ ॥

१ प. 'टीवीजं मू'। २ च. पाण्डुर' फ'। ३ प. शुद्ध पिष्ट्वापरिच्छाली । ४ पुनपिष्ट्वाकर्ष-
ण्णी । ५ शुद्धपिष्ट्वापरिच्छाली च' । ४ घ. रसदि' । ५ ट. मृष्टं पचेत् । ६ फ. 'दतः । ७ ग. 'सद्ये
हुर । ८ च. 'रसपुत' । ९ क. 'सनाऽश्म' । १० च. पपति । ११ च. मास्येके चासम् ।

अथाऽऽनन्दभैरवः—तिलांपामार्गकाण्डं च कारवेह्यया पवस्य च ।

पलाशकाष्ठसंयुक्तं सर्वं तुल्यं दहेत्पुटे ॥ १६ ॥

तन्निष्कैकमजामूत्रैर्वटीं चाऽऽनन्दभरवीम् ।

पापपेदश्मरीं हन्ति समरात्रात्र संशयः ॥ १७ ॥ इत्यानन्दभैरवः ।

पाहूरफलिकामूलं जलेनैवाश्मरीहरम् ।

मधुना च पवक्षारं लीढं स्यादश्मरीहरम् ॥ १८ ॥

अथ लघुलोकेश्वरः—मृतसूतस्य भागैकं चत्वारः शुद्धगन्धकात् ।

पिष्ट्वा वैराटकं तेन रसपादं च टङ्कणम् ॥ १९ ॥

क्षीरैः पिष्ट्वा मुखं रुद्ध्वा तासां तांश्चान्धयेत्पुटेत् ।

स्वाङ्गशीतं विचूर्ण्याथ लघुलोकेश्वरो रसः ॥ २० ॥

चतुर्गुञ्जारसैश्चापं मरिचैकोनविंशतिः ।

जातिमूलपलैकं तु अजाक्षीरेण पेपयेत् ॥ २१ ॥

शर्कराभावितं चानुपीत्वा क्रुच्छहरं ध्रुवम् ।

विदारिं गोक्षुरं यष्टि कसेरुं च समं पचेत् ॥ २२ ॥

तं कपायं पिवेत्क्षौद्रं रसभस्मयुतं तथा ।

मूत्रक्रुच्छहरं रूपातं सप्ताहात्पित्तसंभवम् ॥ २३ ॥

तिलापामार्गकदलीपलाशपवकाण्डकान् ।

दग्ध्वा तद्रस्म तोयेन वस्त्रपूतं च कारयेत् ॥ २४ ॥

तं पचेत्तोयेशोपान्तं ततश्चूर्णं द्विगुञ्जकम् ।

दापयेद्विमूत्रेण शर्कराक्रुच्छहृद्भवेत् ॥ २५ ॥

हरिद्रागुडकर्पैकं चाऽऽरनालेन वा पिवेत् ।

वन्ध्याकर्कोटकीकन्दं भक्ष्यं क्षौद्रसितापुतम् ।

अश्मरीं हन्ति नां चिन्नं रहस्यं हि शिवोदितम् ॥ २६ ॥

अथ प्रमेहचिकित्सा—शोपस्तापोऽङ्गकाश्यं च बहुमूत्रत्वमेव च ।

अस्वास्थ्यं सर्वगात्रेषु मूत्रमेहस्य लक्षणम् ॥ २७ ॥

अथ चन्द्रप्रभागुटिका—रसस्य भस्मना तुल्यं बद्धभस्म समाहरेत् ।

मधुना लेहयेत्प्रान्नो वातमेहप्रशान्तये ॥ २८ ॥

१ घ. तिला । २ घ. 'लापामार्गकान्तं च । ३ ग. पाण्डुरं प' । ग. पाण्डुरिक' । ४ घ. वरा
टिका । ५ ग. 'सां तासां' । ६ ग. 'मस्यात्' । ७ क. 'शीतम्' । ८ क. 'जातिपट' । घ. 'जातीम्' । ९ घ.
पापपेद । १० घ. 'क्षौदे र' । ११ घ. 'यशेष' ।

समांशं पूतिलोहं वा मूपायां विपचेत्क्रमात् ।

प्रमेहगजासिंहोऽयं रसः क्षौद्रैर्द्विमाषकम् ॥ ४२ ॥

अथ महाविद्यागुटिका—मदितं किंशुकरसैः कान्तनामाश्रपारदम् ।

कपायैः स्वर्ननाकुल्या वालुकायन्त्रपाचितम् ॥ ४३ ॥

राजावर्तशिलाधातुताप्यमण्डूरमाक्षिकैः ।

तुत्यवैक्रान्तकासीसैः समैः सर्वैरियैः समम् ॥ ४४ ॥

आधारी कृष्णमूला तु कपित्थश्रावणी हिमम् ।

नारिकेलस्य मूलानां मुस्ताचन्दनसारयोः ॥ ४५ ॥

काकजम्बूमसूनानां रसैः सह विमर्दयेत् ।

गुटिकां भक्षयेत्तस्य माषाद्वितयसंमिताम् ॥ ४६ ॥

धात्रीरसं चानुपिवेन्नाकुलीचूर्णमात्रया ।

रात्रौ धात्रीरसं देयं महाविद्या प्रमेहजित् ॥ ४७ ॥

मेहध्वान्तविवस्वान्—वीर्यं पुरारेर्वलिमंश्लसंज्ञं जम्बीरनीरेणविमर्द्य भस्म ।

रसायभागेन दृढीतं शुल्बं सर्वं ततो गोपयसा विमर्द्य ॥ ४८ ॥

स्वर्जरमत्स्यपिण्डकहंसपादीद्रासेण सत्त्वेन गुहृचिकापाः ।

भांशीशिवाकर्कटरुच्यदन्तीवीजैस्तदीयैः सलिलैर्विर्भाव्य ॥ ४९ ॥

ततो रसः सिध्यति बल्लमस्य शुकुप्रमेहे सति शालमलीनाम् ।

मूलाम्बुना वा कुसुमाम्बुना वा दद्यात्पयोभक्तकमत्र योज्यम् ॥ ५० ॥

क्षौद्रेण हुनांस्त्रि तथाऽश्मरीषु गवां पयोभिर्निखिलप्रमेहे ।

रसाश्रकौ तुत्यसमानभागी जम्बीरनीरैरिदिनं विमर्द्य ॥ ५१ ॥

कुर्वीत मेषां कुहरे निवेश्य बह्वौ ततस्तस्य पुटानि सप्त ।

बीजाह्वमंष्कासपुगैश्चतस्रः स्युर्भावनाद्वे ककुभात्रिवारम् ॥ ५२ ॥

पट्टीसिताकेतकजीररम्भास्वर्जूरिकाजातिदलैः प्रतिस्वम् ।

एवं हि सिद्धस्य रसस्य बल्लो मधुप्रयुक्तः सहसा शिशूनाम् ॥ ५३ ॥

संतापशोषौ बलहीनतां च त्रैषां च वासासलिलैः प्रमेहान् ।

निवर्तयेद्भासरसप्रकेन दुग्धौदनं स्यादिह भोजनाय ॥ ५४ ॥

नीरेण बँच्चूलनवमवालात्रिषेव्य तैः शर्करया समन्वितैः ।

सर्वप्रमेहान्विनिहन्ति दत्तो दिनत्रयं विंशतिवत्सरस्य ॥ ५५ ॥

१ झ. सक्षौद्रः सैवितो रसः । २ घ. 'भ्रमाकु' । ३ घ. 'मूल च क' । ४ दावीरम पेय । ५ ग. 'मप्रमशक ज' । च. 'मशम' । ६ क. 'मोतीशि' । ७ क. 'भाब्जः' । ८ घ. 'शुकप्र' । ९ घ. 'मूलाकु' । १० क. 'मुस्ताक्ष' । ११ घ. 'नृणां' । १२ क. 'सूरन' । १३ घ. 'ला निषे' । १४ घ. 'ला निषिथ तैः' । १४ च. 'निवामर' ।

अन्नं ससर्पिः ससितं प्रयोज्यं दिनानि सप्तत्रिगुणानि चात्र ।
 वरामधुभ्यां सहितस्य यस्य पञ्चाधिकावत्सरविंशतिः स्यात् ॥ ५६ ॥
 हैयङ्गवीनेन गवां च पथ्यं त्रि सप्तसंख्यानि दिनानि कार्यम् ॥
 मस्विन्नगोधूमरसेन हन्ति स त्रिंशदब्दस्य दिनत्रयेण ॥ ५७ ॥
 अन्नं ससर्पिः सगुडं हि देयं मध्विक्षुखण्डैस्त्रिदिनं विधौतुम् ।
 अङ्गानि सम्पत्तिनिदाघसंघगतानि खानि स्फुटनं ददीत ॥ ५८ ॥
 चिञ्चागुडाभ्यां युतमन्नमस्मिन्द्राक्षादिनीरेण विमिश्रितः सन् ।
 दिनत्रयं लङ्घनजं विशोषं विनाशपेद्भोस्तनिकासिताभ्याम् ॥ ५९ ॥
 पथ्यं देयमुमाशम्भौ वामुदेवेन निर्मिते ।

पातुं जगन्ति कृपया मेहध्वान्तविवस्वति ॥ ६० ॥

अथ भीमपराक्रमः—नागं कपालमध्ये क्षिप्वा चाग्निं विशोधयेत्क्रमशः ।

चिञ्चाकवचक्षारं स्वल्पं स्वल्पं विकीर्यं कुन्तलेन ॥ ६१ ॥

भागं पारदसीसं घृष्ट्वा घृष्ट्वा विचूर्णितं सम्पृक् ।

तिलमानमादिमधुना तरवटवीजेन मिश्रितं क्रमशः ॥

मेहगणार्तिविनाशं सैपिटकं कुष्ठमनिलं च ॥ ६२ ॥

फान्ताभ्रमण्डूरहरीतकीनां विचूर्णितानां क्रमशः शरांशम् ।

रसेन भूतांशमथो शरांशं द्वात्रिंशदष्टोत्तरमुत्तमायाः ॥ ६३ ॥

शुद्धं मृदित्वा गुलिकां विधाय तत्रेण पीतं तलपोटकस्य ।

वीजं च तेषां द्विगुणं प्रकल्प्य मेहामयानाश्च जयेत्प्रमेही ॥ ६४ ॥

फासीसं कृष्णनागं क्षित्तिधररुधिरं नीलमभ्रं सुकान्तं

हेमाङ्गं भूमिसारं सलिलरिपुदलं मेहेतिष्यारिवीजम् ।

गोरेखा चालिमेदः क्षित्तिरुहसहितं श्वेतगुञ्जाङ्गप्रिवीजं

कापित्थासृग्विमिश्रं क्षितिफलसहितं रोहिणी चाक्षमिश्रम् ॥ ६५ ॥

सर्वं संपिष्य तोये कैरिविजपमुवा मोदकानक्षमात्रा-

न्कुर्यात्तत्रेण देयं क्षपयति निसिलं भूत्ररोगं त्रिरात्रात् ।

सप्ताहात्कैल्पनाशं नृपमतिबहुलां हन्ति पक्षाद्विधत्ते

मासात्सर्वाङ्गद्वि मुनिभिरभिहितो मेदिनां गुह्ययोगः ॥ ६६ ॥

तुल्याभ्यां रसगन्धाभ्यां कृत्वा कञ्जलिकां न्यहम् ।

द्रावयित्वाऽऽयसे पात्रे मृदुना वदराम्निना ॥ ६७ ॥

१ क. प्रयोज्य । २ क. 'घातुः' । ३ घ. 'क्षानदीनीरवि' । ४ घ. 'विशेष' । ५ घ. 'कुन्तले' । ६ घ. 'सहपिटक' । ७ घ. 'दशांश' । ८ घ. 'प्रकल्प्य' । ९ क. 'हमप्यारि' । घ. 'हृद्युपारि' । १० घ. 'वारिमे' । ११ घ. 'कलिवि' । १२ घ. 'तलना' । १३ घ. 'दरौ' । १४ घ. 'युयार्' ।

निरुत्थमष्टमांशेन सीतभस्म त्रिनिक्षिपेत् ।
 संमिश्रं कदलीपत्रे निक्षिप्य तदनन्तरम् ॥ ६८ ॥
 आकृष्य परिपिष्ट्वाऽथ सीतभस्मप्रमाणतः ।
 कान्ताभ्रसत्त्वयोर्भस्म राजावर्तकैर्भस्म च ॥ ६९ ॥
 परिसिद्धं सर्गामूत्रं शिलाधातुं निधाय च ।
 खल्वे निक्षिप्य तत्सर्वं यत्नेन परिमर्दयेत् ॥ ७० ॥
 तुल्यगुञ्जाकुलीवीजचूर्णकलफोत्थवारिणा ।
 कतकाद्भ्रुकपायेण निम्बपत्ररसेन च ॥ ७१ ॥
 ततः संशोष्य संचूर्ण्य क्षिप्त्वा लोहस्य भाजने ।
 त्रिफलानां कपायेण सप्तधा परिभाजयेत् ॥ ७२ ॥
 आकुलीवीजवर्वरनिर्यासौ भृष्टचूर्णितौ ।
 समौ रसमसौ कृत्वा रसेन सह मर्दयेत् ॥ ७३ ॥
 इति सिद्धरसः सोऽयं भवेद्ग्रीमपराक्रमः ।

नामतः सर्वमेहघ्नो दृष्टप्रत्ययकारकः ॥ ७४ ॥
 बल्लद्वयमितो ग्राह्यो जलैः पर्युषितैः सह ।
 पथ्यं मेहोचितं देयं वज्र्यं सर्वं विवर्जयेत् ॥ ७५ ॥

अथ संजीवनः—पलमात्रं रसं शुद्धं वरनागसमन्वितम् ।

निक्षिप्य पातनापत्रे त्रिंशद्द्वाराणि पातयेत् ॥ ७६ ॥
 समाहरेद्रसं सम्यक्पातनापत्रके मृतम् ।
 मृते रसे क्षिपेत्तुल्यं भूपालावर्तभस्मकम् ॥ ७७ ॥
 निरुत्थं त्रपुभस्मापि निक्षिपेदष्टमांशतः ।
 ततो निम्बदलद्विवैशिशद्धारं हि भाजयेत् ॥ ७८ ॥
 ततः संशोष्य संचूर्ण्य क्षिपेद्द्वरफण्डके ॥ ७९ ॥
 संजीवनोऽयं सलु बल्लमानो निर्गाकुलीचूर्णयुतः सतक्रः ।
 निहन्ति सर्वानपि मेहरोगान्बृणां नितान्तं कुरुते भुधां च ॥ ८० ॥

अथ मेहमर्दनः—शुद्धसीसोद्भवं भस्म निष्पेदं व्योम्नि सप्तधा ।

ततो विचूर्ण्य तन्मध्ये कान्तभस्म समं क्षिपेत् ॥ ८१ ॥
 गोमूत्रकशिलाधातुद्वयेण परिमर्दयेत् ।
 शोषयित्वा विचूर्ण्यथ क्षिपेन्नागकरण्डके ॥ ८२ ॥
 मेहमर्दनामाऽयं दिष्टो भालुकिना सलु ।
 गुञ्जाद्वयमितो देपो निम्बामलकमंयुतः ॥ ८३ ॥

निहन्ति सफलान्मेहान्सर्वोपद्रवसंपुताम् ।

तत्तद्रोगहरैर्द्रव्यैः सर्वरोगनिघर्षणः ।

रोगानुरूपं दातव्यं पथ्यमत्र यथोचितम् ॥ ८४ ॥

अथ रामवाणरसः—त्रपुणा निहतं तारं स्वर्णं नागदंतं तथा ।

मृतसूतं तपोस्तुल्यं मर्दयेद्विषसत्रपम् ॥ ८५ ॥

आकुलीमूलजैः काथैः शोपयित्वा मुहुर्मुहुः ।

ताप्यवैकान्तराहुतेभस्म सर्वसमं क्षिपेत् ॥ ८६ ॥

विमर्द्यं बलिना सर्वं पोढा तुंपपुटेः पचेत् ।

आकुलीबीजबद्धैरकथितैर्भावपेत्त्रिधा ॥ ८७ ॥

तं रसं परिचूर्णयाथ स्थापयेत्कूपिकोदरे ।

गुडूचीसत्त्वसंपुक्तो वल्लतुल्यो रसस्त्वपम् ॥ ८८ ॥

निहन्ति सकलं मेहं मोहध्वान्तमिवेश्वरः ।

वाणवद्रामचन्द्रस्य सज्जनस्पेव भापितम् ॥ ८९ ॥

न पाति जातु मेहित्वं रामवाणो रसोत्तमः ॥ ९० ॥

अथ राजमृगाङ्कः—सुवर्णं रजतं कान्तं ताम्रं त्रपु ससीसकम् ।

भस्मीकृत्वा च तत्सर्वं क्रमदृढ्या कृतांशकम् ॥ ९१ ॥

व्योमसत्त्वभवं भस्म सर्वैस्तुल्यं प्रकल्पयेत् ।

फज्जलीं सूतराजस्य सर्वैरेतैः समांशिकाम् ॥ ९२ ॥

प्रद्राव्य लोहभस्माथ पूर्वभस्म विनिक्षिपेत् ।

काष्ठेनाऽऽलोढ्य तत्सर्वं सद्रवं हि समाहरेत् ॥ ९३ ॥

ततो विचूर्ण्य तत्सर्वं सप्तवारं विभावयेत् ।

आकुलीबीजसंभूतकाथलेहेन यत्नतः ॥ ९४ ॥

रुद्धं तन्मल्लमूपायां सर्वं संस्वेदयेच्छनैः ।

इति सिद्धो रसेन्द्रोऽयं क्षणितः पट्गालितः ॥ ९५ ॥

कान्तपात्रस्थितै राज्ञो जलैस्त्रिफलसंपुतैः ।

वल्लैत्रयमितः प्रातर्दातव्यो मेहरोगिणाम् ॥ ९६ ॥

मृगं चारिमुनीन्द्रेण मेहव्यूहविनाशनः ।

निर्दिष्टोऽयं रसो राजमृगाङ्क इति कीर्तितः ॥ ९७ ॥

१ घ. ड. तु सपुटे । २ च. 'रिचूर्णयाथ स्थपये' । ३ घ. मोह ध्यात इवे । ४ ड. मोक्षत् । च. मेहत् । ५ घ. 'थलेहे' । ६ अ. 'लद्वय' । ७ ड. 'गवारि' । ८ घ. 'रिभृगेन्द्रे' । ९ च. इव ।

दीपनः पाचनो वृष्यो ग्रहणीपाण्डुनाशनः ।

तापघ्नो रुचिक्रत्सर्वरोगघ्नो योगसंवृतः ॥ ९८ ॥

अथ मेहहरः—राजावर्तस्य रत्नस्य भस्म गन्धकसाधितम् ।

हतं च भस्मना तेनै धनसत्त्वं च कान्तकम् ॥ ९९ ॥

निहतं तेन सूतं च तत्तन्मारणकैः सह ।

सत्त्वतुल्येन सूतेन तावता गन्धकेन च ॥ १०० ॥

कज्जल्या कृतया सार्धं पूर्वभस्म नियोजयेत् ।

त्रिदिनं मर्दयित्वा तु मूपायां विनिरुध्य च ॥ १०१ ॥

पञ्चाढकमितैः शालितुषैश्च पुटमाचरेत् ।

स्वाङ्गशीतं समाहृत्य भावयेत्तदनन्तरम् ॥ १०२ ॥

आकुलीमूलवर्षवीजगुञ्जाजटोद्भवैः ।

कपायैरष्टवाराणि पट्टचूर्णं विधाय तत् ॥ १०३ ॥

विनिक्षिपेत्करण्ढान्ते पत्त्रेण स्थापयेत्ततः ।

तैतः स्नेहहरैर्द्रव्यैः संपुक्तो रसराढयम् ॥ १०४ ॥

निहन्ति सकलान् रोगान्दुरात्मोपकृतीरिव ।

अयं हि सर्वरोगघ्नो भेषजेषु प्रशस्यते ॥ १०५ ॥

धार्मिकेष्विव सर्वेषु दयावानिव मानवः ।

रसोऽयं नन्दिना दिष्टः प्रेदिष्टो मेहहारिषु ॥ १०६ ॥

अथोदयभास्करः—पारदं भागमेकं तु गन्धकं टङ्कणं तथा ।

अभ्रकं लोहमेवं तु भागमेकं पृथक्पृथक् ॥ १०७ ॥

शिलाधातुस्तथा भागमम्लवेतसभागकम् ।

कट्फलं भागमेकं तु वृद्धेन सह योजयेत् ॥ १०८ ॥

रसं च पञ्चमूत्रेण दिनानि त्रीणि मर्दयेत् ।

सर्वभेकत्र संयोज्य जम्बीररससंपुतम् ॥ १०९ ॥

मर्दयेदिनचत्वारि सख्यके वृद्धिमान्भिषक् ।

शुषिकान्तेपनं कुर्पोन्मांसीगोक्षुरसंपुतम् ॥ ११० ॥

मर्दयेच्च यथायोग्यं दिनानामेकविंशतिः ।

पुटमध्ये परिस्थाप्य कुक्कुटीमानके दहेत् ॥ १११ ॥

शीतलं तं समादाय भावयेच्च यथाक्रमम् ।
 कुमारीचित्रकव्योपजातीफलहियावली ॥ ११२ ॥
 विपमुष्टिं नखं चाम्लवेतसं परिमर्दयेत् ।
 शोषं कृत्वा यथायोग्यं दिनमेकं पृथक्पृथक् ॥ ११३ ॥
 तं शुद्धं वल्लुमात्रं तु दापयेद्वृद्धिमान्भिषक् ।
 मेहस्य मधुना युक्तं प्रयोज्यं भिषजां वरैः ॥ ११४ ॥
 शर्कराद्रिकसंयुक्तं रक्तपित्ते प्रयोजयेत् ।
 त्रिंशद्दिनानि दातव्यं शूले च त्रिफलाजलैः ॥ ११५ ॥
 मधुना चातिसारस्य श्वासकासस्य शर्करा ।
 क्षीरेण चाग्निमान्द्यस्य तैलकाञ्जिकसंयुतम् ।
 सिद्धनाथेन संप्रोक्तो नाम्ना हृदयभास्करः ॥ ११६ ॥

अथ हिमांशुः—पिष्ट्वा कार्पासतक्रे रसधरेणदशा तुल्पनागं कपित्था-
 त्रिपासं पञ्चनिष्कं निहितशतजन्जारातिवीजं च पश्चात् ।
 पिण्डान्कृत्वाऽथ तेन प्रतिदिनमथ तत्पिण्डमेकं कपित्था-
 त्रिपासं पादनिष्कं मथितमधुयुतं मेहजालं रुणद्धि ॥ ११७ ॥
 रसस्य कर्षमादाय खल्वे निक्षिप्य वृद्धिमान् ।
 रक्तागरत्पप्रसूनस्य स्वरसेन निमर्दयेत् ॥ ११८ ॥
 सप्तवारं तथा साधु श्वेतद्वारसेन च ।
 निष्कद्वयं टङ्कणं च कर्षं सादिरसारतः ॥ ११९ ॥
 कर्पूरं रसतुल्यं च सर्वमेकत्र मर्दयेत् ।
 पावचिकणतां याति युक्त्या चन्दनवारिणा ॥ १२० ॥
 हरेणुमात्रान्वटकाञ्छायायां परिशोपितान् ।
 प्रातः प्रातश्च सेवेत मध्याह्ने च विशेषतः ॥ १२१ ॥
 निशायां च विशेषेण संवनीयं प्रयत्नतः ।
 एतद्धि मेहनुद्ध्यं मुमशोपहरं परम् ॥ १२२ ॥
 सोमरोगहरं सर्वपिष्टयानाशनं परम् ॥ १२३ ॥

अथ वसन्तकुसुमाकरः—द्विभागो हेमभूतेश्च गगनं चापि तत्प्रथमम् ।
 लोहस्य च त्रयो भागाश्चत्वारो रमभरमनः ॥ १२४ ॥
 बद्धुभग्म त्रिभाग स्यात्सर्वमेकत्र कारयेन् ।
 प्रवालं मौक्तिकं चैव रमगाम्भ्येन योजयेन् ॥ १२५ ॥

भावना गव्यदुग्धेन इक्षुवासारसेन च ।
 हरिद्रावारिजेनैव मोचाकन्दरसेन च ॥ १२६ ॥
 शतपत्ररसेनैव मालत्याः कुमुमेन च ।
 उशीरद्वयनीरेण सप्त सप्त च संरूपया ॥ १२७ ॥
 पश्चान्मृगमृदा भाव्यं सुसिद्धो रसराद्भवेत् ।
 कुसुमाकरविख्यातो वसन्तपदपूर्वकः ॥ १२८ ॥
 गुञ्जामात्रं ददीतास्य मधुना सर्वमेहाजत् ।
 क्षयकासनुपाश्वासरक्तपित्तविपातिंजित् ।
 सिताचन्दनसंयुक्तश्चाम्लपित्तादिरोगतुत् ॥ १२९ ॥

अथ मेहारिः—पारदभस्मशिलाजतुकृष्णालोहमलत्रिफलाकुलिबीजम् ।
 ताप्यनिशारजकोपलकान्तव्योपरजः खपुरश्च कपित्थोत् ॥ १३० ॥
 सर्वमिदं परिचूर्ण्य समांशं भावितभृङ्गरसं दिवसादौ ।
 विंशतिवारमिदं मधुलेहं विंशतिमेहहरं हैरिष्टम् ॥ १३१ ॥
 सूतं चाहुमितं बालिं शशिमितं संमर्द्य तत्कज्जलिं
 कृत्वा कृष्णहिरण्यतोयसहितं संमर्द्य घलं पुनः ।
 कृष्णामञ्जककालिकां सुपिहितां मृत्स्नांशुकैः सप्तभिः
 संवेष्ट्य त्रिदिनं विशोष्य लवणापूर्णे क्षिपेद्ग्राण्डके ॥ १३२ ॥
 दग्ध्वा यामचतुष्टये तु शिशिरां भित्त्वा च तां कूपिकां
 तं सूतं द्विलवं लवं च गगनं लोहं लवं मर्दयेत् ।
 सिद्धो बल्लमित्तः सिता च मधुना वत्सादनीसत्त्वतो
 नोचेत्क्षौद्रकणायुतश्च तरसा सर्वप्रमेहाञ्जयेत् ॥ १३३ ॥
 रोगाधीश्वरपाण्डुकामलहरिद्राभत्वपित्तोद्भवा-
 न्सर्वांश्च प्रदरामयान्विजपते मेहारिनामा रसः ॥ १३४ ॥

अथ मेहबद्धरसः—भस्मसूतं मृतं कान्तं मुण्डभस्म शिलाजतु ।
 ताप्यं शुद्धं शिलाव्योषं त्रिफलाङ्गुलीबीजकम् ॥ १३५ ॥
 कपित्थरजनीचूर्णं समं संभाव्य भृङ्गिना ।
 त्रिंशद्भारं विशोष्याथ मधुयुक्तं लिहेत्सदा ॥
 निष्कमात्रं हरेन्मेहान्मेहवद्धो रसो महान् ॥ १३६ ॥

अथ हरिशंकररसः—महानिम्बस्य वीजानि पणिष्कं पेपितानि तु ।

पेलं तण्डुलतोपेन घृतनिष्कद्वयेन च ॥ १३७ ॥

ऐकीकृत्य पिवेद्यानु इन्ति मेहं चिरंतनम् ।

मृतं सूताञ्जकं मुह्यं धात्रीफलनिजद्रवैः ॥ १३८ ॥

सप्ताहं भावयेत्सख्वे रसोऽयं हरिशंकरः ।

मार्यमेको वर्धेत् स्वादेन्नीलमेहप्रशान्तये ॥ १३९ ॥

पूर्वयोगानुपानं स्यादसाध्यं साधयेत्क्षणात् ॥ १४० ॥ २००० ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूत्रोर्वाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चये मूत्रक-
च्छाशमरीमेहसोमरोगपिटिकाचिकित्सितं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशोऽध्यायः ।

[अथ विद्रध्यादिकित्सनम् ।]

अथ विद्रधिचिकित्सा—अन्नैरधुपितोष्णशुष्कपरुषैरन्यैरसृग्दूषणै-

र्वकैर्वा शयनादिभिस्तनुभूतामन्तर्बहिर्वीथितः ।

मेदस्त्वक्पलरुण्डरास्थिरुधिरं गाढं प्रदूष्य कृतो

वृत्तः स्यादथवापतोऽधिकरुजः शोथस्त्वसौ विद्रधिः ॥ १ ॥

अथ सर्वेश्वरपर्पटी—रसोपरसलोहानि कार्पिकाणि पृथक्पृथक् ।

तेषु लोहानि सर्वाणि पाषाणाः कठिनास्तथा ॥ २ ॥

घनसत्त्वं च तत्सर्वं भस्मीकृत्य प्रयोजयेत् ।

रत्नानि वल्लतुल्यानि भस्मीकृत्य च सर्वशः ॥ ३ ॥

एभिश्चतुर्गुणः सूतो गन्धस्तस्माच्चतुर्गुणः ।

कृत्वा कञ्जलिकां ताम्ब्यां क्षिपेद्धोहस्य भाजने ॥ ४ ॥

प्रद्रान्य वदराङ्गारैर्निक्षिपेत्तदनन्तरम् ।

रसोपरसलोहानां रत्नानामपि सर्वशः ॥ ५ ॥

चूर्णं भस्म च निक्षिप्य काष्ठेनाऽऽलोढ्य मेन्धयेत् ।

ततश्च षोडशांशेन मिश्रयित्वाऽरुणं विपम् ॥ ६ ॥

गोमयोपरि निक्षिप्य निक्षिपेत्कदलीदले ।

पत्रेणान्येन रम्भायाः समान्छाद्य प्रयत्नतः ॥ ७ ॥

१ घ. एतन् । ज. पत्तन । २ क. ट. वर्धयत्य । ३ घ. 'पमेव व' । ट. 'पमात्र व' । ४ १
दिको रिक्त. । ५ च. मेरुण्यपत्तन । ६ च. एतन् प्रदूष्यः कृ' । ७ ट. 'एतन् कृत्वा' ।

- कराभ्यां विपिटीकृत्य क्षिपेदुपरि गोमयम् ।
 ततः शीतं समाकृष्य चूर्णयित्वा च पर्पटीम् ॥ ८ ॥
 विनिक्षिपेत्करण्डान्तः संपूज्य रसभेषजम् ।
 - सर्वेश्वराभिधानेयं पर्पटी परिकीर्तिता ॥ ९ ॥
 सर्वलोकहितार्थाय नन्दिनेयं प्रकीर्तिता ।
 रक्तिपुक्तसमानेयं मरिचार्द्रसमन्विता ॥ १० ॥
 विद्रधौ पट्टप्रकारायां देया वर्ध्मसु सप्तसु ।
 क्षपरोगेषु सर्वेषु पाण्डुरोगे विशेषतः ॥ ११ ॥
 ग्रहणीरोगभेदेषु गुल्मेष्वष्टविधेषु च ।
 मूलरोगेष्वशेषेषु ग्रीहार्थं यद्गुदामये ॥ १२ ॥
 प्रमेहे सोमरोगे च प्रदरे जठरार्तिषु ।
 विशेषेण च मन्दाग्रौ सर्वेष्ववर्तकेषु च ॥ १३ ॥
 अनुक्तेष्वपि रोगेषु तत्तदौचित्ययोगतः ।
 - रसोऽयं सल्लु दातव्यः शिवतुल्यपराक्रमः ॥ १४ ॥
 यद्यद्भव्यमसात्म्यं हि जैनानामुपजायते ।
 तत्सर्वं सात्म्यमायाति रसस्यास्य निषेवणात् ॥ १५ ॥
 पीतं हालाहलं तोयं पर्वताग्रे वरोद्धतम् ।
 सलिलं तैलतज्जलैर्निर्जलं स्यात्सुवारिणा ।
 दुःसाध्यो विद्रधिर्मासाच्छान्तिमाप्नोति निश्चितम् ॥ १६ ॥
 [इति सर्वेश्वरपर्पटीरसः ।
 वरुणावलकलर्काथैर्हिङ्गुकासीससैन्धवम् ।
 शिलाजतुर्समायुक्तमसाध्यं विद्रधिं जयेत् ॥ १७ ॥
 कौथं शिमुवचाश्वत्थहिङ्गुसैन्धवचूर्णितैः ।
 संयुक्तं पाययेच्छान्त्यै विद्रधीरोगपीडितम् ॥ १८ ॥
 हरिद्राकन्दमद्गूलतण्डुलं गन्धकं गुडम् ।
 मूलानि च महाभेर्याः पृथगर्धपलान्वितम् ॥ १९ ॥

१ घ 'टीकृत्वा क्षि' । २ क 'ण्डान स' । च 'ण्डाने स' । ३ ग. 'कारेय दे' । ४ च ह. द्वि
 जानतामु' । ५ ह जन्मनामु' । ६ ग. 'य सर्वतोप्रावरोद्धृतम् । ८. 'य पर्वनामपयग' । च 'य सर्वतो
 प्रावरो' । ज 'य पर्वतामे परो' । ७ घ 'त तजल स्यात्सुधापयम् । ८. 'त्य तजल स्यात्सुधापयम् । ८ ट.
 'क्राये हिङ्गु' । ९ ट. 'सम पेयम्' । १० ज. काप शिमुवचोपध हि' ।

तुत्थं च पञ्चपलिकं नारीस्तन्येन पेपितम् ।
 लिप्तं मूलान्भ्रमूपासु धमनात्सच्चमाहरेत् ॥ २० ॥
 शस्तं क्षौररसेष्वेतत्पोट्टेलयाः पचनादनु ।
 घृतेनाऽऽवातिते तस्मिन्निष्कद्वितयसंमिते ॥ २१ ॥
 भवेशितं निष्करसं महाजम्बीरनीरितः ।
 अम्लपिष्टं शरावान्तलिप्तं मृद्वस्रमुद्रितम् ॥ २२ ॥
 अधरोत्तरदत्तानां भ्रष्टानामाढके स्थितम् ।
 वालुकानां तथाभूतैः खारीपरिमितैस्तुपैः ॥ २३ ॥
 पक्वं शीतं कृतं क्षुण्णमष्टौ निष्कानि सर्परान् ।
 चत्वारि सुरभं स्थूलं घनवर्तुलनीहेजाम् ॥ २४ ॥
 पीताभानां सगर्भत्वाद्द्वारायानां च षोडश ।
 अम्लस्य सार्धप्रस्थेन श्लक्ष्णपिष्टानि पात्रयोः ॥ २५ ॥
 जम्बीरमूलिकाकलकेनान्तलिप्तानि लिप्तयोः ।
 पचेच्छुष्ककरीपाणामर्धभारेण सूतकम् ॥ २६ ॥
 कृष्णवर्णोऽनुपक्वोऽसौ सुपक्वः शङ्खपाण्डुरः ।
 काचशङ्खमये पात्रे धारणीयः क्षुरक्षितः ॥ २७ ॥
 पेट्चूर्णवशात्सर्वानामपान्विनियच्छति ॥ २८ ॥ इति विद्वधिकित्सा ।

अथ वृद्धिचिकित्सा ।

अथ वातारिः—चूर्णं दासुहरिद्राया गवां मूत्रैस्त्रिनिष्ककम् ॥ २९ ॥

"चित्रं चिरोत्थितां हन्ति अन्नवृद्धिं न संशयः ।
 रसो वातारिनामा यः सोऽत्र देयः पिवेदनु ॥ ३० ॥
 एरण्डतैलकर्पिकं गवां क्षीरं दलद्वयम् ।
 अण्डवृद्धिहरं खपातं मासमात्रान्न संशयः ॥ ३१ ॥
 रसभागो भवेदेको द्विगुणो गन्धको मतः ।
 त्रिभागा त्रिफला ग्राह्या चतुर्भागश्च चित्रकः ॥ ३२ ॥
 गुग्गुलुः पञ्चभागः स्यादेरण्डस्त्रेहमदितः ।
 सिन्ध्वाऽत्र पूर्वकं चूर्णं पुनस्तेनैव मर्दयेत् ॥ ३३ ॥
 गुटिकां कर्पमात्रां तु भक्षयेत्मातरेव हि ।
 नागैरण्डमूलानां कायं तदनु पापयेत् ॥ ३४ ॥

१ ग. 'स नालान्द्र' । २ क. 'लान्धम्' । ३ च. क्षार रं । ४ झ. 'टल्या प' । ५ घ. 'शतिकु' । ६ घ. 'हजा । ७ च. पत्रयोः । ८ झ. प्रयत्नतः । ९ घ. पुट्' । १० ज. 'मूत्रे त्रिनि' । ११ घ. 'पिवेदिते' । १२ घ. 'न्ति क्षत्र' । १३ घ. 'क्षारद' ।

अभ्यङ्गैरण्डतैलेन स्वेदयेत्पृष्ठदेशकम् ।

विरेके तेन संजाते स्निग्धमुष्णं च भोजयेत् ॥ ३५ ॥

घातारिसंज्ञको ह्येष रसो निर्वातसेवितः ।

मासेन सुखपत्येव ब्रह्मचर्यपुरःसरः ॥

विजपागुटिकां रात्रौ स्वल्पमात्रां च भक्षयेत् ॥ ३६ ॥

कर्पकं तिलतैलं तु पलैकं चाऽऽर्द्रकद्रवम् ।

यः पिबेत्मातरुत्याप तस्यान्तर्बृद्धिद्भवेत् ॥ ३७ ॥

गोमूत्रैरण्डतैलं च च्छागमांसरसं तथा ।

त्रिफलाकाथतुल्यांशं तैलशेषं विपाचयेत् ॥ ३८ ॥

तत्तैलं तु पिबेत्कर्पमौञ्जवृद्धिप्रशान्तये ।

दध्यानालमदिरामातुलुङ्गरसैः समैः ॥ ३९ ॥

ताम्रचूडरसैस्तुल्यं तैलं वा घृतमेव वा ।

स्नेहशेषं पचेत्सर्वं तत्पिबेदन्नवृद्धिजित् ॥ ४० ॥

अन्नवृद्धिहरं पाने मयूरात्तित्तिराद्रैसम् ।

घाताकं कुकुटं पक्त्वा तद्रसं पानभोजने ॥ ४१ ॥

पोजयेदन्नवृद्ध्यार्ते शममाप्नोति नान्यथा ॥४२॥ इत्यन्नवृद्धिचिकित्सा ।

अथ गुल्मचिकित्सा—उद्गारबाहुल्यपुरीषवन्धनृह्यक्षमत्वाच्चविकृजनानि।

आटोपमाध्मानमपक्तपशक्तिरासन्नगुल्मस्य वदन्ति चिह्नम् ॥४३॥

अथ गन्धकादिपोटलीरसः—गन्धकं तालकं ताप्यं शिलाह्वं पिप्पलीकृते ।

कपाये भावयेत्स्नुह्याः क्षीरे मूत्रे च सप्तशः ।

निष्कार्यमस्याः पोर्टल्याः स्यादर्धं साज्यमाक्षिकम् ॥ ४४ ॥

मेयोज्यं सयंकृत्स्नीह्नि पञ्चकोलंपेलाशिना ।

वपांभू कौरवं शौण्डीं सूचीवर्चकिलासनम् ॥ ४५ ॥

तिलाक्षिर्युतमावाणानिशाफर्कन्धुस्यैरिका ।

रक्तागस्त्येन्दुरेखावदनीलज्योतिरयोमृतम् ॥ ४६ ॥

वल्कलं बहुवेल्ल्याः क्लैष्णकाम्बोजिकाफलम् ।

गवाक्षीरजनीकृष्णानिम्बवेल्लुकटिल्लकम् ॥ ४७ ॥

१ ग. ठ. ल. 'साम्' । २ क. 'मात्रं वृ' । ३ घ. 'हरः पा' । ४ झ. 'मायूर तैलिर रमन्' । ५ घ. 'द्रसः' ।
६ घ. ठ. 'ये तु भजेत्स्तु' । ७ झ. 'मस्य पो' । ८ झ. 'टल्या अर्धे स्यादाज्य' । ९ झ. 'प्रयोज्यः' । १० घ.
'लसलाशिनः' । ११ ड. 'पलाशि' । १२ घ. 'वारनी' । १३ घ. 'सूरी' । १४ घ. 'हुव' । १५ ग.
कृष्णाहा ।

मानिकांशं पृथक्क्षुण्णं तुल्यं भूशकरांपृतम् ।
 त्रिफलाबीजतैलेन भावितं कर्पसंमितम् ॥ ४८ ॥
 ग्राह्ये घृतेन मध्याह्ने गुडेन मधुना निशि ।
 पौदं पादार्यमात्रे वा पोटल्पाश्च रजो भवेत् ॥ ४९ ॥
 हैपङ्गुवीनशाल्यन्नकृष्णगोक्षीरर्वत्पुनः ।
 एवं वर्षत्रयं कुर्यात्स्याद्बलीपलितोज्जितः ॥ ५० ॥
 प्रत्यहं मण्डलं स्वादेत्पथ्यं त्पक्त्वा ततःपरम् ।
 इष्टाहारविहारी च सहस्रायुर्भवेत्परम् ॥ ५१ ॥

अथ वङ्गेश्वरः—मस्मसूतं वङ्गभस्म पलैकैकं प्रकल्पयेत् ।
 गन्धकं मृतताम्रं च प्रत्येकं चै पलं पलम् ॥ ५२ ॥
 अर्कक्षीरैर्दिनं मद्यं सर्वं तद्गोळकीकृतम् ।
 रुद्ध्वा तद्रूधरे पंचपात्पुष्टैकेन समुद्धरेत् ॥ ५३ ॥
 ऐष वङ्गेश्वरो नाम ग्रीहगुल्मोदरोपहः ॥ ५४ ॥
 घृतैर्गुञ्जाद्रयं लेह्यं निष्कं श्वेतपुनर्नवा ॥
 गवां मूत्रैः पिवेच्चानु रजनीं वा गवां जलैः ॥ ५५ ॥

अथ शिखिवाडवः—पञ्चाङ्गदेवदाल्यास्तु चूर्णकर्म शिवाम्बुना ।
 मासमात्रं पिवेद्यस्तु ग्रीहा तस्य कैरोति किम् ॥ ५६ ॥
 लवणं रजनी राजी प्रत्येकं पलपञ्चकम् ।
 चूर्णितं निक्षिपेद्भाण्डे शततर्कपलान्विते ॥ ५७ ॥
 त्रिदिनं मुद्रितं रक्षेत्पश्चात्पञ्चपलं सदा ।
 पीत्वा विनाशयेत्प्लीहं त्रिःसप्ताहान्न संशयः ॥ ५८ ॥
 समूलपत्रमेरण्डं रुद्ध्वा भाण्डे पुष्टे पचेत् ।
 तत्कर्म पलगोमूत्रैः पीतं ग्रीहविनाशनम् ॥ ५९ ॥
 शरपुंद्गुचर्कपोर्मूलं चिरं देन्तैश्च चर्वितम् ।
 गिलितं नाशयेत्प्लीहं यवागूपानमाचरेत् ॥ ६० ॥
 वज्रक्षारं तु कर्पेकं भक्ष्यं प्लीहैर्विनाशनम् ।
 काञ्चनीमूलचूर्णं तु निष्कमात्रं तथा पिवेत् ॥ ६१ ॥

१ ज. 'रायुना'। २ 'रायु'। ३ घ. 'पादपा'। ४ ग. 'हैपङ्गुवीन शाल्यन्न कृष्णा गो'। ५ ड. 'वर्तित'।
 ६ क. 'कुर्वन्त्यादि'। ७ घ. 'देत्वार्यं त्वं'। ८ घ. 'चतुष्पलं'। ९ घ. 'पश्चात्पु'। १० ग. 'एव'। ११ घ. 'रा-
 जयेत्'। १२ च. 'बाह्यं दे'। १३ क. 'चूर्णं क'। १४ ग. 'करोतु'। १५ ग. 'त्रयसा'। १६ घ. 'पुस्तक'।
 १७ घ. 'दन्तेन'। १८ घ. 'दहरं परम्'।

सुरया काञ्जिकैर्वाऽथ हन्ति ग्रीहं चिरंतनम् ।
 ग्रीहानां पृष्ठदेशे तु रक्तखावं च कारयेत् ।
 अर्कक्षीरं ससिन्धूत्थं क्षिपेत्तत्र रूजापहम् ॥ ६२ ॥
 मारितं सूतताम्राञ्जं गन्धकं माक्षिकं समम् ।
 मर्दयित्वाऽऽर्द्रैकद्रवैर्यवक्षारयुतैर्दिनम् ॥ ६३ ॥
 त्रिगुञ्जं भक्षयेन्नित्यं नागवल्लीदलेन च ।
 वातगुल्महरः रूपातो रसोऽयं शिखिवाढवः ॥ ६४ ॥
 विडङ्गं दाडिमं हिङ्गु सैन्धवैलासुवर्चलम् ।
 मातुलङ्गरसैः पिष्ट्वा कर्पेकं सुरया सह ॥ ६५ ॥
 वातगुल्महरं देयमनुपानं सुखावहम् ॥ ६६ ॥

अथ दीप्तामरः—शुद्धं सूतं समं गन्धं सूतांशं मृतताम्रकम् ।
 शाकवृक्षोत्थपञ्चाङ्गद्रवैर्मर्द्यं दिनत्रयम् ॥ ६७ ॥
 दिनं सर्पाक्षिजैर्द्रावै रुद्ध्वा गजपुटे पचेत् ।
 पञ्चधा भूधरे चाथ चूर्णं जेपालतुल्यकम् ।
 द्विगुञ्जं भक्षयेच्चाऽऽज्यैः पित्तगुल्मप्रशान्तये ॥ ६८ ॥
 द्राक्षाहरीतकीकाथमनुपानं प्रकल्पयेत् ।
 रसो दीप्तामरो नाम पित्तगुल्मं निपच्छति ॥ ६९ ॥

अथ विद्याधरः—गन्धकं तालकं ताप्यं मृतताम्रं मनःशिलाम् ।
 शुद्धं सूतं च तुल्पांशं मर्दयेद्द्रावपेदिनम् ॥ ७० ॥
 पिप्पल्यास्तु कपायेण भावयेत्स्नुग्भवेन च ।
 निष्कार्यं भक्षयेत्क्षौद्रेर्गुल्मं ग्रीहं विनाशयेत् ॥ ७१ ॥
 रसो विद्याधरो नाम गोमूत्रं च पिबेदनु ॥ ७२ ॥

अथ रक्तोदरकुठारः—तिलकायो गुहं चाऽऽज्यं व्योषभार्द्धैरजोन्वितम् ।
 पानं रक्तभवं गुल्मे नैष्टपुष्पे तु योपितः ॥ ७३ ॥
 देवदारुकणाभार्द्धैश्चुण्ठीकरैश्चवल्कलम् ।
 चूर्णं तिलानां काथेन रक्तगुल्महरं भवेत् ॥ ७४ ॥
 पारदं शिखितुत्थं च जेपालं पिप्पलीसमम् ।
 भारग्वधफलान्मज्जा वज्रीद्गुग्धेन भावयेत् ।
 सूक्ष्ममात्रां वथैः सादेत्स्त्रीणां हन्याज्जलोदरम् ॥ ७५ ॥

चिञ्चाफलरसं चानु पथ्यं दध्योदनं हितम् ।

रक्तोदरं हरेत्सैव कैठिनं रेचयेदनु ॥ ७६ ॥

अथ वैश्वानररसः—विष्णुक्रान्ता च जेपालं लङ्गुली सुरदारिका ।

पवचिञ्चौम्बुसारेण तासां द्विगुणगन्धकम् ॥ ७७ ॥

पक्षं विमर्दितं सूतं स्वेदयेन्मृदुनाऽग्निना ।

गुल्मे गुञ्जात्रयं चास्य सोष्णाञ्चुघृतसैन्धवम् ॥ ७८ ॥

वातजे कफजे लिह्यान्मध्वार्द्रकसमन्वितम् ।

ससितामाक्षिकं वैचे सोऽयं वैश्वानरो रसः ॥ ७९ ॥

अथाम्बिकुमारः—नेपालवैगन्धरसत्रयाणां फलत्रयस्यापि कटुत्रयस्य ।

मूत्रे गवां षोडशभागमाने भागान्नवैकत्र दिनत्रयं च ॥ ८० ॥

विमर्द्य तेषां बदरप्रमोणां वद्ध्वा वटीमुष्णजलानुपानात् ।

एकत्र युंक्ता सहसा निहन्ति सा रेचयित्वा मलजालमादौ ॥ ८१ ॥

गुल्मं यकृत्पाण्डुविवन्धगूलं मान्द्यं ज्वरं चाथ जलोदरं च ।

भग्नेः कुमारः सहसा निहन्त्यादुदीपितो दीप इवान्धकारम् ॥ ८२ ॥

अथ सर्वाङ्गसुन्दरः प्राणेश्वरो रसः ।

शुभ्रमत्रं रसं गन्धं मेलयित्वा समांशकम् ।

तालमूलीरसैर्मर्द्य कल्कं संपादयेच्छुभम् ॥ ८३ ॥

तत्कल्कं कूपिकामध्ये कृत्वा वक्त्रं निरुन्धयेत् ।

खटिन्या मुखमाच्छाद्य मृदा स्वर्परसंज्ञया ॥ ८४ ॥

कूपिकां लेपयेत्सर्वां शोषयेदातपे खरे ।

कूपिकां भृगतापां च कृत्वा तां पुटयेत्ततः ॥ ८५ ॥

कूपिकां मर्दयेत्कृत्स्नां सैटिन्या सह संयुताम् ।

त्रिभिः क्षारैस्तु तच्चूर्णं पञ्चभिर्लेवणैस्तथा ॥ ८६ ॥

त्र्यूपणं त्रिफला हिङ्गु पुग्निन्द्रपवास्तथा ।

गुञ्जाकिनी तथा चित्रमज्जमोदा यवानिका ॥ ८७ ॥

एतानि समभागानि समादाय विचूर्णयेत् ।

योजयेत्सह सूतेन ततः सिध्यति सूतकः ॥ ८८ ॥

सिद्धसूतस्य चूर्णेन माषं सर्वरुजापहम् ।

भक्षयेत्प्रातरुत्थाय रसः सर्वाङ्गसुन्दरः ॥ ८९ ॥

१ घ. 'सैव' क'. २ घ. 'वपिते'। ३ घ. ट. 'विद्याला'। ४ घ. ट. 'दारिद्र्या'। ५ घ. 'या च सा'। ६ घ. 'सि'। ७ घ. 'जेना'। ८ घ. 'रसागुणाणां'। ९ घ. 'माषं'। १० घ. 'युत्वा'। ११ घ. 'सुद्धमे'। १२ घ. 'सैटिन्या'। १३ घ. 'यन्मिद्धम्'। १४ घ. 'तत्रपणे'।

उष्णोदकानुपानं तु पायपेञ्जलकद्वयम् ।
 भक्षयेदेकवारं तु द्विवारं नै कथंचन ॥ ९० ॥
 दिनमध्ये वारमेकं दातव्यो भिपजा रसः ।
 शीतोदकं सकृद्देयं तृडभावेऽपहर्निशम् ॥ ९१ ॥
 भोजने वर्जयेत्तत्र शाकाम्लं द्विदलं तथा ।
 तैलाभ्यङ्गं ब्रह्मचर्यं वर्जयेच्छयनं दिवा ॥ ९२ ॥
 हितं तत्सेवयेत्पथ्यमहितं च विवर्जयेत् ।
 अनेनैव प्रकारेण योजयेत्प्रतिवासरम् ॥ ९३ ॥
 यस्त्वचेतनतां याति संनिपाती कथंचन ।
 तस्य नातिप्रयोक्तव्यो रसो यत्नाद्भिपग्वरैः ॥ ९४ ॥
 देवाग्निंश्चपि विभ्रांश्च कुमारीयोगिनीगणान् ।
 पूजयित्वा यथाशक्त्या सेव्यः प्राणेश्वरो रसः ॥ ९५ ॥
 गुल्मं वाऽष्टविधं वातं शूलं च परिणामजम् ।
 संनिपातज्वरं चैव ग्रीहानमपकर्षति ॥ ९६ ॥
 कामलां पाण्डुरोगं च मन्दाग्निं ग्रहणीं तथा ।
 शिववत्सेवितो हन्ति रसः प्राणेश्वरस्त्वयम् ॥ ९७ ॥

अथ गुल्मनाशनः—गन्धकं रसतुल्यं च द्विभागं सैन्धवस्य च ।

त्रिभागं टड्ढुणं प्रोक्तं चतुर्भागं च तुत्यकम् ॥ ९८ ॥
 पञ्चमं तु वराटं स्यात्पद्मागं शङ्खमेव च ।
 वह्निशूलकपायेण चिरविल्वरसेन च ॥ ९९ ॥
 आर्द्रकस्य रसेनात्र मत्येकं तु गुटत्रयम् ।
 तत्समं मारिचं चूर्णं शाणार्धं भक्षयेन्नरः ॥ १०० ॥
 पञ्चगुल्मं क्षयं श्वासं मन्दाग्निं चाऽऽशु नाशयेत् ॥ १०१ ॥

अथ शूलचिकित्सा ।

अथाग्निमुखः—मृतसूताभ्रकं ताम्रं गन्धकं चाम्लवेतसम् ।

विषं कैलत्रपं तुल्यं सर्वं मद्यं दिनावधि ॥ १०२ ॥
 विषमुष्टिजया वासा विजया रक्तशाकिनी ।
 बृहती च महाराष्ट्री धत्तूरः पद्मपत्रकः ॥ १०३ ॥

१ घ. 'शुद्धक' । २ घ. वा । ३ ग. 'तृडभा' । ४ घ. ट. 'द्विदल' । ५ घ. 'तदा' । ६ घ. 'येत्सन्ना' ।
 ७ घ. 'मिगुहवि' । ८ क. 'लं पाट' । ९ घ. 'वातशु' । १० क. 'गुल्मारि' । ११ घ. 'सैव प्र' ।
 १२ क. 'पुत्रय' ।

नागवल्ली शमी जम्बू भाव्यमेभिर्द्रवैर्यद्दम् ।

समांशं पञ्चलवर्णं दत्त्वाऽऽर्द्रकरसेन च ॥ १०४ ॥

दिनं 'पेष्यं ततः कुर्याद्विटिकां चणमात्रकाम् ।

भक्षयेद्वातगूलार्तः सोऽयमग्निमुखो रसः ॥ १०५ ॥

अथ त्रिनेत्रः—हरीतकी प्रतिविषा हिङ्गु सौवर्चलं वचा ।

कलिङ्गेन्द्रपवास्तुल्यं पापयेदुष्णवारिणा ॥ १०६ ॥

कर्पकमनुपानं स्याद्वातगूलहरं परम् ।

विश्वाक्षारं जलैः पीतं गूलं शान्तिमवाप्नुयात् ॥ १०७ ॥

खण्डितं हारिणं गृह्णं स्वर्णं शुक्लं मृतं रसम् ।

दिनेकं चाऽऽर्द्रकद्रावैर्मद्यं रुद्ध्वा पचेत्पुटे ॥

त्रिनेत्रारूपो रसः सोऽयं मापं मध्वाज्यकैलिहेत् ॥ १०८ ॥

अथ चिन्तामणिः—सैन्धवं जीरकं हिङ्गु मध्वाज्याभ्यां लिहेदनु ।

पङ्क्तिगूलहरं रूपातं मासमात्रान्न संशयः ॥ १०९ ॥

टङ्कणं मूर्च्छितं सूतं यवक्षारं समं समम् ॥ ११० ॥

चूर्णितं भक्षयेन्मापं मधुना पक्तिगूलनुत् ।

जम्बूमांसाज्ययोर्युपमनुपानं पिचेत्सदा ॥ १११ ॥

सूतं च गन्धं द्विगुणं विमर्द्य कोरुण्टनिम्बुत्थरसैर्दिनं तत् ।

चिञ्चोर्द्रवः क्षारसेन चैकं दिनं च गोर्लं रविसंपुटस्थम् ॥ ११२ ॥

लिप्त्वा मृदा शृण्कमतीव कृत्वा सामुद्रयन्त्रेण पुटं ददीत ।

उद्धृत्य शीतं रसपादभागं भक्षिष्य गन्धं विपचेन्मनौकच ॥ ११३ ॥

विषं च दत्त्वा रसपादभागं लोहस्य पात्रे तु कृशानुतोपैः ।

रसस्तु चिन्तामणिरप उक्तो यातारितैलेन समाक्षिकेण ।

वल्लेन मानं प्रददीत चाम्लं तैलं च शीतं परिवर्जयेच्च ॥ ११४ ॥

हन्ति गुरुमं सहाष्मानं तुनीं प्रतितुनीमपि ॥ ११५ ॥

अथ शूलकैसरी—शुद्धं सूतं द्विधा गन्धं यामेकं मर्दयेद्दृढम् ।

द्वयोस्तुल्यं शुद्धताम्रं संपुटे तन्निरोधयेत् ॥ ११६ ॥

ऊर्ध्वाधो लवणं दत्त्वा मृद्गाण्डे धारयेद्द्विपक्व ।

रुद्ध्वा गजपुटे पाच्यं स्वाद्गुशीतं समुद्धरेन् ॥ ११७ ॥

१ व. पेष्य । २ ज. 'टिकाध्यामायका । ३ घ. 'दृष्टा पुटे पचेत् । ४ अ. 'न्मामं मं । ५ ट. 'सूतं मं । ६ ट. 'द्रव्यं दामं । ७ ड. 'नामम् । ८ घ. 'यद्यं दृ' । ९ घ. 'युतो । ज. 'सुतो । १० घ. 'तो हन्ति महाष्मानं गुप्तादीं प्रतितुनीं । ११ घ. 'तुनीं प्रतितुनीं । १२ घ. 'सुजाण्डं ।

संपुटं चूर्णंपेतसूक्ष्मं पर्णखण्डे द्विगुञ्जकम् ।
 भक्षयेत्सर्वशूलार्तो हिङ्गु शुण्ठी च जीरकम् ॥ ११८ ॥
 वचामैरिचसंचूर्णं कर्पमुष्णजलैः पिवेत् ।
 असाध्यं नाशयेच्छूलं रसः स्याच्छूलकेसरी ॥ ११९ ॥

अथ मृतोत्थापनः—बन्ध्यालाङ्गलिकामूलं शङ्खं तु द्विगुणं तपोः ।

प्रपाणां भावपेच्चूर्णं त्र्यहं जम्बीरजद्रवैः ॥ १२० ॥
 रुद्ध्वा गजपुटे पच्यात्तत्क्षारं मरिचैर्घृतैः ।
 कर्पमात्रं पिवेच्छूली तत्क्षणात्सुखमाप्नुयात् ॥ १२१ ॥
 अभ्रं ताम्रं तथा लोहं प्रत्येकं संस्कृतं पलम् ।
 सर्वमेतत्समाहृत्य शृङ्गीपात्कुशलो भिषक् ॥ १२२ ॥
 आज्ये पलद्वादशके दुग्धे तैत्स्वरसंख्यके ।
 पक्त्वा तत्र क्षिपेच्चूर्णं सुपूतं घनतन्तुना ॥ १२३ ॥
 विडङ्गत्रिफलावह्नित्रिकूटानां तथैव च ।
 पिष्ट्वा पलोन्मितानेतान्यथा संमिश्रतां नयेत् ॥ १२४ ॥
 ततः पिष्ट्वा शुभे भाण्डे स्थापयेत्तद्विचक्षणः ।
 आत्मनः शोभने चाह्नि पूजयित्वा गुरुं रविम् ॥ १२५ ॥
 घृतेन मधुना मद्यैः पाययेन्मापकाधिकम् ।
 अष्टौ मासान्क्रमेणैव वर्धयेत्तु समाहितः ॥ १२६ ॥
 अनुपानं च दुग्धेन नारिकेलोदकेन वा ।
 क्षीर्णशर्करशाल्यन्नमुद्गमांसरसादयः ॥ १२७ ॥
 रसपानाविरुद्धानि द्रव्याण्यन्यानि योजयेत् ।
 हृच्छूलं पार्श्वशूलं च आमवातं कटिग्रहम् ॥ १२८ ॥
 गुल्मगूलं शिरःशूलं पकृतं व्रीहानशेषतः ।
 अग्निमान्द्यं क्षयं कुष्ठं कासं श्वासं विचार्चिकाम् ॥
 अश्मरीं मूत्रकृच्छ्रं च योगेनानेन साधयेत् ॥ १२९ ॥

अथ क्षौरताम्रम्—रसेन ताम्रस्य दन्तानि "न्वित्वा

गन्धेन ताम्रं द्विगुणेन पश्चात् ।

वस्त्रेण यद्ध्वाऽथ समुद्रजेन

क्षारत्रयेणापि च वेष्टयित्वा ॥ १३० ॥

१ घ. 'येच्छूलं' वा । २ घ. 'मतीचं सचूर्णं क' । ३ घ. तथा । ४ ग. 'तन्नाम भवेत्' । ५ ग. 'रसेभवेत्' । ६ द. 'दन्तं विरुद्धानि वि' । ७ ग. 'त्रिदृशी' । ८ ग. 'च' । ९ घ. 'जीर्णं न' । १० घ. 'क्षीरो रसे' । ११ क. 'वन्तुना' । १२ क. 'वन्तुना' । १३ घ. 'दन्ता' ।

मृदा च संलिप्य पुटं ददीत दलानि ताम्रस्य विचूर्णयेत् ।
धत्तूरचित्रार्द्रकटुत्रयैश्च विमर्दयेत्तन्निदिनप्रमाणम् ॥ १३१ ॥
कैलाप्रमाणेन विपं च दत्त्वा वल्लं ददीतास्य च वातशूले ॥ १३२ ॥

अथ शूलान्तकः—भस्मसूतस्य खरयापि पलमेकं पृथक्पृथक् ।

ताम्रभस्मपले द्वे तु गन्धकस्य पलत्रयम् ॥ १३३ ॥

हरितालस्य कर्पाशं विमलं हेममाक्षिकम् ।

पलायं हलिनीकन्दं नागवङ्गी पलार्धकौ ॥ १३४ ॥

चतुष्पलं तु त्रिघृतमेतत्सर्वं विचूर्णयेत् ।

भूधात्रीस्वरसेनैव भावयेत्सप्तधा भियक् ॥ १३५ ॥

तथा दन्तीरसैर्वल्लं दद्यादाद्रकवारिणा ।

तेन कोष्ठे विशुद्धे तु दधिभक्तं तु भोजयेत् ॥

सर्वाणि शूलानि हरेद्रसः शूलान्तको मतः ॥ १३६ ॥

अथाग्निमुखः—पारदं माक्षिकं ताम्रं कृष्णाभ्रं गन्धकत्रयम् ।

माणिमन्थं विपं हिङ्गु त्वग्निशाकन्धकाञ्चनान् ॥ १३७ ॥

रक्तमारीपनिगुण्डीमहाराष्ट्राट्ठपकम् ।

जयाजयन्तीनिर्पासैस्तथा च विपतिन्दुकान् ॥ १३८ ॥

मर्दितं कुक्कुटपुटे पचेदग्निमुखाह्वयः ।

अष्टगुञ्जामितः सोऽयं प्रयोज्यः साज्यनागरः ॥ १३९ ॥

हिङ्गुसौवर्चलोष्णाम्बुपुतो वा गुल्मशूलजित् ॥ १४० ॥

अथ त्रिनेत्रः—रसताम्रगन्धकानां त्रिगुणोत्तरवर्धितांशानाम् ।

ओम्लेन मर्दितानां पुटपकानां निपेवितं भस्म ॥ १४१ ॥

गुञ्जाममाणमार्द्रकसिन्धूत्थचूर्णसंयुक्तम् ।

शरम्भतैलमाक्षिकमथर्वं षडुद्दिङ्गुजीरकोपेतम् ॥ १४२ ॥

शमपति शूलमशोपं तत्तद्रसभाषितं बहुशः ।

उपचूर्णैरनुपानैस्तैस्तैः सहितं कफानिलातिहरम् ॥ १४३ ॥

एतच्च हरिणशृङ्गं मृतकाञ्चनटङ्गुणोपेतम् ।

सघृतं मधु पक्तिशूलं शमपति शूलं त्रिनेत्ररसः ॥ १४४ ॥

अथोदयभास्करः—तोल्लुल्लयं रसं शुद्धं गन्धकं तच्चतुर्गुणम् ।

विधाय कज्जलीं शृङ्गां ततो निम्बुकवारिणा ॥ १४५ ॥

१ व. 'येतान्' । २ ग. 'वणात्र' । ३ क. 'गन्धकस्य तु क' । ४ घ. 'विमल' । ५ ग. 'अम्भे' ।
६ ग. 'न्युर्ध चू' । ७ घ. 'वा पुटहि' ।

कल्कं कुर्वीत संखल्वे पावचामचतुष्टयम् ।
 द्वितोलमथ ताम्रस्य तनुपत्राणि सर्वशः ॥ १४६ ॥
 कल्केन तेन निम्बूकरसेनाऽऽप्राव्य खल्वके ।
 स्थापयेदातपे तीव्रे पिण्डीकृत्य ततः परम् ॥ १४७ ॥
 मूपामध्ये निरुध्याथ कुक्कुटारूपैस्त्रिभिः पुटैः ।
 पचेञ्जुल्लयां विनिक्षिप्य जुल्लीपरिमितोपलैः ॥ १४८ ॥
 तत आकृष्य संमर्द्य करण्डे तं विनिक्षिपेत् ।
 रसोऽयं सर्वरोगघ्नो वृणामुदयभास्करः ॥ १४९ ॥
 हन्ति शूलानि सर्वाणि तमांसीव दिवाकरः ।
 पर्णखण्डिकया सार्धं देयश्चेत्परे जगुः ॥
 पथ्यं रोगोचितं देयं रसस्यानुचितं त्यजेत् ॥ १५० ॥

अथ शूलगजकेसरी—पलप्रमाणसूतेन वलिना द्विगुणेन च ।
 शुद्धत्रिपलतालेन कृत्वा कज्जलिकां ष्यहम् ॥ १५१ ॥
 पलमानेन कर्तव्यं शुद्धताम्रस्य संपुटम् ।
 पिधानप्रात्रसंग्रस्ततलेपान्नास्पवान्खलु ॥ १५२ ॥
 कज्जलीं संपुटस्यान्तानेदध्यात्तदनन्तरम् ।
 अधस्ताद्गुपरिष्ठाच्च संपुटेऽस्याऽऽक्षिपेत्खलु ॥ १५३ ॥
 आकण्ठं पटुचूर्णं तीं निधाय च निरुध्य च ।
 विशोष्य गजसंज्ञेन पुटेन पुटयेत्ततः ॥ १५४ ॥
 पंथचूर्णं विधायाथ सिन्धुमध्ये विनिक्षिपेत् ।
 पंध्यार्द्रकरसोपेतो वल्लमानेन सेवितः ॥ १५५ ॥
 रसो निःशेषशूलघ्नः स्याच्छूलगजकेसरी ॥ १५६ ॥

अथ क्षारताम्रं—पलमितमृतशुल्बं तन्मितं गन्धचूर्णं
 वसुमितपलमानं तिन्तिणीक्षारचूर्णम् ।
 त्रयमिदमभिदिष्टं क्षारताम्राख्यमेत-
 द्धरति सकलशूलं पीतमुष्णोदकेन ॥ १५७ ॥

१ घ. शूलस्य । २ च. संमर्द्य । ३ क. ठ. पर्णखं । ४ च. 'पुटे । ५ क. 'लपत्रा' । ६ च.
 'दस्यक्षि' । ७ क. आकण्ठारिपुर्गा ता पिपाय च नि' । ८ झ. त । ९ ग. पिपाय । घ. विषाय । १० ज.
 पटुचूर् । ११ क. दध्यार्द्र' ।

अथ ताम्राष्टकम्—हिङ्गु बभ्रुपं मधुकरुचकं तिनित्नीक्षारताम्रं

सर्वं चैतन्मष्टणमृदितं पीतमुष्णोदकेन ।

क्षिप्तं शूलं क्षपयति वृणां तीव्रपीडासमेतं

ध्वान्तं भानोरिव समुदयः साधु ताम्राष्टकं हि ॥ १५८ ॥

अथ वडवानलगुटिका—तालं ताप्यं कनककुनटीकान्तगन्धारकसूतै-

स्तुल्यांशैस्तेररुणमधुरं दीप्यकं सर्वतुल्यम् ।

एतैः सर्वैश्चिकटु च समं कज्जलीकृत्य सर्वं

हिङ्गुवम्भोभिर्मुनिमितदिनैर्भावयेत्सप्तक्रत्वः ॥ १५९ ॥

जयन्त्याः काचमाच्याश्च निर्गुण्ड्याश्चाऽऽद्रकस्य च ।

स्वरसैर्भावयेत्पिष्ट्वा सक्रदेव दिने दिने ।

कर्तव्या मरिचैस्तुल्याश्छायाश्चकाश्च गोलिकाः ॥ १६० ॥

हन्त्येपा वडवानलाख्यगुटिका संसेवितोष्णाभ्युना

सर्वं शूलगदं कृमिं च सकलं वैपम्यवृत्तिं भुधः ।

मन्दाग्निं ग्रहणीगदं श्वयधुरुक्पाण्डुं च गुल्मार्शसी

वातश्लेष्मगदं तथोदररुजं श्वासं च कासं ज्वरम् ॥ १६१ ॥

अथाम्बिकुमारः—रसगन्धकयोः कृत्वा कज्जलीं तुल्यभागयोः ।

पादांशममृतं दत्त्वा श्रुक्तिभस्म कलांशकम् ॥ १६२ ॥

हंसपादीरसैः सम्यङ्मर्दयित्वा दिनत्रयम् ।

स्थूलगोलं ततः कृत्वा परिशोष्य स्वरातपे ॥ १६३ ॥

निरुध्य वालुकायन्त्रे क्रमपुष्टेन वह्निना ।

पचेदेकमहोरात्रं ततः शीतं विचूर्ण्य च ॥ १६४ ॥

तुल्यांशममृतं दत्त्वा मर्दयेदाद्रकद्रवैः ।

विलिप्य स्थालिकांमध्ये ततोऽन्यस्थालिकोदरे ॥ १६५ ॥

पलार्धममृतं क्षिप्वा रसस्थालीं च तन्मुसे ।

न्युष्जां दत्त्वा दृढं रुद्ध्वा जुह्यामारोष्य पन्नतः ॥ १६६ ॥

यामं प्रज्वालयेदग्निं विचूर्ण्य तदनन्तरम् ।

करण्डके विनिक्षिप्य स्थापयेदतिपन्नतः ॥ १६७ ॥

रसो ह्यम्बिकुमारख्यो दिष्टो मन्थानभैरवै ॥ १६८ ॥

हन्पादत्पत्रिमान्धं ज्वरहरमखिलं वातजातं क्षयातिं
शोफादयं पाण्डुरोगं कफजनितगदान्ग्रीहगुल्मं गुदातिम् ।
सर्वाङ्गीणं च शूलं जठरभवरुजं स्वञ्जतां पङ्कुलत्वं
सर्वाश्वासाधपरोगान्हरिरिव दुरितं रक्तगुल्मं वधूनाम् ॥१६९॥

अथ क्षारवटी—शम्बूकं त्र्यूपणं पञ्च लवणानि मृतापसम् ।
सर्मांशं पेपयेन्मूत्रैः कृष्णाजस्य दिनावधि ॥ १७० ॥
भक्षयेत्कर्पमात्रं तु परिणामाल्पशूलनुत् ।
इन्द्रवारुणिकामूलं कटुत्रयसमायुतम् ॥ १७१ ॥
पिवेद्दुष्णाम्बुना हन्ति शूलप्रत्यन्तदुःसहम् ।
भूदौरुवटमूलं च शूलजित्सोष्णवारिणा ॥ १७२ ॥
सद्योभवं हरेच्छूलं लवणं वाऽऽरनालकैः ।
घृतेन सैन्धवं वाऽथ उष्णतोपैः सुवर्चलम् ॥ १७३ ॥
भृतं मेघभस्माथ शङ्खं चिञ्चा सुभास्करम् ।
क्रमाद्विगुणितं कृत्वा तत्तुल्यं च कटुत्रिकम् ॥ १७४ ॥
तुलसी भृङ्गराजश्च मातुलिङ्गार्द्रकद्रवैः ।
भावितं बहुशशूर्णं रजो वा गुलिकाऽपि वा ॥ १७५ ॥
गुञ्जामात्रं तु सेवेत गुल्मशूलान्विनाशयेत् ।
मन्दार्घ्रं ग्रहणीमर्शो गुल्मशूलमरोचकम् ।
एतत्क्षारवटी नाम क्रशदेहेषु युज्यते ॥ १७६ ॥

अथ कार्श्यचिकित्सा ।

अथामृतार्णवः—रसभस्म त्रयो भागा भागेकं हेमभस्मकम् ।
सर्वांशमृतासत्त्वं सितामध्वाज्यमिश्रितम् ॥ १७७ ॥
दिनैकं मर्दयेत्तल्लवे मापैकं भक्षयेत्सदा ।
क्रशानां कुरुते पुष्टिं रसोऽयममृतार्णवः ॥ १७८ ॥
अश्वगन्धापलायं च सर्वा क्षीरेः पिवेदनु ॥ १७९ ॥

अथ पूर्णचन्द्रः—मृतसूताभ्रलोहं वै शिलाजतु विडङ्गकम् ।
ताप्यं क्षौद्रघृतं तुल्यमेकीकृत्य विमर्दयेत् ॥ १८० ॥

पलायं मरिचं सूक्ष्मं कर्षार्थं वत्सनाभकम् ।
 विनिक्षिप्य विमर्द्याथ क्षिपेद्रम्यकरण्डके ॥ १९४ ॥
 नन्दिना तु समुद्रिष्टं रसतुल्यं मरीचकम् ।
 वत्सनाभं तु कर्पाशं मिश्रयेत् विचूर्ण्य तत् ॥ १९५ ॥
 निर्दिष्टोऽग्निकुमारको रसवरो देव्या तथा नदिना
 सेव्यो वैद्यशःप्रभूतफलदधानाहविध्वंसनः ।
 सद्यः पाचनदीपनो रुचिकरः शीघ्रं तथाष्ठीलिकां
 सामां च ग्रहणीं हरेत्कफरुजः कण्ठामयध्वंसनः ॥ १९६ ॥
 बल्यो भोजनतोषभक्ष्यमुखदः श्रेष्ठो रसानां प्रभु-
 मन्दाग्निं कफवातजं क्षयगदं निःशेषशूलामयान् ।
 श्वासं कासगदं तथा कफरुजं ज्वरं च पाण्डुं तथा -
 शोफं वातगदं तथा खलु रैतीतुल्योर्ध्वपर्णान्वितः ॥ १९७ ॥
 कणया सितयाऽऽज्येन दातव्योऽसौ महारसः ।
 प्रत्यष्ठीलादिरोगेषु जलकूर्मगदेषु च ।
 नन्दिना तु पुनः प्रोक्तस्तत्तद्रोगहरौपधैः ।
 निहन्ति सकलान् रोगान्दुष्पत्नीव मनोरथान् ॥ १९८ ॥
 रसजनितविदाहे शीततोयाभिपेको
 मलयजघनसारालेपनं मन्दवातः ।
 तरुणदधि सितार्क्तं नारिकेलीफल्याम्भो
 मधुरशिशिरपानं शीतमन्यच्च शस्तम् ॥ १९९ ॥
 सौभाग्यं मेघनादाग्निसितामधुकचन्दनम् ।
 तुपोदकेन दातव्यं सर्वस्मिन् रसवैकृते ॥ २०० ॥
 छर्द्यां त्रेष्णासु दातव्यं कपित्थं वा सितान्वितम् ।
 कुमारीगीतलेपश्च सर्वाङ्गीणः प्रशस्यते ॥ २०१ ॥
 क्षीरं मधुसितापीतं काथो वाऽमृतबन्धुकः ।
 उपचारा अमी सर्वे प्रशस्ता रसतापिनाम् ॥ २०२ ॥
 रसस्याग्निकुमारस्य प्रभाव वेत्ति तत्त्वतः ।
 गिरिजा नन्दिकेशो वा यद्वा नारायणः प्रभुः ॥ २०३ ॥

१ क ट. 'भवेत् वि' । घ 'प्रयिता विचूर्णयेत्' । २ घ सव्यो । ३ झ नित्य । ४ ग रतिरुत्प्रा-
 र्थं । झ. रतिरुत्प्राथं । ५ घ. 'न्विता । ६ घ. 'ज्योऽय म' । ७ घ. 'भाग्यमे' । ८ च 'स्मिन्सर्वत्र' ।
 ९ च गृहेषु । ज पुनधुः । १० घ 'गीते' । ११ क सीत । घ. क्षीरम् । १२ घ 'सितापेत ।

अथाम्लपित्तचिकित्सा—अम्लोद्गारवमी हस्तपादहृत्कुक्षिदाहता ।

अम्लपित्ते मुखं तिक्तं भवेच्छूलमरोचकम् ॥ २०४ ॥

अम्लपित्ते तु वमनं तदन्ते मृदुरेचनम् ।

ऊर्ध्वगं वमनैर्हन्त्यादधोगं रेचनेर्जयेत् ॥ २०५ ॥

तिक्तभूयिष्ठमाहारं पानं चापि प्रकल्पयेत् ।

अम्लपित्ते च वमनं पटोलारिष्टवारिभिः ।

विरेचनं त्रिवृच्चूर्णं मधुधान्नीफलैर्भवेत् ॥ २०६ ॥

अथ लीलाविलासः—शुद्धसूतं शुद्धगन्धं मृतं ताम्राभ्रैरौष्यकम् ।

तुक्ष्पांशं मर्दयेद्यामं रुद्ध्वा लघुपुटे पचेत् ॥ २०७ ॥

अक्षधान्नीहरीर्तक्या क्रमशुद्ध्या विपाचयेत् ।

जलेनाष्टगुणेनैव ग्राह्यमष्टावशेषितम् ॥ २०८ ॥

अनेन भावयेत्सर्वं पूर्वं सूतं पुनः पुनः ।

पञ्चविंशतिवारं च तावता भृङ्गजैर्द्रवैः ॥ २०९ ॥

शुष्कं तच्चूर्णितं स्वादेस्पञ्चगुञ्जं मधुप्लुतम् ।

रसो लीलाविलासोऽपमम्लपित्तं निपच्छति ॥ २१० ॥

अथ कृष्माण्डखण्डम्—कृष्माण्डस्य रसस्य सैत्पलशतंतुल्यं गवां क्षीरं

धान्नीचूर्णपलाष्टकं लघु पचेद्यावत्कृतं पिण्डितम् ।

धान्नीतुल्यमितं पलार्धममृतं तल्लेहकं लेहये-

त्स्वपातं कृष्माण्डखण्डं क्षपपति नितरामम्लपित्तं नचोन्पत् ॥ २११ ॥

अथ ताम्रद्रुतिः—पलं नेपालशुल्बस्य पत्राणि सुतनूनि च ।

कृत्वा कण्टकवेष्ट्यानि कारयेत्तदनन्तरम् ॥ २१२ ॥

कर्पिकं द्विशुणं ग्राह्यं क्रमात्सूतकगन्धयोः ।

मर्दितैर्ब्यं शिलासख्वे रसैर्दन्तशठस्य वै ॥ २१३ ॥

तैर्कल्कं पद्भ्रवत्कृत्वा तेन पर्णानि सर्वशः ।

लेपयित्वा शिलासख्वे स्थापयेदात्तपे सररे ॥ २१४ ॥

याम्बैकेन समुद्धृत्य द्रवीभवति नान्यथा ।

वान्ति विरेचनं कृत्वा शुद्धकापो यथाविधि ॥ २१५ ॥

१ ज. 'ददृष्टु'। २ ग. 'अरोच्य'। ३ च ट ह. पिडा । ४ ग. 'तक्य म'। ५ क. 'व पञ्च'।
६ पूर्वम्। ७ च. मत्सली। च. मन्वली। ८ च. पात्रे तु। ९ घ. 'त त रेह'। १० च. 'सं नयाऽ-
न्य'। ११ ज. 'चान्यद्'। १२ घ. 'तया शि'। १३ घ. 'त कर्'। १४ ह. 'विधि'।

पूजयित्वा सुरान्वैद्यान्विप्रान्हेमाम्बरादिभिः ।
 तं सूतं मधुसर्पिभ्यां रक्तिकामोषकादिभिः ॥ २१६ ॥
 लीढ्वा तत्र पिवेत्तक्रं धान्याम्लकमथापि वा ।
 जीर्णं सायं समश्रीयाच्छालयन्नं तु पुरातनम् ॥ २१७ ॥
 सेव्यमानं निहन्त्येतदम्लपित्तं सुदारुणम् ।
 कासं क्षयं तथा शोषमशांतिं ग्रहणीं तथा ॥ २१८ ॥
 कामलां पाण्डुरोगं च कुष्ठान्येकादशैव च ।
 रक्तपित्तं सत्वालित्यं शूलं चैवोदराणि च ॥ २१९ ॥
 वातरोगं प्रतिश्यायं विद्रधिं विषमज्वरम् ।
 संतताभ्यासयोगेन बलीपलित्तवर्जितः ॥ २२० ॥
 ताप्रवत्कुरुते देहं सर्वव्याधिविवर्जितम् ।
 जीवेद्वर्षशतं सोमं द्वितीयं इव भास्करः ॥ २२१ ॥

अथ पित्ते ।

अथ दशसारपित्तान्तकरसः—मृतसूताभ्रमुण्डार्कतीक्ष्णमाक्षिकतालकम् ।

गन्धकं च भवेत्तुल्यं यष्टीद्राक्षामृताद्रवैः ॥ २२२ ॥
 जलमण्डपिकावासाद्रवैः क्षीरविदारिजैः ।
 दिनैकं मर्दयेत्खल्वे सिताक्षौद्रयुता वटी ॥ २२३ ॥
 निष्कमात्रं निहन्त्याश्च पित्तं पित्तज्वरं क्षयम् ।
 दाहं नृष्णां भ्रमं शोषं वेगात्पित्तान्तको रसः ॥ २२४ ॥
 सिताक्षीरं पिवेच्चानु यष्टीं सितान्वितां जलैः ।
 पिवेद्वा पित्तशान्त्यर्थं शीततोषेन चन्दनम् ॥ २२५ ॥
 यष्टी द्राक्षा फलं धान्या एलाचन्दनेवांलकम् ।
 मधूकपुष्पं खजूरं दाडिमं पेपयेत्समम् ॥ २२६ ॥
 सर्वतुल्या सिता योज्या पलाधं भक्षयेत्सदा ।
 दशसारमिदं ख्यातं सर्वपित्तविकारजित् ॥ २२७ ॥
 मेहनृष्णारतीश्रैव दाहं भूर्छाज्वरं जयेत् ॥ २२८ ॥ २२२८ ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूनोर्वाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चये विद्र-
 धिवृद्धिगुल्मयकृत्स्लीहशूलकार्ष्यस्थौल्याष्टीलाप्रत्यष्टीलाजलकर्भूरसवै-
 कृतानाहाम्लपित्तपित्तचिकित्सा नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

१ स. ता दति मं। ह. तमृत मं। च. त मृत । २ 'मापिता' । ३ क. सतं । ४ क. 'कुरुग-
 वि' । ५ क. 'जित' । ६ ख. सोऽय । ७ ह. पावत । ८ च. क्षीर वि । ९ घ. 'नवाला' । १० च.
 'वातुह' । ११ च. उ ह. मूर्त्ता ।

अथैकोनविंशोऽध्यायः ।

[अधोदरादिचिकित्सनम् ।]

उदरं सजलं यस्य सदेोपं वलिवजितम् ।

श्वयधुः पादयोः शोफः स्याज्जलोदरलक्षणम् ॥ १ ॥

उदरं वातसंपूर्णं सव्यथं च कृशाङ्गता ।

मुहुर्मुहुः श्वसित्येव तद्वातोदरलक्षणम् ॥ २ ॥

अथात उदरपाण्डुशोफकामलाकुम्भकामलाहलीमकचिकित्सा ।

अथ विनोदविद्याधरः—जीमूतलोहरसगन्धशिलालतात्र-

व्योपाग्निकुष्ठमुसलीविपदीप्यचूर्णम् ।

निम्बूकनीरलुलितं गुटिकीकृतं त-

दुक्तं निशासु मधुना सैकलोदरघ्नम् ॥ ३ ॥

रसेन्द्रवलिटङ्कणैः सजयपालवीजैः समै

रसैः सुमृदितो भवेत्सल्लु विनोदविद्याधरः ॥ ४ ॥

पयोगुडयुतो हरेत्सकलरेचनीयामपा-

ञ्ज्वरं च जठरामयान्गुदगदं सगुलं वृणाम् ॥ ५ ॥

सम्पग्विरेचनाभावे सुद्रक्काथं पिवेदनु ।

भेदाधिक्ये पिवेत्तक्रं वर्धूराणां त्वचो रसम् ॥ ६ ॥

अथ मृत्युंजयः—अष्टौ निस्तुपदन्तिवीजमपि चेच्छुष्क्यास्त्रयो गन्धका-

द्वौ च द्वौ मरिचस्य टङ्केणरसं चैकैकभागं पृथक् ।

गुञ्जामात्रमिदं सुरेचनकरं देयं च शीताम्बुना

शोफं गुल्मजलोदरं प्रशमयेत्प्रीहिामपघ्नं परम् ॥ ७ ॥

द्विभारं न्यूपणं पञ्चलवणं शतपुष्पिकाम् ।

समभागमिदं सर्वं पेंटचूर्णं समाचरेत् ॥ ८ ॥

तत्समौ रसगन्धौ च कृत्वा कज्जलिकां शुभाम् ।

सर्वमेकत्र संभेल्य मर्दयेदिवसत्रयम् ॥ ९ ॥

अयं मृत्युंजयो नाम्ना रसः शीघ्रफलप्रदः ।

फणितो भर्षन्नापेण संनिपातहरः परम् ॥ १० ॥

१ क. 'शोषकत्व' । ज० 'शोषमधिक्य' । २ ड. 'त्येव त' । ३ ग. 'रामता' । ४ ग. 'निम्बा-
लीनी' । ५ क. 'टिकाक' । ६ ग. 'मजली' । ७ घ. 'स ममृदि' । ८ घ. 'वस्तुना' । ९ ख. 'इण र'
१० ड. 'पुच' । ११ ग. 'मपयता' । घ. 'मिर्षय' ।

संनिपाते प्रयोक्तव्यो रक्तिकापञ्चमात्रिकः ।
 चित्रकार्द्रकसिन्धूर्त्थकटुभिर्वा समन्वितः ॥ ११ ॥
 पीततोयं त्रिदोषार्तं निर्वृते वो शपेत्ततः ।
 पथ्यं दध्योदनं देयं पौचमानाय नान्यथा ॥
 गुणो न जायते यस्य तस्य देवो रसः पुनः ॥ १२ ॥
 हन्याद्वातगदं तथा कफगदं मन्दानलत्वं ज्वरं
 शूलं सर्वमहामयाञ्जठरजां पीडां यकृत्पाण्डुताम् ।
 शोफं गुल्मरुजं तथा ग्रहणिकां ग्रीहामयं विद्वहं
 वान्ति गुल्मकृतां सकासमभितः श्वासं च हिक्कामपि ॥१३॥
 आदौ सर्वोदराणां च देयमुक्तं विरेचनम् ।
 गोमूत्रैर्वाऽथ गोक्षीरैर्पौज्यमेरुण्डतैलरुम् ॥ १४ ॥
 कर्पमात्रं प्रयत्नेन शृद्धे देवो रसः पुनः ॥ १५ ॥

अथ त्रैलोक्यमुन्दरः—शुद्धसूतं तथागन्धं मृताञ्जं सैन्धवं विपम् ।

कृष्णजीरं विडङ्गं च गुडूचीसत्त्वचित्रकम् ॥ १६ ॥
 एला चैव यवक्षारं प्रत्येकं स्याद्रसाथेकम् ।
 दिनं निर्गुण्डिकाद्रावैर्वाजपूररसैर्दिनम् ॥ १७ ॥
 मर्दयेच्छोपपेत्सोऽयं रसत्रैलोक्यमुन्दरः ।
 गुञ्जाद्वयं घृतैर्लेह्यो वातोदरकुलान्तकः ॥ १८ ॥
 पलमेकं चित्रमूलं द्विगोमूत्रैश्चतुर्जलैः ।
 पाच्यं यावद्भवेत्कल्कं घृतं कल्कं च योजयेत् ॥ १९ ॥
 वल्लैकं च यवक्षारं क्षिप्त्वा पक्त्वा च तारयेत् ।
 तर्पेत्केकं पिवेच्चानु स्निग्धमुष्णं च भोजयेत् ॥ २० ॥

अथ महावह्निः—चतुः सूतस्य गन्धोऽष्टौ रजनी त्रिफला शिवा ।

प्रत्येकं च द्विभागं स्याद्भूपूपजीरकदन्तिकाः ॥ २१ ॥
 प्रत्येकमष्टभागं स्यादेकीक्रुत्प विचूर्णयेत् ।
 जयन्तीस्तुकपपोभृङ्गवह्निवातारितैलकैः ॥ २२ ॥
 प्रत्येकेन क्रमाद्भान्यं सप्तवारं पृथक्पृथक् ।
 महारहिरसो नाम निष्कमुष्णजलैः पिवेत् ॥ २३ ॥

१ घ. ड प्रसक्तव्यो । २ च. ठ. मात्रतः । ३ ह. 'त्यपु' । ४ घ. निगले वामये । ५ न. वासये ।
 ६ घ. पाचमानस्य । ७ ड. पत्तैः ८ ड. 'ल' च द्विगोम् । ९ झ. पत्तैः । १० घ. पाचयेत् । ११ क.
 'त्कार' ।

विरेचनं भवेत्तेन तक्रमक्तं ससैन्धवम् ।
 दिनान्ते भोजयेत्पथ्यं वर्जयेच्छीतलं जलम् ॥
 नाभ्युत्तरे जलस्त्रावं कुर्याद्धन्ति जलोदरम् ॥ २४ ॥

अथ वज्रक्षारः—सर्वोदरहरं योज्यं गुडनागरयोः पलम् ।

सामुद्रं सैन्धवं फाचं यवक्षारं सुवर्चलम् ॥ २५ ॥
 टङ्कणं सार्जिकाक्षारस्तुल्यं चूर्णं विभावयेत् ।
 अर्कक्षीरैः स्नुहीक्षीरैरातपे भावयेत्प्रहम् ॥ २६ ॥
 अर्कपत्रं लिपेत्तेन रुद्ध्वा चान्तःपुटे पचेत् ।
 तत्क्षारं चूर्णापित्वाऽथ ऋषूपणं त्रिफलरजः ॥ २७ ॥
 जीरकं रजनीविद्धिचव्यकं स्यात्समं समम् ।
 क्षारार्धमेतदर्धं च एकीकृत्य प्रयोजयेत् ॥ २८ ॥
 अग्निमान्द्येष्वजीर्णेषु भक्ष्यं निष्कद्वयं द्वयम् ।
 वाताधिके जलैः कोष्णैर्वृत्तैः पित्ताधिके हितम् ॥ २९ ॥
 कफे गोमूत्रसंयुक्तमारनालैस्त्रिदोषजे ।
 वज्रक्षारमिदं सिद्धं स्वयं प्रोक्तं पिनाकिना ॥ ३० ॥
 सर्वोदरेषु गुल्मेषु शोफशूलेषु योजयेत् ॥ ३१ ॥

अथ वैश्वानरः—खैरिदं देवदारुं च कर्पं गोमूत्रतः पिवेत् ॥ ३२ ॥

उदरं पाण्डुरोगं च हन्ति शूलं च घ्नीहकम् ।
 दिनैकं पिप्पलीचूर्णं स्नुहीक्षीरेण भावयेत् ॥ ३३ ॥
 निष्कं जलोदरं हन्ति महिषीमूत्रतः पिवेत् ।
 रसगन्धकताम्राणि शिलाजित्कान्तलोहकम् ॥ ३४ ॥
 त्रिकटुश्चित्रकं कुष्ठं निर्गुण्डी मुसली विषम् ।
 अजमोदश्च सर्वेषां द्वौ द्वौ भागौ प्रकल्पयेत् ॥ ३५ ॥
 चूर्णाकृत्य ततः सर्वं निम्बकाथेन भावयेत् ।
 एकविंशत्प्रकारेण भृङ्गराजेन सप्तधा ॥ ३६ ॥
 मधुना गुटिकां श्लुष्कां रजन्यां तु प्रदापयेत् ।
 वैश्वानराभिधो योगो जलोदरविशोपणः ॥ ३७ ॥

अथ सूर्यप्रभागुटिका—भार्डीवद्विजैयायुगाभ्रकदली पाठा वचा रोचना

चव्यं पत्रकचित्रकं त्रिकटुकं क्षारद्वयं गन्धकम् ।

त्रायन्तीहरत्रीजकेसरिविषद्वंद्वं लवङ्गं कणा

कुष्ठं शंखफलं फलत्रययुतं फेनः समुद्रादपि ॥ ३८ ॥

ब्रह्मबीजं लेताबीजं बालविल्वं विरूढकम् ।

लवणानि तथा पञ्च जात्पादिकुमुमाष्टकम् ॥ ३९ ॥

वातारितैलेनैतेषां कल्पिता भिषजां वरैः ।

एषा सूर्यप्रभा नाम गुटिकाऽग्निप्रदीपनी ॥ ४० ॥

अथोदयमार्तण्डरसः—पलोन्मितस्य शुल्बस्य सूक्ष्मपत्राणि कारयेत् ।

तत्समं गन्धकं दत्त्वा खल्वे सर्वं विनिक्षिपेत् ॥ ४१ ॥

जम्बीररससंयुक्तं दिनं घर्मे निधापयेत् ।

ततः शुल्बे द्रवीभूते रसकर्पं नियोजयेत् ॥ ४२ ॥

तत्सिद्धमुदरे योज्यं शोफे चैव भगन्दरे ।

नाम्ना तूदयमार्तण्डरस एष प्रकीर्तितः ॥ ४३ ॥ इत्युदरचिकित्सा ।

अथ पाण्डुरोगचिकित्सा—विवर्णता शरीरे स्थान्द्रुपथुः काश्यपमेव हि ।

सत्त्वहानिरथाऽऽलस्यं पाण्डुरोगस्य लक्षणम् ॥ ४४ ॥

अथ हंसमण्डूरः—मण्डूरं मर्दयेच्छुष्कं गोमूत्रेऽष्टगुणे पचेत् ।

ऋषणं त्रिफलामुस्ताविडङ्गं चव्यचित्रकौ ॥ ४५ ॥

दौर्वी ग्रन्थी देवदारुं तुल्यं तुल्यं विचूर्णयेत् ।

घृतं मण्डूरतुल्यं च पाकान्ते मिश्रयेत्ततः ॥ ४६ ॥

भक्षयेत्कर्पमात्रं च जीर्णान्ते तक्रभोजनम् ।

पाण्डुरोगं हलीमं च ऊरुस्तम्भं च कामलां ॥

अशांसि हन्ति नो चित्रं हंसमण्डूरकाह्वयम् ॥ ४७ ॥

अथ कालविध्वंसनः—शुद्धसूत हेमतारं ताम्रतुल्यं च मर्दयेत् ।

जम्बीरनीरसंयुक्तमातपे मर्दयेदिनम् ॥ ४८ ॥

सर्वतुल्यं पुनः सूतं पिष्ट्वा पिष्टे प्रकल्पयेत् ।

धत्तूरफलमध्ये तु दोलायन्ने ऋषहं पचेत् ॥ ४९ ॥

धनूरोत्थद्रवैरेव यन्नं पूर्णं पुनः पुनः ।
 आदाप बन्धयेद्वस्त्र इष्टिकापन्नैंगं क्षिपेत् ॥ ५० ॥
 जम्बीरैर्गन्धकं पिष्ट्वा अधश्चोर्ध्वं च दापयेत् ।
 तुल्यं पुनः पुनर्देयं रुद्ध्वा लघुपुटे पचेत् ॥ ५१ ॥
 पङ्कणे गन्धके जीर्णे तत्तुल्यं मृतलोहकम् ।
 दत्त्वा मर्द्यं दिनैकं च कण्टकार्यां द्रवैर्दिनम् ॥ ५२ ॥
 रुद्ध्वाऽथ करिपाग्निस्थं कपोताख्यपुटे पचेत् ।
 पुनर्मर्द्यं पुनर्भाज्यं त्रिवारं पूर्वजैर्द्रवैः ॥ ५३ ॥
 बृहत्सुत्थरसैस्तद्विधा भर्द्यं पुटेत्रिधा ।
 बह्वर्कनक्तमालानां पृथग्द्रावैर्द्विधा द्विधा ॥ ५४ ॥
 भर्द्यं रुद्ध्वा पुटेत्तद्वदशांशं वत्सनाभकम् ।
 दत्त्वा तस्मिन्विचूर्णार्थं गुञ्जामात्रं प्रयोजयेत् ॥ ५५ ॥
 कालविध्वंसनो नाम रसः पाण्ड्यामयापहः ।
 अभयाऽथ गवां मूत्रैः पिष्ट्वा चानु प्रदापयेत् ॥ ५६ ॥

अथ पञ्चाननः— मृतं कान्तं सुवर्णं च शुक्लताराभ्रभस्मकम् ।
 पृथगक्षमितं सर्वं पटचूर्णं कृतं मुहुः ॥ ५७ ॥
 रसगन्धककज्जलपा तुल्यपा सह मर्दितम् ।
 सौर्ध्वद्विपलमानेन ताप्यचूर्णेन भर्दयेत् ॥ ५८ ॥
 द्विपलं मूषिकामध्ये विनिक्षिप्यालचूर्णकम् ।
 ततस्तु कज्जलीं क्षिप्त्वा मनोह्रां तावतीं क्षिपेत् ॥ ५९ ॥
 ततो निरुध्य यत्नेन परिशोष्य पुटेन्निशि ।
 पुटेन गजसंज्ञेन स्वतः शीतं विचूर्णयेत् ॥ ६० ॥
 चतुर्गुणेन गन्धेन निर्मितां रसकज्जलीम् ।
 क्षिप्त्वा पूर्वसंज्ञे लुङ्गवारिणा परिभर्दयेत् ॥ ६१ ॥
 पचेत्क्रोडपुटेनैव दशवारमतः परम् ।
 एवं तालककज्जलपा दशवारं पुनः पुनः ॥ ६२ ॥
 ततश्च मृतवैक्रान्तभस्मना च कलांशतः ।
 ततो विचूर्ण्य यत्नेन करेण्डान्तविनिक्षिपेत् ॥ ६३ ॥

१ क. 'रेव य' । २ च. 'स्त्र' । ३ अ. 'पचेत्' । ४ घ. 'पुटे' । ५ घ. 'दंष्ट्रे' । ६ घ. 'धा तु क' । ७ ट. पुनः पाज्यं । ८ घ. मर्द्यं । ९ घ. मर्द्यं । १० घ. मृतना । ११ ट. 'चूर्ण' । १२ घ. सार्धं द्वि । १३ ग. मर्दितम् ॥ ५८ ॥ १४ च. पूर्व रं । १५ ट. 'मर्द्यं च ॥ ५६ ॥ घ. 'एतन्त विनि' ।

अयं पञ्चाननो नाम देवराजेन कीर्तितः ।
 श्रेष्ठः सर्वरसेन्द्रेषु महारससमो गुणैः ॥ ६४ ॥
 पथ्याभ्ररणशृण्ठीभिः सघृताभिर्निपेवितः ।
 सर्वान्पाण्डुगदान्हन्ति क्रतुघ्न इव संस्कृतम् ॥ ६५ ॥
 यक्षमाणं जठरं हलीमकरुजं वातार्तिविड्बन्धनं
 कुष्ठं च ग्रहणीं ज्वरातिसरणं श्वासं च कासारुची ।
 श्लेष्मन्वाधिमशोपतो गलगदान्दुर्नाम मन्दाग्नितां
 मेहं गुल्मरुजं च किं बहुगिरा हन्याद्गदांश्चापरान् ॥ ६६ ॥
 सेव्यमाने रसे चास्मिन्बिल्वमेकं च वर्जयेत् ।
 स्वस्थः सर्वं समश्नीयाद्गदी पथ्यं गदापहम् ॥ ६७ ॥

अथाऽऽरोग्यसागरः—एकैकपलगन्धाश्मरससंभवकज्जलीम् ।

सैस्या मध्ये द्विपलिकं ताप्यं तालं पलोन्मितम् ॥ ६८ ॥
 पलमात्रं मनोह्वानं चै पलमभ्रकभस्मकम् ।
 सुखस्पर्शस्य कर्पं च निक्षिप्य परिमर्द्य च ॥ ६९ ॥
 मूपामध्ये विनिक्षिप्य पिनद्धान्तर्मुखीं ततः ।
 पत्रेण शुद्धताम्रस्य निर्दलेन त्रिकर्पिणा ॥ ७० ॥
 मूर्पां मृद्धिः सवस्त्राभिः परिरुध्य यथा दृढम् ।
 परिशोष्य गिरंण्डैश्च पुटेद्गजपुटेन हि ॥ ७१ ॥
 स्वाङ्गुशीतं समुद्धृत्य खोटीभूतं विचूर्णयेत् ।
 गन्धतालशिलाचूर्णैः सहितं सखचूर्णकम् ॥ ७२ ॥
 पुटेत्क्रोडं पुटे चैव दशवारं ततःपरम् ।
 क्षिपेद्विशतिभागेन वैक्रान्तं भस्मतां गतम् ॥ ७३ ॥
 विमर्द्य गोलकं कृत्वा क्षिपेद्रौप्यकरण्डके ।
 आरोग्यसागरो नाम रसोऽतिगुणवत्तरः ॥ ७४ ॥
 हन्यात्पाण्डुमरोचकं गुदगदं वातं च पित्तं कफं
 गुल्माध्मानकशोफरोगमथ च श्वासं शिरोर्तिं वमिम् ।
 अत्यर्थानलमन्दतां गुरुमुदावर्तं विचित्रं ज्वरा-
 न्त्रोगानप्यपरान्तरात्तद्व्यमितैः सूतो मरीचाज्यैवान् ॥ ७५ ॥

१ झ. सखतः । च. सखतम् । २ घ. श्लेष्माण च विशेषः । ३ ग. 'क्षेत्र प' । ४ घ. तस्य ।
 ५ घ. 'मानं म' । ६ ग. 'नोह्वानं च । ७ ड. च 'वर्णम्' । ८ ट. 'शंथ क' । ९ च. 'द्वि' सुव । १० घ.
 गिरिभे' । ११ घ. च । १२ ग. खोटीभूतो । १३ घ. 'दशुमेनेव' । १४ च. 'मिद सू' । १५ च. 'ज्यवत् ॥ ७४ ॥

पाण्डुहारीहरीतकी—ताम्रभस्म रसभस्म गन्धकं वत्सनाभमथ तुल्यभागतः ।

वह्नितोपपरिमादितं पचेद्यामपादमथ मन्दवह्निना ॥ ७६ ॥

रक्तिकापुगलमानतो भवेच्छोफपाण्डुघनपङ्कशोपणः ॥ ७७ ॥

कोरन्टो भृङ्गराजश्च शतावरिपुनर्नवौ ।

एते सप्तपला ग्राह्याः प्रत्येकं सूक्ष्मचूर्णिताः ॥ ७८ ॥

एतत्काये पचेत्सम्यग्हरीतक्याः शतत्रयम् ।

पष्ट्याऽधिकं ततः शृण्कं गव्यदुग्धेन पाचयेत् ॥ ७९ ॥

शोषयित्वा शनैर्हत्वा वटिकाभिः प्रपूरयेत् ।

रसस्य त्रिपलं दत्त्वा गन्धके त्रिपलात्मके ॥ ८० ॥

पक्त्वाऽथ पौचयेत्पात्रे चूर्णयित्वा ततः पुनः ।

गुहूचीसत्त्वमादाय शृण्कं सत्त्वं पलात्मकम् ॥ ८१ ॥

चूर्णयित्वा ततः सर्वं मधुना गुटिकाः किरेत् ।

तास्तु सूत्रे समावद्ध्वा मधुभाण्डे विनिक्षिपेत् ॥

एकैकां भक्षयेन्नित्यं शृण्कपाण्डुविनाशिनीम् ॥ ८२ ॥

अथ पित्तपाण्डुरिगुटिका—रसस्य भागाश्चत्वारो लोहस्य द्वौ प्रकीर्तितौ ।

वह्निमुस्ताविडङ्गानां त्रिकटुत्रिकलस्य च ॥ ८३ ॥

भागास्त्वनेकशो ग्राह्याः कुटजरस्य तथाऽपरः ।

चूर्णयित्वा ततः सर्वं मधुना गुटिकाः किरेत् ॥

एकैकां भक्षयेत्मातः पित्तपाण्डुपशुक्तये ॥ ८४ ॥

अथ त्रैलोक्यसुन्दरः—रसगन्धकलोहोभ्रगुहूचीसत्त्वसूकरः ।

त्रिकैलाशिष्टुमूलानि भृङ्गसारेण भावयेत् ॥ ८५ ॥

त्रैलोक्यसुन्दरः सोऽयं सघृतक्षौद्रशर्करः ॥

मृगाद्भवत्पथ्यभुजः पाण्डुशोषं निपच्छति ॥ ८६ ॥

युतः किञ्चिद्घृतक्षौद्रगुडतित्तिरिगुग्गुलैः ।

त्रिनेत्राख्यो रसो योज्यः शोषे तोयानुपानतः ॥ ८७ ॥

१ च भजेऽङ्गो । २ घ. पातये । ३ झ. 'वे'पत्रे । ४ झ. पुन । ५ ट. मत्वय । ६ क. 'रा' द्र । ७ ट. 'हस्य'यो प्र । ८ ज. एतः प । ९ क. 'हा'भ्र गु । १० क. 'पला' शि । ११ च 'पाण्डु' र्णो । १२ ट. 'शा'स ति ।

अथ विजयागुटिका—पलत्रयं हरीतक्याश्चित्रकस्य पलत्रयम् ।

एलात्वक्पत्रमुस्तानां भागोऽर्धपलिको मतः ॥ ८८ ॥

रेणुकार्धपलं मोक्तं तदर्धं नागकेसरम् ।

व्योषं च पिप्पलीमूलं विषं च पलमात्रकम् ॥ ८९ ॥

रसः पलो महागन्धः सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।

पुरातने गुढे पक्के तुलार्धे तद्विनिक्षिपेत् ॥ ९० ॥

हिमस्पर्शं तु शृङ्गीपाद्भृतेनाक्त्वा करं बुधः ।

वदरास्थिप्रमाणेन विजया गुटिका मता ॥ ९१ ॥

निशायां खादयेदेनां शोफपाण्डुविनाशनीम् ।

टङ्कणं मेघनादं च भक्षयेद्विषशान्तये ॥ ९२ ॥

अथ जयपालरसः—रसं गन्धं मृतं ताम्रं जयपालं च गुग्गुलुम् ।

सर्माशमाज्यसंयुक्तं गुटिकां कारयेन्मिताम् ॥ ९३ ॥

एकैकां खादयेद्वैद्यः शोफपाण्डुपनुत्तये ॥ ९४ ॥

देवदाल्यास्तु पञ्चाङ्गं चूर्णं क्षीरैश्च वा जलैः ।

निष्कमात्रं पिबेन्नित्यं मासात्पाण्डुगदापहम् ॥ ९५ ॥

अथ कामला—दग्धर्मासरुधिरास्रपित्ततः कामला भ्रमनृपाविदाहिनी ।

पीतनेत्रमलवत्पुपेक्षया शोफयुग्भवति कुम्भकामला ॥ ९६ ॥

[इति कामलालक्षणम् ।

अपामार्गं शमीमूलं पिष्ट्वा तत्रेण पाययेत् ।

कामलां श्वपथुं पाण्डुं कर्पमात्रं निपच्छति ॥ ९७ ॥

तीक्ष्णैस्सूतककान्ताभ्रशुल्वसूतकतालकम् ।

देवदालीरसैः पिष्टं बालुकापन्नमूर्च्छितम् ॥ ९८ ॥

अमृतोत्पलकहलारकन्दद्राक्षासमन्वितम् ।

पिष्टं पृष्ठचम्बसा क्षौद्रसिताभ्यां कामलाप्रणुत् ॥ ९९ ॥

अथ त्रियोनिः—ताम्रस्य तुर्पभागेन रसेनोत्प्लुत्य लेपयेत् ।

निम्बुद्रावेण संयोज्य सूर्यतापे विनिक्षिपेत् ॥ १०० ॥

ऊर्ध्वधो गन्धकं दत्त्वा पाचयेदतिपन्नतः ।

मत्स्याग्नीमभितो दत्त्वा मृत्स्रपा संनिरुध्य च ॥

यार्धद्रव्यं तु पक्व च स्वाङ्गशीतं समुद्धरेत् ॥ १०१ ॥

१ व. 'तत्तमे तु त्रिणि' । २ क. हिमस्पर्शेऽथ शृङ्गीपाद्भृतेनाक्त्वा करं बुधः । ३ अ. 'वेद्रेण-
शान्त' । ४ घ. 'खादय' । ५ घ. 'शुण्माक्षिक' । ६ क. 'नीज्युपन्ने पनेत्' । ७. 'नीपय' । ७ क.
गेत्क' । ८ ग. 'पमात्र' । ९ घ.

गुञ्जामात्रं ददीतास्य साभयं गुडसंपुतम् ।

त्रियोन्याख्यो रसो ह्येष शोफपाण्डुपनोदनः ॥ १०२ ॥

मुस्तादिचूर्णम्—मुस्ता मृताचित्रकपष्टिपिप्पलीविडङ्गशृण्ठीत्रिफलैर्यथोत्तरम् ।

चूर्णं सहापोरजसा च संपुतं समाक्षिकं पाण्डुगदापहं परम् ॥ १०३ ॥

अथ कामेश्वरः—पलं सूतं पलं गन्धं वज्री पथ्या त्रयं त्रयम् ।

मुस्तैलापत्रकानां च प्रतिसौर्यं पलं क्षिपेत् ॥ १०४ ॥

ऋष्यपणं पिप्पलीमूलं विपं चैव पलं पलम् ।

नागकेसरकर्पूरं रेणुकार्धपलं तथा ॥ १०५ ॥

पुरातनगुडेनैव तुलार्धेन विपाचयेत् ।

मर्दयेत्कन्यकाद्रावैर्यामैकोन्तं घृतेन च ॥ १०६ ॥

गुटिकां बदराभां तु कारयेद्भक्षयेन्निशि ।

शोफपाण्डुहरः सोऽयं रसः कामेश्वरः स्वपम् ॥ १०७ ॥

अथ सिन्दूरभूपणः—ताम्रभस्म रसभस्म गन्धकं वत्सनाभमथ तुल्यभागतः।

वह्नितोपपरिमादितं पचेचामपादमथ मन्दवह्निना ॥ १०८ ॥

रक्तिकार्द्धितपमानतोऽनिलाच्छोफपाण्डुघनपङ्कशोषणः ॥ १०९ ॥

कंसेन पिष्टः शिलया सहितः पाचितो रसः ।

हताभ्यां तीक्ष्णताम्राभ्यां येतो हन्ति हलीमिकम् ॥ ११० ॥

शुद्धसूतं च सिन्दूरं पलैकैकं विमर्दयेत् ।

वासारसेन यमैकं तेन कुर्याच्च चक्रिकाम् ॥ १११ ॥

सुपकां कारयेन्मृपामुत्तानां द्वादशाङ्गुलाम् ।

तन्मध्ये गन्धकं शुद्धं क्षिपेत्पलचतुष्टयम् ॥ ११२ ॥

पूर्वोक्तां चक्रिकां कृत्यां तं धृत्वा प्रपुटेच्छु ।

जीर्णं गन्धे तंमुद्घृत्य चक्रिकां तां विचूर्णयेत् ॥ ११३ ॥

चूर्णादशगुणं योज्यं मृतलोहं च मर्दयेत् ।

लथुनेन दशांशेन चणमात्रा वटीः किरित् ॥

वातपाण्डुहरः सिद्धो रसः सिन्दूरभूपणः ॥ ११४ ॥

१ क. शोफे पाण्डु। २ द. 'सार्धे प'। ३ घ. 'केवलरसा'। ४ घ. 'विमर्दिकं त घृ'।
५ म. वान्ते घृ। ६ घ. 'तासां वा'। ७ घ. 'रस्य'। ८ द. 'द्विपरिमाणो'। ९ घ. युक्तौ। १० घ.
चक्रिकाम्। ११ द. 'ता तद्वत्'। १२ 'ता तद्वत्ता प्र'। १३ घ. 'समुत्पु'। १४ घ. 'शुद्धे'।

पिवेच्चानु ह्यपामार्गस्यैरण्डस्य च मूलिकाम् ।

तक्रैः पिष्ट्वाऽथ कर्पेकं हन्ति पाण्डुं सकामलम् ॥ ११५ ॥ २३४३ ॥

इति श्रीवैद्यपतिसंहगुप्तस्य सूत्रोर्वाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चये
उदरपाण्डुशोफकामलाकुम्भकामलाहलीमकचिकित्सितं नामै-
कोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

अथ विंशोऽध्यायः ।

[अथ विसर्पादिविकित्सनम् ।]

विसर्पकुष्ठश्चित्रचिकित्सा—कान्तगन्धकतीक्ष्णाभ्रविषताप्यसमन्वितः ।

वन्ध्याककोटिकाकन्दे पंकः सूतो विसर्पजित् ॥ १ ॥

एरण्डतुम्बिनीनिम्बवाकुचीचक्रमर्दकम् ।

तिक्तकोशातकीवीजमद्दोलशङ्खवीजकम् ॥ २ ॥

गोमूत्रदधिदुग्धैस्तु भावयेत्तिलजेन च ।

मूत्रेणाजामसूतेन तैलं पातालपन्नजम् ॥ ३ ॥

विसर्पं नाशयत्याशु श्वेतकुष्ठं च तत्क्षणात् ॥ ४ ॥

एरण्डतुम्बीकट्टेविम्बचक्रमर्दोत्थवीजानि च सोमराजी ।

अद्दोलवीजानि समानि कृत्वा पातालपत्रेण सुतैलमेपाम् ॥

प्रेर्यह्य तेनाथ विमर्दयेत् विसर्पकादीनि कृतं प्रयान्ति ॥ ५ ॥

पादयोः श्वपथेस्तोदो गलन्त्पङ्गुलो यदि ।

नासिकास्वरयोर्भङ्गो गलत्कुष्ठस्य लक्षणम् ॥ ६ ॥

सर्वेषां कुष्ठिनामादौ पञ्चरुर्माणि कारयेत् ॥ ७ ॥

पक्षे पक्षे च वमनं मासि मासि विरेचनम् ।

पण्मासे च शिरामोक्षो नस्यं सप्तदिनान्तरे ॥

इदं चिरस्थिते कार्यं कुष्ठे स्वल्पेऽल्पशः क्रिया ॥ ८ ॥

विषचेद्गन्धकमध्ये घर्नापष्टीं शुल्बपिष्टीं वा ।

संकोच्य गोलकोऽप्यं शमयति वातोत्पकुष्ठानि ॥ ९ ॥

कामलाभ्रकसंकोचो घृतगन्धकपाचितः ॥ १० ॥

१ च. पञ्चम् । २ घ ५. 'शोथ' । ३ च. 'पञ्च' । ४ य च 'मृत्तिका' । ५ घ 'तुम्बिनी' । ६ य प्रमथ
य सण्य । ७ द. 'दयेत्' । ८ घ. 'कृति' । ९ ह 'शुल्बायो गी' । १० च 'स्थिर वा' । ११ म.
ममात् । १२ च 'चन्द्रगन्धक म' । १३ म 'पिष्ट शुल्बपिष्ट ज । १४ प 'ति पानोप' ।

व्योपाग्निवेष्टत्वद्मुस्ताव्याधिघातविपैः समः ।
 त्रिगुणः प्राणदो रेणुः पञ्चाशान्मृतकाञ्चनः ॥ ११ ॥
 वदरास्थिमितो मूत्रेणाजेन गुटिकीकृतः ।
 नाशनः पित्तकुष्ठानामेकविंशतिवासरान्त ॥ १२ ॥
 कनकाभ्रकसंकोचस्तैलगन्धकर्पोचितः ।
 विप्रव्योपाव्दवेष्टत्वेक्षुल्यस्त्रिगुणचित्रकः ॥ १३ ॥
 गुञ्जामानोऽजमूत्रेण पिण्डितः श्लेष्मकुष्ठनुत् ।
 तीक्ष्णाभ्रहेमसंकोचस्तैलगन्धकपाचितः ॥ १४ ॥
 तालताप्यविशालाग्निबोलपाठाजटाविपैः ।
 शृङ्गीटङ्गणयष्ट्याह्वसिन्धुवारैः समन्वितः ॥ १५ ॥
 रसेन शृङ्गवेरस्य वद्धो वदरसंनिभः ।

छायाविशोपितः कुष्ठं निहन्त्यात्संनिपातजम् ॥ १६ ॥
 अथ विजयवटिका—रेणुका पिप्पलीमूलं वाकुची विपतिन्दुकम् ।

अश्वगन्धा पलाशास्थि व्योपादिनवकं वचा ॥ १७ ॥
 विशाला गन्धकं कुष्ठं सप्तकं रसभस्म च ।
 गुडेन गुटिकां कुर्यात्समेन मधुमिश्रिताम् ॥ १८ ॥
 तां भक्षयेत्सितासर्पिः क्षीरशाल्यर्द्रभागभवेत् ।
 जैलौदनं वा भुञ्जानो ब्रह्मचर्यपरायणः ॥ १९ ॥
 सादेत्तापे सिताधान्यसर्पिर्नागबलारजः ।
 वटिका विजयारूपेयं सप्तकुष्ठान्निचछति ॥ २० ॥

अथ सर्वेश्वरः—पालिकं ताम्रगन्धाभ्रं कर्पाशं लोहपारदम् ।
 स्नुह्यर्कक्षीरं पाठालिजम्बीरोशीरवारिभिः ॥ २१ ॥
 मादितं बालुकायन्त्रे स्वेदयेद्विवसत्रयम् ।
 कर्पं कणाया निष्कं च विपस्यास्मिन्विनिक्षिपेत् ॥
 एष सर्वेश्वरः सैद्यो गुञ्जामात्रः प्रमुक्तिजित् ॥ २२ ॥
 गन्धो रसश्च कटुतेलं शृतो मृतोऽकं-

व्योपाग्निवेष्टविपैर्मैद्यभयावचाभिः ।

ज्वालामुखीरसाविमादित्तमात्रिकोद्वयः

पिण्डीकृतः शमयति स्थिरं सुप्तकुष्ठम् ॥ २३ ॥

१ घ टः गुणप्रागदारे ॥ १२ घ. पञ्चाशन्मृ. १. पञ्चाश मृतं ॥ १३ घ. रान्मृ. १. २॥ ४ घ. पाचनः ॥ ५ घ. स्वचक्षुषि ॥ ६ घ. गन्धविपा ॥ ७ घ. मिनृदा ॥ ८ ट. प्रसुग्मं ॥ ९ ट. जवोद ॥ १० घ. रवाभाषि-
 जं ॥ ११ घ. सेदितं दिवं ॥ १२ ट. मेव्यो ॥ १३ घ. मय्य रं ॥ १४ घ. लयुनो ॥ १५ घ. पंभयमं ॥ १६ घ.
 मेयमं ॥ १७ घ. काश्रमं ॥ १८ घ. रममं ॥

प्रतापलङ्केश्वरः—विषादिकाग्रं रसगन्धदृङ्गणं सताम्रकुष्ठपसपिप्पलीरजः ।
 विमर्दितं काञ्चनपत्रवारिणा प्रतापलङ्केश्वरसंज्ञितो रसः ॥ २४ ॥
 स्नुह्याः कुडवं पपसः प्रस्थं दुग्धस्य नारिकेलस्य ।
 गन्धकनिशयोः कर्पं पारदकर्पं च साधु संयोज्यम् ॥ २५ ॥
 खरतरकिरणातापात्पर्कं तैलं विलेपितं प्राज्ञैः ।
 कुष्ठफिटिभेऽपहन्ति प्रबलं च समीरणं हन्यात् ॥ २६ ॥
 भेदितो मूलकक्षारस्याऽऽर्द्रकस्य च वारिणः ।
 सौमुद्रगन्धपापाणः पिष्टः सिध्मं विलेपनात् ॥ २७ ॥
 वराटपिष्टी जम्बीरनीराद्रां वाऽऽतपे धृता ।
 मयूरमोक्षकर्षोरं मेपशृङ्गीरसो रसः ॥ २८ ॥
 त्रिक्षोरद्विनिशाग्योपशुल्वं लेपेन दद्भुजित् ।
 चतुर्थांशेन ताम्रस्य भस्मना सक्तुकेन च ॥ २९ ॥
 कृतावापो हरेत्कुष्ठं चर्मरूपं पर्पटीरसः ।
 मेघनादामृतानीलीगदाः कृष्णतिला मधु ॥ ३० ॥
 अश्वमेधामृतं चैतैर्पुक्ता गन्धककज्जली ।
 लद्धर्तनेन पण्मासाद्रजचर्मविनाशनी ॥ ३१ ॥
 रसगन्धकताप्यार्कशिलाजत्वम्लवेतसम् ।
 अष्टमांशगुडं साज्यमाक्षिकं स्वाच्छतारुपि ॥ ३२ ॥
 हेममाक्षिकगन्धाश्मतीक्ष्णकान्ताभ्रकं समम् ।
 द्विगुणं हरवीर्यं च दशमांशं च सक्तुकम् ॥ ३३ ॥
 मञ्जिष्ठादिकप्रायेण बालुकापन्नपाचितम् ।
 कृष्णवर्णैकसंकाशमिदं भस्मेव कुष्ठजित् ॥ ३४ ॥
 मञ्जिष्ठाघनदारुकुष्ठसदिरश्रेष्ठांश्चावाकुची-
 पाठापर्पटराजवृक्षकटुकापष्ट्याह्वमूर्वांनिशा ।
 त्रायन्तीक्रिटिमारवेल्लवृपर्कं निम्बामृतावत्सर्कं
 काकोलीं सदुरालभा च परंमः कुष्ठपप्लो गणः ॥ ३५ ॥

१ च. ठ. प्राये २ द. मर्दिता ३ क. समुद्रम् । द. शमेयहन्धवापार्जपिष्टिः सिध्मवि । ४ च.
 'क्षारमे' । ५ स. 'क्षां दि' । ६ क. 'शुल्वले' । ७ घ 'रवीज च । ८ घ. 'पामाकिप्लो' । ९ ग. 'व-
 र्णस्य' । १० ट. 'ली च हु' । ११ ट. 'स कु' ।

आरग्वधरंसो गुञ्जावाकुचीगन्धकत्रयैः ।

सरसैः कङ्कुणीतैलं जयेत्सिध्ममुद्गुम्बरम् ॥ ३६ ॥

विषका फट्टतैलेन पामाहृद्रन्धपिष्टिका ॥ ३७ ॥

अथ तालेश्वरः—हरितालपले द्वे द्वे द्रंक्षणे रसगन्धयोः ।

कुर्कुटीपत्रसारेण पिष्टं ताम्रमयोरजः ॥ ३८ ॥

पञ्चशो मर्दितं धात्रीकुर्कुटीरसमाप्तिकैः ।

वैर्षाचित्रपत्राढ्यं मूपागर्भं निवेशितम् ॥ ३९ ॥

पाचितं भूधरे संस्थः पर्णखण्डेन भक्षयेत् ।

हिङ्गुजम्बीरवातारितैलैः पवनपीडितैः ॥ ४० ॥

मोधूकसारसिन्धूत्यवचाव्धोपैर्हृत्तौजसि ।

शोके भक्ताम्बुना कुष्ठे घृतेन पपसाऽथवा ॥ ४१ ॥

धारोष्णेनाऽऽद्रेकस्यास्तु कामलायां रसेन च ।

रसस्तालेश्वराख्योऽयं सर्वकुष्ठहरः परः ॥ ४२ ॥

अथ महातालेश्वरः—तालताप्यशिलैर्गन्धरंसेन्द्रलवणं समम् ।

तालकाद्दिगुणं ताम्रं मृतं तद्वच्च गन्धकम् ॥ ४३ ॥

अम्लेन पञ्चशः पिष्टं जम्बीरस्य पुटे पचेत् ।

मदनेन वमिं कुर्पाद्विरेकं पथ्यपाऽपि च ॥ ४४ ॥

लोहचूर्णस्य चत्वारो भागाः सिद्धरसस्य पट् ।

अष्टौ नेपालताम्रस्य गन्धकेन हतस्य च ॥ ४५ ॥

जम्बीराम्लेन तत्सर्वं मर्दितं पुटपाचितम् ।

एकैत्रिंशांशगरले मापद्वितपसंमितम् ॥ ४६ ॥

युद्धः संशोधनं कुर्वन्मध्ये मध्ये च भक्षयेत् ।

संनिपाते मधूकेन व्योषेण पवने हितः ॥ ४७ ॥

ग्रहणीकामलापाण्डुगुल्माशांसि हलीमकम् ।

क्षयं च शमयत्येष महातालेश्वरो रसः ॥ ४८ ॥

अथ सर्वकुष्ठान्तकृतैलम्—कृष्णाक्षकं बलिवसां नीलज्योतीरसं रसम् ।

कङ्कुणीनिम्बकापांसतैलं चाऽऽयासि मर्दयेत् ।

तज्जयेत्सर्वकुष्ठानि वहिरन्तश्च सेवितम् ॥ ४९ ॥

१ ग. 'रसे गु' २ ड. 'गन्धचित्र' ३ ग. 'गन्धतत्रयोः' ४ घ. 'गन्धकं त्र' ५ क. ट. 'पिपायिनय' ६ च. 'वर्षाचित्रय' ७ ड. 'निवासित' ८ घ. 'सस्य' ९ च. 'मधु' १० अ. 'न्धत्य' ११ ट. 'ज्योती' १२ ड. 'व्योषिर्हृत्तौ' १३ च. 'शोषे' १४ ट. 'परम्' १५ ड. 'लाट्ट' १६ च. 'गन्ध' १७ क. 'रसेन लं' १८ व. 'ताम्र तद्वच्च गन्धकं समम्' १९ च. 'वैर्षा' २० ड. 'शुद्धस' २१ च. 'पु' २२ मं' २३ ट. 'ल वाऽऽय' २४

अथ कुष्ठविध्वंसनो लेपः—रसटङ्गुणगन्धार्कपिप्पलीकुष्ठचन्दनम् ।

कुष्ठविध्वंसनो लेपो मातुलङ्गाम्बुमादितः ॥ ५० ॥

अथ कनकसुन्दरः—समतुलकनकोत्थव्योमसत्त्वोत्थपिष्टीं

द्विगुणैर्बलिस्मेतां गोलमध्ये विपाच्य ।

त्रिकटुदहनवेष्टैर्वत्सनाभार्धभागै

रससमनत्रशृङ्गद्विारुयुक्तैः समस्तेः ॥ ५१ ॥

अजसलिलविपिष्टैर्गुञ्जया तुल्यगोलः

कुपितकफसमुत्थं हन्ति कुष्ठं गरिष्ठम् ।

तदपरमथ वातश्लेष्मजत्वग्विकारं

गुदगदमपि सर्वं हन्ति मान्द्यं मुनिन्धम् ॥ ५२ ॥

तुष्टेन शंभुना दिष्टः सोऽयं कनकसुन्दरः ।

त्वग्विकारविनाशाय कुत्रेराय महात्मने ॥ ५३ ॥

अथ हरिबलाङ्कशः—घनमवमृतसत्त्वं कान्तलोहारकमस्म

त्रिगुणरससमेतं तुल्यगन्धेन युक्तम् ।

समतुलकृतमेभिष्टङ्गुणं ताप्यचूर्णं

हरिदलमथ वीलं खण्डसंज्ञं मनोज्ञम् ॥ ५४ ॥

अथ त्रिपुरान्तकः—रससममृतशृङ्गी शृङ्गवेरं विडङ्गं

मधुरदहनपाठासिन्धुवारं च बन्ध्या ।

त्रिफलकनकवीजं ऋद्धिवृद्धी निशे द्वे

छगलसलिलपिष्टं सर्वभेतेन जाता ॥ ५५ ॥

लघुवदरवीजस्थूलगोली नराणां

हरति पवनपित्तश्लेष्मसंजातकुष्ठम् ॥ ५६ ॥

उक्तत्रिपुरया पूर्वं रसोऽयं त्रिपुरान्तकः ।

सर्वदोषोत्थकुष्ठघ्नः कृपांनिघ्नमनस्कया ॥ ५७ ॥

अथ विश्वहितः—रसेन्द्रलिप्तताम्रस्य पत्रं गन्धकमारितम् ।

तत्ताम्रं पलमात्रं हि पलमात्रं हि यौवकम् ॥ ५८ ॥

१ घ. ड. 'कोत्थं व्यो' । २ घ. ड. 'गरसस' । ३ घ. 'वं बहिमा' । ४ घ. 'लबलचो' । ग. 'लबलचो' ।
क. 'लबलखण्डं ता' । ५ ड. 'वाटं' । ६ झ. 'पातीमम' । ७ झ. 'यामह' ।

पलं चूर्णितशुद्धानं मर्दयेत्तु दिनत्रयम् ।
 इति सिद्धो रसः प्रोक्तो नाम्ना विश्वहितो हितः ॥
 वल्लभाभ्यां तुलितः सेव्यो मरीचघृतसंयुतः ॥ ५९ ॥
 निर्गुण्डीतैलमध्वाज्यकुमारीशालमलीरसः ।
 यवो गन्धकपिष्टश्च लेपः कुष्ठक्षयोवहः ॥ ६० ॥
 महानिम्बस्य सारेण मर्दितां गन्धपिष्टिकाम् ।
 अमृतावाकुचीकान्तात्रिफलाचूर्णसंयुताम् ॥ ६१ ॥
 भक्षयेदायसे न्यस्तां कुष्ठे पाणितलोन्मिताम् ।
 सा कुर्याच्छेपनात्कान्तिं पण्मासाद्दृद्धिमायुषः ॥ ६२ ॥
 पालिकं व्योपसूताग्निगन्धकं सफलत्रयम् ।
 काकोदुम्बरिकाक्षीरैर्मर्दितं गुटिकीकृतम् ॥ ६३ ॥
 मापप्रमाणं संक्षौद्रं कुष्ठार्शः श्वासकामजित् ॥ ६४ ॥

अथ कुष्ठकुठाररसः—रसस्य कर्पः कर्पों द्वौ गन्धकात्कज्जलं तयोः ।

तिलपर्ण्यलिमुण्डीनां स्वरसैः कृतभावनम् ॥ ६५ ॥
 कर्पकर्पवचाधात्रीकणातीक्ष्णकृमिच्छिदान् ।
 शाणं विपस्य कर्पाधं जीरकस्य सितस्य च ॥ ६६ ॥
 पलार्धं मृतताम्रस्य तथा शृण्ख्याश्च मर्दितम् ।
 भृङ्गाम्भसि घटे क्षिग्धे पचेच्चणकसंमिताः ॥ ६७ ॥
 वटिकाः कुष्ठविश्वामित्रिफलासैन्धवान्विताः ॥
 कुर्यात्कुष्ठकुठाराख्यो रसोऽयं सर्वकुष्ठजित् ॥ ६८ ॥

अथ वज्रशेखरः—गुञ्जाचित्रकशङ्खचूर्णरजनी भल्लातकं लाङ्गली

स्नुक्क्षीरोत्तमैकन्यका घनरवा धूमोद्गमः सूतकः ।
 गोमूत्रैडगजं विदङ्गमरिचं सक्षौद्रसारीजलं
 पामादह्विचार्चिकाकिटिभजित्कण्ठघ्नमुद्गर्तनात् ॥ ६९ ॥
 विष्णुकान्ता घनरसः सर्पाक्षी शङ्खपुष्पिका ।
 गोजिह्वा क्षीरिणी निली ब्रह्मवृक्षो रुदन्तिका ॥ ७० ॥
 निचुलः काकमाची च रसैरेषां विमर्दितम् ।
 पकं तुपकरीपाम्री रैमद्विगुणगन्धकम् ॥ ७१ ॥
 पर्पटीरसवत्पकं स्वसत्त्वेनारुणेन च ।
 पृथग्गन्धकतुल्येन ताप्येन च रसाद्गमिणा ॥ ७२ ॥

कृतावापं गता मुण्डीहस्तिकर्णांमृतालिकाः ।

मूर्वाविदार्याश्च रसैर्मदितं घृतमिश्रितम् ॥ ७३ ॥

कपाये दशमूलस्य विपक्वं लेहतां गतम् ।

रसतुल्यत्रिजातामिव्योपपष्ट्याह्वसंपुतम् ॥ ७४ ॥

स्निग्धभाण्डगतं कुष्ठी क्षयी च कृतशोधनः ।

मञ्जिष्ठादिकपायस्य कृत्वा मासं निषेवणम् ॥

मापप्रमाणं सेवेत रसोऽयं वैज्रेश्वरः ॥ ७५ ॥

अथ कुष्ठविद्रावणतैलम्—द्वात्रिंशत्पलवाकुचीशृतजलद्रोणाद्घिशेषे चतु-

विंशत्या दनुजस्य कान्तरसैपोनिष्कैः पृथक्पञ्चभिः ।

ताम्बूलीरसमदितैस्तिलर्भवप्रस्थं शृतं चिकणे

पाके सत्पवतार्ये कल्कसहितं धान्ये द्विपक्षं क्षिपेत् ॥ ७६ ॥

तत्क्षीराभाशिना पीतं लिप्तं कुष्ठकुलान्तकम् ।

श्वित्रं दाहजमश्वेतं रूपमूलं च लुम्पति ॥ ७७ ॥

अथ दद्रुकुष्ठविद्रावणरसः—रसगन्धकताप्याभ्रकान्तकृष्णाभ्रभस्मकम् ।

हिङ्गुल मधुकं कुष्ठं सर्वं समविभागिकम् ॥ ७८ ॥

अम्लवेतसतोपेन त्रिदिनं परिमर्दयेत् ।

विशोष्याऽऽज्यमधुभ्यां च मृदित्वा त्रिदिनं पुनः ॥ ७९ ॥

दत्त्वा जीर्णं गुडं तुल्यं कोलास्थिप्रमिता वटीः ।

छायाशुष्काः प्रकुर्वीत शंभोरग्रे च पूजयेत् ॥ ८० ॥

इयं हि पञ्चाङ्गकृताभिधाना नागार्जुनोक्ता गुटिका च नूनम् ।

सर्वाणि कुष्ठानि विचर्चिकां च दद्मणि विद्रावयति क्षणेन ॥८१॥

अथ माणिक्यतिलकः—रसगन्धकताप्यालकान्ततीक्ष्णाभ्रभस्मकम् ।

हिङ्गुलं मधुकं कुष्ठं सर्वं समविभागिकम् ॥ ८२ ॥

शतमूलीनिजद्रावैर्मञ्जिष्ठादिकपायतः ।

त्रिदिनं त्रिदिनं सम्यक्परिमर्द्यं विशोष्य च ॥ ८३ ॥

ततस्तु पक्कमूपायां सेनिरुध्यातिपलतः ।

प्रक्षिप्य वालुकापत्रे प्रपुटेदिवसद्वयम् ॥ ८४ ॥

* ज नागार्जुनगुटिका ।

१ द. दूर्वाविदार्याश्च । २ घ. 'मिर्च' ॥ ७३ ॥ ३ घ. 'तुल्य' दि. ४ ड. चन्द्रशेखर । ५ घ. 'चामुन' । ६. 'वीशृतजले द्रो' । च. 'वीशृतजले द्रो' । ६ घ. च. 'णागतो' । ७ 'सयो परं' इ. ८ द. 'मर्च' । मी. च. 'मने म' । ९ घ. मृत । १० च. द्विपक्ष । ११ च. रत्न । १२ च. 'त क्षिपेत्' । १३ च. 'त मूलप मूलमेप्यति' । १४ घ. रूप म' । १५ च. मधुर । १६ च. पक्वता । १७ व. 'इक्षता' ।

माणिक्यतिलको नामे रसो नासत्यकीर्तितः ।

एष कुष्ठं हरत्याशु सन्मित्रमिव हृद्यथाम् ॥ ८५ ॥

अथ परहितः—श्वेतपाठा जटा श्वेता श्वेता चैव पुनर्नवा ।

पिष्ट्वा जलेन तत्कल्कैः प्रकुर्वीन्नालमूपिकाम् ॥ ८६ ॥

स्थालीमध्ये च तां क्षिप्वा क्षिपेत्संशोधितं-रसम् ।

क्षिपेद्दुपरि संपेष्य द्व्यञ्जलिप्रमितं पटु ॥ ८७ ॥

पिधानं तन्मुखे दत्त्वा संनिरुध्यातियत्नतः ।

अधस्ताज्ज्वालयेद्ब्रह्मि पिधान्यामम्बु निक्षिपेत् ॥ ८८ ॥

यामत्रितयपर्यन्तं जातेऽथ शिशिरे ततः ।

कौडकेशैः समाकृष्य मृतं पारदमाहरेत् ॥ ८९ ॥

न चेदेतावता भस्म पुनरेव पुटेद्रसम् ॥ ९० ॥

तद्गस्मात्तृणं विषं कृमिहरं व्योपोत्तमा गन्धजं

चूर्णं द्वादशहाटकं खलु गुडो द्वात्रिंशदंशोन्मितः ।

तत्सर्वं परिचूर्णितं प्रतिदिनं बलैश्चतुर्भिर्यतं

चेत्थं हन्ति समस्तारोगनिवहं नागं गरुत्मानिव ॥ ९१ ॥

विशेषात्सर्वकुष्ठघ्नो रसोऽयं परिकीर्तितः ।

रूपातः परहितो नाम्ना भानुना भूरिभानुना ॥ ९२ ॥

अथ तालकेश्वरः—वीर्यं पुरारेरिहनागतुल्यं भागद्वयं चाप्यथ तालकस्य ।

शुद्धेन नागेन रसो विशुद्धो विमर्दनीयो हरितालकं च ॥ ९३ ॥

मूत्रं गवां षोडशभागमोनं निधाय भाण्डेऽथ पिधाय तस्मिन् ।

दीपाग्निना तत्परिशोष्य सर्वं मूत्रं ततस्तालकशुद्धता स्यात् ॥

ततस्तु जम्बीररसेन सर्वं विमर्दनीयं त्रिदिनं त्रिवारम् ॥ ९४ ॥

भाव्यं कुमायाः सलिलेन भृङ्गवज्राह्वकन्देन च वारयुगम् ।

कुष्ठे ददीतास्य रसस्य बलत्रयं रसेरार्द्रकजैर्विजेतुम् ॥ ९५ ॥

शास्त्रास्तु पक्त्वमथो सुपुष्टिं स्तम्भं च मन्व्योस्वथ मण्डलानि ।

गवां पयः शर्करया समेतं स्तम्भैतिरेके सति संनियोज्यम् ॥ ९६ ॥

औदुम्बरं हन्ति सितामधुभ्यां कृष्णं च कुष्ठं त्रिफण्डरसेन ।

गुटार्द्रकाम्भ्यां गजचर्मसिद्धमविचारिकास्फोटविसर्पदहन् ॥ ९७ ॥

१ च. 'म मोममन्वयरी' । २ ट. 'यान्मडम्' । ३ ट. 'ब्रह्मि' । ४ घ. 'ब्रह्मि' । ५ घ. 'विष' । ६ घ. 'चूर्ण' । ७ घ. 'धे' । ८ ट. 'विमर्दनीयो हरितालक' । ९ घ. 'मूत्रे' । १० घ. 'मात्रे त्रि' । ११ घ. 'विषाय' । १२ ट. 'विषाय' । १३ घ. 'न्यास्त्वन' । १४ ग. 'म्भाय रे' । १५ ज. 'हृष्ट' ।

निहन्ति पाण्डुं विविधां विपादां सरक्तपित्तं कटुकीसिताभ्याम् ।
 रोगेषु सर्वेष्वपि वासरार्णि त्रिसप्तसंरूपानि रसः प्रदेयः ॥ ९८ ॥
 रसप्रयोगावसितौ सुपुष्पां काथं पिवेच्छिन्नरुहासनीत्थम् ।
 मासद्वयं मुद्गरघृतान्वितान्नं पथ्यं ततोद्भ्रमरभेजान्ते ॥ ९९ ॥
 अङ्गानि पञ्चापि पलोन्मितानि दद्यादरिष्टस्य तथाऽऽहकीनाम् ।
 काथेन युक्तं सघृतौदनं च पथ्याय कृष्णेऽप्यथ कृष्णवर्णे ॥ १०० ॥
 रसावसाने सितया समेतां पादोन्मितामामलकीं प्रदद्यात् ।
 अन्नं समुद्गं सघृतं नियोज्यं मासद्वयं स्यादर्थेवा विचिह्नम् ॥ १०१ ॥
 रसप्रयोगावसितौ प्रयुञ्ज्यादङ्गानि पञ्च सर्वैर्निःसृतानि ।
 पादोन्मितानीह च मासयुग्मं पथ्याय दुग्धौदनमाददीत ॥ १०२ ॥
 स्यात्तालकेशारूपरसप्रयोगे तक्रं च मासं^१ परिवर्जयेत् ॥ १०३ ॥

अथ स्वगेश्वरः—पलेन प्रमितः सूतः पलेन प्रमिता वसा ।

खगः पलमितः सर्वं मर्दयेदर्जुनद्रवैः ॥ १०४ ॥

गोलीकृत्य विशोष्याथ गोलं कूप्यां निरुध्य च ।

ततस्तां मुहृढे भाण्डे मूपां क्षिप्त्वा निरुध्य च ॥ १०५ ॥

पचेत्सार्धदिनं पश्चात्स्वाङ्गशीतं विचूर्णयेत् ।

स्वगेश्वरो रसो वल्लप्रमितः कुटजान्वितः ॥ १०६ ॥

श्वेतकुष्ठं निहन्त्याश्च श्वासकासगदानपि ।

सघृतः पित्तजं कुष्ठं मधुना मेहमेव च ॥

पथ्यं दोपानुरूपेण-कुंभेन मुनिनोदितम् ॥ १०७ ॥

अथ कुष्ठनाशनः—सूतमस्म द्विनिष्कं स्याद्गन्धकं च चतुष्पलम् ।

सार्धं चतुष्पलं चित्रं चतुर्विंशत्पलं भवेत् ॥ १०८ ॥

वाकूचीबीजचूर्णस्य द्वादशघ्नं मरीचकम् ।

सर्वमेकत्र संयोज्य निष्कद्वितमसंमितम् ॥ १०९ ॥

मधुना लेहयेत्प्रातः सर्वकुष्ठविनाशनः ॥ ११० ॥

अथाऽऽरोग्यवर्धनीगुटिका—रसगन्धकलोहाभ्रशुक्लवस्म समांशकम् ।

त्रिफला द्विगुणा प्रोक्ता त्रिगुणं च शिलाजतु ॥ १११ ॥

चतुर्गुणं पुंरं शृद्धं चित्रमूलं च तत्समम् ।

तिक्ता सर्वसमा ज्ञेया सर्वं संचूर्प्य पत्रतः ॥ ११२ ॥

१ क. 'नि वि सर्' । २ क रस प्रदेयोऽव' । ३ घ 'वत्मान्' । ४ च. 'पनावि' । झ 'धनायचिहे' ।
 ५ क. 'विविम्' । ६ च 'दोषता' । ७ घ 'स च प' । झ. 'स च भिर्वर्तनाम्' । ८ झ निरुध्याय गोल
 कूपां विशोषयेत् । ९ अ कुंभेन । १० झ. 'चूर्णस्याद्वादशान्त म' । ११ न उ. उ द्विगुण । १२ घ. पर ।

निम्बवृक्षदलाम्भोभिर्मर्दयेद्विदिनावधि ।
 ततश्च वटिका कार्पा राजकोलफलोपमा ॥ ११३ ॥
 मण्डलं सेविता सैषा हन्ति कुष्ठान्पशेषतः ।
 वात्तपित्तकफोद्भूताञ्ज्वरान्नानाप्रकारजान् ॥ ११४ ॥
 देया पञ्चदिने जाते ज्वरे रोगे वटी शुभा ।
 पाचनी दीपनी पथ्या हृद्या मेदोविनाशिनी ॥ ११५ ॥
 मलयुद्धिकरी निरुप्यं दुर्धर्षं क्षुत्रवर्तिनी ।
 बहुनाऽत्र किमुक्तेन सर्वरोगेषु शस्यते ॥ ११६ ॥
 आरोग्यवर्धनी नाभ्रा गुटिकेयं प्रकीर्तिता ।
 सर्वरोगप्रशमनी श्रीनागार्जुनयोगिना ॥ ११७ ॥

अथ नारायणः—रसभस्मसमानेन गन्धकेन समन्वितम् ।
 तुल्यभागपुरोपेतं तुल्यत्रिफलपाऽन्वितम् ॥ ११८ ॥
 वातारितैलसंपुक्तं सेवितं च पलोन्मितम् ।
 मासेन नाशयेत्कुष्ठं दुःसाध्यमपि देहिनाम् ॥ ११९ ॥
 क्षयं भगन्दरं शूलं मूलं गुल्मं च पाण्डुताम् ।
 ग्रहणां च महाघोरां मन्दाग्रिमपि दुस्तरम् ॥ १२० ॥
 एवंविधान्महारोगान्विनिहन्ति न संशयः ।
 इलेष्मरोगान्दहरेत्सर्वान् रसो नारायणाभिधः ॥ १२१ ॥

अथ मेदिनीसाररसः—पञ्चत्रयं मृतं लोहं मृतं शुल्बं पञ्चत्रयम् ।
 भृगराजाम्बुगोमूत्रत्रिफलाकथितैः पृथक् ॥ १२२ ॥
 पुटेधिवारं पक्षेन ततरतस्मिन्विनिक्षिपेत् ।
 अर्त्यम्लकाञ्जिकं पश्चात्पचेद्यामचतुष्टयम् ॥ १२३ ॥
 ततश्च तुल्यगन्धेन पुत्रानां विंशतिं पचेत् ।
 पलमात्रं मृतं सृतं रुद्राशममृतं तथा ॥ १२४ ॥
 कटुत्रयं समं सर्वैः पिष्ट्वा सम्पग्निधारयेत् ।
 रसोऽयं मेदिनीमारो नन्दिना परिकीर्तितः ॥ १२५ ॥
 मेधितो बल्यमानेन घृतत्रिकटुं कान्वितः ।
 हन्ति पुष्टानि सर्वाणि श्वित्राणि विविधानि च ॥ १२६ ॥

* म. मेदिनीरसः ।

गुलमं ग्रीहामयं हिकां शूलरोगामयं तथा ।
 उदावर्तं महावातं कफं मन्दानलं तथा ॥ १२७ ॥
 गलग्रहं मदोन्मादं कर्णदन्तामयं तथा ।
 सर्वाधिकं विषं घोरं व्रणं लूताभगन्दरम् ।
 विद्रधिं चान्नष्टद्धिं च शिरस्तोदं च नाशयेत् ॥ १२८ ॥

अथ जन्तुघ्नी गुटिका—सूतगन्धौ समौ ताभ्यां मण्डूरं सप्तमांशतः ।

विधाय कज्जलीमौखकर्ण्यो संमर्दयेद्द्वयहम् ॥ १२९ ॥
 ततो भण्डूरमानेन धुद्रदीप्यं विनिक्षिपेत् ।
 आरुष्करकपायेण दिनमेकं विमर्दयेत् ॥ १३० ॥
 ब्रह्मबीजं समुद्रस्य फलं जातीफलं तथा ।
 विपतिन्दुकवीजं च ताप्यं सर्वं समांशकम् ॥ १३१ ॥
 विडङ्गं सममैतैश्च सूक्ष्मचूर्णं प्रकल्पयेत् ।
 रसतुल्यं हितं चूर्णं रसेन सह मेलयेत् ॥ १३२ ॥
 वासा च निम्बत्वग्वंशो वेष्टव्योपाम्बुदं तथा ।
 एषां कायेन सप्ताहं ऋहं मूर्वाटके रसे ॥ १३३ ॥
 भावयित्वा चणप्रायाः कर्तव्या वटिकाः शुभाः ।
 अश्वनिम्वादिजकाये प्रदत्तैका वटी शुभा ॥ १३४ ॥
 पातयेज्जठराज्जन्तून्सर्वदेहगोदानहरेत् ।
 कुंठं जन्तून्निहन्त्याथ द्वित्रिवारप्रयोगतः ॥ १३५ ॥

अथ धन्वन्तरिः—सूतगन्धार्कसौभाग्यकटुघ्नं रक्तचन्दनम् ।

केणा चैतानि तुल्यानि मर्दयेच्छुद्धवारिणा ॥ १३६ ॥
 एकाहमथ संशोष्य स्थापपेदतिपन्नतः ।
 रसो निःशेषकुष्ठघ्नो धन्वन्तरिरिति स्मृतः ॥ १३७ ॥
 निर्दिष्टः शंभुना सर्वरोगभीतिविनाशनः ।
 पथ्याचूतयुतो वायु सिन्धुविश्वान्वितोऽपि वा ॥ १३८ ॥

अथ वज्रधारः—वज्रसूताभ्रहेन्नां च भस्म योज्यं समं समम् ।

सर्वांशतान्कं तुल्यं शिशुघ्नसृग्जद्रवैः ॥ १३९ ॥
 मर्द्यः स्तुब्धार्कजैः क्षीरैर्दिनैकं चाथ भावयेत् ।
 सप्ताहं बाकुवीतैः स्तन्मापैकं तु भक्षयेत् ॥ १४० ॥

१ घ सर्पादिः । २ घ 'मासु' । ३ घ द 'वेत्ता' । ४ घ मधुर' । ५ घ. अर्द' । ६ क. 'शेभिध' । ७ घ प्रवृत्ता । ८ घ 'वेत्ता' । ९ घ 'ज' । १० घ 'कुष्ठ' । ११ ग. कर्मी ।
 १२ घ. 'द्विष्टस्तनु' । ज 'द्विष्टस्तनु' ।

वज्रधारो रसः रुपातः सर्वकुष्ठनिकृन्तनः ॥ १४१ ॥

अथ सर्वकुष्ठाङ्कुशः—मुसलीवांकुचीवीजं निर्गुण्डीमूलतुल्यकम् ।

मध्वाज्याभ्यां लिहेत्कर्पमनु स्यात्सर्वकुष्ठनुत् ॥ १४२ ॥

अथ महातालेश्वरः—तालं ताप्यं शिलासूतं शृङ्गं सैन्धवटङ्कणम् ।

समांशं चूर्णयेत्खल्वे सूताद्विगुणगन्धकम् ॥ १४३ ॥

गन्धतुल्यं मृतं ताम्रं जम्बीरैर्दिनपञ्चकम् ।

मर्चं षड्विः पुटेः पाच्यं भूधरे संपुटोदरे ॥ १४४ ॥

पुटे पुटे द्रवैर्मर्चं सर्वमेकं तु पट्टपलम् ।

द्विपलं मारितं ताम्रं लोहभस्म चतुष्पलम् ॥ १४५ ॥

जम्बीराम्लैस्तु तत्सर्वं दिनं मर्चं पुटेष्टु ।

त्रिंशदन्तं पुटे चास्य क्षिप्वा सर्वं विचूर्णयेत् ॥ १४६ ॥

महिष्याज्येन संमिश्रं निष्कार्धं भक्षयेत्सदा ।

मध्वाज्यैर्वीकुचीचूर्णं कर्पमात्रं लिहेदनु ॥ १४७ ॥

सर्वकुष्ठं निहन्त्याशु महातालेश्वरो रसः ॥ १४८ ॥

अथ कुष्ठकुठारः—सूतभस्मसमं गन्धं मृतायस्ताम्रगुग्गुलुः ।

त्रिफला विपेशुण्ठी च चित्रकश्च शिलाजतु ॥ १४९ ॥

इत्येवं चूर्णितं कुर्यात्प्रत्येकं निष्कपोडश ।

चतुःषष्टिकरञ्जस्य वीजचूर्णं प्रकल्पयेत् ॥ १५० ॥

चतुःषष्टिमृतं ताम्रं मध्वाज्याभ्यां विलोडयेत् ।

स्निग्धभाण्डगतं खादेद्विनिष्कं सर्वकुष्ठजित् ॥ १५१ ॥

रसः कुष्ठकुठारोऽयं गलत्कुष्ठनिकृन्तनः ।

पथ्यं तु मधुरं देयं तदभावे गुडोदनम् ॥ १५२ ॥

पातालगरुडीमूलं मधुपुष्पी च धान्यकम् ।

सितपा भक्षयेत्कर्पमतितापप्रणुत्तये ॥

लिह्यान्नागचलामूलं मध्वाज्यैर्हेन्ति तापनुत् ॥ १५३ ॥

अथ वज्रतैलम्—वज्रक्षीरं रविक्षीरं धत्तूरं चित्रकद्रवम् ।

महिषीविद्भवं द्रावं सर्वांशं तिलतैलकम् ॥ १५४ ॥

* य. मुसलीचूर्णम् ।

१ ट. 'शतुचीतुल्य नि' । २ घ. 'वज्रनिर्गुण्डीमूलमेव च' । ३ घ. 'मृतद्विगु' । ४ घ. 'टै द्रवैर्दिन' । ५ च. 'पुटे वा श्याक्षिप्वा' । ६ घ. 'ट. 'एषुष्टिष्य सि' । ७ घ. 'अं विमपुर्दिन' । ८. '५१ विमपुर्दिन' । ९ ग. 'धुरं देय' । १० घ. 'येभित्यम्' । १० घ. 'वज्रक्षी' । ११ च. 'द्रवं ।

पचेत्तैलावशेषं तु तत्तैलं प्रस्थमात्रकम् ।
 गन्धकामिशिलातालं विडङ्गातिविपाविषम् ॥ १५५ ॥
 तिक्तकोशातकी कुष्ठं वचा मांसी कटुत्रयम् ।
 दाहहरिद्रा यष्ट्याह्वं सज्जीक्षारं च जीरकम् ॥ १५६ ॥
 कर्पाशं देवदारुं च चूर्णं तैले विमिश्रयेत् ।
 वज्रतैलमिदं रूपातं मर्दनात्सर्वकुष्ठनुत् ॥ १५७ ॥

अथ स्वर्णक्षीरः—क्षिप्त्वा तक्रपुटे पच्यात्काञ्चनीपलपञ्चकम् ।
 तत्रे जीर्णे समुद्घृत्य पुनः क्षीरपुटे पचेत् ॥ १५८ ॥
 क्षीरे जीर्णे समुद्घृत्य जलैः प्रक्षाल्य शोषयेत् ।
 तच्चूर्णितं पञ्चमूलं मरिचानां पलद्वयम् ॥ १५९ ॥
 वल्लैकं मूढितं सूतमेकीकृत्य तु भक्षयेत् ।
 निष्कैकं सुप्रकुष्ठार्तः स्वर्णक्षीररसो ह्ययम् ॥ १६० ॥

अथ महाभलाततैलम्—पत्राद्विस्फण्डितं कुर्याद्भलातशतपञ्चकम् ।
 क्षिप्त्वा पच्याच्छनैर्वह्नौ तैले द्वादशत्रयस्यके ॥ १६१ ॥
 पावत्तरन्ति ते पक्त्वा तत्तैलं पाचयेत्पुनः ।
 मधुपाके तु संप्राप्ते ह्यवतार्य तु चूर्णयेत् ॥ १६२ ॥
 सर्वकुष्ठं निहन्त्याथ महाभलाततैलकम् ॥ १६३ ॥

अथ त्रैलोक्यविजयतैलम्—सूतभस्मसमं गन्धं मृतायस्ताम्रगुग्गुलुः ।
 त्रिफला विपमुष्टिश्च चित्रकश्च शिलाजतु ॥ १६४ ॥
 रसं गन्धं विषं तालं स्वर्णक्षीरीं रुदन्तिका ।
 वरुणाम्लेन संचूर्ण्य प्रतिनिष्कद्वयं द्वयम् ॥ १६५ ॥
 क्षिपेत्तस्मिन्विशोष्याय क्रमानिष्कं सदा लिहेत् ।
 त्रैलोक्यविजयं तैलं सर्वकुष्ठहरं ध्रुवम् ॥ १६६ ॥

अथ महामार्तण्डतैलम्—शाकं निम्बाद्गोष्ठवद्विराजवृक्षाक्षिस्तुग्भवम् ।
 गर्भशुष्कं शृणुं स्वण्डं नारिकेलं प्रियालकम् ॥ १६७ ॥
 वार्तोरिचक्रमर्दस्य बीजं वायुचिजं तथा ।
 समं पातालपत्रेण तैलं ग्राह्यं प्रयत्नतः ॥ १६८ ॥

१ घ. 'इं सज्जीक्षार सनी' । २ घ. 'देमाहा पचपलिनं' । क्षिप्त्वा तत्रपुटे पचेत् । ३ ग. 'एते' । ४ घ. 'सायुगात्' । ५ ग. 'क्षीरि' । ६ ग. 'लाद्रे ख' । ७ च. 'तैले द्वादशत्रयस्यके' । ८ घ. 'शपाटीने' । ९ अ. 'तक्षणा' । १० घ. 'उ. री' च शक्तिरा । ११ ग. 'निष्कं द्वौ' । १२ च. 'पं सण्डस्य' । १३ घ. 'रत्नपाद' । १४ क. 'तारि पं' ।

मस्यौ द्वौ तिलतैलस्य कुष्ठचूर्णं पलद्वयम् ।
 स्वर्णक्षीरीपलैकं च क्षिप्त्वा पक्त्वाऽवतारयेत् ॥ १६९ ॥
 पूर्वतैले चतुष्पस्थे तैलीभृते विनिःक्षिपेत् ।
 महामार्तण्डतैलोऽयं लेपात्कुष्ठं नियच्छति ॥ १७० ॥
 अतिकण्डूं कृमिं पाकं स्फोटकानि च नाशयेत् ।
 कुष्ठं च काञ्चनीतैलैर्मर्द्याच्छेष्यं सुर्घोषितम् ॥ १७१ ॥
 कुमारिसैन्धवं लेप्यं शुष्ककण्डहरं परम् ।
 सैन्धवेन महामुण्डलैपो हन्ति विपादिकाम् ॥ १७२ ॥

शिलाशम्भुवीजं वरं कुष्ठगन्धं मरीचं तथा जीरकं देवधूपम् ।
 निशासपिपा मादितं मन्दवारे हरेत्कापकण्डूव्रणस्फोटगण्डान् ॥ १७३ ॥

अथ कुष्ठान्तर्पपटी—पलैकं शुद्धसूतस्य कर्पैकं शुद्धगन्धकम् ।

गन्धतुल्यं मृतं ताम्रं सूताशं मर्दयेद्विषम् ॥ १७४ ॥
 सर्वतुल्यं पुनर्गन्धं दत्त्वा किञ्चिद्विशोषयेत् ।
 घृताभ्यक्ते लोहपात्रे पच्याद्यावद्ब्रवीभवेत् ॥ १७५ ॥
 रम्भापत्रे पुटे वाऽथ पातयेत्पपटीं तदा ।
 मापैकं चूर्णितं खादेद्गजचर्मं नियच्छति ॥
 निष्कैकं बाकुचीचूर्णं लेहयेदनुपानकम् ॥ १७६ ॥

अथ कासीससारः—पलं रसं हि कासीसैर्युतं पञ्चगुणैः सह ।

मर्दयेद्यामर्पयन्तमर्जुनस्य त्वचो रसैः ॥ १७७ ॥
 शरावसंपुटे हृद्ध्वा पुटेत्क्रोडपुटेन हि ।
 रसः कासीसैवद्धोऽयं मधुना वल्लतुल्यकः ॥ १७८ ॥
 शौणं बाकुचिकायुक्तः सेवितो हन्ति निश्चितम् ।

त्रिभिर्मसैः किलासं हि दह्ण्यपि विशेषतः ॥ १७९ ॥

अथ कृमिचिकित्सा—अजमोदाफलास्थीनि क्षीरिणं रसगन्धकम् ।

आखुपर्णी रसं सादेत्सताम्रं क्रमिशूलनुत् ॥ १८० ॥

अथ सर्वेश्वरः—शुद्धसूतं चतुर्गन्धं खल्वे यामं विमर्दयेत् ।

मृतताम्राञ्जलोहानि हिङ्गुलं च पलं पलम् ॥ १८१ ॥

सुवर्णं रजतं चैव प्रत्येकं दशनिष्ककम् ।

मापैकं मृतवज्रं च तालसत्त्वं पलद्वयम् ॥ १८२ ॥

१ ग. 'यत्ना च वार' । २ घ. 'विने' । ३ घ. 'लेप' । ४ घ. 'अनामिनाम्' । ५ ग. 'शोषये' ।
 ६ घ. 'ट. र. पटे' । ७ च. 'पटी तथा' । ८ ग. 'गमं नि' । ९ क. 'पुट र' । १० घ. 'ममारीऽय' । ११ घ.
 'गण्डान्' । १२ ज. 'क्षीरिणा' । १३ क. 'ताम्रह' ।

जम्बीरोन्मत्तवासाभिः स्नुहार्कविपमुष्टिभिः ।
 मद्यं हयारिजैर्द्रवैः प्रत्येकं तु दिनं दिनम् ॥ १८३ ॥
 एवं सप्तदिनं मद्यं तद्रोलं वस्त्रवेष्टितम् ।
 वालुकायन्नगं स्वद्यं त्रिदिनं लघुनाऽग्निना ॥ १८४ ॥
 आदाय चूर्णयेत्सूक्ष्मं पलैकं योजयेद्विषम् ।
 द्विपलं पिप्पलीचूर्णं मिश्रं सर्वेश्वरो रसः ॥ १८५ ॥
 द्विगुञ्जं भक्षयेत्क्षौद्रैः सृष्टिमण्डलकुष्ठजित् ।
 वाकुचीं देवदारुं च कर्पमात्रं मुचूर्णितम् ॥ १८६ ॥
 लिह्वेदेरण्डतैलेन ह्यनुपानं सुखावहम् ।
 गुग्गुलुं योगराजं वा योज्यं मण्डलशान्तये ॥ १८७ ॥

अथ श्वित्रारिः—श्वित्रं तु कृष्णमरुणं मरुदस्त्रगामि-

पित्तेन रोमशतनं च विदाहितां च ।
 मांसाश्रितं बहुसितं कफतः सकण्डु
 भेदोगतं बलवदेव यथोत्तरं स्यात् ॥ १८८ ॥
 कासीसरसगन्धानि मर्दयेत्सुरसारसैः ।
 संपुटे पुटयेद्वत्वा शार्ङ्गेरीमथरोत्तराम् ॥ १८९ ॥
 सर्वमेतच्च संचूर्ण्य तण्डुलान्दश सप्त वा ।
 आरभ्यं वर्धयेद्यावत्पञ्चपष्टिक्रमेण हि ॥ १९० ॥
 अनुपानाय मध्वाज्यं दध्याज्यं नवनीतकम् ।
 धान्पाद्र्गकरसैश्चैव तिन्दुकं कदलीफलम् ॥ १९१ ॥
 श्वित्रारिसंज्ञितो ह्येष चित्रकुष्ठनिपूदनः ॥ १९२ ॥
 निम्बपत्रनिशाकृष्णावाकुचीवीजकं समम् ।
 चूर्णयित्वा पिबेद्गुग्गुः प्रभाते श्वित्रनाशनम् ॥ १९३ ॥
 रसगन्धकतुत्याकं वाकुचीकाथमार्दितम् ।
 सेवितं सोमतैलेन श्वित्रकुष्ठं निपच्छति ॥ १९४ ॥

अथ चन्द्रप्रभावाटिका—पिष्टो निम्बुकगोमयूरसलिले सौधो रसो गन्धका-

न्मूपायां घननादपिण्डसहितं पकं करीये तिलैर्न ।
 वाकुच्याश्च फलानि गोजन्त्रकृता चन्द्रमभति श्रुता
 श्वित्रं तक्रमुजो निहन्ति वटिका क्षाराम्लतैले त्वजेत् ॥ १९५ ॥

इति चन्द्रप्रभावाटिका ।

१ घ. स. 'वेच्छन्' ११ घ. २ घ. 'गुग्गु' । ३ घ. 'वर्धये' । ४ घ. 'विर्ण' । ५ घ. 'समम्' । ६ घ. 'शार्ङ्गेरीमथरोत्तरम्' । ७ घ. 'भ्य मर्दये' । ८ घ. 'मर्दये' । ९ घ. 'देव' । १० घ. 'वाग्मम्' । ११ घ. 'निम्बक' । १२ घ. 'निर्णः' । १३ घ. 'कार्प' । १४ घ. 'स्य' । १५ घ. 'व नक्षत्रम्' ।

रसद्विगुणगन्धकं त्रिगुणताम्रलिप्तं पचे-

दृष्टहीतमनु कज्जलीं स्वदिरवाकुचीनिम्बजैः ।

रसैः पुटविपाचितं समलपा कपायं पिबे-

त्किलासमरुणं सितं जयति शुद्धतक्राशिनः ॥ १९६ ॥

अथोदयादित्यः—शुद्धसूतं द्विधा गन्धं मर्चं कन्याद्रवैर्दिनम् ।

तद्रोलं हण्डिकामध्ये ताम्रपात्रेण रोधयेत् ॥ १९७ ॥

सूतकाद्विगुणेनैव शुद्धेनाघोमुखेन वै ।

पाश्वे भस्म निधायाथ पात्रेऽर्धे गोमयं जलम् ॥ १९८ ॥

किञ्चित्किञ्चित्प्रदातव्यं चुह्यां यामद्वैयं पचेत् ।

चण्डाग्निनोद्भृत्य ततः स्वाङ्गशीतं विचूर्णयेत् ॥ १९९ ॥

काकोदुम्बेरिकावह्नित्रिफलाराजवृक्षकम् ।

विहङ्गं वाकुचीवीजं काथयेत्तेन भावयेत् ॥ २०० ॥

दिनैकमुदयादित्यो रसो भक्ष्यो द्विगुञ्जकः ।

स्वदिरस्य कपायेण वाकुचीवीजचूर्णकम् ॥ २०१ ॥

तुल्यं मृद्वग्निना पिण्डं जातं पावत्पचेच्छु ।

त्रिनिष्कं तद्रविक्षीरैः काथैर्वा त्रैफलैरनु ॥ २०२ ॥

त्रिदिनान्ते भवेत्स्फोटः सप्ताहे वा न संशयः ।

नीलीं गुञ्जां च कासीसं धत्तूरं हंसपादिकाम् ॥ २०३ ॥

सूर्यावतं चाम्लपर्णोतुल्यं पिष्ट्वा मलेपयेत् ।

स्फोटस्थाने प्रशान्त्यर्थं सप्तरात्रं पुनः पुनः ॥

श्वेतकुष्ठं निहन्त्याथ साध्यासाध्यं न संशयः ॥ २०४ ॥

अल्पं श्वेतं निष्टृप्पादौ रक्तमण्डलपल्लवैः ।

शिलापामार्गभस्मापि निम्बा श्वित्रं विनाशयेत् ॥ २०५ ॥

लेपो वाऽद्वोल्लतैलेन काञ्चन्या काञ्जिकेन वा ।

गुञ्जाफलाग्निमूत्रं च लेपितं श्वेतकुष्ठजित् ॥ २०६ ॥

सूते पले भृथरयन्नमध्ये संजारयेद्बन्धपले ततश्च ।

सूतेन गन्धस्य पलत्रयं च दत्त्वाऽथ निम्बृत्यरमेर्विमर्चं ॥२०७॥

स्वरांशिकावाकुचिमाग्निभृद्भयोरण्टनीरैः परिमर्दयेत् ।

दिनैकमेकं कटुनिम्बनीजलेर्मर्चं ततः काञ्चनफ्रुपिकान्तः ॥२०८॥

१ अ. द. 'चाम्लपर्णेः' । २ अ. ट. 'त्रे निगे' । ३ अ. 'वाक्चिगु' । ४ अ. 'पात्रार्थे' । ५ अ. 'द्वये
प' । ६ अ. 'ते ताम्र' । ७ अ. 'चाथय' । ८ अ. 'सूर्यावते' । ९ अ. 'गन्धेन' । १० अ. 'प्रयोगे' ।
११ अ. 'वाचमुद्' । अ. 'वाचमुद्' ।

निक्षिप्य भाण्डे सिकतोदरान्तर्यामद्वयं स्वेदय तं ततश्च ।
 ददीत वल्लद्वयमस्य ऋणपर्णेन सार्धं त्वथवा तदर्धम् ॥ २०९ ॥
 पलाशमूलं त्वनुपायपीत तत्रेण सार्धं च ददीत पथ्यम् ।
 उष्णे क्षिपेत्तैलविमर्दितं च स्फोटा यदि स्युः सहसा च गात्रे ॥ २१० ॥
 पेलत्रयं गन्धकभृङ्गक्रेणतिलोत्थतैलं कटुतुम्बिनी च ।
 भङ्घाततैलं कटुनिम्बवीजं सर्वं समानं परिभावयेत् ॥ २११ ॥
 त्रिःसप्तकं भृङ्गरसैस्तु तोयं श्वेतारिपोगः समुपैति सिद्धिम् ।
 पलार्धमानेन ददीत चामुं सिताघृताक्तं दिनजन्मकाले ॥ २१२ ॥
 विवर्जयेत्सूरणमापमांसवृन्तार्कमुद्गानि कपायकादि ।
 कुमार्गजन्तीनुरपक्षसागरैर्वैरुष्टिशाभास्करलोकभापया ॥ २१३ ॥
 कल्कीकृतं पन्मधुना च संपुतं करोति तारं श्रमरप्रभं च तत् ॥ २१४ ॥

गन्धकाश्वत्थरुचकश्वेतसूरणटङ्गणाः ।

तिलपुष्पं च तत्क्षारः सप्तधा गोजर्लापुतः ॥ २१५ ॥

तत्कर्पं मधुनाश्वित्रीतैलाचामं खरातपे ।

विक्रते प्रतिता ह्येवं स्फोटाः स्युस्तान्वरोदकैः ॥ २१६ ॥

सिञ्चेत्तुर्यदिनाल्लिप्ते निशातन्दुलतालकैः ।

गोतर्क्रे कोद्रवान्नाशी समाहाच्चिन्मृत्रजित्त्वलु ॥ २१७ ॥

उदुम्बरस्य मूलानि चित्रमूलं च निम्बजम् ।

अवलगुजस्य बीजानि चूर्णयित्वा विचक्षणः ॥ २१८ ॥

उष्णेन वारिणींऽक्षांशं सेवितं क्षीरभोजिना ।

क्रमिजालं श्वेतकुष्ठं सहसा तद्विनिर्हरेत् ॥ २१९ ॥

अथ कुष्ठारितैलम्—अङ्गोलनिम्बनिर्गुण्ठीपत्रकाष्ठाद्यपोषितम् ।

पातालपत्रविधिना तैलं श्वित्रनिवर्हणम् ॥ २२० ॥

नारिकेलं हरिद्रे द्वे वाकुचीवचया सह ।

अक्षंभृङ्गकभङ्घातं शाककाष्ठं च कौञ्चनम् ॥ २२१ ॥

एतानि समभागानि तैलं पातालपत्रतः ।

संगृह्य लेपयेत्तेन कुष्ठाष्टादशनाशनम् ॥ २२२ ॥

१ घ ठ. पलद्वयं । २ ट. 'कृष्णाति' । ३ झ. 'रस्तु' । ४ ज. 'वदुम्पावि' । ५ घ. 'नीनुकप' ।
 ज. 'नीलुक्षपेशनागरैर्वमूटिनाभा' । ६ ख. 'वैसूटिना' । घ. 'वैसूटिनाभा' । ७ ज. 'सैन्धव' । ८ ग.
 'लाग्विनम् ॥ २१५ ॥ ९ घ. 'तक्को' । १० घ. 'णा साक से' । ११ घ. 'क्षुण्ण च मं' । १२ घ.
 'कीचकम्' ।

अथ क्रिमिचिकित्सा—ज्वरो विवर्णता शूलं हृद्रोगः श्वसनं श्रमः ।

भक्तद्वेषोऽतिसारश्च संजातकृमिलक्षणम् ॥ २२३ ॥

अथाग्निपुण्डरसः—रसगन्धाजमोदानां कृमिघ्नग्रहवीजयोः ।

एकद्वित्रिचतुःपञ्चभागान्सविपतिन्दुकान् ॥ २२४ ॥

संचूर्ण्य मधुना सर्वं गुटिकां कृमिनाशिनीम् ।

स्वादपित्वाऽनु तोयं च मुस्तानां कृमिशान्तये ॥ २२५ ॥

आसुपर्णाकपायं च शर्करां पिव सर्वथा ।

कृमिज्वरोपशान्त्यर्थं खण्डामलकमत्ति वा ॥ २२६ ॥

सं जग्ध्वैवं पर्पटी च स्नुहीरसं पिबेदनु ।

स्नुहीरसं विना कश्चिज्जन्तून् च्छेत्तुमर्हति ॥ २२७ ॥

उदराध्माननुत्पथं रसो ह्येष निगद्यते ।

अग्निपुण्डेति विख्यातः सर्वोदरगदापहः ॥ २२८ ॥

अथ कीटमर्दी रसः—रसस्य निष्कमादाय गन्धकं तत्समं कुरु ।

ताम्रं देहि तदर्थं च पञ्चाङ्गुशाकवारिणा ॥ २२९ ॥

मर्द्यादेकदिनं रात्रौ क्षिपेत्तत्रैव पत्रतः ।

क्षीरिणीकाथमादाय तथा कुरु दिनान्तरे ॥ २३० ॥

देत्वा लघुपुटं पञ्चजपपालान्विमर्दयेत् ।

देहि गुञ्जाद्वयं चास्य साज्यं शूलच्छिदे तथा ॥ २३१ ॥

अजमोदापलाशास्थिक्षीरिणीरसगन्धकम् ।

आसुपर्णारसं स्वादेत्सताम्रं कृमिशूलवान् ॥ २३२ ॥

मधुमिश्रनिम्बपल्लवसत्त्वपुतो पदा सूतः ।

कृमिसंघातान्नाशयति त्रिभिरहोभिरसौ ॥ २३३ ॥

शुद्धसूतं चेन्द्रपवमजमोदामनःशिला ।

पलाशावीजं तुलयांशं देवदाल्या द्ववैदिनम् ॥ २३४ ॥

मर्दयेद्भक्षयेन्नित्यमाग्निं कर्णाकपायकम् ।

सितापुतं पिबेच्चानु क्रिमिपातो भवत्यलम् ॥ २३५ ॥

* च. ट. अग्निपुण्डरसः ।

१ घ. 'रोगशुद्धनं । २ च. सर्वदा । ३ च. 'कृमिना । ज. 'कर्मतिवान् । ४ घ. 'जग्ध्वैवं
पर्पटीरस रसु' । अ. सर्वत्रैवेति बौद्धव्य अग्न्या त पर्पटीरसम् । ५ च. ट. 'अग्निपुण्डे' । ६ ख 'तः सत्त्वोद'
७ च. च दशाश शां । ८ ज. 'नाश शां' । ९ च. कृत्वा । १० घ. शूलं छिं । ११ घ. 'पुण्डरी' ।

शुद्धसूतं शुद्धगन्धमजमोदो विहङ्गकम् ।

विषमुष्टिब्रह्मबीजं क्रमादुक्तगुणं भवेत् ॥ २३६ ॥

चूर्णयेन्मधुना लेहं निष्कैकं कृमिजिह्ववेत् ।

कौटमदौ रसो नाम मुस्तातोषं पिबेदनु ॥ २३७ ॥ २५८० ॥

इति श्रीवैद्यपतिसंहगुप्तस्य सूतोर्वाग्भटाचार्यस्य क्रतौ रसरत्नसमुच्चये
विसर्पकुष्ठचित्रचिकित्सा नाम विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

अथैकविंशोऽध्यायः ।

[अथ वातव्याघ्पादिचिकित्सनम् ।]

वातव्याघ्पशरीकुष्ठमेहोदरभगन्दराः ।

अर्शांसि ग्रहणीत्यष्टौ महारोगाः प्रकीर्तिताः ॥ १ ॥

तत्रानेकानिलगदाः शीतवातादयः स्मृताः ।

हिमवन्ति हि गात्राणि रोमाश्चैज्वरितानि च ॥

शिरोक्षिवेदनालस्यं शीतवातस्य लक्षणम् ॥ २ ॥

अथ वातारिः—रसभागो भवेदेको गन्धको द्विगुणो मतः ।

त्रिभागा त्रिफला ग्राह्या चतुर्भागश्च चित्रकः ॥ ३ ॥

गुग्गुलुः पञ्चभागः स्यादेरण्डमेहमर्दितः ।

क्षिप्त्वाऽत्र पूर्वकं चूर्णं पुनस्तेनैव मर्दयेत् ॥ ४ ॥

गुटिकां कर्पमात्रां तु भक्षयेत्प्रातरेव हि ।

नागरैरण्डमूलानां कायं तदनु पापयेत् ॥ ५ ॥

अभ्यज्यैरण्डतैलेन स्वेदयेत्पृष्ठदेशकम् ।

विरेके तेन संजाते स्निग्धगुण्यं च भोजयेत् ॥ ६ ॥

वातारिसंज्ञको ह्येष रसो निर्वातसेवितः ।

मासेन सुखयत्येव ब्रह्मचर्यपुरःसरम् ॥ ७ ॥

विजयागुटिकां रात्रौ स्वल्पमात्रां च भक्षयेत् ॥ ८ ॥

अथ शीतारिः—रसं पुनर्नवरसैर्विमर्षं त्रिकगन्धकैः ।

पचेत्पकार्कपत्रोत्थरसैर्विनाद्विमृद्य च ॥ ९ ॥

रसेन गन्धं द्विगुणं प्रयुज्य पुनर्नवावाहिरसैर्विमर्षं ।

पकार्कपत्रोत्थरसेन पश्चाद्विपाचयेदष्टगुणेन यत्नात् ॥ १० ॥

रसार्धभागेन विषं च दत्त्वा विपाचयेद्द्विजलैः क्षणं तत् ।
 शीतारिसंज्ञो हि रसोऽयमस्य बलं तदर्धं यदि चाऽऽर्द्रकेण ॥
 मरीचचूर्णेन घृतप्लुतेन सेवेत भासं सवृतं च पथ्यम् ॥ ११ ॥
 अङ्गेषु तोदनं प्रायो दाहं स्पर्शं न विन्दति ।
 मण्डलानि च दृश्यन्ते स्पर्शवातस्य लक्षणम् ॥ १२ ॥

अथ सर्वेश्वरः—कर्ममात्रं रसस्य स्प्राहोहहिङ्गुलयोरपि ।

भास्वद्गगनयोश्चोत्र गन्धकस्य पलं मतम् ॥ १३ ॥
 व्योपगन्धकताम्राणां प्रत्येकं तु पलं पलम् ।
 निम्बुद्रावेण संमर्द्य भावयेत्सप्तधा पृथक् ॥ १४ ॥
 हेमार्कस्तुक्पयोवासाहपारिविपमुष्टिभिः ।
 पिण्डितं बालुकापत्रे स्वेदयेद्दिवसं द्वयम् ॥ १५ ॥
 कर्ममात्रं तु पिप्पल्या निष्कमात्रं विपस्य च ।
 संसृष्य दापयेदत्र सर्वेश्वररसाख्यके ॥ १६ ॥
 गुञ्जामात्रं ददीतास्य स्पर्शवातापनुत्तये ॥ १७ ॥

अथार्केश्वरः—रसेन गन्धं द्विगुणं प्रमर्द्य ताम्रस्य पत्रेण सुतापितेन ।

आच्छाद्य भूत्या तु ततः प्रयत्नाच्चक्रीविलमं तु रसं प्रयत्नम् ॥ १८ ॥
 विचूर्ण्य दत्त्वाऽथ दशार्कदुग्धैः पुटेत वह्नित्रिफलाजलैश्च ।
 संभावितोऽर्केश्वर एष सूतो गुञ्जाद्वयं चास्य फलैत्रयेण ॥ १९ ॥
 ददीत मासत्रितयेन सृप्तवाताद्विमृक्तो हि भवेद्विताशी ।
 तैरं रसेनाष्टगुणं जैपांशं विमर्द्य यत्नाद्गुलिकां गुहेन ॥ २० ॥
 निबध्य तां सेरय मासपुग्मं दिनोदये स्पर्शविकारनुत्तये ।
 मूलं पित्रेद्राजतराः शरीरं मासद्वयं तेन विलेपयेत् ॥ २१ ॥
 यद्वा सुत्तर्णांशुतचक्रमर्दवीजं सुगोमत्रपरिप्लुतं च ।
 अर्कैस्सुहीक्षीरनिशाद्वयेन युक्तं भजेन्मण्डलनाशनाय ॥ २२ ॥

अथ स्पर्शवातान्तकृद्वटिका—अष्टौ भागा रसस्य स्पृविपैतिन्दोर्दशैव च ।

गन्धकस्यै दश द्वौ च फटुत्रिफलयोद्यपः ॥
 वह्निचित्रकमुस्तानां वचाश्वगन्धपोरपि ॥ २३ ॥

१ घ. मांस । २ घ. 'अपि म' । ३ घ 'मयरा' । ४ घ ट. इ. अत्रेण । ५ घ. सुगानु तं ।
 अ. सुगानु तं । ६ घ. 'व्यं दृशदन्वार्क' । ७ घ. 'लट्टये वा । घ. 'लट्टये वा । ८ घ
 'दे वा । ९ घ. 'लट्ट' । १० ज. 'जयो च वि' । ११ घ. विप ति' । १२ घ. 'एव च ही भर्ता व' ।

रेणुकाविषकुष्ठानां, पिप्पलीमूलनागयोः ।

एकैकस्तु भवेद्भाग इत्याद्यायास्तथैव च ॥ २४ ॥

चतुर्विंशद्गुडस्यात्र वटिका चणकाकृतिः ।

क्रमेणैवानुसंवेत स्वर्शवातापनुत्तये ॥ २५ ॥

अथास्पर्शवातारितैलम् ।

त्रिगन्धकं तुत्यकमश्वगन्धाहयारिनागाश्रुतिवायसीनाम् ।

मूलानि संचूर्प्य सुभाण्डके च तैलं क्षिपेत्तेन चतुर्गुणेन ॥ २६ ॥

पक्कार्कपत्रोत्थरसेन पश्चाद्विपाचयेदष्टगुणेन यत्नात् ।

अस्पर्शवाताप भवेद्धि तैलं विलेपयेत्तेन च तत्प्रदेशम् ॥ २७ ॥

हिंपावलीकापविपाचितं च अस्पर्शनाशाय ददेत्त्रिगन्धम् ।

हियावलीकन्दविलेपनाच्च अस्पर्शदेशः क्षरमेति यत्नात् ॥ २८ ॥

यवानिकासिद्धघृतेन पश्चादस्पर्शनाशाय विलेपयेत् ।

अर्कोत्थदुग्धेन विलेपनाच्च रफोटीभवेत्तस्य तत्. प्रदेश. ॥ २९ ॥

घृतेन चोक्तेन विलेपनाद्वा स्पर्शो लपं पाति च तत्क्षणेन ।

यद्वाहिनीस्ररणकं सितौश्च स्पर्शातकः स्यात्खलु लेपनेन ॥ ३० ॥

आदौ शिरामोक्षणतो रसेन्द्रं विलेपनं चापि नियोजेयन्ति ॥ ३१ ॥

अथ गन्धाश्मगर्भरसः—गन्धं रसेनाष्टगुणं विमर्द्य कृशानुतोपेन विपाचयेत् ।

मृद्वग्निना लोहमयेऽर्थं पात्रे विपेण पश्चादेपि सिद्धिमेति ॥ ३२ ॥

गन्धाश्मगर्भो हि रसोऽस्य सर्वस्पर्शप्रणुर्यै भज वल्लुगुग्मम् ।

सक्षीरमन्त्रं सघृतं च भोज्यं वर्ज्यं च सर्वं परिवर्जनीयम् ॥ ३३ ॥

गन्धकं जूपितं कृत्वा सूक्ष्मवस्त्रेण बध्प च ।

भाण्डे गोदुग्धकं दत्त्वा द्राव्यं वा स्वपरेण च ॥ ३४ ॥

अग्निं प्रज्वालयेद्दूर्ध्वं पश्चाच्छीतं समुद्धरेत् ।

गन्धैकाष्टकभागेन रसं दत्त्वाऽथ पाचयेत् ॥ ३५ ॥

मृद्वग्निना शीतभूमावुत्तार्योत्तार्य यत्नातः ।

र्यैवद्वन्द्वकरूपस्य पूर्वस्य ह्यन्यथा भवेत् ॥ ३६ ॥

१ च. 'लमाग'। २ च. 'द्रागा इत्यध्याया'। ३ अ. 'वायस्त'। ४ स. 'इदाव'। ५ च. 'ख स्य-
र्भप्रदेश क्ष'। ६ घ. 'द्राहली'। ७ घ. 'ताश्वास्'। ८ घ. 'द्र लेपादिक चा'। ९ घ. 'जयीत'। १०
घ. च। ११ घ. 'दय सि'। १२ घ. 'त्वा प्रादृत क्ष'। १३ घ. 'न्यकेनाष्टमा'। १४ घ. 'यवगन्धा'।

सप्तगुञ्जं ददीतास्य यावत्स्यादेकविंशतिः ।
 प्रत्यहं तु हरीतक्यां गुञ्जा देयैकविंशतिः ॥ ३७ ॥
 सक्षीरं सघृतं चान्नं भोजयीत सशर्करम् ।
 निर्वाति चावतिष्ठेत कम्पस्पर्शापनुत्तये ॥
 गन्धाश्मगर्भसंज्ञोऽपं योगिभिः परिकीर्तितः ॥ ३८ ॥

अथास्पर्शारिरसः—पलाशबीजोत्थरसेन सूतं गन्धेन युक्तं परिमर्दयीत ।
 श्लक्ष्णीकृते तद्विपमुष्टिवीजं संयोजनीयं च कलाप्रमाणम् ॥३९॥
 मासत्रयं निष्कमितं प्रयत्नादस्पर्शानुत्थै खलु सेवयेत् ॥ ४० ॥

अथ रक्तवातलक्षणम्—पादयोश्च भवेत्तापः श्वयधुश्च प्रजायते ।
 रक्तच्छाया शरीरे च रक्तवातस्य लक्षणम् ॥ ४१ ॥
 त्रियोनिरसगुञ्जैकां प्रथमं दापयेद्विपक् ।
 हरीतक्यामलक्यौ च गुडचीं कटुकां तथा ॥ ४२ ॥
 पश्चाद्भानि च निम्बस्य चूर्णपित्वा च पाचयेत् ।
 कोफिलोख्यस्य मूलानि गुडचीनागरं तथा ॥ ४३ ॥
 काथपित्वा रजेन्या च पापयेदतिशीतलम् ।
 अग्रे शिराविमोक्षार्थं पवचिञ्चाविरचनम् ॥ ४४ ॥
 वान्तिमद्गोलबीजेन देवदालीजलेन वा ।
 सूरणं मापवृन्ताकं राजिकादि विवर्जयेत् ॥ ४५ ॥

अथाऽऽमवातः—कट्यां व्यथा भवेन्नित्यं संधिषु श्वयधुर्भवेत् ।
 उत्थानेऽप्यसमर्थत्वमामवातस्य लक्षणम् ॥ ४६ ॥
 एरण्डतैलसंयुक्तं वातारिरसमेव च ।
 आमवातप्रशान्त्यर्थं ददीतोष्णेन वारिणा ॥ ४७ ॥
 आमानिलस्यास्य रसोऽनिलारिश्चैरण्डतैलेन सकीशिकेन ।
 कटुत्रयेणापि सगन्धकेन वल्लैकमानं परिपेवयेत् ॥ ४८ ॥
 आमवातगजेन्द्रस्य शरीरवनचारिणः ।
 एक एवाग्रणीर्हन्ता एरण्डस्नेहकेसरी ॥ ४९ ॥

अथापस्मारः—मूर्च्छां शरीरस्य भवेदकस्माद्वात्रेषु कम्पश्च मुखे च फेनः ।
 एवं त्वपस्मारगदं विदित्वा नियोजयेत्पर्पटिकाख्यसूतम् ॥५०॥

पर्पटीरसगुञ्जे द्वे ब्राह्मीरससमन्विते ।
 स्वादपेद्रोगिणं वैद्योऽपस्मारानिलशान्तये ॥ ५१ ॥
 ब्राह्मीशुण्ठीवचाकुष्ठं नीलोत्पलससेन्धवम् ।
 पिप्पलीमपि संचूर्ण्य ब्राह्मीद्रावेण भावयेत् ॥ ५२ ॥
 सप्तधा नवनीतेन पचेत्क्षिप्त्वा घृतं शुचौ ।
 वराहकर्णरक्तेन कर्कोट्या नस्पमाचरेत् ॥ ५३ ॥
 शृङ्गां गवाक्षीमादाय घृष्टं कांस्यं च कम्बलम् ।
 गोघृतेनाऽऽस्यसं पिष्ट्वाऽप्यागते नस्पमाचरेत् ॥ ५४ ॥
 श्वेतापराजितावीजं विजयावीजमेव च ।
 नरमूत्रेण संपिप्य नस्यं दद्याद्भिषगवरः ॥ ५५ ॥
 उन्मत्तकथनोऽस्थीनि घृष्ट्वा तेनैव वा कुरु ।
 श्वेतापराजितावीजं कर्णे बद्ध्वा सदा बुधः ॥
 निर्गुण्डीमूलकं जग्ध्वा ह्यपस्माराद्विमुच्यते ॥ ५६ ॥

अथोन्मादः—बहु कृत्वा मल्लोपैश्च विस्मृतिः कार्यवस्तुषु ।

हन्ति धावति सर्वत्रोन्मादवातस्य लक्षणम् ॥ ५७ ॥

अथ माहेश्वरो धूपः—पर्पटीरसगुञ्जाद्यौ धनूराद्वीजपञ्चकम् ।

गोघृतेन च संयोज्य स्वादेदुन्मादशान्तये ॥ ५८ ॥

सघृतं मायमण्डं वा पायपेद्घृतदुग्धकम् ।

निम्बतैलं समुद्घृत्य स्वभ्यज्यापादमस्तकम् ॥ ५९ ॥

गुर्वन्नं प्रापशो दद्याच्छुष्कशाकं च वर्जयेत् ।

बद्ध्वाऽपि रक्षयेत्तावद्यावच्छान्तिं स गच्छति ॥ ६० ॥

माहेश्वरारुघूपं च दापयेत्सततं निशि ।

श्रीवेष्टं शरुनादुलीकं मुस्ताकटुकरोहिणी ॥ ६१ ॥

सर्पपा निम्बपत्राणि मदनस्य फलं वचा ।

घृहस्पौ सर्पनिर्मोकः कार्पासास्थि पवास्तुपाः ॥ ६२ ॥

गोशृङ्गं सररोमाणि वहिपिच्छं त्रिडान्बिष्ट ।

छागरोमघृतं चैव घस्तमूत्रेण भावितम् ।

एष माहेश्वरो धूपः सर्वग्रहनिवारणः ॥ ६३ ॥

अथैकाङ्कः—एकस्मिन्देहदेशे च तोदः काश्यं चलात्मता ।
 हिमस्पर्शश्च दृश्येतेकाङ्कवातस्य लक्षणम् ॥ ६४ ॥
 पर्पटीरसगुञ्जाष्टौ वक्ष्यमाणं च गुग्गुलुम् ।
 कर्पाथं खादयेत्साज्यमेकाङ्कानिलशान्तये ॥ ६५ ॥
 एरण्डवह्निधुण्ठीनां गुड्ढ्याश्च कपापकम् ।
 अनुपानाय दौतव्यं चणककाथमेव च ॥ ६६ ॥
 नलिकापन्नयोगेन सर्जतैलं समुदरेत् ।
 तदभ्यङ्गमयोगेण वातो दुष्टः प्रशाम्यति ॥ ६७ ॥

अर्धाङ्गवायौ शतावर्याद्विचूर्णम् ।

शतावरी गुड्ढी च सारणी गोधुरः कणा ।
 शताह्वा दीप्यका राम्ना अश्वगन्धाश्च संज्ञकाः ॥ ६८ ॥
 कंचोरो नागरश्चैते चूर्णनीयाः समांशकाः ।
 एतैः सर्वैः समो ग्राह्यो गुग्गुलुर्महिषाक्षकः ॥ ६९ ॥
 स्वण्डपित्वा घृतेनोऽऽर्द्रं पर्वचूर्णं विनिक्षिपेत् ।
 संमर्द्य सपिंपा गाढ कर्पाथं गुल्फिकां किरेत् ॥ ७० ॥

अथ योगराजगुग्गुलुः—पिप्पली पिप्पलीमूलचक्षुचित्रकनागरेः ।

पाठाविडङ्गेन्द्रपवहिद्गुभाडौवचान्वितैः ॥ ७१ ॥
 सपेपातिविपाजाजीरेणुकाकृष्णजीरकैः ।
 गजकृष्णाजमोदाभ्यां कटुकासुर्वमिश्रितैः ॥ ७२ ॥
 समभागान्वितैः सपेदिफला द्विगुणा भवेत् ।
 त्रिफलासहितैरैतैः समभागरतु गुग्गुलुः ॥ ७३ ॥
 एतच्चूर्णाकृतं सर्वं मधुना च परिप्लुतम् ।
 योगराजमिमं विद्वान्मक्षयेत्प्रातरुत्थितः ॥ ७४ ॥
 अर्शांसि वातगुल्मं च पाण्डुरोगमरोचकम् ।
 नाभिदालमुदावर्तं प्रमेहं वातशोणितम् ॥ ७५ ॥
 पुष्टं क्षयमपस्मारं हृद्रोगं ग्रहणीगदम् ।
 महान्तमग्निमादं च श्वासयामभगन्दम् ॥ ७६ ॥
 रेतोदोषाश्च ये पुंसां योनिदोषाश्च योपिताम् ।
 निदन्त्यादाश्च तान्तसर्वान्दुर्वाराश्च च संशयः ॥ ७७ ॥

एष निष्परिहारोऽस्ति पानभोजनमैधुने ।
 सतताभ्यासयोगेन बलीपलितनाशनः ॥
 सर्वव्याधिविनिर्मुक्तो जीवेद्वर्षशतत्रयम् ॥ ७८ ॥
 क्षीराज्यरसभुक्तानां दोषघातुमलोचितम् ।
 बुभुक्षितो मात्रयाऽन्नमद्याद्गुगुलुसेवकः ॥ ७९ ॥
 दार्वाकायेन मेहं जयतीत्यादि । इति योगराजगुग्गुलुः ।

अथ गुग्गुलुः—चित्रकं पिप्पलीमूलं यवानी कारवी तथा ॥
 विडङ्गान्यजमोदश्च जीरकं सुरदारु च ॥ ८० ॥
 वैचैला सैन्धवं कुष्ठं लाक्षागोक्षुरघान्यकम् ।
 त्रिफलामुस्तकन्योपत्वगुशीरं यवाग्रजम् ॥ ८१ ॥
 तालीसपत्रं पत्रं च सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।
 एतानि समभागानि तावन्मात्रं च गुग्गुलुम् ॥ ८२ ॥
 संसृज्य सर्पिपा गाढं स्निग्धे भाण्डे विनिक्षिपेत् ।
 भक्षयेत्कर्ममात्रं च वातरोगान्विनाशयेत् ॥ ८३ ॥
 ततो मात्रां प्रयुञ्जीत पथेष्टाहारसेवनात् ।
 योगराज इति रूपातो पोगोऽपममृतोपमः ॥ ८४ ॥
 आमवाताब्धवातादीन्कृमिदुष्टत्रणानि च ।
 घृहीद्गुलुमोदरानाहदुर्नामानि विनाशयेत् ॥ ८५ ॥
 आम्रं च कुरुते दीप्तं तेजोवृद्धिवलं तथा ॥ ८६ ॥

अथ वडवानलः—शुक्लं तालकगन्धकी जलनिधेः फेनाग्निगर्भाशयैः

कान्तापोलवणानि हेमवचपोर्नीलाञ्जनं तुल्यकम् ।
 भागो द्वादशको रसस्य तदिदं वज्राम्बुचुष्टं शनैः
 सिद्धोऽयं वडवानलो रज्जुपुटे रोमानशेषाञ्जयेत् ॥ ८७ ॥ इति वडवानलः ॥
 आर्द्रकस्य द्रवेणामुं दशवाराणि भावयेत् ।
 दिनद्वयं चित्रकस्य द्रावेणैव तु भावयेत् ॥ ८८ ॥
 पादांशममृतं दत्त्वा चित्रद्रावैः क्षणं पचेत् ।
 मात्रया योजयेच्चानु दशमूर्लेऽमृतं पयः ॥ ८९ ॥
 वातश्लेष्मप्रधाने च दद्यात्पूषणचित्रकम् ।
 सिद्धं च कटुतृग्घिन्या प्रयुञ्जीतातियत्नतः ॥ ९० ॥
 दाहं च जयया कुर्पाच्छीतवातं च वर्जयेत् ॥ ९१ ॥

१ ग. यजना । २ च संसृज्य । ३ ग. विनिक्षिपेत् । ४ ग. मन्त्रयोगान् । ५ क. रमेणामुं ।
 ६ ग. 'रम' । ७ ग. मेद ।

अथ मार्तण्डेश्वरः—समताप्ययुतं शुल्वं पलविंशतिमानकम् ।

प्रध्मातं हि चतुर्वारं खण्डयित्वा ततश्चरेत् ॥ ९२ ॥

तत्तुल्यं माक्षिकोपेतं पुटेद्विंशतिवारकम् ॥ ९३ ॥

गन्धकेन पुटेत्तावद्यावत्पलमितं भवेत् ।

क्षिपेत्पलमितं तत्र गन्धकेन हतं रसम् ॥ ९४ ॥

शाणमात्रं मृतं वज्रं सर्वमेकत्र मर्दयेत् ।

इति सिद्धो रसेन्द्रोऽयं मार्तण्डेश्वरनामवान् ॥ ९५ ॥

कीर्तितो लोकनाथेन लोकानां हितकाम्यया ।

मरीचघृतसंयुक्तः सेवितो मण्डलार्धतः ॥ ९६ ॥

वाताद्यष्टमहारोगान्श्वासकासयुतं क्षयम् ।

हलीमकं च पाण्डुं च ज्वरानपि मुहुस्तृणान् ॥ ९७ ॥

इत्यादिकगदान्सर्वान्विनाशयति निश्चितम् ।

करोति दीपनं तीव्रं दीपानलशतोपमम् ॥ ९८ ॥

संनिपातं जयत्याशु व्योपाद्रकसमन्वितः ।

सर्वसौख्यकरो नृणां स्त्रीणां बन्धपत्वनाशनः ॥ ९९ ॥

अथ गुणाः—समभागे शुभे हेम्नि निर्गूढं ताप्यमुत्तमम् ।

शतधा शतधा रौप्ये शुल्वे च शतवारकम् ॥ १०० ॥

इत्थं सिद्धमिदं बीजं पृथगक्षप्रमाणतः ।

समावर्त्य तदेकत्र रसे पञ्चपलात्मके ॥ १०१ ॥

वक्ष्यमाणप्रकारेण जारयेदतिपन्नतः ।

तेप्ते स्वल्वे रसं दत्त्वा बीजं निष्कमितं तथा ॥ १०२ ॥

मर्दयेदतिपन्नेन भवेद्यावद्दिनत्रयम् ।

पूर्वोक्तकच्छपे यन्ने वक्ष्यमाणविडान्विते ॥ १०३ ॥

वक्ष्यमाणप्रकारेण बीजमेवमशेषतः ।

वैलिकासीसकन्धोमकाद्भीसौवर्चनैः समैः ॥ १०४ ॥

चक्राङ्गीरससंभिन्नेः शतधा विडैर्मित्रवत् ।

एवं जारितसूतेन पलमात्रेण वा तथा ॥ १०५ ॥

गन्धकेऽपि च कर्तव्या सृष्टिगथा वरकाञ्जली ।

श्लोहपात्रे घृतोपेतां द्रावयेत्तां तु कञ्जलीम् ॥ १०६ ॥

१ घ. 'मिभिन्ने' । २ घ. 'दु' । ३ घ. 'निर्गूढं' । ४ घ. 'गद्यप्र' । ५ घ. 'नत्र' । ६ क. 'दी' ।
यां । ७ क. 'दमत्र' । ८ ग. 'न्यक्त्र' च । ९ घ. 'शर्व' । १० ।

तुल्यसत्त्वाभ्रभसितं क्षिप्त्वा संमिश्र्य सर्वज्ञः ।
 रम्भापत्रे विनिक्षिप्य कुर्यात्पर्पटिकां शुभाम् ॥ १०७ ॥
 विचूर्ण्य पर्पटी सम्यग्वैक्रान्तं त्रिंशदंशतः ।
 निक्षिप्य हिङ्गुतोपेन शतधा परिभावितम् ॥ १०८ ॥
 निरुध्य मल्लमूपायां स्वेदयेदतियत्नतः ।
 पुनः संचूर्ण्य यत्नेन करण्डे विनिवेशयेत् ॥ १०९ ॥

अथ वातास्रपर्पटी—इत्यात्सर्वमरुद्गदान्क्षयगदं पाण्डु च नष्टाग्नितां
 निर्वीर्यत्वमरोचकं त्वंजरणं शूलं च गुल्मादिकम् ।
 अष्टौ चैव महागदानतितरां व्याधिं सशोषं क्षणा-
 द्भुक्तो मुद्गमितश्चतुःसुधरसः स्वस्थोचितो भृशुजाम् ॥ ११० ॥
 मूलकं वर्जयेदस्मिन् रसे नान्यत्तु किञ्चन ।
 त्रिवारमेकवारेण बुभुक्षां जनयेद्भुवम् ॥ १११ ॥

अथ सर्ववातारिः—गन्धकाद्विगुणं तालं तालकाद्विगुणा शिला ।
 शिलाया द्विगुणं ताप्यं ताप्याच्च द्विगुणं रसम् ॥ ११२ ॥
 खल्वपेत्सर्वमेकत्र यावत्स्याद्दिनसप्तकम् ।
 सर्वस्याष्टमभागेन दत्त्वा रक्तामृतं शुभम् ॥ ११३ ॥
 विपतिन्दुकर्जेर्द्राविः पिष्ट्वा गोलकमाचरेत् ।
 विशीष्य बालुकापत्रे अन्ध्रपेदिवसद्द्वयम् ॥ ११४ ॥
 स्वाङ्गशीतलमुद्धृत्य तुल्यहिङ्गवष्टकान्वितम् ।
 भावयेद्बीजपूरस्य सप्तवारं रसेन हि ॥ ११५ ॥
 सप्तवारं रसेः शृण्वाश्चित्रमूलस्य वारिणा ।
 इति सिद्धो रसेन्द्रोऽयं सर्ववातारिसंज्ञकः ॥ ११६ ॥
 घृतेन सहितो लीढो बल्लद्वयमिषो नृभिः ।
 निहन्त्यशीतिवातार्तां गुल्मानश्च विधानपि ॥ ११७ ॥
 चतुर्विधं च मन्दाग्निं गुलानुदस्जान्क्रमीन् ।
 आध्मानं च तथा हिक्कां मूढवात च विद्मद्ग्रहम् ॥ ११८ ॥

अथ वातविध्वंसनः—मृतमन्त्रकसत्त्वं हि कांस्यं शुक्लं च माक्षिकम् ।
 गन्धकं तालकं सर्वं भागोत्तरविवर्धितम् ॥ ११९ ॥
 कज्जनीकृत्य तत्सर्वं वातारिस्त्रैहमंपुतम् ।
 मर्दयेत्सप्तदिवस गोलीकृत्य तु यत्नतः ॥ १२० ॥

निम्बुद्रवेण संपिष्टं तालकल्केन लेपयेत् ।
 अर्धाङ्गुलदलं चैव परिशोष्य प्रयत्नतः ॥ १२१ ॥
 मपचेद्वालुकायन्त्रे यामानां द्वादशावधि ।
 पटचूर्णं विधायैतद्भावयेत्तदनन्तरम् ॥ १२२ ॥
 पञ्चकोलकचित्राहृदिवरुणादिकैः पायतः ।
 दशमूलकपायेण शृङ्गवेररसेन च ॥ १२३ ॥
 रक्तामृतं कलांशेन दत्त्वा निष्पिष्य यत्नतः ।
 स्थूलकोलास्थितुलितां छायाशुष्कां वटीं किरेत् ॥ १२४ ॥
 तत्तद्भोगहरैर्द्रव्यैर्वृणां देया सदा हिता ।
 हन्यादशीतिधा भिन्नान्वातजातान्महागदान् ॥ १२५ ॥
 गुल्मानष्टविधांश्चापि शूलानष्टविधानपि ।
 जठरस्य रुजः सर्वास्तथा च मूलेनिग्रहम् ॥ १२६ ॥
 आध्मानकमथानाहं विपूचीं मन्दवह्विताम् ।
 आमदोषानशेषांश्च गुल्मं छर्दि च दुर्धराम् ॥ १२७ ॥
 श्रद्धणीं श्वासकासौ च कृमिरोगमशेषतः ।
 हन्यात्सर्वाङ्गसदनं मन्यास्तम्भं च वाजिनाम् ॥ १२८ ॥
 ज्वरे चैवातिसारे च मूलरोगे त्रिदोषजे ।
 पथ्यं रोगानुरूपेण दापनीयं भिषग्वरैः ॥ १२९ ॥
 श्रीमता नन्दिना प्रोक्तो वातविध्वंसनो रसः ।
 धुधापिंभिः सदा सेव्यः सर्वाहारपरैर्नरैः ॥ १३० ॥

अथ वृकोदरगुटिका—सूतगन्धकतीक्ष्णात्रैः सताप्यैः समभागिकैः ।

रसांशमपरं सर्वं पट्टोत्तं जीरकद्वयम् ॥ १३१ ॥
 सौवर्चलं ससिन्धुत्थं विडङ्गं च हरीतकी ।
 अम्लवेत्ससकं सत्रं चीजपुरैश्चन्द्रमर्दितम् ॥
 गुटिकास्तेन कल्केन कार्याः कोलास्थिमात्रकाः ॥ १३२ ॥
 योगिन्या बहुधातिनामैषुतया त्रैलोक्यविरुष्यातया
 निर्दिष्टा हि वृकोदरीति गुटिका सोष्णाम्बुना सेविता ।
 निःशेषानिःशेषांशेषजरुजः श्लेष्मामरोगोद्भवं
 मन्दासिं श्रद्धणीं चतुर्विधमहाजीर्णं च नृणं जयेत् ॥ १३३ ॥

अथ प्रभावती वटी—हेमाञ्जलकतीक्ष्णताप्यकमलोमेयां समं सप्तकं
सूतं च द्विगुणं विशोधनवर्धूस्तुग्बहिसौभाजनात् ।

पाठासुरणसिन्दुवारविजयैरण्डवैर्मादितं
तैलं काङ्गुणिगन्धकं कटु भवेत्कल्कं वटीं कल्पयेत् ॥ १३४ ॥

प्रभावतीति कैथिताऽऽद्रकद्रावैर्निपेविता ।

ततश्चानु पिवेत्तोयं दशमूलप्रसाधितम् ॥ १३५ ॥

सपिप्पलीकं पिवतो जलं जये-

न्मरुद्विकारानुदराण्यपस्मृतिम् ॥ १३६ ॥ इति प्रभावती वटी ।

अष्टगुञ्जमितं स्वादेदेर्काङ्गे पर्पटीरसम् ।

अर्धकपं धृतेनानु योगराजं च गुग्गुलुम् ॥ १३७ ॥

अथ विजयभैरवतैलम्—धान्याम्लपिष्टसुरभित्रयसूतलिप्त

तैलाक्तदीप्तेपटवर्तिमुखात्प्रवृत्तम् ।

कम्पोत्तराञ्जयति पानविलेपनाभ्यां

वातामयान्विजयभैरवनामतैलम् ॥ १३८ ॥

उक्तं च । रसतान्शिलागन्धं दिनं सचूर्ण्य काञ्जिकैः ।

लिप्त्वा वैद्यैः कृतां वति तैलाक्तां ज्वालयेत्पुनः ॥ १३९ ॥

तद्भूतं संग्रहेत्तैलमधःपात्रे धृते सति ।

तत्तैलेपितं पत्रं नागवैद्यया च भक्षयेत् ॥ १४० ॥

ब्राह्मकम्पं शिर कम्पमेकाङ्गं जानुकम्पनम् ।

नाशयेद्भक्षणाल्लेपात्तैलं विजयभैरवम् ॥ १४१ ॥

अथ स्वच्छन्दभैरवः—तीक्ष्णापस्कान्तगोदन्तमाक्षिकैर्मदितो रसः ।

समांशगन्धकः पको हण्डिकापन्नमध्वगः ॥ १४२ ॥

व्योपाग्निमन्थसुरसौकन्दशृङ्गचभयाविषैः ।

समैः समं त्र्यहं गुण्डीनिगुण्डीरसंपिण्डितः ॥ १४३ ॥

सेधितः शमयेद्वाताभ्राज्जा स्वच्छन्दभैरवः ।

विशेषाद्वातरक्तं च द्विवल्लं चाऽऽद्रकैर्देदेत् ॥ १४४ ॥

अथ विजयभैरवतैलम्—रसगन्धशिलातालं सर्वं कुर्यात्समांशकम् ।

चूर्णयित्वा ततः शृङ्गमारनात्नेन मर्दयेत् ॥ १४५ ॥

लेपयित्वा तु फल्केन सूक्ष्मवैद्यं ततः परम् ।

तैलाक्तां पारयेद्भक्तिमूर्ध्वभागे मदीपयेत् ॥ १४६ ॥

१ ग. 'लाभोद'. २ ग. 'दीदना'. ३ वयुं 'गु'. ४ घ. 'वैद्यैः' ५ घ. 'लं कटु'. ६ घ. 'प्र-
' ७ घ. 'सिद्धि' ८ घ. 'मा' ९ घ. 'सु' १० घ. 'सिद्ध' ११ घ. 'व' १२ घ. 'व' १३ घ. 'व'
१४ घ. 'स' १५ घ. 'स' १६ घ. 'सि' १७ घ. 'स' १८ घ. 'स' १९ घ. 'स' २० घ. 'स'

वर्षधःस्थापिते पात्रे तैलं पतति शोभनम् ।

लेपयेत्तेन गात्राणि भक्षयेदातुरस्तथा ॥ १४७ ॥

नाशयेत्सूततैलं तद्वातरोगाननेकधा ।

वाहुकम्पं शिरःकम्पं जङ्घाकम्पं ततःपरम् ॥ १४८ ॥

एकाङ्गं च तथा वातं हन्ति रोगाननेकधा ।

रोगशान्त्यै सदा देयं तैलं विजयभैरवम् ॥ १४९ ॥

अथ वडवानलः—सूतहाटकवज्राकंफान्तभस्म समाक्षिकम् ।

तालं नीलाञ्जनं तुत्यमन्धिफेनं समांशकम् ॥ १५० ॥

पञ्चानां लवणानां तु भागैकैकं विमर्दयेत् ।

वैज्रक्षीरैर्दिनेकं तु रुद्ध्वा तं भूधरे पचेत् ॥ १५१ ॥

मापैकं चाऽऽर्द्रकद्रावैलैर्हयेद्वडवानलम् ।

पिप्पलीमूलैर्जं काथं सपिप्पल्यनुपापयेत् ।

धनुर्वातं दण्डवातं शृङ्खलावातकम्पनुत् ॥ १५२ ॥

अथ स्वच्छन्दभैरवः—शुद्धं सूतं मृतं लोहं ताप्यगन्धकतालकम् ।

पथ्याग्निमन्धनिर्गुण्डीन्पूषणं टङ्कणं विपम् ॥ १५३ ॥

तुल्पांशं मर्दयेत्स्वल्पे दिने निर्गुण्डिकारसैः ।

मुण्डीद्रावैर्दिनेकं तं द्विगुञ्जं वटकीकृतम् ॥ १५४ ॥

भक्षयेत्सर्ववातातो नाम्ना स्वच्छन्दभैरवः ॥ १५५ ॥

अथ पडङ्गगुग्गुलुः—राम्नामृतादेवदारुशुण्ठीवातारितुल्यकम् ।

गुग्गुलुं सर्वतुल्पांशं कुट्टपेद्घृतवासितम् ॥

फपांशं भक्षयेच्चानु रूपातः पञ्चाङ्गगुग्गुलुः ॥ १५६ ॥

अथाऽऽनन्दभैरवघृतम्—धूमसारं वरा यष्टी टङ्कणं पत्रकं विपम् ।

तुल्यं गुञ्जाद्वयं सादेदामवातप्रशान्तये ॥ १५७ ॥

एरण्डतैलं त्रिफला गोमूत्रं चित्रकं विपम् ।

सर्पिषा सहितं पक्त्वा सर्वाङ्गं तेन मर्दयेत् ॥ १५८ ॥

त्वग्वातघ्नं महाश्रेष्ठं देयं चाऽऽनन्दभैरवम् ।

लशुनं सैन्धवं तैन्मनुपानं प्रकल्पयेत् ॥ १५९ ॥ इत्यानन्दभैरवघृतम् ।

निर्गुण्डीमन्त्रुणं तु फपं तैलेन लेहयेत् ।

संधिवातः पटीवातः कम्पवातश्च शाम्पति ॥ १६० ॥

रक्तस्पैरण्डमूलस्य कर्पं घृष्टा जलैः पिबेत् ।

सर्ववातहरं श्रेष्ठं भग्नवाते विशेषतः ॥ १६१ ॥

इन्द्रवारुणिकामूलं मागधीगुडसंपुतम् ।

भक्षयेत्कर्पमात्रं तु संधिवातहरं भवेत् ॥ १६२ ॥

मृतं सूतं मृतं तीक्ष्णं मर्दयेत्कटुकीद्रवैः ।

चणमात्रां वटीं स्वादेत्सर्वाङ्गीकाङ्गवातनुत् ॥ १६३ ॥

अथ उग्रम्बकेश्वररसः—सूतकस्य पलं पञ्च पलैकं ताम्रचूर्णकम् ।

जम्बीराणां द्रवैः पिष्टं सूततुल्यं च गन्धकम् ॥ १६४ ॥

नागवल्लीदलैः पिष्टं ताम्रपिष्टं प्रकल्पयेत् ।

रुद्ध्वा लघुपुटैः पेष्याद्बुधरे यामपञ्चकम् ॥ १६५ ॥

आदाय चूर्णयेत्तुल्यैरूपणैः सममिश्रितैः ।

अर्धाङ्गकम्पवातातो भक्षयेच्च द्विगुञ्जकम् ॥ १६६ ॥

अथ गगनगर्भा वटी—सूताभ्रं तीक्ष्णताम्रं च मृतं तालकगन्धकम् ।

भाङ्गीशुष्ठीवचाधान्यकम्पिल्लं चाभयाविषम् ॥ १६७ ॥

मर्द्यं पर्पटकद्रवैर्निष्कैकां भक्षयेद्वटीम् ।

वातश्लेष्महरा ह्याशु वटी गगनगर्भिता ॥ १६८ ॥

अथ वातगजाद्दुशः—मृतं सूतं मृतं लोहं गन्धकं सौलमाक्षिकम् ।

पथ्याभृङ्गीविषं व्योपमग्निमन्थं च टङ्गणम् ॥

तुल्यं सल्वे दिनं मर्द्यं मुण्डीनिर्गुण्डजैर्द्रवैः ॥ १६९ ॥

द्विगुञ्जां वटिकां स्वादेत्सर्ववातप्रशान्तये ॥

साध्यासाध्यं निहन्त्याशु रसो वाग्गजाद्दुशः ॥ १७० ॥

अथ वातरक्ते—संधिष्वनिलरक्ताभ्यां शोफोऽन्तर्वहिराश्रयः ।

छादिज्वरारुचिकरो भवेद्वाताससंज्ञकः ॥ १७१ ॥

त्रिनेत्रारुषं रसं स्वादेद्वातशोणितपीडितः ।

वातास्रजिन्मृलगजकेसर्युदयभास्करः ॥ १७२ ॥

पूर्वोक्ता पर्पटी योज्या सर्वेष्वारणेषु च ।

सर्वरोगहिता चैव नाम्ना सर्वेश्वरी शुभा ॥ १७३ ॥

अथ चन्द्रावलेहः—एन्नापाथ तुला ग्राह्या जलद्रोणे विपाचयेत् ।

अष्टभागावशिष्टं तु शर्करार्धतुलां क्षिपेत् ॥ १७४ ॥

शतावर्षा विदार्याश्च गोक्षीरं चाढकं पृथक् ।
 लेहवत्साधिते तस्मिन्द्राक्षामधुकपिप्पलीः ॥ १७५ ॥
 त्रिजातकं च स्वर्जूरं चन्दनद्वयसारिवा ।
 मुस्तापत्रकह्वीवैरधात्री चोत्पलचौरकम् ॥ १७६ ॥
 एतेषां पलमादाय क्षिपेत्क्षीर्याश्चतुष्पलम् ।
 क्षौद्रप्रस्थेन संयुक्तं लेहयेत्प्रातरुत्थितः ॥ १७७ ॥
 पित्तोन्मादविकारेषु शिरोभ्रमणमूर्च्छिते ।
 हस्तपादाङ्गदाहे च पित्तरक्तोत्तरावृत्तौ ॥
 छोदकौसक्षये पाण्डौ चन्द्रवच्चन्द्रभाषितम् ॥ १७८ ॥

अथैलेयसर्पिः—एलेयकस्य स्वरसे घृतं क्षीरं समं पचेत् ।
 चन्दनं मधुकं द्राक्षा मधुकं च सिंता तुंगा ॥ १७९ ॥
 ऐलेयकमिदं सर्पिः सर्वपित्तविकारजित् ।
 वातपित्तविकारघ्नं शिरोभ्रमणकम्पनुत् ॥ १८० ॥

अथैलेयकतैलम्—एलीयकस्य स्वरसे सक्षीरां शर्करां पिबेत् ।
 काथं वा शर्करायुक्तं शिरोभ्रमणकम्पनुत् ॥ १८१ ॥
 ऐलीयकस्य स्वरसमाढकं तु भिषग्वरः ।
 कुमार्षाः स्वरसं शृद्धं चतुष्पस्थं तु कारयेत् ॥ १८२ ॥
 आमलक्याः शतावर्षा रसं प्रस्थद्वयं पृथक् ।
 तैलाढकसमायुक्तं क्षीरद्रोणविभिश्चितम् ॥ १८३ ॥
 चोचं मलयजं वारि सरलं कुमुदोत्पलम् ।
 द्वे मेदे मधुकं द्राक्षा तुंगा क्षीरी मधूलिका ॥ १८४ ॥
 काकोली क्षीरकाकोली जीवकपर्पभकानुभौ ।
 मृगनाभ्यजेगन्धा च शशाङ्गश्च पृथक्पृथक् ॥ १८५ ॥
 एतेषां चार्धपलकं शृङ्गं चूर्णं विनिकित्ते ।
 एतत्सर्वं समालोड्य मन्दं मन्दाग्निना पचेत् ॥ १८६ ॥
 मुहूर्ते शुभनक्षत्रे नववस्त्रेण पीठपेत् ।
 शिरोनेत्रविकारेषु नस्पवत्कर्णयोजितम् ॥ १८७ ॥
 अभ्यङ्गोद्धर्तनान्धैः शिरोभ्रमणकम्पनुत् ।
 अङ्गदाहं शिरोदाहं नेत्रदाहं च दारुणम् ॥ १८८ ॥

विसर्पकविकारांश्च मूर्ध्नि जातान्ब्रह्मन्त्रेणान् ।
आस्पृशोपं भ्रमं चैवं नाशयेन्नात्र संशयः ॥

ऐलेपकमिदं तैलं प्रशस्तं पित्तरोगिणाम् ॥ १८९ ॥

अथैलेपकामृतप्राशः—ऐलेपकं समूलं च मुद्गरपर्णी तथैव च ।

शतावरी विदारी च वाराहीकन्दमेव च ॥ १९० ॥

मधुकं च मधूकं च तुगाक्षीरी च गोस्तनी ।

एतानि द्विपलांशानि चूर्णीकृत्य पृथक्पृथक् ॥ १९१ ॥

सरलं चन्दनं चोचमुत्पलं कुमुदं जलम् ।

काकोली क्षीरकाकोली द्वे मेदे जीवकर्पभौ ॥ १९२ ॥

एतेषां चार्धपलिकं प्रत्येकं शर्करायुतम् ।

ऐलेपकं विदारी च वाराही मुद्गरपर्णिका ॥ १९३ ॥

एतेषां स्वरसे शुद्धे शतावर्यांश्च भावितम् ।

एतत्सर्वं समाहृत्य छायाशुष्कं तु सप्तधा ॥ १९४ ॥

इक्ष्वामलकयोः क्षौद्रैर्भावितं सप्तधा पुनः ।

पयसा तु पिवेत्प्रातर्षथाम्निवल्बान्नरः ॥ १९५ ॥

अङ्गदाहं शिरोदाहं रक्तपित्तं मुदारुणम् ।

शिरोक्षिकम्पभ्रमणमित्यादिकरादाञ्जयेत् ॥ १९६ ॥ २७७६ ॥

इति श्री वैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूत्रोवाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चये शीतवा-
तस्पर्शवातरक्तवातामवातापस्मारोन्मादैकाङ्गवातसंधिवातभ्रमकम्पवातर-
क्तशिरोभ्रमणचिकित्सा नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

अथ द्वाविंशोऽध्यायः ।

[अथ वन्ध्यादिचिकित्सनम् ।]

भेदा वन्ध्यावलानां हि नवधा परिकीर्तिताः ।

तत्राऽऽदिवन्ध्या प्रथमा पापकर्मविनिर्मिता ॥ १ ॥

रक्तेन च पृथग्दोषैः समस्तैः पञ्चधा भवेत् ।

भूतदेवापचारैश्च तिस्रो वन्ध्याः प्रकीर्तिताः ॥ २ ॥

पुमानपि भवेद्वन्ध्या दोषैरेतैश्च शुकृतः ।

गर्भस्त्रावी स्मृता पूर्वं मृतवत्सा द्वितीयका ॥ ३ ॥

तृतीया स्त्री प्रसूतिः स्वात्काकवन्ध्या सकृत्प्रसूः ॥ ४ ॥ इत्यादि ।

अथ जयसुन्दरः—सुवर्णं रजतं ताम्रं ताप्यसत्त्वं च वैकृतम् ।

एकैकं निष्कमानेन संशुद्धं परिमारितम् ॥ ५ ॥

एतच्चतुर्गुणं सूतं सूताद्विगुणगन्धकम् ।

भद्रेषुल्लक्ष्मणातौषैर्वन्धुजीवरसैरपि ॥

काचकूप्यां ततः क्षिप्त्वा ताम्रपात्रं मुखे न्यसेत् ॥ ६ ॥

विलिम्पेदभितः कृपीमङ्गुलोत्सेधया मृदा ।

विशोष्य च पुटं दद्याद्रूमौ निक्षिप्य कूपिकाम् ॥ ७ ॥

गजाख्यपुटपर्याप्तिः शाणकर्पमितोत्पलैः ।

स्वाङ्गशीतं विचूर्ण्यथ भावयेल्लक्ष्मणाद्रवैः ॥ ८ ॥

सप्तवारं विशोष्याथ करण्डान्तर्विनिक्षिपेत् ।

अश्वगन्धारजोयुक्तस्ताम्रमौक्षुरसंयुतः ॥ ९ ॥

सेवितो गुञ्जया तुल्यः सितया च रसोत्तमः ।

मासत्रयप्रयोगेण बन्ध्या भवति पुत्रिणी ॥ १० ॥

पुत्रिण्यै स्नानशुद्धायै रजःकौशिकचक्षुषी ।

गैव्याज्येन च संसाध्य तर्तदानो हि भोजयेत् ॥ ११ ॥

ऋतावृत्ताविदं देयं यावन्मासत्रयं भवेत् ।

रसेन्द्रः कथितः सोऽयं चम्पकारण्यवासिभिः ॥ १२ ॥

पूर्णांमृताख्ययोगीन्द्रैर्नामतो जयसुन्दरः ।

सेवितेऽस्मिन् रसे स्त्रीणां न भवेत्सूतिकागदः ॥ १३ ॥

भवेत्पुत्रश्च दीर्घायुः पण्डितो भाग्येमण्डितः ॥ १४ ॥

अथ रत्नभागोत्तरः—वज्रं मरकतं पथरागं पुष्पं च नीलरुम् ।

वैदूर्यं वाऽथ गोमेदं मौक्तिकं विद्रुमं तथा ॥ १५ ॥

पञ्चगुञ्जाभितं सर्वं रत्नं भागोत्तरं परम् ।

तत्संश्लोक्तविधानेन भस्मीकुर्यात्प्रयत्नतः ॥ १६ ॥

सर्वस्मादष्टगुणितं भस्म वैक्रान्तसंभवम् ।

तत्तुल्यं ताप्यजं भस्म तद्वद्विमलभस्मै च ॥ १७ ॥

सर्वतद्विगुणां तुल्यां रसगन्धककज्जलीम् ।

सर्वमेकत्र संमर्द्य छागीदुग्धेन तद्द्वयहम् ॥ १८ ॥

१ घ. ताप्यं मी २ घ. 'तोषे बन्धु' । ३ म 'गोक्षर' । ४ घ. 'तोष्य जयातु' । ५ घ. 'मात्राव' । ६ घ. 'दे जगती' । ७ घ. 'मत्तव' । ८ घ. 'सदस हि' । ९ घ. 'जयसुन्दरः' । १० घ. 'शान्ति' । ११ घ. 'रत्नभागोत्तर' । १२ घ. 'सप्तवारं' । १३ घ. 'स्मर' ।

विधाय पर्पटीं पत्रात्परिचूर्ण्य प्रयत्नतः ।

बन्ध्याकर्कोटकीपूर्णकायेन परिमर्दयेत् ॥ १९ ॥

फाननोत्पलविंशत्या पुटेत्पोडशवारकम् ।

एवं रसो विनिष्पन्नो रत्नभागोत्तरामिधः ॥ २० ॥

महाबन्ध्यादिवन्ध्यानां सर्वासां सन्ततिमदः ।

देवीशास्त्रे विनिर्दिष्टः पुंसां बन्धपत्ररोगनुत् ॥ २१ ॥

सोऽयं पाचनदीपनो गदहरो वृष्यस्तथा गर्भिणी-

सर्वव्याधिविनाशनो रतिकरः पाण्डुप्रचण्डार्तिनुत् ।

धन्यो बुद्धिकरश्च पुत्रजननः सौभाग्यरुचोपितां

निर्दोषस्मरमन्दिरामयहरो योगादशोपातिनुत् ॥ २२ ॥

अथ चक्रिकाबन्धः—गन्धकः पलमात्रश्च पृथगक्षौ शिलालकौ ।

त्रिदिनं मर्दयित्वाथ विदध्यात्कज्जलीं शुभाम् ॥ २३ ॥

निःसाराकारमूपायां कज्जलीं निक्षिपेत्ततः ।

द्विपलस्य च ताम्रस्य तैन्मुखे चक्रिकां न्यसेत् ॥ २४ ॥

संनिरुध्यातिपत्नेन संधिवन्धे विशोपिते ।

ततः करिपुटार्धेन पाकं सम्यक्प्रकल्पयेत् ॥ २५ ॥

स्वतःशीतं समुद्भृत्य चक्रिकां परिचूर्णयेत् ।

स्थगयेत्कृषिकामध्ये वस्त्रेण परिगालयेत् ॥ २६ ॥

रसोऽयं चक्रिकाबन्धस्तत्तद्रोगहरौषधैः ।

दातव्यः शूलरोगेषु मूले गुल्मे भगन्दरे ॥ २७ ॥

ग्रहण्यामग्निमान्चे च विद्रधी जठरामये ।

नागोदरे तथैवोपविष्टके जलकूर्मके ॥ २८ ॥

स्कन्देनामन्दकृपया त्रिलोकत्राणहेतवे ।

चक्रिकाबन्धनामायं प्रसूतस्त्रीगदापहः ॥ २९ ॥

अथ वर्धमानः—पलायप्रमिते स्वर्णे ताम्रं दत्त्वाऽक्षमात्रया ।

निर्वापयेच्छतं वारं निक्षिप्य श्लोकपिच्छकम् ॥ ३० ॥

ततश्च सारणापन्ने सूत्रस्थानसमीरिते ।

सारणातैलसंपुक्तं जीर्णपहुणगन्धकम् ॥ ३१ ॥

१ च. 'कीर्णम्' । २ घ. पुनर्दिष्टः । ३ घ. 'त्वरोनु' । ४ ग. तन्मध्ये । ५ घ. 'संरुच्योनिर्भव' ।
६ क. 'स्थापये' । ७ घ. 'गात्रितम्' । ८ घ. 'या श्लोकपिच्छका' । ९ च. 'यं समुत्पिच्छ' । ग. 'यं प्रसूतिक्री' ।
१० घ. 'वारानिष्ठि' । ११ च. 'गुह्यम्' । १२ ज. 'श्च जात' । १३ ज. 'सारणातैलम्' ।

रसं हि द्विपलं क्षिप्त्वा सारणाविधियोगतः ।
 सारयित्वा ततः पश्चात्पिष्टं सूतं प्रयत्नतः ॥ ३२ ॥
 सूत्रप्रोक्तेष्टिकापत्रे स्वेदावेष्ट्य च वाससाम् ।
 मानुलुङ्गरसापिष्टं चतुर्निष्कमितं *दनुम् ॥ ३३ ॥
 ऊर्ध्वं च विनिधायथ जारयित्वा चतुर्गुणम् ।
 तमादाय रसं सम्पग्विचूर्ण्य परिगाल्य च ॥ ३४ ॥
 पष्ठांशेन भृतं वज्रं समं वैक्रान्तकं स्मृतम् ।
 निक्षिप्ये लिङ्गिकापत्ररसैरापूर्णं वासरम् ॥ ३५ ॥
 पुटेद्वादशवाराणि मध्वा द्वादशकोपलैः ।
 बन्धुजीवरसेनाथ लक्ष्मणास्वरसेन च ॥ ३६ ॥
 पुनः संचूर्ण्य संपूज्य योगिनीपितृदेवताः ।
 पुत्रिण्याः पूर्णिमायाश्च पूजिताया विधानतः ॥ ३७ ॥
 इति कृत्वाऽऽप्नुयाद्भ्रमं पण्मासाभ्यन्तरेत्सल्लु ।
 आदिवन्ध्यादिका वन्ध्या याश्चान्या दुष्टयोनयः ॥ ३८ ॥
 प्राप्नुयुर्जीवपुत्रं हि भाग्यसौभाग्यसंयुतम् ।
 पुंसामपि च वन्ध्यत्वं ह्यल्परेतस्त्वमेव च ॥ ३९ ॥
 बीजदोषा विचित्राश्च विनश्यन्ति न संशयः ॥ ४० ॥
 ब्रह्मज्योतिर्मुनिवरमतो वर्धमानो रसोऽयं
 वन्ध्यारोगं हरति सकलं पोनिदोषानशेषान् ।
 सूतीरोगानपि बहुविधान्दुःखसाध्यान्समरता-
 न्रोगानन्यानपि बहुविधान्रोगहृद्योगैरुक्तः ॥ ४१ ॥

अथ द्रुतिसारः—धुक्तं हि व्योमेजाद्दुत्या तुल्यांशं स्वर्णयुगसम् ।

पिष्टीकृत्य चिरं पिष्ट्वा मल्लसंपुष्टके क्षिपेत् ॥ ४२ ॥

निष्कमात्रं बालं दत्त्वा शतवारं पुटेत्ततः ।

सम्पद्निष्पिष्य संगाल्य करण्डान्तर्विनिक्षिपेत् ॥ ४३ ॥

इत्युक्तो द्रुतिसारनामकरसो वन्ध्यामयध्वंसनः

पुत्रिण्याः खलु सूतिकामयहरो वृष्यशिरायुःकरः ।

सम्पक्सिद्धबलिद्रुतिप्रकलितो गुञ्जामितः सेवितः

रुपांतीत्रतरां धैधं त्वथ महारोगादिरोगाञ्जयेत् ॥ ४४ ॥

* दनुग्न्धरः ।

१ अ. 'पवा जार' । २ च 'मार' । ३ अ. 'जार' । ४ अ. 'ता' । ५ अ. 'समम्' । ६ अ. 'व्य यु' ।
 ७ अ. 'पत्रे' । ८ अ. 'पत्रे' । ९ अ. 'पत्रे' । १० अ. 'पत्रे' । ११ अ. 'पत्रे' । १२ अ. 'पत्रे' । १३ अ. 'पत्रे' । १४ अ. 'पत्रे' । १५ अ. 'पत्रे' । १६ अ. 'पत्रे' । १७ अ. 'पत्रे' । १८ अ. 'पत्रे' । १९ अ. 'पत्रे' । २० अ. 'पत्रे' । २१ अ. 'पत्रे' । २२ अ. 'पत्रे' । २३ अ. 'पत्रे' । २४ अ. 'पत्रे' । २५ अ. 'पत्रे' । २६ अ. 'पत्रे' । २७ अ. 'पत्रे' । २८ अ. 'पत्रे' । २९ अ. 'पत्रे' । ३० अ. 'पत्रे' । ३१ अ. 'पत्रे' । ३२ अ. 'पत्रे' । ३३ अ. 'पत्रे' । ३४ अ. 'पत्रे' । ३५ अ. 'पत्रे' । ३६ अ. 'पत्रे' । ३७ अ. 'पत्रे' । ३८ अ. 'पत्रे' । ३९ अ. 'पत्रे' । ४० अ. 'पत्रे' । ४१ अ. 'पत्रे' । ४२ अ. 'पत्रे' । ४३ अ. 'पत्रे' । ४४ अ. 'पत्रे' ।

भतः सर्वामयध्वंसी रसोऽयं हैरिसूचितः ।
 जीवपुत्रप्रदः स्त्रीणां योवनस्थैर्यदायकः ॥ ४५ ॥
 भूतप्रेतपिशाचानां भयेन्योऽभयदायकः ।
 जडानां दोहदारानां मन्दबुद्धिमतामपि ॥ ४६ ॥
 मण्डूकीरससंयुक्तो दातव्यो वचया सह ।
 जन्मवन्ध्याः काकवन्ध्या मृतवत्साः कंचित्त्रियः ॥
 तासां पुत्रोदयार्थापि शंभुना सूचितः पुरा ॥ ४७ ॥

अथ वन्ध्यागर्भसंप्राप्तिः—समूलपत्रां सर्पाक्षीं रविवारे समुद्धरेत् ।

एकवर्णगवां क्षीरैः कन्याहस्तेन पेययेत् ॥ ४८ ॥
 ऋतुकाले पिवन्नित्यं पलार्धं च दिने दिने ।
 क्षीरशाल्यन्नमुद्गं च अल्पाहारं प्रकल्पयेत् ॥ ४९ ॥
 उद्वेगं त्वर्थं शोकं च दिवा निद्रां च वर्जयेत् ।
 न कर्म कारयेत्किञ्चिद्दर्जयेच्छीतमातपम् ॥ ५० ॥
 एवं सप्तदिनं कुर्याद्वन्ध्या भवति गर्भिणी ।
 देवदालीपमूलं तु ग्राहयेत्पुष्पभास्करे ॥ ५१ ॥
 निष्कत्रयं गवां क्षीरैः पूर्ववत्क्रमयोगता ।
 वन्ध्यां प्रलभते गर्भं दिनं पथ्यं यथा पुरा ॥ ५२ ॥
 शीततोयेन संपिष्टं शरपुङ्खीपमूलकम् ।
 कर्पं पीत्वा लभेद्गर्भं पूर्ववत्क्रमयोगतः ॥ ५३ ॥
 नो चेदपरमासे तु कारयेत्पूर्ववत्पलम् ।
 पतिसंगे लभेद्गर्भं नात्र कार्या विचारणा ॥ ५४ ॥
 पूर्वमेव तु रुद्राक्षं सर्पाक्षी कर्पमात्रकम् ।
 पूर्ववच्च गवां क्षीरैर्ऋतुकाले प्रदापयेत् ॥ ५५ ॥
 महागणेशमन्त्रेण रक्षां तस्यास्तु कारयेत् ।
 एवं दिनत्रयं कुर्याद्वन्ध्या भवति पुत्रिणी ॥ ५६ ॥
 सुश्वेतकण्टकार्पाश्च मूत्रं तद्वच्च गर्भकृत् ।
 पूर्ववत्कुरुते पुत्रवती तासां च कथ्यते ॥ ५७ ॥
 पेपयेन्महिषीक्षीरेर्विष्णुक्रान्तां समूलकाम् ।
 महिषानवनीतेन ऋतुकाले तु भक्षयेत् ॥ ५८ ॥

१ घ विदुः । २ घ. नोदनोदित । ३ ग. कृष्णित्त्रिय । ४ क. क्षीरे । ५ घ. वेदव्या प ।
 ६ क. र्धतदिने दिने । ७ घ. द्वेगभयशो । ८ क. यथा शोक दि । ९ ग. पलार्धं पापयेत्सदा । १० घ.
 न्याऽपिल । ११ घ. नात्र कार्या विचारणा । १२ च. एकमे । १३ घ. पूर्वपुत्रवती तासां कर्म तद्वच्च क ।

एवं दिनं दिनं कुर्यात्पथ्यं युक्त्या च पूर्ववत् ।
 गर्भं प्रलभते नारी काकवन्ध्या सुशोभनम् ॥ ५९ ॥
 अश्वगन्धीयमूलं तु ग्राहयेत्पुष्पभास्करे ।
 पेपयेन्माहिषीक्षीरैः पलायं पाययेत्सदा ॥ ६० ॥
 सप्ताहाल्लभते गर्भं कौकवन्ध्या चिरायुपम् ।
 गर्भः संभूतमात्रस्तु पक्षान्मासाच्च वत्सरात् ॥ ६१ ॥
 त्रिपते द्वित्रिवर्षेवां यस्याः सा मृतवत्सका ।
 तत्र योगः प्रकर्तव्यो यथा शंकरभाषितम् ॥ ६२ ॥
 मार्गशीर्षेऽथवा ज्येष्ठे पूर्णायां लेपिते गृहे ।
 नूतनं कलशं पूर्णं गन्धतोयेन कारयेत् ॥ ६३ ॥
 शोभाफलसमायुक्तं सर्वरत्नसमन्वितम् ।
 सुवर्णमुद्रिकायुक्तं पट्टोणे मण्डले स्थितम् ॥ ६४ ॥
 तन्मध्ये पूजयेद्देवीमेकान्तां नामविश्रुताम् ।
 गन्धपुष्पाक्षतैर्धूपदीपैर्नैवेद्यसंयुतैः ॥
 अर्चयेद्भक्तिभावेन मद्यैर्मांसैः समत्स्पकैः ॥ ६५ ॥
 ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा ।
 वाराही च तथा चैन्द्री पट्टपत्रेषु च मानृकाः ॥
 पूजयेन्मर्द्धलिङ्गेन ओंकारैर्नामसंयुतैः ॥ ६६ ॥
 दधिभक्तेन पिण्डानि सप्तसंख्यानि कारयेत् ।
 पट्टसंख्या पट्टसु पत्रेषु औद्दत्य फल्पयेत्पृथक् ॥ ६७ ॥
 उल्लेख्य सप्तकं पिण्डं शुचिस्थाने वहिः क्षिपेत् ।
 तैर्भुक्तैर्ग्रहमागच्छेच्चक्राग्रे योगमाचरेत् ॥ ६८ ॥
 कन्यकायोगिनीरामा भोजयेत्सकुटुम्बकम् ।
 दक्षिणां दापयेत्तासां देवताग्रे निवेद्य च ॥ ६९ ॥
 विसर्ज्य देवतां चाथ नद्यां तत्कलशोदकम् ।
 शकुनं वीक्षयेद्दीमाश्रुभेन शुभमादिशेत् ॥ ७० ॥
 विपरीते पुंनः कुर्याद्योगं तद्वस्तुसिद्धिदम् ।
 प्रतिवर्षमिदं कुर्याद्दीर्घजीवी सुतो भवेत् ॥ ७१ ॥

१ घ. कण्ठमासः । २ ट. 'वात्स' । ३ घ. संज्ञितमात्रस्तु । ४ च. लेपयेत् । ५ घ. 'बान्ना
 ना' । ६ च. 'निसृता' । ७ च. 'क्षिपूर्वा' । ८ 'सिपूर्वा' । ८ घ. 'श्रीलक्ष्मी' । ९. 'प्रदीप्त'
 'दीपारे' नाममयुत । ९ क. आदुत्य । घ. आदत्य । ट. आदपत्य । १० घ. 'भुक्ते' । ११ घ. 'देव'
 कु' । १२ घ. न वाऽन्यथा । १३ च. वाऽय । १४ न. वाय योग मद्रत्सुवि ।

ॐ ह्रीं ह्रीं एकान्तदेवतायै नमः ।

अनेन मन्त्रेण पूजा जपश्च कार्यः ॥ ७० ॥

माङ्गुल्यः कृत्तिकाऋक्षे वन्ध्याकर्कोटकीं हरेत् ।

तत्कन्दं पेपयेत्तोये कर्पमात्रं पिबेत्सदा ॥ ७२ ॥

ऋतुकाले तु सप्ताहं दीर्घजीवी सुतो भवेत् ॥ ७३ ॥

अथ गर्भरक्षा—अकरमात्मथमे मासि गर्भे भवति वेदना ।

गोक्षीरैः पेपयेत्तुल्यं पद्मकोशीरचन्दनम् ॥ ७४ ॥

पलमात्रं पिबेन्नारी त्र्यहाद्रर्भः स्थिरो भवेत् ।

नीलोत्पलं मृणालं च खण्डी कर्कटशृङ्गिका ॥ ७५ ॥

गोक्षीरैर्द्वितये मासि पीत्वा शाम्पति वेदना ।

श्रीखण्डं तगरं कुष्ठं मृणालं पद्मकेसरम् ॥ ७६ ॥

पिबेच्छीतोदकैः पिष्टं तृतीये वेदना न हि ।

नीलोत्पलमृणालानि गोक्षीरैश्च कसेरुकम् ॥ ७७ ॥

पाठामुस्तावपेस्थाम्बुसारिवापन्नकैः शृतम् ।

शीतं तोयं निहन्त्याश्च गर्भिणीज्वरवेदनाम् ॥ ७८ ॥

छिन्नाश्रीपर्णिकाकाथः सिताक्षौद्रयुतो हरेत् ।

गर्भिणीनां ज्वरं घोरं लङ्केशमिव राघवः ॥ ७९ ॥

पयस्यासारिवायष्टीवलालोभ्रमधूद्रवः ।

दुग्धेन मिश्रितः काथो हरेद्गर्भघ्नीज्वरम् ॥ ८० ॥

दुर्जयः सर्वरोगेषु गर्भिणीनां ज्वरः खलु ।

तापो ज्योतिषु गर्भस्य विक्रियां कुरुतेतराम् ॥ ८१ ॥

वृक्षकत्वग्घनो देवदारुदारुविभावरी ।

गर्भिण्या अतिसारघ्नः काथ एषां भवेत्प्लुवम् ॥ ८२ ॥

श्रीपर्णापश्रिगोप्यददावाकाथोऽतिसारनुत् ।

वलादुरालभापाठाश्रुण्ठीमुस्तारूपायवत् ॥ ८३ ॥

जातः पुनर्नवाद्राभ्यां काथः क्षीरयुतो निशि ।

पीतो हरेद्दुदावर्तं गुल्मार्शः शोकवेदनाम् ॥ ८४ ॥

घृतक्षीरगुहान्वाऽऽर्द्रकाथः सिद्धानुशर्णितः ।

संपोज्य नित्यं सेवेत शोफपित्तापनुत्तये ॥ ८५ ॥

पुनर्नवावचाकल्कधान्यैर्लेहोऽतिशोफनुत् ।
 गुडाज्यसहितं काथं वर्षाभूमूलसाधितम् ॥ ८६ ॥
 उदावर्ते च शोफे च गर्भिणीं पाययेद्विषक् ।
 पित्तातिं हन्ति यष्टीकाद्राक्षामल्कसाधिता ॥ ८७ ॥
 पीता दुग्धपवागूश्च गर्भिणीनामसंशयम् ।
 तित्काहरीतकीभाङ्गोवचाशुण्ठीकपापकम् ॥
 सगुडं पाययेद्वैद्यः श्वासकासापनुत्तपे ॥ ८८ ॥
 मरीचचूर्णं सक्षीद्रसिताज्यं कासनाशनम् ॥ ८९ ॥
 लाजैर्लाहूलमज्जाम्बु निपीतं वान्तिनाशनम् ।
 बालविल्वोद्भवः काथो हिकार्क हन्योत्समाक्षिकः ॥ ९० ॥
 अजमोदाऽश्वगन्धा च द्वे कणे जीरकं तथा ।
 लीढा मधुगुडापेदा निर्दन्धुर्मन्दवह्निताम् ॥ ९१ ॥
 बालविल्वविदारीभिः शृंश्रिपर्ण्या च साधितम् ।
 क्षीरं क्षीरपवाग्वाऽपि पिवेद्भातकृतामये ॥ ९२ ॥
 श्वदंष्ट्रावलपोः काथो मूत्ररोगे प्रशस्यते ।
 सुरदारु वर्षेस्था च शाकवीजं च पष्टिका ॥ ९३ ॥
 बला कृष्णतिलास्ताम्रवल्ली चाश्मन्तकस्तथा ।
 नीलोत्पलं वर्षेस्था च गुडुची सारिवा तथा ॥ ९४ ॥
 मधुपष्टी च पत्रं च राम्ना सारिवया सह ।
 पाश्मपौ वृहती क्षीरीं शृङ्गप्रवृत्तौ चृतम् ॥ ९५ ॥
 मधुपर्णी बला शिशु श्वदंष्ट्रा शृश्रिपर्णिका ।
 सितामधुकर्शुङ्गीरुद्राक्षान्विसवमेरुकाः ॥ ९६ ॥
 समश्नोकार्धार्धनिर्दिष्टान्योगान्तरा पयोवितान् ।
 पिवेत्क्रमेण मामेषु गर्भस्त्रादिवारणान् ॥ ९७ ॥
 उशीरयष्टीसंमिद्धं गर्भिणीत्रातहृत्पयः ।
 द्राक्षापष्टिरमिडा च पवागूश्च तथा फला ॥ ९८ ॥
 बला वासा शृश्रिपर्णी निर्घृष्टापि पित्तनुत् ।
 स पुनश्चिच्छत्रया युक्तो गर्भिणीकामन्यापटः ॥ ९९ ॥

१ घ. 'वर्षाभूमौ' । २ घ. 'विष्णु' ॥ ८७ ॥ ३ घ. 'दुग्धं पवागूश्च' । ४ घ. 'पीता' ।
 ५ घ. 'वर्षाभूमौ' । ६ घ. 'न्यापयेत्विष्णुः' । ७ घ. 'शुण्ठीक' । ८ घ. 'हृत्कामन्या' । ९ घ. 'शुण्ठीक' ।
 १० घ. 'शुण्ठीक' । ११ घ. 'वर्षाभूमौ' । १२ घ. 'वर्षाभूमौ' । १३ घ. 'शुण्ठीक' । १४ घ. 'शुण्ठीक' । १५ घ. 'शुण्ठीक' ।

कासं श्वासं तथा रक्तपित्तं चाथु विनाशयेत् ।

अघृतः सघृतो वाऽपि सद्गुग्घो वाऽप्यदुग्घवान् ॥ १०० ॥

एक एव बलाक्कायो गर्भिणीसर्वरोगनुत् ॥ १०१ ॥

अथ मूढगर्भायाः—विलोमवायुना गर्भो जीवन्पदि न निःसरेत् ।

स गर्भसङ्ग इत्युक्तो मूढगर्भो मृते शिशौ ॥ १०२ ॥

स्तब्धाध्मानं शिशिरजठरं सास्पशोपं समूहं

गर्भास्पन्दः श्वसनकमहापूतिगन्धो भ्रमातिः ।

कृच्छ्रोच्छ्वासोऽसितरुचिवपुः स्तब्धनेत्रे व्यथोश्वा

विष्मूत्रार्तिर्भवति हि मृतापत्यगर्भाङ्गनायाः ॥ १०३ ॥

अकालश्वाससंयुक्ता वद्धभ्रष्टभगान्विता ।

शीताङ्गी पूतितोद्वारा मूढगर्भा न जीवति ॥ १०४ ॥

वीजं करञ्जसंजातं कपित्पतुलसीजया ।

दुग्धे पिष्ट्वा विलिप्याथ नाभिपत्करलेपतः ॥ १०५ ॥

सुरया वाऽहिनिर्मोकैः सम्यग्योनिप्रधूपनात् ।

सुखं सूते वधूर्मूर्ध्नि स्नुक्पयःक्षेपणादपि ॥ १०६ ॥

हलिनीमूलिको नाभिगुह्यवस्तिर्भलेपिता ।

विशल्यां कुरुते नारीं श्वेतपुष्पा च सा क्षणात् ॥ १०७ ॥

पष्टीलुङ्गजया पिष्टा पीता सूतिकरी भुवम् ।

लाङ्गलीमधुसिन्धूत्ययोनिलेपात्सवेद्वधूः ॥ १०८ ॥

मातुलुङ्गचाथ मूले च रम्भाया वा कटिस्थिते ।

सिद्धार्थमागधीकुष्ठगोलोमीमिशिकल्कितः ॥ १०९ ॥

निरुहः स्नेहपट्टपुगपरां पातयेत्तराम् ।

सिद्धं सिद्धार्थकं तैलं पायी वा स्मरमन्दिरे ॥

अनुवोसनतः शीघ्रमपरां पातयेद्भ्रुवम् ॥ ११० ॥

फोरण्टकं कुन्तयं च सर्वरेभिः शृतं जलम् ।

युक्तं शर्करया पीतं सूतिशूलज्वरापहम् ॥ १११ ॥

लोदसण्डयुतं पञ्चमूलिकासाधितं जलम् ।

नाशयेत्सूतिकारोगान्सवातान्विविधान्मलु ॥ ११२ ॥

१ क. पित्तस्त। २ घ. 'मी तदा। ३ घ. दुग्घदिय वि। ४ घ. 'लेपिता। ५. 'लेपि-
ता। ६ क. 'कानो हि दु। ६ ज. 'लेपनात्। ७ ह. 'न्यू'नैर्गो। ८ ग. 'न्यत'। ९ क. 'मुपायेव
वा शी। १० घ. मृत् ।

स्वर्णतारघनभानुतीक्ष्णकं तेषु चैकमतिमात्रमारितम् ।
सूतिकासकलरोगनाशनं रोगहारि विहितानुपानतः ॥ १२५ ॥

[इति गर्भिणीसूतिकाचिकित्सा ।

गर्भनिर्गतबालस्य कणास्वर्णं प्रदापयेत् ।

पापाणद्वितपं युञ्ज्यात्कांस्यभाजनमुच्चकैः ॥ १२६ ॥

तेन त्रस्तः ससन्नः स्याद्योनिर्निर्गमपीडितः ।

सुखोष्णैः काञ्जिकैर्वालं संभोक्ष्य द्वित्रिवारतः ॥ १२७ ॥

देयः शिरसि बालस्य घृतपिण्डो ज्वरापहः ।

शिरोगतविकारघ्नो मुख्यो रक्षाकरस्तथा ॥ १२८ ॥

भक्षणं रोहिणीकल्के सिद्धं पानानुलेपतः ।

ज्वरं पित्तोत्तरं हन्ति मुस्ताकाथ इव ध्रुवम् ॥ १२९ ॥

अश्वत्थपल्लवैश्चाम्भः क्षीरं पकं निपेवितम् ।

पित्तजातं ज्वरं तीव्रं बालानां हन्ति निश्चितम् ॥ १३० ॥

गन्धोत्पलजटापिष्टा फटुकी नाशयेज्ज्वरम् ४

सहदेवीकणाभृङ्गशौद्रं लीढं हरेच्छिशोः ॥

वमिकासज्वरव्यार्धन्क्षौद्रेणातिविपा तथा ॥ १३१ ॥

न्यग्रोधजम्बवाम्रशिरीषकाणां काथो रसो वा नवपल्लवानाम् ।

पित्तातिसारज्वरवान्तिमूर्च्छानृण्णां निहन्पानमधुना शिशूनाम् ॥ १३२ ॥

मध्वम्बुगृहीपाठाव्दं रक्तातीसारहृच्छिशोः ।

क्षीरं सवोन्सं कण्ठोरःशिरःकफहरं शिशोः ॥ १३३ ॥

मधुकं मरिचं पिष्टं गोजलेः परितेवितम् ।

विनाशयति वेगेन बालानां मूत्रविद्भ्रमहम् ॥ १३४ ॥

पट्टीलोभकणामेन्धेवालाशाल्मलिसारिवा ।

सुगन्धामार्क्षिकं चेति सिद्धं सर्पिर्निपेवितम् ॥

श्लेष्पद्मात्रस्य बालस्य धूढणं बलकारि तत् ॥ १३५ ॥

शङ्खनाभिकगापथ्यारसाञ्जनविनिर्मिता ।

वार्तिर्नैदन्ति मधुना बालनेत्रासिन्धामपान् ॥ १३६ ॥

क्षीरेऽश्वगन्धया ताम्रमृतान्तैः सह साधितम् ।

घृतं पुष्टिकरं वर्ष्यं बलकृतसुखकारि च ॥ १३७ ॥

१ च. 'य सुशुभा कोत्य' । २ च. 'रुद्राकात्य' । ३ च. 'मन्त्री' । ४ च. 'रित्तहर्द' । ५ च. 'सुशु-
दी' । ६ च. 'गन्धाका' । ७ च. 'न्यपला' । ८ च. 'गन्धिना' । ९ च. 'क्षिप्रा चे' । १० च. 'सुशुभत' ।
११ च. 'गोद' ।

श्लेष्मा हृत्तालुमांसस्थः करोति कुपितः शिशोः ।
 तालुकण्ठकमेतेन तालुस्थाने च निम्नता ॥ १३८ ॥
 तृष्णा तालुविपाकश्च स्तैन्यद्वेषश्च विद्ग्रहः ।
 भ्रंसास्यशोषकण्ठहृतिर्ग्रीवामूर्धगता वमिः ॥ १३९ ॥
 अक्षिरोगादिकं चापि तत्र चोत्तरीय तालुकम् ।
 प्रेतिसार्यं यवक्षारक्षौद्राभ्यामतिपन्नतः ॥ १४० ॥
 यद्वा विश्वाकणासिन्धुगोमयोत्थरसैस्तथा ।
 पथ्याकुष्ठवचाकल्कं स्तन्येन मधुना सह ॥
 पीतं निहन्ति वेगेन बालानां तालुकण्ठकम् ॥ १४१ ॥
 प्रस्वेदान्मललेपाद्वा रक्तश्लेष्मभवो गुदे ।
 गुँदकीटो भवेद्रोगस्तीव्रव्रणसमन्वितः ॥ १४२ ॥
 शृतशीताम्बुशैलेपेलुरुचर्णं मधुंत्कटम् ।
 तेनापानव्रणं सम्यग्लेपयेद्द्विपगुत्तमः ॥ १४३ ॥
 त्रिफलावदरीपत्रकाथेन परिपेचयेत् ।
 रोगकण्ठमतो रक्तं जलकाभिः समन्वितम् ॥ १४४ ॥
 पित्तव्रणचिकित्सा च सकलाऽत्र प्रशस्यते ।
 गुदपाके तु कर्तव्या पित्तव्रणहरा क्रिया ॥ १४५ ॥
 पानमलेपयोः शस्तं विशेषेण रसाञ्जनम् ।
 अजादुग्धेन संमिश्र्य जीरकाञ्जनचूर्णकैः ॥ १४६ ॥
 जातीपत्ररसोपेतैः पूर्वप्रोक्तरसैरपि ।
 मुखपाके मुखं लिम्पेद्भोदित्वग्घृतसारधैः ॥ १४७ ॥
 जातीपत्राभयापष्टीमधुदाव्यां च लेपयेत् ।
 नाभिपाके प्रलेपव्यं सित्तं तैलेन भूरिदाः ॥ १४८ ॥
 रजनीपष्टिकालोभ्रमिपद्भूणां च कल्कतः ।
 चूर्णेनैषां सतैलेन नाभिपाकं शमं नयेत् ॥ १४९ ॥
 अपुष्पाश्वत्थपञ्चागकाथेनापि च कल्कतः ।
 सिद्धतैलमलेपेन कुण्डलव्याधिनाशनम् ॥ १५० ॥

१ घ. 'नेन नि' । २ घ. 'स्तन्ये' । ३ घ. 'भ्रमा' । ४ घ. 'धरता वमी' । ५ घ. 'पृति' । ६ घ. 'का' ।
 न्वितम् । ७ घ. 'दरिद्रो भ' । ८ घ. 'मृत्' । ९ घ. 'यनु' । १० घ. 'पुष्पम्' । ११ घ. 'गिा' ।
 भ. 'रोगक' । १२ घ. 'मिभ जी' । १३ घ. 'सिद्ध तैत् प्र' । १४ घ. 'कुण्डला' ।

शङ्खनाभिकणापथ्यारसाञ्जनविनिर्मिता ।
 वातनिहन्ति मधुना बालनेत्रास्त्रिलामयान् ॥ १५१ ॥
 हिङ्गुशुण्ठीकणापथ्यामिश्रीपञ्चामृतं मतम् ।
 सर्ववालामयान्हन्ति पाचनं दीपनं परम् ॥ १५२ ॥
 तिकाग्रिन्वोपमालूरपथ्योरुचकहिङ्गुकम् ।
 तुल्यदुग्धं घृतं पक्वं गुल्मानाहविलम्बिकाः ॥ १५३ ॥
 कासं श्वासं गुदभ्रंशं विनिहन्ति न संशयः ॥ १५४ ॥
 राजीकुष्ठनिशागेहधूमवत्सकतक्रतः ।
 लेपो विचारिकां सिध्म हन्ति पामां च वेगतः ॥ १५५ ॥
 राजीकरञ्जपुन्नाटशिरिपार्कनिशाद्वयम् ।
 मियङ्गुनिफलादारुहिङ्गुव्योपकुचन्दनम् ॥ १५६ ॥

अथ ग्रहघ्नी गुटी—मञ्जिष्टोग्राजमूत्रं च गुटिका ग्रहनाशिनी ।

पाननस्याञ्जनालेपस्तानोद्धर्तनधूपनात् ॥ १५७ ॥

अथ माहेश्वरो धूपः—श्रीवेष्टदारुवाह्लीकमुस्ताकटुकरोहिणी ।

सर्पपा निम्बपत्राणि मदनस्य फलं त्वेषा ॥ १५८ ॥

वृहत्पौ सर्पनिर्मोककार्पासास्थियवास्तुपाः ।

गोशृङ्गं खररोमाणि वाईपिच्छं विडाल्विट् ॥ १५९ ॥

छागरोमघृतं चेति वस्तमूत्रेण भावितम् ।

एष माहेश्वरो धूपः सर्वग्रहनिवारणः ॥ १६० ॥

छिन्नाफणिज्जदंसाद्भिभानुपैत्रीरसैः सह ।

सस्तन्यं साधितं तैलं लिप्त्रं सर्वग्रहातिजित् ॥ १६१ ॥

स्फूर्जेकं ह्युपापुष्पं हंसपादी कुरपेंटकम् ।

करञ्जार्कदेलस्फूर्जेभेतैपत्रं च फलिकतम् ॥

तेन संसाधितं तैलं तेनाभ्यङ्गं चरेच्छिशोः ॥ १६२ ॥

निम्बाश्वत्थपलाशानां विल्वकिंशुकपोदेलैः ।

सिद्धः पीतरत्नकेऽंशवान्ग्रहनिवारणः ॥ १६३ ॥

१ घ. 'ध्यानिशाप' । २ घ. 'ध्यानरक्त' । ३ ग. 'दुग्धयु' । ४ घ. 'ज्योष तु' । ५ ग. 'निम्बुप' ।
 ६ घ. 'वपा' । ७ घ. 'पथ्य' । ८ ग. 'तैलम्' । ९ घ. 'स्फूर्जिक' । १० घ. 'ल्लवट' । ११ घ. 'दलं स्फूर्' ।
 घ. 'दले स्फूर्' । १२ क. 'तपुपं च' । १३ घ. 'दले' । १४ घ. 'सिद्धं भापित्वा शिरं पानाद्वाहलमहा-
 क्षये' । १५ घ. 'वातो वा' ।

शैलेपगुग्गुलंसैः सपुरप्रचण्डद्रव्यापहृत्सरसकुन्दुरुभिः सैकुष्टैः ।
सध्यामकैः सुरभिगन्धरसैश्च धूपः सौभाग्यबुद्धिजपकृद्विजैपी विवादे ॥ १६४ ॥

देवासुरोरगपिशाचपितृग्रहेषु
गन्धर्वयक्षपिशिताशिषु च ग्रहेषु ।

जीर्णज्वरेषु विहितश्च विपातुरेषु

धूपोऽयमाजिविजयोर्थेषु पार्थिवानाम् ॥ १६५ ॥ २९४१ ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूत्रोवाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्न-
समुच्चये बन्ध्यागर्भिणीसूतिकावालरोगचिकित्सा
नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

अथ त्रयोविंशोऽध्यायः ।

[अथ उन्मादवातादिचिकित्सनम् ।]

आधिष्याधिकृशस्य दुर्धलतनोराहारतो वा भया-
त्पूज्यातिक्रमणाद्विपादुपविपादैवादसामर्थ्यतः ।
वैषम्यादपि कर्मणां हृदि मर्लाद्बुद्धेर्विधापोल्वणं
कालुष्यं हतसौरुपदुःस्वमथनादुन्मादमातन्वते ॥ १ ॥
संजल्पको धावति हन्ति चैतदुन्मादवातस्य च लक्ष्म बोध्यम् ।
अत्रार्कभूत्पर्याख्यरसस्य वल्लं धत्तूरवीजेन समं प्रदद्यात् ॥ २ ॥
मरीचचूर्णेन घृतेन वाऽपि पथ्यं च गुर्वन्नमिह प्रशस्तम् ।
शुष्कं च शाकं परिवर्जयेत् रूक्षं कपायं बहुशीतलं च ॥ ३ ॥
निम्बस्य तैलेन विमर्दयेत् कलेवरं शाम्पति तेन रोगः ।
निर्गुण्डकोन्मत्तकतुम्बिनीनां रसैस्तु तैलं परिपाचयेत् ॥
कलेवरं तेन विलेपयेत् मासार्धतः शान्तिमुपैति रोगः ॥ ४ ॥
कार्पासास्थिमयूरपिच्छवृद्धतीनिर्माल्यपिण्डीतक-
त्वेद्दमांसीष्टपदंशविट्पुपवचाकेशादिनिर्मोचैकैः ।
नागेन्द्रद्विजशृङ्गहिङ्गुमरिचैस्तुल्यैस्तु धूपः कृतः
स्कन्दोन्मादपिशाचराक्षसेंसुरावेशग्रहभः परम् ॥ ५ ॥

१ स. 'दुरमः मयुः प्रचण्डपुष्पा च कथरामुन्दरभस्मक' । २ स. 'मुकुटैः' । ३ ज. 'ग्वशदिज' ।
४ घ. 'जयो वि' । ५ अ. 'विवादे' । ६ घ. 'यानिषु' । ७ न. 'ला बुद्धे' । ८ घ. 'ध्य मुग्' । ९ ग. 'प्र-
यिन्वा रु' । १० घ. 'नी च र' । ११ घ. 'त्वगमांशीट' । १२ ज. 'चर्नः' । १३ स. 'स्तुम्बीः' इति धूप-
उन्तो । १४ स. 'समहावेशग्रहभ' ।

कुंङ्कैर्धोतुभिराहते च मनसि प्राणी तमःसंविश-

न्दन्तान्खादति फेनमुद्गिरति दोःपादौ क्षिपन्मूढधीः ।

पश्यन्रूपमसत्क्षितौ निपतति प्रापः करोति क्रिया

वीभत्साः स्वयमेव शाम्यति गते वेगे त्वपस्माररुक् ॥ ६ ॥

रसगन्धशिलानुत्पकान्तहेमाब्धिफेनकम् ।

रजनीतेजनीवीजं कर्षमात्रं पृथैग्पुतम् ॥ ७ ॥

निम्बुद्रवान्तौ तेनान्तलिम्बां ताम्रपलोन्मिताम् ।

पार्श्वीं न्युज्जां सुभाण्डान्तारुध्वा स्वर्परिकां धृताम् ॥ ८ ॥

भस्मनां पूर्वभाण्डान्तर्धृत्वाऽधो द्विनिशं पचेत् ।

स्वाङ्गशीतं विचूर्ण्यथ रसोऽपस्मारनाशनः ॥ ९ ॥

वल्लमस्पोदये दद्याद्रचाव्योपविडङ्गपुक् ।

अनु देयमजामूत्रं ततोऽर्धप्रहरे गते ॥ १० ॥

सार्पये षोडशपले तैले तल्लेपित्तां पचेत् ।

नस्यं तैलेन तेनास्य दद्यात्सव्योपकेण तु ॥ ११ ॥

कृष्णधत्तूरपञ्चाङ्गं कृष्णगोनवनीतकम् ।

पङ्कुरां नवनीतान्तु मापकाथं चतुर्गुणम् ॥ १२ ॥

क्षिप्स्वां वचावृतं तत्तु पथ्यं शाकोदनादिषु ।

शाके तु काकमात्री स्याद्भोजने कृष्णगोपयः ॥ १३ ॥

शतधा मारिचं चूर्णं कूष्माण्डीपुष्पभाषितम् ।

कुर्यात्तनैवे चूर्णेन रात्रावञ्जनमाचरेत् ॥ १४ ॥

एवं नित्यं कृते याति तृतीयदिवसे ध्रुवम् ।

अपस्मारस्तथा मासं सेव्यमेतन्महौषधम् ॥ १५ ॥

उद्भद्रमानवगलव्यतिपक्तमग्नौ रज्जुं विदह्य निपुणेन कृता भेत्सी षा ।

सा शीतलेन सलिलेन समं निपीता पुंसामपस्मृतिविनाशकरी प्रसिद्धा ॥ १६ ॥

कृष्णं श्वानं स्थितमनशनं स्थापयित्वा विरेकं

पश्चाद्भ्रांशिततिलपुतं भोजनं भोजयित्वा ।

तैर्द्वीवोत्थासिततिलजदीपाञ्जनं लोचनस्थं

चापस्मारं हरति विधृतं नैम्बसारे शरावे ॥ १७ ॥

१ घ. 'वृद्धे' । २ घ. 'यन्मृष्य' ॥ ७ ॥ ३ क. 'भस्मानापूर्व मा' । ४ ज. 'ना पूर्वमा' । क. 'ना पूर्व मा' । ५ स. 'दद्या पच्यादपूत' । ६ क. 'पथ्यशा' । ७ घ. 'स्मारं तथा' । च. 'स्मारं तथा' । ८ ग. 'उद्भुद्ध' । ज. 'उद्भुध्य मा' । घ. 'उद्भन्धमा' । ९ ग. 'गणी' । १० च. 'भा निलमित्तु' । ११ क. 'तत्रावे' ।

हेम्ना शुद्धेन संपिष्टं दशमांशरसं विपम् ।
 स्रोतोर्जं मर्दितं तोयैः शूलिनीदेवदालिजैः ॥ १८ ॥
 गन्धकस्य पचेत्तैले वटिकोन्मादहृन्मता ।
 त्रिलोहपिष्टस्रोतोर्जसृष्टिन्नययुतं रसम् ॥ १९ ॥
 भक्षयेत्पूर्ववत्सिद्धमपस्मारप्रणुत्तये ।
 तथैव पर्पटीसूतं ब्राह्मीरसविमिश्रितम् ॥ २० ॥
 सूतैकप्रत्ययाख्योऽसावुन्मादापस्मृती हरेत् ॥ २१ ॥

अथ पर्पटीरसः—पर्पटीरसगुञ्जाष्टौ नाकुलीवीजपञ्चकम् ।
 गोघृतेन तु संयोज्य स्वादेदुन्मादनाशनम् ॥ २२ ॥
 सघृतं मापमण्डं च पापयेद्घृतदुग्धकम् ।
 पर्पटीरसगुञ्जाष्टौ ब्राह्मीरससमन्विता ॥ २३ ॥
 स्वादयेद्रोगिणं वैद्योऽपस्मारस्य प्रणुत्तये ॥ २४ ॥

अथ सर्वेश्वरः—रसं नारङ्गमूलं च दन्ती पाठा पृथक्पृथक् ।
 पलमेकं फेर्नफलमर्कमूलं तथैव च ॥ २५ ॥
 पलं शशविपाणं च त्रिफला च पलत्रयम् ।
 एतेषां काथसंयुक्तं दिनानि त्रीणि मर्दयेत् ॥ २६ ॥
 अम्लवेतससंयुक्तमर्कक्षीरसमन्वितम् ।
 पञ्चपञ्चदिने तद्दमरीरससंयुतम् ॥ २७ ॥
 त्रिःसप्तदिवसं तद्दन्मर्दयेत्सिद्धमौषधम् ।
 पिष्टं चित्रकनिष्काये बलुन्नपनिपेषितम् ॥
 उन्मादापस्मृती हन्यादेप सर्वेश्वरो रसः ॥ २८ ॥

अथ नेत्रामयः—कृष्णे पञ्च नवैव संधिषु दश त्रीण्येव शुक्लेऽस्तिले
 जाताः षोडश वैर्त्मजाः खलु चतुर्विंशो दशोर्विंशतिः ।
 सप्तातद्भूयुताश्चतुर्नरतिरित्यङ्गोरशेषामया-
 न्यो वेत्ति वैपपदतुंमेप विदुषामग्रे समयो भवेत् ॥ २९ ॥
 शिलया निहतं नागं रसरत्नमवेशितम् ।
 द्विगुणं तुत्थमीपच कर्पूरं द्रोणपुष्पजैः ॥ ३० ॥

१ क. 'शक्ति रसम्' । २ झ. 'तर' प्र' । ३ न. 'ष्टौ नाकुलीवी' । ४ घ. 'शकम्' । ५ घ. 'निकाम्' ॥ २३ ॥ ६ ज. 'वो मय' । ७ क. 'स भार' । ८ घ. 'नय' । ९ घ. 'वैश्वर' । १० घ. 'त्रिम' । ११ ज. 'धर्मनाः' । १२ घ. 'व्यवह' ।

रसैर्विमर्दयेद्वातिरेपाऽभिष्यन्दनाशनी ।

कार्पासरसपिष्टेन्दुमधुशुल्बरसाञ्जनम् ॥ ३१ ॥

वाताभिष्यन्दजे ताम्रे तिलपर्यम्बुमर्दितम् ।

शुल्बजीमूतलोहं च सीसं च समभागिकम् ॥ ३२ ॥

द्विगुणं चाञ्जनं जातीतिलपर्णामयूरजैः ।

पिष्टं निघृष्टदेध्न्यकैः श्लेष्माभिष्यन्दनाशनम् ॥ ३३ ॥

रसेन्द्रमुजगौ तुलयौ ताम्भ्यां द्विगुणमञ्जनम् ।

ईपत्कर्पूरसंयुक्तं दशमांशं च संस्तुकम् ॥ ३४ ॥

बलानागबलाजाजीरसैस्ताम्रं दिनत्रयम् ।

मर्दितं स्यादभिष्यन्दे संनिपातात्मके हितम् ॥ ३५ ॥

चूर्णं तीक्ष्णस्य ताम्रस्य रसेन्द्रसमचारितम् ।

रसाञ्जनं च द्विगुणं वर्षाभूरसमर्दितम् ॥

शर्करामाक्षिकोपेतं पित्ताभिष्यन्दसूदनम् ॥ ३६ ॥

नागपारदधात्रीन्दुरज्ज्यकणसैन्धवम् ।

रसाञ्जनं कणाक्षौद्रं ताम्बूलीपत्रवारिणा ॥

ताम्रेण मर्दितं कांस्ये पित्ताभिष्यन्दमन्यनुत् ॥ ३७ ॥

ताम्राहिताररसपीतकरोहिणीन्दु-

शौण्डीरसाञ्जननदीजपुराणकांस्यैः ।

वर्तिः कृता सकलसंभितहसपादी-

मूलैर्निहन्ति नयनामयजालमाशु ॥ ३८ ॥

पारदनागरसाञ्जनसमानदृढेशिम्बिमूलकं सरजम् ।

सप्तदिनं चिञ्चादलरसपिष्टं ताम्रपात्रपुंषितम् ॥ ३९ ॥

वर्तिरनातपशुष्काऽधिमन्यतिमिरामेपिल्लशुकुष्मी ।

पारदनागरसाञ्जनविद्रुमकासीसलोधताम्राणि ॥ ४० ॥

वृत्तत्रिकटुकगौरिकसिन्धूद्रवतुत्यफेनवराः ।

मौक्तिकगन्धिन्पाभागिरिकैर्णांपुत्रजीवकनकशिफाः ॥ ४१ ॥

चिञ्चा पड्विधमौर्वलवणं पित्रुमन्दपत्ररसेः ।

पिष्टा ताम्रे लिप्ता वर्तिः स्यादधिमन्यपिल्लघ्नी ॥ ४२ ॥

१ क 'दध्यकैः' २ अ 'सर्जक' ३ घ 'ताम्रे दि' ४ क 'नागप' ५ घ. 'अमविम' ६ च 'मृत्राणि' ७ च. 'कर्णपु' ८ क 'पिष्टा' ।

कर्पूराञ्जनसीसपारदकणातीक्ष्णानि पिष्ट्वासक-

न्नन्धावर्तैरसैर्विशोष्य मधुना पिष्ट्वा पुनर्भाजने ।

शोर्द्धे स्फाटिक एव वा विनिहितः शुक्यार्मकाचापहं

तैमिर्यं च निराकरोति सहसा नेत्रेऽञ्जनं सर्वदा ॥ ४३ ॥

अथ गरुडाञ्जनम्—कतकसैन्धवतुत्थरसाञ्जनं त्रिकटुकस्फटिकावदवराटकम् ।

त्रिकटुताम्रमयोहिमरोहिणीजलधिफेनवचाट्टकरोटिका ॥ ४४ ॥

उरगपारदटङ्गणमञ्जनं त्रिफलया मधुकेन च संयुतम् ।

करजवल्करसेन सुपेपितं गरुडदृष्टिसमां कुरुते दंशम् ॥ ४५ ॥

रसेन्द्रभुजगौ तुल्यौ ताम्भ्यां द्विगुणमञ्जनम् ।

ईपत्कर्पूरसयुक्तमञ्जनं तिमिरापहम् ॥ ४६ ॥

गन्धकाद्विगुणः सूतः सौवीरं चाष्टमांशतः ।

फपित्थरससंपिष्टमञ्जनं तिमिरप्रणुत् ॥ ४७ ॥

अथ पटलहरेन्द्ररसः—नेपालतुत्पटङ्गणताक्षर्यवरात्रिकटुफेनजैलजं च ।

जम्बीरनीरपिष्टं काचार्मसावतिमिरशुक्यपिष्टमम् ॥ ४८ ॥

रुद्धः कर्पदटङ्गणलाक्षाजम्बीरयोर्द्रवैः ।

मासं धान्ये क्षिप्तः सूतः पटलादिरोगहरः ॥ ४९ ॥

स्वर्णं वराटिका सूतः सारः पूतिकपत्रजः ।

नवनीतेन संयुक्ता वार्तिः पुष्पं चिरन्तनम् ॥ ५० ॥

विषं धात्रीफलरसैर्दिनैकं परिभावितम् ।

अञ्जनं शङ्खसहितं प्रगाढतिमिरप्रणुत् ॥ ५१ ॥

शम्बूकं वा वराटं वा दग्धं सूक्ष्मं विचूर्णयेत् ।

अञ्जयेन्नवनीतेन हन्ति पुष्पं चिरन्तनम् ॥ ५२ ॥

शिशुमूलं वचाक्षौद्रैर्घृष्ट्वा नेत्रं प्रपूरयेत् ।

निष्पिष्याऽऽर्द्रां निशां वंशय सद्यः शूले सुखावैरः ।

श्वेतं पुनर्नवामूलं जलेनौक्ष्यं च शूलनुत् ॥ ५३ ॥

श्वेतं पुनर्नवामूलं घृतघृष्टं समञ्जयेत् ।

जलस्त्रावं निहन्त्याश्च तन्मूलं च निशापुतम् ॥

अञ्जयेद्भ्रूरोमाणि न भवन्ति कदाचन ॥ ५४ ॥

१ घ चाहेयादिन एकारि वि० २ क शिस्त्यां ३ घ कुनटितां ४ क दमञ्जनटङ्गण वि०
५ क त्रिकटुसामं ६ च भृदम् ७ क मिरगपहम् ॥४७॥ ७ क शूल च । ८ घ वर्षटङ्गण
लां ९ घ विरसां १० घ चार । ११ ज. 'वहम् । १२ घ 'नाञ्ज्य च । १३ 'नाभ्यञ्ज्य श्' ।

निर्घृष्य ऋकपालं तु नारीस्तन्येन चाञ्जयेत् ।
 शूल सतिमिरं हन्ति पुष्पं सर्पाक्षिदुग्धतः ॥ ५५ ॥
 विश्वादलस्वरसपेषितसिगुबीजं
 कांस्ये निघृष्य परिशोष्य खरातपेन ।
 तैलं ततः स्रुतमिदं शशिपादयुक्तं
 युञ्ज्याद्दणामतिमिरे तिलमात्रमक्षिण ॥ ५६ ॥
 कारवेष्टद्रवैः सार्धं सम्पग्भर्ज्या कपर्दिका ।
 सूतकं टङ्गुणं लाक्षातुल्यं जम्बीरजद्रवैः ॥ ५७ ॥
 मर्दयेत्ताम्रपत्रे तु तस्मिन् रुध्वा विनिक्षिपेत् ।
 धान्यराशिसिन्धुं मासमञ्जनं पटलं हरेत् ॥ ५८ ॥
 धृङ्गराजरसैर्घृष्टं पलैकं रक्तचन्दनम् ।
 ताम्रपत्रे स्थितं भाव्यं तद्रसेन पुनः पुनः ॥ ५९ ॥
 शतधा भावयेद्यन्नात्पेष्य पेष्य पुनः पुनः ।
 मधुनाऽप्यञ्जनं हन्ति पद्भिर्धं तिमिरामयम् ॥ ६० ॥
 बीजपूररसैर्घृष्टं विपतुल्यं शिलायुतम् ।
 अञ्जनं कारयेद्वात्रौ काचमान्द्यं च नाशयेत् ॥ ६१ ॥
 शम्बूकं पारदं नागं कांस्यचूर्णं रसाञ्जनम् ।
 समं सर्वमिदं विश्वादलद्रावेण पेषयेत् ॥ ६२ ॥
 ताम्रपात्रगतां वारिं छायाशुष्कां तु कारयेत् ।
 शुक्लामतिमिरं पिष्टं हन्ति सा मधुनाऽञ्जिता ॥ ६३ ॥
 असकृच्छीततोयेन सिञ्चन्नेत्राभिष्यन्दजित् ।
 अजस्य कृष्णमांसान्तः पिप्पलीमरिचं क्षिपेत् ॥ ६४ ॥
 'सेचयित्वा घृतैः पैच्याद्वटिकान्ते समुद्धरेत् ।
 मध्वाज्यस्तन्यसंपिष्टं रान्यन्धस्याञ्जनं हितम् ॥ ६५ ॥
 अजापित्तकृतं व्याप धूमस्थाने विशोष्य च ।
 विरबिल्वरसैर्घृष्टं रान्यन्धस्याञ्जनं हितम् ॥ ६६ ॥
 मरिच मत्स्ये रक्ते रान्यन्धहरमञ्जनम् ॥ ६७ ॥

अथ नवनेत्रदात्री वटी—ताम्राद्यलवणशङ्खैस्तुल्या मगधोद्धर्वांश्च वै धात्री
 जलपिष्टा गुलिकेयं सायंसमयान्ध्यमपहरति ॥ ६८ ॥

१ क. शुनः । २ घ. पात्रेषु तः । ज. पात्र तु । ३ क. विरेत् । ४ क. पात्रस्थिः । ५ क. रते
 घृष्टः । ६ ग. सेवति । ज. सादयि । ७ ज. पक्षाद्यः । ८ घ. न्यहरमञ्जनम् । ९ च. सप्तं म्येन ।
 १० क. वाये धा

द्विरष्टौ ताम्ररजसो मधुकस्य चतुर्दश ।

कुष्ठस्य द्वादशांशाः स्युर्वेचापाश्च दशैव तु ॥ ६९ ॥

रजतस्य च चत्वारो द्वौ भागौ कनकस्य च ।

सैन्धवस्याष्टमो भागः पिप्पल्याश्च षडेव तु ॥ ७० ॥

अजाक्षीरेण संपेष्य ताम्रपात्रे निधापयेत् ।

अभिष्यन्दमधीमन्थं व्रणशुक्लं कुक्कूणकम् ॥

तिमिरं पटलं काचं कण्डूहन्ति विशेषतः ॥ ७१ ॥ इति नवनेत्रदात्रीवटी

कणलवणवचायुग्मष्टिताम्रैः क्रमेण

द्विगुणधरणवृद्धैश्छागदुग्धेन पिष्टैः ।

निखिलनयनरोगान्हन्ति वर्तिर्विंशिष्टा

रज इव निशि सर्पिः क्षौद्रयुक्तं वैरायाः ॥ ७२ ॥

आर्द्रालिकुचभृङ्गाणां रजःपिष्टेन कस्यचित् ।

गन्धकेन समांशेन प्राग्वत्ताम्रं च मारितम् ॥ ७३ ॥

ताम्राभ्रकं च तुत्थं च दशनिष्कं पृथक्पृथक् ।

कन्दुकस्थमिदं त्रिंशत्कर्पचूर्णितगन्धकम् ॥ ७४ ॥

दत्त्वाऽल्पशोऽग्निनाऽल्पेन रुंध्वा घूमं विसर्जयेत् ।

प्रस्थाम्बुमर्दितस्यास्ये प्रासादं निःसृतं पुतम् ॥ ७५ ॥

तुत्थनीरशिलाजाम्ब्यां कर्पाशाम्ब्यां विशोपयेत् ।

ताम्रैश्चुतिरिपं साज्यमानुपीक्षीरमाक्षिकात् ॥ ७६ ॥

याचार्मपिल्लाभिष्यन्दव्रणशुक्लमणाशिनी ।

तत्किट्टं दद्दुकिट्टिमं लेपात्पामादिकाञ्जयेत् ॥ ७७ ॥

शुक्लं गन्धकमभ्रकं च रसकं दिक्सङ्ख्यनिष्कं पृथ-

क्सर्वं रुद्रजटारसेन बहुशो भृङ्गस्य सारेण वा ।

प्रायः श्लक्ष्णतरं सुमर्दितमिदं सम्पक्पुटं कारये-

त्स्थाल्यां तत्पुनरेव शीतलमिदं विन्यस्य तस्यान्तरे ॥ ७८ ॥

निष्कं निष्कामनन्तरं परिपचेज्जीर्णं यथा गन्धकं

स्यादेवं शतनिष्कमात्रमसकृत्तद्गस्म शीतं ततः ।

प्रस्थेनोन्मितवारिणा विलुलितं कल्कं विना गालितं

संघृष्टाम्बु तदन्तरे शिसिनिभं तुत्थं सुचूर्णीकृतम् ॥ ७९ ॥

१ क. कणालं । २ घ. निशायाः । ३ घ. रसपि । ४ ज. 'रुद्रभू' । ५ घ. निवर्तं । ६ ज. 'स्य
प्रसादनिमृते पुतम् । ७ 'अदुति । (मार्पायान्) । ८ घ. 'स्यगतिपुत्र' । ९ ज. निष्के । १० च. 'चेदु' तथा ।

कर्पांशोशितमञ्जनं विनिहितं कांस्ये परं शोषये-
 तां ताम्रद्रुतिमामनन्ति निखिलान्नेत्रामयात्राशयेत् ॥ ८० ॥
 आर्द्रकस्य रसे पिष्टं गन्धकेन विमिश्रितम् ।
 तुत्थं तु निष्कदशकं तन्मानं चाभ्रकं भिषक् ॥ ८१ ॥
 दशनिष्केन तन्मानं ताम्रं च शकलीकृतम् ।
 भर्जयेत्सर्वरे क्षिप्त्वा दहेत्तदनु चूर्णयेत् ॥ ८२ ॥
 तन्मिश्रं कन्दुकस्येन चूर्णमेतेन भर्जयेत् ।
 गन्धकं चूर्णितं कृत्वा कर्पं तु विधिना शनैः ॥ ८३ ॥
 भजितं तज्जलप्रस्थे नीलं चापि शिलाजतु ।
 कर्पप्रमाणं निक्षिप्य मर्दयेद्भावयेत्पुनः ॥ ८४ ॥
 भ्रैसादं स्नावयेत्पश्चादात्तपे परिशोषयेत् ।
 गन्धकद्रुतिरित्येषा सर्वनेत्रामयापहा ॥ ८५ ॥
 विशेषाद्दणकुष्ठं च पिष्टं काचं कुकृणकम् ।
 जयेत्तस्य घृतक्षौद्रैः सर्वं तत्परिकल्पयेत् ॥ ८६ ॥
 व्रणान्कृच्छ्रान्सुसूक्ष्माग्रानपि शीघ्रं निवर्तयेत् ।
 तत्किट्टं दद्भुकिट्टिभयामादील्लेपनाज्जयेत् ॥ ८७ ॥ ३०२८ ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूत्रोर्वाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चय उन्माद-
 वातापस्मारनेत्ररोगाणामुपचारो नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

[अथ कर्णरोगादिविकित्सनम् ।]

शूला दोषेचयाभिभूतिजनिता. पञ्चमतीनाहरू-
 ष्णद्रुविद्रधिपालिशोथपरिपोटोत्पातलैङ्गवृदाः ।
 शोफार्श. कृमिकूचिकर्णकविदोर्मुग्मन्थसत्तन्निका-
 नादः पिप्पलिटु. खट्वद्विवधिरास्ते पूतिकर्णेन च ॥ १ ॥
 कर्णाशूलहरः क्षेप्यो लवणार्द्रकयो रसः ।
 अद्विधफेनो वचा शृण्ठी सैन्धवं च समं समम् ॥ २ ॥
 समतैलार्द्रकद्रवैः पके तस्मिन्पल्लव्ये ।
 पूर्वोक्तचूर्णं कर्पांशं क्षिप्त्वोत्तार्य सुशीतलम् ॥
 तत्तैलं प्रक्षिपेत्कर्णे ध्रुव गोमक्षिका व्रजेत् ॥ ३ ॥

तिलपर्णीद्रवं तैलं कोष्णं कर्णे प्रपूरयेत् ।
 अर्कपत्रद्रवं तैलं पूरयेत्कर्णशूलनुत् ॥ ४ ॥
 लशुनस्य रसं कोष्णं पूरयेत्कर्णशूलनुत् ।
 मेघनादद्रवैः पूर्णे कर्णे पूयः प्रशाम्यति ॥ ५ ॥
 मुसलीवाकुचीचूर्णं स्वादेद्वाधिर्यशान्तये ।
 कतकं शिशुलवणमारनालेन पेपयेत् ॥ ६ ॥
 कर्णमूलस्थितं स्फोटं सोष्णलेपाद्विनाशयेत् ।
 पुत्रजीवफलस्यैव मज्जा जलनिपेयिता ॥
 लेपात्कर्णे गले कक्षे स्फोटं हन्त्युरुमूलकम् ॥ ७ ॥

अथ गोमक्षिकानिवारणम्—तैगरत्नबृहत्क्षस्य दन्तैर्मूलानि चर्वयेत् ।

रसेन श्रवणं तस्य पूरयेदतिपन्नतः ॥
 गोमक्षिका विनिर्याति पूरणस्य विधानतः ॥ ८ ॥
 मुसलीकन्दचूर्णं हि महिपीनवनीततः ।
 लेपयेद्बोधपेद्गाण्डे धान्यराशौ निधापयेत् ॥ ९ ॥
 सप्ताहादुद्धृतं लेघं कर्णपालीं विवर्धयेत् ।
 चर्मचेटस्य रक्तेन लेपात्कर्णे विवर्धते ॥ १० ॥
 वराहोत्पेन तैलेन लेपात्कर्णे विवर्धते ।
 वज्रवैकान्तविमलनुत्थनागविपान्वितैः ॥ ११ ॥
 तुल्यपारदगन्धाश्ममाक्षिकैः कज्जली कृता ।
 लशुनाद्रकसिङ्गेणामरुण्या मूलकस्य च ॥ १२ ॥
 पृथग्रैसैः कदलपाश्च सप्तधा परिभाषयेत् ।
 एवं धूपिष्ठा वस्त्रेण सेविता कर्णरोगनुत् ॥ १३ ॥
 कुष्ठशृण्ठिबचादिद्रुशताह्लाशिष्टुसेन्धवैः ।
 वस्तमूत्रैः शृतं तैलं सर्वकर्णोमपापहम् ॥ १४ ॥

अथ नासारोगाः—पद्मीनसाश्च मत्संचपरत्तदुष्टैः

पृपालदीप्तिपिट्टिकारुंदपृतिनागाः ।

आम्बावनाहपरिगोपभृशक्षयार्गः

पाशैरपीनसंपुत्तैश्च गदा नमि स्युः ॥ १५ ॥

१ क. लेप ले। २ ह. मत्सं हं। ३ क. लेप विं। ४ घ. लेपे विं।
 ५ घ. मूली मूलानि मू। ६ घ. लेपुत्तं। ७ अ. मत्सं कं। ८ घ. मुनिता। ९ घ. न्यस्य।
 १० घ. मू। ११ घ. लेपिं। १२ क. लज्जली।

पूयास्रमतिदुर्गन्धि नासापामत्तितापकृत् ।
 कृतं नस्येन हन्यात्तच्छ्रेतजीरं सितापुतम् ॥ १६ ॥
 घृताक्तं कुड्मुमं घृष्टं नस्ये पीनसजिद्रवेत् ।
 जलेन पेपयेद्विद्रुमञ्जनेन च रक्षयेत् ॥ १७ ॥
 तद्वत्तन्दुलतोपेन ह्याकुलीमूलमञ्जयेत् ।
 कामलां हन्ति नो चित्रं नासारोगप्रसङ्गतः ॥ १८ ॥

अथ मणिपर्पटी—वज्रं मरकतं पुष्पमिन्द्रनीलं मुञ्चूर्णितम् ।
 रसद्विगुणगन्धं च कज्जलीं कारयेद्भुधः ॥
 द्रावितां लोहपात्रे तु पर्पट्याकारतां नयेत् ॥ १९ ॥
 निर्गुण्डीतुलसीशिग्रुधत्तूररविघट्टिजैः ॥ २० ॥
 रसैर्व्योपवरारम्भासुरसैरपि भावयेत् ।
 आर्द्रकस्य रसेनापि सप्तधा परिभावयेत् ॥ २१ ॥
 एवं सिद्धो रसो नाम्ना विरुधाता मणिपर्पटी ।
 सेविता गुञ्जया तुल्या निहन्यान्नासिकादान् ॥ २२ ॥
 पथ्योपचारादिवशात्सर्वव्याधीन्विशेषतः ॥ २३ ॥

अथ मुखरोगाः—एको गण्डभवो गदः पडुदिता जिह्वोद्भवास्तालुजा-
 श्राष्ट्रावष्ट च मस्तजाश्च दशनोद्भूता दशौष्ठोद्भवाः ।
 सन्त्पेकादश च त्रयोदश गदा दन्तस्य मूलोद्भवाः
 कण्ठेऽष्टादश चोदिता वदनगाः पञ्चाधिका सप्ततिः ॥२४॥
 चूर्णं त्वामलकस्यैव गवां क्षीरेण पाययेत् ।
 गन्धकीलकनुत्त्यर्थं त्रिपतिन्दु सनागरम् ॥ २५ ॥
 हरीतक्या च संपुक्तं मुखे धारय संतप्तम् ।
 बहुशो भानुद्गुग्धेन सैन्धवेन प्रलेपनम् ।
 भ्रष्टातकरसं दत्त्वा चूर्णं चोपरि बन्धयेत् ॥ २६ ॥
 यः प्रातरुत्तेजपति द्विजाक्षपाकाष्टेन वज्रद्विज एव जापते ।
 तेनैव तैलोपहितेन मार्जनाज्जिह्वा जहात्पुद्गतपूतिर्गन्धिताम् ॥२७॥
 मुखपाकापनुत्त्यर्थं मधुना पर्पटीरसम् ।
 स्वादयेत्कृतगण्डेषो वटिकां चानुधारयेत् ॥ २८ ॥
 महाराष्ट्रिकचूर्णं च चतुष्कृत्वा विभागयेत् ।
 निम्बार्द्रकरसाभ्यां तु गुटिका मुखगोपनुत् ॥ २९ ॥

श्वेतं पुनर्नवामूलं सर्पाक्षीमूलसंयुतम् ।
 उद्धर्तनं हरेत्स्त्रीणां मुखच्छायां स्रुःसहाम् ॥ ३० ॥
 महिषीक्षीरसंपिष्टं रजनीरक्तचन्दनम् ।
 कृतलेपं निहन्त्याथ श्यामिकां गण्डयोः स्थिताम् ॥ ३१ ॥
 मुखच्छायाहरं वङ्गभस्म स्यान्महिषीजलैः ।
 गोमयस्य रसं सर्पिर्मातुलिङ्गं मनःशिला ॥ ३२ ॥
 मुखवर्णकरं श्रेष्ठं तिलकानां च नाशनम् ।
 उभे हरिद्रे मञ्जिष्ठा घृतं गौराश्च सर्पपाः ॥ ३३ ॥
 पेण्या गैरिकसंयुक्ता अजाक्षीरेण पाचिताः ।
 एतेनैव भवेद्वक्त्रैमुदयादित्यसंनिभम् ॥ ३४ ॥
 गोमूत्रैः काथयेत्कुष्ठं बालकं सहरीतकम् ।
 पिष्ट्वा सर्वं वटीं कुर्यान्मुखदौर्गन्ध्यनाशिनीम् ॥ ३५ ॥
 शृङ्गभारनालेन काथं समधु सैन्धवम् ।
 गोमयैः कथयिता पथ्या निशि कृष्णा कणान्विता ॥ ३६ ॥
 वदनस्य दुरामोदं निहन्ति परिशीलिता ।
 लौजा जातीफलं पूगं तुल्यं भक्ष्यं पिवेदनु ॥ ३७ ॥
 शीततोयं पलायं च आस्पवैरस्यशान्तये ।
 निर्गुण्डीमुत्पलं कन्दं चर्वयेदुपजिह्वके ॥ ३८ ॥
 ताम्रपात्रे क्षणं पाच्यमभयानूर्णकं मधु ।
 करेण गुटिका कार्या दन्तैर्धाया क्रमीन्हरेत् ॥ ३९ ॥
 कासीसं हिङ्गुसौराष्ट्रीदेवदारु समं जलैः ।
 गुटिकां धारयेदन्तैः क्रमिशूलहरं परम् ॥ ४० ॥
 विशालायाः फलं चूर्ण्यं तप्तलोहोपरि क्षिपेत् ।
 तद्द्रुमाद्रष्टदन्तानां कीटपातो भवत्यलम् ॥ ४१ ॥
 जातीकोरण्टपत्रं चै चर्वयेत्प्रातरुत्थितः ।
 स्थिराः स्पृश्लिता दन्तास्तत्काष्ठैर्दन्तधावनात् ॥ ४२ ॥
 भूलबीजं मुखे धार्यं दन्तदार्व्यकरं परम् ।
 किञ्चिच्छवणसंपुक्तमारनालं विपाचयेत् ॥ ४३ ॥

१ घ. सष्ट रजत रं । २ च. 'वज्रममलादि' । ३ क. पालक । घ. पालिकं । झ. बालक ।
 ४ घ. कथिता । ५ घ. मिरा । ६ क. लवा । ७ घ. 'तोयपलायं तु आ' । ८ घ. 'बभ्रुव' ॥ ३८ ॥
 ९ घ. 'याः पल चूर्णं तं' । १० क. 'लोहे पं' । ११ क. वा । १२ क. मूलीकी । घ. चूर्णं ।

तेन गण्डूपमात्रेण मुखवैरस्यनाशनम् ।
 ताम्बूलचूर्णदग्धस्तु गण्डूपस्तिलतैलतः ॥ ४४ ॥
 काञ्जिकैर्लवणाक्तैर्वा गण्डूपः सुखदायकः ।
 अश्वगन्धाजमोदा च वचा कुष्ठं फटुत्रयम् ॥ ४५ ॥
 शंतपुष्पं ब्रह्मबीजं सैन्धवं च समं समम् ।
 एतदर्थं वचार्थं च चूर्णितं मधुसर्पिपा ॥ ४६ ॥
 भक्षयेत्कर्पमात्रं तु जीर्णान्ते क्षीरभोजनः ।
 सहस्रग्रन्थधारी स्पान्मूको वा वाक्पभवेत् ॥ ४७ ॥
 पारदं विमलं ताप्यं त्रिकटुं ताम्रसैन्धवम् ।
 तुल्यं गवां जलैः पिष्टं मुखोष्णं लेपयेन्मुहुः ॥ ४८ ॥
 न्यहेण कण्ठशालूकं गलग्रन्थि च नाशयेत् ।
 लेपयेद्भानुदुग्धेन सैन्धवं गलकीलनुत् ॥ ४९ ॥
 तथाऽभ्रतुत्थकुनटीराजावर्तशिलाजतु ।
 गुग्गुलुहैरवीर्यं च मुखरोगनिवर्हणम् ॥ ५० ॥
 महिषीमूत्रसंपिष्टं लोहकिट्टं क्षेपणं पचेत् ।
 तेन लेपो निहन्त्याशु गलरोगं मुहुःसहम् ॥ ५१ ॥
 जलेन लेपयेत्तुल्यं काञ्चनीचित्रकं विषम् ।
 सप्ताहं लेपयेत्तेन ह्येदृश्या गण्डमालिकाः ॥ ५२ ॥
 स्फुटन्ति नात्र संदेहः स्फोटलेपमिमं शृणु ।
 निजद्रावेण संपृष्टं मुण्डीमूलं प्रलेपनात् ॥ ५३ ॥
 गण्डमालाः क्षयं यान्ति तद्वचं च पिवेज्जलम् ।
 ब्रह्मदण्डीपमूलं तु पिष्टं तन्दुलवारिणा ॥
 स्फुटितां हन्ति लेपेन गण्डमालां न संशयः ॥ ५४ ॥
 गन्धकं सूतकं तुल्यमर्कक्षीरेण सैन्धवम् ।
 पिष्ट्वा च काञ्चनीमूलं लेपोऽयं गण्डमालिकाम् ॥ ५५ ॥
 अदृश्याः स्फोटयन्त्याशु मुण्डीद्रावेण पेपितम् ।
 तन्मूलं लेपयेत्तत्र त्रिसप्ताहं प्रशान्तये ॥
 पिष्ट्वा जेपालपत्राणि स्वरसेन ततो वैटीम् ॥ ५६ ॥

१ घ शतपुष्पा । २ घ जनम् । ३ क. 'कोऽपि मुहविर्मे' । ४ घ विमला । ५ घ. 'व्य तास
 त्रिकटु ती' । ६ घ. तुल्य । ७ क. 'परिन्ना तुहु' । ८ घ. ताप्याभ्र' । ९ घ. सम । १० घ. वेधेनुत्य ।
 ११ ज. 'हापच्या ग' । १२ ज. संपिष्टमुण्डीमूलम् । घ. संपृष्टमुण्डीमूलम् । १३ घ. 'य कण्ठमा' । १४ घ.
 त्रिसप्ताहं । १५ ज. यटी ।

छापाथुष्कां तपालेपाद्गण्डमालां विनाशयेत् ।
 हेमतारपुतं सूतं तालकं क्षीरमर्दितम् ॥ ५७ ॥
 क्षौद्रे तिलानां तैलेन प्रस्विन्नं दन्तदार्व्यं कृतम् ।
 दन्तदार्व्यप्रसिद्धचर्षं गुटिकां देहि सर्वदा ॥ ५८ ॥
 रसस्य धातुवद्धस्य चालनं घर्षणं तथा ।
 रूप्यादिचूर्णमादाय पिष्टं साधय यत्नतः ॥ ५९ ॥
 निम्बुमध्ये विनिक्षिप्य दिनानां पञ्च धारय ।
 तालचूर्णं सेमादाय भानुदुग्धेन भावयेत् ॥ ६० ॥
 तन्मध्ये गुलिकां क्षिप्वा पचस्व तिलतैलके ।
 दोलायन्ने निवर्धयेनां यत्नेन दिवसत्रयम् ॥ ६१ ॥
 मलापकर्षणं कृत्वा मधुभाण्डे निधापयेत् ।
 मुखे धारय दन्तानां दार्व्याय गुटिकामिमाम् ॥ ६२ ॥
अथ शिरोरोगाः— शिरस्तोदाश्चतुर्थोक्ता दोषैः सर्वास्त्रजन्तुभिः ।
 कम्पश्चाधोवभेदश्च सूर्यावर्तोऽपि शङ्ककः ॥ ६३ ॥
 गिरिकर्णोफलं मूलं सैदलं नस्यमाचरेत् ।
 मूलं वा बन्धयेत्कर्णे निहन्त्यर्धशिरोव्यथाम् ॥ ६४ ॥
 गुडं करञ्जधीजं च नस्यमुष्णजलैर्हितम् ।
 मरिचं भृङ्गजैर्द्रावैर्लेपोऽप्यं हन्ति तां रुजम् ॥ ६५ ॥
 मृतसूताभ्रकं तीक्ष्णं कान्तं ताम्रं मृतं समम् ।
 स्नुहीक्षीरोदिनं मद्यं पिष्टं तन्मापमात्रकम् ॥ ६६ ॥
 सप्ताहात्सूर्यवर्तादींश्शिरोरोगान्विनाशयेत् ।
 कुट्टुमं मधुपथी च सिताघृतगुणोत्तरम् ॥ ६७ ॥
 समाहेन कृते नस्ये दाहं हन्ति शिरोरुजाम् ।
 शिशुपत्ररसैर्भर्षं मरिचं चार्धशूलनुत् ॥ ६८ ॥
 कुट्टुमं घृतसंपुक्तं नस्पाद्धन्ति शिरोरुजम् ।
 पारदं मर्दयेन्निष्कं कृष्णघत्तूरजैर्द्रवैः ॥ ६९ ॥
 नागवल्लीदलैर्वाऽथ वस्त्रस्रण्डं प्रलेपयेत् ।
 तद्वस्त्रं मस्तके वेष्ट्य धार्यं यामत्रयं तुवैः ॥ ७० ॥

१ ज. शुभ्रातः । २ स. युत. मृत्तित्वाकंक्षीरमर्दितः । ३ क. क्षीरोशिखं ग. क्षीर पि ।
 ४ घ. पिष्ट साध्य प्रयः । ५ ज. समामाय । ६ घ. मज्ज । ७ घ पीत । ८ क 'च' मृषं । घ 'च'
 मूर्धे श् । ९ क. वस्त्रा । घ. वेष्ट्य ।

युक्ताः पतन्ति निःशेषाः सलिक्षा नात्र संशयः ॥ ७१ ॥

कण्टकारीफलरसैस्तैलं तुल्यं विपाचयेत् । १

जंयापुष्पद्रवैर्वाऽथ तल्लेपो दाहणमणुत् ॥ ७२ ॥

द्विनिशानवनीतेन लेपाद्वा स्वण्डकेशनुत् ॥ ७३ ॥

जातिपुष्पं फलं मूलं कृष्णगोमूत्रपेषितम् । २

लेपोऽयं सप्तवारेण दृढकेशकरः परम् ॥ ७४ ॥

शृङ्गाटत्रिफलाशृङ्गीनीलोत्पलमंपोरजः । ३

सूक्ष्मचूर्णं समं कृत्वा पचेत्तैले चतुर्गुणे ॥ ७५ ॥

तल्लेपेन दृढाः केशाः कुटिलाः सरला अपि । ४

किटिभक्षतकेशान्तस्थाने स्वर्णेन घर्षयेत् ॥ ७६ ॥

यावत्सुतप्रतां याति ततो लेपमिमं शृणु । ५

भल्लातकं च बृहती गुञ्जामूलं फलं तथा ॥ ६

मधुना सह लेपेन चाम्पारोगचयमणुत् ॥ ७७ ॥

गुञ्जामूलं फलं चूर्णं कण्टकार्याः फल्द्रवैः । ७

तेन लेपेन हन्त्याश्च चाप्यरोगं सुदुःसहम् ॥ ७८ ॥

धन्त्रजीर्णरसस्तीक्ष्णं स्नुहीक्षीरं सुरापसम् । ८

शुल्बं च सूर्यावर्तादीन्निशोरोगान्निवर्तयेत् ॥ ९

कटुतैलकृतं नस्पं पलितारूपिकापहम् ॥ ७९ ॥

स्नुहार्कक्षीरशृङ्गाम्बुगोमूत्रहलिनीविषैः । १०

गुञ्जाविशालामरिचैः कटुतैलं विपाचितम् ॥ ८० ॥

खलति शमयत्यम्लपिष्टमष्टगुणं विपात् ॥ ८० ॥

अथ व्रणाधिकारः—दोषैर्द्वन्द्वैः समस्तैश्च सास्त्रैस्त्वैरसृजाऽपि च । ११

व्रणभेदा इति प्रोक्ता वैद्यशास्त्रविशारदैः ॥ ८१ ॥

शुल्बचूर्णं रसे जीर्णं मदयन्तीपुनर्नवे । १२

मेपशृङ्गीरसश्चैतद्गणशोधनरोपणम् ॥ ८२ ॥

पटोलनिम्बपत्रं च मधुयष्टीनिशातिळा । १३

त्रिवृदन्तीरसैः पिष्ट्वा पूरयेद्गणरोपणम् ॥ ८३ ॥

अथ जात्याद्यं घृतम्—निम्बपत्रं तिलं पिष्ट्वा पूरयेन्मधुसर्पिषा । १४

जातीपत्रं पटोलं च निम्बोशीरकरञ्जकम् ॥ ८४ ॥

१ क जपापु। २ क जातीपुष्पक। घ जातीपुष्प दल मू। ३ क सप्तवारेण । ४ क मयो
र। ५ क सामक्षिभेदान्त घान्यत्। ६ ग. स्थान स्व। ७ क. तैलविष न। घ. तैलं विष
न। ८ क दृढत।

मञ्जिष्ठा मधुपट्टी च तुत्यपत्रकसारिवाः ।
प्रत्येकं चूर्णयेत्कर्षं गव्याज्यं द्वादशं पलम् ॥ ८५ ॥
घृताच्चतुर्गुणं तोयं पाच्यमाज्यावशेषितम् ।

तेनाभ्यङ्गो मर्मजातान्त्रणान्नाडीव्रणानपि ॥
स्रवन्ति सूक्ष्मरन्धाणि पूरयेन्नात्र संशयः ॥ ८६ ॥ इति जात्याद्यं घृतम् ।
अपामार्गस्य पत्रोत्थरसेनाऽऽपूरयेद्द्वयम् ।
किंवा तद्धीजेचूर्णेन व्रणं दुष्टं प्ररोहयेत् ॥ ८७ ॥
पुरातनगुडैस्तुल्यं द्रवणं सूक्ष्मचूर्णितम् ।
तद्द्वर्त्या पूरयेद्द्रव्यं व्रणं शीघ्रतरं महत् ॥ ८८ ॥
पारदस्य त्रयो भागाः कमलस्यैकविंशतिः ।
जम्बीराम्लेन तत्पिष्टं माणिमन्थस्य सप्तातः ॥ ८९ ॥
नवभिर्गन्धकस्यांशैर्भृङ्गसारेण मर्दयेत् ।
सप्ताहमातपे तीव्रे धारितं शस्त्रवल्लिखेत् ॥ ९० ॥

अथ भङ्गः—भङ्गो द्विधा निजागन्तुवाह्याभ्यन्तरभेदतः ।
भङ्गेष्वैरण्डतैलेन प्रयुञ्ज्यात्पर्पटीरसम् ॥ ९१ ॥
वज्रं पिष्ट्वा बालकस्य प्रणुच्यै मेपीदुग्धं कान्तपापाणतुल्यैः ।
तुल्यं लेपादस्थिभङ्गं निर्हान्त वाह्याभ्यन्तःसंस्थितं तत्क्षणेन ॥ ९२ ॥
गुदस्य पार्श्वे पिटिकातिंकारी शोफादियुक्तः स भगन्दरः स्यात् ॥ ९३ ॥
वृषणासनयोर्मध्ये प्रदेशो भग उच्यते ।
तमेव दारपत्यस्माद्भगन्दर इति स्मृतः ॥ ९४ ॥
आदौ सर्वप्रयत्नेन पाकं रक्षेद्भगन्दरे ।
स्नायं रक्तं व्रणे जाते जलका वा प्रयोजयेत् ॥
लाङ्गलीकृष्णघत्तूरविषमुष्टिं प्रलेपयेत् ॥ ९५ ॥
रसगन्धकसिन्धूत्यतुत्यनागाः सजीरकाः ।
तिक्तकोशातकीसारः पिष्ट्वा भ्रन्ति भगन्दरम् ॥
गुल्मोक्तचक्रिकावद्धो भगन्दरहरः परम् ॥ ९६ ॥
शुद्धसूतं द्विधा गन्धं कुमारीरसमर्दितम् ।
न्यहान्ते गोलकं कृत्वा हृण्डिकान्ते निरोधयेत् ॥ ९७ ॥

शुद्धेन ताम्रपात्रेण तपोस्तुल्येन पक्वतः ।
 तद्गाण्डं भस्मना पूर्णं चुङ्क्यां तीव्राग्निना पचेत् ॥ ९८ ॥
 द्विषामान्ते तदुद्धृत्य चूर्णयेत्स्वाङ्गशीतलम् ।
 जम्बीरस्य द्रवैः पिष्ट्वा रुद्ध्वा सप्तपुटैः पचेत् ॥ ९९ ॥
 गुञ्जैकं मधुराहारं दिवा स्वापं च मैथुनम् ।
 वर्जयेच्छीतलाहारं रसेऽस्मिन् रविताण्डवे ॥ १०० ॥
 ताम्रचूर्णं सप्तभागं भागमेकं तु पारदम् ।
 सैन्धवं सप्तभागं च गन्धकं नवभागिकम् ॥ १०१ ॥
 भृङ्गीद्रवैः सजम्बीरैः सप्ताहं घर्ममदितम् ।
 तेन लिप्तं स्फुटत्याशु यदि पक्वं भगन्दरम् ॥ १०२ ॥
 न शल्लैश्छेदयेत्प्राज्ञः स्फोटयेल्लेपनादिभिः ।
 हरिद्रानिम्बसिधूत्थं पिष्ट्वा लिप्त्वा स्फुटत्पलम् ॥ १०३ ॥
 नरास्थितैललेपेन स्फुटितं शृण्वति व्रणम् ।
 ताम्रभस्म दिनं *घर्ममदयन्तीपुनर्नवान् ॥ १०४ ॥
 मेघशृङ्गीद्रवैस्तेन व्रणशोधनरोपणम् ।
 त्रिफलाकाथसंयुक्तमार्जारास्थिमलेपनात् ॥ १०५ ॥
 क्षालयेत्त्रिफलाकाथैर्हन्त्याहुष्टभगन्दरम् ।
 भूतलोत्थं पिवेच्चूर्णं खररक्तेन संयुतम् ॥ १०६ ॥
 श्वानास्थिमलेपनात्कायाच्छीघ्रं हन्याद्भगन्दरम् ।
 मेदोमांसास्रगाः कुर्युर्वृत्तं ग्रन्थितमुन्नतम् ॥ १०७ ॥
 दोषाः शोफादिकं तत्र ग्रंथनाद्ग्रन्थिमाहतम् ।
 अंरिमेदपलाशानां ग्रन्थिभस्म विमर्दयेत् ॥ १०८ ॥
 भस्मना तेन दत्तः सन्मेदोग्रन्थिविनाशनः ।
 गुडचीसूरणं निष्कत्रयमुष्णाम्बुमदितम् ॥ १०९ ॥
 मेदोवृद्धिरसात्तेन हन्ति रोगं च पूर्वजम् ।
 गण्डमालां जपत्याशु गुल्मोक्तोदयभास्करः ॥ ११० ॥
 पुत्रजीवस्य मज्जां तु अलैः पिष्ट्वा मलेपनात् ।
 कालस्फोटं विपरस्फोटं सद्यो हन्यात्सवेदनम् ॥ १११ ॥

* मर्द्य मरयन्तीपुनर्नवे । साधीयान् ।

मञ्जिष्ठा मधुपट्टी च तुत्थपत्रकसारिवाः ।
प्रत्येकं चूर्णयेत्कर्पं गेव्पाज्यं द्वादशं पलम् ॥ ८५ ॥
घृताच्चतुर्गुणं तोयं पाच्यमाज्यावशेषितम् ।

तेनाभ्यङ्गो मर्मजातान्त्रणान्नाहीत्रणानपि ॥

सर्वान्ति सूक्ष्मरन्धाणि पूरयेन्नात्र संशयः ॥ ८६ ॥ इति जात्याद्यं घृतम् ।

अपामार्गस्य पत्रोत्थरसेनाऽऽपूरयेद्भ्रणम् ।

किंवा तद्द्वीजचूर्णेन व्रणं दुष्टं प्ररोहयेत् ॥ ८७ ॥

पुरातनगुडैस्तुल्यं दृढ्णं सूक्ष्मचूर्णितम् ।

तद्द्वर्त्या पूरयेद्दूढं व्रणं शीघ्रतरं महत् ॥ ८८ ॥

पारदस्य त्रयो भागाः कमलस्यैकविंशतिः ।

जम्बीराम्लेन तत्पिष्टं माणिमन्थस्य सप्तातः ॥ ८९ ॥

नवभिर्गन्धकस्यांशैर्भृङ्गसारेण मर्दयेत् ।

सप्ताहमातपे तीव्रे धारितं शस्त्रवल्लिखेत् ॥ ९० ॥

अथ भङ्गः—भङ्गो द्विधा निजागन्तुवाह्याभ्यन्तरभेदतः ।

भङ्गेष्वैरण्डतैलेन प्रयुञ्जपात्पर्पटीरसम् ॥ ९१ ॥

वर्ज्यां पिष्ट्वा वालकस्य प्रणुच्यै मेपीदुग्धं कान्तपापाणतुल्यैः ।

तुल्यं लेपादस्थिभङ्गं निर्हन्ति वाह्याभ्यन्तःसंस्थितं तत्क्षणेन ॥ ९२ ॥

गुदस्य पार्श्वे पिष्टिकातिंकारी शोफादियुक्तः स भगन्दरः स्यात् ॥ ९३ ॥

वृषणासनयोर्मध्ये प्रदेशो भग उच्यते ।

तमेव दारपत्यस्माद्भगन्दर इति स्मृतः ॥ ९४ ॥

आदौ सर्वमयत्नेन पाकं रत्नेद्भगन्दरे ।

स्नाव्यं रक्तं व्रणे जाते जलुका वा प्रयोजयेत् ॥

लाङ्गलीकृष्णघत्तृरविपमाष्टिं प्रलेपयेत् ॥ ९५ ॥

रसगन्धकसिन्धुतुत्थनागाः सजीरकाः ।

तिक्तकोशातकीसारः पिष्टा मन्ति भगन्दरम् ॥

गुल्मोक्तचक्रिकावद्धो भगन्दरहरः परम् ॥ ९६ ॥

धृद्धसूतं द्विधा गन्धं कुमारीरसमर्दितम् ।

न्यहान्ते गोलकं कृत्वा हृष्टिकान्ते निरोधयेत् ॥ ९७ ॥

शृङ्गेन ताम्रपात्रेण तपोस्तुल्येन घृततः ।
 तद्गाण्डं भस्मना पूर्यं जुहुयां तीव्राग्निना पचेत् ॥ ९८ ॥
 द्वियामान्ते तदुद्धृत्य चूर्णयेत्स्वाङ्गशीतलम् ।
 जम्बीरस्य द्रवैः पिष्ट्वा रुद्ध्वा सप्तपुटैः पचेत् ॥ ९९ ॥
 गुञ्जैकं मधुराहारं दिवा स्वापं च मैथुनम् ।
 वर्जयेच्छीतलाहार रसेऽस्मिन् रविताण्डवे ॥ १०० ॥
 ताम्रचूर्णं सप्तभागं भागमेकं तु पारदम् ।
 सैन्धवं सप्तभागं च गन्धकं नवभागिकम् ॥ १०१ ॥
 शृङ्गीद्रवैः सजम्बीरैः सप्ताहं घर्ममर्दितम् ।
 तेन लिप्तं स्फुटत्पाशु घटि पकं भगन्दरम् ॥ १०२ ॥
 न शक्येच्छेदयेत्मान्नः स्फोटपेलेपनादिभिः ।
 हरिद्रानिम्बसिधृत्थं पिष्ट्वा लिप्त्वा स्फुटत्यलम् ॥ १०३ ॥
 नरास्थितैलेपेन स्फुटितं शृण्वति व्रणम् ।
 ताम्रभस्म दिनं *घर्ममदयन्तीपुनर्नवान् ॥ १०४ ॥
 मेघशृङ्गीद्रवैस्तेन व्रणशोधनरोपणम् ।
 त्रिफलाकाथसंयुक्तमार्जारोस्थिमलेपनात् ॥ १०५ ॥
 क्षालयेत्त्रिफलाकाथैर्हन्त्याहुष्टभगन्दरम् ।
 भूतलोत्थं पिवेच्चूर्णं स्वररक्तेन संपुतम् ॥ १०६ ॥
 श्वानास्थिलेपनात्काथाच्छीघ्रं हन्याद्भगन्दरम् ।
 मेदोमांसास्रगाः कुर्युर्वृत्तं ग्रन्थितमुन्नतम् ॥ १०७ ॥
 दोषाः शोफादिकं तत्र ग्रथनाद्ग्रन्थिमाहतम् ।
 अरिमेदपलाशानां ग्रन्थिभस्म विमर्दयेत् ॥ १०८ ॥
 भस्मना तेन दत्तः सन्नेदोर्ग्रन्थिविनाशनः ।
 गुह्रचीसूरणं निष्कत्रयमुष्णाम्बुमर्दितम् ॥ १०९ ॥
 मेदोवृद्धिरसात्तेन हन्ति रोगं च पूर्वजम् ।
 गण्डमालां जघत्याशु गुल्मोक्तोदयभास्करः ॥ ११० ॥
 पुत्रजीवस्य मज्जां तु अलेः पिष्ट्वा प्रलेपनात् ।
 कालस्फोटं विपस्फोटं सद्यो हन्यात्सवेदनम् ॥ १११ ॥

* मर्धं मदयन्तीपुनर्नवे । सार्धायान् ।

ग्रन्थ्यादिनिखिलान् रोगान्सर्वरोगाश्रयान् हरेत् ॥ ११२ ॥
 सन्धिग्रन्थिस्तापयुक्तो यदि स्यात्क्षीरं रात्रोदनं संनिदध्यात् ।
 पादाद्गुष्ठस्याग्रदेशेषु रक्तस्त्रावं कुर्यात्तेन शीघ्रं सुखी स्यात् ॥ ११३ ॥
 कक्षग्रन्थिं गलग्रन्थिं कटिग्रन्थिं च नाशयेत् ।
 अन्यं च स्फोटकं तीव्रं पुत्रजीवो विनाशयेत् ॥ ११४ ॥
 गुञ्जापत्रं शिलां याष्टिं गवां क्षीरेण पाययेत् ।
 तलस्फोटं निहन्त्याश्च मज्जा वा पुत्रजीवजा ॥ ११५ ॥
 विष्णुक्रान्ता च पेटारी काञ्जिकेन तु पेपिता ।
 कालस्फोटं हरेच्छेपाद्गुष्ठग्रन्थिषु का कथा ॥ ११६ ॥
 पुनर्नवार्काभयशिशुमुष्टिकरञ्जसिन्धूत्थमहौषधं च ।
 गोमूत्रपिष्टं च सुखोष्णलेपाद्ग्रन्थ्यर्बुदं हन्त्यपर्चो च सद्यः ॥ ११७ ॥
 'भेदोऽप्रदोषं मासोत्थग्रन्थिरूपं ततो महत् ।
 अर्बुदं दुष्टरुधिरं सवेत्तच्छोणितार्बुदम् ॥ ११८ ॥
 तन्दुलीपकवर्षाभिनागकन्यावरारसे ।
 गोमूत्रे च रसः पिष्टः पुष्टपक्वोऽर्बुदादिजित् ॥ ११९ ॥
 लिप्तं यवक्षारविडङ्गबीजं गन्धोपलस्यानशनैः कृतैर्यत् ।
 रक्तेन मिश्रैः सरसस्य — तदर्बुदं शाम्यति नान्यथैतत् ॥ १२० ॥
 भेदोत्थामलकक्षर्वक्षणतले मन्यादृशोः कुर्वते
 वार्ताकीफलकोपमान्सकठिनान्गण्डान्सकण्डन्मन्त्राः ।
 पच्यन्तेऽल्परुजः स्रवन्ति नितरां रुहन्ति नश्यन्त्यलं
 दूर्बेव क्षयवृद्धिभागिनि तृणां सा गण्डमालापची ॥ १२१ ॥
 सुरवारुण्या मूलं गोमूत्रपुतं महेन्द्रकन्या च ।
 अपकरोति गण्डमालां पित्तं श्लक्ष्णेन परिघृष्टम् ॥ १२२ ॥
 अर्धक्षीरजयापुष्पतैललाक्षारसैः समैः ।
 गण्डमाला शमं याति मल्लिहा सर्षाभिर्दिनैः ॥ १२३ ॥
 पुष्ये श्हीतं गिरिकाणिकाया मूलं सिताया गन्धके निवद्धम् ।
 गव्येन लीढं यदि वा घृतेन निहन्ति घोरामपर्चो तदेव ॥ १२४ ॥
 छुष्टुन्दरीसाधिततैल्लिहा त्रिभिर्दिनैर्नश्यति गण्डमाला ॥ १२५ ॥

मूलिका सहदेव्युत्था रवौ ग्राह्याऽथ धारिता ।

गण्डमालाहरा कर्णे महादेवेन भाषिता ॥ १२६ ॥

गुञ्जाटङ्कणशिशुमूलरजनीशम्पाकभल्लोतकैः

स्तुह्वकांभ्रिकरञ्जसैन्धववचाकुष्ठाभयालाङ्गुली ।

वर्षाभूशरभूशिरीषैलवणव्योषाश्वमाराविषं

गोमूत्रैः शमयेद्विलिप्तमपचीग्रन्थ्यर्तुदक्षीपदम् ॥ १२७ ॥ ३१५५ ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहग्रन्थस्य सूत्रोर्वांगभटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चये

कर्णरोगनासारोगमुखरोगगलरोगमुखपाकमुखच्छायाजिह्वादन्तकण्ठ-

रोगगण्डमालाशिरोरोगपूकादारुणकेशरोगत्रणरोगभङ्गरोगभ-

गन्दरापचीग्रन्थ्यर्तुदकालस्फोटादिविकित्सितं नाम

चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

[अथ क्षुद्ररोगादिविकित्सनम् ।]

व्यङ्गः कच्छपनीलिककुकुनसविद्धोत्कोऽकोठालसैः

कक्षारुद्धगुदमसुप्तिवृताविस्फोटवल्मीकरुक् ।

विस्फः स्यात्कदराजगल्लिजतुमण्यन्धालजीराजिका-

क्षुद्रालाञ्छनशर्करेति च यवप्रख्यामिरोहिण्यपि ॥१॥

जालाश्मगर्दभविदारिमसूरिकाभिः

सत्पन्नकण्ठकरुजा सह गर्दभी च ।

स्याच्छर्करार्तुदमपाननदूपिकैश्च

गण्डाह्वया पनसिका त्विरिवेल्लिकेति ॥ २ ॥

सर्पिषा निम्बचूर्णेन प्रयुक्ता पर्यटी हरेत् ।

मसूरिकाक्षुद्ररोगानन्यानपि च दुस्तरान् ॥ ३ ॥

तत्कालशस्त्रप्रहतः शशो यस्तस्यासृजा नश्यति लिप्यमानम् ।

व्यङ्गं मुखे जातिफलस्य बाह्यत्वच्चाऽथवा संततमेव लिप्तम् ॥४॥

इद्भुदीफलसमुद्रवमज्जा पेयिताऽतिशिशिरेण जलेन ।

एकविंशतिदिनप्रविलिप्ता व्यङ्गमाननभवं परिमार्ष्टि ॥ ५ ॥

उद्धृत्य कुनसं क्षीरं स्तुक्पर्णी टङ्कणं समम् ।

सम्यङ्निर्रुद्धदाहं च मूले कृत्वा नेस्वी भवेत् ॥ ६ ॥

१ क. 'जातता । २ क. 'शलीः । ३ क. 'शठम् । ४ क. 'पत्रण व्यो । ५ क. 'पदान् ।

६ घ. 'स्तुक्पर्णी । ७ ग. 'इतिग्रन्थदा । ८ ग. 'रत्न दा' ९ ग. मुवा ।

व्रणपूतिपूयजुष्टं नखविवरं मङ्गुक्षु रोपपत्यभया ।
 नानाविधैः किमेतैरास्फोतारविकुरण्टकंक्षीरैः ॥ ७ ॥
 सकुष्ठं जीरकं तोयैः पिष्ट्वा लेपेन नाशयेत् ।
 पुत्रजीवस्य वा मज्जां तोयैः पिष्ट्वा प्रलेपयेत् ॥ ८ ॥
 शिगुमूलं निशातोयैः कक्षाग्रन्थिहरं लिपेत् ।
 विषं पुनर्नवामूलं जललेपेन तं जयेत् ॥ ९ ॥
 सर्वेषां स्तनरोगाणां रक्तमोक्षः प्रशस्यते ।
 पूयपक्कः स्तनो यः स्याल्लेपस्तस्यावपाटने ॥ १० ॥
 एकवीरस्य मूलं तु अजामूत्रेण लेपयेत् ।
 तत्क्षणात्स्फुटते पैकं शकैर्वा स्फोटयेद्भिपक् ॥ ११ ॥
 यष्टीनिम्बहरिद्रा च निर्गुण्डीधातकीसमम् ।
 चूर्णं स्तनत्रणे देयं रोपणं कुरुते हितम् ॥ १२ ॥
 मध्वाज्येर्देवदारुं च पिष्ट्वा वातं प्रलेपयेत् ।
 पूयपक्के स्तने क्षिप्त्वा रोपणं कुरुते क्षणात् ॥ १३ ॥
 लिङ्गन्यायौ लोहितं स्रावयित्वा पश्चाद्भ्रूलं भक्षयेत्तस्य तुत्स्ये ॥ १४ ॥
 उदुम्बरवटाश्वत्थसाप्रजम्बूत्वचः रैतम् ।
 जलैः क्वाथं च तेनैव क्षालयेद्विङ्गपाकनुत् ॥ १५ ॥
 कुमारीरससंपिष्टं जीरकं लेपयेद्भिपक् ।
 तेन दाहश्च पारुश्च शममाप्नोति निश्चितम् ॥ १६ ॥
 महाशङ्खं जलेर्घृष्ट्वा तेन लिङ्गं प्रलेपयेत् ।
 घोण्टापृगं च वा तोयैः सारं वा सदिरोत्थितम् ।
 जलैः पिष्टं प्रलेपोऽयं लिङ्गंरोगहरं पृथक् ॥ १७ ॥
 सुगन्धकघृतैर्लेपः पक्कल्लिङ्गे सुरसावहः ।
 निम्बसादिरमद्विष्टाचूर्णं चापतनं जयेत् ॥ १८ ॥
 येंवचिञ्चारसैर्घृष्टं सैन्धवं रोपयेद्दणम् ।
 ग्रन्थिः फट्यां चै जघने शममाप्नोति नान्यथा ॥ १९ ॥
 शिशुमूलं त्वचस्तोयैः पिष्ट्वा लेपेन तं जयेत् ।
 कुष्ठजीरकयोर्लेपस्तोयैर्ग्रन्थिमशान्तये ॥ २० ॥

१ घ. कसौरी। २ ग. "सूनि"। ३ घ. पञ्चदशैः। ४ घ. व्रणं क्षिप्तं रं। ५ घ. क्षिमा। ६ घ.
 काश्मलं। ७ ग. नूतम्। ८ घ. जले घृष्ट्वा। ९ घ. "शहरं"। १० घ. "विष्टु"। ११ घ. वीरस्य
 सैर्घृष्टं। १२ घ. वा। १३ घ. "सूतम्"।

अश्वत्थस्य त्वचो भस्म चूर्णेन सह मिश्रितम् ।
 नवनीतं द्वयोस्तुल्यं मर्चं तेन विलेपनात् ॥ २१ ॥
 आसेने गुदपार्श्वे च कट्यां च पिष्टिकां जपेत् ॥ २२ ॥
 गोमूत्रे क्षालयेत्तां च लेपो बाकुचिवीजकैः ।
 कृत्वा कण्डूं निहन्त्यायुं चित्रकं वा गवां जलैः ॥
 नरमूत्रेण सर्पाक्षीं पिष्ट्वा लेपेन तां जपेत् ॥ २३ ॥
 लवङ्गजानां लवकं कर्पूरं चणसंमितम् ।
 दरदं तोलमानं च सर्वं खल्वे विचूर्णयेत् ॥ २४ ॥
 ब्रह्मवृक्षं कोकिलाक्षैः सर्वं यत्नेन मर्दयेत् ।
 यावत्कज्जलसंकाशं श्यामतां च तथैव च ॥ २५ ॥
 चतुर्दशसमा कार्पां पूडिका बन्धयेद्विपक्व ।
 रविवारे समादेया ह्यङ्गारे छगणोद्भवे ॥ २६ ॥
 तां निक्षिप्याथ संगोप्य नासिकां विवृतां नयेत् ।
 मुखमाच्छाद्य श्वासेन यातायातेन ग्राहयेत् ॥ २७ ॥
 वीटिकापूर्णवदनो द्विवारं कारयेत्सदा ।
 एवं सप्तदिनं कृत्वा पश्चात्स्नानादिकं चरेत् ॥ २८ ॥
 पथ्यं निर्लेवणं देयं जलं शीतं निषेवयेत् ।
 अनेन योगराजेन लिङ्गव्याधिः प्रशाम्भति ॥ २९ ॥ इति धूमः
 लेपयेत्काञ्चनीमूलं नरमूत्रेण पेपितम् ।
 केण्डुयामाः शर्म यान्ति सर्वाङ्गीणा न संशयः ॥ ३० ॥
 शाखोटस्य त्वचस्तोपैः पक्त्वा काथं समाहरेत् ।
 पित्रेद्रोमूत्रसंतुल्यं पामार्तः मृखमाणुपात् ॥ ३१ ॥
 पादकण्डुहरं कुर्यान्नवनीतेन भक्षणम् ।
 ह्यारिपत्रधूपेन स्वेदनं तदनन्तरम् ॥ ३२ ॥
 पाददाहहरकाथे तिलोद्भिगुणवाकुची ।
 चूर्णिता मधुसपिभ्यां द्विकर्पं तत्प्रशान्तये ॥ ३३ ॥
 पादकण्डुविनोदार्थं नवनीतेन मृक्षणम् ।
 पंथ्या घृतेन संचूर्ण्य मर्दनं करपादयोः ॥ ३४ ॥

१ घ. तेनावलेपयेत् । २ घ. 'सने गु' । ३ घ. 'सु भिन्न वाऽथ ग' । ४ ग नरक । ५ घ क
 कण्डुयामा शर्म याति सर्वाङ्गी नात्र संशयः । ६ ट. 'वीहानामर्त' । ७ घ. मृक्षणम् । ८ च. 'हरं का' ।
 ९ स. 'निलिङ्गु' । १० ग. भक्षणम् । घ मृक्षणे । ११ पथ्यं पृत्तस्य स्तोत्रेण मं ।

स्फुटितत्वनिवृत्त्यर्थं पवचिञ्चार्धपक्वया ।
 शिलादिना कृते भेदे पद्गुणं च द्रवं क्षिपेत् ॥ ३५ ॥
 गुडगुग्गुलुसिन्दूरमुशीरं गैरिकं मधु ।
 मदनं घृतसंपुक्तं पादस्फोटे प्रलेपयेत् ।
 सप्ताहात्स्फुटितौ पादौ स्यातां पङ्कजसंनिभौ ॥ ३६ ॥
 मदनं सिक्थकं तुल्यं सामुद्रं लवणं तथा ॥ ३७ ॥
 महिपीनवनीतेन सुतेमालेपनाद्भवेत् ।
 सप्ताहात्स्फुटितौ पादौ जायेते कमलोपमौ ॥ ३८ ॥
 रैसं गन्धं समं मधुं द्वाभ्यां तुल्यं च काञ्चनम् ।
 दिनैकं चित्रकद्रवैः पिष्ट्वा लेपं प्रलेपयेत् ॥ ३९ ॥
 कैण्डुगण्डं खुडं हन्ति गुल्फयोरन्तरुत्थितम् ।
 धात्रीफलरसक्षीरैः पांनं स्यात्स्वरभङ्गनुत् ॥ ४० ॥
 देवदारुकणाव्योपशताह्वापत्रकं शिला ।
 वचासैन्धवशिग्रुत्थमृलं पेप्यं समं समम् ॥ ४१ ॥
 कर्पकं मधुसर्पिभ्यां मासमात्रं सदा लिहेत् ।
 मासेकं कर्पकं च किंनरैः सह गीयते ॥ ४२ ॥
 सैन्धवेन्द्रपवं रात्रौ भरिचं चोष्णवारिणा ।
 पापयेत्कर्पमात्रं तु गलदाहप्रशान्तये ॥ ४३ ॥
 करञ्जवीजमज्जां तु द्विनिष्कां चोष्णवारिणा ।
 गलदाहहरं स्वादेत्पथ्या वा क्षौद्रसंयुता ॥ ४४ ॥
 बलाभागवलकुण्ठत्वचां चूर्णं च लेपयेत् ।
 महिपीनवनीतेन स्तनौ पीनौ स्थिरो भवेत् ॥ ४५ ॥
 श्यामानिशावन्त्रैराजीलवणं कापयेत्समम् ।
 तोपैरष्टगुणैरेव पादशोषं समाहरेत् ॥ ४६ ॥
 तिलतैलं काथपादं तैलार्धं मादिपं घृतम् ।
 स्नेहशोषं पचेत्तेन नैस्येन मासमात्रके ॥ ४७ ॥
 बौलादिशृङ्गनारीणां यौवनं कुरुतेऽद्वृतम् ॥ ४८ ॥

१ ज. 'स्ते ले' । २ घ. 'मग' । ३ घ. 'वाप' । ४ घ. 'प्रकाश' । ५ घ. 'पदी' । ६ घ. 'स्फुटित' । ७ घ. 'स्फुटित' । ८ घ. 'स्फुटित' । ९ घ. 'स्फुटित' । १० घ. 'स्फुटित' । ११ घ. 'स्फुटित' । १२ घ. 'स्फुटित' । १३ घ. 'स्फुटित' ।

कुंभेवत्वक्कषायेण तैत्कल्केन च साधितम् ।^१

तैलं तु वेनितानां च कुचकुम्भत्रणापहम् ॥ ४९ ॥

शुल्वचूर्णं रसे जीर्णं मलयन्ती पुनर्नवा ।

मेपशृङ्गीरसश्चैता ब्रणशोपणरोपणम् ॥ ५० ॥

कुम्भीपुष्पाणि चाऽऽदाय गिलयेद्रविवासरे ।

यावत्संख्यानि पुष्पाणि तावद्वर्षाणि स्नायुकम् ॥

न निर्पाति न संदेहः सिद्धयोग उदाहृतः ॥ ५१ ॥

येन भस्म भवन्त्याशु भक्षितान्यखिलान्यपि ।

वस्तूनि स क्षुधाक्षुपो व्याधिर्भस्मक उच्यते ॥ ५२ ॥

कैफोत्तरा रक्तचलाश्रिता मलाः पादेष्वधःकायमुपाश्रिताः शनैः ।

कुर्वन्ति शोफं घनमाहश्लीपदं तत्कर्णनासादिषु पादवद्भवेत् ॥ ५३ ॥

ताम्रचूर्णसमं सूतं शृद्धं मद्यं दिनत्रयम् ।

नागवल्लीमेघनादपाठापौनर्नवद्रवैः ॥ ५४ ॥

गोमूत्रे मर्दयेद्गाढं चक्रयन्ने दिनं पचेत् ।

मौसिकं भक्षयेत्सौद्रैः श्लीपदी च पिवेदनु ॥ ५५ ॥

स्वादिरं शल्लकीकाष्ठं क्षौद्रं चाशनकाष्ठकम् ।

गवां मूत्रैः समं पिष्ट्वा पिवेच्छ्लीपदनाशनम् ॥ ५६ ॥

गुदूचीकटुकाशुण्डीदेवदारुविडङ्गकम् ।

पिष्ट्वा गोमूत्रसंपुक्तो लेपः श्लीपदनाशनः ॥ ५७ ॥

ब्राह्मीपलाशयोः क्राये रीतिपत्रं विनिक्षिपेत् ।

दिनद्वयं ततस्तानि वपुस्तेनैव घर्षयेत् ॥ ५८ ॥

लघुभाण्डे समादाय चूर्णं कूपमाण्डवारिणा ।

महत्रिवारं कुर्वति पुटं करभवारिणा ॥ ५९ ॥

मर्दयित्वा पुटं दद्यादजामूत्रेण भावयेत् ।

ततोऽप्येकं पुटं दत्त्वा तिस्रस्त्रिकटुभावनाः ॥ ६० ॥

अमर्यजाविडङ्गंमिगोज्ज्वैरथ भावितः ।

प्रतिमेपः सुसंसिद्धो रसो बल्मीकमृदसैः ॥ ६१ ॥

बलत्रयमितो देपो बल्मीके तस्य मृत्स्नया ।

बल्मीकं सेविलिप्यैतत्क्रमिसंघमशान्तये ॥ ६२ ॥

१ पुरास्य कं. (साधीयान्) । २ ज. 'घटव' । ३ घ. तत्काजेन । ४ घ. श्लि । ५ घ. कन्तो-
सं । ६ ग. 'मरणं' । घ. 'मर्त्यं' सं । ७ घ. मापिकं । ८ घ. 'क' देहकेवैदि श्लि । ९ क. 'दि पुनर्नवा' ।
१० घ. 'हानि गो' । ११ ग. 'सां घटिका' ।

रसैरुत्तरवारुण्याः सभ्रमं हन्ति मारुतम् ।
 वासानीरानुपानेन जपेत्कफसमीरणम् ॥ ६३ ॥
 विडङ्गं नागरं क्षारं काललोहरजो मधु ।
 यवामलकचूर्णं च योगोऽतिस्थौल्यदोषजित् ॥ ६४ ॥
 वरासनाम्रपः पत्रैर्निशाकाथं मधुप्लुतम् ।
 द्विरदस्थूलदेहोऽपि पिबेन्मासात्क्रशो भवेत् ॥ ६५ ॥
 विपर्षीते रते प्राप्ते लिङ्गे दाहः प्रजायते ।
 फार्श्यं च सर्वगात्रेषु तत्प्रतीकार उच्यते ॥ ६६ ॥
 प्रत्येग्रस्तन्निवध्वैव लिङ्गे चोपणमौचरेत् ।
 क्षणे त्वेतस्य संजाते क्षान्द्येच्छीतन्नाम्बुना ॥ ६७ ॥
 फोल्निर्घासमादाय पापयेत्तं सशर्करम् ।
 शाल्मलीदूर्वेपोर्मन्त्रीरसपायसमाशयेत् ॥ ६८ ॥
 पुरुषव्याधिनुच्यर्थं रक्तन्त्रावो हि पृष्ठके ।
 भक्षणं बोल्लवद्धस्य मत्सपाक्षीम्ललेपनम् ॥ ६९ ॥
 जानुरुग्रन्धिनुच्यर्थं यवचिश्नाः प्रलेपयेत् ।
 सामुद्रकाक्षिकाभ्यां हि लेपं विधेहि सत्वरम् ॥ ७० ॥
 सर्वरक्तप्रकारेषु बोल्लवद्धस्य सेवनम् ।
 मेपीक्षीरं द्रवं चूर्णं कटुतुंग्वे विनिसिपेत् ॥ ७१ ॥
 प्रलेपनेन सातत्यादस्थिभङ्गः प्रशाम्यति ।
 स्नायुकरयापनुच्यर्थं मग्नशार्निप्रवेशनम् ॥ ७२ ॥
 देवेनातिरते त्राणिं त्रिपमोत्कटकामनान् ।
 जायन्ते व्यापदो योनौ दुष्टबीजातंत्रौत्मतः ॥ ७३ ॥
 पिष्टीतारार्कपोरेया तैले गन्धस्य पाचिता ।
 सेविता मधुमपिम्प्यां गुह्यगोत्रान्निपच्छति ॥ ७४ ॥
 निम्बुद्रावैः सृसंपिष्टं निम्बैरण्डस्य बीजरुम् ।
 योनिगन्धरं क्षिप्त्वा गोत्रकं योनिमध्यगम् ॥ ७५ ॥
 सोमराजीदेवदारुनिम्बदारुनिशामेनम् ।
 तक्रपिष्टं मन्त्रेषोऽपि योन्यामपेहरो भवेन् ॥ ७६ ॥

१ य. 'साम्रपः' । २ य. 'वरासना' । ३ य. 'विषमः' । ४ य. 'शाल्मलीदूर्वेपोर्मन्त्रीरसपायसमाशयेत्' । ५ य. 'साम्रपः' ।
 ६ य. 'लिङ्गो' । ७ य. 'मन्त्रेषो' । ८ य. 'दाहः' । ९ य. 'क्षीरं' । १० य. 'साम्रपः' । ११ य. 'देवेनातिरते' ।
 १२ य. 'वन्धु' । १३ य. 'वन्धु' । १४ य. 'विषमः' । १५ य. 'साम्रपः' । १६ य. 'साम्रपः' ।

लथुनं गृहधूमं तु विशाला सविहङ्गकम् ।
 कण्टकारीफलं तोयैः पिष्ट्वा योनौ प्रलेपयेत् ॥ ७७ ॥
 क्रमिशूलहरं रुपातं समाहान्नात्र संशयः ।
 मञ्जिष्ठा तगरं कुष्ठं त्रिफला शर्करा वचा ॥ ७८ ॥
 भेदा यष्टी हरिद्रे द्वे दीप्यकं कटुरोहिणी ।
 पयस्या हिङ्गु काकोली वाजिगन्धा शतावरी ॥ ७९ ॥
 प्रत्येकं चूर्णयेत्कर्पं द्वात्रिंशत्फलकं घृतम् ।
 घृताच्चतुर्गुणं क्षीरं घृतशेषं विपाचयेत् ॥ ८० ॥
 योनिशूले श्वक्रदोषे गर्भिणीनां च पाययेत् ।
 त्रियोनिरसगुञ्जैकं त्रिनिष्कमभयागुडम् ॥ ८१ ॥
 पुष्परोधहरं स्वादेत्पलैकं तिलजीवनम् ।
 ततः शीतोदकं क्षिप्वा पुष्पं स्रवति तत्क्षणात् ॥ ८२ ॥
 लाङ्गलीकन्दचूर्णं वा मूलं वाऽप्यापमार्गजम् ।
 इन्द्रवारुणिमूलं वा योनिस्थं पुष्परोधनुत् ॥ ८३ ॥
 तिलमूलकपायं तु ब्रह्मदण्डीयमूलकम् ।
 यष्टीत्रिकटुकं चूर्णं काथयुक्तं च पाययेत् ॥ ८४ ॥
 पुष्परोधे रक्तगुल्मे स्त्रीणां सद्यः प्रशस्यते ॥ ८५ ॥
 चणकानां रसं चैव शृतं क्षीरं घृतेन वा ।
 शर्करामधुसंयुक्तं रक्तदोषहरं पिबेत् ॥ ८६ ॥
 तिलकाथो गुडं व्योषं तिलभार्ङ्गीयुतं पिबेत् ।
 काथं रक्तभवे गुल्मे नेष्टपुष्पेऽथ पाययेत् ॥ ८७ ॥
 ग्राह्यं ऋणचतुर्दशयां धत्तूरस्य तु मूलकम् ।
 कटौ वध्वा रमेत्स्वच्छं न गर्भः संभवेत्कचित् ॥ ८८ ॥
 मुक्ते न लभते गर्भं पुरा नागार्जुनोदितम् ।
 तन्मूलचूर्णं योनिस्थं न गर्भः संभवेत्कचित् ॥ ८९ ॥
 श्रुतौ जाते क्षिपेद्योनौ तिलतैलाक्तसैन्धवम् ।
 द्रवते तत्क्षणादेव तच्छुक्रं पुष्पितामपि ॥ ९० ॥
 देवालये तु तैश्चूर्णं कर्पेकं तोयपेषितम् ।
 पिबेद्भ्रवती नारी गर्भः स्रवति तत्क्षणात् ॥ ९१ ॥

१ घ. योनि । २ घ. यथा ॥ ७७ ॥ ३ घ. गोदा । ४ घ. 'रोगह' । ५ घ. 'न' च समूल वाप' ।
 ६ ट. 'निस्पृ' । ७ घ. गुह्यो' । ८ घ. व्योम । ९ घ. नष्टे पुष्पे च वा । १० घ. रमेत्स्वस्य' । ११ घ.
 श्रवते । ज. श्रवतेतत्क्ष' । १२ घ. यश्व' ।

काण्डमेरण्डपत्रस्य योनावष्टाङ्गुलं क्षिपेत् ।
 चतुर्मासोद्भवो गर्भः स्वत्येव हि तत्क्षणात् ॥ ९२ ॥
 निर्गुण्डीद्रवसंपिष्टं चित्रमूलं मधुप्लुतम् ।
 कपं भुक्त्वा पतत्याथ गर्भो रण्डाकुलोद्भवः ॥ ९३ ॥
 मूलं तु शरपुङ्खायास्तन्दुलाम्बुप्रपेपितम् ।

पाययेत्कर्पमात्रं तदतिरक्तप्रशान्तये ॥ ९४ ॥

स्त्रीणां रक्ते पूयके वा प्रवृत्ते सैसं चूर्णं पेटकारीभवं च ।
 दद्यात्प्रातर्येष्टखण्डेन सार्धं दत्त्वा सूतं त्वर्कमूर्तिं घृतेन ॥ ९५ ॥
 योनौ शूले निम्बवातारिपिष्टिं कुर्याद्यद्वा नागकर्णोत्थमूलैः ।
 तैलं काथं व्योषयष्टिप्रयुक्तं दद्यात्स्त्रीणां रक्तदोषापनुत्यै ॥ ९६ ॥

पाठा जम्ब्वाम्रयोरस्थि शैलोद्भेदं रसाञ्जनम् ।

अम्बुशालमलीं पिष्ट्वा समङ्गावत्सकत्वचम् ॥ ९७ ॥

वाह्लीकविल्वातिविपालोधतोपदगैरिकम् ।

शृण्ठीमधुकमार्द्धिकं रक्तचन्दनकट्फलम् ॥ ९८ ॥

कट्फलवत्सकानन्ताधातकीमधुकाञ्जनम् ।

पुष्ये गृहीत्वा संचूर्ण्य सक्षौद्रं तन्दुलाम्बुना ॥ ९९ ॥

पिवेदर्शःस्वतीसारे रक्तं पेक्षोपवेशयेत् ।

दोषा गन्तुकृता ये च बालानां तांश्च नाशयेत् ॥ १०० ॥

योनिदोषं रजोदोषं शैवावं श्वेतारुणं विपम् ।

चूर्णं पुष्पानुगं नाम हितमात्रेपपूजितम् ॥ १०१ ॥

पत्कन्दमूलादिषु जायते ततो विपाद्विपं स्थावरमुग्रवीर्यम् ।

सर्पादिकं जङ्गममुच्यतेतद्व्रवैरनेकैः कृतकं च यत्तत् ॥ १०२ ॥

घननादजटा हन्ति विपं स्थावरजङ्गमम् ।

ज्येष्ठाम्बुसूतराजेन पीता भीरुशिफा तथा ॥ १०३ ॥

सुरभिशकृद्रसभावित्तेशशिराजीचूर्णसंपुतः सूतः ।

स्थावरजङ्गमकृत्रिमविपजिद्रुञ्जामितोऽभ्यस्तः ॥ १०४ ॥

अभ्रकं तालकं ताप्यं शिलाजित्कुनटीरसः ।

देवदालीरंसो व्योषं लेपनाद्विपेनाशनम् ॥ १०५ ॥

१ घ. 'तिरिक्त'। २ घ. 'मूर्तिपू'। ३ ट. 'शिलाभेदर'। ४ घ. 'गुण्डीमपूरुशृङ्गारा'। ५ घ. 'य-
 थोप'। ६ घ. 'श्यावभेताघनाशितम्'। ७ घ. 'पुष्पानु'। ८ घ. 'नागन'। ९ घ. 'तशिशिराजीर्ण'। १० ग.
 'रसं व्यो'। च. 'रसव्यो'। ११ घ. 'पनाशनः' ॥ १०४ ॥

रसेन चक्रमर्दस्य पुटितः पुटपाचितः ।

एरण्डन्नेहसंयुक्तः सूतोद्भूताविकारजित् ॥ १०६ ॥

जलेन नागैदमनीमूलं नस्ये प्रयोजितम् ।

महासर्पस्य विषमं विषं नश्यति तत्क्षणात् ॥ १०७ ॥

जलपिष्टं शिरीषस्य पञ्चाङ्गं यः पिवेत्रः ।

स नागराजदण्डोऽपि मानुषो निर्विषो भवेत् ॥ १०८ ॥

अश्वगन्धाभवं कन्दं वन्ध्यां वाऽप्यथ यः पिवेत् ।

तस्य देहान्तरं याति विषं स्थावरजङ्गमम् ॥ १०९ ॥

व्योपैरण्डस्त्रावपकं तु तैलं लेपायोक्तं वृश्चिकानां सदैव ।

सूतं गन्धं टङ्गुणं हेमयुक्तं घर्षेद्यामं मेघनादीरसेन ॥ ११० ॥

गोलं कृत्वा कान्तपाषाणमूपा मध्येक्षिप्त्वा भूधरे तं पुटेत् ।

पश्चाद्वैष्णोमेघनादीरसेन सूतः सिद्धस्त्वेष ताक्ष्यो विपारिः ॥ १११ ॥

ताक्ष्यं वैन्ध्या भक्षयेद्रक्तिमानंसूत तस्माद्यान्ति नाशं विषाणि ॥ ११२ ॥

सैसिन्दुवारतगरं मृतं संजीवन विषम् ।

शिरीषकुसुमं पत्रं विषमास्तुविषापहम् ॥ ११३ ॥

देवदारु नतं मांसी द्रामिली वाकुची विषम् ।

कुष्ठं च पानलेपाभ्यां समस्तविषनाशनम् ॥ ११४ ॥

सर्पादिविषनाशाय टङ्गुणस्य रंजोऽम्भसा ।

पानाभ्यञ्जननस्याद्यैरतिगुह्योपदेशिना ॥ ११५ ॥

मनोह्रा सैन्धवं हिङ्गु मालतीपल्लवानि च ।

गोशकृद्रसपिष्टानि गुलिका वृश्चिकापहा ॥ ११६ ॥

भर्कपयसां दिवा ब्राह्मतरोर्भावितैर्मुहुर्बोजैः ।

गुलिका कृता प्रयत्नाद्दृश्चिकविषमाथ नाशयति ॥ ११७ ॥

कनकसारसुतीक्ष्णानिदिग्धिका हृषेपासिद्धकलांशनिषेवणात् ।

जयति साधु युवाधनकाङ्क्षया गणिकया परिदत्तगरौषधम् ॥ ११८ ॥

पुराणवृंक्षाम्लपुतं कटुत्रयं नरेण मुक्तं त्वशनावसाने ।

असारवृत्तावल्याऽर्थकाङ्क्षया सहान्नदत्तं विषमाद्य नाशयेत् ॥ ११९ ॥ ३२७४ ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूत्रोर्वाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चये क्षुद्रो-

गुह्यरोगस्थायरजङ्गमविषमतीकारो नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

१ घ. 'तो भूविकारतु' । २ च 'गदवनी' । ३ म पचेत् । ४ घ. 'वन्ध्यां' । ५ ज मित्तुवार
६ रगर मृतम् । ६ घ लवली । ७ घ. रजो भजेत् । ८ ग. 'मा मय' । ९ घ 'पुत्रि' । १० घ.
'दक्षाम्भु यु' ।

अथ पद्मिंशोऽध्यायः ।

[अथ जरारोगचिकित्सनम् ।]

दीर्घमायुः स्मृतिं मेधामारोग्यं तरुणं वयः ।
 प्रभावर्णस्वरौदार्यं देहेन्द्रियचन्द्रोदयम् ॥ १ ॥
 वाक्सिद्धिं वृषतां कान्तिमवाप्नोति रसायनात् ।
 पन्थाः शीतं कदन्नं च वयोवृद्धाश्च योपितः ॥ २ ॥
 मनसः प्रातिकूल्यं च जरायाः पञ्चहेतवः ।
 हलिनीरससंपिष्टौ तुल्यांशौ रसगन्धकौ ॥ ३ ॥
 हस्तिपर्णालवल्किकामत्स्याक्षीकल्कवेष्टितौ ।
 त्रिः पक्वौ मूकमृषायां सव्योषौ वार्धकापहौ ॥ ४ ॥
 आवर्तितरसपलं क्षिप्वा द्विपलगन्धके ।
 आर्द्रकद्रवमुष्टीनां विंशत्या मर्दितं पचेत् ॥ ५ ॥
 मृद्भूढताम्रमूषायां तं गुञ्जाममितं रसम् ।
 ससर्पिर्नागरं भुक्त्वा तप्तान्त्रुप्रसृतं पिबेत् ॥ ६ ॥
 रसोऽयमुदपादित्यः स्याज्जरारजनीहरः ।
 मूषां तिन्दुकविस्तारामायामे षोडशाङ्गुलाम् ॥ ७ ॥
 भाण्डपादस्थपादांशं बालुकाभिः परिक्षिपेत् ।
 तस्यां निवेश्य द्विगुणं गन्धगर्भगतं रसम् ॥ ८ ॥
 यार्भमात्रं पचेच्छुल्भ्यां क्षिपेद्गन्धस्य तृद्रमे ।
 वायसीनागिनीमत्तमेघनादरसं क्रमात् ॥ ९ ॥
 स रसः सर्वरोगघ्नो बन्धीपलितर्जिद्रवेत् ।
 रसगन्धकमध्वाज्यशिलाजत्वम्भवेत्तसम् ॥ १० ॥
 द्विमापप्रमितं वेगान्मासमात्राज्जरं जयेत् ।
 विष्णुकान्तारुणागस्तिक्षीरिणीतन्दुलीपकैः ॥ ११ ॥
 रसगन्धकयोः पिष्टी स्त्रीस्तन्येन च मर्दिता ।
 यवास्तिलाघृतक्षौद्रमेपामुद्रतनं जयेत् ॥
 काश्यं जरां च पण्मासाद्विधत्ते वृद्धिमायुषः ॥ १२ ॥

१ घ. 'तिने रं' । २ घ. 'स्मृति' । ३ घ. भाण्डपादस्थपादांशं कां । ४ घ. प्रसूयेत् । ५ घ. 'गुण' । ६ घ. 'मत्रय पं' । ७ घ. 'नित्यम्' ।

शिलाजतुक्षौद्रविडङ्गसापिलौहाभवापारदताप्यभक्षः ।
 आपूर्यते दुर्वलदेहधातुत्रिपञ्चरात्रेण यथा शशाङ्कः ॥ १३ ॥
 हेम धात्रीफलं क्षौद्रं गौलितं रसमर्दितम् ।
 लिहन्ननु पिबेत्क्षीरं दृष्टरिष्टोऽपि जीवति ॥ १४ ॥
 मधुमागधिकाविडङ्गसारत्रिफलाहेमघृतं^१ सितं च स्वादन् ।
 जरपानवलीढदेहकान्तिः समधातुश्च समाः शतं च जीवेत् ॥ १५ ॥
 ज्योतिष्मतीनामलता पीता पीतफलोज्ज्वला ।
 आपाढे पूर्वपक्षे स्याद्दृष्टीत्वा वीजमुत्तमम् ॥ १६ ॥
 आहरेत्तिलवत्तैलं मुष्टिना चापि तैत्प्यजेत् ।
 क्षीरतुल्यं चतुर्थांशमाक्षिकं तैलशेषितम् ॥ १७ ॥
 ततस्तत्कोलकर्पूरत्वग्जातीफलमिश्रितम् ।
 स्निग्धभाण्डगतं धान्येष्वनुगुप्तं निधापयेत् ॥ १८ ॥
 पिबेत्स्वर्योदये तैलास्पलं यौति विसंज्ञताम् ।
 ततः संज्ञां शनैर्लब्ध्वा ततः क्रन्दति रोदिति ॥ १९ ॥
 एवं मासे श्रुतिधरः परस्मिन्स्वर्यसंनिभः ।
 तृतीये पूज्यते देवैश्चतुर्थे नैव हृदयते ॥ २० ॥
 खेचरः पञ्चमे पष्ठे सिद्धैर्मिलति सप्तमे ।
 विष्णोः सप्तदिनं जीवेज्जीवन्मुक्तोऽष्टमे भवेत् ॥ २१ ॥
 भूमावरन्निमात्रायां ताम्रं तैलेन पूरयेत् ॥ २२ ॥
 पण्मासात्पातपेदूर्ध्वं मृदुना तुपवद्भिना ।
 पीत्वा मापादिनिष्कान्तं तन्निवर्षान्महाकविः ॥ २३ ॥
 तैलप्रस्थं घृतप्रस्थं चतुष्प्रस्थं पयः पचेत् ।
 द्विप्रस्थशेषं तत्पीत्वा मासं त्रिपुरुषायुषः ॥ २४ ॥
 तैलं पिबेद्घृतक्षौद्रक्षीरान्यतममिश्रितम् ।
 कुर्याच्चतैलमध्वाज्यैर्नस्यं क्षीरघृतांशिनः ॥
 भुक्त्वा शतायुः पण्मासात्सहस्रायुर्भवेन्नरः ॥ २५ ॥
 मधुकेन तुंगाक्षीरी पिप्पली क्षौद्रसापिषा ।
 विडङ्गपिप्पलीभ्यां च त्रिफला लवणेन च ॥ २६ ॥

१ ग. 'मध्य' । २ घ. गायत्रीरसमाधित । ३ ग. 'त च त्रिपुल्या' । ४ ग. तपचेत् । ५ ग.
 'योना मा' । ६ ग. खिप्रभा । ७ घ. यावद्विस' । ८ घ. सदा दिने जी' । ९ घ. सतदि' । १० घ. पिष पुन' ।
 १० ग. 'ताशनः । ११ च. तु गौक्षीरैः पिप्यत्या क्षी' ।

संवत्सरप्रयोगेण स्मृतिमेधावलप्रदा ।

भवत्यायुःप्रदा पुंसां जरारोगनिवर्हणी ॥ २७ ॥

खदिरासनभृङ्गसातलाकृमिशत्रूदकभाविता मुहुः ।

गुहमाक्षिकसर्पिरन्विता त्रिफला हन्ति जरां च वत्सरात् ॥ २८ ॥

त्रिफलामसनोदकेन पिष्ट्वा रजनीपर्युषितामयःकपाले ।

मधुरां मधुना लिहन्निहन्ति स्थविमानं जरसं गदांश्च सर्वान् ॥ २९ ॥

कान्ताभ्रकशिलाधातुविषसूतकमाक्षिकम् ।

शीलितं मधुसर्पिर्म्यां व्याधिवार्धकमृत्युजित् ॥ ३० ॥

गन्धं लोहं भस्म मध्वाज्यपुक्तं सेव्यं वेपं वारिणा त्रैफलेन ।

शुभ्रे केशे कालिमा दिव्यदृष्टिः पुष्टिर्वीर्यं जायते दीर्घमायुः ॥ ३१ ॥

नीलज्योतिः कान्तचूर्णं रुदन्तीधात्रीपत्रैर्वारिणा त्रैफलेन ।

मध्वाज्याभ्यां वत्सराध्रप्रयोगात्कुष्ठं शुभ्रं रोगजातं निहन्ति ॥ ३२ ॥

देहे दार्ढ्यं दिव्यदृष्टिः स्रुपुष्टिर्वीर्यं शौर्यं जायते दीर्घमायुः ॥ ३३ ॥

ज्योतिष्मत्यास्तैलमाज्यं सगन्धं गुञ्जावृद्ध्या सेवयेन्मासमात्रम् ।

यावच्च स्याद्यस्तु सः प्राप्यमूर्तिर्मेधायुक्तो दिव्यदृष्टिर्नियक्ष्मा ॥ ३४ ॥

कान्ताभ्रत्रिफलाविद्धरजनीताप्यां वददेवहुम-

व्योषैर्लाह्रिपुनर्नैवाद्रिगिरिजाङ्गोलैः समं गुग्गुलुम् ।

पिष्ट्वा भृङ्गजलेन सूक्ष्मगुलिकां खादेद्यथासात्स्यतो

मेदःश्लेष्मसमीरणोल्बणगदेष्वन्येषु वा पूरुपः ॥ ३५ ॥

कान्तं तुल्पाभ्रसत्त्वं चरणपरिमितं हेमतस्तुल्यमेकं

वैक्रान्तं ताप्यैरूप्यं कृमिहरकटुकैस्तुल्यभोगैः समेतम् ।

लीढं देवदुतैलैः प्रविशति तृणां देहसिद्धिः समृद्धा

पथ्यं कल्पोक्तैर्भेक्तं हरति च स कलान् रोगपृगाञ्जवेन ॥ ३६ ॥

तदेतत्सर्वरोगघ्नं रम्यं कान्तरसायनम् ।

स्वैर्यं दृष्यं स्रुपुत्रीयं मेङ्गुल्यं दीपनं परम् ॥ ३७ ॥

रात्रौ कान्तशरावके *सुचणका भिन्ना जलैः स्वादुभिः

भातमुष्टिमिताः सलु प्रतिदिनं पण्मासमासेविताः ।

हन्युः पित्तकफामयान्बहुविधं कुष्ठं प्रमेहास्तथा

पाण्डुं यक्ष्मगदं च कामलगदं पथ्यं च तर्कं तथा ॥ ३८ ॥

* सुचणका इति पाठो मयैव तर्कितः । यतः सर्वेष्वपि पुस्तकेषु किञ्चिदपि न ज्ञायतेऽयम् ।

१ घ. 'पित्तपयःप्रभाति । २ घ. 'धुतान्मधुरालि' । ३ घ. 'धैर्यम्' । ४ घ. 'सर्वं विष कां' ।
५ ज. 'दृष्य' । ६ घ. 'वेन्मापमा' । ७ घ. 'व्याभ्रदे' । ८ घ. 'लामिपु' । ९ घ. 'नवाष्टिमि' । १० घ.
'मर्देव' । ११ घ. 'त्यक्ष्म कृ' । १२ ग. 'भाग स' । १३ ग. 'देवदुतैर्नैविचयति' कृता देहमाह
समृद्धा प' । १४ घ. 'विहरति । १५ ग. 'समुत्त' । १६ घ. 'मेव्य' । १७ घ. 'माहन्त' ।

त्रिकलाभेस्तुसपुक्तं कान्तं सर्वरसायनम् ॥ ३९ ॥
 एतत्स्यादपुनर्भवं हि भसितं कान्तस्य त्रिव्यामृत
 सम्पक्सिद्धरसायनं त्रिकटुकीवेष्टाज्यमध्वन्वितम् ।
 हन्पात्रिष्कमितं जरामरणजव्यार्थांश्च सत्पुत्रद-
 मुक्तं श्रीगिरिशेन कालयवनोद्भूत्यै पुरा तत्पितुः ॥ ४० ॥
 सिद्धमेभ्रं समं कान्तं मर्दयेदाद्रवारिणा ।
 फलांशं हेमचूर्णस्य बीजपूररसे पुनः ॥ ४१ ॥
 मर्दयेत्स्वस्वमध्यस्थं यावत्सप्तदिनावधि ।
 भ्रूणैरसेनैव तथा मुण्डीरसेन च ॥ ४२ ॥
 तालमूलीरसेनैव दशमूलीरसेन वा ।
 तत्तद्रोगहरैः काथैर्भाविपेतसप्तधा भिषक् ॥ ४३ ॥
 त्रिकलाव्योपचूर्णं च मध्वाज्याभ्यां प्रयोजयेत् ।
 पञ्चकर्म विशुद्धेनैव सेव्यमेतद्रसायनम् ॥ ४४ ॥
 पाण्डुशोफोदरानाहग्रहणीशोपकासजित् ।
 संततं सततं चैव पुराणं विषमं ज्वरम् ॥ ४५ ॥
 निहन्त्यात्सर्वकुष्ठानि प्रमेहान्विशति जयेत् ।
 कान्ताभ्रकमिदं श्रेष्ठं रसायनमनुत्तमम् ॥ ४६ ॥
 पालाशोलूखले तन्मलपुजिविमर्चोघृतैराढकांशै-
 मिंश्रं घ्राहीरसैस्तेर्विधिवदिदं पचेत्प्रस्थमात्रं गवाज्यम् ।
 पाठाधात्रीहरिद्रात्रिवृद्धुर्परचितेनापि कल्केन सिद्धं
 यो वा पीठारिकृष्णासलवणजटिलाभिर्विलीढः सदा स्यात् ।
 सौकर्यः सप्तरात्रान्मतिमतिविशदा पक्षतो मासमात्रा-
 द्घातुपै सत्कवित्वं वरसकलकलाभिज्ञतां प्राप्नुयात्सः ॥४७॥
 ताप्याभ्रकत्रिकटुतृथशिलाजकान्तमद्भोद्धुल्लोहमलटङ्गसेन्धवं च ।
 शृङ्गीरसेन वटकांश्च मसूरमोत्रा न्सादेद्रसायनवरं सकलामयप्रम् ॥४८॥
 लोहाभ्रौ बलिस्तुतहाटकपविस्तुल्य कुमारीरसे
 पक्षैरण्डलेनिचध्य सूहृद सद्धान्पराशौ उपहम् ।
 त्रिध्वोद्भूत्य विचूर्णितं मधुवरापुक्तं पयामात्पतः
 कृष्णात्रेपविनिर्मितं गर्दंजराविध्वंसि सौल्यमदम् ॥ ४९ ॥

अथ सप्ताविंशोऽध्यायः ।

[अथ वाजीकरणम् ।]

वाजीकरणमन्विच्छेत्ससतं विषयी पुमान् ।
 पुष्टिस्तुष्टिरपत्यं च गुणवत्तत्र संस्थितम् ॥ १ ॥
 वाजीवातिबलो येन यात्यप्रतिहतोऽगनाः ।
 तद्वाजीकरणं विद्धि देहस्योजस्करं परम् ॥ २ ॥
 शुकं तु चिन्ताव्यायामव्याधिभिर्देहकर्षणात् ।
 क्षयं गच्छत्यनशनात्स्त्रीणां चातिनिषेवणात् ॥ ३ ॥
 तस्मात्प्रयोगान्वक्ष्यामि दुर्बलानां बलप्रदान् ।
 सुखोपयोगाद्भालानां भूयश्च बलवर्धनात् ॥ ४ ॥
 शुद्धकाये यथापक्ति वृष्ययोगान्प्रयोजयेत् ॥ ५ ॥
 कर्पं मधुकचूर्णस्य घृतसौद्रसमन्विम् ।
 पयोनुपानं यो लिह्यान्नित्यवेगः सदा भवेत् ॥ ६ ॥
 कुलीरगृद्ध्या यः कल्कमालोढ्य पयसा पिवेत् ।
 सिताघृतपयोन्नाशी स नारीषु वृषापते ॥ ७ ॥
 स्वयंगुप्तेश्वरकयोर्वीजचूर्णं सशर्करम् ।
 धारोष्णेन नरः पीत्वा पयसा रासभायते ॥ ८ ॥
 वस्ताण्डसिद्धे पयसि भावितानसकृत्तिलान् ।
 यः स्वादेत्ससितांगच्छेत्स स्त्रीशतमपूर्ववत् ॥ ९ ॥
 गन्धकेन समं सूतं श्वेताङ्गोल्लज्जटारसैः ।
 त्रिदिनं मार्दत तेन रसेन गुटिकीकृतम् ॥ १० ॥
 रक्तचित्रकवाराहीपत्रनिर्यासपेपिते ।
 सद्योहताजमांसस्य पिण्डे न्यस्तं विपाचितम् ॥ ११ ॥
 तप्ततैले मज्जयीत यावत्सिन्दूरसंनिभम् ।
 भक्षयेन्मधुसर्पिभ्यां गोक्षीरं च पिवेदनु ॥ १२ ॥
 क्षियः सेवेत तत्प्रागे यतः स्फुटति लोचनम् ।
 न क्रामति रसं चास्मिन्क्रान्ते न खलु मन्मथः ॥ १३ ॥
 मुसलीकदलीकन्दवाजिगन्धाकसेरुकैः ।
 मार्दितं हेमसूताग्नें मृदास्थं पुटपाचितम् ॥ १४ ॥

शाल्मलीचूर्णसंपुक्तं वासराण्येकविंशतिः ।
 भक्षयित्वा चतुर्मासं गव्यं क्षीरं पिवेदनु ॥ १५ ॥
 सर्वाङ्गोद्धर्तनं कुर्यात्सपथैः शाल्मलीरसैः ।
 अन्वहं मधुराहारः सहस्रं रमते स्त्रियः ॥ १६ ॥

अथ कामदेवः—हेमपादयुतः सूतो मर्दितः शाल्मलीरसैः ।
 कदलीकन्दनिर्घासे क्षीरेक्षुरसगोघृते ॥ १७ ॥
 माक्षिके चासकृत्स्वेनेशाल्मलीक्षीरगोक्षुरैः ।
 शंकरामलकद्राक्षामुसलीर्माणमाक्षिकैः ॥ १८ ॥
 युक्तो रम्भाफलं दत्त्वा कामदेव इति स्मृतः ।
 सेवनादूर्ध्वलिङ्गो वा द्रावपेद्वनिताशतम् ॥ १९ ॥

अथ मदनसुन्दरः—गन्धकेन रसः पिष्टः कङ्गाररसमर्दितः ।
 विषको वालुकापत्रे वृष्यो मदनसुन्दरः ॥ २० ॥

अथ पूर्णचन्द्रः—कामदेव इह सोच्चटारसो रक्तपुष्पमुनिसारभावितः ।
 पूर्णचन्द्र इति विश्रुतो रसः प्राणिनां चरमधातुप्रकः ॥ २१ ॥
 रहस्यं कुसुमाद्यस्य शृङ्गारस्पाधिदैवतम् ।
 फार्मणं सुदृशामूचे रसत्रयमिदं हैरः ॥ २२ ॥

अथ मदनमुन्मद्रसः—माषार्धमात्रं हरजं विमर्द्य रसेन मोचरय रसेन तेन ।
 त्रिःसप्तसंख्यानि दिनानि गन्धं तत्संमितं गोघृतमध्यपकम् ॥ २३ ॥
 विभाष्य तेनैव विशोष्यं युञ्ज्यात्काचस्थयोर्नागलतादलेन ।
 तयोर्विमर्द्याथ निषेव्य दुग्धं पिवेत्रिशयां कदलीफलं तत् ॥ २४ ॥
 मदनं मदेपेन्मदमुज्ज्वलेत्प्रमदानिवहानतिविह्वलपेत् ।
 सुरतैः सुखदैर्गतविषयवनेर्भवसारज्जुपामपमेव सुहृत् ॥ २५ ॥

अथ कुसुमायुधः—सूतस्य द्विपलं चतुष्पलमितो गन्धो मृतं काश्चनं
 पादन्पनपलं सुवर्णविमलाताप्यं रसेनोन्मितम् ।
 लोहं कान्तमलस्तथा सितघनं कपोन्मितावेकशो
 हन्तव्यं दरदेन लोहमासिलं चूर्णं ततो मर्दितम् ॥ २६ ॥
 मूपायां विगतावृतौ निकतया यत्रे कृते स्थापये-
 द्वाङ्गीवारि दिनं निधेहि तदनु प्रत्येकमेकान्यपहम् ।
 वासाकुञ्जरश्रेष्ठिकात्रिरुटुकं मेपी च निर्गुण्डिका
 तान्त्री कुञ्जरश्रेष्ठिका हुतवहस्तोपानि दत्त्वा पथेत् ॥ २७ ॥

१ क. पुनः । २ स्त्रियः शः । ३ च. 'लीमोममा' । ४ क. माममा । ५ क. 'परदृष्ट्या वा' । ६ घ. 'लिङ्गः एतद्दृशो' । ७ च. हतिः । ८ क. विमर्द्य । ९ घ. गन्धनं । १० क. तासन्निवर्त्त । ११ घ. 'प्यगुहा' । १२ क. निषेवि । १३ च. 'लीपलं' । १४ ट. 'मतिवि' । १५ घ. सूतः । १६ घ. 'राया र' । १७ 'न पत्तोन्मि' घ. 'न पत्तोन्मि' । १८ सूपाया । १९ घ. 'शुण्डिका' । २० घ. मेपी । २१ घ. 'रमुण्डि' ।

ततमन्तं निखिलाम्भोभिर्विमर्षं पुटयेल्लघु ।

निर्यासैः शालमलैर्ग्राह्यो वञ्चत्रपमितो रसः ।

वन्कीपलितनाशाय त्रिवारं मधुराशनः ॥ २८ ॥

सुरतेषु सुलोचनाशतैर्गन्तव्यैर्यच्चर्वनैर्मनो यदि ।

तदमुं रसमाश्रयाश्रयं कुसुमाख्यस्य चिराय धन्विनः ॥ २९ ॥

यदि सन्ति सहस्रशः त्रिपञ्चतुराश्लेषमनोहराः प्रसन्नाः ।

सुकवेरिव गुम्फना गिरां सुरसोऽनेन युवा रसेन भूयात् ॥ ३० ॥

अथ सूतेन्द्रः—मुक्ताफलं प्रवालं च सुवर्णं रौप्यमेव च ।

रसगन्धकतः सर्वे तोलैकैकं प्रकल्पयेत् ॥ ३१ ॥

रक्तोत्पलैः पत्ररसैर्मर्दयेत्तत्तलीकृते ।

मर्दयेत्तत्पुनर्दत्त्वा गन्धं मापचतुष्टयम् ॥ ३२ ॥

तन्मध्ये गन्धकं दत्त्वा मर्दयेत्तदनन्तरम् ।

भीक्ष्वा काचघटी मध्ये संनिहृष्य प्रपन्नतः ॥ ३३ ॥

वालुकापन्नमध्यस्थां कृत्वा काचघटीं ततः ।

पाकस्तत्र तथा कार्पो भवेद्यामत्रयं पंधा ॥ ३४ ॥

काचपत्रि समाकर्षेत्सिद्धं सूतं ततः परम् ।

भक्षयेद्भक्तिकाः पञ्च रोगैराकान्तयुद्मलः ॥ ३५ ॥

भोजनं पूर्वैरोगोक्तं पन्नतः कारयेद्भिषक् ।

दुर्बलं वपुरत्यर्थं बलयुक्तं करोत्पसौ ॥ ३६ ॥

शुक्रशुद्धिं करोत्येष ध्वजेभङ्गं च नाशयेत् ।

मासेनैकेन सूतेन्द्रो रोगनाशाय फलपते ॥ ३७ ॥

शालपो मुद्गपुक्ताश्च गोधूमा भोजने हिताः ।

घृतं गव्यं तथा क्षीरं स्निग्धं पथ्यं प्रयोजयेत् ॥

पारापतस्य मांसं च तित्तिरेलौवकस्य च ॥ ३८ ॥

शुद्धं सूतं वाजिगन्धां च पथीं पक्त्वा दुग्धं तच्च काशेपं ददीत ।

एवं चाप्यं वापित्वा च दद्याद्यद्वा पाष्टिं मागधीं वाजिगन्धाम् ॥ ३९ ॥

मध्वाज्याभ्यां शालमलीसत्त्वयुक्तां शम्भुकैवो भाजितैवाप्यमिश्रैः ॥ ४० ॥

१ घ. 'तस्ताधिर' । २ घ.ट. 'मैत्रि' । ३ घ. 'बने मर्दो' । ४ घ. 'गिरा' । ५ घ. 'मधुपुष्प' ।
६ घ. 'येतन्निहृष्य' । ७ घ. 'तथा' । ८ घ. 'पत्रं त' । ९ घ. 'जमाय' । १० घ. 'गव्यं' ।

अथ मदनकामदेवः—गोलं गन्धकसूतयोद्विकटुककाथेन वध्वाऽथ भू-
कूपमाण्डान्तरवस्थितं विपिहितं तेनैव लिप्त्वोपरि ।

मापैर्द्व्यङ्गुलमाज्यपक्वमथ तत्कूपमाण्डमध्याद्धरे-

सत्तूष्णेन च संमिते सुरक्रताचूर्णस्य मुष्टिद्वयम् ॥ ४१ ॥

जयाशतावरीकृष्णा कपिकच्छूफलं तिलाः ।

प्रत्येकं पलसंमाना यवाः पञ्चपलोन्मिताः ॥ ४२ ॥

तावन्मोचफलं द्वौ च यष्टी मुष्टिद्वयं शुभा ।

निक्षिप्य सप्त सप्तात्र भावनाः क्रमशश्चरेत् ॥ ४३ ॥

महाबलावलानागवलाभिर्द्राक्षयाऽपि च ।

कृष्णाघात्रीक्षुभिश्चापि दन्तपात्रे निवेश्य च ॥ ४४ ॥

मत्स्यण्डिकायुतं वल्लद्वयमानं भजेन्निशि ।

अनुपानमिह प्रोक्तं धारोष्णं सुरभेः पयः ॥ ४५ ॥

दोषमार्तवजं हत्वा कुर्याद्द्वीर्यप्रवर्धनम् ।

ध्वजोत्साहं तथा स्त्रीषु वाजीकरणमुत्तमम् ॥ ४६ ॥

अलं मलयवायुना कुमुदघान्धवेनाप्यलं

मधुंन्वत्तसस्वापिमेकलितपञ्चमाः केपिकाः ।

अमुं भज विशङ्कितं रतिसरोजिनी भास्करं

मनोजपरिदैवतं मदनकामदेवं रसम् ॥ ४७ ॥

अथ कामधेनुः—हेमाभ्रसत्त्वकान्तार्काः प्रत्येकं पलमात्रकाः ।

एकत्र द्राविताः सर्वे कर्पभूनागसत्त्वकाः ॥ ४८ ॥

पलविंशतिसूतेन तैश्च पिष्टिं प्रकल्पयेत् ।

शतधा पातयेत्सूतं पिष्टिं कृत्वा पुनश्च तैः ॥ ४९ ॥

शिष्टं द्विपलिकं सूतं संन्यासाद्भस्मतां नयेत् ।

भस्मीभूते रसे तस्मिन्शिष्टे चैव पले ततः ॥ ५० ॥

वज्रं निष्कमितं चाभ्रसत्त्वं पट्टपलिकं क्षिपेत् ।

द्विपलं गन्धकं शुद्धं द्विदिनं मर्दयेत्ततः ॥ ५१ ॥

तत्सर्वं लोहजे पात्रे क्षिप्त्वा च मृदुवह्निना ।

शास्त्रमन्त्रीमूलजं क्वाथं चत्वारिंशत्पलोन्मितम् ॥ ५२ ॥

जारयेद्रसराजस्य दत्त्वा दत्त्वाऽल्पमल्पकम् ।
 स्वाङ्गशीतं रसं कृत्वा मुगाढं परिमर्दयेत् ॥ ५३ ॥
 नीलिपातेन तत्कैथं रजोदग्धं प्रदापयेत् ।
 ततः करण्डके क्षिप्त्वा यत्नेन स्थापयेत्त्वलु ॥ ५४ ॥
 सोऽयं गुञ्जामितघृतपुतः सेवितो हन्ति रोगां-

स्तत्तदोपप्रभवकुटिलान्दुःखसाध्यान्समस्तान् ।

दद्याद्दीप्तिं जठरशिखिं न्नीशतं सेव्य वृष्य-

स्थैर्यं कुर्यादपि च वपुषो नामतः कामधेनुः ॥ ५५ ॥

अथोमापतिः—कृष्णाञ्जकस्य धान्याभ्रं कृत्वा भृङ्गाम्बु निक्षिपेत् ।

तस्मिंश्च तुत्यकं देयं सूक्ष्मं ताप्यभवं रजः ॥ ५६ ॥

टङ्कणं चाग्निना भृष्टं तावदेव विनिक्षिपेत् ।

छागास्थिसंभवं चूर्णं चतुर्धाशेन निक्षिपेत् ॥ ५७ ॥

रसभस्माष्टमांशं च गुडगुञ्जापुरस्तथा ।

पैञ्चाज्येन विनिष्पिष्य गोलीकृत्य विशोष्य च ॥ ५८ ॥

ततो नूतनभाण्डस्य जलघृष्टेन पाण्डुना ।

विलिप्य वटिकाः सर्वा हरेत्सर्वं पुरोक्तवत् ॥ ५९ ॥

महाञ्जसत्त्वमेतत्स्यादेकमप्यसिलातिनुत् ।

त्रिफलाकाथितैः सार्धं पुटितश्च शतावधि ॥ ६० ॥

इत्थं महाञ्जसत्त्वं तैन्मृतं शाणचतुष्टयम् ।

एकपाणमितं सम्यग्रसराजस्य भस्म च ॥ ६१ ॥

एकशाणमितं गन्धं त्रिफला च त्रिशाणिका ।

कान्तपात्रे क्षिपेदेतत्सर्वं घृतसितापुतम् ॥ ६२ ॥

मर्दयेदतियत्नेन यावत्स्यात्प्रहराष्टकम् ।

तत्कलकं निक्षिपेत्कान्तलोहजातकरण्डके ॥ ६३ ॥

संसिद्धोऽयमुमापतिर्वररसो गुञ्जामितः सेवितो

मासेनैव महामयान्प्रशमयेत्पथ्यादियुंक्तिं विना ।

नित्यं क्षीरघृताशनेन च पुनः संसेवितो नाशये-

दव्येनैव जरां वलीपन्तिकैर्दद्याच्छताब्दं वयः ॥ ६४ ॥

उमापती रसः सोऽयमुमापतिरिवापरः ॥ ६५ ॥

१ क. हस । २ क. नली । ३ च 'लाभ' । ४ घ. 'मिः' । ५ घ. 'हसः स्थ' ।
 ६ क. 'प्राज्ञेन' । ७ घ. 'तत्तु' । ८ क. 'कशाण' । ९ घ. 'गुण' ।

अथ महाकनकसुन्दरः—कान्तकाञ्चनगन्धाश्ममारितं जारितं रसम् ।

चतुर्निष्कमितं चाथ स्वर्णं निष्कमिदं मृतम् ॥ ६६ ॥

निक्षिप्य कान्तपात्रे तु पञ्चाशन्निष्कसंमितम् ।

जारयेद्गन्धकं शृद्धं गन्धेन बडवाग्निना ॥ ६७ ॥

निष्कतुल्यमिदं चूर्णं श्लक्ष्णीकृत्य प्रयत्नतः ।

निक्षिपेन्मधुसंपूर्णे घृतमुस्त्रिगन्धभाण्डके ॥ ६८ ॥

अमुनैव प्रकारेण पथ्यानां पष्टिसंयुतम् ।

त्रिशतं साधयेद्यत्नाच्छास्त्रदृष्टविधानतः ॥ ६९ ॥

त्रिधा विभज्य तत्रैकां समादाय हरीतकीम् ।

एकपादं दिनाभ्यां च द्वितीयं दिवसैस्त्रिभिः ॥ ७० ॥

तृतीयं च ततः पादं चतुर्भिर्दिवसैर्भजेत् ।

एकैकां च ततः पथ्यां भजेदावत्सरं नरः ॥ ७१ ॥

जीवेद्दर्पशतं साग्रं वलीपलितवर्जितः ।

सर्वव्याधिविनिर्मुक्तो नित्यं त्रीशतसैवितः ॥ ७२ ॥

बलवान्वीर्षवांश्चैव पूर्णसर्वेन्द्रियोदयः ।

जायते नात्र सन्देह आज्ञेयं पारमेश्वरी ॥ ७३ ॥

हन्यादक्षिगदांश्च कुष्ठमखिलं मासान्तमोसवितः

पाण्डुं च ग्रहणीं प्रमेहशुदजान्गुल्मांश्च शूलामयान् ।

स्थूलत्वं च तथा महाग्निसदनं रोगांस्तथैवापरा-

न्कुर्याद्दीपनपाचनं खलु नृणां भाव्यामयारोधनम् ॥ ७४ ॥

अयं रसायनो दिव्यो महान्कनकसुन्दरः ॥ ७५ ॥

अथामृतार्णवः—कृत्वा कण्टकवेष्ट्यानि पेंलस्वर्णदलान्यथ ।

अष्टांशरसलिप्तानि निक्षिपेद्दुपले न्यहम् ॥ ७६ ॥

हिङ्गुहिङ्गुलगन्धाश्मताप्पनीलाञ्जनैः शनैः ।

कृतं चूर्णमधश्चोर्ध्वं पत्राणां विनिधाय च ॥ ७७ ॥

शतवारं पुटेत्सम्पद्भनिरुत्थं भस्म जायते ।

तद्भस्मद्विगुणं सूतं तस्माद्विगुणहिङ्गुलः ॥ ७८ ॥

तस्माच्च द्विगुणं ताप्यं सर्वमेकत्र मर्दयेत् ।

रसेन मातुलुङ्गस्य निरन्तरदिनद्वयम् ॥ ७९ ॥

१ घ. मतम् । २ क. शुद्धमन्धे । ३ घ. मन्धे । ४ क. मितं चूर्णं । ५ घ. 'वैद्युतम्' । ६ क. वा । ७ घ. 'सेवकः' । ८ घ. पूर्णः । ९ घ. 'हावन' । १० घ. पलं । ११ घ. घृतम् । १२ क. विगुणं ।

तुपैः पुटत्रयं दद्याद्गोकरीपैः पुटत्रयम् ।

पुटानि दश विंशत्या छगणानां प्रकल्पयेत् ॥ ८० ॥

त्रिंशद्भिश्छगणैर्दद्यात्पुटानामथ विंशतिम् ।

तस्मिन्वैक्रान्तजं भस्म क्षिपेत्तत्पादमात्रया ॥ ८१ ॥

सर्वमेकत्र संचूर्ण्य भृङ्गराजनिजद्रवैः ।

भावयेत्सप्रवाराणि सिध्यत्येवमयं रसः ॥

श्रीमता नन्दिना प्रोक्तो रसोऽयममृताण्वः ॥ ८२ ॥

गुञ्जाबीजमितः सिताघृतकणासंयोजितः सेवितः

कुर्पाद्दृष्यमनेकशो वरवधूसंतोपसंपोषणः ।

यक्ष्मव्याधिविधूननो गरहरः पर्याप्तदीप्तानलो

मूलव्याधिनिवारणः किमपरं सर्वाभयध्वंसनः ॥ ८३ ॥

रम्भापक्कफलं घृतं दधि पयः क्षैरेयकं मण्डका

वालं तालफलं सिता च पललं संतानिका मोदकाः ।

खर्जूरं वरपानकं च वटकाः पुण्डेक्षवः सारसं

गुर्वन्नं पनसं तथा शिसरिणी पथ्यं रसेऽस्मिन्मतम् ॥ ८४ ॥

अथ मदनसंजीवनः—त्रिपलं पारदं शुद्धं गन्धकं च चतुष्पलम् ।

मृतमञ्जकसत्त्वं च स्वर्णकान्तं च कार्पिकम् ॥ ८५ ॥

द्विपलं हेमविमलं भूनागायाः पलत्रयम् ।

एभिः सर्वैश्च संपेष्य प्रकुर्यान्नष्टपिष्टिकाम् ॥ ८६ ॥

वालुकापन्नविन्यैस्तलोहपात्रे क्षिपेत्तदा ।

अथस्ताज्ज्वालयेदग्निं कारयेत्तदनन्तरम् ॥ ८७ ॥

भैण्डकं ब्राह्मिकायाश्च मुसल्पाश्चित्रकस्य च ।

दस्तिथ्यण्ड्यास्तथा कृष्णनिर्गुण्ड्या मौञ्जुरस्य च ।

रसं कुडवमानेन क्षिपेत्खल्वे मुहुर्मुहुः ॥ ८८ ॥

तत आकूप्य संपिष्य मधुना सद यत्नतः ।

मल्लभूपोदरे क्षिप्वा विनिरुष्य विशोष्य च ॥ ८९ ॥

दशभिश्छगणैर्देयं पुटं संपूज्य भैरवम् ।

करण्डे क्षेपयेत्पिष्टा समभ्यर्चितकन्येकः ॥ ९० ॥

१ क. 'नाभेरि' । २ घ. 'दोदरम' । ३ घ. 'वधुः म' । ४ घ. 'संशोष' । ५ ग. 'स्वर्ण का' ।
६ ग. 'न्यर लो' । ७ ग. 'मदरा मा' । घ. 'मदुरमा' । ट. 'मदुरमा' । ८ घ. 'हृष्णति' । ९ घ.
'रत्नं मु' । १० क. 'न्दता ॥ ८९ ॥

रसः ख्यातो नाम्ना भुवि मदनसंजीवन इति

द्विवल्लाभ्यां तुल्यो घृतमधुसितादुग्धसहितः ।

निपीतः सप्ताहं प्रचुरमधुराहारसहितो

नरं कुर्यान्नारीशतसुरतसुभीतिहृदयम् ॥ ९१ ॥

हन्यादुन्मादमुग्रं क्षयगदमरुचिं कामलामल्लपित्तं

सर्वान्पित्तोर्ध्वरोगान् रुधिरभवगदान् रक्तपित्तज्वरांश्च ।

रक्तार्शः पित्तगुल्मं सततमैतिमहानाहमन्तर्विदाहं

पाण्डुं मेहांश्च मोहं प्रदरगदमपि स्त्रीजनस्योग्रमाशु ॥ ९२ ॥

अथ मदनमोदकः—त्रैलोक्यविजयापत्रं घृतेनाभजितं कियत् ।

त्रिकटुत्रिकलामुस्ताकुष्ठसैन्धवधान्यकम् ॥ ९३ ॥

सतीतालीसपत्र च कटुफलं नागकेसरम् ।

अजमोदा यवानी च यष्टी मधुकमेव च ॥ ९४ ॥

मेधी जीरकयुग्मं च सवीजं भजितं तथा ।

यावदेतानि चूर्णानि तावदेव तदौषधम् ॥ ९५ ॥

तदेव सितया ग्राह्यं याजदापाति बन्धनम् ।

घृतेन मधुना युक्त मोदकं परिमिश्रितम् ॥ ९६ ॥

त्रियुगन्धिसमायुक्तं कर्पूरेणापि वासयेत् ।

स्यापयेद्घृतभाण्डेऽस्मिन् श्रीमन्मदनमोदकान् ॥ ९७ ॥

भक्षयेत्प्रातरुत्थाय वातश्चेन्मग्निनाशनम् ।

यामघ्नं सर्वशूलघ्नं वन्धीपन्तिनाशनम् ॥ ९८ ॥

आमवातविकारघ्नं मेहगुष्ठगन्धणान् ।

रादा निपेवयेद्धीमान् रुच्यमग्निविवर्धनम् ॥ ९९ ॥

नारदप्रमुग्धाः सर्वे वासुदेवे जगन्पती ।

तेन नक्ष्य वरश्रीणां त्रिपमेकां सुनन्दनम् ॥ १०० ॥

अथ लिङ्गलेपः—शाश्वतकटुदृणमागारिकं घृतयुग्णमातिवदेमरमम् ।

मुनिपत्ररमुद्गतल्पेवर्णं सुवतीमदेषातनवश्यकरम् ॥ १०१ ॥

अथ द्रावणम्—घोषागभरेज. सूतं मधुना मद् रूपयेन् ।

अवश्य द्रावणेन्नारीं शुष्ककाष्ठोपमामपि ॥ १०२ ॥

१ घ. 'मोदको' । २ घ. 'मोदको' । ३ घ. 'प्रमुग्धा' । ४ घ. 'वश्य' । ५ घ. 'वश्य' । ६ घ. 'वश्य' । ७ घ. 'वश्य' । ८ घ. 'वश्य' । ९ घ. 'वश्य' । १० घ. 'वश्य' । ११ घ. 'वश्य' । १२ घ. 'वश्य' । १३ घ. 'वश्य' । १४ घ. 'वश्य' । १५ घ. 'वश्य' । १६ घ. 'वश्य' । १७ घ. 'वश्य' । १८ घ. 'वश्य' । १९ घ. 'वश्य' । २० घ. 'वश्य' ।

अथ पुष्पधन्वा रसः—रम्भाकन्दे हेमतारार्कपिष्टी पका यन्त्रे भूधरे तं पचेत् ।
गन्धं दत्वा पद्गुणार्थं क्रमेण पश्चात्कान्तं तेन तुल्यं क्रमेण ॥ १०३ ॥

दत्वा खेल्वे शाल्मलीपष्टितोयैः पक्षैकं तन्मर्दयेन्नागवह्याः ।

नीरैर्यामं पुष्पधन्वा रसः स्याद्वल्लं दद्यादस्य पूर्वोक्तयुक्त्या ॥ १०४ ॥

पुष्टिं वीर्यं दीपनं सोऽत्र दद्याद्वन्याद्रोगान्त्रोगयोग्यानुपानैः ॥ १०५ ॥

अथ लिङ्गलेपः—सिन्दूरमधुनो लेपं लिङ्गस्य कुरुते यदि ।

अत्यर्थं रमते नारीं द्रावयेद्द्रवशमानयेत् ॥ १०६ ॥

रसेन्द्रचूडामणिः—सूतहेमभुजगाभ्रवङ्गकाः कान्तताप्यविमलाः समाक्षिकाः ।

भागवद्विमिलिता विमदिता धूर्तपत्रविजयासलिलेन ॥ १०७ ॥

सप्तसप्त चपलामृतवल्ली — — सुररतांजलतोयैः ।

वारिवाहमृतयाष्टिकावरीवानरीभुजगदृष्टच्युदकेन ॥ १०८ ॥

अर्धभागमहिफेनकं न्यसेन्मर्दयेत्सुरसपुष्परसेन ।

चन्दनार्ककरहाटपिप्पली श्रावणीकृत्तरसौ पृथगेव ॥ १०९ ॥

कुङ्कुमेन च ततो विभावयेन्नाभिजद्रवयुतं विभावयेत् ।

सिद्धिमेति रसराढयं शुभः कामिनीमदविधूननदक्षः ॥ ११० ॥

शर्करामधुयुतो द्विमापकः स्तम्भक्रन्निधुवने वनितानाम् ॥ १११ ॥

संसेव्य सूतं न च रात्रिभोज्यं कुर्वीत पेयं पप एव केवलम् ।

नृतीपयामे रससेवनं तु कृत्वा निशायाः प्रहरे व्यतीति ॥ ११२ ॥

सेवेत कान्तां कमनीयगात्रां घनस्तनीमुज्ज्वलचारुवद्यम् ।

रत्युत्सृकां कातरलोलेत्रां विलोलदारावलिमादधानाम् ॥ ११३ ॥

किं कामे तनुकामिनां मलयजेनावश्यजेनाश्च किं ।

किं चन्द्रेण परोपतापजनितानां गुंस्कोकिलेनापि किम् ॥ ११४ ॥

सहस्रशः सन्ति यदा तरुण्यो मदालसाः पीनपपोधरा दृढाः ।

तदा रसेन्द्रः परिपेवणीयो विकारकारी भवतीह नान्यथा ॥ ११५ ॥

अथ कामेश्वरो मोदकः—सम्पञ्जारितमभ्रकं कटुफलं कुशाश्वगन्धा वंचा

मेथी मोचरसो विदारिसुसन्धीगोधूर्फोन्नूरकम् ।

रम्भाकन्दशतावरी घञमुदा मापास्तिला धान्ययं

पष्टीनागवल्गकेचूरमदनं जातीफलं सैन्धवम् ॥ ११६ ॥

अथ पुष्पधन्वा रसः—रम्भाकन्दे हेमतारार्कपिष्टी पक्का यन्त्रे भूधरे तं पचेत् ।
गन्धं दत्त्वा पङ्कणार्थं क्रमेण पश्चात्कान्तं तेन तुल्यं क्रमेण ॥ १०३ ॥

दत्त्वा खल्वे शालमलीपष्टितोषैः पक्षैकं तन्मर्दयेन्नागवह्वयाः ।

नीरैर्यामं पुष्पधन्वा रसः स्याद्द्वल्लं दद्यादस्य पूर्वोक्तयुक्त्या ॥ १०४ ॥

पुष्टिं वीर्यं दीपनं सोऽत्र दद्याद्दन्पाद्रोगान्द्रोगयोग्यानुपानैः ॥ १०५ ॥

अथ लिङ्गलेपः—सिन्दूरमधुनो लेपं लिङ्गस्य कुरुते यदि ।

अत्यर्थं रमते नारीं द्रावयेद्दशमानयेत् ॥ १०६ ॥

रसेन्द्रचूडामणिः—सूतहेमभुजगाभ्रवङ्गकाः कान्तताप्यविमलाः समाक्षिकाः ।

भागवद्विमिलिता विमर्दिता धूर्तपत्रविजयासलिलेन ॥ १०७ ॥

सप्तसप्त चपलामृतवल्ली — — सुररतांजलतोषैः ।

वारिवाहमृतयष्टिकावरीवानरीभुजगदष्टच्युदकेन ॥ १०८ ॥

अर्धभागमहिफेनकं न्यसेन्मर्दयेत्सुरसपुष्परसेन ।

चन्दनार्ककरहाठपिप्पली श्रावणीकृतरसौ पृथगेव ॥ १०९ ॥

कुङ्कुमेन च ततो विभावयेन्नाभिजद्रवयुतं विभावयेत् ।

सिद्धिमेति रसराहयं शुभः कामिनीमदविधूननदक्षः ॥ ११० ॥

शर्करामधुयुतो द्विमापकः स्तम्भकृन्निधुवने वनितानाम् ॥ १११ ॥

संसेव्यं सूतं न च रात्रिभोज्यं कुर्वीत पेयं पय एव केवलम् ।

मृतीपयामे रससेवनं तु कृत्वा निशायाः महरे व्यतीते ॥ ११२ ॥

सेवेत कान्तां कमनीयगात्रां धनस्तनीमुज्ज्वलचारुवदाम् ।

रत्युत्सृकां कातरलोलनेत्रां विलोलहारावलिमादधानाम् ॥ ११३ ॥

किं कामे तनुकामिनां मलयजेनावश्यजेनाथ किं ।

किं चन्द्रेण परोपतापजनिना पुंस्कोकिलेनापि किम् ॥ ११४ ॥

सहस्रशः सन्ति यदा तरुण्यो मद्दालसाः पीनपयोधरा हटाः ।

तदा रसेन्द्रः परिपेवणीपो विकारकारी भवतीह नान्यथा ॥ ११५ ॥

अथ कामेश्वरो मोदकः—सम्यङ्गारितमभ्रकं कटुकलं कुण्डाश्वगन्धा वंचा

मेथी मोचरसो विदारिमुसलीगोधरंकोनूरकम् ।

रम्भाकन्दशतावरी द्यजमुदा मापास्तिस्रा धान्यकं

यष्टीनागवल्गाकंचरमदनं जातीफलं सैन्धवम् ॥ ११६ ॥

भाङ्गी कर्कटशृङ्गिका त्रिकटुकं द्वे जीरके चित्रकं

चातुर्जातपुनर्नवागजकणाद्राक्षासनावत्सकम् ।

शाल्मल्यहृत्प्रिफलत्रिकं कपिभवं वीजं समं चूर्णये-

चूर्णांशा विजया सिता द्विगुणिता मध्वाज्यमिश्रं तु तत् ॥ ११७ ॥

कैर्षोर्धां गुलिकां विलेत्थमथवा कृत्वा च तत्सेवये-

त्पेयं रक्ष सितानुवीर्यकरणे स्तेम्भोऽप्यलं कामिनाम् ।

रामावश्यकरः सुस्वातिशुस्रदः प्रौढाङ्गनाद्रावकः

क्षीणे पुष्टिकरः क्षयक्षयकरो नानामपध्वंसकः ॥ ११८ ॥

नित्यानन्दकरो विशेषकवितावाचाविलासोद्भवं

धत्ते सर्वगुणं महास्थिरधिपां ध्यानावसाने दृढम् ।

अभ्यासेन निहन्ति मृत्युपलितं कामेश्वरो वत्सरा-

त्सर्वेषां हितकारको निगदितः श्रीनित्यनाथेन वै ॥ ११९ ॥

अथ पूर्णचन्द्रः—कृकवाकूग्रपिच्छं तु मुद्रिकाकारकं कृतम् ।

ऊर्णनाभेः मुजालेन वेष्टयित्वाऽथ धारयेत् ॥ १२० ॥

वामहस्तकनिष्ठायां नरो वीर्यं न मुञ्चति ।

कर्पूरं टङ्गणं सूतं मुनिपुष्परसं मधु ॥ १२१ ॥

मर्दयित्वा लिपेत्तेन लैपो यावत्तु तिष्ठति ।

लिङ्गं तु पुण्डरीकस्य चूर्णीकृत्य प्रयोजयेत् ॥

मधुना तिलकं कृत्वा रेतस्तम्भकरो^१ ह्यलम् ॥ १२२ ॥

सूतं गन्धं चाश्वन्धागुहूचीपट्टीतोषैर्वासैरैकं विघृष्य ।

क्षुद्रं शङ्खं मुक्तकं लोहकिट्टं भस्मीभूतं सूततुल्यं च दद्यात् ॥ १२३ ॥

कूष्माण्डैर्वा वासरैकं विघृष्य गोलं कृत्वा भूधरे तं पुटेत् ।

चूर्णं कृत्वा नागवल्लीरसेन दद्यादेवं मर्दयित्वा दिनैकम् ॥ १२४ ॥

मध्वाज्याभ्यां पूर्णचन्द्रं रसेन्द्रं पुष्टि वीर्यं दीपनं चैव कुर्यात् ।

योज्यश्चायं पित्तरोगे ग्रहण्यामशोरोगे पित्तजे बोलपुंक्तः ॥ १२५ ॥

स्त्रीणां तापे शाल्मलीनीरपुक्त योर्ज्यं भोज्यं वासितार्वा^२ विपकम् ॥ १२६ ॥

शुद्धं गन्धं वाजिगन्धां च याष्टिं मागन्धं — — — माजिगन्धाम् ।

मध्वाज्याभ्यां शाल्मलीसत्रवपुक्तां शम्भु^३कैर्वा भुज्यते वाऽज्यमिश्रैः ॥ १२७ ॥

१ झ. 'सटीवालक'। २ घ. 'श्रतल' ॥ ११६ ॥ ३ झ. कपर्धां गुट्टिना विलेहम्'। ४ झ. 'ता सदा सेवयेन्पत्न्या क्षीरति'। ५ झ. 'स्तम्भन्यल'। ६ झ. 'तु मृद्वीकाकारता क'। ७ घ. 'गुणेनामस्तु नाले'। ८ घ. 'लिङ्ग'। ९ झ. 'त्वा रते'। १० झ. 'रोन्वले'। ११ झ. 'लोहतुल्य'। १२ झ. 'शुक्तम्' ॥ १२४ ॥ १३ झ. 'ज्य वाऽऽग्ग ना सि'। १४ घ. 'वाऽति प'।

अथ मदनसंजीवनः—कर्पूररससंयुक्तं सौभाग्यरससंयुतम् ।

लेपाय क्रियते नित्यं नाम्ना मदनजीवनः ॥ १२८ ॥

अथ महाकल्कः—धान्याभ्रकं विनिक्षिप्य मुसलीरसमर्दितम्

स्थाल्यां क्षिप्त्वा निरुध्याथ पिधान्या मध्वरन्ध्रया ॥ १२९ ॥

स्थाल्यधो ज्वालयेद्ब्रह्मि यामपर्यन्तमुद्धतम् ।

ततः क्षिपेत्पिधान्यां हि व्योन्नस्त्वष्टगुणं पयः ॥ १३० ॥

जीर्णे पयसि पिष्ट्वा तत्तालमूलीरसैः पुनः ।

इत्थं हि साधयेद्ब्रह्म त्रिवारमतिपन्नतः १३१ ॥ .

अजादुग्धैः पुष्टैः पश्चाद्द्वाराणि खलु विंशतिः ।

कम्पिलकरसेनापि विष्णुक्रान्तारसेन च ॥ १३२ ॥

कदलीकन्दतोयेन तालमूलीरसेन च ।

शतवारं पुष्टेदेवं भवेद्ब्रह्म रसायनम् ॥ १३३ ॥

तद्ब्रह्मभसितं ताप्यभस्म ताम्रस्य भस्म च ।

शुक्लभस्म च तत्सर्वं समांशं परिकल्पयेत् ॥ १३४ ॥

भावयेत्सप्तधा निम्बरसैर्लोध्ररसेन च ।

केतक्या मार्कवस्यापि कदल्याद्विफलस्य च ॥ १३५ ॥

कोरकस्यापि सारेण तावद्द्वाराणि यन्नतः ।

इति निष्पन्नकल्केऽस्मिस्तत्समां त्रिफलां क्षिपेत् ॥ १३६ ॥

भस्मसूतं सिताव्योषं चित्रकं च पृथक्पृथक् ।

मधुना गुटिकाः कार्याः शाणेन प्रमिताः खलु ॥

महाकल्क इति ख्यातो दक्षाभ्यां परिकीर्तितः ॥ १३७ ॥

अथ दिव्यामृतरसः—एकां गोलौ समारभ्य तथैकैकां विमर्दयेत् ।

चतुर्गोलकपर्यन्तं मण्डले मण्डले खलु ॥ १३८ ॥

सेवितो द्वादशाब्दं तु जरामृतपुत्रिवर्जितः ।

सर्वव्याधिविनिर्मुक्तो दृढेदीपनपाचनः ॥ १३९ ॥

भीमतुल्यबलः श्रीमान्पुत्रसंततिसंयुतः ।

वर्वाशोऽप्यमपो भीमसमानभुजविक्रमः ॥ १४० ॥

सर्वापाससहिष्णुश्च शैतीतातपसहस्तथा ।

अर्भन्दसंमदोपेतः प्रौढस्त्रीरतिरञ्जनः ॥ १४१ ॥

काचार्मपिच्छाभिष्यन्दव्रणशृङ्खलप्रणुत् ।
 तत्किट्टं ददुकिट्टिभपामादील्लेपनाज्जयेत् ॥ २३ ॥
 मारितं त्रपुसं सीसं हारिणं शृङ्गमाकुली ।
 कार्पासंवासितं तक्रं माहिपं च प्रमेहजित् ॥ २४ ॥
 नवनवति त्रिफलाया मृतस्य नागस्य शततमो भागः ।
 दावर्पाकुलीफलत्रयकनकजलप्रस्थपेपितं निखिलम् ॥ २५ ॥
 शैतगुलिकाप्रमितं तैत्पिष्टीतक्रेण मेहहरम् ।
 पिबतः कपायमभयादावर्षक्षसर्माशपाठायाः ॥ २६ ॥
 क्रष्णलोहेन योक्तव्यो वालेनोपचितो हि सः ।
 कुमारयूनमध्ये तु वरमध्यावरे क्रमात् ॥ २७ ॥
 एकद्वित्रिगुणात्कालादुपयुक्तं गुणावहम् ।
 एरण्डवह्निशम्बूकवर्षाभूव्योपसैन्धवम् ॥ २८ ॥
 अन्तर्धूमविदग्धापाश्रूणं सोष्णाम्बु शूलजित् ।
 त्रिफलामृतनिर्गुण्डीमेघनादपुनर्नवा ॥ २९ ॥
 कासमर्दालिधत्तूरवज्रिणीनां रसैरिदम् ।
 भावितं गुडमध्वाज्यैर्जलतक्रानुपायिनः ॥ ३० ॥
 स्वल्पक्षीररसांशस्य हन्याज्जीर्णज्वरं क्षयम् ।
 कुष्ठास्थिस्रावपाण्डुशंःपक्तिशूलप्रिहामयान् ॥ ३१ ॥
 वाकुचीनिम्बपञ्चाङ्गं चेल्लचित्रकवत्सकम् ।
 पथ्यानागरशम्याकगुहूचीकटुकीफलम् ॥ ३२ ॥
 खदिरासनसारेण भावितं लोहभस्म च ।
 कर्पमात्रं समध्वाज्यं क्षयकुष्ठनिपूदनम् ॥ ३३ ॥
 गुडस्य कुडवे पक्वं लोहभस्म पलोन्मितम् ।
 कोलप्रमाणं रोगेषु तैस्तैर्योगैः प्रयोजयेत् ॥ ३४ ॥
 व्योपादिनवकस्पांशस्तथांशो लोहभस्मतः ।
 अंशोऽश्मजतुनः खण्डस्याष्टौ सर्वं समाक्षिकम् ॥ ३५ ॥
 कान्तपात्रगतं यक्ष्मज्वरापस्मारघस्मरम् ।
 निम्बसारत्रिमधुरत्रिफलालोहगन्धकम् ॥ ३६ ॥
 चूर्णमर्जुनपत्र्या वा समृद्धत्रिफलायसम् ।
 सेवितं मधुसर्पिभ्यां जरावैरुष्यनाशनम् ॥ ३७ ॥

१ अ. 'स वारि' २ क. 'पास्ता' ३ ग. 'सपिहित' ४ घ. 'माक्षिकं' ५ श. 'माहिष्य' ६ प्र.
 'शशु' ६ स. 'तलीन' ७ घ. 'ण्डवर्हिण' ८ घ. 'निपत्' ९ स. 'लायुतम्' ।

मधुकं मृतलोहं च धात्री च त्रिगुणोत्तरम् ।
 रसेन भावितं छिन्नरुहायाः साज्यमाक्षिकम् ॥ ३८ ॥
 सेवितं भोजनस्यादौ वातपित्तामयाञ्जयेत् ।
 मध्ये प्रविष्टमन्तेऽम्लपित्तं शूलं च पक्तिजम् ॥ ३९ ॥
 भल्लातकसहस्राभ्यां त्रिफलामुस्तचित्रकैः ।
 हस्तिपिप्पल्यपामार्गसहदेवीकुटेरकैः ॥ ४० ॥
 कणामूलामृताचन्यैर्द्रोणेऽपां कुडवोन्मितैः ।
 पके पदस्थे लोहस्थे तुलार्थं तीक्ष्णलोहतः ॥ ४१ ॥
 मानिकां च घृतात्पक्त्वा विडङ्गं चित्रकं त्वचम् ।
 त्रिफला पञ्चलवणं न्यूपणं च पृथक्पलम् ॥ ४२ ॥
 पलानि सूरणस्याष्टौ वाराह्या वृद्धदारुकात् ।
 चतुष्पलं पुष्परसस्पर्धप्रस्थं च निक्षिपेत् ॥ ४३ ॥
 मातर्भोजनकाले वा लीढमेतद्रसायनम् ।
 निहन्ति च ग्रहण्यर्शःशूलगुल्मेकृमिक्षयान् ॥ ४४ ॥

अथ खण्डखाद्यम्—वासाभाङ्गचर्मृताभीरुवचाखदिरपुष्करैः ।
 मुसलीभिर्भुकोरुण्टैः सूर्येचापां च मुष्टिकैः ॥ ४५ ॥
 पकेऽष्टशिष्टे ताम्रस्थे प्रस्थांशे खण्डसर्पिणी ।
 ताप्येन रुक्मलोहस्य हतस्याप्यञ्जलित्रयम् ॥ ४६ ॥
 पकेऽस्मिद्धोहतां याते कुस्तुम्बुरु शिलाजतु ।
 शृङ्गीविडङ्गत्रिफलाजातीफलकटुत्रिकम् ॥ ४७ ॥
 चातुर्जातं च शुक्लयंशं प्रस्थार्धं मधु च क्षिपेत् ।
 खण्डखाद्यमिदं लीढं कर्षमात्रं रसायनम् ॥ ४८ ॥
 क्षीरानुपस्य क्षपपेक्षयकासारुचिंक्षुमान् ।
 शीतपित्तालमपित्तास्रवातपित्तास्रकामलाः ।
 कुष्ठमेहद्विहानाहकाश्यं शूलं च पक्तिजम् ॥ ४९ ॥
 अथोष्णवारिपिष्टेन कान्तलोहं सतिन्धुना ॥ ५० ॥
 कफे कुंठारं चिच्छन्नेन पित्ते वैभे गलाम्बुना ।
 उभयेन वयस्तम्भे ताप्येन गलरुह्य च ॥ ५१ ॥

१ घ. 'मत्रेऽम्ल' । २ ग. 'त्रास्र' । ३ ग. 'वणन्यु' । ४ ग. च । ५ घ. 'लवमि' । ६ च
 'लीमिधु' । ७ घ. 'ण्टैः सूर्ये' । ८ क. 'हस्तस्या' । ९ झ. 'स्मिद्ध' । १० झ. 'र्धं च मधु क्षि' । ११ झ
 'विप्रमा' । १२ झ. कुष्ठ हलीमरतां । १३ झ. कुमात् । १४ घ. 'ल्युद्धने' । १५ क. गते । ज
 वाते ।

द्वन्द्ववृध्या दिने द्वे द्वे परं विंशतिवासरान् ।
 प्रातर्विंशतिगुञ्जानां भांगौ द्वौ भागमेव च ॥ ६६ ॥
 प्रौढभक्तमर्धमर्धं वा भक्षयेदुक्तकालयोः ।
 एवं मात्राविभागेन व्याधिक्षीणोऽपि सर्वदा ॥ ६७ ॥
 लोहादष्टगुणं क्षीरं धारोष्णं शृतमेव वा ।
 वयःस्तम्भेऽनुपातव्यं व्याधौ क्वाथो यथोदितः ॥ ६८ ॥
 आस्वाद्य चानु मुस्तानां निर्यासं दन्तपीडितम् ।
 मूलानि भक्षयेत्तासामास्पवैरस्पनुत्तये ॥ ६९ ॥
 क्रूरकोष्ठस्तु दीप्ताग्निरनुलोमयितुं मलान् ।
 तप्तं क्षीरं पिवेद्भूपस्ताम्बूलं भक्षयेन्मुहुः ॥ ७० ॥
 स्त्रौनमर्दनविष्टम्भि विदाह्यम्लमजाङ्गलम् ।
 सप्त सप्ताहमथवा त्रिःसप्ताहं परित्यजेत् ॥ ७१ ॥
 शालिमुद्गरसं सर्पिवेत्राग्रं बृहतीद्वयम् ।
 दीर्घं पटोलवार्तिके तालकं मूलकन्दैकम् ॥ ७२ ॥
 शातावर्षा सजीवन्तीशृङ्गाटमुनिपण्णकम् ।
 तन्दुलीयकधान्याकं सराजक्षववास्तुकम् ॥ ७३ ॥
 जाङ्गलं शफराः कृष्णमीना रोहितमद्गुरौ ।
 द्राक्षादाडिमत्तज्जूररम्भाकोलं च शस्यते ॥ ७४ ॥
 जीर्णोपधस्तु दीत्पेऽग्नौ प्रातः पित्ताद्बुभुक्षितः ।
 अर्धमात्रं पिवेत्क्षीरं सार्धमात्रं कृशो नरः ॥ ७५ ॥
 दिवसाः सप्त सत्यास्मिन्दिने द्वित्रिगुणाः क्रमात् ।
 जघन्यमध्यप्रवरः सेवाकालो विधीयते ॥ ७६ ॥
 पूर्वक्रियेयं द्विगुणा सोत्तरां नात्र पन्नना ।
 यथाकालं मेलोत्सर्गः शरीरोदरलाघवम् ॥ ७७ ॥
 हृदयोद्गारशुद्धिश्च जीर्णलोहस्य जायते ।
 लोहाप्रवृत्तौ सामत्वं लोहकिट्टमशान्तये ॥ ७८ ॥
 उष्णाम्बु सयवक्षारं त्रिदिनात्रिदिनात्पिबेत् ।
 रसेनागस्त्यपत्राणां विडङ्गं चान्तरान्तरा ॥ ७९ ॥

१ ग. भागो । २ झ. प्राग्मुक्तः । ३ च. 'म्भे तु पा' । ४ झ. वारे । ५ ग. क्षान्तं मं । ६ क. 'न्दयः ॥ ७२ ॥ ७ क. 'वयोः सं । ८ घ. 'शटं सभियाणकं । ९ घ. 'जूरं रं । १० क. 'पूर्वक्रि' । ११ ग. मटोत्सर्गः । १२ क. 'रुत्तो सा' ।

काथमश्वत्थपत्राणां प्रसङ्गे छर्दिशूलयोः ।

सामान्यसिद्धिमावाप्य भावनापुटपाचनैः ॥ ८० ॥

यथायोगयुतं पक्वं त्रिफलाकाथसर्पिषा ।

साधितं भक्षयेत्कान्तमेकं वा केवलाभ्रकम् ॥ ८१ ॥

इह नानुपिवेत्क्षीरं न कुर्यात्तेन भोजनम् ।

मुद्गयूषं पिवेत्तोये कौष्णं च नियतो भवेत् ॥ ८२ ॥

एतल्लोहरसायनाख्यममृतं पक्वं यथोक्तं क्रमा-

द्भुञ्जानः प्रतिवत्सरं नववपुः सार्धं तु वर्णेन्द्रियैः ।

दीर्घायुर्नवयौवनोन्नतकुचम्रीढाङ्गनावल्लभो

माघार्दन्तवलो जराविरहितः पुत्रावृतः स्यान्नरः ॥ ८३ ॥

अङ्गोलोहमण्डङ्गणमाणिमन्यताप्यार्द्रकत्रिकटुतुथशिलाजतूनाम् ।

भृङ्गोदकेन वटिकां च मसूरमात्रां खादेज्जपाय जरसः सकलामयानाम् ॥ ८४ ॥

अङ्गोल्लेखेलाभ्रककान्तताप्यशिलाजतुव्योपफलत्रयाणाम् ।

चूर्णं मुसल्याः समभागमेतत्कुष्ठानि लीढं मधुना धुनोति ॥ ८५ ॥

कान्ताभ्रत्रिफलाविडङ्गरजनीताप्याभ्रदेवदुम-

व्योपैलाग्निपुनर्नवाद्घ्रिगिरिजांद्दोल्लैः समं गुग्गुलुम् ।

पिष्ट्वा भृङ्गजलेन सूक्ष्मगुलिकां खादेद्यथासात्म्पतो

मेदःश्लेष्मसमीरणोल्वणगदेष्वन्येषु वा पुरुषः ॥ ८६ ॥

व्योषं कृष्णातिलासनस्य कुसुमं मण्डूरसैरेयकं

दौपाशेलसितात्रिवृत्कृमिहरं भृङ्गानि भल्लातकम् ।

श्रेष्ठावाकुचिकान्तलोहैर्जरसस्तत्कान्तपात्रे स्थितं

सादेत्कुष्ठहरं रसायनवरं मध्वाज्यसंयोजितम् ॥ ८७ ॥

मण्डूरत्रिफलासितेतरतिलाजौतीविडङ्गाकुली-

वाकुच्यभ्रककान्तगन्धकनिशामाधूकसारं रजः ।

पिष्ट्वा भृङ्गरसेन तस्य वटफान्सादेत्पयःपाचिता-

न्सर्वेव्याधिहरान् रसायनवरान्मृत्योश्च मृत्युमदान् ॥ ८८ ॥

१ क. 'वाप भां' । २ क. 'योगयु' । ३ क. 'शिला' । ४ क. 'कोष्ठ' । ५ ग. 'श्लेष्म' । ६ घ. 'भोमला' । ७ घ. 'मण्डान्त' । ८ क. 'दन्तिष' । ९ घ. 'द्वोत्तरे' । १० ग. 'जरसोदः सं' । ११ ग. 'पण्ड-
सितो' । १२ व्योष सं' (सायनायन) । १३ ग. 'हरजम' । घ. 'हरजम' । १४ घ. 'मृत्योश्च' ।
१५ ग. 'जातावि' ।

मधुमागधिकाविडङ्गसारत्रिफलाहेमघृतं सितां च खादेत् ।
 जरयानवलीढदेहकान्तिः समधातुश्च समाः शतं च जीवेत् ॥ १०० ॥
 आयुष्कामः शङ्खपुष्प्या समेतं मेधाकामः काञ्चनं सोग्रगन्धम् ।
 लक्ष्मीकामः पञ्चकिञ्जल्कयुक्तं खादेत्कामं कामकामो विदार्या ॥ १०१ ॥
 सपञ्चवीजामलकाभयाक्षं सर्पिर्मधुभ्यां कनकं लिहन्तः ।
 दीर्घायुषो मन्दजरोपतापाः सरीसृपाणां च भवन्त्यगम्याः ॥ १०२ ॥
 मृतानि लोहानि रसीभवन्ति निघ्नन्ति रोगान्परिशीलितानि ।
 किञ्चोपचारस्य समग्रयोगात्पुष्पन्ति धातूर्नेतिदीर्घमायुः ॥ १०३ ॥ ३५८० ॥
 इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूत्रोर्वाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चये
 मृतलोहकल्पनिरूपणं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

अथैकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

[अथ विषकल्पः ।]

ईश्वर उवाच । शृणु देवि प्रवक्ष्यामि यत्रोत्पन्नं महाविषम् ।
 भेदास्तस्य वरारोहे यत्र तत्र सविस्तरम् ॥ १ ॥
 देवदैत्योरगाः सिद्धा अप्सरोयक्षराक्षसाः ।
 पिशाचाः किंनराश्चैव मिलित्वा च वरानने ॥ २ ॥
 एकतो वलिराजश्च ब्रह्माद्याश्च तथैकतः ।
 मन्थानं मन्दरं कृत्वा नागराजेन वेष्टितम् ॥ ३ ॥
 क्षीराब्धिमन्थनं तत्र प्रारब्धं सुरसुन्दरि ।
 निर्गतास्तत्र रत्नौघाः कामधेन्वादयः प्रिये ॥ ४ ॥
 अमला कमलोत्पन्ना पश्चादुच्चैश्चवास्ततः ।
 ऐरावतो महाकापो निर्गतं देवि चामृतम् ॥ ५ ॥
 अतीव मन्थनादेवि मन्दराघातवेगतः ।
 अहिराजश्रमादेवि विषज्वाला विनिर्गता ॥ ६ ॥
 ततोऽति घोरा सा ज्वाला निमग्रा क्षीरसागरे ।
 तथा तत्रैव चोत्पन्नं कालकूटं महाविषम् ॥ ७ ॥
 प्रलयानलसंकाशः क्रुद्धः कौल इवोत्कटः ।
 तं दृष्ट्वा विबुधाः सर्वे दानवाश्च भेदावलाः ॥ ८ ॥

१ घ. खादन् । २ घ. प्रन्थेन । ३ ग. लुण्णानि । ४ घ. ननु दी । ५ ज. भेदं तस्मिन् ।
 ६ घ. गताः । ७ क. काम । ८ क. तद्दृष्ट्वा । ९ ज. महर्षयः ।

विपणवदनाः सद्यः प्राप्ताश्चैव मदन्तिकम् ।
 ततस्तैः प्रार्थ्यमानोऽहमपिवं विपमुत्तमम् ॥ ९ ॥
 ततोऽवशिष्टमभवन्मूलरूपेण तद्विपम् ।
 पत्ररूपेण कुत्रापि मृत्तिकारूपतः क्वचित् ॥ १० ॥
 कुत्रचित्तोपरूपेण धातुरूपेण कुत्रचित् ।
 कन्दरूपेण कुत्रापि त्रयोदशविधं विपम् ॥ ११ ॥
 तेषु श्रेष्ठं कन्दविपं त्रयोदशविधं स्मृतम् ।
 कर्कटं कालकूटं च वत्सनाभं हलाहलम् ॥ १२ ॥
 बालुकं कर्दमं चैव सक्तुकं मूलकं तथा ।
 सर्पपं^१ शृङ्गकं देवि मुस्तकं च महाविपम् ॥ १३ ॥
 हारिद्रकमिति शोक्तं त्रयोदशविधं विपम् ।
 कर्कटं कपिवर्णं स्यात्काकचञ्चुनिभं पुनः ॥ १४ ॥
 कालकूटं ततो ज्ञेयं वत्सनाभं तु पाण्डुरम् ।
 भङ्गुराकन्दवद्देवि नीलवर्णं हलाहलम् ॥ १५ ॥
 बालुकं बालुकाभं च कर्दमं कर्दमोपमम् ।
 सक्तुकं श्वेतवर्णं तच्छृङ्गकन्दं तु मूलकम् ॥ १६ ॥
 सर्पपं पीतवर्णं स्याच्छृङ्गीकं कृष्णपिङ्गलम् ।
 मुस्ताभं मुस्तकं शोक्तं रक्तवर्णं महाविपम् ॥ १७ ॥
 हारिद्रकं पीतवर्णं विपभेदाः प्रकीर्तिताः ।
 चतुर्धा वर्णभेदेन विपं ज्ञेयं मनीषिभिः ॥ १८ ॥
 ब्रह्मक्षत्रियविद्विशूद्राः श्वेतरक्ताश्च पीतकाः ।
 कृष्णवर्णः क्रमाज्ज्ञेयो वर्णनामानुपूर्वशः ॥ १९ ॥
 मारणे कृष्णवर्णं स्याद्रक्तं तु रसकर्यणि ।
 पीतवर्णं क्षुद्रकार्यं श्वेतवर्णं रसापने ॥ २० ॥
 क्षीरोदसागरे देवि मथ्यमाने वरानने ।
 उत्पन्नममृतं देवि तथोत्पन्नं महाविपम् ॥ २१ ॥
 आरोटं भक्षयेद्देवि विपं सर्पपमात्रकम् ।
 प्रथमे दिवसे पश्चाद्द्वितीयादौ द्विसर्पपम् ॥ २२ ॥

१ क. विवर्णं । २ च. स्मृतम् । ३ ज. 'पं भृङ्गक चेति मुं' । ४ ग. 'र्णं स्याच्छृङ्गीकं' ।
 ५ ग. 'वर्णनामानु' । ६ च. 'वर्णः क्षु' । ७ च. 'वर्णो रं' ।

पञ्चमे दिवसे देवि भक्षयेत्सर्पपत्रयम् ।
 षट्सप्ताष्टदिनेऽप्येवं नवमे वेदसंख्यया ॥ २३ ॥
 भक्षयेद्राजिकावृद्ध्या यावद्गुञ्जामितं भवेत् ।
 मासमात्रप्रयोगेण कुष्ठान्यष्ट हरेद्विषम् ॥ २४ ॥
 पुण्डरीकं सविस्फोटं श्वेतमौदुम्बरं तथा ।
 छिन्नाभिन्नं कपालारूपं छिन्नाह्वं शवगन्धि च ।
 कुष्ठानि गदितान्यष्ट हन्पादेवि महाविषम् ॥ २५ ॥
 पण्मापस्य प्रयोगेण कामरूपो भवेन्नरः ।
 संवत्सरप्रयोगेण सर्वरोगान्व्यपोहति ॥ २६ ॥
 द्विवत्सरप्रयोगेण दिव्यदेहो भवेन्नरः ।
 मात्रया भक्षितं देवि विषमप्यमृतायते ॥ २७ ॥
 मात्राधिकं वरारोहे ह्यमृतं वा विषं भवेत् ।
 अमृतं सहसा युक्तं शीलितं विषमेव वा ॥ २८ ॥
 सात्म्यासौत्भ्यं विकाराय मृत्यवे च वरानने ।
 वेगान्यष्ट प्रजापन्ते सहसा विपशीलिनः ॥ २९ ॥
 प्रथमे त्वग्बिकारः स्याद्वितीये वेपथुर्भवेत् ।
 दाहो वेगे तृतीये स्याच्चतुर्थे विकृतो भवेत् ॥ ३० ॥
 फेनोद्गतिः पञ्चमे स्यात्स्कन्धयोर्भङ्गजां ततः ।
 जाड्यता सप्तमे वेगे चाष्टमे मरणं ध्रुवम् ।
 एवं ज्ञात्वा वरारोहे प्रतीकारं समाचरेत् ॥ ३१ ॥
 पित्तान्तं यमनं कुर्यादामान्तं *रेचनं तथा ।
 जातीनीलीश्वरीसिन्धुकाचमाच्यद्रिकर्णिका ॥ ३२ ॥
 त्रिफला करवीरं च कुष्ठं मधुऋजीरकम् ।
 क्षीरवृक्षत्वगैलेति विषघ्नोऽयं गणः स्मृतः ॥ ३३ ॥
 विषघ्नं गोघृतं देवि माङ्गल्यं जीवनं स्मृतम् ।
 अश्वगन्धां सगोजिह्वां त्रिशूलीं त्रिफलामपि ॥ ३४ ॥
 प्रथमं भक्षयित्वा च सेवयेद्भ्रूलं ततः ।
 ब्रह्मचर्यं वरारोहे विषकाले समाचरेत् ॥
 पथ्यं स्वस्थमना भुक्त्वा तदा सिद्धिर्न संशयः ॥ ३५ ॥

* इत्यक्षगणि मर्चि कल्पिदाति ।

गव्ये क्षीरघृते पेपे शालपत्रमिदमेव च ।
 शीतलं च विवेतोयं पित्तलानि च वर्जयेत् ॥ ३६ ॥
 जाङ्गलानि च मांसानि छागलोहं च मद्गुरान् ।
 शर्करां माक्षिकं क्षीरं सेवनीयं प्रयत्नतः ॥
 एकाद्देवि सदा पथ्यमपथ्यं दूरतस्त्यजेत् ॥ ३७ ॥
 उद्धृतं फलपाकेन नवं स्निग्धं घनं गुरु ।
 अन्व्यापन्नं विपहरैरवातातपशोषितम् ॥ ३८ ॥
 रक्तसर्पपतैलेन लिप्ते वासति धारितम् ।
 सक्तुकं मुस्तकं गृद्धीवालुकं सर्पपाह्वयम् ॥ ३९ ॥
 वस्सनाभं च कर्मण्यं कालकूटादिकं तैतः ।
 न जात्वन्पत्नयोक्तव्यं विपे तीक्ष्णे च चौरिते ॥ ४० ॥
 अतिमात्रे च कर्मण्ये पेयं घृतमनन्तरम् ।
 सभाङ्गीदधिधूमोत्थं सारिवातन्दुलीपकम् ॥ ४१ ॥
 आगारधूममञ्जिष्ठापृष्ठचौह्वैर्वा समन्वितम् ।
 लिङ्गाद्वा मधुसर्पिभ्यां चूर्णितामर्जुनत्वचम् ॥ ४२ ॥
 टङ्कणं मेघनादेन मधुना वाऽपि पल्लवान् ।
 विपं युञ्जीत नित्यं वै रसायनं गुणैपिणः ।
 घृतोपस्कृतदेहस्य विशुद्धस्य हिताशिनः ॥ ४३ ॥
 सात्त्विकस्योदिते भानौ योज्यं शीतवसन्तयोः ।
 ग्रीष्मे चाऽऽत्ययिके व्याधौ न वर्षासु न द्वादशे ॥ ४४ ॥
 न क्रोधिते न पित्तार्ते न क्लीबे राजवेशमनि ।
 क्षुत्तृष्णाभ्रमघर्माध्वव्याध्यन्तरनिपीडिते ॥ ४५ ॥
 गर्भिण्यां बालवृद्धेषु न ह्यक्षेषु न मर्मसु ।
 अभ्यस्तेऽपि विपे पत्नाद्वर्जनीयान्विवर्जयेत् ॥
 कटुम्ललवणं तैलं दिवा स्वप्नान्नातपान् ॥ ४६ ॥
 दृग्विभ्रमं कर्णरुजमन्याश्चानिलजान्गदान् ।
 विपं रूक्षाशिनः कुर्यान्मृत्युमेव त्वर्जीर्णिनः ॥ ४७ ॥
 अथ गोमूत्रसंपुक्तमातपे शोषयेद्ध्यहम् ।
 विपं बृंहणमेतद्धि विपस्याऽऽसौ प्रशस्यते ॥ ४८ ॥

१ अ. 'का देवि' । २ घ. 'लुगस' । ३ झ. 'कम' । ४ च. 'वारिते' । ५ घ. 'धिधूमोत्थम्' ।
 ६ घ. 'ध्या चैव स' । ७ ज. 'ना वल्लिप' । ८ झ. 'वाल्लिप' । ९ ग. 'वात्' । १० च. 'नर्दक्षि' । ११ घ.
 'करोषु' । १२ घ. '.....'

तत्पिवेन्मस्तुना वातज्वरे क्षीरेण पित्तजे ।
 यकृन्मूत्रेण कफजे सर्वजे त्रिफलाम्भसा ॥ ४९ ॥
 रोध्रचन्दनपङ्कन्थाशर्कराघृतमाक्षिकैः ।
 क्षीरेण च विषं युक्तं जीर्णज्वरहरं परम् ॥ ५० ॥
 निकुम्भकुम्भत्रिफलासर्पिर्मधुविषैः कृतः ।
 निहन्ति मोदको जीर्णज्वरमेहत्वगामयान् ॥ ५१ ॥
 शिखिकैकिंरसोपेतं विषमज्वरजिद्विषम् ॥ ५२ ॥
 विषं पष्ट्याह्वयं रास्त्रा सेव्यमुत्पलकन्दकम् ।
 तन्दुलोदकपीतानि रक्तपित्तस्य भेषजम् ॥ ५३ ॥
 रास्त्राविडङ्गत्रिफलादेवदारुकटुत्रयम् ।
 पद्मकं क्षौद्रममृताविषं च श्वासकासजित् ॥ ५४ ॥
 सितारसविषक्षीरप्रवालमधुनाऽन्विताः ।
 श्वासहिध्मापहा लीढाश्छदिग्नास्तु विषान्विताः ॥ ५५ ॥
 क्षौद्रोशीरमधुक्षाररजनीकुंठजत्वचः ।
 च्यवनप्राशनोपेतं विषं क्षपयति क्षयम् ॥ ५६ ॥
 विजयापिप्पलीमूलं पिप्पलीद्वयचित्रकैः ।
 पुष्कराह्वासटीद्राक्षायवांनीक्षारदीप्यकैः ॥ ५७ ॥
 सितापष्टिद्विवृहतीसैन्धवैः पालिकैः पचेत् ।
 सविषार्धपलैः प्रस्थं घृतात्तज्जीर्णभुक्तिपवेत् ॥ ५८ ॥
 दुर्नाममेहगुल्मोर्मतिमिरकृमिपाण्डुकान् ।
 गलग्रहग्रहोन्मादकुष्ठानि च नियच्छति ॥ ५९ ॥

अथ विषविद्रावणो घृतः—मुस्तावत्सकपाठाग्निव्योपप्रतिविषाविषम् ।

धातकीमोचनिर्घासं चूतास्थिग्रहणीहरम् ॥ ६० ॥

कृद्ध्रं विषपथ्याग्निदन्तीद्राक्षानिशावृषाः ।

शिलाजतु विषं न्यूपमुदावत्ताश्मरीहरम् ॥ ६१ ॥

गोमूत्रंक्षीरमिन्धूत्यविषपापाणभेदकम् ।

वज्रवदारयत्येतदेकतः पीतमश्मरीम् ॥ ६२ ॥

त्रिफलास्वर्जिकाक्षीरेर्विषं गुल्मप्रभेदनम् ।

पिप्पली पिप्पलीमूलं विषं शूलहरं तथा ॥ ६३ ॥

१ स. 'क्षीर' । २ घ. 'न्विता' । ३ ज. 'न्विता' । ४ ग. 'क्षीरक्षीर' । ५ घ. 'मुष्ट' । ६ घ. 'नी-
 तार' । ७ स. 'लमासति' । ८ ग. 'ण्डुरा' । ९ क. 'धातयु' । १० ग. 'शूलहरि' । ११ घ. 'यक्षारमि-
 धूयविष पा' । १२ ज. 'सर्व तदन्तः पा' । १३ ग. 'क्षीर वि' ।

विषं द्रवन्तीमधुकें द्राक्षारास्रासठीकेणाः ।
 विषं वेष्टमिशिक्षीरं गुल्मघ्नीहनिवर्हणम् ॥ ६४ ॥
 ग्रीहोदरघ्नं पयसा शताह्वाकृमिजिद्विषम् ।
 वायसीमूलनिष्कायपीतं कुष्ठहरं विषम् ॥ ६५ ॥
 पर्यस्या राजवृक्षत्वक्त्रापन्ती वाकुची वलात् ।
 ग्रीहेग्नीभकणाभ्यां च विषं कार्येन कुष्ठजित् ॥ ६६ ॥
 अवल्गुजैलकजयाविडक्षारद्वयं विषम् ।
 लेपः ससैन्धवः पिष्टो वारिणा कुष्ठनाशनः ॥ ६७ ॥
 चित्रकार्कजटाहस्तिपिप्पलीवाकुचीविषैः ।
 सचैन्द्रकैरेडगजकरञ्जफलसैन्धवैः ॥ ६८ ॥
 सव्योपसंज्ञिकाक्षारयवक्षारनिर्शोह्यैः ।
 अगारधूमसहितैर्वस्तमूत्रेण फल्कितैः ॥ ६९ ॥
 भल्लातकाग्निशम्पाकविषैर्वा मूत्रपेपितैः ।
 लेपो विचचिकादद्दुरसिकाकिटिभापहः ॥ ७० ॥
 शम्पाकपत्रत्वङ्मूलं विषं तक्रं च तद्रुणम् ।
 कुष्ठतुम्बुरुचीजानि वाजिगन्धाम्लवेतसम् ॥ ७१ ॥
 हरिद्रा वायसी रास्त्रा हरितालं मनःशिला ।
 पटोलनिम्बपत्राणि कणागन्धकसैन्धवम् ॥
 विषं दारु शिरीषास्थि तत्र लेपेन कुष्ठजित् ॥ ७२ ॥
 करञ्जकरवीरार्कमालतीरक्तचन्दनैः ।
 आस्फोताकुष्ठमञ्जिष्ठासप्तच्छदनिशानतैः ॥ ७३ ॥
 सिन्धुवारवचाक्षैलैर्गवां मूत्रे चतुर्गुणे ।
 सिद्धं कुष्ठहरं तैलं दुष्टव्रणविशोधनम् ॥ ७४ ॥
 कुष्ठाश्वमारभृद्गार्कमूलस्तुक्क्षीरसैन्धवैः ।
 तैलं सिद्धं त्रिपावाप्यमभ्यद्गान्कुष्ठजित्परम् ॥ ७५ ॥
 भद्रश्रीदारुमरिचद्विहरिद्रात्रिष्टकैः ।
 गोमूत्रपिष्टैः पलिकैर्विषस्यार्धपलेन च ॥ ७६ ॥
 श्राक्षीरसार्कजक्षीरगोशकृद्रससंयुतम् ।
 प्रस्यं सर्पपतेलस्य मिद्धमाशु व्यपोहति ॥ ७७ ॥

१ घ. 'धरा' । २ घ. 'कण' । ३ घ. 'विष' । ४ घ. 'यमा म' । ५ घ. 'क्यात्' । ६ घ. 'ह-
 साम' । ७ घ. 'मोदरुण' । ८ घ. 'ये य कु' । ९ घ. 'जेष्टमजोर्व' । १० घ. 'क. 'शरित' । ११ घ.
 'यः सैन्धवमरि' । १२ घ. 'जटारिण' । १३ घ. 'पटो' । १४ घ. 'पगावि' । १५ घ. 'शादी' ।

पानाद्यैः शीलितं कुष्ठदृष्टनाडीघ्रणापेचीः ।

विपं भ्रूजातकीद्वीपिगुञ्जानिम्बफलैर्जपेत् ॥ ७८ ॥

लेपोऽम्लपिष्टैः श्वित्राणि पुण्डरीकं च दारुणम् ॥ ७९ ॥

ककुभारुष्करद्वीपिस्पृक्कापत्रैलवालुकम् ।

पिष्टं स्वादिरतोयेन त्रिरात्रमुपितं पिवेत् ॥ ८० ॥

श्वित्री विपेण संपृष्टं तत्तत्स्फोटान्किन्नासंजान् ।

कण्टकेन विभिद्याथ लेपैर्लिम्पेच्च कौष्टिकैः ॥ ८१ ॥

अथवा करवीरार्कमूलवाकुचिकाविपैः ।

वस्ताम्बुपिष्टैः सद्बीपिद्विपपिप्पलयरुष्करैः ॥ ८२ ॥

अथाऽऽस्तिकोक्तं श्वित्रारि तैलं-लाक्षासुराह्वमञ्जिष्ठाकुष्ठपद्मकसारिवाः ।

गुञ्जा मही कुरवको लाङ्गली वज्रकन्दकः ॥ ८३ ॥

वाराहीकन्दकास्फौता सप्ताह्वा गिरिकाणिका ।

अर्काश्वमारयोर्मूलं नागपुष्पं नतं निशे ॥ ८४ ॥

दन्तीविपं हस्तिविपं पिप्पलयो मरिचानि च ।

तैस्तैलं कटुतैलं वो चित्रस्याभ्यञ्जनं पचेत् ।

सवर्णकरणं श्रेष्ठमास्तिंकरय वचो यथा ॥ ८५ ॥

एरण्डतैलं त्रिफला गोमूत्रं चित्रकं विपम् ।

सर्पिषा सहितं पीतं वातार्तत्रमपोहति ॥ ८६ ॥

कोरकं चिरनिष्कैथैर्लाङ्गलीविपसर्पपैः ।

गन्धकोट्टोल्लमरिचैः सस्तुकक्षीरैर्विपाचितम् ॥

जपेज्जपोतिष्मतीतैलमनन्त्वग्गदानपि ॥ ८७ ॥

स्वरसं वीजपूरस्य वचाव्राक्षीरमं घृतम् ।

वन्ध्या पिवेत् सविपं सा पुत्रैः परिवर्षते ॥ ८८ ॥

वीरालाङ्गलिकादन्तीविपपापाणभेदकैः ।

प्रैपोज्पो मृदगभाणां प्रलेपो गर्भमोचनः ॥ ८९ ॥

देवदारु विपं सर्पिर्गोमूत्रं कण्टकारिका ।

वचा वाङ्गस्त्रन्तं हन्ति बुद्धेश्च परिवर्धनम् ॥ ९० ॥

विपं सर्पिः सिता क्षौद्रं तिमिरापहमञ्जनम् ।

विपं चैकमजाक्षीरवल्कितं घृतघृषितम् ॥ ९१ ॥

१ ज. पटम् । २ क. 'क'रन्तीगु' । ३ घ. 'वि' । शि' । ४ घ. 'वृ' लदे' । ५ ग. 'म'नि-
त । ६ क. 'न्दरा । ७ घ. 'स्पो'ग्म' । ८ घ. दान्ती' । ९ घ. 'स'विप' । १० ज. 'सिन्धु'रस्य ।
११ घ. 'वि'न्धि' । १२ ज. 'व' चरनिष्कापे लक्ष' । १३ घ. 'जपो लक्ष' । १४ ग. 'दु'ग्ध' । १५ घ.
'प' सु' । १६ घ. 'प्र'येज्ज' ।

विषं धात्रीफलरसैरसकृत्यरिवारितम् ।
 अञ्जनं शङ्खसहितं प्रगाढं तिमिरं जयेत् ॥ ९२ ॥
 विषमिन्द्रायुधं स्तैन्यैर्घृष्टं काचजिदञ्जनम् ॥ ९३ ॥
 वीजपूरसैर्घृष्टं विषं तद्वत्सितान्वितम् ।
 विषं मागधिका द्वे च निशि काचर्षमञ्जनम् ॥ ९४ ॥
 शृङ्गार्मजिद्विषं कृष्णायुक्तं गोमूत्रभावितम् ।
 समुद्रफेनेस्फटिकाकुरुविन्दरसाञ्जनम् ॥ ९५ ॥
 कूर्मघृष्टं च तुल्यानि तेभ्योऽर्धांशं मनःशिला ।
 अर्धमानानि मरिचसैन्धवापोरजांसि च* ॥
 अथो यथोत्तरं दद्यादयसा च समं विषम् ॥ ९६ ॥

अथ सर्वनेत्रामयहरा वर्तिः—आगारधूमसहितैर्वस्तमूत्रेण कल्कितैः ।

भल्लातकामिशम्याकविषैर्वा मूत्रपेषितैः ॥

लेपो विचर्चिकादद्वरसिकाकिट्टिभापहः ॥ ९७ ॥

अथ कुष्ठजिल्लेपः—शम्याकपत्रत्वङ्मूलं विषं तक्रं च तद्गुणम् ।

विषं तुम्बुरुवीजानि वाजिगन्धाम्लवेतसम् ॥ ९८ ॥

हरिद्रावायसीराम्नाहरितालं मनःशिला ।

पटोलनिम्बपत्राणि कणागन्धकसैन्धवम् ॥ ९९ ॥

विषं दारु शिरीषास्थि तक्रं लेपेन कुष्ठजित् ॥ १०० ॥

अथ कुष्ठहारि तैलम्—करञ्जकरवीरार्कमालतीरक्तचन्दनैः ।

आस्फोताकुष्ठमञ्जिष्ठासप्तच्छदनिशानतैः ॥ १०१ ॥

सिन्धुवारवचाश्वेलेर्गवां मूत्रे चतुर्गुणे ।

सिद्धं कुष्ठहरं तैलं दुष्टव्रणविशोधनम् ॥ १०२ ॥

अथ नवनेत्रवर्तिः—कुष्ठावमारभृङ्गार्कमूलस्तुक्तीरसैन्धवैः ।

तैलं सिद्धं विषावापमभ्यङ्गात्कुष्ठजित्परम् ॥ १०३ ॥

भद्रश्रीदारुमरिचद्विहरिद्रात्रिवृद्धनैः ।

गोमूत्रपिष्टैः पलिकैर्विषस्यार्धपलेन च ॥ १०४ ॥

ब्राह्मीरसार्कजक्षीरगोशकृद्रससंयुतम् ।

प्रस्थं सर्षपतैलस्य सिद्धममाशु व्यपोहति ॥ १०५ ॥

* रसक्रियेयं मधुना पिष्टुं शृङ्गार्मकाचनुत् ॥ १०६ ॥

* + * पूर्वोत्तरपुष्पविन्दहृदयसधानेन किं भविष्यति ? ।

१ क. 'रिभाषित' । २ ज. 'स्तन्यै घृष्ट' । ३ ज. 'च काचप्रहितम्' । ४ स. 'प्रमोषयम्' । ५ स. 'नस्फुटि-
 फु' । ६ क. 'तति द' । ७ व. 'रस्तिना' । ८ क. 'निम्बु' । ९ क. 'रंजकारगो' । १० क. 'विद्धना' ।

अथ सूर्यप्रभा—अभीक्षणं शीततोपेन सिञ्चेन्नेत्रे विपाञ्जिते ।

रक्तचन्दनमञ्जिष्ठातिन्तिणीफलसक्तुकैः ।

अपसा लोभकतकनिशाशङ्खकणोपणैः ॥ १०७ ॥

मनःशिलाकरञ्जाक्षवीजोग्राफेनसैन्धवैः ।

अंजाक्षीरैः समविपैर्वर्तयो विहिता हिताः ।

शुक्लामेमांसपिल्लेषु ग्रन्थिगण्डाबुंदेषु च ॥ १०८ ॥

रसोनकन्दमरिचविषं सर्पपसैन्धवैः ।

पिल्लेक्षेणहितं कार्यं सुरसारसपेपितैः ॥

पूरयेत्सर्पिणा चानु सर्पिरेव च पोषयेत् ॥ १०९ ॥

मधूकसारमधुकविपक्षीरजलैर्वृतम् ।

पक्वं संतर्पणं श्रेष्ठं नक्तोन्धये त्वचिरोत्थिते ॥ ११० ॥

अञ्जनं नरपित्तेन रोचनं मधुशुद्धिभिः ।

स्वर्जिकाक्षारसिन्धुत्थं शुक्लशुक्लं वरं विपम् ॥

कर्णयोः पूरणं तीव्रकर्णशूलनिवर्हणम् ॥ १११ ॥

नस्यं शिरोरुक्शमनं प्रत्यक्पुष्पीसिताविपम् ।

अथर्वो कतयष्ट्यौह्वशकेरा विपसंयुताः ॥

शुण्ठी पथ्या विषं पाठा त्रायन्ती पूतिनासजित् ॥ ११२ ॥

प्रपौण्डरीकमञ्जिष्ठाविपतिन्दुसमुद्भवैः ।

निहन्ति साधितं तैलं गण्डूपेण मुखामयान् ॥ ११३ ॥

ऐंलाखदिरकङ्कूलजातीकपूरचन्दनैः ।

बोलाब्दवालैर्द्विगुणविपैः साराम्युपेपितैः ॥ ११४ ॥

समुन्ना वटिकाः कृष्णा धृता घ्नन्ति मुखामयान् ।

कटुतैलविषं नस्यं फलिताकंपिकाप्रहम् ॥ ११५ ॥

स्तुक्ष्मकक्षीरभृङ्गाम्बुगोमूत्रहलिनीविपैः ।

गुञ्जाविशालामरिचैः कटुतैलं विपाचितम् ॥ ११६ ॥

१ अ. 'पाञ्जिते । २ अ. 'लसूतरीः । ३ अ. 'आजक्षी' । ४ अ. 'विपम' । ५ अ. 'क्षणादि' । ६ अ. 'पाचये' । ७ अ. 'सार म' । ८ अ. 'धुक वि' । ९ अ. 'साम्ब्यन्वे वि' । १० अ. 'साम्ब्ये त्व' । ११ अ. 'रो-
यना । १२ अ. 'न्यूल्यनात्रशुक्राम्बर । अ. 'न्यूल्यशुक्रे पित्त वे' । १३ अ. 'त्यं तथा शुक्रत' । १४ अ.
तीव्रं क' । १५ अ. 'न पृथनपु' । १६ अ. 'वा कृता' । १७ अ. 'वा नता' । १८ अ. 'वा धृता' । १९ अ. 'पृषा-
दा सा' । २० अ. 'प. युता । २१ अ. 'रीरु म' । २२ अ. 'विप वि' । २३ अ. 'शालः सा' । २४ अ. 'शाल
ख' । २५ अ. 'गुण वि' । २६ अ. 'कृता । २७ अ. 'तैल वि' ।

खलति शमयत्यम्लपिष्टमष्टगुणं विपात् ।
 सिन्धूत्यकार्पासफलं पिण्डितं सह सर्पिषा ॥
 क्षीरेणाऽऽजेन वा लेपाद्विषैदिग्धायुधमणुत् ॥ ११७ ॥
 विषं रसाञ्जनं भाङ्गीं वृश्चिकालीं महासहा ।
 सवेदने सपाके च व्रणे दुष्टे प्रलेपनम् ॥ ११८ ॥
 कृतमालार्कपूतीकवत्सकातिविपाविपम् ।
 सिद्धं यदिद्भुदकायैः सर्पिस्तदपचीहरम् ॥ ११९ ॥

अथापचीघ्नं तैलम्—काकादनीमागधिकानलिकातुण्डिकाफलैः ।

जीमूतबीजकर्कोटविशालाकृतवेधनैः ॥ १२० ॥
 पाठान्वितैः पलाधोशीविषकर्पयुतैः पचेत् ।
 प्रस्थं करञ्जतैलस्य निगुण्डीस्वरसाढके ॥ १२१ ॥
 तज्जयेदपचीं घोरां नावनाभ्यङ्गपानतः ॥ १२२ ॥ इत्यपचीघ्नं तैलम् ।
 गुञ्जाटङ्गुणशिष्टमूलरजनीशम्पाकभल्लार्तका-

स्तुहार्काग्निकरञ्जसैन्धववचाकुष्ठाभयालाङ्गुलीः ।

वर्षाभूशैठभूशिरीषवरणव्योपाश्वमाराविपं

गोमूत्रं शमयेद्विलिप्तमपचीग्रन्थपुद्दुदक्षीपदान् ॥ १२३ ॥

[इत्यपचीग्रन्थिपदनाशनलेपः ।

विषे प्रतिविपं युञ्ज्यान्मन्त्रतत्रैरसिद्धचति ।
 अतीते पञ्चमे वेगे सप्तमस्यानतिक्रमे ॥ १२४ ॥
 युञ्ज्यान्मूलविषं सर्पदष्टानां पानलेपयोः ।
 चतुर्भिः पद्भिरष्टाभिर्हीनमध्योत्तमा यैवैः ॥ १२५ ॥
 मोत्रां विपस्य मूलस्य प्रयुञ्जीत च सर्वदा ।
 दष्टस्य द्वौ यवौ कीटैस्तिलमात्रं तु वृश्चिकैः ॥ १२६ ॥
 नैवत्वसृक्स्थे पाने तु लूतादष्टस्य नेष्यते ।
 त्रैश्वया लेपयेदंशं तस्य ज्ञात्वा मुनिश्चितम् ॥ १२७ ॥
 'क्षीरंक्षीरघृतैर्युक्तं पीतं हन्ति विषं विपम् ।
 ससिन्दुवारतगरं मृतसञ्जीवनं विपम् ॥ १२८ ॥

१ ग. 'द्विपदायायु' । २ घ. 'पदुग्धा' । झ. 'पदग्धा' । ३ घ. 'लिनोतुण्डि' । ४ ज. 'तकस्तु' ।
 ५ झ. 'भूषठ' । ६ ज. 'शठिम्' । ७ घ. 'द्विल्ल' । ८ घ. 'विषे यु' । ९ ज. 'गुञ्जामूल वि' । १० च.
 सर्पदष्टाना । ११ च. यताः । १२ घ. माया । १३ घ. मेतस्य । ज. मेतस्य । १४ घ. 'क्षिके' ॥ १२६ ॥
 १५ ज. 'श्रीशै' । झ. 'प्रथाया' । १६ ज. 'क्षीरंक्षी' । १७ झ. 'रक्षीरंक्षी' ।

शिरीषकुसुमं पत्रं विपमासुविपापहम् ।
 देवदारु नतं मांसी द्रामिली वाकुची विपम् ।
 कुष्ठं च पानलेपाभ्यां समस्तविपनाशनम् ॥ १२९ ॥
 मनःशिलाञ्जनालैलासिन्दुवाराभैराह्वयम् । . .
 सरक्तं कुङ्कुमविपं ध्मातं निःसंज्ञबोधनम् ॥ १३० ॥
 दाहे विपोद्भवे लेपः सक्तक्षीरघृतैर्युतः ।
 अन्येष्वपि च रोगेषु शेषोपायपरिक्षये ॥ १३१ ॥
 प्रत्यहं विपकन्दस्य त्रियवं^१ यवमेव वा ।
 शुद्धस्य राजिकावृद्ध्या वर्षं भुक्त्वा जपेद्भवान् ॥ १३२ ॥
 वचागन्धकसिन्धूत्थत्रायमाणाम्लवेतसम् ।
 व्योपाग्निवेल्लुपार्थाम्लकैर्णोकरिकणाविपम् ॥ १३३ ॥
 शार्दूलैरीनागदमनीवायसीत्रिकलारसैः ।
 भावितं मधुसर्पिभ्यां भक्षितं स्याद्रसायनम् ॥ १३४ ॥
 विपशुल्बरसव्योपगन्धकानां पलं पलम् ।
 पलद्वयं हरीतक्याश्चित्रकस्य पलत्रयम् ॥ १३५ ॥
 कौन्तीमुस्ताचतुर्जातं कर्पाशं च विचूर्णितम् ।
 त्रिगुणश्च गुडः कार्पा वटिका मापसंमिता ॥ १३६ ॥
 भक्षयेत्तां जराम्रस्तो महारोगैश्च पीडितः ॥ १३७ ॥
 हरिद्रा निम्बपत्राणि पिप्पल्यो मरिचानि च ।
 मुस्ताविडङ्गं मूत्रेण पिष्टमाजेन पिण्डितम् ॥ १३८ ॥
 नावनाञ्जनपानेषु गोमूत्राद्यग्रसाञ्जनैः ।
 जपेत्प्रयुक्तं विपमज्वरान्सघृतसानिलम् ॥ १३९ ॥
 सर्वजं समधु व्योषं गवां मूत्रेण खेतकम् ।
 चन्दनस्य कपायेण रक्तपित्तं वृषस्य वा ॥ १४० ॥
 क्षयं क्षीराश्वगन्धाभ्यां कासश्वासं समाक्षिकम् ।
 तन्त्रेण ग्रहणीरोगं क्रच्छ्रं तन्दुलवारिणा ॥ १४१ ॥
 प्रमेहं मधुना शुल्मं शूलं च गुडवारिणा ।
 पाण्डुशोके गवां क्षीरेणाम्भसा त्रैफलेन वै ॥ १४२ ॥

१ ग. 'राजलाले' । २ ज. 'जलाले' । ३ ग. 'वारमे' । ४ झ. 'महाह' । ५ ज. 'सरता' । ६ ज. 'त म्' । ७ झ. 'व द्वयमे' । ८ झ. 'ठाप्ताश्व क' । ९ ग. 'वटीक' । ज. 'वट्टकारि' । १० झ. 'चादेरी' । ११ ज. 'लद्दय' । १२ घ. 'गुण च गु' । १३ ज. 'शीतम्' । १४ घ. 'च' ।

गवां मूत्रेण कुष्ठानि क्षौद्रेणौदुम्बराह्वयम् ।
 तत्रेण युक्तं चाऽऽलेपाद्द्रुपामाविचार्चिकाः ॥ १४३ ॥
 पीतमुष्णाम्भसा वायुं तुलस्याऽऽलेपनाद्ब्रह्मान् ।
 समूत्रं विस्मृतिं नस्येनाञ्जनेन दृगामयान् ॥ १४४ ॥
 स्पन्दाधिमन्थौ सस्तन्यमर्मकोपं सशोणितम् ।
 सकासमदं कौचादीन्सभृङ्गोदं निशान्धताम् ॥ १४५ ॥
 रम्भाकन्दाम्भसा पुष्पं पिष्टं ताम्रमधुत्कटम् ।
 सैतूलमार्तिं दन्तानां गण्डूपेण विलेपनात् ॥ १४६ ॥
 सगोमूत्रं शीरःशूलं सक्षौद्राम्लं क्षतव्रणान् ।
 भगन्दरापचीग्रन्थीन्सक्षौद्रं सगुहं व्रणान् ॥ १४७ ॥
 नारिकेलाम्भसा लिङ्गविकारात्सेवेनात्पुनः ।
 प्रदरं भृङ्गसारेणं नागपुष्पस्य सर्पिणा ॥ १४८ ॥
 रम्भाकन्दाम्बुसर्पिभ्यां पीतं लिप्तमहेर्विषम् ।
 गोतक्रनरमूत्रौभ्यामयाऽऽखोर्वृश्चिकस्य तु ॥ १४९ ॥
 सार्कक्षीरं विलेपेन लृतानां तु जैलौदनम् ।
 शतपत्ररसाज्याभ्यां विषं सर्वं च सर्वथा ॥ १५० ॥

अथ जयगुलिका—भस्मस्रुतगुडसौद्रघृतैः सह निषेविता ।
 जरां जयेदतो नाम्ना गुलिकेयं जयोदिता ॥ १५१ ॥
 वचाश्वगन्धामरिचोपकुल्यातालीसमुस्तापिचुमन्दपाठाः ।
 विषं च तेषां वटिका जयन्त्यः फले प्रयोगे च जयासमानाः ॥ १५२ ॥

अथ द्वितीयजयवटिका ।

वींसामृताखदिरैर्निम्बविडङ्गपथ्याकाथे विपत्रिकटुचित्रकलोहतिक्ताः ।
 आवाप्य मापतुलिता वटिका प्रणीता क्षौद्रान्विता क्षपयति क्षपकुष्ठजौतम् ॥ १५३ ॥
 कान्ताभ्रकशिलैर्धातुविपसूतकमाक्षिकम् ।
 शीलितं मधुसर्पिभ्यां व्याधिवाधैकमृत्युजित् ॥ १५४ ॥

१ घ. 'द्रेणोदु' । २ घ. 'विस्मृतं' । ३ ज. 'कासादी' । ४ घ. 'दीन्मुत्र मूत्रानिशा' । घ. 'दीसभ्र-
 मूत्रानिशा' । ५ घ. 'शान्धयता' । ६ घ. 'कटः' । ७ घ. 'समूल' । ८ क. 'शूले म' । ९ क. 'वया
 पुनः' । १० झ. 'ण नग' । ११ क. 'त्रा-यो विष सर्वं च सर्वथा ॥ १४५ ॥' । १२ ज. 'समेजलम्' । झ.
 'जलोदरम्' । १३ ज. 'विपमी सनिपच्छति ॥ १५० ॥' । १४ ज. 'सूत गु' । १५ ज. 'विनम्' । १६ ज.
 'फलम्' । १७ ज. 'यस्तामृ' । १८ ज. 'रविश्वारे' । १९ घ. 'जातान् ॥ १५३ ॥' । २० घ. 'लायां तु विष
 सु' । २१ ज. 'शीतलं' । २२ घ. 'पेक्षयम्' ।

नष्टशुक्रः पयोद्राक्षाकपिकच्छ्रेमहाविषम् ।

शीलयेन्मधुसर्पिभ्यां सखजूरं सयष्टिकम् ॥ १५५ ॥

शत्रुप्रयुक्ताद्विपतो गराद्वा लूताभुजङ्गाखुविपाज्जरायाः ।

अकालमृत्युग्रहपाप्मनोऽपि विपाशिनो नास्ति भयं नरस्य ॥ १५६ ॥ ३७३६ ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूत्रोवाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्नसमुच्चये

विषकल्पो नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

अथ त्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

[अथ रसकल्पः ।]

अथ मृतसूताध्यायः—पीतासवांम्लखात्सत्त्वं कान्ताद्वा तीक्ष्णमेव वा ।

चतुःपष्टितमांशेन प्रमितं क्षिप्तमल्पशः ॥ १ ॥

तप्तसत्त्वेऽम्लयोगेन श्लक्ष्णवत्तां विमर्दिनात् ।

भूर्जे क्षाराम्ललक्षेणस्नुह्यकक्षीरलेपिते ॥ २ ॥

बद्धं वद्याहते स्वन्नमम्ले समरंसे रसम् ।

धौतेमुष्णारनाम्नेन शुष्कमद्गुलिमर्दितम् ॥ ३ ॥

पचेत्कच्छपपत्रस्थमष्टमौंशं पढाहतम् ।

स्वैप्रमाणं रसं तिष्ठेज्जीर्णे प्राप्ते त्वजीर्षिति ॥ ४ ॥

पातयेदासवाम्लेन मर्दयेत्स्थापयेच्च तैम् ।

जारणे जारणे वाङ्गं ग्रासं च परिवर्धयेत् ॥ ५ ॥

द्विगुणं योजयेदेवं सत्वमन्नरसंभवम् ।

पूतीन्नेर्हं विषं मूत्रं रसरुं गन्धैकत्रयम् ॥ ६ ॥

न पुञ्ज्योज्जारणे सूतेस्तेजोर्णः स्फोटकुष्ठैर्जित् ।

गुञ्जासेन्धवयोश्चूर्णं देवदान्डीदलद्रवैः ॥ ७ ॥

टट्टुणं किंशुकरसेर्जम्बीराम्लेन चूर्णिकाम् ।

मूलकक्षारगोमूत्रप्रसादेन च गन्धैकम् ॥ ८ ॥

स्वर्जिकंभृश्वगन्धोर्पाशमृन्मूरमेन च ।

शतशो भावयेत्सर्वं विडोऽयं बहवानलः ॥ ९ ॥

१ घ. 'चारुहा' १२ घ. 'वाम्ने' १३ घ. 'द्वा पं नम' १४ घ. 'दिग्मा' १५ घ. 'विष्णुपदीनेन
मस्ववन्तं वि' १६ ज. 'न मृदमवकप्रवि' १७ घ. 'दं देव' १८ घ. 'मूर्जेश' १९ घ. 'वर्ण
सु' १० घ. 'रक्षे रं' ११ घ. 'तमस्तार' १२ ज. 'माग' १३ घ. 'गत्र' १४ घ. 'जीर्ण
मा' १५ घ. 'केन्द्रेदे' १६ घ. 'ताम्' १७ ज. 'वशिष्ठा' १८ ट. 'वने' १९ घ. 'पुन्यैर्ह' २०
घ. 'न्यकं प्र' २१ ज. 'हरहर' २२ ज. 'तन्मर्षि' २३ घ. 'टट्टु' २४ घ. 'सुविशान' २५
घ. 'दे नवगन्धः' १८ ॥ २६ घ. 'न्यकः' १८ ॥ २७ घ. 'वश्रम' २८ ज. 'न्या' ।

एवमग्निसहो^१ हंससंपुक्तः केवलोऽथ वा ।
 निषामकौषधसिताङ्गोलमूलरसादिभिः ॥ १० ॥
 वैक्रान्तप्रमुखैर्वाऽपि रसेन्द्रः सहमर्दितः ।
 यन्नस्थः क्रमवृद्धेन वह्निनोर्ध्वेन पाचितः ॥ ११ ॥
 मृतोऽधराग्निना तप्तोऽप्यक्षीणो नोर्ध्वमाश्रयेत् ।
 अथापामार्गतैलेन तर्था पुष्करतन्दुलैः ॥ १२ ॥
 अथवा मलेपूक्षीरभाषितः श्वेतहिङ्गुना ।
 मर्दितः पुष्टपाकेन भस्मतां प्रतिपद्यते ॥ १३ ॥
 गोमूत्रद्रोणपुष्पाभ्यां पाकाद्वा कान्तभाजने ।
 कङ्कुणीकृष्णधत्तूरतैलाभ्यां वा विमर्दितः ॥ १४ ॥
 मृणालतन्तुवर्तिस्थः पीतगन्धर्वतैलयुक् ।
 ज्वलितो पाममात्रं वा मृतवैक्रान्तसंपुतः ॥ १५ ॥
 बन्ध्यामृताकन्दर्गतः पचनाद्ब्रूधरेऽथवा ।
 चपलोपलनिर्गुण्डीरसाभ्यां रसकेन वा ॥ १६ ॥
 वाराहीरसयुक्तेन चक्रमर्दरसेन वा ।
 गन्धपाषाणयुक्तेन वैद्वं वा वासंसा रसम् ॥ १७ ॥
 पचेद्गन्धकतैलेन यावदाखोटबन्धनम् ।
 गन्धाश्मैपिष्टं द्विगुणगन्धं वा कान्तसंपुटे ॥ १८ ॥
 गन्धकाद्वा तृतीयांशं कान्तपर्पटमिश्रितम् ।
 मूलकान्तमर्दितं लोहं पर्पटान्तर्गतं धमेत् ॥ १९ ॥
 यद्वा गन्धकपादेन मर्दितं मूलिकारसैः ।
 लोहसंपुटमध्यस्थमङ्गारैर्धर्मात्तमुत्खनेत् ॥ २० ॥
 रोगोक्तपोगपुक्तोऽपं^२ तत्तद्रोगहारो भवेत् ।
 समुस्तपर्पटकाथो भस्मसूतो हरेज्ज्वरम् ॥ २१ ॥
 दशमूलकपायेण विप्लव्या च समुस्तजम् ।
 माक्षिकैर्भयया वैसापिप्लवैर्वा चास्त्रपिचनुत् ॥
 कण्टकारीकपायेण विप्लव्या च स कासांजत् ॥ २२ ॥

१ ख. 'हो हात्वा स' । ज. 'हो होह स' । झ. 'हो होहस' । २ झ. 'नियमेर्वा' । ३ ग. 'तो
 भात' । ४ घ. 'या पीष्क' । ५ ग. 'त्यक्षी' । ६ ग. 'विते श्वे' । ज. 'विर्धैव दि' । झ. 'वितथैव दि' ।
 ७ ज. 'पुष्पाभ्या' । ८ च. 'जन' । ९ झ. 'मृणालतन्तुवर्तिस्थः' । १० ग. 'विस्वर्षा' । ११ घ. 'पीनग' ।
 १२ ज. 'गतर्षा' । १३ झ. 'धवा' । १४ झ. 'समार' । १५ ज. 'स्मात्तद्विगुणगन्धकान्तसामर्दितम् ॥ १८ ॥
 १६ क. 'गुण ग' । १७ झ. 'वा तामस' । १८ ज. 'मूलिकामर्द' । १९ घ. 'लोहपर्पटान्ते गत' । झ. 'लोहप'
 २० ग. 'नयेत्' । २१ घ. 'यन तद्रो' । २२ झ. 'मुस्ताप' । २३ घ. 'समस' । २४ क. 'कामयया' । २५ ग.
 वासपि' । २६ ग. 'व्या वास' ।

अजायाः क्षीरसिद्धेन कणायुक्तेन सर्पिषा ।
 त्रिफलागन्धकव्योपगुहैर्वा क्षपयेत्क्षयम् ॥ २३ ॥
 अथ लोहमयीं मूषामायामे द्वादशाङ्गुलाम् ।
 मीदितं हेमवाराहीयहकन्यारसै रसम् ॥ २४ ॥
 रसोनपिण्डे देधतीं लोहमय्या मुरन्धया ।
 निगुण्डीपत्रनिर्यासपीतपादासुगन्धया ॥ २५ ॥
 गर्भमूषिकया युक्तां सचक्रां सपिधोनकाम् ।
 लम्बितां जलपात्रस्थस्र्वेरे द्वारि पाचयेत् ॥ २६ ॥
 ऊर्ध्वं वनोत्पलैश्चित्रैरङ्गारैः स्वादिरैरधः ।
 एवमष्टगुणे जीर्णे गन्धके क्षयकुष्ठजित् ॥ २७ ॥
 हिकां निहन्ति रुचकबीजपूराम्लमाक्षिकैः ।
 छांददौहौ मधुसिर्तालाजामुद्रसिताम्बुभिः ॥ २८ ॥
 अशांसि तैलसिन्धुत्थपुटपाचितसूरणैः ।
 त्वक्पल्लवैः केषायेण शृतेनोदसिलाम्भसा ॥ २९ ॥
 क्षीरिण्या वाऽप्यतीसारं विपृचीं कणदिङ्गुना ।
 अजीर्णं काञ्जिकैरण्डकाथपथ्यावलेहतः ॥ ३० ॥
 कपायपल्लवैः पक्वं बालबिल्वं सनागरम् ।
 सगुडं सरसं हन्ति विम्बितीं दारुणामपि ॥ ३१ ॥
 विल्वकर्कटिकागर्भं मसूरकथिताम्बु वा ।
 क्रेचंद्रं मृतरसक्षीरगोधुरक्षीरमाक्षिकैः ॥ ३२ ॥
 पारदभस्मशिलाजतुक्रेष्णालोहमलत्रिफलाकुंलत्रीजम् ।
 ताप्यनिशारजकोपलकान्तव्योपरजः स्रपुरश्च कपित्थात् ॥३३॥
 सर्वमिदं परिचूर्ण्य समांशं भावितभृद्गरमं दिवसादौ ।
 विंशतिवारमिदं मधुन्नीढं विंशतिमेहहरं हरिदृष्टम् ॥ ३४ ॥
 न्यग्रोधायसनाद्यैर्वा काथयुक्ता मृतो रसः ।
 पेशाल्लथुनगोमूत्रैः प्लीहगुल्मनिवर्हणः ॥ ३५ ॥
 कलापपूषशम्बूकक्षाराभ्यां पक्तिशूलनुत् ।
 सत्रयूपणतिलकायेनामशूलस्य नाशनः ॥ ३६ ॥

१ च. दधती । २ घ. लोहमय्या । ३ च. मुरन्धया । ४ ज. रसि पादाङ्गु । ५ घ. धान्ति ।
 ६ घ. 'परदा' । ७ घ. 'शो म' । ८ ज. 'लगत्तमुद्रमृता' । ९ ग. घ. कपायणा । १० घ. मृतेनोद-
 सिला । ११ घ. 'वृष्मृत' । १२ ज. 'शृली' । १३ ज. 'बुधी' । १४ ज. दिवादी । १५ ज. पथ्या-
 त्पुनकोमूत्रैः सदी गु ।

नवनीतमुधाक्षारभाविता भययोदरे ।
 रंहितः सहितो यष्टीवारिणा कामलामये ॥ ३७ ॥
 फलत्रिकादिक्वाथेन पाण्डुशोफे सकामले ।
 शोफे सविश्वभूनिम्बक्वाथगोमूत्रसंयुतः ॥ ३८ ॥
 निम्बामलककङ्कुष्ठैः प्रशस्तः सामृतारसः ।
 रसोनराजिकावह्निनीलिमार्कवपल्लवैः ॥ ३९ ॥
 तुल्यं भल्लातकं क्षिप्वा क्षीरे तैलं विपाचितम् ।
 भूशरीषसुपर्णाक्षोः पञ्चाङ्गमाक्षिकं घृतम् ॥ ४० ॥
 रसं च लीढ्वा कुष्ठार्तो लिम्पेन्निकटुना तनुम् ।
 रसगन्धकपिष्ट्या वा कटुतैलाभियुक्तया ॥ ४१ ॥
 कर्पूरमूलीसहननिम्बतैलपातालमूलीरसभावितेन ।
 रसेन लिह्यात्सकलं हृठं वा विचूर्णितं पुष्परसं स कुष्ठी ॥ ४२ ॥
 फेनिलफलांहिदवीकन्दरसं खादतोऽनुदिनम् ।
 फेनिलमूलोद्धर्तनमाचरतोऽपि च कुतः कुष्ठम् ॥ ४३ ॥
 चित्रकवानरिवायसितुण्डीवाकुचिका द्विगुणाः परिपीताः ।
 मूत्रयुता मृतसूतसमेतास्तक्रभुजः शमयन्ति किलासम् ॥ ४४ ॥
 हुंतगगनमरीची वाकुचीतालपत्र्यौ सलिलरिपुनकुल्पौ कृष्णशृण्क्या सभृङ्गम् ।
 मरिचमसितसोमश्चित्रकाङ्गोलवीजं वरतिलशशिलेखे त्वक्च शाखोटकस्य ॥ ४५ ॥
 फलत्रयं च तत्सर्वं मृतसूतसमन्वितम् ।
 क्षीरान्नवर्तनो जग्ध्वा श्वित्रमाशु निवर्तयेत् ॥ ४६ ॥
 सनिम्बपल्लवक्षौद्रः कृमीन्हन्ति हुंतो रसः ।
 पीतो लथुनसिद्धेन तैलेनानिलजान्गदान् ॥ ४७ ॥
 विश्वैरुण्डेशृतक्षीरसहितो शृध्रसां जयेत् ।
 गुडाभयागुडूच्यम्बुयुक्तः पवनशोणितम् ॥ ४८ ॥
 त्रिकटुत्रिफलावेष्टैः समांशो गुग्गुलुर्जयेत् ।
 वातारितैलसंयुक्तः स्थौल्यं भस्मरसान्वितः ॥ ४९ ॥

१ ज. सहितः २ ज. क्षीरतै। ३ ग. कयट्या । ४ च. लालियु। ५ झ. रवर्तित। ६ क.
 झ. तैलो पा। ७ घ. लीसहमा। ८ घ. हटे वा । झ. हत वा । ९ ग. रसेन कु। १० घ. लादि-
 द। झ. लाहिसार्क। ११ ज. हतो। १२ ज. बीवाथमीना। १३ घ. एगुलाम। १४ च. पलं।
 १५ झ. मृतो। १६ घ. ण्डसून। झ. ण्डपून।

मधूदकाभ्यां युक्तो वा काश्यं तु शर्करान्वितः ।
 दिङ्मुखैर्बलव्योपमूत्रसिद्धेन सर्पिणा ॥ ५० ॥
 रसो हन्यादपस्मारमुन्मादं च तथाञ्जनात् ।
 मधूककुनटीताक्ष्यपारापतमलेयुतः ॥ ५१ ॥
 धान्याम्लपिष्टाष्टमपिप्पलीकान्कार्पासवीजाङ्करमदनेन ।
 आदाय तैलं घृतसूतयुक्तमक्षिण प्रयुञ्जीत विशीर्णरोम्णि ॥५२॥
 चूर्णनिम्बकिसलाजपुरीषधूमैः

कांस्येधुरादमवनितास्तनजेन घृष्टम् ।

भक्ष्यात्तधूपितरसाञ्जनमञ्जयित्वा

साम्यञ्जनस्नपनमक्षिण रुजं निहन्ति ॥ ५३ ॥

महोभेरीमूलं* तुरगष्टंधुकाम्बोधिकैवलं

रसो जम्बीरामूलं जयति तिमिरं काचमपि च ।

उपात्तं जीमूताद्रविजधरपैर्णाम्बुमृदिता

द्रवस्तैलं लेपादिह विविधजात्यं च गुदजान् ॥ ५४ ॥

वटप्ररोहपिण्डीतमूलत्वक्कुण्ठसैर्यकैः ।

केतकीस्तर्नभृङ्गायःशकलीत्रिफलाजुनैः ॥ ५५ ॥

पृथग्दशपलैः सार्धं चतुर्द्रोणेष्वपां पचेत् ।

अष्टभागावशिष्टेऽस्मिन्भृङ्गस्वरसपेपिते ॥ ५६ ॥

त्रिफलानील्पयश्चूर्णैः पृथग्द्विपलिकैर्पुतम् ।

तैलाढकं संमक्षीरं पक्त्वा मृतरसान्वितम् ॥ ५७ ॥

मैहानीलं समुद्रस्थं मण्डं धान्याम्लमध्यगम् ।

अभ्यङ्गविधियोगेन केशानां रञ्जनं परम् ॥ ५८ ॥

त्रिफलापटोलमूलव्योषगुडूचीविडङ्गबीजानि ।

समगुग्गुलानि मारितरसमितानि व्रणघ्नानि ॥ ५९ ॥

ग्रन्थीन्विलेपयेत्तेषां लेपान्मूलरसान्वितम् ।

नारिकेलोदकं तद्वत्पीतं हन्ति मसूरिकाः ॥ ६० ॥

१ च. 'शर्क' भूशर्करासवः ज. 'शर्' भूशर्करासवः । २ ग. 'तपलेनुं' । ३ च. 'ष्टसपि' । ४ घ. 'जान्कुचम्' । ५ ज. 'देकेन' । ६ च. 'रोचिया ॥ ५२ ॥ ७ क. 'धूमिः का' । ज. 'धूपेः का' । ८ च. 'न-
 स्तप' । ९ घ. 'हाभाराम्' । १० ज. 'ल तरगष्ट' । ११ घ. 'पृथको' । १२ घ. 'कुचल' । १३ झ. 'रस
 जम्बीराम्ले ज' । १४ ज. 'पर्णम्बु' । १५ घ. 'द्रवस्तैला' । ज. 'द्रवस्तै' । १६ च. 'रोह पि' । १७ ज.
 'कृष्टस' । १८ घ. 'ननिर्यासः श' । १९ ज. 'दकस' । २० घ. 'सम क्षी' । २१ घ. 'महानीलसमुद्रस्थ मण्ड
 धान्यमध्यगम्' । ज. 'महामूल समुद्रस्थ मण्डल धान्यमध्यगम्' । झ. 'महानीलं समुद्रस्थमध्यगान्यस्य
 मध्यगम्' । २२ झ. 'येष्टेयाद्मन्तिमूल' ।

मञ्जिष्ठा शबरोद्भवं तुवरिका लाक्षा हरिद्राद्वयं
नेपाली हरितालकुङ्कुमगदांगोरोचनागौरिकम् ।

पत्रं पाण्डु वटस्य चन्दनपुगं कौलेयकं पारदं
पत्तङ्गं कनकत्वचं कमलजं बीजं तथा केसरम् ॥ ६१ ॥

सिक्थं तुत्थं लोहकिट्टं वसाज्जपमाजं क्षीरं क्षीरवृक्षाम्बु चाम्पौ ।
सिद्धं सिध्मव्यङ्गनीलपादिनाशे वक्त्रच्छायाभैन्दवीमाथु धत्ते ॥ ६२ ॥

कार्पासपल्लवानन्तारसतैलयुतो हितः ।

अस्थिस्रावे मृतरसो विषे स्थावरजङ्गमे ॥ ६३ ॥

तन्दुलीयकमूलेन वीरामूलेन वा युतः ।

तन्दुलोदकसंमिश्रः पाननावनलेपने ॥ ६४ ॥

सुरमिशकृद्रसभावितकपूरसमन्वितो मृतः सूतः ।

स्थावरजङ्गमकृत्रिमविपजिद्रुञ्जामितो दैर्घ्या ॥ ६५ ॥

यक्षाक्षफेनिलरसोनकदुत्रयोर्भ्राराजीवराद्भिवकुलं लकुचोम्बुपिष्टम् ।

छायाविशोपितमिदं नरवारिचृष्टं सर्पापहं सरसमञ्जनतत्रिवारान् ॥ ६६ ॥

संपिपा पञ्चवर्णस्य बीजं मूलं पुनर्नवात् ।

देवदाल्याः फलं मूलं मूलं च विषपर्णतः ॥ ६७ ॥

पेपितं नरमूत्रेण सर्वथा हि विपापहम् ।

कपित्थपञ्चकर्णालीरसं चाबुविपापहम् ॥ ६८ ॥

कांस्ये ताम्बूल्या नागरं पिष्टमद्भिः पत्रं शैरीषं पिप्पली छागदुग्धैः ।

पत्रं कार्पासात्सपिपा वीं विलेपात्सूतेनोपेतं वृश्चिकानां विषघ्नम् ॥ ६९ ॥

भावितश्चणकाम्लेन वस्त्रमम्लेन मर्दयेत् ।

तेन बाकुचिचक्राह्वकार्पासागस्तिपल्लवान् ॥ ७० ॥

एकस्यै कुट्टितस्याम्ले स्वरसेन रसेन यः ।

मक्षालितः प्रयात्येव विषैर्दिग्धव्रणः शमम् ॥ ७१ ॥

रसायनोक्तविधिना धृद्धो लब्धवलः पुनः ।

प्रातः प्रातः कणापथ्याविश्वसैन्धवचित्रकम् ॥ ७२ ॥

१ घ. 'दानगोरो' । २ घ. 'वाल्मेयकं' । ३ घ. 'सेव्य' । घ. 'सिक्थ' । ४ घ. 'रसं तै' । ५ घ. 'मिथ पा' । ६ क. 'पनम् ॥ ६४ ॥ ७ घ. 'जग्धः' । ८ घ. 'भासाजी' । ९ घ. 'चाम्पि' । १० घ. 'विपिष्ट' । ११ क. 'पिशाचा प' । घ. 'पिशाच प' । १२ घ. 'पित्तं पवन नीर रं' । १३ घ. 'पिप्पली' । १४ ज. 'वाग्पिले' । घ. 'वारले' । १५ घ. 'स्य लकुचस्या' । १६ घ. 'कुट्टि' । १७ घ. 'दग्ध' ।

पीत्वा संरक्षणायाग्रेरीपदुष्णेन वारिणा ।
 धृङ्गामलकनिर्योसे भावितं व्योमकान्तयोः ॥ ७३ ॥
 भस्मायःसंपुटे धान्ये स्थापितं मधुसर्पिण्या ।
 स्वादेन्निशि कणापथ्या मासमेकं तथा पुनः ॥ ७४ ॥
 पातनाभस्मै वा युक्तमथ सूतस्य भस्मना ।
 जीर्णोम्लहैत्रः पण्मासाच्छतावर्या रसेन च ॥ ७५ ॥
 त्रिफलां मधुसर्पिभ्यो स्वादिरासनभाविताम् ।
 मृतहेमरसोपेतां भक्षयेद्भक्षयेत्तराम् ॥ ७६ ॥
 गन्धकेन हेतं सूतं कान्तं धात्रीरसेन च ।
 त्रिफलासहितं स्वादेज्जीवेदाचन्द्रतारकम् ॥ ७७ ॥
 चित्रकं त्रिफला धृङ्गो हरिद्राञ्जनपत्रिका ।
 रसद्विमधुरश्चापि जरावैरूप्यनाशनः ॥ ७८ ॥

अथ वज्रपञ्जररसः—रसौषधीनां रसभावितानां सितापुतैः क्षीरमधुदफाज्यैः ।

जरां रसो हन्ति च कान्तपात्रे क्षीरं शृतं काञ्चनपादपिष्टया ॥ ७९ ॥

क्षेत्रीकरणमित्युक्तं वज्रभस्मसमं रसम् ।

हंसपादीरसैश्छिष्टं विपचेत् पुटानले ॥ ८० ॥

तुष्यमेश्वरसं तेन पूर्ववन्मदितं पचेत् ।

पावच्छक्यं चतुर्थांशमानेनानेन भस्मना ॥ ८१ ॥

र्धोम्लपिष्टेन सौवर्णं पत्रमालिष्य मोरपेत् ।

राजिकार्धार्धमारभ्य पावन्मापं विवर्धितः ॥ ८२ ॥

चित्रकार्द्रकसिन्धुत्थतीक्ष्णासौवर्चलैः सह ।

सेवितः पलपर्वन्तं रसोऽयं वज्रपञ्जरः ॥

शरण्यैः परिभूतानां व्याधिवाधकमृत्युभिः ॥ ८३ ॥

अथ पञ्चामृतः—हेममाक्षिककान्ताभ्रवज्रभस्म प्रवेशयेत् ।

रसे^१ सहेन्नि सप्ताहं मूलिकारसमदिताम् ॥ ८४ ॥

१ छ. 'दांसे भा' । ज. 'दांसो मा' । २ छ. 'रसना शु' । ३ छ. 'लान्यहे' । ज. 'लान्यहे' । ४ छ. 'हेम प' । ५ छ. 'विस्वा' । ६ छ. 'म्यो सदिगाग्यमा' । ७ छ. 'विस्वा' । ८ छ. 'देवगाव' । ९ छ. 'दि' । १० छ. 'मृतं' । च 'मृतं' । ११ छ. 'विपुटेसपुट्य' । १२ छ. 'मन्थं र' । १३ छ. 'मेन रसमा' । १४ छ. 'अस्तेरि' । १५ छ. 'मादये' । १६ छ. 'विष्णु' ॥८२॥ १७ छ. 'हीदस्यो' । १८ छ. छ. 'म्य' । १९ छ. 'पत्रमालिष्य' । २० ॥ २१ छ. 'मेव हे' ।

तां पिष्टिं यन्नयोगेन पचेत्पञ्चामृताह्वयः ।

रसोऽयं मधुसर्पिभ्यां युक्तः पूर्वाधिको गुणैः ॥ ८५ ॥ इति पञ्चामृतः ।

घनसारचतुर्जातकङ्कीरं कटुकीफलम् ।

फलं ताम्बूलवल्लीनां रसस्याक्रमणं परम् ॥ ८६ ॥

मुञ्जीत शालिगोधूमयवपष्टिकजाङ्गलम् ।

मुद्गपूयं गवां क्षीरं मस्तु क्षापात्सुखोम्भसा ॥ ८७ ॥

रूपयोवनसंपन्नामनुंरूपां मियां भजेत् ।

अभ्यङ्गं कटुतैलेन कार्श्वीतैलं सुरां दधि ॥ ८८ ॥

कालिङ्गकारवेष्टाम्ललथुनामुरिमूलकम् ।

द्विदलं बिल्ववार्ताकं छत्राकं कौकमाचिकाम् ॥ ८९ ॥

अङ्गसंमर्दनं रात्रौ जागरं स्वपनं दिवा ।

अत्यम्लतिलकलवणं स्वौदूष्णं शिशिरौषधम् ॥ ९० ॥

शोकवातातपक्रोधचिन्तां च परिवर्जयेत् ।

सौहसं रसलोहानां मारकं च विशेषतः ॥ ९१ ॥

सेवया परिहार्याणां रसस्पर्शजरणा भवेत् ।

शूलो नाभितले जाड्यं निद्रालस्यं ज्वरस्तमः ॥ ९२ ॥

अङ्गभङ्गोऽरुचिर्दाहः पिबेत्तत्र दिनत्रयम् ।

सौवर्चलं सगोमूत्रं कर्कोटीमूलवारिणा ॥ ९३ ॥

मातुलङ्गस्य वैोऽम्लेन मोगिमन्थं सनागरम् ।

नागवङ्गयुतः सूतः प्रमादाद्भक्षितो यदि ॥ ९४ ॥

सैन्धवं कारवेष्टस्य कन्दं सूत्रैः पिबेद्भवाम् ।

कर्कोटीगरुडीपथ्याशरपुष्पैर्विपाचितैः ॥ ९५ ॥

अष्टभागावशिष्टं वा गोमूत्रं सैन्धवान्वितम् ।

यत्सेत्रीकरणं पूर्वं वेधकं च रसं ततः ॥ ९६ ॥

सेवेत तस्य सिद्धिः स्यादन्यथा मरणं ध्रुवम् ।

कान्ताभ्रताप्यसत्त्वानां वज्रहेन्नो रसस्य च ॥ ९७ ॥

१ ग. 'शिष्टित्रययोः' २ क. उक्तः । घ. मुक्तः । ३ ज. 'शूलकटुकं फो' । घ. 'शूलं कं' । ४ घ. फलं । ज. पल । ५ घ. रसः स्यात्क्रम' । झ. रसे स्यात्क्रम' । ६ ज. 'खान्दुना ॥ ८७ ॥ ७ घ. 'दुर्-
लां मि' । ८ ज. 'कार्श्वीतः' । ९ झ. 'छात्रल' । घ. 'लातल' । १० घ. 'विदल' । घ. 'यशुवि' । ११ घ.
पाचमा' । १२ क. 'विहा ॥ ८९ ॥ १३ घ. 'सहं मं' । घ. 'सहं तनं' । १४ घ. 'स्वोदूष्णं' । १५ ज.
शोकं वा । १६ ज. 'त्रोष वि' । १७ झ. 'सहं' । १८ क. 'सत्यजं' । १९ ज. 'स्यागरं' । २० ग. 'शूले' ।
२१ घ. 'स्य चान्ते' । २२ घ. 'मणिमन्थं' । २३ ज. 'चित्तैः' । २४ ग. 'गोमूत्रः' । घ. 'गोमूत्रैः' ।

एतदागमसिद्धत्वात्प्रत्यक्षफलदर्शनात् ।
 मन्त्रवत्संप्रयोक्तव्यं न मीमांस्यं कथंचन ॥ १११ ॥
 लोभयन्त्यातुरं मूर्खा विचित्रैः कर्मकौशलैः ।
 तेभ्यो रक्षेत्सदाऽऽत्मानमात्मा यस्मात्सुदुर्लभः ॥ ११२ ॥
 ते घुणाक्षरवैतकंचिदुत्थाप्य नियतायुषम् ।
 घ्नन्ति वैद्याभिमानेन शतान्यनियतायुषाम् ॥ ११३ ॥
 अज्ञातशास्त्रसद्भावशास्त्रमात्रपरायणान् ।
 तान्वर्जयेद्विपक्वाशान्पाशान्वैवस्वतानिव ॥ ११४ ॥
 प्रदीपभूतं शास्त्रं हि दैर्घ्यं विपुला मतिः ।
 ताभ्यां भिषक्सुपुक्ताभ्यां चिकित्सन्नापराध्यति ॥ ११५ ॥
 कचिदर्थः कचिन्मैत्री कचिद्धर्मः कचिद्यशः ।
 कचिदभ्यासयोगश्च चिकित्सा नास्ति निष्फला ॥ ११६ ॥
 ये क्रियां विक्रियां कुर्वन्त्युपेक्षन्ते स्वलन्ति वा ।
 स्वादन्ति ते परप्राणाग्निजानि मुक्तानि च ॥ ११७ ॥
 यावदुच्छ्वसिति प्राणी यावद्रेपजमति च ।
 तावच्चिकित्सा कर्तव्या दैवस्य कुटिला गतिः ॥ ११८ ॥
 अनाथान् रोगिणो वैद्यः पुत्रवत्समुपाचरेत् ।
 प्राणार्चार्यश्च पितृवत्संपूज्यः शक्तिभक्तिः ॥ ११९ ॥
 न प्राणिरहितो देशो न च प्राणी निरामयः ।
 तस्मात्सर्वत्र भिषजां कल्पिता एव वृत्तयः ॥ १२० ॥
 यज्ञस्य च शिरश्छिन्नमश्विभ्यां संधितं पुरा ।
 पातिता दशानाः पूष्णो भगस्य च विलोचने ॥ १२१ ॥
 राजयक्ष्मादितश्चन्द्रस्ताभ्यामेव चिकित्सितः ।
 भार्गवश्चयवनः कामी वृद्धः सन्विकृतिं गतः ॥ १२२ ॥
 वीर्यवर्णवलोपेतः क्रतस्ताभ्यां पुनर्युवा ।
 ऐभिश्चान्वैश्च बहुभिः कर्मभिर्भिषगुत्तमौ ॥ १२३ ॥
 बभूवतुर्भृशं पृथ्याविन्द्रादीनां महात्मनाम् ।
 सौत्रामेण्यां च भगवानश्विभ्यां सह मोदते ॥ १२४ ॥

१ घ. क्षोभं । २ च. 'वत्किंचि' । ३ च. तद्वर्जं । ४ च. दर्शनं । ५ घ. 'वन्त्यपे' । ६ ज. 'व
 द्भिषन्त्यमस्ति च । घ. 'मस्ति च' । ७ क. अन्यथा । ८ क. 'चार्ये च पितृवत्संपूज्यश्च स्वशक्तिः । इ.
 'चार्ये च पितृवत्संपूज्य भक्तिशक्तिः । ९ स. एतैश्च । १० घ. 'मग्यश्च म' । स. 'मग्यश्च म' ।

अश्विभ्यां सहितः सोमं प्रायः पिबति वासवः ।

अश्विभ्यां कल्पितो भागो यज्ञेषु च महर्षिभिः ॥ १२५ ॥

अश्विनावग्निरिन्द्रश्च वेदेषु सुतरां स्तुताः ।

वैचावित्पश्विनौ देवौ पूज्येते विबुधैरपि ॥ १२६ ॥

अजरैरैमरैर्नित्यं सुखितैरेवमाहृतैः ।

व्याधिभृत्पुजराग्रस्तैर्दुःखप्रायैः सुस्वार्थिभिः ।

किं पुनर्भियजो मर्त्यैः पूज्याः स्युर्नाऽऽत्मशक्तितः ॥ १२७ ॥

*रसरत्नसमुच्चयो मयेत्यं रचितः

साधु नितान्तमाद्रियन्ताम् ।

सुधियो यदि विद्यतेऽत्र दोषः

कचिदहन्ति ममाप्यलं विसोढुम् ॥ १२८ ॥ ३८६४ ॥

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तस्य सूनुर्वाग्भटाचार्यस्य कृतौ रसरत्न-
समुच्चये रसकल्पो नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

॥ समाप्तथापं ग्रन्थः ॥

* इत्येतेऽपि श्लोको गणसहितपुस्तकयोरेव ।

१ घ. देवेषु । २ घ. 'रमृतैर्' । ३ घ. 'माद्रीः' । ४ ग. 'स्तुतारित श' । घ. 'स्तुतारित' । ज. 'स्तुतारित' । झ. 'स्तुतारित' ।

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
वलिना.	प्रकारान्तरेण गन्धकोत्पत्तिः। वलिना	३	१७	१
भन्नो..	स्विन्नो	३	२३	२
कृति....	कृति...	३	२४	२
सर्वत्र प्रति	सर्वत्राप्रति	३	३६	२
छिन्न	स्विन्न..	३	५०	१
शनी....	शिनी..	३	६०	२
शनी....	शिनी..	३	६३	२
त्वम्लेन	मल्लेन..	३	७६	२
तेले....	तेले	३	८०	२
धुवम्..	धुवम्..	३	८१	१
कुप्यां..	कूप्यां.	३	८३	१
कुपि....	कूपी...	३	८५	१
त्रिफले.	त्रिफले.	३	८६	२
उत्तरोक्तगुणैः..	उत्तरोत्तरतः... ..	३	९०	२
निरङ्गणा	नीरकणा..	३	११४	२
भाविसं	भाविता	३	११५	१
काथ.... ..	काथो... ..	३	११९	१
शनी....	शिनी..	३	१३२	१
पातयेन्नात्र	जापते नात्र....	३	१४४	२
गुरुत्व	गुरुत्व... ..	३	१४९	२
क्षिर....	क्षीर	३	१५४	२
बन्धस्य कारकाः	बन्धनकारकाः..	४	१	१
चक्ष्रेष्ठ.... ..	चक्ष्रेष्ठं... ..	४	१०	२
ह्लादि	ह्लादि	४	१३	१
विम्बी	विम्ब... ..	४	१७	१
सूक्ष्मं..	सूक्ष्मं.... ..	४	१८	१
फण्डरा	फोटरा.	४	१८	१
शुल्व	शुभ्र	४	१८	२
शुशम्..	शुभम्..	४	२०	१
पाण्डु कृष्णं च लाघवम्	पाण्डुकृष्णमलाघवम्...	४	२१	१
पीतं श्यामं....	पीतश्यामं	४	२४	१
गौरत्रा	ग्रासद्या	४	३३	१

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।-

यर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
तैर्मर्द्यं वेष्टयेत्	तैः परिवेष्टय च	४	३६	१
रुक्तः	रुक्तं ..	४	३७	२
विधिक्रमः	विधिः क्रमात्	४	३७	२
कात्य	काय ..	४	३८	१
स्यात्ते	स्यात्तैः	४	४१	१
वर्तते	वर्गयेद्	४	४६	२
भ्रमच्छुभ्रो	अन्नशुभ्रो	४	५७	२
स्थूलं	स्थूल ..	४	६५	१
त्पत्तौ	त्पलम्	४	७३	२
अशुद्धं न मृतं	अशुद्धममृतं	५	११	२
समाचरोत्	च मारयेत्	५	११	२
पिष्टं	पत्रं पिष्टं वा	५	३५	२
मिव	मवि ...	५	७१	१
पागे	पागे ..	५	७६	१
भूमिकं	भूमिजं	५	७८	२
लोहाघाते	लोहाघाते	५	८१	२
सुम	सम ...	५	८२	१
घा	चा ...	५	८७	१
कारतां	कारकं	५	९४	३
लोहमादौ	शुद्धलोहं	५	९६	२
संमिश्रं	संलप्तं	५	९९	१
प	पे ...	५	१०४	२
तच्च	तच्च ...	५	१०९	२
द्रवणे स्थितैः	द्रवपेपितैः	५	११९	१
गन्धं गुडत्रिकलकांभसा	गन्धगुडत्रिकलया सह	५	१२२	१
पुटोत्रि	पुटोत्रि	५	१२२	२
पुञ्जी..	पुटी....	५	१२३	२
त्रि	त्रि:....	५	१२५	२
ली	लि ...	५	१२८	१
गोलकं.	गोजले	५	१२८	१
वापेन...	तापेन	५	१२८	२
सखेत्तु कृतकञ्जलीम्.	सखेत्तु कृतकञ्जलम्	५	१३४	१

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
ता भवेत्	तां व्रजेत्	५	१३५	२
ध्रुवम्..	मृतम्..	५	१३७	१
मयानि	मपांश्च	५	१४१	२
शनम्..	शम्....	५	१४१	४
त्तरम्..	त्तमम्..	५	१४२	१
जंबू....	जंबु....	५	१४२	१
त्रि	त्रिः....	५	१४२	३
तत्क्षारं वापेत्कान्तं हति	तत्क्षारवापात्कान्तदृति	५	१४२	३
लोहास्तिष्ठन्ति	लोहं तिष्ठति	५	१४४	२
सुतप्तं तु	सुसंतप्तं	५	१४७	१
वृणाम्	गुणान्	५	१४९	२
कट्टलाबु	कट्टफलाम्बु	५	१५७	२
घोषा	घोषो	५	१५८	१
कीर्तितम्	शस्पते	५	१६०	१
पत्राणि लेपयेत्	पत्रं प्रलेपयेत्	५	१६२	१
सिला..	शिला	५	१६६	१
कृष्ण..	कृष्णं..	५	१७१	१
सिन्धुवारजटाकान्ती	सिन्दुरवारजटाकौन्ती	५	१७३	१
वारे	वारं....	५	१७३	२
विघट्य नि	घर्षयित्वा	५	१७७	१
मेकैकं..	मेकैकं	५	१७७	१
शीतिका	शीतक	५	१९०	२
संतप्ता	संतप्त्वा	५	१९२	१
तप्ता	तप्त्वा	५	१९७	१
धौतं भू	धौतम्	५	२२०	१
रवकांश्चरेत्....	रवकाद्दरेत्....	५	२२२	३
संभृत..	संभृति	५	२२५	२
तप्तं....	मिदं	५	२३१	१
पाण...	शाण	५	२३१	२
पेषिकां	पेषिकां	५	२३२	२
बाकुची	बाकुची	५	२४१	१
विशोधयेत्....	निरोधयेत्	५	२४२	१

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
पश्चाद्दुद्भृतं....	पक्षाद्दुद्भृत्य....	५	२४२	२
कार्यं....	सूत....	६	७	२
चौर्यच्छन्न....	चौर्याच्छन्न....	६	९	२
यथा....	पदा....	६	११	२
सं....	सा....	६	१२	१
च्छत्र....	छत्र....	६	१७	१
गोहत्या अपुत्तानि च	द्वीगोहत्यापुत्तानि च	६	२२	१
लिंगं....	लिंगे....	६	२४	२
राः....	रान्....	६	२८	२
स्तु....	श्च....	६	२९	१
कालिनी शक्तिसंपुक्ता	कालिनीशक्तिसंपुक्तं	६	३४	२
यणा....	यणम्....	६	३४	२
लेश्चै....	लेश्वे....	६	४८	३
त्पलाः....	पलाः....	६	५२	२
का शिला....	काः शिलाः....	६	५३	१
दिव्योषधादि	दिव्योषधीनां	६	५४	२
लंको लंपट....	लंकालंपट । लंको लंपक	६	५९	१
राजेन्द्रा....	सूतेन्द्रा....	६	६०	१
रोगिणां....	रोगिणा....	६	७१	२
सर्वोषध....	सर्वोषधि....	७	१	२
ग्व....	ग्व....	७	२	१
यक्षत्र्यक्षां सहस्राक्षां दि	यक्षत्र्यक्षसहस्राक्षदि साधीयः	७	२	१
त्को....	पक्षराजसहस्राक्षदि	७	६	१
बालिके पंक....	त्को....	७	७	१
कृतान्त....	बालिके वंश....	७	७	२
कुण्डणी....	कृतस्त....	७	८	२
कुण्डनी....	कुण्डनी....	७	१०	१
गोर्वरं....	कुण्डली....	७	१६	१
शितोपला....	गोर्वरं....	७	१६	१
च्छ....	शितोपलाः....	७	१८	१
समाचरेत्....	छ....	७	२२	२
	समर्चयेत्....	७	२२	२

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
वार्त्तिकाः	वार्त्तिकाः	७	२३	२
भाषज्ञाः	भाषाज्ञाः	७	२४	१
अद्वैष्टिकः	अदेशिकः	७	२७	२
हस्तो विवर्जितः	हस्तः स उच्यते	७	२८	१
भाषज्ञा	भाषाज्ञा	७	३२	२
क्वा	क्त्वा	७	३४	२
विमर्द्या	विमर्द्यात्	८	७	२
कृष्णी	कृष्टी	८	११	१
संशुद्धि	संतिद्ध	८	१८	२
व्यूहं विशेषतः	ःयूहमशेषतः	८	१९	२
मपि	मिति	८	२२	२
त्ती	त्ती	८	२८	२
प्युनमं	प्युत्तमं ?	८	२८	२
साधनम्	नाशनम्	८	३१	२
स्पृष्ट	स्पृष्ट	८	३१	२
प्राप्ये	प्राप्ते	८	३४	२
निर्द्रवे वंग	दुद्रावे वंश	८	३५	२
वरं नागं	वरनागं	८	३८	२
वार्त्तिके	वार्त्तिके	८	४१	२
दले	द्रवे	८	४६	१
लोहेतारत्व	लोहे तारे च	८	४६	२
का	कः	८	४८	१
कृतम्	दि यत्	८	५८	१
निर्वापणं	निर्यातनं	८	६०	२
मतिः	मितिः	८	६४	१
गर्भद्रावणं	गर्भे द्रावणं	८	६५	१
वार्त्तिकैः	वार्त्तिकैः	८	६५	२
रूपा परा	रूपाः पराः	८	६६	१
संमुखा	समुखा	८	६९	२
क्षपणं	क्षेपणं	८	७१	१
चटुवारं हुतिं	त्रहारेवं हुती	८	७२	१
रा	र	८	७६	१

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
लेपेन..	लेपनं...	८	८०	२
सदाभियुतचुल्पंतं	मंदाभियुतचुल्पंतः... ..	८	८७	२
यः अध्यापो	ऽयमध्यापो... ..	८	९०	१
ना	नाम्... ..	८	९०	१
भाण्डे मुखं	भाण्डमुखं	९	७	१
अधो	अधो... ..	९	९	१
लिप्तं स्या	लिप्तस्था	९	९	१
तस्मिन्निपतितसूतः... ..	तस्मिन्निपतित सूतः... ..	९	१०	२
तले क्रि	तलक्रि.	९	२०	२
पूर्णतर.	पूर्वोक्त..	९	२३	२
सोमनाल	सोमानल	९	२७	२
णम्.... ..	कम्.... ..	९	२८	१
लोहस्य	लोणस्य	९	२९	२
वालुकासु प्रतिष्ठितम्.. ..	वालुका सुप्रतिष्ठिता... ..	९	३५	१
भागस्य	तद्भागम्	९	३५	२
पूर्णं भा	पूर्णभा	९	३७	१
लेपात्ताम्र	लेपताम्र	९	३८	२
भालिका	भालिका	९	४१	२
पत्र.... ..	[१९ अथ वलभीपत्रम्] पत्र	९	४५	१
परिन्पस्तस्वल्प	परि न्यस्य स्वल्प.... ..	९	४६	१
जलहार्य	द्वलभीप	९	४७	१
रसवा..	रसे पा.	९	४७	१
णम्.... ..	कम्.... ..	९	४७	१
[१९ अथ जलहार्यत्रम्] एत	एत	९	४७	१
वार्तिकै.	वार्तिकै	९	५०	२
वर्तुलां गतां... ..	वर्तुलं गतां... ..	९	५३	१
कृष्ट	कृष्टि... ..	९	५८	१
गत्रोच्य	गपत्रोच्च	९	६१	२
रंधणार्थं	रंधणार्थं	९	६८	३
स्थ	स्तात्.. ..	९	६९	२
जलाधारं	गलाधारे	९	७०	२
पानाधो	पत्राधो.	९	७२	१

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	ख०	पं०
पात्राणां	पात्राणां	९	७५	१
नम्.....	ने	९	७६	२
यंत्रे	यंत्रं	९	७८	१
शृणो... ..	मुखो ?	९	७९	१
मर्दने... ..	कर्मणि	९	८२	३
स्थितैवाङ्गु... ..	स्तथैवाङ्गु	९	८४	२
पाल्या. . . .	पाल्यां	९	८४	३
निवेशितं	निवेश्य तं	९	८९	३
रसेन म	तदन्तर्म्	९	९०	१
भादिका	हाटिका	१०	१	१
पेया	पा या	१०	२	१
रंध्राणं.	अंध्रणं	१०	४	२
सा खलु	स्यात्खलु	१०	६	२
रेः	रे	१०	७	१
च योग्यं च... ..	कृष्णमृत्स्ना....	१०	७	२
तथा....	तया....	१०	१०	१
संयुता.. ..	मर्दिता	१०	११	२
केरिता	कोचिता	१०	१२	२
एषा	तया....	१०	१२	२
दग्ध	दुग्ध....	१०	१३	१
क्या कि	ष्टकि ..	१०	१३	१
सहिता	रहिता	१०	१६	१
म्बु	नु	१०	१६	१
दासाधिता	पा साधिता ..	१०	१६	२
यो	यु	१०	१७	१
मष्टगु... ..	मृष्टश	१०	१९	१
पक्षसूत्रं	पञ्चमात्रे	१०	२०	१
लिप्त्वा	लिप्ता ..	१०	२०	२
मूखे	मुखे	१०	२२	१
मूस	मुस	१०	३२	२
मूर्ध	मूर्ध्व....	१०	३८	२
गर्तेद्वाराणि प.	गर्ताद्वाराणिप	१०	४१	२

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम्	अ०	श्लो०	पं०
मिति	मिदं	१०	४७	२
दृढ	दृढं	१०	४७	२
सृष्ट	सृष्ट	१०	४८	१
शनी	शिनी	१०	४८	१
इति यन्त्राणि	इति मूपाकोष्ठिकायन्त्राणि	१०	४९	२
ज्वालिता	जारिता	१०	५२	२
निम्ने वि	निम्नवि	१०	५४	१
संधीभिः	साठीभिः	१०	५७	१
लं	ले	१०	६०	१
गोवरं	गोवरं	१०	६२	२
नम्	ने	१०	६२	२
व	व	१०	६३	१
व	व	१०	६३	२
मात्रै	मूत्रै	१०	६७	१
क्तपू	कर्पू	१०	६३	१
तज्जा	पज्जा	१०	९७	१
शस्तास्थिनाच वर्गो	शशास्थिनि च पोगो	१०	९९	२
गर्धा	गर्धं	१०	१०१	२
तु	स्पात्	१०	१०२	१
स स्या	साक्षा	१०	१०३	१
पाणनिष्ककलाः	शाणं निष्ककला	११	३	२
णं न	णन	११	८	२
स्यादुत्थितिः	उत्थापनं	११	११	२
संयोज्यो	न योज्यो	११	१३	१
स मृद्ध	समृद्धा	११	१३	२
न्यैः	न्ये	११	१६	२
स्का	स्क	११	२०	२
नैव	नापि	११	२२	१
चरेत्	रभेत्	११	२२	२
मूलम्	मूलकम्	११	२३	१
वीजं	वीजं	११	२६	१
नम्	ने	११	३३	१

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
कुमारि	कुमारी	११	३४	१
रक्ता भ्र	रक्ताभ	११	४८	२
तदा	तथा	११	५५	१
भिघातश्च	भिधश्चेति	११	५८	१
क्षते देही	ष्यते देहे	११	५९	१
क्षेत्र	क्षेत्री	११	६१	१
ऽधो	यो	११	६१	२
यातो	याति	११	६५	२
भूतो	सूतो	११	७१	२
स्त्वतः	स्ततः	११	७३	२
११ बन्धो [साधीयान्]	११ बद्धो [साधीयान्]	११	७३	२
सोऽग्निना	नाग्निना	११	८१	१
वद्धवत्	बंधवान् ?	११	८२	१
लोह	योग	११	८३	१
स हि परो	सहचरो	११	८४	१
निचितो	निविडो	११	८४	२
घृष्टे	घृष्टो	११	८४	३
मतो व	महाव	११	८४	४
इति रसवद्	इति रसबन्ध	११	८४	४
कूलिकैः	मूलिकैः ?	११	८५	१
कुतुंबकैः	कुरंटकैः	११	८५	२
पात्रं	पात्रे	११	९१	१
रससमजरितं	समरसजारितं	११	९६	२
स्तु	सु	११	९९	२
सु	च	११	१००	२
सु	च	११	१००	२
र्ण	र्णम्	११	१०७	२
ध्रुवं	धृतं	११	१२०	२
सा	पा	११	१२१	२
कमठ	कलम	११	१२५	१
न्ध्य	घ्य	१२	१४	१
क्रमात्	पुनः	१२	२३	१

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
चा	पा	१२	३२	३
ततः....	रसः....	१२	३७	२
पु स....	हृष्य	१२	४६	२
भां	भं	१२	४७	१
रोधं वरायाः....	रोधं वरायाः....	१२	४७	२
गतां....	गतां....	१२	६१	१
दिकं यथा	धिक्यं पदा....	१२	६७	२
लैः	लम्....	१२	७०	४
न्यास	न्यासं	१२	९७	२
अथ उन्मत्तरसः :-....	अथ उन्मत्तरसः-रसगंध-....	१२	१०२	१
मात्रा....	पत्रा....	१२	११६	१
द्राक्तं....	द्राक्तं	१२	१२४	२
प्राग्ज	द्राग्ज	१२	१२५	२
मृगसंसृष्टं	वर्गसंसृष्टं	१३	२	२
लेपयेत्	मेलयेत्	१३	४	१
इति रक्तपित्तचिकित्सा ।....	तमः....	१३	१७	१
करः....	पत्रं तु चूर्णितं	१३	२९	४
पत्रस्य चूर्णेन		१३	३९	२
कथं नीलकंठः-....		१३	४८	१
सूतं शुल्वं	अथ नीलकंठः-सूतं शुल्वं....	१३	५८	१
घ्रात्र....	दग्ने	१४	५	१
क्षार....	क्षीर....	१४	५	१
पित्वाऽथ	पेद्वाऽथ	१४	१८	३
व	व	१४	१९	१
शो	पो	१४	२२	१
कं व्यो	कव्यो	१४	६३	२
लपां....	लपाः	१४	७३	१
ने	न्ये	१४	८२	१
पुनश्चूर्णं	पटचूर्णं	१४	८३	१
पूर्ववद्वटिका	पूर्वपर्पटिका....	१४	८५	१
न्म	न्म	१४	९३	१
शुद्धसूतं	अधाशः कुठारः-शुद्धसूतं-....	१५	३	२

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
अथाशः कुठारः—	.....	१५	३	१
जपेत्	जपे.....	१५	९	२
जपेत्	जपे.....	१५	११	२
पुत्रा...	घटा.....	१५	१९	२
अथ मूलकुठारः	अथाशीघ्नवटकः	१५	२२	१
सूरणं	वटकं	१५	२२	१
शकम्	शका	१५	२३	१
मूलस्थाने	मूलान्तस्थां	१५	३३	१
विनिवेश्य च	तां निवेश्य च	१५	३४	२
वरनागं	अथ मूलकुठारः—वरनागं...	१५	३९	१
वडाल	विडाल	१५	६४	१
शुक्रकृष्णाभ्रकं	वज्रकृष्णाभ्रजं	१५	६६	१
कान्तं सत्त्वं	कान्तसत्त्वं	१५	७०	१
चूर्णं	चूर्णं	१५	८३	१
लेहो	लेपो	१५	८३	२
कल्पितो	कल्पते	१६	४	३
घृष्टा	घृष्टं	१६	५	२
पाको	पको	१६	६	२
शीतं	शीतं	१६	१०	१
पल्लवं	पल्लवं	१६	११	२
क्षीरं	क्षीरं	१६	१३	१
पाकस्य	पकस्य	१६	१४	१
जैः	जैः	१६	१४	२
वत्सक	वत्सक	१६	१५	२
सारसम	रससम	१६	१७	२
पुष्प	पुष्प	१६	२०	१
अथ सुधासाररसः—	.....	१६	२०	१
अथ सुधारसः—	अथ सुधासाररसः—	१६	११	१
पिष्टविश्वा	अथ रसोत्तमः— पिष्टविश्वा-	१६	२०	२
चाह	चाह	१६	२१	२
कन्द	तिदुक	१६	२५	२
चित्र	चित्र	१६	२७	१

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
णैव	णैव	१६	२७	१
तथा	ततः	१६	२८	२
दिव्यै	दीप्यै	१६	३८	२
स्वैद्यं	स्वैद्यं	१६	४४	२
धान्ययुग्मं ज	युग्मधान्यज	१६	५४	१
तक्रं ...	चूर्णं	१६	५४	२
तीव्र पित्ते	तीव्रपित्ते	१६	५४	२
लोस्थित	लस्थित	१६	५७	१
चूर्णितं	चूर्णिते	१६	६८	१
बन्धात्पपि	बन्धनापि	१६	८८	२
सर्वसर्माशकं—कदलीदले	....	१६	८८	२१२
तत्तत्पक्तित्रयं वर्जनीयम्	....	१६	८८	२१२
बह्निज्वालावटी—	अथ पोटली...	१६	९५	१
नष्टपिष्टौ	बह्निज्वालावटी—नष्टपिष्टौ—	१६	९६	१
तस्याष्टमापान्मधुना	तस्यार्धमापं मधुना....	१६	१०६	१
वर्णा	वर्णा ...	१६	१२२	१
निष्फला	निष्फला	१६	१२४	१
मवेक्ष्य ताम्	मवेक्ष्य च	१६	१२६	२
संचूर्ण्यं संशुष्कं	संशोष्य संपेष्य	१६	१४०	२
धा रतं	वारकम्	१६	१४६	१
नि शे	निःशे ..	१६	१४७	२
व्योप	व्योम ..	१६	१५३	१
ता मुद्र	तैर्मुद्र ...	१६	१५३	२
सौरुष्ये	सरुष्ये ..	१६	१५५	२
ग्वी	ग्वी	१६	१५५	२
दीपनं च जीवन	दीपनजीवन ...	१६	१५८	२
क्षौद्रे	क्षौद्रं ..	१६	१६५	२
भवे	पिबे	१६	१६५	२
प्रत्यकं	प्रत्यकं	१७	३	१
शुक्तपापिष्पाकच्छिञ्ची च चू.	शुक्तपापिष्पाकपिच्छिञ्ची	१७	७	२
भ	भै	१७	१७	१
टक्रं तेन	टिकास्तेन ...	१७	१९	२

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
तां	ता	१७	२०	१
रहस्पं हि	कर्ममात्रं	१७	२६	३
लौं वु....	लीवु....	१७	३५	१
कल्पितं	कल्कितं	१७	३९	३
मांशी....	मांसी... ..	१७	४९	२
सिद्धं सगोमूत्रं	शुद्धं च गोमूत्रे	१७	७०	१
रसमसौ	रससमौ	१७	७३	२
स्थिते	स्थितो	१७	९६	१
त्रय	द्वय	१७	९६	२
ततः स्नेह	तत्तन्मेह	१७	१०४	२
प्रदिष्टो	प्रकृष्टो	१७	१०६	२
ली	ली	१७	११२	२
शुद्धं	सिद्धं	१७	११४	१
नीपं....	नीपाः	१७	१२२	१
पलं त	पलत	१७	१३७	२
सहितं	सहितां	१७	१३२	२
धैर्हि	धै हि	१८	१७	१
मूला	नाला	१८	२०	२
सुरभं स्थूलं च	सुरभिस्थूलघ	१८	२४	२
दल	पल	१८	३१	१
च्छाग	छाग	१८	३८	१
त्परम्....	दधुवम्	१८	५१	२
ध्री	स्थ्री.. ..	१८	६०	२
तथा....	सदा....	१८	६१	२
शुभ्रं....	शुद्ध....	१८	८३	१
कां च	काश्च	१८	१०५	१
फाम्... ..	काः....	१८	१०५	१
सूतं च	सूतेन	१८	११२	१
वः क्षार	वधिष्ठि	१८	११२	२
केण....	केन....	१८	११४	२
हिंशुं शुंठी	हिंशुं शुंठी	१८	११८	१
वचापरिचसंचूर्णं	वचां मरीचं संचूर्णं	१८	११९	१

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
संस्कृतं	मारितं	१८	१२२	१
त्रिकूटा	त्रिकटू	१८	१२४	१
धि	दि	१८	१२६	१
तु स...	तत्स	१८	१२६	२
द्वे तु...	तु द्वे	१८	१३३	२
वान्ख.	वत्ख	१८	१५२	२
तां	तु	१८	१५४	१
ततः शीतं	स्वतः शीतं	१८	१६४	२
मेघ....	हेम	१८	१७४	१
अथ क्षारवटी—	....	१८	१७०	१
अमृतं..	अथ क्षारवटी—अमृतं	१८	१७४	१
क्षौद्र...	क्षौद्रं	१८	१८०	२
अथाग्निकुमारः—	....	१८	१८५	१
गन्धकेन	अथाग्निकुमारः—गन्धकेन ...	१८	१८६	२
नदिना.	नन्दिना	१८	१९६	१
जृति...	स्थौल्यं	१८	१९७	३
नादाग्नि	नादाग्नि	१८	२००	१
क्षरिकं.	क्षीरकं	१८	२११	१
पर्णानि	पत्राणि	१८	२१४	१
तं सूतं.	तां हति	१८	२१६	२
वा शये	वासये	१९	१२	१
अथ मुत्युंजयः—	....	१९	७	१
द्विहारं	अथ मुत्युंजयः—द्विहारं	१९	८	१
द्विगो..	द्विगो	१९	१९	१
क्त्वा च ता...	क्त्वावता	१९	२०	१
भावये..	शोषये	१९	२६	२
धारार्थमेतदर्थं	क्षारमेवतदर्थं	१९	२८	२
अथ वैश्वानरः—	....	१९	३२	१
रसगंधक	अथ वैश्वानरः—रसगंधक	१९	३४	२
ब्रह्म	ब्राह्मी	१९	३९	१
विनिक्षिपेत्	विमर्दयेत्	१९	४१	२
पिष्टा	क्षिप्त्वा	१९	४२	१

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।				स्वीकारणम् ।				अ०	श्लो०	प०
क्षिपेत्	....	....	....	पचेत्	....	....	....	१९	५०	२
स्थं क	....	....	....	स्थक	....	....	....	१९	५३	१
पुनः पुनः	....	....	....	पटेत्ततः	....	....	....	१९	६२	२
निर्दलेन	....	....	....	निर्मलेन	....	....	....	१९	७०	२
गोलकं	....	....	....	गालितं	....	....	....	१९	७४	१
चित्रं ज्व	....	....	....	चित्रज्व	....	....	....	१९	७५	३
सूतो	....	....	....	सूतौ	....	....	....	१९	७५	४
त्मकं	....	....	....	ष्टकम्	....	....	....	१९	८१	२
क्तं	....	....	....	क्तां	....	....	....	१९	९३	२
मृता	....	....	....	ऽमृता	....	....	....	१९	१०३	१
च्छो	....	....	....	श्छो	....	....	....	१९	१०९	१
लमि	....	....	....	लीम	....	....	....	१९	११०	२
तं धृत्वा	....	....	....	तत्क्षिप्त्वा	....	....	....	१९	११३	१
तमु	....	....	....	समु	....	....	....	१९	११३	२
पण्मासे च	....	....	....	पष्ठे मासे	....	....	....	२०	८	२
शा	....	....	....	श	....	....	....	२०	११	२
सप्तकं	....	....	....	सविपं	....	....	....	२०	१८	१
सामुद्रगंध	....	....	....	शमपेद्रंध	....	....	....	२०	२७	२
परमः	....	....	....	परमं	....	....	....	२०	३५	४
संस्पः	....	....	....	संस्थं	....	....	....	२०	४०	१
परः	....	....	....	परं	....	....	....	२०	४२	२
ऽऽपत्ति	....	....	....	पत्ति	....	....	....	२०	४९	२
ङ्गिदि	....	....	....	ङ्गीदा	....	....	....	२०	५१	४
हन्ति मा	....	....	....	बन्दिमा	....	....	....	२०	५२	४
सममृतगृही	....	....	....	ममृतमथापि	....	....	....	२०	५५	१
वहः	....	....	....	पहः	....	....	....	२०	६०	२
निली	....	....	....	नीन्ली	....	....	....	२०	७०	२
ण्यां	....	....	....	ण्यं	....	....	....	२०	७३	१
स्तु	....	....	....	स्तु	....	....	....	२०	९६	१
मासं परिवर्जनीयं	....	....	....	मासं च विवर्जनीयम्	....	....	....	२०	१०३	१
चूर्णस्य	....	....	....	चूर्णं स्यात्	....	....	....	२०	१०९	१
नः	....	....	....	नम्	....	....	....	२०	११०	१

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
पं क्षु	पशु	२०	११६	१
भृग	भृंग	२०	१२२	२
भण्डू	मण्डू	२०	१३०	१
ष्टं ज	ष्ठज	२०	१३५	२
शता	शं ता	२०	१३९	२
मेकं तु	मेतत्तु	२०	१४५	१
म्लैस्तु	म्लेन	२०	१४६	१
इत्येवं	प्रत्येकं	२०	१५०	१
तु मधुरं देयं	त्रिमधुरैर्दद्यात्	२०	१५२	२
हेन्ति ता	वान्तिता	२०	१५३	३
मूलं	पलं	२०	१५९	२
वल्लैकं	पलैकं	२०	१६०	१
त्रस्पके	पालिके	२०	१६१	२
चूर्णयेत्	तरक्षणात्	२०	१६२	२
कुष्ठं निह	कुष्ठानि ह	२०	१६३	१
सूत—शिलाजतु।।१६४।।	कुष्ठानि ह	२०	१६४	१।२
क्षि	क्ष	२०	१६७	१
पुटे	पटे	२०	१७६	१
णं वा	णवा	२०	१७९	१
क्षीरिणं	क्षीरिणी	२०	१८०	१
कं तु	केन	२०	१८३	२
तदर्थं	तदर्थं	२१	२२९	२
रसं—द्विमृद्य च	वा	२१	९	१।२
चा	वा	२१	११	२
दत्त्वाऽथ दशार्कं	तद्दशार्कं	२१	११	१
च अ...	श्याप्य	२१	२८	१
श्च स्पर्शा	श्यास्पर्शा	२१	३०	२
सर्वं	सर्वा	२१	३३	१
परिमर्दयेत्	त्रिदिनं विमर्द्य	२१	३९	१
सेवयेत्	सेवयेत्तत्	२१	४०	१
पाचयेत्	पाचयेत्	२१	४३	१
न्या च	न्या तु	२१	४४	१

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
बीजं....	मूलं	२१	५६	२
घैव	चैति... ..	२१	६३	२
क्षकः... ..	ल्पकः.. ..	२१	६९	२
लाक्षा	राक्षा... ..	२१	८१	१
संयुज्य.	संमर्द्य	२१	८३	१
द्वय	य	२१	८५	१
दीपानल	दीपानल	२१	९८	२
अथ गुणाः—	अथ चतुःसुधरतः—	२१	१००	१
वा तथा	तावता.	२१	१०५	२
गंधकेऽपि च ..	गंधकेनापि	२१	१०६	१
अथ वातास्रपर्वटी		२१	११०	१
वष्टया च	वष्टयाश्च	२१	१४०	२
भित्ति... ..	भित्ति.	२१	१८६	१
शी मसूतिः....	शीमसूतिः	२२	४	१
वा	वा	२२	१५	२
विद्रुमं... ..	विद्रुमं.. ..	२२	१६	२
पर्ण	पर्ण	२२	१९	२
गदहरो.. ..	गन्धकरो	२२	२०	१
निर्दोष... ..	निर्दोषः	२२	२०	४
निःमारा	निःमारा	२२	२४	१
गालपेत्	गालपेत्	२२	२६	२
रमा	रमाः	२२	३३	२
बहुविधानरोग .	बहुविधानरोग	२२	४१	४
लाटुत्पा	लाटुत्पा	२२	४१	४
कृन्प... ..	कृन्प	२२	४२	२
बन्धा.	बन्धा.	२२	४४	१
पुत्रिण्याः	पुत्रिण्याः	२२	४४	२
श्रीवपुत्र	श्रीवपुत्र	२२	४४	२
रोदन.. ..	रोदन.. ..	२२	४६	१
मपेम्पो	मपेम्पो	२२	४६	१
निर्वोक्त्तं	निर्वोक्त्तं	२२	४९	१
य दिने	य दिने	२२	४९	१

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
सा	तः	२२	५२	१
त्पलम् ..	त्फलम्	२२	५४	१
पूर्ववत्कुरुते पुत्रवती तासां च	पूर्वपुत्रवती तासां कर्म तद्वच्च	२२	५७	२
योगः प्रकर्तव्यो	योगं प्रकुर्वीत	२२	६२	२
शोभा ..	शास्त्रा	२२	६४	१
न्तां ना	न्ताना	२२	६५	१
तद्वस्तु .	तद्वत्सु	२२	७१	१
न्वा	न्या	२२	८५	१
सिद्धानुचरितः	सिद्धेन चूर्णितां	२२	८५	२
संयोज्य नित्यं	कर्णा संयोज्य	२२	८६	१
हो	पो	२२	८६	१
र्णिका	र्णिका	२२	११०	१
गपरां	गजरापुं	२२	११२	१
सुतः	निवतः	२२	१२४	१
रसो व्यो	रसेव्यो	२२	१२४	२
भोगिनो	भोगिस्तू	२२	१२६	१
गर्भं निर्गतं	अथ बालविकृता-गर्भनि	२२	१४१	२
ना सह	नान्वितम्	२२	१५०	१
पञ्चाग	पञ्चाङ्गु	२२	१५०	२
सिद्धतैलम्	सिद्धं तैलं प्र	२२	१५६	१
राजी	अथ ग्रहणी गुटी-राजी	२२	१५७	१
अथ ग्रहणी गुटी-	.....			
सिद्धः पीतस्त्वनेकाशबाल-	सिद्धं सर्पिस्तयाक्षीरं पाना-	२२	१६३	२
ग्रहनिवारणः ।	दालप्रहाक्षयन् ।	२२	१६५	१
इहेपु	ग्रहेपु	२२	१६५	४
पिपु	तिपु	२३	१	३
मलाब्जुदे	मलाब्जुदे	२३	१	४
नाडु	नमु	२३	१३	२
शाके तु	शाकेपु	२३	२०	२
तपेव	अथ पर्यटीरसः-तपेव	२३	२२	१
अथ पर्यटीरसः	.....	२३	२२	२
नाशनम्	शातये	२३	२२	२

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
न्विता	न्वितम्	२३	२३	२
वेशितम्	पेषितम्	२३	३०	१
श	शि	२३	३१	१
ष्यन्द	ष्यन्द	२३	३१	१
ष्यन्दजे	ष्यन्दजे	२३	३२	१
पिष्टा	पिष्टा	२३	४२	२
अञ्जयेन्न	अञ्जनं न	२३	५२	२
तुल्यं शिला	तुल्यसिता	२३	६१	१
सेच	सीव	२३	६५	१
विर	चिर	२३	६६	२
भं लेपात्पामादिकाञ्ज	भपामादीलेपनाञ्ज	२३	७७	२
रजःपि	रसपि	२३	७३	१
पंचू	पंचू	२३	७४	२
द्युति...	दुति	२३	७६	२
शाशित	शांशित	२३	८०	१
मिश्रितम्	मांशितम्	२३	८१	१
त्तस्य घृ	स्तन्यघृ	२३	८६	२
लेप	लोल	२४	९	२
ष्टा	ष्टा	२४	१३	२
दीप्ति	दीप्त	२४	१५	२
भासाः	नस्पम्	२४	१५	२
नस्पे	नस्पं	२४	१७	१
नेन च रञ्जयेत्	नात्कामलां जयेत्	२४	१७	२
द्विगुण	द्विगुल	२४	१९	२
द्रावतां लोहपात्रे तु	द्रावयेत्तां लोहपात्रे...	२४	१९	३
रसेरपि	रसेश्चापि	२४	२१	१
कादान्	कागदान्	२४	२२	२
नगाः	नजाः	२४	२४	४
एष	एव	२४	२७	१
गयेत्	वयेत्	२४	२९	१
निम्ब्या	निम्ब्या	२४	२९	२
पं मे	धसे....	२४	३६	१

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
पथ्या निशि कृष्णा कणा-	पथ्यामिशीकृष्णान्विता			
न्विता	कणा	२४	३६	२
र्भवेत्	तिर्भवेत्	२४	४७	२
तथाऽध्न	ताप्याऽध्न	२४	५०	१
लेपये	पेपये	२४	५२	१
दृश्या	पाच्या	२४	५२	२
स्फोटलेपिमं शृणु	स्फोटे लेपिमं कुरु	२४	५३	१
संघृष्टं मुण्डीमूलं प्र	संपिष्टमुण्डीमूलं प्र	२४	५३	२
तद्भवं	तद्भवं	२४	५४	१
श्याः	श्यां	२४	५६	१
न्त्या	त्या ...	२४	५६	३
वटीम्	वटी	२४	५७	१
ष्कां	ष्का	२४	५७	१
श्रुतुर्धोक्ता	श्रु पद् भोक्ता ..	२४	६३	१
सदलं	सजलं	२४	६४	१
जातिपुष्पं फलं	जातीपुष्पदलं	२४	७४	१
वारण	रात्रेण	२४	७४	२
किट्मक्षतकेशान्तस्या	कीटमक्षितकेशान्तःस्था	२४	७६	२
चाप्य..	चाम्पा । चाचा	२४	७८	२
हं	हं	२४	७९	३
अथ जात्याद्यं घृतम्—	.....	२४	८४	१
जातीपत्रं	अथ जात्याद्यं घृतं—जातीपत्रं।	२४	८४	२
तुल्यं..	युक्तं	२४	९२	२
गुदस्य.	अथ भगन्दरः—गुदस्य	२४	९३	१
जलका	जलकां	२४	९५	२
सारः...	सारः...	२४	९६	२
पात्रेण.	पात्रेण..	२४	९८	१
लेपनात्कायाच्छीमं...	लेपनं कायं शीमं	२४	१०७	१
अन्नेः..	अन्नेः..	२४	१११	१
तल....	तल...	२४	११५	२
भेदोमदोयं मा.	भेदोऽप्रदोपमां	२४	११८	१
.....	च प...	२५	१८	२

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनियम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	स्रो०	पं०
पवि....	मय....	२६	४९	१
पक्के....	पक्तवै?....	२६	४९	२
मकमहाशूलं समन्दा..	मकगदं हन्याच्च मन्दा....	२६	५०	३
विलसः—....	विलासः—....	२६	५२	१
भागाभूसूत....	भागा भूसूत... ..	२६	५२	१
सत्कल्पधो....	सत्कथ्य धो?....	२६	५५	२
शृ....	शु....	२६	५९	२
त्ससत्तं....	त्सतत्तं....	२७	१	१
काये... ..	कायो.. ..	२७	५	१
न्विम्.. ..	न्वितम्	२७	६	१
न खलु....	स खलु....	२७	१३	२
त्स्विनेशा....	त्स्विन्नः शा....	२७	१८	१
फलं दत्वा....	फलदत्त्वा....	२७	१९	१
लिङ्गो वा द्रा..	लिङ्गः स्पाद्रा..	२७	१९	२
मापा... ..	मासा... ..	२७	२३	१
मदयेन्मद....	मदयन्मुः....	२७	२५	१
येत्प्रम.. ..	यन्प्रम.	२७	२५	१
लपेत्.. ..	लपन्.. ..	२७	२५	१
त्रिवारं....	त्रिमासं....	२७	२८	३
रसगन्धकृतः सर्वं....	रसं गन्धं च तत्सर्वं..	२७	३१	२
पात्रे....	पात्रं....	२७	३५	१
सूत्रेण च संमिते....	सूत्रेण लवसंमिते....	२७	४१	४
नवतसखापिमेकलित..	नवतसखापिनः कलित....	२७	४७	२
केपिकाः....	केपिकाः....	२७	४७	२
अमुं....	अतो....	२७	४७	३
जिनी भास्क..	जिनीभास्क....	२७	४७	३
चैव पले....	चैकपले....	२७	५०	२
कृत्वा....	हत्वा....	२७	५३	२
वृष्य—....	वृष्यः....	२७	५५	३
म्बु निक्षि....	म्बुनि क्षि....	२७	५६	१
षाण....	शाण....	२७	६१	२
पिं....	मितं....	२७	६६	२

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	म०	श्लो०	पं०
मारितं जारितं	जारितं मारितं	२७	६६	१
शुद्धं गन्धेन	शुद्धमन्धेन	२७	६७	२
महान्क	महाक	२७	७२	१
शनैः	समैः	२७	८७	१
स्वर्णका	स्वर्ण का	२७	८५	२
त्तदा	त्ततः	२७	७७	१
मण्डकं वा	मण्डकत्रा	२७	८८	१
प्रीति	प्रीत	२७	९१	४
त्तोर्ध्वं	त्तोत्य	२७	९२	२
तदेव सितपा ग्राह्यं	तावत्पेव सितपा ग्राह्या	२७	९६	१
यावदे	यावन्त्ये	२७	९५	२
यावदायाति	यावत्यायाति	२७	९६	२
परिमिश्रितम्	परिकल्पयेत्	२७	९६	२
ण्डेऽस्मिन्श्री	ण्डे च श्री	२७	९७	२
फान्	कम्	२७	९७	२
विनाशनम् ...	निवारणम्	२७	९८	१
मेहकुष्ठगलत्रणान्	संग्रहग्रहणीहरम्	२७	९९	१
नारदप्रमुखाः सर्वे वासुदेवे	ब्रह्मणः प्रमुखाच्छ्रुत्वा वासुदे-			
जगत्पतौ । तेन लक्ष्यं वर-	वे जगत्पतौ । एतत्कामविद्व-			
क्षीणां त्रिप्रमेकां सुनन्दनम्-	द्वयर्थं नारदेन प्रकीर्तितम् ॥			
॥ १०० ॥	॥ १०० ॥ तेन लक्षं वरक्षी-			
	णां रेमे स यदुनन्दनः ।			
कोलूरकम्	केक्षूरकम्	२७	१००	१२
सनावत्सकम् ...	केक्षूरकम्	२७	११६	२
घृणांशा	केक्षूरकम्	२७	११७	२
त्पेयं रक्ष सितानुत्रयि	केक्षूरकम्	२७	११७	४
स्तम्भोऽप्यलं	केक्षूरकम्	२७	११८	२
धिपां ध्यानावसाने दृष्ट	केक्षूरकम्	२७	११८	२
वे	केक्षूरकम्	२७	११८	२
चाम्बन्धा	केक्षूरकम्	२७	११८	४
कृन्माण्डे	केक्षूरकम्	२७	११८	१
	केक्षूरकम्	२७	११८	१

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
अथ पूर्णचन्द्रः—....	....	२७	१२०	१
सूतं गन्धं	अथ पूर्णचन्द्रः—सूतं गन्धं	२७	१२३	१
मुक्तकं लोह....	भौक्तिकं लौह	२७	१२३	२
देवं	देकं	२७	१२४	२
दिनैकम्	च निष्कम्	२७	१२४	२
पित्तजे बोलयुक्तः	सेवपेद्मोलयुक्तम्	२७	१२५	२
योज्यं भोज्यं वासितां	मात्रामानं कालदेशं	२७	१२६	१
वा विपक्वम्....	विभज्य	२७	१२६	१
अथ मदनसंजीवनः—	अथ मदनजीवनः	२७	१२८	१
पुटेः....	पुटेत्	२७	१३२	१
वर्वा....	सर्वा	२७	१४०	२
अथ दिव्यामृतरसः—	....	२७	१३८	१
मृतैः....	मतः....	२७	१४४	३
योज्यत्वा	योगित्वा	२८	१	१
दोषधिभ्यो....	दौषधेभ्यो	२८	१	२
चूतं...	सूतं....	२८	२	१
रूप्यस्यो	रूप्यं चो	२८	३	२
पचेत्	धमेत्	२८	३	२
सिञ्चन्पु	सिञ्चेत्पु	२८	४	२
मिधु....	मिधु....	२८	१०	२
त्वं स्फोटकांश्च वि....	त्वक्स्फोटारुचिवि....	२८	१२	२
हितम्	हि तत्	२८	१३	१
गृह्णा....	भृङ्गा....	२८	१५	२
हस्त....	कस्थ....	२८	२०	१
धरु....	शुक्र....	२८	२३	१
अपुसं सीसं	अपु सीसं वा	२८	२४	१
वत्पिपीत	तत्पीतं त	२८	२६	१
मधु च	च मधु	२८	४८	१
च्छिन्नेन	च्छिन्नेन	२८	५१	१
गर्भे....	वाते....	२८	५१	१
पित्तात्म	पित्तात्म	२८	४९	१
सप्त सप्ता	सप्तसप्ता	२८	७१	२

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
शातावर्षा	शातावर्षाः	२८	७३	१
माघादन्त	माघादन्ति	२८	८३	४
ताप्यान्न	ताप्याब्द	२८	८६	१
रि रसः	रिरसः	२८	९१	१
सद्	समुद्	२८	९३	१
पात्रं	पत्रं	२८	९१	१
त्सेधम्	त्सेधं प्र	२८	९१	१
विनिकिपेत्	प्रदापयेत्	२८	९३	२
शृतं	श्रुवं	२८	९५	२
विपतोऽरिभिः	विपवारिभिः	२८	९७	२
खादेत्	खादन्	२८	१००	१
अप्सरोप	गन्धर्वा य	२९	२	१
संकाशः	संकाशं	२९	८	१
शुद्धः काल इवोत्कटः	शुद्धकाल इवोत्कटम्	२९	८	१
तं दृष्ट्वा	तद्दृष्ट्वा	२९	८	२
चैव	चैवं	२९	१३	१
तच्छु ..	स्याच्छु	२९	१६	२
चिष्टृङ्गिकं	चष्टृङ्गिकं	२९	१७	१
वर्णनामानुषू... ..	वर्णानामनुषू... ..	२९	१९	२
आभिः ..	आभिः	२९	२०	२
सस्य... ..	सस्य ..	२९	२६	१
तथा... ..	चरेत्	२९	२२	१
एकादेवि	एकं देवि	२९	३७	३
क्रोधिने	क्रोधिनि	२९	४५	१
जनीयान्विवर्जयेत्	ज्येवस्तु निवर्त्तयेत्... ..	२९	४६	२
दिवा स्व	दिवास्व	२९	४६	३
तावि	ता वि ..	२९	५४	२
सितारस	सिता रस	२९	५५	१
नाऽन्विताः	कान्विता	२९	५५	१
लीडाश्छ	लीडा छ	२९	५५	२
.....	अथ विपविद्रावणं शृतं:—			
.....	विजया पिप्पलीमूलं ..	२९	५७	१

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
अथ विषविद्रावणोद्युतः—	....	२९	६०	१
स्थिग्र	स्थिग्र	२९	६०	२
क्षीर	क्षार	२९	६२	१
स्या रा	स्पारा	२९	६६	१
यन्ती वा	यन्तीवा	२९	६६	१
ची व	चीव	२९	६६	१
लकजपाविडक्षार	द्वयैः	२९	६७	१
व्हयैः	द्वयैः	२९	६९	१
तत्र	तत्र	२९	७२	३
क्षेले	क्षेले	२९	७४	१
वाप्य	वाप	२९	७५	२
विषं भञ्जा	विषभञ्जा	२९	७८	२
कौष्ठिकैः	कौष्ठिकैः	२९	८१	२
रि तैलं—	रितैलं—	२९	८३	१
पिप्पल्यो	पिप्पल्यो	२९	८५	१
चिरनिष्काथैला	चीरनिष्काथे ला	२९	८७	१
पिबेत्	पिबन्ती	२९	८८	२
सा पुत्रैः	सुपुत्रैः	२९	८८	२
वारितम्	भावितम्	२९	९२	१
स्फु	स्फु	२९	९५	२
शं मनः	शमनः	२९	९६	१
च*	च	२९	९६	२
विषम्	विषम्*	२९	९६	३
विषम् ॥ ९६ ॥	विषम् ॥ रसक्रियेयं			
	मधुना शुद्धपिल्लामकाचनु			
	त् ॥ ९६ ॥ इति नेत्रवर्तिः ॥	२९	९६	३
अथ सर्वनेत्रामपहरा वर्तिः—	....	२९	९७	१
अथ नवनेत्रवर्तिः	....	२९	९८	२
विषं तु	कुष्ठतु	२९	९८	१
अथ कुष्ठजिह्वेषः—	....	२९	९८	२
विषं	अथ कुष्ठजिह्वेषः—विषं	२९	१००	१
अथ सूर्यमभा	....			

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	श्लो०	पं०
रक्तच	अथ सूर्यप्रभा वरतिः—रक्तच	२९	१०७	२
अपसा लो	अभपालो	२९	१०७	३
रूपिका	रूपिका	२९	११५	२
नैवत्व	नैव त्व	२९	१२७	१
क्षीरक्षीर	क्षीरक्षौद्र	२९	१२८	१
सानिलम्	साधितम्	२९	१३९	२
शोफे	शोफं	२९	१४२	२
णोडु	णोडु	२९	१४३	१
शीरः	शीरः	२९	१४७	१
सूतगुड	सूतं गुड	२९	१५१	१
निपेविता	निपेवितम्	२९	१५१	१
म्लस्वा	म्लं स्वा	३०	१	१
कान्ताद्वा	कान्तं वा	३०	१	१
शं पडा	शबिडा	३०	४	१
णं रसं तिष्ठेज्जीर्णे	णोरसस्तिष्ठेज्जीर्णे...	३०	४	२
त्स्यापये	त्स्वेदये	३०	५	१
जित्	कृत्	३०	६	१
व्योपशिशु	व्योम शिशु	३०	७	१
हंस	लोह	३०	९	१
रसेन्द्रः सह	रसेन्द्रसह	३०	१०	१
लोहं प	लोहप..	३०	११	१
समुस्त	समस्त.	३०	११	२
स्वपरे द्वारि	स्वपरेद्वारि	३०	२२	१
खिला..	खिद?..	३०	२५	२
गोक्षुरक्षीर	क्षीरिणीक्षुर...	३०	२९	२
ता भयपो	ताभयपो	३०	३२	२
सामृतारसः	स मृतो रसः..	३०	३७	१
पञ्चाङ्गमा	पञ्चाङ्गं मा	३०	३९	१
रसं स..	रसेन...	३०	४०	२
हुतो	मृतो...	३०	४२	२
घृत	मृत	३०	४७	१
	कासे...	३०	५२	२
		३०	५३	२

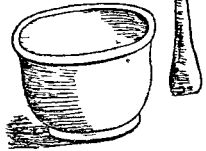
नवमाध्यायप्रतिपादितयन्त्रचित्रावलिः।

खल्वयन्त्रम् ३१

अर्धचन्द्रखल्वः

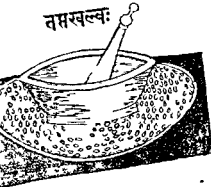

वर्तुलखल्वः

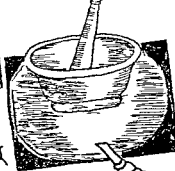

घर्पणी

तप्तखल्वः

तप्तखल्वः

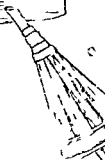
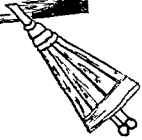
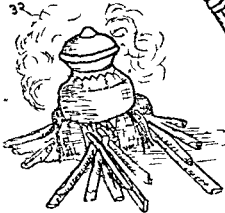

तप्तखल्वः

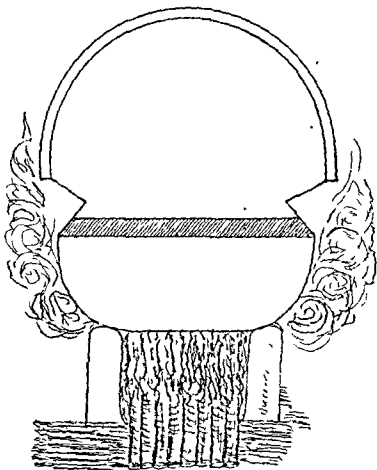
द्वितीयं कोष्ठीयन्त्रम्

३२

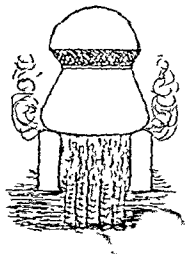

नवमाध्यायप्रतिपादितयन्त्रचित्रावलिः ।

धूपयन्त्रम् २९

कन्दुयन्त्रम् ३०

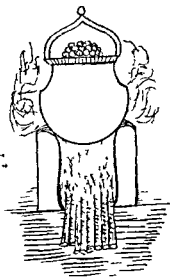
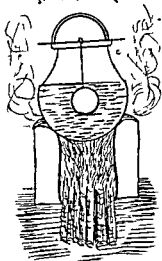

रसरत्नसमुच्चयस्य शोधनपत्रम् ।

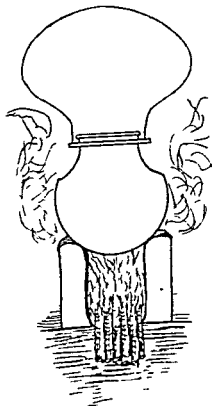
वर्जनीयम् ।	स्वीकरणीयम् ।	अ०	खो०	पं०
प्ररोहपि	प्ररोहं पि	३०	५५	१
मृङ्गापः	निर्यासं	३०	५५	२
समुद्रस्थं	समुद्रस्थं	३०	५८	१
मण्डं...	मण्डलं.	३०	५८	१
धान्याम्ल	धान्य	३०	५८	१
सर्पिषां.	पिशाचा	३०	६७	१
पञ्चकर्णाळीरसं	पञ्चकं नीरं रसं	३०	६८	२
वा विले	वाऽपि ले	३०	६९	२
कुट्टित.	लकुच..	३०	७१	१
जीर्णाम्ल	जीर्णाल्प	३०	७५	२
त्तराम्..	ज्जराम्.	३०	७६	२
विपचेत पु	विपचेत्तपु	३०	८०	२
मन्त्रवरसं	मन्त्रं रसं	३०	८१	१
नानेन भ	न रसभ	३०	८१	२
अथ वज्रपञ्जररसः—	अथ वज्रपञ्जररसः—	३०	७९	१
क्षेत्री	क्षेत्री	३०	८०	१
अङ्गसंमर्दनं	सङ्गमं मर्दनं....	३०	९०	१
विपाचितः	विपाचितैः	३०	९५	२
च शङ्खस्तम्भं	शुक्रस्तम्भं	३०	१०२	१
हरते	हरते च	३०	१०२	१

स्वेदनीयन्त्रम् २

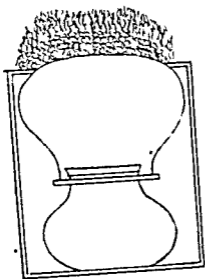
दोलायन्त्रम् १

पातनायन्त्रम् ३

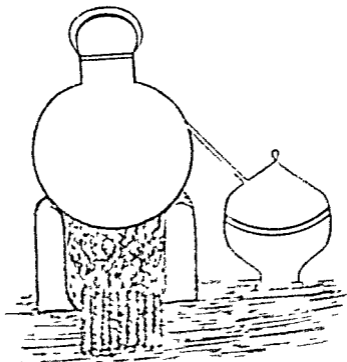
अधःपातनयन्त्रम् ४

दीपिकायन्त्रम् ५

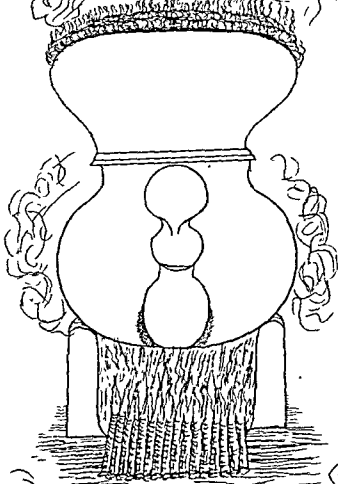
देकीयन्त्रम् ६

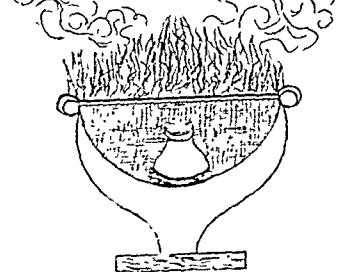
नवमाध्यायप्रतिपादितयन्त्रचित्रावलिः

३

जारणायन्त्रम् ७

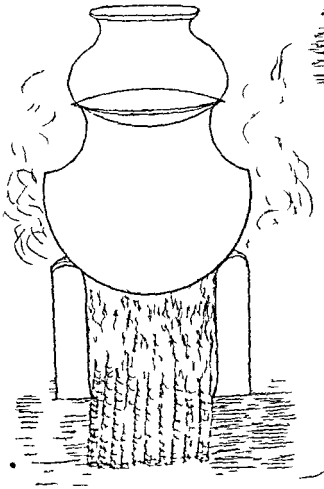

कच्छपयन्त्रम् ८

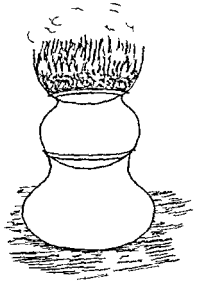

विद्याधरयन्त्रम् ९

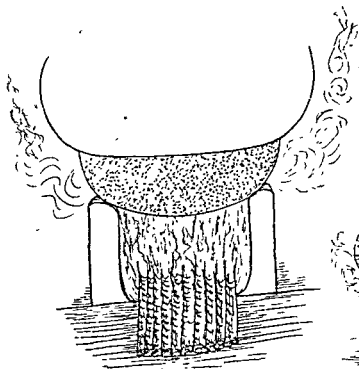
सोमानलयन्त्रम् १०

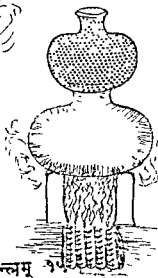
गर्भयन्त्रम् ११

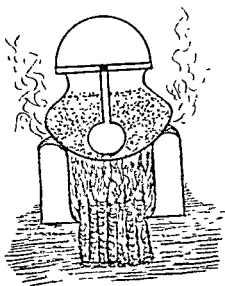
हंसपाकयन्त्रम् १२

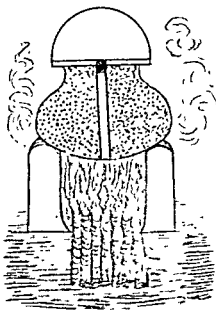
लवणयन्त्रम् १४

वालुकायन्त्रम् १३

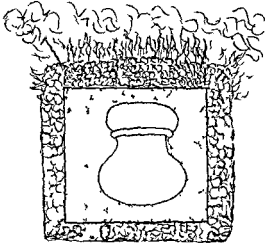
नालिकायन्त्रम् १५

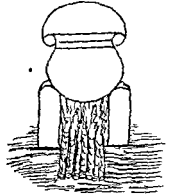
६

नवमाध्यायप्रतिपादितयन्त्रचित्रावलिः।

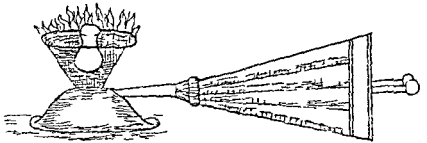
मूधरयन्त्रम् १६

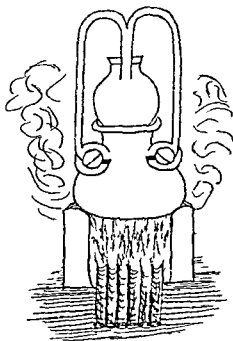
पुरयन्त्रम् १७

कोष्ठीयन्त्रम् १८

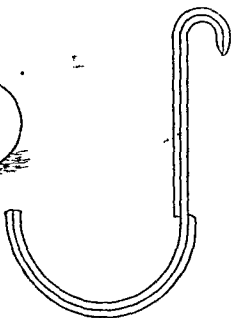
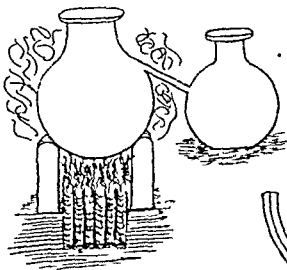

बलभी यन्त्रम् १९

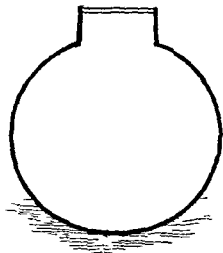

निर्यक्पातनयन्त्रम् २०

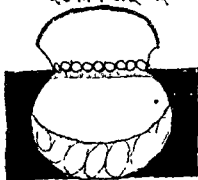
पालिकायन्त्रम् २१

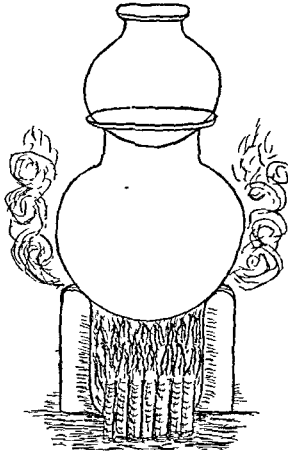
घटयन्त्रम् २२

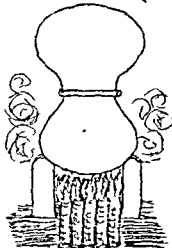
इष्टकायन्त्रम् २३

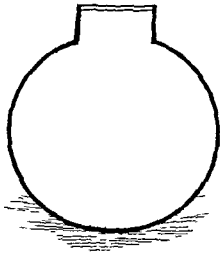
हिङ्गुलाकृष्टिविद्याधरयन्त्रम् २४

उमरुकारव्ययन्त्रम् २५

घटयन्त्रम् २२

इष्टकायन्त्रम् २३

